

HERETICUS

Časopis za preispitivanje prošlosti

Vol. IX (2011), No. 3-4

DILEME OKO ZABRANE RADA POLITIČKIH UDRUŽENJA

*Dragana Agneš Kartag-Odri • Saša Janković • Olivera Vučić
Vladan Petrov • Jovica Trkulja • Katarina Manojlović Andrić
Bosa Nenadić • Tanasije Marinković • Odluke Ustavnog suda RS*

Istraživanja

Predrag Pavličević

Ogledi

Dorđe Sibinović • Jovica Trkulja

Tokovi

Filip Filipović

Pogledi

Momo Pudar • Ilija Marković

Osvrti, prikazi, recenzije

In memoriam

Mihailu Đuriću

HERETICUS

Časopis za preispitivanje prošlosti

Vol. IX (2011), No. 3-4

Glavni i odgovorni urednik

prof. dr Jovica Trkulja

Članovi uredništva

dr Srđan Cvetković

Marinko Arsić Ivkov

dr Predrag J. Marković

Dejan Milić

prof. dr Slobodan G. Marković, zamenik glavnog urednika

prof. dr Aleksandar Pavković

dr Vladimir Petrović (sekretar)

prof. dr Vladimir V. Vodinelić

Izdavač

Centar za unapređivanje pravnih studija

E-mail: cups@cups.rs • www.cups.rs

Adresa uredništva

Novi Beograd, Goce Delčeva 36, tel/fax: 011/2095-512

www.hereticus.org

Za izdavača

prof. dr Vladimir V. Vodinelić, direktor

Lektura i korektura

Marinko Arsić Ivkov

Izvršni izdavač

Dosije, Braće Nedića 29, Beograd, tel: 011/2422-298

www.dosije.rs

Tiraž

300 primeraka

Godišnja pretplata: za pojedince 1.200 din., za ustanove 2.000 din.

Ilustracija na naslovnoj strani

Dragan Malešević Tapi, Hellas, 1999.

HERETICUS

Časopis za preispitivanje prošlosti

Vol. IX (2011), No. 3-4

SADRŽAJ

Uvodnik 5

DILEME OKO ZABRANE RADA POLITIČKIH UDRUŽENJA

<i>Agneš Kartag-Odri</i> Sloboda udruživanja i njena ograničenja	11
<i>Saša Janković</i> Ograničenja slobode udruživanja sa stanovišta Zaštitnika građana	37
Odluka Ustavnog suda o zabrani rada političke organizacije „Nacionalni stroj“	43
<i>Olivera Vučić</i> Izdvojeno mišljenje o zabrani rada tajne političke organizacije „Nacionalni stroj“	59
<i>Vladan Petrov</i> „Nacionalni stroj“ pred Ustavnim sudom – izmišljena nadležnost, izmišljena i odluka	68
<i>Jovica Trkulja</i> Prilog za javnu raspravu o zabrani rada udruženja građana „Srpski narodni pokret 1389“	78
Odluka Ustavnog suda o predlogu za zabranu rada udruženja građana „Srpski narodni pokret 1389“ i SNP „Naši“	94
<i>Bosa Nenadić, Katarina Manojlović Andrić</i> Zajedničko izdvojeno mišljenje u odnosu na odluku Ustavnog suda broj VIIU-482/2011	126
<i>Olivera Vučić, Katarina Manojlović Andrić</i> Izdvojeno mišljenje u predmetu Ustavnog suda broj VIIU-482/2011	129

<i>Tanasije Marinković</i>		
Prilog za javnu raspravu o zabrani rada udruženja građana „Otačastveni pokret Obraz“	133
Odluka Ustavnog suda o zabrani rada udruženja građana „Otačastveni pokret Obraz“	154
<i>Katarina Manojlović Andrić, Olivera Vučić</i>		
Izdvojeno mišljenje o zabrani rada udruženja građana „Otačastveni pokret Obraz“	186

Istraživanja

<i>Predrag Pavličević</i>		
Kritički osvrt na pojedine novije domaće tekstove koji dotiču problematiku terorizma i kontraterorizma	197

Ogledi

<i>Dorđe D. Sibinović</i>		
Primeri disfunkcionalnosti pravnog sistema Republike Srbije	221
<i>Jovica Trkulja</i>		
Zakon o restituciji – analiza Nacrta iz 2011. godine	229

Tokovi

<i>Filip Filipović</i>		
Govor protiv „Obznane“	243

Zbivanja

Apel za spas italijanskog lista „Il Manifesto“	249
--	-------	-----

Pogledi

<i>Momo Pudar</i>		
Vek dvadeset prvi	253
<i>Ilija Marković</i>		
Aforizam kao poslednji bedem odbrane (7)	267

Intervju

<i>Miloš Teodorović</i>		
Topom na vrapca	269

Besede

<i>Milan Podunavac</i>		
Strah i hrabrost u politici	275

Sećanja

<i>Venceslav Glišić</i>		
Vasa Čubrilović – jedan pogled s druge strane	283

Dosije

<i>Jovica Trkulja</i>	
Rehabilitacija političkih osuđenika u Srbiji (9)	305
Rehabilitacija dr Danila Ciganovića i Nikole Ciganovića	308

Osvrti, prikazi, recenzije

<i>Jovica Trkulja</i>	
Deset godina Fondacije „Miodrag Jovičić“	313
<i>Aleksandar Loma</i>	
Spomenica Valtazara Bogišića o stogodišnjici njegove smrti (priredio Luka Breneselović)	326
<i>Dobrica Gajić</i>	
Uticaj Bemeove teozofije (Nikolaj Berđajev, <i>Jakob Beme</i>)	330
<i>Vladimir Marković</i>	
Dr Franjo Tuđman: između nauke i propagande	333

In memoriam

Nekrolog akademiku Mihailu Đuriću (<i>Danilo Basta</i>)	337
Misao i čast kao sudbina (<i>Časlav D. Koprivica</i>)	342
U službi istine i pravde, Sećanje na Mihaila Đurića (<i>Jovica Trkulja</i>)	347
Na vest o smrti profesora Mihaila Đurića (<i>Branko Dragaš</i>)	352

U V O D N I K

Ograničenje slobode udruživanja bilo je i ostalo vrlo osetljivo pitanje svakog, pa i najdemokratskijeg i najrazvijenijeg društva. Bilo da je regulisano mozaikom propisa, bilo da je bez odgovarajuće regulative, ograničavanje jedne od osnovnih tekovina demokratije i vladavine prava kakva je sloboda udruživanja predstavlja ozbiljan ispit za svaku zemlju. Na delikatnost i ozbiljnost tog problema ukazuje i činjenica da se čak i u pravno najuređenijim sistemima, s adekvatnom i sveobuhvatnom regulativnom iz ove oblasti, s velikom oprežnošću primenjuje ograničenje slobode udruživanja.

Dva su moguća odgovora na pitanje ograničenja slobode udruživanja. Jedan mogući odgovor (ako poredak toleriše organizacije koje deluju protiv demokratije i ljudskih prava) može da ima za posledicu ukidanje demokratije i negiranje osnovnih postulata vladavine prava. Na drugoj strani, drugi mogući odgovor (zabrana ovakvih organizacija i njihovo stavljanje van zakona) jeste ograničenje ustavnog prava i sloboda, slobode udruživanja i, po pravilu, vodi u autoritarizam. U oba slučaja, demokratija je ugrožena, a vladavina prava dovedena u pitanje.

U svetlu ove delikatne dileme Srbija svojim ustavnopravnim rešenjima i njihovom primenom od strane državnih organa ide u susret tom velikom ispitu pravne i političke zrelosti. Poslednjih meseci problemi ograničenja slobode udruživanja su zaoštreni i aktuelizovani, jer se pred Ustavnim sudom našlo nekoliko predloga Republičkog javnog tužioca za zabranu rada više udruženja građana. Budući da ne postoji siguran vodič, model koji bi pomogao delovanju ustavnih sudova kada je u pitanju ograničavanje slobode udruživanja, oni koji sude u ovakvim slučajevima moraju biti svesni da je reč o procesu sui generis. Danas postoji saglasnost da zabrana ili raspuštanje političke organizacije ili udruženja građana predstavlja dalekosežnu meru koju treba primenjivati s krajnjom uzdržanošću. To je jedan pravni ultima ratio i podrazumeva poštovanje principa proporcionalnosti. Stoga su u savremenoj praksi retki slučajevi zabrane rada političkih stranaka i udruženja. Mnogo su češći slučajevi i primeri proizvoljnih akcija ili reakcija izvršne i sudske vlasti kada je reč o ograničavanju slobode udruživanja.

Ovaj problem se javlja u izoštrenom obliku u Srbiji, jer je njen Ustav iz 2006. godine proširio ovu nadležnost Ustavnog suda na sva udruženja, sindikalne organizacije i verske zajednice (član 44. stav 3, član 55. stav 4. i član 167. stav 3). Tako se Ustavni sud našao pred ozbiljnim i delikatnim zadatkom

da, kao državni organ koji štiti ljudska i manjinska prava i slobode, odlučuje o ograničenju slobode, političkog, sindikalnog i svakog drugog udruživanja.

Uporedna sudska praksa, posebno razvijenih zemalja zapadne Evrope, Sjedinjenih Američkih Država i Evropskog suda, tokom poslednjih decenija ukazuje na značaj slobode udruživanja, kao i mera ograničavanja ove slobode. U toj praksi retki su slučajevi zabrane rada političkih stranaka. Mnogo su češći slučajevi i primeri proizvoljnih akcija ili reakcija izvršne i sudske vlasti kada je reč o ograničavanju slobode udruživanja.

Imajući u vidu ova otvorena pitanja i dileme oko ograničavanja slobode udruživanja, časopis Hereticus je u kontinuitetu pratio probleme ograničavanja slobode udruživanja u Srbiji. U tom cilju je objavio temat „Ograničenje slobode udruživanja“ u broju 1–2 za 2010. godinu. Redakcija časopisa je odlučila da temat ovog broja posveti dilemama zabrane rada političkih udruženja. Cilj temata je upoznavanje čitalaca sa argumentima za i protiv zabrane rada političkih udruženja u Srbiji. U okviru temata objavljujemo prvo tekstove prof. dr Agneš Kartag-Odri (sudije Ustavnog suda), Saše Jankovića (zaštitnika građana), o slobodi udruživanja i njenom ograničenju. Nakon toga slede tekstovi prof. dr Olivera Vučić (sudije Ustavnog suda), Katarine Manojlović Andrić (sudije Ustavnog suda), prof. dr Vladana Petrova, prof. dr Jovice Trkulje i prof. dr Tanasija Marinkovića, koji su nastali kao prilozi javnim raspravama pred Ustavnim sudom Republike Srbije o predlozima Republičkog javnog tužioca za zabranu rada nekoliko udruženja građana („Nacionalni stroj“, „Pokret 1389“, „Otačastveni pokret Obraz“, „Naši“).

Temat je namenjen sudijama, tužiocima, advokatima, pravnicima i pravnim stručnjacima, kao i organima javne vlasti, medijima i drugima koji se bave ljudskim pravima i vladavinom prava, kako bi se mogli sagledati sadašnji problemi u ovoj oblasti i naznačiti putevi njihovog prevazilaženja.

Nakon temata slede uobičajene rubrike Hereticusa. U rubrici Istraživanja je kritički osvrt Predraga Pavličevića na pojedine novije domaće tekstove koji dotiču problematiku terorizma i kontraterorizma. U Ogledima je prvo tekst Jovice Trkulje o Nacrtu zakona o restituciji. Potom sledi tekst Đorđa Sibinovića u kojem on analizira primere disfunkcionalnosti pravnog sistema Republike Srbije. Rubrika Pogledi sadrži dva teksta o aktuelnim temama. Momo Pudar ukazuje na probleme, protivrečja i dileme na pragu XXI veka, a Ilija Marković svojim aforizmima reaguje na ograničenje slobode udruživanja i zabrane rada političkih udruženja. U rubrici Tokovi je govor Filipa Filipovića u Narodnoj skupštini 1921. godine o „Obznani“ i zabrani KPJ, a u Zbivanjima je Apel intelektualaca u regionu za spas italijanskog lista „Il Manifesto“. U rubrici Intervju nastavlja se rasprava o pitanjima zabrane rada udruženja građana u Srbiji u formi razgovora, koje je novinar Miloš Teodorović vodio sa nekoliko stručnjaka i javnih radnika. Nakon toga, u rubrici Besede je predavanje Milana Podunavca o hrabrosti i strahu u politici, koje je on održao povodom

dobijanja nagrade Fondacije „Miodrag Jovičić“. Rubrika Sećanja je ovog puta posvećena uspomeni na Vasu Čubrilovića (Venceslav Glišić). U rubrici Dosije nastavlja se serijal o rehabilitaciji političkih osuđenika i kažnjenika. U ovom broju objavljujemo dokumenta o rehabilitaciji dr Danila Ciganovića i Nikole Ciganovića. U Osvrtima, prikazima, recenzijama su osvrt na desetogodišnjicu rada Fondacije „Miodrag Jovičić“ (J. Trkulja) i prikazi dvotomne spomenice u čast Valtazara Bogišića (A. Loma), knjige Nikolaja Berđajeva o Bemeovoj teozofiji (D. Gajić), i zbornika radova o Tuđmanu kao istoričaru (V. Marković). Na kraju, rubrika In memoriam sadrži tekstove Danila Baste, Časlava Koprivice, Jovice Trkulje i Branka Dragaša povodom smrti akademika Mihaila Đurića.

Beograd, januara 2012.

Uredništvo

P.S.

Ovaj broj Hereticusa pojavljuje se sa zakašnjenjem od deset meseci. Razlog tome su prvo finansijski razlozi i nedostatak novca za pripremu i štampu. Pored toga, u cilju kompletiranja relevantnih tekstova za temu broja čekali smo odluke Ustavnog suda o zabrani rada udruženja građana „Srpski narodni pokret 1389“, SNP „Naši“ i „Otačastveni pokret Obraz“, koje su donete tek sredinom novembra 2012. godine.

Beograd, novembra 2012.

Uredništvo

.....
TEMA BROJA
.....

**Dileme oko zabrane rada
političkih udruženja**

Dragan Malešević Tapi – *Osamnaesta rupa* (ulje na platnu)

Dragan Malešević Tapi – *Putovanje* (ulje na platnu)

Agneš Kartag-Odri
Ustavni sud Srbije, Beograd

SLOBODA UDRUŽIVANJA I NJENA OGRANIČENJA *

Rezime: Autor analizuje problem slobode udruživanja i njenog ograničavanja, kao vanredne mere u demokratskom društvu. U središtu pažnje su odnosi Ustavnog suda i udruženja, političkih organizacija i stranaka i Ustavom propisani razlozi koji čine osnov za zabranu delovanja navedenih asocijacija. Zaključak je da odnos između Ustavnog suda i političkih organizacija i udruženja, pored ustavnopravnog, ima i političku dimenziju. Ova veza je institucionalizovana u okviru nadležnosti Ustavnog suda i daje pravo državi da u odgovarajućem postupku kontroliše rad ovih asocijacija. Mera takvih ograničenja treba da bude proporcionalna i nužna ako predstavlja odgovor na neku značajnu društvenu potrebu. Pri tom je neophodno pronaći ravnotežu između osnovnog prava pojedinca na slobodu udruživanja i interesa zajednice kao celine, uzimajući u obzir i opštu situaciju u državi. Autor se u tekstu ne bavi samo ustavnim rešenjima, nego i dosadašnjom ustavnosudskom praksom, kao i uporednopravnim aspektima i sistemima evropskih zemalja. Odgovore na neka pitanja autor je potražio u praksi Evropskog suda za ljudska prava, čije su odluke zasnovane na Evropskoj konvenciji, naročito na čl. 8, 9, 10 i 11, koji utvrđuju i odstupanja od proklamovanih prava i sloboda, kao i na Preporuci Venecijanske komisije.

Ključne reči: sloboda udruživanja, ograničenje slobode udruživanja, raspuštanje i zabrana delovanja političkih organizacija i udruženja, ustavni sud, član 11. Evropske konvencije

I

1. Uvod

U savremenom demokratskom društvu sloboda političkog i svakog drugog udruživanja nesumnjivo se svrstava u krug najznačajnijih građanskih sloboda. Demokratsko društvo, međutim, ima obavezu da obezbedi mehanizme kojima će se sprečiti zloupotrebe ove slobode, posebno ako

* Saopštenje za stručni skup „Ustavno ograničenje slobode udruživanja“, koji je u organizaciji Ustavnog suda Republike Srbije i Venecijanske komisije održan u Beogradu 2. juna 2009. godine.

njeno ostvarivanje preraste u politički ekstremizam. Činjenica je, naime, da se Evropa i u XXI veku suočava s postojanjem organizacija i udruženja koja deluju na prostorima evropskih država i koja ugrožavaju ljudska prava zastupajući i šireći rasnu, nacionalnu ili versku netrpeljivost i mržnju, kao i strah od različitosti. Jedan od važnih uslova za efikasnu zaštitu ljudskih prava i suzbijanje tih pojava je da ustavno sudstvo i pravosuđe budu nezavisni, politički neutralni i dovoljno stručni i osposobljeni za pravilnu primenu kako domaćeg pozitivnog prava tako i opšteprihvaćenih pravila međunarodnog prava kojima se ograničava sloboda udruživanja ili zabranjuje neprihvatljivo delovanje političkih organizacija ili udruženja građana.

Problem ograničenja slobode udruživanja, a posebno pitanje zabrane delovanja udruženja i političkih organizacija, na prvi pogled nije naročito težak, tim pre što je odgovor na neka pitanja moguće naći i u odlukama Evropskog suda za ljudska prava koja su rezultat primene Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (naročito u čl. 9, 10 i 11, koji utvrđuju i odstupanja od proklamovanih i garantovanih sloboda izražavanja, slobode misli, te prava na okupljanje i udruživanje). Međutim, u svakom konkretnom slučaju iznova se otvaraju određeni problemi koji se ispoljavaju i kao procesna i kao materijalno-pravna pitanja. Stoga je u vezi s pitanjima koja se odnose na zabranu delovanja udruženja i političkih organizacija potrebno uzeti u obzir i sudsku praksu Evropskog suda za ljudska prava, naročito u vezi s pomenutim čl. 10 i 11. Ovo tim pre što s principijelnog stanovišta može da se smatra neophodnim da se sankcionišu ili čak spreče svi oblici delovanja kojima se širi, podstiče, stimuliše ili opravdava mržnja zasnovana na različitosti, pod uslovom da su „formalnosti“, „uslovi“, „ograničenja“ ili „sankcije“, koje se uvode u interesu sprečavanja navedenih oblika delovanja, srazmerne legitimnom cilju koji se želi postići. Kako tumačiti takve stavove? Koji su to „samo ubedljivi i imperativni razlozi“ koji mogu da opravdaju ograničenje slobode udruživanja i u pravnom sistemu Republike Srbije i koja je uloga Ustavnog suda Srbije u tom procesu? To su pitanja koja predstavljaju predmet naše pažnje u ovom tekstu.

2. Određivanje osnovnih pojmova

Sloboda udruživanja ubraja se u temeljne društvene principe država članica Saveta Evrope, uključujući i Republiku Srbiju. Sloboda udruživanja se „bez izuzetka odobrava u svim ustavima, uz određene razlike kako u pogledu garantovanja tako i u pogledu postojanju granica u njihovom vršenju“.¹

1 D.M. Stojanović, *Osnovna prava čoveka, ljudska prava i slobode u ustavima evropskih država*, Pravni fakultet Univerziteta u Nišu, 1989, str. 107.

Pojedinci se prevashodno udružuju s namerom da ostvare određene ciljeve. To, međutim, ne znači samo okupljanje radi ostvarivanja zajedničkih interesa već i postizanje određenog nivoa stabilnosti i izvesne forme institucionalne strukture. Da bi se smanjila mogućnost kršenja ili sužavanja slobode udruživanja, kao i ostalih prava s kojima je ona tesno povezana, stvoreni su i standardi o njihovom uvažavanju.

Ti standardi su u savremenim uslovima predviđeni i brojnim univerzalnim i regionalnim dokumentima o ljudskim pravima i slobodama. Tu se ubrajaju, prevashodno, Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima UN (1948), Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (1966) i Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (1950) (u daljem tekstu: Konvencija).

Ta konvencija u Republici Srbiji, kao i ostali potvrđeni međunarodni ugovori, čine sastavni deo unutrašnjeg pravnog poretka, te imaju nadzakonsku snagu.

Značaj slobode udruživanja u procesu demokratizacije i uspostavljanju vladavine prava dobija posebnu potvrdu i kroz aktivnost brojnih međunarodnih organizacija, među kojima Venecijanskoj komisiji (Evropska komisija za demokratiju putem prava) pripada istaknuto mesto. Komisija je usvojila brojne smernice, uključujući i one koje su u vezi sa zabranom udruženja i političkih stranaka.²

Kada je u pitanju određenje pojma *sloboda udruživanja*, on je sadržan u članu 11 Konvencije:

1. Svako ima pravo na slobodu mirnog okupljanja i slobodu udruživanja sa drugima, uključujući pravo na osnivanje sindikata ili pravo na pristupanje radi zaštite svojih interesa.
2. Ne mogu se postavljati nikakva ograničenja ostvarivanju tih prava, osim onih koja su propisana zakonom i koja su u demokratskom društvu nužna radi interesa državne bezbednosti ili javnog reda i mira, radi sprečavanja nereda ili zločina, radi zaštite zdravlja ili morala, ili radi zaštite prava i sloboda drugih. Ovaj član ne zabranjuje da se nameću zakonska ograničenja u ostvarivanju tih prava pripadnicima oružanih snaga, policije ili državne uprave.

Iz ove odredbe proizlazi da sloboda udruživanja omogućava pojedincima da svoja prava i interese ostvaruju u zajednici sa drugima, doprinoseći aktivnijem učešću u upravljanju društvenom zajednicom. Ta mogućnost je značajna jer udruživanje sa sociološkog aspekta predstavlja stvaranje ili pristupanje organizaciji, odnosno tvorevini koja je zbog svojih

2 *Guidelines on Prohibition and Dissolution of Political Parties and Analogous Measures*, adopted by the Venice Commission at its 41st Plenary session on 10 January 2000. CDL – INF (2000)1.

karakteristika sposobna da ostvari ciljeve koje pojedinci sami ne mogu efikasno ili uopšte da ostvare.

Kada je reč o *sadržaju prava na slobodu udruživanja*, na osnovu člana 11 Konvencije proističe da on ima dva aspekta: pozitivni i negativni. Prvi obuhvata pravo na osnivanje ili pravo na pridruživanje već postojećim udruženjima, dok se drugi, negativni aspekt, sastoji u pravu da se ne pristupi nekom udruženju. Sadržaj pozitivne slobode udruživanja obuhvata i zaštitu od zabrane delovanja, o čemu će više reči biti u drugom delu ovog rada.

Oblici organizovanja zaštićeni slobodom udruživanja su sledeći: udruženja, političke stranke, sindikati, te društvene organizacije.³ Paravojna udruženja, međutim, ne samo što nisu zaštićena pravom na slobodu udruživanja, već su i zabranjena.

Pojam udruženja u smislu Konvencije ima autonomno značenje, nezavisno od postojećih klasifikacija u pravnim sistemima država potpisnica. Pod *udruženjem* najčešće se podrazumeva svaki vid organizacije, bez obzira na njen pravni oblik, u okviru kojeg se više fizičkih ili pravnih lica ujedinjuje na duži vremenski period oko zajedničkog cilja u smislu organizacionog formiranja volje.⁴ Međutim, udruženja treba razlikovati od prostog okupljanja lica željnih zajedničkog druženja. Praksa Evropskog suda za ljudska prava ukazuje na to da „udruženje“ ipak mora da ima određeni „organizacioni i institucionalni karakter, kojem neko može da pristupi i izjavi da je njegov član“,⁵ odnosno trajnost (stabilnost), na osnovu kojeg se razlikuje od neformalnih društvenih tvorevina i zajednica prolaznog karaktera, čija je zaštita, takođe, garantovana u okviru člana 11 Konvencije, ali u ovom slučaju u okviru prava na slobodu mirnog okupljanja. Dakle, unutar grupe pojedinaca mora da postoji namera i mora da bude vidljivo nastojanje da se uspostavi organizaciona struktura.⁶

To, s druge strane, ne znači da udruženje mora da ima formalni status, na primer, da je registrovano ili na drugi način priznato kao pravno

3 Izvan okvira člana 11 Konvencije ostaju sve organizacije koje formira vlada, javna tela i slično, kao i udruženja koja se formiraju *ex lege*, kao, na primer, advokatske, lekarske i privredne komore. Opširnije: A. Jakšić, *Evropska konvencija o ljudskim pravima – komentar*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2006, str. 317.

4 Zakon o udruženjima (*Službeni glasnik RS*, broj 51/09) u odredbama člana 2 propisuje da je udruženje u smislu ovog zakona dobrovoljna i nevladina nedobitna organizacija, zasnovana na slobodi udruživanja više fizičkih ili pravnih lica, osnovana radi ostvarivanja i unapređenja određenog zajedničkog ili opšteg cilja i interesa, koji nisu zabranjeni Ustavom (stav 1).

5 *Mc Feeley v. UK*, broj 8317/78, odluka Komisije od 15.5.1980, Decisions and Reports (DR) 20, str. 44.

6 Ch. Tomuschat, Freedom of Association, u: R. St. J. Macdonald, F. Matscher, H. Petzold (ur.), *The European System of the Protection of Human Rights*, Dordrecht/Boston/London, Martinus Nijhoff, 1993, str. 494.

lice, jer član 11 Konvencije štiti i neformalna udruženja, pod uslovom da zadovoljavaju minimum trajnosti i organizovanosti.⁷

Političke stranke su oblik udruženja koja se osnivaju i deluju u određenim ustavnopravnim okvirima, teritorijalno i vremenski opredeljenim. One učestvuju u oblikovanju političke volje i od ključnog su značaja za valjano funkcionisanje demokratije. Njihov zadatak predlaganja kandidata za političke funkcije i organizovanje izbora ima ustavni značaj. *Običnim* udruženjima nedostaje tako postavljeni cilj. Političke stranke su organizacije građana slobodno i dobrovoljno udruženih, osnovane radi ostvarivanja političkih ciljeva demokratskim oblikovanjem političke volje građana, kao i radi učešća na izborima. Važno je istaći da delovanje političke stranke ne može da bude usmereno na nasilno rušenje ustavnog poretka i narušavanje teritorijalne celokupnosti.⁸ U Smernicama Venecijanske komisije naglašeno je da ciljevi političkih stranaka nisu partikularni, tj. da za razliku od nepolitičkih udruženja one svojim programom postavljaju opšte ciljeve i vizije.⁹ Upravo zbog rečenog, političke stranke se svrstavaju u one relevantne kategorije u kontekstu kojih je moguće sagledati i ulogu ustavnog sudstva dane države.¹⁰

Sindikati su posebne vrste organizacija koje pripadaju području na koje se primenjuje pravo na slobodu udruživanja.¹¹ Na osnovu člana 11 Konvencije sindikati predstavljaju jedan od oblika kojim može da bude ostvareno pravo na udruživanje.

3. Pozicioniranje slobode udruživanja u okviru postojećih klasifikacija ljudskih prava

Međunarodni paktovi o ljudskim pravima već i svojim nazivom pokazuju da počivaju na podeli ljudskih prava na građanska, politička, ekonomska, socijalna i kulturna prava.¹² Time se ukazuje na činjenicu da

7 Zakon o udruženjima (*Službeni glasnik RS*, broj 51/09) propisuje da se na udruženja koja nemaju status pravnog lica shodno primenjuju pravna pravila o građanskom ortakluku, osim ako ovim zakonom nije drugačije određeno (član 2, stav 3).

8 Zakon o političkim strankama, član 2 (*Službeni glasnik RS*, broj 36/09).

9 *Guidelines on Prohibition and Dissolution of Political Parties... Ibid.*

10 V. Stanovčić, „Uloga ustavnog sudstva u ostvarivanju vladavine prava i podele vlasti“, Zbornik radova sa Savetovanja *Ustavni sud Srbije – u susret novom ustavu*, Ustavni sud Republike Srbije, Beograd 2003, str. 23.

11 Pravo osnivanja i udruživanja u sindikate predstavlja poseban oblik slobode udruživanja. Pojam slobode pretpostavlja neku meru slobode izbora da bi se ona vršila. D. Gomić, *Evropska konvencija o ljudskim pravima*, Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, Naklada, Zadar 2007, str. 197.

12 Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (1966) i Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima. Više o tome: V. Dimitrijević, M. Pاونović, *Ljudska prava*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd 1997, str. 175.

su navedena prava u vezi sa pojedinim društvenim sferama te da to utiče i na njihovu pravnu prirodu.

Građanska i politička prava tiču se u prvom redu odnosa pojedinca i države. Zasnovana su na principu slobode, predstavljajući granicu do koje seže vlast države. Politička prava naglašavaju pravo građana na učešće u upravljanju državom i zajednicom. Radi ostvarivanja tih prava neophodno je obezbediti i neka prava koja se nalaze između građanskih i političkih, a sloboda udruživanja i sloboda okupljanja predstavljaju upravo takva prava. Dakle, sloboda udruživanja (kao i sloboda izražavanja i okupljanja) pozicionirana je na području gde se preklapaju građanska i politička prava.

S jedne strane, kao građansko pravo, sloboda udruživanja garantuje zaštitu od samovoljnog uplitanja države u slučajevima kada pojedinac želi da se udruži s drugima. S druge strane, kao političko pravo, ona je nužna za funkcionisanje demokratije jer politički interesi mogu efikasno da se promovišu samo u zajednici s drugim (u političkoj stranci, interesnoj grupi, organizaciji ili drugom udruženju za promovisanje određenih javnih interesa).¹³

Većina autora i u ustavnopravnoj teoriji ljudska prava deli u generacije, što treba da odrazi istorijski red njihovog aktuelizovanja i priznavanja. Tako se u *prvu generaciju* ubrajaju napred navedena građanska i politička prava (*liberté*), dok se ekonomska, socijalna i kulturna prava ubrajaju u *drugu generaciju* (*égalité*). *Trećom generacijom* obuhvaćena su mahom prava nastala posle Drugog svetskog rata i čine je prava solidarnosti (*fraternité*).¹⁴ Razlika među „generacijama“ sastoji se, između ostalog, i u tome što su građanska i politička prava utuživa.

Titulari, naime, imaju subjektivno pravo da se u slučaju kršenja prava prve generacije, u koju se svrstavaju i prava garantovana članom 11 Konvencije, obrate nadležnim unutrašnjim i/ili međunarodnim sudskim i drugim telima.

Navedena klasifikaciona shema često se kritikuje.¹⁵ Zapaženo je da se radi izbegavanja prilično neproaktivnih rasprava o primatu jedne generacije ljudskih prava nad drugom nastoji da se one prevaziđu taksativnim

13 M. Nowak, *U. N. Covenant on Civil and Political Rights, CCPR Commentary*, Strasbourg-Arlington, 2005, str. 385.

14 Uzima se da je „osnov podele vremenski primat, odnosno trenutak kada su se određena ljudska prava pojavila na javnoj sceni“. K. Vasak, *A Thirty Year Struggle*, The UNESCO Courier, 1977, str. 29.

15 U prilog relativnosti klasifikacije ljudskih prava govori i činjenica da neka prava mogu da se svrstaju u više kategorija. Tako, na primer, formiranje sindikata može da se svrsta i u politička, i u ekonomska, i u socijalna prava. Više o tome: V. Dimitrijević, A. Kartag-Odri i dr., *Kulturna prava*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd 1999, str. 111.

nabranjem prioriteta prava koja u danim okvirima moraju da se zaštite. U ovu grupu ubrajaju se, pored slobode udruživanja, i kolektivna prava.¹⁶

Osnovni pravac razmišljanja o ljudskim pravima zasnovan je na činjenici da su ona individualna. Mnoga prava, međutim, ne mogu da se ostvare u izolaciji, te kao njihovi nosioci mogu da se pojave i grupe ljudi. Ta prava se nazivaju kolektivnim. Na putu između individualnih i kolektivnih prava nalaze se ona koja podrazumevaju zajedničko uživanje,¹⁷ i koja se obično formulišu kao „pravo pojedinca da u zajednici sa drugima uživa neko pravo“.¹⁸ U grupu prava koja imaju i kolektivnu dimenziju ubrajaju se i slobode izražavanja, okupljanja i udruživanja.

4. Sloboda komuniciranja s drugim

U korpusu sloboda i prava koja imaju političku dimenziju i predstavljaju osnovu svake savremene demokratije naročito važno mesto pripada slobodama, kojima se omogućava komuniciranje i uspostavljanje različitih veza između ljudi sličnih interesa ili političkih opredeljenja, odnosno uverenja. To su, pre svega, sloboda mirnog okupljanja i sloboda udruživanja, bez kojih nije moguće zamisliti moderne demokratije, a s tim u vezi ni uživanje tzv. demokratskih prava, kojima se obezbeđuje učešće u javnom životu i upravljanju zajednicom. Ove dve slobode su, zbog velike bliskosti, jedinstveno uređene i članom 11 Konvencije. Reč je, dakle, o dva međusobno povezana, komplementarna, ali ipak različita prava, u smislu da doprinose uzajamnom ostvarivanju slobode udruživanja, koja pretpostavlja slobodu okupljanja, bez koje udruženja ne bi ni mogla aktivno da deluju.¹⁹ Pojam *okupljanje* označava namerno i privremeno prisustvo na javnom mestu nekog broja osoba radi izražavanja zajedničkih stavova.²⁰ Iz rečenog proizlazi da se pod *okupljanjem* podrazumeva i susretanje s ljudima, te da ono predstavlja manje formalan skup od *udruživanja*. Stoga nije u tako značajnoj meri povezano s različitim vrstama formalnih dozvola i ograničenja. Međutim, kada su u pitanju političke ili sindikalne manifestacije, demonstracije ili skupovi, situacija je složenija, jer je samo mirno okupljanje zaštićeno slobodom okupljanja. Okupljanje treba da bude označeno kao mirno, pre svega, ukoliko njegovi organizatori imaju

16 O tzv. Zigartovoj (Zighart) definiciji videti opširnije kod: A. Eide, „Cultural Rights as Individual Human Rights“, u: E. Asbjom et. al. (ur.), *Economic, Social and Cultural Rights – A Textbook*, Martinus Nijhoff Publishers, Boston, London, 1995, str. 21–22.

17 V. Dimitrijević, M. Paunović, *ibid.*, str. 176.

18 D. Gomien, *ibid.*, str. 197.

19 V. Dimitrijević, M. Paunović, *Ljudska prava*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd 1997, str. 336.

20 Z. Mršević, *Ka demokratskom društvu – sloboda javnog okupljanja, pravo svih*, Institut društvenih nauka, Beograd 2007, str. 23.

mirne namere. Ovo treba da bude pretpostavljeno, osim ukoliko ne postoji prinuda i dokaz da će organizatori ili učesnici sami koristiti, zastupati ili podsticati direktno nasilje.

Nasuprot uobičajenom shvatanju da je „sloboda okupljanja pravo negativnog statusa“, u praksi se pokazalo da puno uvažavanje ove slobode ponekad zahteva i „pozitivno držanje organa reda“. ²¹ Čak i u slučaju da je okupljanje mirno, ono može da dovede do nereda ukoliko se protiv njega organizuje kontraskup – takođe s pozivom na slobodu okupljanja. Stoga se sloboda okupljanja ne svodi samo na obavezu države da se ne meša, već podrazumeva i preduzimanje odgovarajućih mera kako bi se omogućilo mirno održavanje, na primer, zakonitih demonstracija.

Iz svega rečenog proizlazi da se navedena prava nalaze između političkih i građanskih, da imaju kako individualnu tako i kolektivnu dimenziju i da su u značajnoj meri međusobno povezana, ali da moraju posebno da se tretiraju i normativno i na analitičkom planu. Takođe, sloboda okupljanja i sloboda udruživanja (član 11 Konvencije) predstavljaju *lex specialis* u odnosu na slobodu izražavanja (član 10 Konvencije), koji u odnosu na njega predstavlja *lex generalis*. ²²

II

5. Ograničenje prava na slobodu udruživanja

Države članice imaju određene obaveze u odnosu na slobodu udruživanja, tim pre što na osnovu člana 1 Konvencije proizlazi da su države potpisnice dužne da svakom licu pod svojom jurisdikcijom osiguraju prava i slobode određene Konvencijom. Ta obaveza može da bude negativna i pozitivna. Prva se sastoji u tome da država mora da se uzdrži od samovoljnog mešanja u slobodu udruživanja, odnosno ona može da se *ograniči* samo pod uslovima iz stava 2, člana 11 Konvencije. S druge strane, države imaju i pozitivnu obavezu da osiguraju navedenu slobodu, što znači da su obavezne da aktivno preduzimaju mere kako bi osigurale efikasno ostvarivanje prava na udruživanje lica koja se nalaze pod jurisdikcijom dane države. Teško je, međutim, precizno povući granicu između pozitivnih i negativnih obaveza države koje proizlaze iz člana 11 Konvencije. Naime, u oba slučaja potrebno je utvrditi da li je postignuta pravična ravnoteža između interesa pojedinca i interesa zajednice kao celine.

Sloboda udruživanja nije apsolutno pravo. Za razliku od apsolutnih ljudskih prava u pogledu kojih ne postoji mogućnost ni legitimnog ograničenja i koja moraju bezuslovno da se poštuju, relativna ljudska prava,

21 B. Mijatović, I. Vujačić, T. Marinković, *Pojmovnik liberalne demokratije*, JP „Službeni glasnik“, Beograd 2008, str. 175.

22 V. Dimitrijević, M. Paunović, *ibid.*, str. 340. Takođe, D. Gomien, *ibid.*, str. 194.

uključujući i slobodu udruživanja i slobodu okupljanja, mogu da budu predmet ograničavanja od strane države.²³ U pravnom poretku jedne zemlje potreba za ovim ograničenjem javlja se otuda što i ljudska prava mogu da dođu u sukob kako s opštim interesom tako i sa drugim ljudskim pravima. Država, dakle, može da odstupi od svoje obaveze poštovanja ljudskih prava ne samo u slučaju javne opasnosti koja pretpostavlja opstanku nacije već i u mirnodopskim, redovnim prilikama, pod uslovom da ispoštuje odgovarajuću proceduru i opravda takve restriktivne mere (član 15, stav 1 Konvencije). Dakle, ni član 11, kao ni članovi 8, 9 i 10 Konvencije, ne garantuju apsolutna prava: države članice su ovlašćene da *ograniče* prava koja su zaštićena u navedenom članu, ali samo pod strogo određenim uslovima. Ovi uslovi delom proizlaze iz pravnih principa sadržanih u Konvenciji: koncepta vladavine prava i s njim povezanog principa zakonitosti. Načelo koje je sadržano u osnovi oba ova koncepta jeste da „mere kojima se ograničavaju prava treba da budu podložne efikasnoj kontroli i preispitivanju, tj. *ograničenja moraju biti u skladu sa zakonom*“.²⁴ Ograničenja su zakonita samo ukoliko su propisana zakonom i nužna u demokratskom društvu radi postizanja jednog od sledećih legitimnih ciljeva: da se primenjuju u interesu nacionalne ili javne sigurnosti ili radi sprečavanja nereda i kriminala, odnosno zaštite zdravlja i morala, te zaštite prava i slobode drugih. Ovaj poslednji cilj omogućava državama zakonito ograničavanje prava na slobodu okupljanja i udruživanja određenoj kategoriji: pripadnicima oružanih snaga, policije i državne uprave.²⁵ Država može da derogira prava na slobodu mirnog okupljanja i slobodu udruživanja za vreme rata ili vanrednog stanja koje ugrožava opstanak naroda, u skladu sa članom 15 Konvencije.²⁶

Sledeći cilj na koji se države često pozivaju prilikom ograničenja prava zajamčenih članom 11 jeste sprečavanje nereda ili kriminala. Ovo je područje gde država ima široko diskreciono pravo. Naredni korak je obaveza da se utvrdi da li je uplitanje nužno u demokratskom društvu. Ovo podrazumeva dva uslova: da mora da postoji hitna društvena potreba za uplitanjem i da ono mora da bude srazmerno legitimnom cilju kojem se teži. Vrlo često se upravo ovaj kriterijum pokazuje kao presudan u odlučivanju u konkretnom slučaju. Ključna odrednica „nužnosti“, između

23 Konvencija predviđa sledeća apsolutna prava: pravo na život, u smislu zabrane smrtne kazne (čl. 1 i 2 Protokola 6 i čl. 1 i 2 Protokola 13), zabranu mučenja (član 3), zabranu ropstva i prinudnog rada (član 4, stav 1), zabranu povratnog dejstva krivičnog zakona (član 7), kao i pravo da se ne bude kažnjen dvaput u istoj stvari (član 14 Protokola 7).

24 Opširnije videti u: *Interights Manual for Lawyers – Freedom of Assembly and Association under the ECHR (Article 11)*

25 Ova dodatna ograničenja ne postoje u čl. 8, 9 i 10.

26 Z. Mršević, *ibid.*, str. 17. i 94.

ostalog, jeste postojanje hitne društvene potrebe koja opravdava određeno uplitanje države. O tome odlučuju nacionalne vlasti. Osporena mera mora da se razmotri u kontekstu celog slučaja i proceni da li je bila „srazmerna legitimnom cilju kojem se težilo“. Pri oceni navedenih uslova, Evropski sud za ljudska prava ne može da preuzme ulogu nadležnih domaćih vlasti, ali je njegov zadatak da proceni usklađenost mešanja države sa članom 11 Evropske konvencije. Taj sud je na stanovištu da samo vrlo ozbiljna kršenja ljudskih prava, kao na primer ugrožavanje političkog pluralizma ili temeljnih demokratskih principa, mogu da opravdaju zabranu delovanja političke stranke, odnosno udruženja.²⁷

Na osnovu rečenog proizlazi da je moguće da postoje okolnosti u kojima bi delovanje udruženja opravdavalo njegovo zabranjivanje ili raspuštanje. Međutim, te mere bi trebalo primenjivati samo u izuzetnom slučaju i odnosile bi se samo na situacije u kojima je udruženje delovalo protivustavno i „nije obustavilo ni druge nezakonite radnje ni nakon opomena ni pruženih prilika da se isprave takvi i slični propusti“.²⁸ Međutim, moguće je da „uslovi za raspuštanje ili zabranu udruženja neće biti tako rigorozni u slučajevima gde udruženje koje se raspušta nije politička stranka – iako nije verovatno da će postojati značajna razlika u pristupu u odnosu na ovakvu partiju i u odnosu na udruženje čiji ciljevi mogu biti posmatrani kao politički u nestranačkom smislu – mada su osnovni zahtevi isti za sva udruženja“.²⁹ To znači da mera kao što je raspuštanje ne samo što mora da bude srazmerna zakonskom cilju koji se zastupa (raspuštanje mora da ostane izuzetan korak), već razlozi za raspuštanje, takođe, moraju da budu jasno „relevantni i dovoljni“. Država, dakle, ako proceni da će biti ugrožena neka navedena vrednost, ima diskreciono pravo da odluči o ograničavanju ovog prava. Pri tom, ne bi trebalo zloupotrebjavati ova ograničavanja i time praktično onemogućiti okupljanja, već ona moraju da se primenjuju samo u skladu s odgovarajućim standardima.

Jedan od značajnijih međunarodnih dokumenata kojim se zahteva od država da suzbiju i sankcionišu akte i aktivnosti kojima se manifestuju netolerancija, diskriminacija i mržnja prema određenim grupama jeste *Međunarodna konvencija Ujedinjenih nacija o ukidanju svih oblika diskriminacije*.³⁰ Ovaj akt obavezuje države potpisnice da ukinu sve oblike diskriminacije, pri čemu ova obligacija ima svoj negativni i pozitivni vid. Jedna od retkih pozitivnih obaveza sadržana je u članu 4, tačka b) navedene

27 *Ibid.*

28 J. Mc Bride, „International Law and Jurisprudence in Supporting of Civil Society“, u: *Enabling Civil Society, Practical Aspects of Freedom of Association*, Columbia University Budapest Law Center, Open Society Institute, Baku, Azerbaijan, 2003, str. 49.

29 *Ibid.*

30 Međunarodni ugovori, *Službeni list SFRJ*, 6/1967 od 1.1.1967.

Konvencije UN.³¹ Reč je o dužnosti država da proglase nezakonitom i zabrane organizaciju i aktivnosti propagande (organizovanu i svaku drugu vrstu propagandne aktivnosti) koje podstiču na rasnu diskriminaciju, kao i da izjave da je učešće u ovim organizacijama ili njihovim aktivnostima zakonom kažnjivo delo. Takođe, skreće se pažnja i na opasnost od organizacija i udruženja koja podstiču na diskriminaciju i mržnju. Stoga se od država prvenstveno traži da proglase nezakonitim i zabrane kako organizacije tako i aktivnosti kojima se podstiče rasna diskriminacija. Mada ova odredba ima izuzetan značaj, u pogledu njene praktične implementacije javljaju se određene nedoumice. Osnovni problem je povezan s nemogućnošću da se jasno utvrdi da li je neka organizacija rasistička. Postavlja se, naime, pitanje može li da se zabrani organizacija koja u svom programu zagovara rasističke stavove, ali ne preduzima konkretne aktivnosti. Ili kako zabraniti organizaciju koja otvoreno ne propagira mržnju i netoleranciju prema drugima, već, na primer, ljubav i nameru da zaštiti svoju grupu.³²

Pored zabrane organizacije, Konvencija UN zahteva od država da se suprotstave i aktivnostima propagande. Kao posledica ovog zahteva je i zabrana onih asocijacija koje nemaju organizacionu strukturu, ali doprinose širenju mržnje i diskriminacije. U praksi se, međutim, pokazalo da je ova odredba u delu koji se odnosi na zabranu organizacije, odnosno udruženja prilično komplikovana za primenu. Naime, delatnost, odnosno rad organizacije, uz pomenute dileme, može da se zabrani, jer većina država ne dozvoljava osnivanje i delovanje organizacija koje su zasnovane na društveno neprihvatljivim ciljevima. Ipak se postavlja pitanje kako zabraniti udruženje, odnosno organizaciju koja nije registrovana u skladu s pozitivnopravnim propisima države, ali ipak postoji i deluje. Da li je ovde došlo do „dupliranja“ normi, tj. da li bi „aktivnosti organizovane propagande i svaka druga vrsta propagandne aktivnosti“ mogle da budu svrstane u dela iz tačke a) člana 4 Konvencije UN?³³ Može li organizacija da se ukine i na

31 Prvi, ili pasivni oblik obaveze sastoji se od uzdržavanja države od vršenja, podsticanja ili podržavanja rasne diskriminacije, dok pozitivna ili aktivna obaveza podrazumeva mere usmerene na ukidanje diskriminacije. Opširnije: J. Rehman, *International Human Rights Law: A Practical Approach*, Longman, London, 2003, str. 284.

32 T. Meron, „The Meaning and Reach of the International Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination“, *American Journal of International Law*, 79/85, str. 296.

33 „Države članice... se naročito obavezuju: a) da utvrde kao krivično delo svako širenje ideja zasnovanih na superiornosti ili rasnoj mržnji, svako podsticanje na rasnu diskriminaciju, kao i sva dela nasilja... i pružanje pomoći rasističkim aktivnostima, podrazumevajući tu i njihovo finansiranje.“ – član 4, tačka a) Međunarodne konvencije UN o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije (Međunarodni ugovori, *Službeni list SFRJ*, 6/67 od 1.1.1967.).

posredan način, putem kažnjavanja aktivnosti njenih članova – čime bi se i postojanje same organizacije faktički dovelo u pitanje?³⁴

Pored navedene Konvencije UN, koja ima obavezujući karakter, potrebno je skrenuti pažnju i na jedan neobavezujući, regionalni međunarodni instrument, koji je donet pod okriljem Saveta Evrope. Naime, 1993. godine osnovana je *Evropska komisija protiv rasizma i netolerancije (ECRI)*,³⁵ radi borbe protiv rasizma, rasne diskriminacije i netolerancije, a u svetlu Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda. U okviru svoje nadležnosti ovo telo donosi i preporuke u kojima se članicama Saveta Evrope ukazuje na potrebu i način suzbijanja ovih negativnih pojava. U Preporuci broj 1 predlaže se državama da u najvišem pravnom aktu (ustavu ili osnovnom zakonu) garantuju obavezu državnih organa na jednako postupanje prema svima i na borbu protiv netolerancije. Takođe se upozorava na opasnost od rasističkih organizacija i preporučuje državama da u cilju doprinosa borbi protiv rasizma zabrane takve organizacije.

U Preporuci broj 7 usvojen je stav po kome je potrebno ustavom predvideti mogućnost ograničavanja slobode izražavanja, okupljanja i udruživanja, a u cilju borbe protiv rasizma i diskriminacije. Ova ograničenja, međutim, moraju da budu u skladu s Evropskom konvencijom o ljudskim pravima. Ovom odredbom Preporuke ECRI doprinosi rešavanju dilema u pogledu regulisanja zabrane diskriminacije i netolerancije. Zauzet je, naime, stav da u konfliktu između prava na okupljanje i udruživanje, s jedne strane, i prava na nediskriminaciju i toleranciju, s druge strane, ovom potonjem treba dati prednost, poštujući Evropsku konvenciju o ljudskim pravima. Nadalje se sugeriše (tačka 17) da se zakonom predvidi mogućnost raspuštanja organizacija koje propagiraju rasizam. Na osnovu obrazloženja Preporuke može da se zaključi da organizacije koje šire rasnu mržnju, diskriminaciju i netoleranciju ne moraju da budu formalne, već to mogu da budu i razni oblici neformalnog organizovanja, od *de facto* grupa do političkih organizacija.

Ukazujemo, takođe, na to da je Venecijanska komisija, prepoznajući potrebu daljeg promovisanja budućih standarda u oblasti zaštite osnovnih principa demokratije, kao i zaštite ljudskih prava, zasnovanih na odredbama Evropske konvencije i vrednostima evropskog nasleđa, usvojila sledeće smernice:

1. Država priznaje svakome pravo na slobodu udruživanja. Ovo pravo podrazumeva slobodu na političko mišljenje i slobodan prijem informacija bez uticaja javnih vlasti.

34 D. Mahalic, J. G. Mahalic, „The Limitation Provisions of the International Convention on the Elimination of all Forms of Racial Discrimination“, *HRQ*, 9/87, str. 99.

35 *European Commission Against Racism and Intolerance* – Statut dostupan na: [http://www.coe.int/t/e/human_rights/ecri/1-ecri/Res\(2002\)8%20-20StatuteECRI%20eng.pdf](http://www.coe.int/t/e/human_rights/ecri/1-ecri/Res(2002)8%20-20StatuteECRI%20eng.pdf)

2. Ograničenje vršenja napred navedenih osnovnih ljudskih prava kroz aktivnost političkih partija vrši se u skladu s odgovarajućim odredbama Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i drugih međunarodnih ugovora, i to u redovnim prilikama i vanrednim okolnostima.
3. Zabrana ili raspuštanje političkih stranaka može da bude opravdano kada partija zagovara upotrebu sile ili upotrebljava silu kao političko sredstvo za podrivanje i rušenje demokratskog, ustavnog poretka i kršenje ustavom zajemčenih ljudskih prava i sloboda. Sama činjenica da partija zagovara mirnu promenu ustava nije dovoljna za njenu zabranu ili raspuštanje.
4. Politička partija ne može da bude odgovorna za ponašanje svojih članova koje nije odobreno od partije u okviru političkog, javnog i partijskog delovanja.
5. Zabrana ili raspuštanje političkih partija kao naročito dalekosežna mera primenjuje se samo kao krajnja mera. Pre toga vlada ili državni organ će oceniti, imajući u vidu situaciju u danoj zemlji, da li partija zaista predstavlja opasnost za slobodan demokratski poredak ili ljudska prava, odnosno da li bi takva opasnost mogla da se otkloni manje radikalnim merama.
6. Pravne mere usmerene na zabranu ili na zakonu zasnovano raspuštanje političke partije posledica su sudskog utvrđivanja neustavnosti i predstavljaju izuzetnu meru zasnovanu na principu proporcionalnosti. Takva mera treba da bude zasnovana na odgovarajućim dokazima o tome da sama partija, a ne njeni pojedini članovi, u ostvarivanju političkih ciljeva koristi protivustavna sredstva.
7. Odluku o zabrani ili raspuštanju političke partije donosi ustavni sud ili drugi organ u zakonom propisanom postupku, u kome je obezbeđena javnost i pravičnost suđenja.³⁶

III

6. Ustavni okvir ograničavanja slobode udruživanja – relevantno pravo Republike Srbije

Prema stavu Evropskog suda za ljudska prava, uslovi ograničenja slobode udruživanja moraju da budu propisani, odnosno treba da se temelje na Ustavu, kao i na domaćim zakonima, koji treba da imaju određene kvalitete, pre svega predvidljivost i dostupnost. Prema članu 11, stav 2 Konvencije,

³⁶ *Guidelines on Prohibition and Dissolution of Political Parties and Analogues Measures*, adapted by the Venice Commission at its 41st Plenary session (Venice 10–11 Dec. 1999), CDL-INF(2000)1.

države članice ne mogu da postavljaju druga ograničenja prava osim onih koja su navedena u tom članu. Za ograničavanje prava na slobodu udruživanja, odnosno za raspuštanje udruženja, potrebno je da razlozi budu propisani zakonom i da su „neophodni za jedno demokratsko društvo.“³⁷

Sloboda udruživanja, kao i njeno ograničavanje, podrazumeva i obavezu država, naročito na planu legislative. One su, naime, obavezne da donesu propise kojima se reguliše navedena oblast. Pravni okvir za osnivanje, delovanje i ograničavanje slobode udruživanja u Republici Srbiji trenutno je prilično šarolik i nehomogen, što je, između ostalog, posledica činjenice da on potiče iz različitih perioda, koje su karakterisala različita politička i društveno-ekonomska uređenja. Za razliku od savremenih ustavnih normi i međunarodnih akata, to pitanje i dalje regulišu dva pravno prevaziđena, zastarela i nekonzistentna zakona. To su Zakon o društvenim organizacijama i udruženjima građana Republike Srbije³⁸ i Zakon o udruživanju građana u udruženja, društvene organizacije i političke organizacije koje se osnivaju za teritoriju SFRJ,³⁹ koji je delimično prestao da važi donošenjem novog Zakona o političkim strankama.⁴⁰

Ustav Republike Srbije od 2006. godine garantuje slobodu političkog delovanja i udruživanja. Ove garancije su dobile svoje mesto i u osnovnim načelima – konkretno u otklonu od partijske države i u načelu političkog pluralizma. Naime, Ustav u osnovnim odredbama, u okviru temeljnih ustavnih principa izražava otklon od partijske države i izričito propisuje da nijedan državni organ, politička organizacija, grupa ili pojedinac ne mogu da prisvoje suverenost od građana (član 2, stav 2), te da političke stranke ne mogu neposredno da vrše političku vlast, niti da je sebi potčine (član 5, stav 4).

U pogledu drugog osnovnog principa, tj. političkog pluralizma, Ustav priznaje ulogu koja pripada političkim strankama u formiranju političke volje građana (član 5, stav 1) i garantuje slobodu osnivanja stranaka (član 5, stav 2).

Kada je reč o ustavnom jemstvu slobode udruživanja, potrebno je naglasiti da slobodu udruživanja Ustav garantuje opštom odredbom (član 55). Sadržina slobode udruživanja obuhvata sledeće pojedinačne slobode: slobodu političkog udruživanja, slobodu sindikalnog udruživanja, slobodu svakog drugog udruživanja, kao i pravo da se ostane izvan svakog udruženja (član 55, stav 1).

37 *Kompatibilnost jugoslovenskog prava s odredbama Evropske konvencije o ljudskim pravima*, Beograd, Savet Evrope, 2003, str. 219.

38 *Službeni glasnik SRS*, br. 24/82, 39/83, 17/84, 50/84, 45/85 i 12/89; *Službeni glasnik RS*, br. 53/93, 67/93, 48/94 i 10/05.

39 *Službeni list SFRJ*, broj 42/90, *Službeni list SRJ*, br. 24/94, 28/96 i 73/00.

40 *Službeni glasnik RS*, broj 36/09.

U uređivanju sadržine slobode udruživanja, kao i političkog, sindikalnog i drugog organizovanja na osnovu odredaba Ustava, međutim, ne uočava se sadržinska razlika između slobode građana da se udružuju (obuhvata se širi sadržaj), njihovog prava da formiraju političke i druge organizacija (reč je o užem sadržaju) i prava da deluju preko udruženja, političke i sindikalne organizacije.⁴¹ Ustav ne pravi nužnu sadržinsku razliku između prava građana da se udružuju u različita interesna udruženja, njihovih prava da se organizuju prema svojim političkim interesima i ciljevima u političke stranke, i njihovih prava da se, polazeći od ekonomskog interesa, organizuju u sindikate. Kako svrha i priroda udruživanja u ovim slučajevima nije ista, to je i sadržaj prava koje građani imaju različit.

Problem koji se povodom toga nameće je u tome da zakoni koji regulišu pravo građana na formiranje udruženja i dalje nisu u celini usklađeni s novim Ustavom, a rok za njihovo usklađivanje s Ustavom istekao je 31.12.2008. godine. Potrebno je napomenuti da je u maju 2009. godine donet samo novi Zakon o političkim strankama, dok je Predlog zakona o udruženjima upućen Narodnoj skupštini Republike Srbije na razmatranje i donošenje.⁴²

U Republici Srbiji predviđen je liberalan režim osnivanja udruženja. Ona se osnivaju na način propisanim Ustavom (član 55, stav 2) i navedenim Zakonom o udruživanju građana u udruženja, društvene organizacije i političke organizacije koje se osnivaju za teritoriju SFRJ.⁴³ Uslovi za osnivanje su sledeći: udruženja se osnivaju bez prethodnog odobrenja, upisom u registar (član 5, stav 2). Ostala pitanja Ustav delegira zakonodavcu da ih reguliše (član 55, stav 2). Odluka o osnivanju donosi se na osnivačkoj skupštini (član 10 Zakona), pod uslovom da najmanje 10 punoletnih građana s biračkim pravom može da osnuje udruženje (član 9 Zakona). Registar udruženja vodi nadležni organ (član 55, stav 2 Ustava), koji je dužan da udruženje upiše u registar u roku od 15 dana od dana podnošenja prijave. Reč je o tzv. sistemu prijave (član 13 Zakona).⁴⁴ Važno je istaći da Zakon

41 M. Pajvančić, *Ustavno pravo – Posebni deo*, Pravni fakultet Univerziteta u Novom Sadu, 2007, str. 20.

42 Napominjemo da su u međuvremenu doneti i Zakon o udruženjima (*Službeni glasnik RS*, broj 51/09), kao i Zakon o zabrani manifestacija neonacističkih ili fašističkih organizacija i udruženja i zabrani upotrebe neonacističkih ili fašističkih simbola i obeležja (*Službeni glasnik RS*, broj 41/09), koji danu materiju regulišu na savremeniji i celovitiji način.

43 *Službeni glasnik SRS*, br. 24/82, 39/83, 17/84, 50/84, 45/85 i 12/89; *Službeni glasnik RS*, br. 53/93, 67/93, 48/94 i 10/05.

44 U ustavnom sistemu Republike Srbije, za razliku od sistema odobrenja, prihvaćen je sistem prijave. Ovaj vid registracije znači da se udruženja, političke partije ili sindikalne organizacije smatraju formiranim i stiču pravo da deluju u momentu upisa u registar svih organizacija. Nadležni organ nema pravo da odobri ili uskrati

ne dopušta delovanje udruženja pre upisa u registar (član 11, stav 5 Zakona). U pogledu dejstva upisa u registar može da se konstatuje da upisom u registar udruženje stiče svojstvo pravnog lica (član 4, stav 1), te da ima pravo da deluje tek nakon upisa (član 112, stav 5).

Sloboda udruživanja može da se ograniči iz razloga i pod uslovima koje propisuje Ustav, a po postupku koji reguliše zakon. Ograničenje slobode udruživanja može da ima više oblika: prvi oblik je eksplicitna Ustavom propisana zabrana. Naime, u članu 55, stav 3, Ustav izričito zabranjuje tajna i paravojna udruženja. Ustavom su, takođe, propisani razlozi koji su osnov za odluku Ustavnog suda o zabrani delovanja udruženja (član 55, stav 4).

Ustavni sud, naime, može da zabrani samo ono udruženje čije je delovanje usmereno na nasilno rušenje ili kršenje ustavnog poretka, kršenje zajemčenih ljudskih ili manjinskih prava, ili izazivanje rasne, nacionalne ili verske mržnje. U oblike ograničenja slobode udruživanja ubrajaju se i Ustavom propisani razlozi koji čine nedopuštenim delovanje političkih stranaka (član 5, stav 3).⁴⁵

Ustavom propisani razlozi koji predstavljaju osnov za zabranu udruženja iz člana 55, stav 4 Ustava, kao i razlozi koji čine nedopuštenim delovanje političkih stranaka (član 5, stav 3) identični su i uključuju: nasilno rušenje ustavnog poretka, kršenje zajemčenih ljudskih ili manjinskih prava, izazivanje rasne, nacionalne i verske mržnje.

Na osnovu navedenih razloga, nameće se pitanje da li postoje, a ako postoje, u čemu se manifestuju eventualne pravne posledice razlike koju uočavamo u vezi s pomenutim odredbama Ustava, a koja se odnosi na „zabranu udruženja“ (član 55, stav 4) i „nedopušteno delovanje“ (člana 5, stav 3). Da li se, drugim rečima „zabrana“ i „nedopušteno delovanje“ po posledicama razlikuju ili je reč o sinonimima, pa razlike u posledicama i nema?

Kako razumeti da se među razlozima za zabranu udruženja (i nedopuštenog delovanja političkih stranaka) u Ustavu navode samo tri lična svojstva: nacionalnost, rasa i vera, kao vrednosti čija se povreda štiti zabranom udruženja čije delovanje ih narušava, a izostavljene su druge, jednako značajne vrednosti (lična svojstva), koje Ustav štiti izričitom zabranom bilo kog vida direktne ili indirektno diskriminacije (član 21, stav 3),⁴⁶ kao i odredbama koje se odnose na eksplicitnu ustavnu zabranu izazivanja rasne,

registraciju, već samo konstatuje formiranje udruženja, političke stranke ili sindikalne organizacije. Opširnije: M. Pajvančić, *ibid.*, str. 20.

45 *Ibid.*, str. 69.

46 Članom 21, stav 3 Ustava propisuje se da je zabranjena svaka diskriminacija po bilo kom osnovu, naročito po osnovu rase, pola, nacionalne pripadnosti, društvenog porekla, rođenja, veroispovesti, političkog ili drugog uverenja, imovnog stanja, kulture, jezika, starosti, psihičkog i fizičkog invaliditeta.

nacionalne i verske mržnje (član 49) – na primer, pol, političko ili drugo uverenje, psihički ili fizički invaliditet, jezik i kultura?

Na kraju, potrebno je odgovoriti na pitanje ko odlučuje o zabrani delovanja udruženja i šta je predmet odlučivanja.

Ustav utvrđuje i nadležnost organa koji odlučuje o ograničenju slobode udruživanja. Taj organ je Ustavni sud Srbije (u daljem tekstu Ustavni sud). Naime, Ustavni sud odlučuje o zabrani udruženja čije je delovanje usmereno na nasilno rušenje ustavnog poretka, kršenje zajemčenih ljudskih ili manjinskih prava ili izazivanje rasne, nacionalne ili verske mržnje (član 55, stav 4). Ustavni sud, takođe, odlučuje o zabrani rada političke stranke, sindikalne organizacije ili udruženja (član 167, stav 3).

Takođe, postavlja se pitanje kakav je sadržaj, kvalitet i obim nadležnosti Ustavnog suda u vezi s odlučivanjem o ograničenju slobode udruživanja. Da li Ustavni sud odlučuje o zabrani udruženja (član 55, stav 4) ili o zabrani delovanja udruženja (član 55, stav 4), ili pak odlučuje o zabrani rada udruženja (član 167, stav 3)?⁴⁷ Ako Ustavni sud odlučuje o zabrani udruženja, posledica bi bila brisanje udruženja iz registra. Ako se pak odluka Ustavnog suda odnosi na zabranu rada, udruženje bi i nadalje postojalo, ali bi bilo zabranjeno njegovo delovanje.⁴⁸

Da li ovlašćenje Ustavnog suda da odlučuje o ograničenju slobode udruživanja uključuje i njegovo pravo da svojom odlukom konstatuje da su se u konkretnom slučaju stekli uslovi za neposrednu primenu ustavnog pravila koje zabranjuje tajna i paravojna udruženja? Ukoliko je to moguće, postavlja se pitanje kakva bi bila priroda takve odluke Ustavnog suda i u čemu bi se ogledalo njeno dejstvo.

Na kraju, potrebno je naglasiti da katalog sloboda i prava građana i sadržaj jemstva koje ustanovljava Ustav Republike Srbije takođe sadrže političke slobode i prava, koja obuhvataju više različitih prava čijim ostvarivanjem građani aktivno mogu da sudeluju u oblikovanju političke volje. To su, dakle, prava koja pripadaju grupi prava aktivnog statusa i ona su garantovana u ustavnom delu o ljudskim i manjinskim pravima. Ljudska i manjinska prava koja Ustav garantuje neposredno se primenjuju. Ustavom se jemče i kao takva se neposredno primenjuju ljudska i manjinska prava garantovana opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava, potvrđenim međunarodnim ugovorima (uključujući i Evropsku konvenciju), kao i domaćim zakonima. Odredbe o ljudskim i manjinskim pravima tumače se u korist unapređenja vrednosti demokratskog društva, saglasno važećim međunarodnim standardima, kao i praksi međunarodnih institucija koje

47 M. Pajvančić, *ibid.*, str. 344.

48 *Ibid.*, str. 140–141.

nadziru njihovo sprovođenje (član 18). Ova odredba mora da se posmatra kao pozitivni signal, kao opredeljenje za međunarodne i evropske standarde.⁴⁹

Ljudska i manjinska prava garantovana Ustavom mogu da budu ograničena samo ako ograničenje dopušta Ustav, u svrhe dopuštene Ustavom i u obimu neophodnom da ustavna svrha ograničenja bude zadovoljena u demokratskom društvu i bez zadiranja u suštinu zajemčenog prava. Pri ograničavanju ljudskih i manjinskih prava svi državni organi, a naročito sudovi, dužni su da vode računa o suštini prava koja se ograničavaju, te o važnosti svrhe, prirode i obima ograničenja, kao i o tome da li postoji način da se svrha ograničenja postigne manjim ograničenjem prava (odredbe člana 20, st. 1 i 3).

Važno je povezati ovaj član Ustava s odredbom člana 5, koji propisuje da su delovanja političkih stranaka koja su usmerena na nasilno rušenje ustavnog poretka, kršenje zajemčenih ljudskih i manjinskih prava, izazivanje rasne, verske ili nacionalne mržnje, zabranjena. Pošto ovaj član podrazumeva i ograničenje slobode okupljanja za političke stranke, važno je da njegova primena bude uslovljena navedenim članom 20 Ustava. Štaviše, i u ovom slučaju sudska praksa Evropskog suda za ljudska prava u vezi sa čl. 10 i 11 Evropske konvencije mora da bude uzeta u obzir.

7. Postupak odlučivanja o zabrani rada političke stranke, sindikalne organizacije, udruženja građana ili verske zajednice

Postupak odlučivanja o zabrani rada političke stranke, sindikalne organizacije, udruženja građana ili verske zajednice, u kojem Ustavni sud na osnovu člana 80, stava 1 Zakona o ustavnom sudu (*Službeni glasnik RS*, broj 109/07) odlučuje da li je nastupila neka nedozvoljena situacija koja bi mogla da dovede do zabrane rada navedenih asocijacija, sastoji se iz sledećih faza: pokretanje postupka, vođenje postupka i odlučivanje.

Specifičnost pokretanja postupka za zabranu rada ovih asocijacija, između ostalog, odnosi se na tačno i restriktivno utvrđen krug subjekata koji mogu da pokrenu postupak pred Ustavnim sudom. Naime, prema odredbi člana 80, stav 1 Zakona, aktivnu legitimaciju za pokretanje postupka o odlučivanju o zabrani rada političkih stranaka, sindikalnih organizacija, udruženja građana i verskih zajednica imaju Vlada, Republički javni tužilac ili organ nadležan za upis u registar navedenih asocijacija. Tako je procesna legitimacija za pokretanje postupka dana „čini se sasvim opravdano,

49 Venecijanska komisija „pozdravlja isticanje institucija koje vrše nadzor“: odredbe o ljudskim pravima „imaju se tumačiti saglasno važećim međunarodnim standardima... kao i praksi međunarodnih institucija koja nadziru njihovo sprovođenje“. Iz evropske perspektive to znači da je sudska praksa Evropskog suda za ljudska prava od značaja za tumačenje osnovnih prava i u Ustavu Srbije. CDL-AD(2007)004, www.venice.coe.int/docs.

jednom političkom, jednom pravosudnom i jednom upravnom organu“.⁵⁰ Aktom, koji ima svojstvo „predloga“, navedeni državni organi pokreću postupak pred Ustavnim sudom. U predlogu se navode razlozi i dokazi zbog kojih se traži njihova zabrana rada. Dakle, kako bi ovi sporovi bili što manje „politički motivisani“, u Zakonu o Ustavnom sudu taksativno su navedeni subjekti koji mogu da podnesu predlog za pokretanje ovih postupaka.⁵¹ To znači da Ustavni sud ne može na svoju inicijativu da pokrene postupak za zabranu rada, tj. u ovom postupku Sud je vezan postojanjem predloga ovlašćenog predlagača.

U sledećoj fazi, tj. u vođenju postupka odlučivanja o zabrani rada navedenih asocijacija potrebno je odrediti učesnike u postupku pred Ustavnim sudom. To su: ovlašćeni predlagač, odnosno državni organ koji je podneo predlog, politička stranka, sindikalna organizacija, udruženje građana o čijoj se zabrani rada odlučuje (član 29, stav 1, tačka 4), kao i verska zajednica (član 29, tačka 5), te druga lica koje Sud pozove (član 29, stav 2).

U ovoj nadležnosti dokazni postupak je uveden kroz odredbe o obaveznom sadržaju podneska kojim se predlaže odlučivanje Ustavnog suda. Dokazni postupak pred Ustavnim sudom nije normativno razvijen, ali on ipak nije neregulisan. O pitanjima koja nisu uređena primenjuju se odredbe odgovarajućih procesnih zakona na osnovu odredbi člana 8, stav 1, Zakona o Ustavnom sudu. Ovim Zakonom propisano je i to da Ustavni sud održava javnu raspravu u postupku za zabranu rada političke stranke, sindikalne organizacije, udruženja građana ili verske zajednice (član 37, stav 1) na koju se pozivaju svi učesnici u postupku radi izlaganja svojih stavova, kao i davanja potrebnih obaveštenja (član 38, stav 1).

U pogledu karaktera i dejstva odluke potrebno je istaći da Ustavni sud na sednici o većanju i glasanju donosi odluku većinom glasova. Kada Sud zabrani rad neke navedene asocijacije, ona se briše iz odgovarajućeg registra danom dostavljanja odluke Ustavnog suda nadležnom organu (član 81 Zakona). Smatra se da takva odluka ima konstitutivno dejstvo i protiv nje nema žalbe niti drugog pravnog leka. Odluka Suda je opšteobavezna, konačna i izvršna. U našoj ustavnopravnoj teoriji izražena je sumnja u mogućnost Ustavnog suda da „uspešno vodi dokazni postupak, jer se u tom postupku utvrđuje činjenično stanje“ i postavlja se pitanje da li je Ustavni sud „stvarno osposobljen za kontradiktorni postupak koji se vodi i u ovoj nadležnosti.“⁵²

50 Lj. Slavnić, „Konstitucionalizacija politike – političke stranke i Ustavni sud, predlozi za novi Ustav Srbije“, *Srpska politička misao*, br. 1–4/2003, str. 106.

51 B. Nenadić, Predgovor Zakonu o Ustavnom sudu, *Zakon o Ustavnom sudu i Registar pojmova i Poslovník o radu Ustavnog suda sa Registrom pojmova*, Ustavni sud Republike Srbije, Beograd 2008, str. 43.

52 Opširnije u: Lj. Slavnić, *ibid.*, str. 116.

S druge strane, ima autora kojima se ovaj prigovor „ne čini dovoljno ubedljivim“ i koji smatraju da „institut ustavnosudske zabrane rada političkih partija treba sa izvesnim modifikacijama, koje se tiču pokretanja postupka i pravnih posledica odluke o njihovoj zabrani, zadržati, očekujući da Ustavni sud ipak neće morati da dokazuje svoju sposobnost u vršenju ove funkcije“.⁵³

8. Praksa Ustavnog suda

U periodu od 1990. do juna 2009. godine⁵⁴ Ustavnom sudu Srbije podneto je pet zahteva za zabranu rada političke stranke, odnosno tajne političke stranke (političke organizacije).

1. Zahtevom Komitskog četničkog pokreta iz Kragujevca 1993. godine od Ustavnog suda tražena je zabrana više političkih stranaka.⁵⁵ Ustavni sud je na sednici od 8.7.1993. godine doneo Zaključak o odbacivanju zahteva za zabranu rada navedenih političkih stranaka. Prema oceni Suda, Komitski četnički pokret nije bio ovlašćen da podnosi predlog za zabranu rada političke stranke, odnosno nije imao aktivnu legitimaciju za pokretanje postupka.⁵⁶ Pozivajući se na član 30 Zakona o postupku pred Ustavnim sudom i pravnim dejstvom njegovih odluka (*Službeni glasnik RS*, br. 32/91, 67/93 i 101/05), Ustavni sud je istakao da predlog za zabranu rada političke stranke Ustavnom sudu mogu da podnesu samo vlada, republički javni tužilac i organ nadležan za upis političkih stranaka.

2. Na osnovu predloga republičkog javnog tužioca od 3.6.1993. godine, pred Ustavnim sudom pokrenut je postupak odlučivanja o zabrani rada političke stranke Srpski pokret obnove, jer je „svojim političkim aktivnostima prekoračila ustavne slobode političkog organizovanja i delovanja“. U toku postupka, 15.4.1998. godine republički javni tužilac obavestio je Ustavni sud da odustaje od podnetog predloga, te je Sud doneo Rešenje kojim se obustavlja postupak odlučivanja o zabrani rada navedene političke stranke, zbog prestanka procesnih pretpostavki za vođenje postupka.⁵⁷

53 A. Fira, Đ. Đurković, „Nezavisnost sudstva i Ustavni sud“, *Arhiv za pravne i društvene nauke*, 3/94, str. 375. Citirano prema: Lj. Slavnić, *ibid.*, str. 116.

54 Tačnije, u periodu od donošenja Ustava Republike Srbije, od 1990. godine, do održavanja Konferencije *Ustavno ograničenje slobode udruživanja*, u Beogradu 2.6.2009. godine, u organizaciji Ustavnog suda Srbije u saradnji sa Venecijanskom komisijom.

55 Tražena je zabrana Srpske radikalne stranke, Srpskog pokreta obnove, Hrvatske demokratske zajednice, Demokratskog saveza Kosova i stranke Demokratske akcije za Sandžak.

56 Predmet IU – broj 203/93, zaključak o odbacivanju zahteva od 8.7.1993. godine, *Bilten USS*, broj 1/93, str. 185.

57 Predmet IU – broj 196/93, rešenje o obustavi postupka od 4.6.1998. godine, *Bilten USS*, broj 1/98, str. 229–230.

3. Svesrpski narodni pokret je inicijativom od Ustavnog suda tražio ocenu ustavnosti i zakonitosti rada političke stranke Liga socijaldemokrata Vojvodine iz Novog Sada. Pošto podnosilac inicijative nije imao svojstvo ovlašćenog predlagača za pokretanje postupka za zabranu rada političke stranke, Ustavni sud je odbacio navedenu inicijativu.⁵⁸

4. Ustavnom sudu je 1991. godine podnet predlog republičkog javnog tužioca za zabranu rada Stranke demokratske akcije iz Novog Pazara.⁵⁹ Sud je na sednici održanoj 15.1.2009. godine doneo Zaključak o odbacivanju predloga za zabranu rada navedene političke organizacije. U obrazloženju je navedeno da su Ustav i Zakon o postupku pred Ustavnim sudom i pravnom dejstvu njegovih odluka prestali da važe stupanjem na snagu Ustava od 8.11.2006. godine i Zakona o Ustavnom sudu (*Službeni glasnik RS*, broj 109/07). Ustavni sud je dopisima pozvao podnosioca predloga da se u roku od 30 dana od dana prijema dopisa izjasni da li ostaje pri podnetom zahtevu i navede ustavnopravne razloge zbog kojih, saglasno Ustavu od 2006. godine, rad Stranke demokratske akcije treba zabraniti. Kako Tužilaštvo nije postupilo po navedenim dopisima i time omogućilo postupanje Suda u ovoj stvari, Ustavni sud je saglasno odredbi člana 36, stav 1, tačka 3, Zakona o Ustavnom sudu odbacio predlog za zabranu navedene stranke.

5. Krajem 2008. godine Ustavnom sudu je podnet predlog republičkog javnog tužioca za zabranu rada „tajne političke stranke (političke organizacije) 'Nacionalni stroj'“. Prema mišljenju republičkog javnog tužioca, „proglas za političko delovanje ‚Nacionalnog stroja‘ ukazuje na to da je reč o tajnoj organizaciji“. Navedeno je takođe da iz „Statuta, Programa i Proglasa ‚Nacionalnog stroja‘ može jasno da se utvrdi da je ova organizacija nastala sa ciljem razaranja Ustavom predviđenih sloboda i prava građana Srbije, načela građanske demokratije, ljudskih i manjinskih prava i sloboda i pripadnosti evropskim principima i vrednostima, suprotno zabrani diskriminacije propisane članom 21 Ustava i slobodi udruživanja propisanom članom 55 Ustava“. Predlagač je istakao da osnovanost Predloga o zabrani rada ove tajne organizacije potvrđuje i krivični postupak pred Okružnim sudom u Novom Sadu, u predmetu K. Broj 1/06, u kojem je doneta nepravosnažna presuda, gde su se okrivljeni deklarirali kao aktivisti „Nacionalnog stroja“, kao i izveštaj MUP-a Srbije.

Imajući u vidu svu složenost problema u vezi sa zabranom rada političkih organizacija ili udruženja (jer se to pitanje nalazi, s jedne strane, između opravdanosti potrebe da se štiti ustavni poredak od nasilnog rušenja, kao i da se zaštite ljudske slobode i prava, te spreči širenje svih oblika mržnje i netrpeljivosti, a, s druge strane, omogućavanja nesmetanog

58 Zaključak o odbacivanju inicijative u predmetu IU broj 102/2004 od 4.4.2004.

59 Predmet IU – broj 636/91.

uživanja Ustavom zajemčene slobode političkog, sindikalnog i svakog drugog udruživanja i delovanja), postupak za zabranu rada jedne organizacije vrlo je kompleksan, tako da činjenice i dokazi moraju da budu sveobuhvatno sagledani, a razumno je imati u vidu i iskustva uporedne ustavnosudske prakse. Zbog svega navedenog, postupak u ovom predmetu pred Ustavnim sudom još nije okončan.

Kao posledica svega toga, u našoj ustavnosudskoj praksi dosad nisu donete odluke kojima je zabranjivan rad političkih organizacija, odnosno udruženja.

9. Odlučivanje o zabrani političkih organizacija i udruženja u nekim evropskim zemljama – osvrt na sistem i praksu

U savremenim pravnim sistemima, u zavisnosti od načina na koji su političke organizacije i udruženja institucionalizovani u pravnom sistemu određene države, uređuje se i postupak za određivanje razloga za zabranu rada navedenih asocijacija, kao i nadležnost organa u tom postupku. Na osnovu Smernica Venecijanske komisije o zabrani i raspuštanju političkih partija i analognih mera, ukratko navodimo neke relevantne podatke iz ove komparativne analize.⁶⁰

Ukidanje ili raspuštanje političke stranke predstavlja vanrednu meru u demokratskom društvu. Ukoliko nadležni organ donese odluku o ukidanju određene političke stranke, mora da ima dovoljno dokaza da su ustavni poredak ili osnovna građanska prava i slobode ugroženi (tačka 14 Smernice). Državne vlasti moraju da procene stepen opasnosti po demokratski poredak, pri čemu opšta situacija u državi predstavlja važan činilac (tačka 16 Smernice).

Uloga sudova je odlučujuća u procesu zabrane ili raspuštanja političkih stranaka. U dokumentu se ističe da ova nadležnost može da pripada različitim sudovima: u nekim državama isključivo ustavni sudovi odlučuju o raspuštanju političkih stranaka, odnosno zloupotrebi slobode udruživanja u okviru nadležnosti za odlučivanje po ustavnim žalbama (kao na primer u Hrvatskoj, Portugaliji, Sloveniji i Austriji), dok su u drugim zemljama to redovni sudovi (kao na primer u Češkoj i Belorusiji, gde je to u nadležnosti vrhovnog suda), ili pak postoji saradnja između redovnih sudova i ustavnog sudstva (u Poljskoj i Bugarskoj, gde je vrhovni sud nadležan za raspuštanje stranke na predlog državnog tužioca, dok je ustavni sud nadležan u postupku ocene ustavnosti delovanja stranaka). U Slovačkoj Vrhovni sud

60 Venice Commission, *Guidelines on Prohibition and Dissolution of Political Parties and Analogous Measures*, Venice, 10–11 December, 1999, Strasbourg, 10 January 2000, sdl/doc/2000/cdl-inf-1e.doc.

donosi prvostepenu odluku, na predlog državnog tužioca, na koju zatim može da se izjavi žalba ustavnom sudu.⁶¹

Sledi prikaz odluka sudova u Republici Slovačkoj i Republici Mađarskoj donetih u oblasti zabrane političkih stranaka i udruženja.

Odlukom Vrhovnog suda Republike Slovačke 3Sž. 79/2005–54 od 1.3.2006. godine, raspuštena je politička stranka pod nazivom „Slovačko zajedništvo – Narodna stranka“ sa sedištem u Banjskoj Bistrici, koju je registrovalo Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Slovačke 18.1.2005. godine. Razlozi zbog kojih je na predlog državnog tužioca zatražena zabrana političke stranke „Slovačko zajedništvo – Narodna stranka“ povezuju se s programskim ciljevima te stranke iz Statuta stranke, a to su: izgradnja nove slovačke staleške države na nacionalnom, hrišćanskom i socijalnom principu (član 5) i obezbeđivanje prava nacionalnih manjina na principu reciprociteta (član 10).

Ostvarivanje cilja koji se odnosi na izgradnju nove Slovačke staleške države podrazumeva, prema navodima tužioca, da se sistem parlamentarne demokratije stranaka zameni staleškim principom uređenja nove staleške države, koji podrazumeva grupisanje građana prema zanimanjima u okviru deset staleža. Registracija građana u staležu treba da bude dobrovoljna, ali samo registrovani član staleža imaće pravo da bira i bude biran. Staleško uređenje sastojalo bi se u tome što bi staleži bili proporcionalno zastupljeni u Slovačkom narodnom veću, na osnovu broja registrovanih članova.

Prema nacionalnom principu stranke „Slovačko zajedništvo – Narodna stranka“, glavni zadatak slovačke države je obezbeđivanje slovačkog naroda u svim oblastima života, a tek onda briga za ostale građane. Realizacijom programa SZ-NS, pripadnost bilo kojoj nacionalnoj manjini ili etničkoj grupi značila bi povredu prava, pri čemu povredu predstavlja svaka negativna posledica ili bilo kakvo ograničenje prilikom sticanja prava koje bi značilo povredu ustavne odredbe na osnovu člana 12, stav 1, Ustava Republike Slovačke.

Sud je na osnovu ocene programa SZ-NS doneo zaključak da ta politička stranka svojim statutom povređuje čl. 12, 30 i 33 Ustava Republike Slovačke i da su ispunjeni uslovi da bude prihvaćen predlog za raspuštanje te političke stranke.

U slučaju „Mađarske garde“, prvostepeni sud je „osim primene drugih metoda i kauzalnom ocenom raspoloživih dokaza“ utvrdio da „vršenje prava udruživanja dovodi do povrede prava i sloboda drugih“ (član 2

61 Videti dodatak navedenim Smernicama: Appendix I – Prohibition of Political Parties and Analogous Measures, Report adopted by the Commission at its 35th plenary meeting Venice, 12–13 June 1998.

Zakona II),⁶² te je raspustio navedeno udruženje i odredio njegovo brisanje iz registra, propisujući da se imovina tog udruženja (novac sa bankarskih računa) prenese u državnu svojinu.⁶³ U obrazloženju presude se, pored ostalog, navodi da su ciljevi formulisani u Statutu tužene organizacije u skladu s pravnim propisima, ali da je delovanje udruženja protivno pravnim propisima (odredbe člana 16, stav 2, tač. c i d, Zakona II).

U obrazloženju se navodi da je delovanje članova „Garde“ podobno za povredu ljudskog dostojanstva, jer u njihovim manifestacijama mogu da se prepoznaju elementi negativne diskriminacije po osnovu rase i društvenog položaja, te da je reč o negiranju ravnopravnosti i dostojanstva. Govori članova „Garde“ na raznim manifestacijama podobni su po sadržini za širenje mržnje i netrpeljivosti prema drugima.

Takvo ponašanje je svojevrsna „emocionalna primena sile“. Stoga takvu delatnost država ne može da podržava, te je udruženju vršenje delatnosti navedenog tipa zabranjeno.

Odlučujući po reviziji izjavljenoj protiv navedene presude, Vrhovni sud je utvrdio da su prvostepenom presudom pravilno primenjene odredbe Zakona o pravu na udruživanje, te stoga nije inicirano pokretanje postupka pred Ustavnim sudom. Ukazano je na to da je „ostavljeno na dohvat ruke“, tj. diskrecionoj oceni suda da odluči da li na osnovu utvrđenih činjenica delatnost Udruženja vređa prava i slobode ili ne.

IV

10. Umesto zaključka

U korpusu sloboda i prava koja imaju i političku dimenziju, te predstavljaju osnovu savremenih demokratija, naročito značajno mesto pripada slobodama kojima se omogućava uspostavljanje različitih veza između ljudi sličnih interesa ili političkih opredeljenja, odnosno uverenja. Slobode tog tipa su sloboda udruživanja, sloboda mirnog okupljanja, kao i sloboda izražavanja. Bez njih nije moguće zamisliti uživanje demokratskih prava kojima se obezbeđuje učešće u javnom životu i upravljanju zajednicom.

Po karakteru, navedene slobode nalaze se između političkih i građanskih prava, tj. one su pozicionirane na području preklapanja prava iz prve generacije korpusa ljudskih prava. Njihova specifičnost sadržana je u tome što imaju kako individualnu tako i kolektivnu dimenziju. Sloboda udruživanja i sloboda okupljanja iz člana 11 Evropske konvencije o ljudskim pravima predstavljaju *lex specialis* u odnosu na slobodu izražavanja (član 10 Konvencije).

62 Zakon o pravu udruživanja iz 1989. godine.

63 Odluka BH broj 2007.146.

Reč je o relativnim pravima, što znači da, za razliku od apsolutnih prava, ona mogu da budu predmet ograničenja od strane države, ali samo pod određenim uslovima. U ta ograničenja ubraja se i zabrana rada, odnosno delovanja političkih organizacija ili udruženja. Reč je o veoma složenom pravno-političkom pitanju iz razloga što se ono nalazi, s jedne strane, između opravdanosti potrebe da se štiti ustavni poredak od nasilnog rušenja, kao i da se zaštite ljudske slobode i prava, te spreči širenje svih oblika mržnje i netrpeljivosti, a, s druge strane, omogućavanja nesmetanog uživanja ustavom zajemčene slobode političkog, sindikalnog i svakog drugog udruživanja i delovanja. Stoga je postupak za zabranu rada neke organizacije veoma kompleksan i zahteva sveobuhvatno sagledavanje činjenica i dokaza, a razumno je imati u vidu i iskustva uporedne ustavnosudske prakse, kao i obaveze države koje proističu iz opšteprihvaćenih pravila međunarodnog prava i potvrđenih međunarodnih ugovora. Da bi bilo dopušteno, ograničenje ne sme da bude proizvoljno, već mora da bude zasnovano na Ustavu, zakonima i na ratifikovanim međunarodnim ugovorima.

Opšte je pravilo da iza ljudskih prava i sloboda, uključujući i slobodu udruživanja, ne mogu da se zaklanjaju oni koji krše prava i slobode drugih. Stoga, udruživanje radi vršenja i propagiranja diskriminacije i netolerancije sa stanovišta prava ne može da se smatra manifestacijom slobode udruživanja, već isključivo zabranjenim oblikom diskriminatornog postupanja.

Agnes Kartag-Odri

THE FREEDOM OF ASSOCIATION AND ITS' LIMITATION

Summary

The author analyses freedom of association and its' limitation, as extraordinary measure in a democratic society. The focus is on the actual problems of relationship between the Constitutional Court and associations and political organizations and parties. The author quotes provisions of the Constitution that serve as basis for prohibition of work of the above- mentioned associations. She maintains that relation between the Constitutional Court and political associations and organizations has a political dimension along with the Constitutional aspect. This relation had been institutionalized within the framework of Constitutional Court's competence, giving the state the right to monitor the work of the above- mentioned associations in an appropriate procedure. The measure of the above- mentioned limitations should be proportionate and necessary if it represents a response to a significant need of society. One must find a balance between individual's right to freedom of association and the interests of society and community as whole, bearing in mind general situation in a particular country. Besides analyzing the

provisions of Constitution, the author also points out the current practice and jurisprudence of Constitutional Court, as well as practice from comparative law, offering examples from systems of other European countries. She also takes careful notice of jurisprudence of the European Court of Human Rights, whose decisions represent practical implementation of European Convention, especially provisions of articles 8, 10 and 11 which prescribe for the exceptions from and limitations of the proclaimed rights and freedoms. The author also analyses the Recommendation of the Venetian Commission.

Key words: freedom of association, limitation of freedom of association, disbanding and prohibition of work of political organizations and association, constitutional court, article 11 of the European convention

Saša Janković
Zaštitnik građana, Beograd

OGRANIČENJE SLOBODE UDRUŽIVANJA SA STANOVŠTA ZAŠTITNIKA GRAĐANA*

Rezime: Autor razmatra ograničenje slobode udruživanja sa stanovišta institucije zaštitnika građana – ombudsmana. Sloboda udruživanja je individualna sloboda svakog građanina i građanke, ali i opšta mogućnost svih da se udruženi priključe drugima radi postizanja određenog cilja. Njenim priznavanjem i zaštitom potvrđuje se da građani, kada su udruženi, lakše i efikasnije ostvaruju svoja prava. Opšteprihvaćeno načelo je da država mora da se uzdržava od mešanja u slobodu udruživanja. Država ne sme da se neopravdano meša u udruživanje, ali to ne znači da ona istovremeno nema obaveza. Obavezna je ne samo da se uzdrži od mešanja u slobodu udruživanja, već i da omogući njeno ostvarivanje i zaštititi ga od ometanja. Autor smatra da bez obzira na konačan ishod promišljanja ovog problema i put koji će biti odabran, država javnosti i građanima mora jasno da obrazloži svoj postupak. Javnost, dakle, mora da zna da u Republici Srbiji postoji odgovor institucija na udruživanje koje je suprotno osnovama demokratskog poretka, ali i mora da zna kako taj odgovor izgleda, bilo da je on ovaploćen u odlukama Ustavnog suda, presudama redovnih sudova, krivičnim postupcima protiv počinilaca krivičnih dela ili drugojačije.

Ključne reči: sloboda udruživanja, ograničenje slobode udruživanja, zabrana delovanja političkih partija i udruženja, zaštitnik građana, Ustavni sud Republike Srbije, Evropska konvencija o ljudskim pravima

Zadovoljstvo mi je što sam danas ovde, iz više razloga. Tema ovog skupa je izuzetno značajna i aktuelna i složio bih se s onim što je moj prethodnik rekao: da naći mesto i vreme kada će sve državne institucije reagovati na izazove o kojima danas govorimo može da bude model ili snažna poruka građanima, i ne samo njima, o tome kakva je priroda našeg društva danas.

Moj referat tiče se ograničenja slobode udruživanja sa stanovišta institucije zaštitnika građana – ombudsmana. Sloboda udruživanja je

* Saopštenje za stručni skup „Ustavno ograničenje slobode udruživanja“, koji je u organizaciji Ustavnog suda Republike Srbije i Venecijanske komisije održan u Beogradu 2. juna 2009. godine.

vrlo atraktivna sloboda. To je, s jedne strane, individualna sloboda svakog građanina i građanke, ali i opšta mogućnost svih da se udruženi priključe drugima radi postizanja određenog cilja. Njenim priznavanjem i zaštitom potvrđuje se da građani, kada su udruženi, lakše i efikasnije ostvaruju svoja prava. Opšteprihvaćeno načelo je da država mora da se uzdržava od mešanja u slobodu udruživanja. Država ne sme da se neopravdano meša u udruživanje, ali to ne znači da ona istovremeno nema obaveza. Obavezna je ne samo da se uzdrži od mešanja u slobodu udruživanja već i da omogućiti njeno ostvarivanje i zaštititi ga od ometanja.

Tokom evolucije slobode i prava građana iskristalisao se i problem njihove suprotstavljenosti. Jasno je da neograničeno korišćenje jednog prava ili slobode može da se sukobi, i u praksi se sukobljava, s ostvarivanjem prava sloboda drugih. Neograničeno korišćenje individualne slobode ili prava može da vređa ne samo prava i slobode drugih građana kao individua već i interese društva, oličene, na primer, u javnom moralu, zdravlju ili ustavnom poretku. Blagodeti demokratskog uređenja danas koriste kako pobornici demokratije i ljudskih prava tako i njihovi protivnici. Pri tom, vrlo specifičnu grupu čine oni koji se, dok agresivno zagovaraju svoje ideje i organizovano deluju na njihovom ostvarivanju negirajući temelje ljudskih prava – ravnopravnost i poštovanje dostojanstva drugog, ne libe da se istovremeno pozivaju na svoja ljudska prava i slobode. Zbog toga sve demokratske zemlje, pod jasno propisanim standardima, uslovima, omogućavaju ograničenja pojedinih prava i sloboda, pa i slobode udruživanja.

Sveobuhvatno sagledavanje i efikasno rešavanje takvih kontroverznih situacija značajno je za uspostavljanje i održavanje pravilnog odnosa države i državnih organa prema njihovim obavezama i ostvarivanju svrhe vršenja nadležnosti i javnih ovlašćenja. Istakao bih značaj integralnog, ili holističkog pristupa države svojim obavezama.

Država je skup organa i institucija koje su vezane zakonom, ali i celina koja mora, u krajnjem, konsekventno i potpuno da deluje. Ne možemo da se zadovoljimo time da, na primer, Ustavni sud, zaštitnik građana i drugi relevantni organi povodom nekog pitanja zauzmu svoje stavove i utvrde individualne koncepcije sagledavanja i rešavanja problema, ako to za rezultat ima da jedna životna situacija u kojoj je bila neophodna intervencija države ostane na „ničijoj zemlji“, van domašaja pojedinačnih tumačenja, nadležnosti i koncepcija rada.

Zaštitnik građana se stara upravo da se takve situacije ne dese, da život i stvarnost ne budu žrtve bega države i njenih organa u normativistički, formalistički pristup u kome svako „radi svoj posao“, a niko ne brine o konačnom ishodu i niko nije odgovoran za posledice koje izostanak državne reakcije proizvodi na individualne sudbine ljudi, kao i društvenu stvarnost.

U aktuelnom, otvorenom pitanju zabrane rada određenih udruženja u Republici Srbiji, što je javni tužilac tražio od Ustavnog suda, iskrsla je teorijska dilema da li Ustavni sud odlučuje o zabrani udruživanja ili se njegova odluka odnosi na zabranu rada neke organizacije. Ona je, na svu sreću, barem za instituciju zaštitnika građanina u vršenju poslova iz svoje nadležnosti irelevantna. Pravne norme koje uređuju nadležnost i postupanje zaštitnika građana svojom fleksibilnošću – koja je rezultat prirode institucije ombudsmana – omogućavaju neformalniji pristup takvim pravnim pitanjima, pristup rukovođen svrsishodnošću. Dakle, sa stanovišta zaštitnika građana, sve i da „Nacionalni stroj“ nije napisao to što je u svojim osnivačkim i drugim materijalima napisao, morao bi da se u pravnom poretku nađe način da se – ukoliko je to što suštinski radi i čini navedeno udruženje usmereno na rušenje Ustavom zagarantovanog poretka ili na ugrožavanje ljudskih i manjinskih prava – ta organizacija stavi van zakona i spreči u ostvarivanju svojih ciljeva. Pri tom, dužnost države je da se organizuje tako da svoje građane uspešno zaštiti od opasnosti koje po ljudska prava i slobode takva udruženja predstavljaju.

Dakle, ako bismo i prihvatili koncepciju koju neki zagovaraju – da Ustav govori o registraciji, te da je registracija nužna, i ako bi Ustavni sud istovremeno rekao: ne možemo da zabranimo organizaciju koja nije registrovana – tada bi konsekvantno moralo da se dođe i do zaključka da je organizacija koja nije registrovana – tajna. Ako je tajna, redovni sud bi morao da je zabrani. Ipak, smatram da je uslovljavanje udruživanja građana obavezom registracije udruženja nesaglasno s međunarodnim standardima ljudskih prava. Dakle, mora da se traži drugi način.

Jedan od puteva koji se predlažu jeste da država (podrazumevajući pod tim pojmom sve koji u formalnom, ali i neformalnom konsultativnom procesu čine njeno tkivo) može da se odredi prema problemu tako da se ne bavi spornim udruženjima, već pojedincima koji ih čine, tako što će ih goniti za krivična dela koja su svojim delovanjem u organizaciji učinili. Tu, međutim, treba imati u vidu da je sloboda udruživanja atraktivna upravo zato što se udruživanjem više lica stvara zbir koji je veći od proste sume. Udruženim članovima udruživanje daje nov kvalitet i oni zajedničkim delovanjem proizvode posledice koje su više nego prosta posledica njihovih pojedinačnih dela. Dakle, pitanje je da li bavljenjem pojedincima unutar organizacije može efikasno da se suzbije nedozvoljena posledica rada organizacije kao celine.

Bez obzira na konačan ishod promišljanja ovog problema i put koji će biti odabran, država javnosti i građanima mora jasno da obrazloži svoj postupak. Javnost, dakle, mora da zna da u Republici Srbiji postoji odgovor institucija na udruživanje koje je suprotno osnovama demokratskog poretka, ali mora i da zna kako taj odgovor izgleda, bilo da je on ovaploćen

u odlukama Ustavnog suda, presudama redovnih sudova, krivičnim postupcima protiv počinitelaca krivičnih dela ili drugačije. Moguće je i da nadležni državni organi ocene da je izazov koji se pred njih postavlja rezultat momenta u razvoju demokratije i nemila, ali neminovna, posledica prava svakoga da koristi svoje slobode, te da bi zabrane i kazne proizvele veću štetu nego korist, pa država treba da se uzdrži od mešanja. Možda i to može da bude odgovor države, ali javnost treba da zna za njega.

U međuvremenu, građani se obraćaju ombudsmanu tražeći zaštitu svog prava na udruživanje i zahtevajući od njega da predloži Ustavnom sudu da zabrani udruženja drugih. S obzirom na to da naši pravni propisi izričito ne predviđaju mogućnost da ombudsman bude ovlašćeni predlagatelj pred Ustavnim sudom u takvoj vrsti postupka, zaštitnik građana se opredelio da se, bar u situacijama kada je u istoj stvari Ustavnom sudu već upućen predlog ovlašćenog predlagača, formalno ne priključuje predlogu, između ostalog, i iz razloga racionalnosti. Ali, istovremeno, ombudsman se bez odlaganja bavio radom onih državnih organa koji bi mogli ili trebali, zakonitim i pravilnim obavljanjem poslova iz svog delokruga, da spreče kršenje, ili omogućće ostvarivanje relevantnih prava i sloboda.

Jedan od karakterističnih primera vezan je za podvrstu slobode udruživanja – oblast verskih sloboda i prava, regulisanu prvenstveno Zakonom o crkvama i verskim zajednicama. U postupku koji je vođen po više pritužbi, zaštitnik građana se bavio ne samo time da li je zakonskim rešenjima suštinski ograničena sloboda udruživanja u oblasti ostvarivanja verskih sloboda, odnosno sloboda veroispovesti, već i da li je administrativni postupak registracije takav da efektivno onemogućava ostvarivanje tog prava. Zaštitnik građana razmatrao je pitanje da li nadležni registaracioni organ koristi proceduru registracije na način koji za posledicu ima suštinsko kršenje ili otežavanje ostvarivanja prava na udruživanje. Kako bi znao u kojem pravcu da usmeri eventualnu intervenciju u cilju što delotvornijeg otklanjanja propusta, zaštitnik građana se trudio da ustanovi i da li je propust posledica namere da se krše zagarantovana verska prava, ili ga organ uprave čini zbog svojih loših administrativnih navika. Objavljeno je i sprovedeno više akata zaštitnika građana o ovom pitanju, dostupnih, između ostalog, i na zvaničnoj internet prezentaciji zaštitnika građana (www.ombudsman.rs ili www.zastitnik.rs).

Dakle, s jedne strane, aktivnosti ombudsmana težile su u nekim slučajevima omoguććavanju i olakšavanju ostvarivanja slobode udruživanja, a s druge, on je reagovao i u drugačijem smeru. Tako je zaštitnik građana javno istakao potrebu da se onemogućići delovanje onih organizacija koje, zloupotrebom slobode udruživanja, ugrožavaju ljudska prava i slobode drugih. Zaštitnik građana pozdravio je i inicijativu Tužilaštva u tom pravcu,

u konkretnom slučaju, smatrajući je izuzetno važnom za zaštitu prava i sloboda u Republici.

Republički ombudsman je preduzimao i aktivnosti usmerene na zaštitu slobode koja je pridružena slobodi udruživanja – slobode okupljanja. Niko više ne postavlja pitanje da li treba štititi i ostvarivati slobodu okupljanja. Ali u konkretnim situacijama pokazuje se da ta sloboda ponekad podleže nekim neformalnim, indirektnim i spornim ograničenjima. Pokažimo to na primeru „Parade ponosa“ – okupljanja pripadnika seksualnih manjina i onih koji se zalažu za poštovanje njihovih prava. Potencijalni učesnici „Parade ponosa“ smatraju da na taj način, dakle javnim okupljanjem, treba da izraze svoj protest zbog toga što su, po njihovom mišljenju, diskriminisani u društvu. Nemoguće im je takvu nameru legitimno i legalno osujetiti, i država mora da garantuje ostvarivanje njihovog prava na okupljanje koje ne krši nijednu ustavom utvrđenu prioritetnu vrednost.

U takvoj situaciji zaštitnik građana koristi paralelno svoja kontrolna i preventivna ovlašćenja. Za razliku od Ustavnog suda, ombudsman ima mogućnost delovanja pružanjem dobrih usluga, davanjem saveta, mišljenja, isticanjem dobre prakse, kako bi predupredio propuste i povrede prava, te unapredio rad organa uprave. Tako, između ostalog, ombudsman predupređuje potrebu da se građani za zaštitu svojih prava obraćaju sudu ili od njega traže naknadu štete zbog njihovog kršenja.

Uloge Ustavnog suda i zaštitnika građana u garantovanju i ostvarivanju slobode udruživanja, kao i drugih ljudskih sloboda i prava, komplementarne su. Uloga zaštitnika građana ne samo u odnosu na Ustavni sud već i na sudove s drugim nadležnostima je takva da bi trebalo da spreči potrebu da građani vode sporove, odnosno da se obraćaju Ustavnom i drugim sudovima za zaštitu svojih prava zbog toga što državni organi nekorektno i nepravilno obavljaju svoj posao.

Stav ombudsmana je da država treba da se sudi s građanima samo onda kada je uverena da je u pravu i da je radila pravilno. A državni organ, barem državni organ koji je pod nadzorom zaštitnika građana, ne može da bude uveren u to da radi ili da je radio pravilno ako zaštitnik građana tvrdi suprotno.

Česti i neposredni kontakti između zaštitnika građana i Ustavnog suda, koji se odvijaju na način koji obezbeđuje poštovanje nezavisnosti i samostalnosti dveju institucija, doprinose sveobuhvatnijoj, efikasnijoj i suštinski kvalitetnijoj zaštiti i ostvarivanju ljudskih sloboda i prava.

Sasa Jankovic

RESTRICTIONS OF FREEDOM OF ASSOCIATION
FROM OMBUDSMAN'S PERSPECTIVE

Summary

The author maintains that discussion of restriction of freedom of association is extremely significant and timely. He speaks about it from the perspective of Ombudsperson. Freedom of association is a very attractive liberty. On one hand, it is individual freedom of each citizen; on the other hand it's a general possibility for all to join others in order to achieve particular common goals. By recognizing and protecting it, the state confirms that citizens, joined together in an association, can realize their rights more easily and efficiently. It's a universally accepted principle that a state should refrain from interfering with freedom of association. However, this abstaining from interference does not mean that state has no obligations in relation to the freedom of association. The state is obliged to refrain from interference, its' duty is to actively promote the freedom of association and to protect it from any restrictions. In this context, the author analyses the freedom of association and its' restriction as extraordinary measure in a democratic society. He concluded that roles of the Constitutional Court and Office of Ombudsperson in guaranteeing and realization of freedom of association, as well as other human rights, are complementary. The role of Office of Ombudsperson in relation to the Constitutional Court and other courts with different competences is such that it should prevent the need for citizens to initiate court proceedings to protect their rights because state organs performed their tasks incorrectly and irregularly. The Office of Ombudsperson maintains that state should participate in court proceedings against its' citizens solely in cases when it believes that is right and state performed its' activities properly and correctly. Frequent and direct contacts between the Office of Ombudsperson and Constitutional Court that take place in a manner that ensures respect for the independence and autonomy of both institutions, contribute to a more comprehensive, efficient and essentially better protection and implementation of human rights and freedoms.

Key words: freedom of association, restriction of freedom of association, disbanding and prohibition of work of political organizations and associations, the Office of Ombudsperson-Constitutional Court

ODLUKA USTAVNOG SUDA O ZABRANI RADA POLITIČKE ORGANIZACIJE „NACIONALNI STROJ“*

Republika Srbija
USTAVNI SUD
Broj: VIIU-171/2008
02. jun 2011. godine
B e o g r a d

Ustavni sud u sastavu: predsednik dr Dragiša Slijepčević i sudije dr Olivera Vučić, dr Marija Draškić, Bratislav Đokić, Vesna Ilić Prelić, dr Goran Ilić, dr Agneš Kartag Odri, Katarina Manojlović Andrić, dr Bosa Nenadić, Milan Stanić, dr Dragan Stojanović, mr Tomislav Stojković, Sabahudin Tahirović i Predrag Četković, na osnovu člana 167. stav 3. Ustava Republike Srbije, na sednici održanoj 2. juna 2011. godine, doneo je

O D L U K U

1. Utvrđuje se da je organizacija „Nacionalni stroj“ tajno udruženje, čije je delovanje zabranjeno saglasno Ustavu.

2. Zabranjuje se upis u odgovarajući registar koji vodi nadležni organ, udruženja, odnosno političke stranke sa programskim ciljevima i/ili nazivom organizacije iz tačke 1.

3. Zabranjuje se organizaciji iz tačke 1. da deluje, promovise i širi svoje programske ciljeve i ideje.

4. Državni i drugi organi i organizacije su dužni da u okviru svojih nadležnosti i ovlašćenja preduzmu mere u cilju sprovođenju ove odluke.

O b r a z l o ž e n j e

I

Republičko javno tužilaštvo podnelo je Ustavnom sudu predlog za zabranu rada „tajne političke stranke (političke organizacije) ‘Nacionalni stroj’“ zbog, kako se navodi, delovanja koje je usmereno na izazivanje rasne i nacionalne mržnje. Predlagač smatra da se iz Statuta, Programa i Proglasa „Nacionalnog stroja“ jasno utvrđuje da je ova organizacija nastala sa ciljem razaranja Ustavom predviđenih sloboda i prava građana Srbije, načela građanske demokratije, ljudskih i manjinskih prava, sloboda i pripadnosti evropskim principima i vrednostima, suprotno zabrani diskriminacije utvrđenoj članom 21. Ustava i slobodi udruživanja zajemčenoj članom 55. Ustava. Takođe, predlagač ističe da se osnovanost predloga za zabranu rada ove političke organizacije potvrđuje i krivičnim postupkom koji se vodi pred Okružnim sudom u Novom Sadu u predmetu K. br. 1/06 u kome je doneta prvostepena nepravosnažna presuda, a tokom koga su se okrivljeni deklarirali kao aktivisti „Nacionalnog stroja“, kao i izveštajem Ministarstva unutrašnjih poslova.

* VIIU-249/2009, *Službeni glasnik RS*, br. 50/2011 od 8.7.2011. godine.

Kao razlog za zabranu, predlagač navodi da je vršeci funkciju krivičnog progona učinilaca krivičnih dela, posebno kada je reč o krivičnim delima protiv ustavnog uređenja i bezbednosti SRJ, počev od 2005. godine uočio kao izvršioce krivičnog dela izazivanje nacionalne, rasne i verske mržnje, razdora i netrpeljivosti iz člana 134. Krivičnog zakonika SRJ pripadnike političke organizacije „Nacionalni stroj“, da delatnost ove organizacije traje i danas, pa je očigledno da dosadašnje mere nisu dale rezultate, te da su, imajući u vidu odredbe Statuta, Programa i Proglasa za političko delovanje ove organizacije, ispunjeni uslovi za zabranu njenog delovanja, s obzirom na to da je Statutom političke organizacije „Nacionalni stroj“ predviđeno da je to politička organizacija propagandno-edukativnog karaktera čiji se pogled zasniva na ideji nacionalne slobode, socijalne pravde i rasnog identiteta čiji je cilj očuvanje i preporod zdravih vrednosti srpske nacije kao sastavnog dela bele rase i duhovni, umni i telesni napredak svakog pojedinca unutar naše nacije i da je „Nacionalni stroj“ savez rasno svesnih nacionalista na jednom putu sa istim ciljem. Dalje se navodi da je Statutom ove organizacije predviđeno da aktivista „Nacionalnog stroja“ može biti isključivo pripadnik bele arijevske rase, koji mora biti svestan u svakom momentu da je predstavnik napred opisane ideje i da u skladu sa njom živi i širi je na sve raspoložive načine. Ukazuje se da osnovni smisao njihove ideologije naročito potvrđuje Program organizacije, u kome se zahteva ujedinjenje svih srpskih zemalja u jedinstvenu srpsku nacionalnu državu koja osigurava postojanje i preporod srpske nacije u veličini slovenskog arijevskeg nasleđa, pretežno dinarskog podrasnog tipa i u kome se ističe verovanje u biološku nejednakost kako među pojedincima, tako i među rasama, navođenjem da su fizičke, mentalne i moralne rasne karakteristike nasledne i nepromenjive, a da će se članovi ove organizacije zalagati za sprovođenje eugenskog programa kao napretka ljudske vrste i da će zabraniti svaki oblik rasnog mešanja. Predlagač takođe navodi da Proglas za političko delovanje „Nacionalnog stroja“ ukazuje da se radi o tajnoj organizaciji, jer se aktivistima nalaže da svaku priču vezanu za svoje aktivnosti ne pričaju preko telefona, da ne zaborave da, ako poseduju računar, hard disk ostavlja neizbrisive tragove, da kompromitujuće stvari ne drže u kući, da planove i aktivnosti organizacije ne treba da zna niko osim samih učesnika. U prilog tajnosti ove organizacije, po navodima predlagača, govore i odredbe Statuta po kojima „Nacionalni stroj“ nema vođu ni vođstvo, nema svoje zvanične prostorije ili poštansku adresu i nema zvanično članstvo, već se kontakti uspostavljaju lično – po preporuci ili e-mail-om.

Uz predlog su dostavljeni izveštaj Ministarstva unutrašnjih poslova – Direkcije policije – Policijske uprave za grad Beograd od 14. oktobra 2008. godine, izreka i deo obrazloženja presude Okružnog suda u Novom Sadu K.1/06 od 10. novembra 2006. godine, Statut i Program organizacije čija se zabrana predlaže.

II

Uvidom u dostavljenu dokumentaciju Ustavni sud je utvrdio sledeće:

- a) Prema tekstu Statuta, „Nacionalni stroj“ je:
 - politička organizacija propagandno-edukativnog karaktera (član 1.) i savez rasno svesnih nacionalista (član 5.);
 - nema vođu ni vođstvo i svaki vid aktivnosti se vrši putem sopstvene volje na ličnu odgovornost, u skladu sa programom i statutom, kao i principima za koje se zalažu (član 6.);

- zvanično obeležje je krst sa četiri ocila u okviru naziva „Nacionalni stroj“ (član 8.);
- nema svoje zvanične prostorije ili poštansku adresu, kontakti se uspostavljaju lično – po preporuci ili e-mail-om (član 10.), svako objavljivanje uočljivih slika ili imena aktivista je strogo zabranjeno (član 11.), nema zvanično članstvo, jer „veruju u soj, a ne u broj, u aktiviste, a ne u članove“, s tim što aktivista može biti onaj ko na bilo koji način doprinosi ostvarenju cilja programa, poštuje statut i pridržava se postojećih principa (član 12.).

Kao cilj „Nacionalnog stroja“, članom 2. Statuta utvrđeno je: „očuvanje i preporod zdravih vrednosti srpske nacije kao sastavnog dela bele rase i duhovni, umni i telesni napredak svakog pojedinca unutar naše nacije“, a za ostvarenje ovog cilja se, prema članu 3. Statuta, koriste „isključivo sredstva političkog delovanja ... i ne poziva (se) na izazivanje bilo kog nasilja verske i nacionalne mržnje, već na istinu i pravo na slobodu govora i mišljenja svih Srba u Srbiji“. Članom 7. Statuta je predviđeno čemu Nacionalni stroj teži, čl. 13, 14. i 16. Statuta ko može biti aktivista, dok čl. 17. i 18. ovog akta sadrže odredbe o tome šta se očekuje od pripadnika organizacije, pri čemu se u pogledu toga ko može biti aktivista, potencira da aktivista Nacionalnog stroja može biti „isključivo pripadnik bele arijevske rase“.

b) Programom ove organizacije se u 28 tačaka navodi šta pripadnici „Nacionalnog stroja“ zahtevaju, za šta se zalažu i bore, u šta veruju, šta žele i traže i šta će obezbediti. Tako je u Programu, pored ostalog, navedeno: „zahtevamo ujedinjenje svih srpskih zemalja u jedinstvenu srpsku nacionalnu državu koja osigurava postojanje i preporod srpske nacije u veličini slovenskog arijevskeg nasleđa, pretežno dinarskog podrasnog tipa“; „zalagaćemo se za unitarnu srpsku nacionalnu državu u kojoj će osnovna načela biti nacionalna sloboda, socijalna pravda i rasno biološka zaštita naroda“; „puno građansko pravo, kao svest nacionalne odgovornosti, mogu imati samo lojalni državljani naše zemlje koji su pripadnici bele arijevske rase, dok bi državljani a ne bele rase i rasno mešani imali određeni status i ograničena prava, oslobođeni građanskih dužnosti“; „visoki predstavnici naroda na odgovornim položajima od nacionalnog značaja, moraju biti srpskog porekla“; „verujemo u biološku nejednakost kako među pojedincima, tako i među rasama“; „fizičke, mentalne i moralne rasne karakteristike su nasledne i nepromenljive“; „verujemo u geografsku segregaciju“; „zalagaćemo se za sprovođenje eugenskog programa kao napretka ljudske vrste i zabraniti svaki oblik rasnog mešanja, očuvanje sopstvene rase i nasleđe ne znači porobljavanje ili uništavanje drugih već prirodno pravo na sopstveni rasni identitet“; „želimo saradnju sa svim rasnim nacionalistima u Evropi i svetu koji žele revolucionarne promene zasnovane na ljubavi prema arijevim vrednostima i koji veruju u opšti zajednički cilj nacionalne slobode, socijalne pravde i rasnog identiteta, Srbija Srbima, Evropa Evropljanima!“.

v) Presudom Okružnog suda u Novom Sadu K.1/06 od 10. novembra 2006. godine, 17 punoletnih i jedno maloletno lice oglašeni su krivim, zbog toga što su „9. januara 2005. godine u Novom Sadu oko 19,50 časova ... u prostorijama Filozofskog fakulteta ... a nakon što su prethodno ... dobili uputstva od okr. Davidović Gorana kao organizatora grupe većine jednoobrazno obučениh u crno i vrlo kratko ošišanih, ušli na Filozofski fakultet ... i u toku održavanja javnog skupa – tribine pod nazivom ‘Fašistička pretnja’ ... posvećene obeležavanju dana borbe protiv

fašizma ... ugrožavali sigurnost prisutnih, a okr. Davidović Goran i okr. S. M. su svojim ponašanjem mogli izazvati nacionalnu netrpeljivost među narodima i nacionalnim manjinama koji žive na teritoriji tadašnje SCG i to tako što je sam način dolaska i pojavljivanja okrivljenih na Tribini izazvao kod prisutnih osećaj ugroženosti i straha, nakon čega su organizovano ... prekinuli rad Tribine time što je okr. Davidović Goran jednom od organizatora ... udario šamar pred svim prisutnima, te su okrivljeni vređali prisutne posetioce Tribine ... i u publiku bacali letke neregistrovane organizacije čiji su aktivisti, sa naslovom 'O takozvanim Antifašistima' ... 'komunističkim pacovima', čiji sadržaj predstavlja suštinu odnosa okrivljenih kao aktivista organizacije 'Nacionalni stroj' prema antifašizmu, a kojim letkom je u potpisu, rečima 'Srbija Srbima, Evropa Evropljanima, Živela pobjeda! NACIONALNI STROJ' mogla biti izazvana elementarna nesigurnost svih onih koji se ne slažu sa njihovim stavovima iznetim u letku i mogla biti izazvana nacionalna netrpeljivost prema svim narodima i nacionalnim manjinama koji žive u Srbiji a nisu Srbi". Sud je utvrdio da su prethodno opisanim radnjama okrivljeni Goran Davidović i S. M. izvršili krivično delo izazivanje nacionalne, rasne i verske mržnje i netrpeljivosti iz člana 317. stav 2. u vezi stava 1. Krivičnog zakonika, a da su ostali okrivljeni koji su poimenično navedeni u izreci presude izvršili krivično delo ugrožavanja sigurnosti iz člana 138. stav 2. u vezi stava 1. Krivičnog zakonika.

g) Iz izveštaja Ministarstva unutrašnjih poslova – Direkcije policije – Policijske uprave za grad Beograd od 14. oktobra 2008. godine se utvrđuje da je ovaj izveštaj sačinjen povodom zahteva Prvog opštinskog javnog tužilaštva u Beogradu za prikupljanje potrebnih obaveštenja o identitetu organizatora nacističkog skupa koji je održan 11. oktobra 2008. godine, na platou ispred Filozofskog fakulteta u Beogradu. Izveštaj sadrži hronološke podatke o tome kako je skup prijavljen, ko se protivio skupu i lične podatke osoba koje su zadržane ili legitimisane tom prilikom. U izveštaju se takođe navodi da su policijski službenici pratili aktivnosti neformalnih društvenih grupa koje zagovaraju nacističke i rasističke ideje, između ostalih i „Nacionalni stroj“, da je pored ostalog, 9. oktobra 2008. godine rešenjem zabranjeno održavanje javnog skupa „Marš za jedinstvo Srbije“, koje je uručeno sazivaču Z. S, a koji je tom prilikom izjavio da je prijavu podneo u ime organizacije „Nacionalni stroj“, „za šta ga je lično zamolio N. V. pripadnik te organizacije koji je učestvovao u prethodnom 'Srpskom maršu' u Novom Sadu zajedno sa Goranom Davidovićem“, kojom prilikom su obojica lišeni slobode.

Ustavni sud je utvrdio da su se dostavljeni Program i Statut „Nacionalnog stroja“, koji nisu bili potpisani i nisu sadržali datum donošenja, niti podatak o tome na koji način su pribavljeni, nalazili na internetu, i to na veb-adresi: <http://www.stormfront.org/forum/showthread.php?t=245784>. Pretražujući navedenu Internet stranicu, Ustavni sud je utvrdio da se na njoj nalazi i tzv. Proglas za političko delovanje „Nacionalnog stroja“, koji nije dostavljen uz predlog Republičkog javnog tužilaštva, niti naknadno.

III

U cilju utvrđivanja da li postoje pretpostavke za vođenje postupka povodom podnetog predloga Republičkog javnog tužilaštva, Ustavni sud je:

a) Dopisom od 20. oktobra 2008. godine od Ministarstva za državnu upravu i lokalnu samoupravu i Ministarstva unutrašnjih poslova zatražio da izveste Sud o tome da li je u registre političkih organizacija, udruženja građana i društvenih

organizacija, koji se pri tim ministarstvima vode, upisana politička organizacija, udruženje građana ili društvena organizacija pod nazivom „Nacionalni stroj“.

Ministarstvo za državnu upravu i lokalnu samoupravu je u dopisu broj 130-024-00-01744/2008-07 od 24. oktobra 2008. godine navelo:

- da je uvidom u Registar političkih organizacija, koji Ministarstvo vodi shodno članu 9. Zakona o političkim organizacijama („Službeni glasnik SRS“, broj 37/90 i „Službeni glasnik RS“, br. 30/92, 53/93, 67/93, 48/94, 101/05) i članu 12. Zakona o ministarstvima („Službeni glasnik RS“, broj 65/08), utvrđeno da u ovaj registar nije upisana politička organizacija pod nazivom „Nacionalni stroj“, kao i
- da je uvidom u Registar udruženja, društvenih organizacija i političkih organizacija, koji se vodi saglasno članu 11. Zakona o udruživanju građana u udruženja, društvene organizacije i političke organizacije koji se osnivaju za teritoriju Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije („Službeni list SFRJ“, broj 42/90 i „Službeni list SRJ“, br. 16/93, 31/93, 41/93, 50/93, 24/94, 28/96 i 73/2000) i članu 12. Zakona o ministarstvima, utvrđeno da u ovaj registar nije upisana politička organizacija, niti udruženje građana, odnosno društvena organizacija pod nazivom „Nacionalni stroj“.

Ministarstvo unutrašnjih poslova je, dopisom 03/10 broj 212–20/08-R od 28. novembra 2008. godine, obavestilo Sud da je proverom preko svih policijskih uprava tog ministarstva na teritoriji Republike Srbije utvrđeno da u Registar udruženja građana, odnosno društvenih organizacija, koji se takođe vodio u područnim organima ovog ministarstva, nije upisana „politička organizacija ‘Nacionalni stroj’“.

b) Od predlagača zatražio da predlog dopuni navođenjem razloga i dokaza zbog kojih se traži zabrana „tajne“ političke stranke (političke organizacije) „Nacionalni stroj“.

Predlagač je dopisom od 9. oktobra 2009. godine obavestio Ustavni sud da su u predlogu A broj 292/08 od 14. oktobra 2008. godine, u delu razloga, opisani priroda i karakter organizacije „Nacionalni stroj“ koji proističu iz njihovog statuta, odnosno programa, a koji su u svojoj suštini rasistički i nacionalistički, s obzirom na to da zagovaraju prevlast bele arijevske rase, povlašćeni položaj srpske nacije, a što je sve usmereno na kršenje Ustavom utvrđenih sloboda i prava građana Srbije, načela građanske demokratije, ljudskih i manjinskih prava, sloboda i pripadnosti evropskim principima i vrednostima, koji su garantovani čl. 21. i 55. Ustava Republike Srbije, što potvrđuje i delovanje pripadnika ove organizacije u pojedinim istupima kada je došlo do narušavanja javnog reda i mira, kao i činjenja krivičnih dela i prekršaja, a na šta nedvosmisleno ukazuje i presuda Okružnog suda u Novom Sadu K. broj 1/06 od 10. novembra 2006. godine kojom su okrivljeni Goran Davidović i druga lica osuđeni na zatvorske kazne zbog učinjenog krivičnog dela izazivanje nacionalne, rasne i verske mržnje i netrpeljivosti, odnosno ugrožavanja sigurnosti.

v) Zatražio od predlagača da dostavi video zapise o delovanju „Nacionalnog stroja“ i druge raspoložive dokaze na kojima se predlog zasniva.

Predlagač je dopisom od 1. decembra 2009. godine dostavio DVD koji sadrži tri video-tonska zapisa, i to: „Izvođenje iz tunela“ (u trajanju od 50 sekundi, sa datumom 11. oktobar 2008. godine), „Napad na policijske službenike“ (u trajanju

od 26 sekundi, sa datumom 11. oktobar 2008. godine) i „Protest protiv antifašističkog skupa“ (u trajanju od 18 minuta i 36 sekundi, sa datumom 11. oktobar 2008. godine).

Ustavni sud je konstatovao da se video-tonske zapisi odnose na pojedina lica koja ne nose bilo kakve oznake grupe ili organizacije i koja se ne izjašnjavaju o tome da li su pripadnici neke grupe ili organizacije, već isključivo daju lične podatke o sebi i pokazuju tetovaže na svom telu.

g) U cilju svestranog razmatranja pojedinih ustavnopravnih pitanja koja su od značaja za postupanje po podnetom predlogu, Ustavni sud je održao dve pripremne sednice, i to 9. decembra 2008. godine i 20. januara 2010. godine.

d) U toku postupanja po podnetom predlogu, 2. juna 2009. godine u Beogradu je, u organizaciji Ustavnog suda, održana međunarodna konferencija pod nazivom „Ustavno ograničenje slobode udruživanja“, na kojoj je razmatrana uporedna sudska praksa i primena međunarodnih standarda u oblasti ostvarivanja slobode udruživanja.

đ) Dopisom od 9. marta 2010. godine Ustavni sud je od Agencije za privredne registre, u čijoj nadležnosti je, saglasno važećem Zakonu o udruženjima, vođenje Registra udruženja zatražio izveštaj o tome da li je u Registar upisano udruženje pod nazivom „Nacionalni stroj“.

Agencija za privredne registre je 16. marta 2010. godine obavestila Ustavni sud da je uvidom u bazu podataka utvrđeno da nije registrovano nijedno udruženje sa nazivom „Nacionalni stroj“, niti je podneta prijava za upis u Registar udruženja pod tim nazivom.

e) Od Višeg suda u Novom Sadu 5. marta 2010. godine zatraženo je dostavljanje presude Vrhovnog suda Srbije Kž 1.617/07 od 6. juna 2008. godine, kojom je pravosnažno okončan krivični postupak na koji se u svom predlogu pozvao Republički javni tužilac.

Uvidom u dostavljenu presudu, Ustavni sud je utvrdio da je njome delimično preinačena prvostepena presuda Okružnog suda u Novom Sadu K. 1/06 od 10. novembra 2006. godine, i to prvo u pogledu pravne kvalifikacije dela, tako što je Vrhovni sud Srbije ocenio da je u prvostepenom postupku utvrđeno postojanje prethodnog dogovora između optuženih da zajednički preduzmu protivpravne radnje koje su im optužnicom stavljene na teret, da su postupali po uputstvima optuženog Gorana Davidovića, da su zajednički ušli u salu sa tačno podeljenim ulogama, slično obučen i ošišani, te je na osnovu toga našao da su optuženi Davidović i Miodrag Stefanović radnje krivičnog dela izazivanje nacionalne, rasne i verske mržnje i netrpeljivosti iz člana 134. stav 2. u vezi stava 1. Krivičnog zakonika počinili u saizvršilaštvu, dok su ostalih trinaestoro optuženih radnje krivičnog dela ugrožavanje sigurnosti iz člana 138. stav 2. u vezi stava 1. Krivičnog zakonika takođe počinili u saizvršilaštvu, jer je, po oceni drugostepenog suda, „do očiglednosti jasno da su se optuženi saglasili sa izvršenjem dela i isto hteli kao zajedničko i da je svako od njih utvrđenim radnjama doprineo u izvršenju istog, čime su ostvarili sva bitna obeležja saizvršilaštva“.

Polazeći od izmenjene pravne kvalifikacije krivičnih dela, Vrhovni sud Srbije je navedenom presudom preinačio i odluke o kazni, odnosno izrečenju uslovnoj osudi.

ž) Ustavni sud je, takođe, izvršio uvid i u tzv. Proglas za političko delovanje „Nacionalnog stroja“, koji se nalazio na prethodno navedenoj internet stranici, a koji nije dostavljen uz predlog Republičkog javnog tužilaštava, a iz koga je utvrdio sledeće:

Proglasom „Nacionalni stroj“ „poziva sve časne rasne nacionaliste koji veruju u naš cilj i poštuju naše principe da osnuju svoju grupu-ćeliju (do pet ljudi sa koordinatorom) organizovanu po konceptu ‘otpora bez vođe’ i osmišljeno politički deluju u skladu sa Programom i Statutom, a da svojim političkim aktivizmom budu primer drugima“.

Ovim aktom se u 75 tačaka daju „ideje za aktiviste ‘Nacionalnog stroja’“, a koje se odnose na: organizaciju i finansiranje, delovanje, propagandu i smernice za življenje života u skladu sa ‘idealima“.

U vezi organizacije i finansiranja „Nacionalnog stroja“, pripadnicima, odnosno aktivistima se preporučuje da „od dvoje do četvoro proverenih i odanih saboraca oforme političku ćeliju za političko delovanje“, da ustanove „koordinatora ćelije“, da odrede članarinu i održavaju sastanke po dogovoru, da odrede „odgovornog čoveka za kasu“ i da osmisle razne načine za samofinansiranje.

U vezi načina delovanja pripadnicima se preporučuje da „svaku priču vezanu za aktivnosti ne pričaju preko telefona“, da ako poseduju računar „ne zaborave da hard disk ostavlja neizbrisive tragove, tako da kompromitujuće stvari ne drže kući“, da za planove i aktivnosti ne treba niko da zna osim samih učesnika.

Proglas sadrži posebne preporuke vezane za propagandu, odnosno način širenja ideja „Nacionalnog stroja“, te se tako pripadnicima posebno preporučuje da: šire materijal „svuda i na svakom mestu (od knjiga u biblioteci do poštanskih sandučića)“, da „ispisuju na svakom prikladnom mestu parole i naš nacionalni simbol“, da prave magazine, brošure, knjige, nalepnice, značke, majice, CD-ove koji promovišu „našu ideju“, da „osmišljeno nađu saradnike za širu distribuciju“, da razgovaraju sa ljudima o lokalnim političkim temama i društveno političkoj situaciji u zemlji i svetu, da pišu ili posećuju „naše zatvorenike“ i pružaju im podršku, da se „potrude da obrazuju i usmere simpatizere“, da distribuiraju “White Power“ muziku srpskoj omladini, da idu na internet i šire „našu ideju“ na svim patriotskim forumima, da kreativno šire kampanju protiv svetskog cionizma i rasnog mešanja a u korist očuvanja „našeg identiteta“, da „smisle propagandno nove načine da ljudima stave do znanja ono što žele“, da „bojkotuju ciganske, kineske i šiptarske prodavnice i radnje, kao i sve one koji posluju sa njima“, da upozoravaju ostale „saborce na stavove gubitnika i njihovo pogrešno delovanje“, da „razgovaraju sa srpskim nacionalistima i probude im rasnu svest“, da šalju besplatno materijal novim simpatizerima, da idu na sportske manifestacije i tamo dele materijal, da ideološki obrazuju „one koji hoće da slušaju“, da idu u škole i na fakultete i distribuiraju materijal, da naprave nalepnice sa porukama i da ih lepe na svakom pogodnom mestu, da „čine sve da zadobiju što više simpatizera“.

Proglas sadrži i tzv. smernice za „življenje života u skladu sa ‘idealima’“, kojima se pripadnicima „Nacionalnog stroja“ preporučuje, između ostalog, da „nauče da koriste i održavaju svo oružje koje im je na raspolaganju“, da sakupljaju činjenice, informacije i podatke neophodne za „stvar“, da budu u formi i „uvek spremni za ulični sukob sa neprijateljem“, da formiraju „ekipu za treniranje“, da posećuju skupove „neprijatelja“ i snimaju šta se radi, da održavaju stalne, dobre odnose sa

saborcima u inostranstvu, da ne rasipaju novac, već da ga upotrebe za „stvar“, da „ukoliko su napadnuti na sred ulice, da se bore do poslednje kapi krvi, kako bi neprijatelj znao da sa njima ne sme imati posla“, da uvek deluju revolucionarno i da ne mešaju ideologiju reacionara sa „idejom“, da se bore za „Nacionalni stroj“ „svim potrebnim sredstvima“, da pomažu „svojim saborcima“ oko zapošljavanja, da što češće organizuju susrete sa saborcima iz drugih gradova, da se trude da budu fizički spremni i da se bave rekreativno trčanjem i dizanjem tegova, da ne učestvuju u borbi pozicije i opozicije, već da promovišu „revolucionarni put“, da obavezno idu na služenje vojnog roka, po mogućnosti u specijalnim jedinicama.

Proglas se završava rečima: „‘Nacionalni stroj’ je ideja o nepokornosti Srba“.

Naknadnom proverom izvršenom 2. novembra 2010. godine, Ustavni sud je utvrdio da se na ovoj internet stranici nalazi Forum „Nacionalnog stroja“ iz 2005. godine, a da više nema na vidnom mestu istaknutog Programa, Statuta, niti Proglasa. Isto stanje je bilo i 7. marta 2011. godine. U tom periodu na ovom veb-sajtu se nalazila informacija o pripremi novog sajta, bez navođenja ko ga uređuje i vremena kad će biti pokrenut.

Međutim, 30. marta 2011. godine na novoj internet stranici www.nacionalnistroj.com su se, u istovetnom tekstu, ponovo nalazili Statut, Program i Proglas „Nacionalnog stroja“. Na istom veb-sajtu su se nalazile i fotografije (postrojenih uniformisanih lica slikanih s leđa i „obezličenih“ uniformisanih lica), propagandni materijal, fotografije grafita, letaka i plakata, amblemi, dva „saopštenja“ – „Saopštenje povodom rasističkog ciganskog divljanja u Pančevu 11. juna 2010. godine“ i „Saopštenje povodom usvajanja sramne deklaracije o Srebrenici 31. marta 2010. godine“, kao i tzv. „Aktivistički saveti“.

„Aktivistički saveti“ su označeni kao „mala pomoć svim novim saborcima i braći koja su manje upućena u delovanje ‘Nacionalnog stroja’“, a navodi se da su namenjeni „kako za vukove samotnjake, tako i za one koji su u sastavu neke ćelije“. U njima se, pored ostalog, savetuje: „ne pričajte nikom o vašim aktivnostima i o ćeliji uopšte“, „kada edukujete ljude prvo dobro vidite da li bi neko od njih mogao da bude umešan sa neprijateljskim organizacijama ili sa policijom“, „dobro se zapitajte da li bi vas sutra ocinkarili u policiji“, „nemojte misliti da ako su vas juče tukli a niste im uzvratili, da danas možete biti aktivista ‘Nacionalnog stroja’ i da će vas naš pokret čuvati od drugih, pravi aktivisti se sami čuvaju, čuvaju svoju čast i ugled, nijedna vas grupa neće učiniti jakim ako sami niste jaki“. Ovaj akt se završava rečima: „Nadamo se da su naši saveti svima dobrodošli, obavezno pročitajte i ciljeve i principe našeg pokreta i spremite se za aktivizam! Budite aktivni!“

IV

Ustavom Republike Srbije je utvrđeno:

- da je Republika Srbija država srpskog naroda i svih građana koji u njoj žive, zasnovana na vladavini prava i socijalnoj pravdi, načelima građanske demokratije, ljudskim i manjinskim pravima i slobodama i pripadnosti evropskim principima i vrednostima (član 1.);
- da se jemči i priznaje uloga političkih stranaka u demokratskom oblikovanju političke volje građana, da je osnivanje političkih stranaka slobodno, kao i da je nedopušteno delovanje političkih stranaka koje je usmereno na nasilno rušenje ustavnog poretka, kršenje zajemčenih

- ljudskih ili manjinskih prava ili izazivanje rasne, nacionalne ili verske mržnje (član 5. st. 1. do 3.);
- da je zabranjeno i kažnjivo svako izazivanje i podsticanje rasne, nacionalne, verske ili druge neravnopravnosti, mržnje i netrpeljivosti (član 49.);
 - da se jemči sloboda političkog, sindikalnog i svakog drugog udruživanja i pravo da se ostane izvan svakog udruženja, da se udruženja osnivaju bez prethodnog odobrenja, uz upis u registar koji vodi državni organ, u skladu sa zakonom, da su zabranjena tajna i paravojna udruženja, kao i da Ustavni sud može zabraniti samo ono udruženje čije je delovanje usmereno na nasilno rušenje ustavnog poretka, kršenje zajemčenih ljudskih ili manjinskih prava ili izazivanje rasne, nacionalne ili verske mržnje (član 55.);
 - da Ustavni sud odlučuje o zabrani rada političke stranke, sindikalne organizacije ili udruženja građana (član 167. stav 3.);
 - da Ustavni sud svojom odlukom uređuje način njenog izvršenja, kada je to potrebno (član 171. stav 2.).

V

S obzirom na to da se predlogom traži zabrana rada „tajne političke stranke (političke organizacije) ‘Nacionalni stroj’“, a polazeći od prethodno utvrđenih činjenica i odredaba člana 55. Ustava koje se odnose na slobodu udruživanja, pred Ustavni sud su se, kao prethodna, postavila dva osnovna pitanja. Prvo, kakva je pravna priroda organizacije „Nacionalni stroj“, odnosno da li ona ima propisana obeležja političke stranke ili udruženja građana i, u zavisnosti od odgovora na prethodno pitanje, da li su ispunjeni uslovi za vođenje postupka za zabranu ove organizacije ili se radi o udruženju koje je zabranjeno po sili samog Ustava, na osnovu odredbe člana 55. stav 3. Ustava.

Naime, odredbe člana 55. Ustava jemče slobodu udruživanja na istovetan način bez obzira na ciljeve zarad čijeg ostvarivanja se određena lica udružuju (političko, sindikalno i svako drugo udruživanje, kako je to utvrđeno stavom 1. člana 55. Ustava), te je stoga i pojam udruženja iz člana 55. Ustava, po oceni Ustavnog suda, opšti pojam koji se jednako odnosi na sve oblike putem kojih se ostvaruje zajemčena sloboda, dakle i na političke stranke i na sindikate i na udruženja građana. Kako je, dalje, odredbom stava 2. člana 55. Ustava utvrđeno da se (sva) udruženja osnivaju bez prethodnog odobrenja, ali uz upis u registar koji vodi državni organ, i to u skladu sa zakonom, dakle na način propisan zakonom, to su za odgovor na pitanje kakva je pravna priroda organizacije čija se zabrana traži od značaja odredbe važećih zakona kojima je bliže definisan pojam političke stranke, odnosno udruženja građana i kojima je uređen način njihovog osnivanja.

Zakonom o političkim strankama („Službeni glasnik RS“, broj 36/09) je propisano: da je politička stranka u smislu ovog zakona organizacija građana slobodno i dobrovoljno udruženih, osnovana radi ostvarivanja političkih ciljeva demokratskim oblikovanjem političke volje građana i učešća na izborima (član 2.); da politička stranka stiče status pravnog lica danom upisa u Registar političkih stranaka i da počinje sa radom danom upisa u Registar (član 5.); da politička stranka deluje u skladu sa Ustavom, zakonom, programom, statutom i drugim opštim aktima (član 7.); da se politička stranka osniva na osnivačkoj skupštini donošenjem osnivačkog akta, programa, statuta i izborom lica ovlašćenog za zastupanje političke stranke

(član 10.); da program političke stranke sadrži opis političkih načela, ciljeva i vrednosti za koje se politička stranka zalaže (član 13.); da je statut osnovni opšti akt političke stranke i da se statutom obavežno uređuje, između ostalog, naziv i sedište političke stranke, simboli vizuelnog identiteta, izgled i sadržina pečata političke stranke, uslovi i način ućlanjivanja i prestanka članstva, prava, obaveze i odgovornosti članova, organizacija po teritorijalnom principu i unutrašnja organizacija, organi i njihova ovlašćenja, ostvarivanje javnosti rada, kao i način finansiranja političke stranke (član 14. st. 1. i 3.); da je politička stranka dužna da učini javno dostupnim putem interneta osnivački akt, lično ime zastupnika političke stranke, program, statut i druge opšte akte političke stranke, ako ih donosi (član 16.).

Zakonom o udruženjima („Službeni glasnik RS“, broj 51/09) je propisano: da je udruženje, u smislu ovog zakona, dobrovoljna i nevladina nedobitna organizacija zasnovana na slobodi udruživanja više fizičkih ili pravnih lica, osnovana radi ostvarivanja i unapređenja određenog zajedničkog ili opšteg cilja i interesa, koji nisu zabranjeni Ustavom ili zakonom (član 1.); da se na političke stranke, sindikate, udruženja organizovana radi obavljanja određenih delatnosti u cilju sticanja dobiti, sportske organizacije i udruženja, crkve i verske zajednice, spontana privremena povezivanja više lica i druga udruženja čiji je rad uređen posebnim zakonom, odredbe ovog zakona shodno primenjuju u pitanjima koja nisu uređena tim posebnim zakonom, kao i da su zabranjena tajna i paravojna udruženja (član 2. st. 2. i 4.); da se udruženje osniva i organizuje slobodno i da je samostalno u ostvarivanju svojih ciljeva, da ciljevi i delovanje udruženja ne mogu biti usmereni na nasilno rušenje ustavnog poretka i narušavanje teritorijalne celokupnosti Republike Srbije, kršenje zajemčenih ljudskih ili manjinskih prava ili izazivanje i podsticanje neravnopravnosti, mržnje i netrpeljivosti zasnovane na rasnoj, nacionalnoj, verskoj ili drugoj pripadnosti ili opredeljenju, kao i polu, rodu, fizičkim, psihičkim ili drugim karakteristikama i sposobnostima (član 3. st. 1. i 2.); da udruženje stiče status pravnog lica danom upisa u registar (član 4. stav 2.); da se udruženje osniva usvajanjem osnivačkog akta i statuta i izborom lica ovlašćenog za zastupanje, na osnivačkoj skupštini udruženja (član 11. stav 1.); da je statut osnovni opšti akt udruženja i da se statutom, pored ostalog, obavežno uređuju naziv i sedište udruženja, oblast ostvarivanja ciljeva i ciljevi radi kojih se udruženje osniva, unutrašnja organizacija udruženja, organi i njihova ovlašćenja, ostvarivanje javnosti rada, uslovi i način ućlanjivanja, prava, obaveze i odgovornosti članova, kao i način sticanja sredstava za ostvarivanje ciljeva, organi, njihova ovlašćenja, sastav, način izbora i opoziva (član 12. st. 1. i 3.); da Registar udruženja vodi Agencija za privredne registre, kao povereni posao (član 26. stav 1.).

Ustavni sud ukazuje da iz navedenih odredaba Zakona o političkim strankama i Zakona o udruženjima proizlazi:

- da su i politička stranka i udruženje građana organizacije slobodno i dobrovoljno udruženih građana, a da suštinsku razliku među njima čine ciljevi zbog kojih se građani udružuju – politička stranka se osniva radi ostvarivanja političkih ciljeva demokratskim oblikovanjem političke volje građana i učešća na izborima, dok se udruženje građana osniva radi ostvarivanja i unapređenja određenog zajedničkog ili opšteg cilja i interesa;
- da ciljevi i delovanje, kako političke stranke, tako i udruženja građana moraju biti saglasni Ustavu, što znači da je nedopušteno, odnosno

zabranjeno delovanje koje je usmereno na nasilno rušenje ustavnog poretka, kršenje zajemčenih ljudskih ili manjinskih prava ili izazivanje rasne, nacionalne ili verske mržnje;

- da i politička stranka i udruženje građana pravni subjektivitet (status pravnog lica) stiču upisom u odgovarajući registar;
- da se i politička stranka i udruženje građana osnivaju na osnivačkoj skupštini donošenjem (usvajanjem) osnivačkog akta, statuta (kod političke stranke i programa) i izborom lica ovlašćenog za zastupanje;
- da je statut osnovni opšti akt i političke stranke i udruženja građana;
- da je, kako prema Zakonu o političkim strankama, tako i prema Zakonu o udruženjima, uređivanje pitanja koja se odnose na sedište, članstvo (uslove i način sticanja svojstva člana, kao i njihovih prava, obaveza i odgovornosti), organe, unutrašnju organizaciju i način finansiranja, zakonski uslov da bi jedna organizacija imala svojstvo političke stranke, odnosno udruženja građana, jer se, saglasno navedenim zakonima, ova pitanja obavezno uređuju statutom;
- da i Zakon o političkim strankama i Zakon o udruženjima sadrže odredbe kojima se politička stranka, odnosno udruženje građana obavezuju da obezbede javnost svog rada.

Na osnovu činjenica koje su u postupku utvrđene, a koje se odnose na organizaciju „Nacionalni stroj“, čija je zabrana tražena podnetim predlogom, Ustavni sud konstatuje sledeće:

- da „Nacionalni stroj“ nije upisan niti u Registar političkih stranaka, niti u Registar udruženja, koji se vode saglasno važećim propisima, a takođe nije bio upisan ni u odgovarajuće registre koji su se vodili u skladu sa zakonima koji su bili na snazi do stupanja na snagu sada važećeg Zakona o političkim strankama i Zakona o udruženjima;
- da nema podataka o tome da li je i kada održana osnivačka skupština ove organizacije;
- da „Nacionalni stroj“ ima Statut, a pored toga i Program, Proglas za političko delovanje i tzv. Aktivističke savete, koji prema svojoj sadržini predstavljaju opšte akte kojima su jasno utvrđeni ciljevi ove organizacije i načini njihovog ostvarivanja;
- da organizacija ima naziv i članom 8. Statuta uređen simbol vizuelnog identiteta (krst sa četiri ocila u okviru naziva „Nacionalni stroj“), ali da, prema članu 10. Statuta, nema „zvanične prostorije ili poštansku adresu“, već se kontakti uspostavljaju „lično – po preporuci ili e-mail-om“;
- da, prema članu 12. Statuta, „Nacionalni stroj“ „nema zvanično članstvo“, ali je iz drugih odredaba Statuta, kao i iz odredaba Programa, Proglasa i „Aktivističkih saveta“, nesporno da ovu organizaciju čine lica koja su joj pristupila radi zajedničkog delovanja na ostvarivanju proklamovanih ciljeva, a koji se u navedenim aktima označavaju pojmovima „aktivisti“, „pripadnici“ ili „saborci“ i da su navedenim aktima jasno i detaljno uređena njihova prava, obaveze i odgovornosti, kao i način i uslovi pod kojima neko može pristupiti „Nacionalnom stroju“ (aktivista „Nacionalnog stroja“, prema odredbama Statuta, može biti „isključivo pripadnik bele arijevske rase“);

- da prema članu 6. Statuta, organizacija „nema vođu, ni vođstvo“ i da prikupljeni podaci nesporno upućuju da u formalnopravnom smislu ne postoji lice ovlašćeno za zastupanje organizacije, niti se iz Statuta ili drugih opštih akata može utvrditi da postoje zvanični organi sa ovlašćenjima koja su tim aktima predviđena, ali se iz pravnosnažne presude Vrhovnog suda Srbije Kž1. 617/07 od 6. juna 2008. godine, kao i dostavljenog izveštaja Ministarstva unutrašnjih poslova, takođe nesporno, utvrđuje da faktički postoje lica koja, za razliku od „običnih aktivista“, organizuju, osmišljavaju i usmeravaju konkretne aktivnosti organizacije;
- da iako Statutom formalno nisu uređeni unutrašnja organizacija i način finansiranja organizacije, ova pitanja zapravo uređuje tzv. Proglas za političko delovanje, koji se odnosi na „organizaciju i finansiranje“, a iz koga proizlazi da „Nacionalni stroj“ deluje preko „grupa-čelija“, koje čine „do 5 ljudi sa koordinatorom“ („preporučuje se“ da dvoje do četvoro „proverenih i odanih saboraca“ oforme „političku čeliju za političko delovanje“, da ustanove „koordinatora čelije“ i da održavaju sastanke po dogovoru) i da se finansira iz članarine i drugih dogovorenih načina „samofinansiranja“ („saborcima“ se „preporučuje“ da u okviru čelija odrede članarinu, da odrede „odgovornog čoveka za kasu“ i da „osmisle razne načine samofinansiranja“);
- da su, nasuprot zakonskim obavezama da se podaci koji se odnose na političku stranku, odnosno udruženje građana učine dostupnim javnosti, pravila ustanovljena svim aktima „Nacionalnog stroja“ usmerena na to da se od javnosti sakrije svaki podatak koji bi mogao da dovede do identifikacije lica koja su osnivači organizacije, koja rukovode njenim radom i koja su njeni članovi, kao i do identifikacije gde je sedište organizacije, odnosno iz kog mesta, ko i na koji način organizuje njeno delovanje.

Konačno, Ustavni sud je utvrdio da iz Statuta i svih ostalih dokumenata i akata „Nacionalnog stroja“ proizlazi da se radi o organizaciji čiji su ciljevi Ustavom i zakonom nedopušteni, odnosno zabranjeni. Naime, prema članu 5. Statuta „Nacionalni stroj“ je „savez rasno svesnih nacionalista“, a svi programski ciljevi zbog kojih je organizacija osnovana i za čije ostvarivanje se zalaže, zasnovani su, kako se u Programu izričito navodi, na nadmoćnosti „bele arijevske rase“ i zalaganju za „ujedinjenje svih srpskih zemalja u jedinstvenu (unitarnu) srpsku nacionalnu državu koja osigurava postojanje i preporod srpske nacije u veličini slovenskog arijevskeg nasleđa, pretežno dinarskog podrasnog tipa“, u kojoj će jedno od osnovnih načela biti i „rasno biološka zaštita naroda“, a u kojoj „puno građansko pravo ... mogu imati samo lojalni pripadnici naše zemlje koji su pripadnici bele arijevske rase, dok bi državljani koji su ne bele rase i rasno mešani imali određeni status i ograničena prava“. Svi ostali ciljevi, preporuke i ideje, sadržani u ovom i ostalim aktima „Nacionalnog stroja“ predstavljaju razradu ovog osnovnog cilja i konkretizaciju metoda kojima treba doći do njegovog ostvarenja, a kroz delovanje i ponašanje pripadnika te organizacije. Takođe, Ustavni sud je na osnovu pravnosnažne krivične presude Vrhovnog suda Srbije, kao i sadržine „saopštenja“ koja su se nalazila na internet stranici ove organizacije utvrdio da „Nacionalni stroj“

ne samo da je osnovan radi ostvarivanja Ustavom zabranjenih ciljeva, već i konkretno deluje na njihovom ostvarivanju.

Po oceni Ustavnog suda, prethodno utvrđene činjenice upućuju na zaključak da „Nacionalni stroj“ predstavlja oblik organizovanog, koordiniranog, trajnog i zajedničkog delovanja određene grupe lica radi ostvarivanja unapred definisanih ciljeva i opredeljenja, u skladu sa jasno „propisanim“ načinom delovanja, funkcionisanja i finansiranja, kao i sa precizno utvrđenim pravima, obavezama i odgovornostima njegovih pripadnika. U tom smislu, „Nacionalni stroj“ suštinski ispunjava uslove prema kojima se, saglasno Zakonu o političkim strankama i Zakonu o udruženjima, politička stranka i udruženje građana razlikuju od neformalnih grupa više lica „a kakve su, primera radi, bile ekstremne navijačke grupe i podgrupe“, za čiju zabranu je Ustavni sud u predmetu VIIU- 279/2009 Zaključkom od 17. marta 2011. godine („Službeni glasnik RS“, broj 26/11) utvrdio da nije nadležan za postupanje. Pri tome, Ustavni sud nalazi da se „Nacionalni stroj“, iako se, prema odredbi člana 5. Statuta ove organizacije, radi o „političkoj organizaciji propagandno-edukativnog karaktera“, ne može smatrati političkom strankom, jer ni iz jednog akta ove organizacije ne proizlazi da je osnovana radi učešća na izborima, što je, saglasno odredbi člana 2. Zakona o političkim strankama, bitno obeležje političke stranke, a što sledi i iz tumačenja odredbe člana 5. stav 1. Ustava. Sa druge strane, utvrđene činjenice (to što „Nacionalni stroj“ nije upisan u Registar udruženja, to što nema podataka o tome da li je i kada održana osnivačka skupština, što nema podataka o osnivačima, što se ne zna sedište organizacije, što nema lice ovlašćenog za zastupanje, što nema ili se ne može utvrditi da ima organe) ukazuju da „Nacionalni stroj“ ne ispunjava Zakonom propisane uslove koji ga u formalnom smislu čine udruženjem građana. Međutim, Ustavni sud je ocenio da su navedeni formalni nedostaci posledica svesne namere osnivača ove organizacije, a koja je neskriveno definisana i njenim aktima (član 10. Statuta prema kome se kontakti uspostavljaju lično – po preporuci ili e-mail-om; član 11. Statuta prema kome je „strogo zabranjeno objavljivanje uočljivih slika ili imena aktivista; „ideje“ sadržane u Proglasu za političko delovanje koje se odnose na način delovanja „aktivista“, a kojima im se preporučuje da „svaku priču vezanu za aktivnosti ne pričaju preko telefona“, da ako poseduju računar „ne zaborave da hard disk ostavlja neizbrisive tragove, tako da kompromitujuće stvari ne drže kući“, da za planove i aktivnosti ne treba niko da zna osim samih učesnika; „preporuke“ sadržane u tzv. „Aktivističkim savetima“) da pripadnici ove organizacije i način njihovog međusobnog delovanja ostanu van domašaja javnosti, odnosno da deluju po principu tajne organizacije. Ovo upravo iz razloga što je njihovo delovanje usmereno na ostvarivanje zabranjenih ciljeva, te se time nadležnim državnim organima onemogućava ili otežava da prema samoj organizaciji, njenim osnivačima i pripadnicima preduzmu Ustavom i zakonima propisane mere i sankcije.

Polazeći od izloženog, Ustavni sud je zaključio da, u konkretnom slučaju, navedeni formalni nedostaci ne mogu da budu od presudnog značaja za ocenu Ustavnog suda da „Nacionalni stroj“ ima karakter udruženja, ali da upravo ti nedostaci, kao i razlozi njihovog postojanja ukazuju da se, po oceni Ustavnog suda, radi o tajnom udruženju.

Kako je odredbom člana 55. stav 3. Ustava utvrđeno da su zabranjena tajna i paravojna udruženja, a što je propisano i odredbom člana 2. stav 4. Zakona o udruženjima, to je Ustavni sud utvrdio da nema ustavnog osnova da se po

podnetom predlogu Republičkog javnog tužioca sprovede Zakonom o Ustavnom sudu („Službeni glasnik RS“, broj 109/07) propisani postupak za zabranu rada političke stranke, sindikalne organizacije, udruženja građana ili verske zajednice, a koji, pored ostalog, podrazumeva da se u ovom postupku održava javna rasprava (član 37. stav 1. Zakona), da su učesnici u ovom postupku, odnosno u javnoj raspravi, politička stranka, sindikalna organizacija ili udruženje građana čija se zabrana traži i organ koji je podneo predlog za zabranu (član 29. tačka 8) Zakona) i da je dejstvo odluke Ustavnog suda kojom se zabranjuje rad političke stranke, sindikalne organizacije, udruženja građana ili verske zajednice, njeno brisanje iz odgovarajućeg registra danom dostavljanja odluke Ustavnog suda nadležnom organu (član 81. Zakona). Naime, pošto su tajna udruženja zabranjena po sili Ustava, to odluka Ustavnog suda u konkretnom slučaju predstavlja samo utvrđenje da je „Nacionalni stroj“, organizacija čija je zabrana tražena podnetim predlogom, tajno udruženje, čije je delovanje zabranjeno saglasno Ustavu. S obzirom na navedeno, Ustavni sud je odlučio kao u tački 1. izreke.

VI

Odredbom člana 81. Zakona o Ustavnom sudu je, kao što je rečeno, propisano dejstvo odluke kojom Ustavni sud zabranjuje rad političke stranke, sindikalne organizacije, udruženja građana ili verske zajednice i ono se svodi na brisanje zabranjenog udruženja (u smislu opšteg pojma utvrđenog Ustavom) iz odgovarajućeg registra, i to tako što brisanje sprovodi organ, odnosno organizacija nadležna za vođenje registra, danom dostavljanja odluke Ustavnog suda. Iz navedenog proizlazi da su Zakonom predviđene samo posledice koje nastupaju nakon sprovedenog postupka u kome je odlučivano o ispunjenosti Ustavom utvrđenih razloga za zabranu nekog od oblika udruženja koje je osnovano na način utvrđen Ustavom, a što, saglasno odredbi člana 55. stav 2. Ustava, znači – uz upis u registar koji vodi državni organ. Zakonom o Ustavnom sudu nije propisano dejstvo odluke kojom Ustavni sud utvrđuje da je konkretno udruženje tajno, te je time zabranjeno saglasno samom Ustavu. Međutim, odredbom člana 171. stav 2. Ustava je utvrđeno da Ustavni sud svojom odlukom uređuje način njenog izvršenja, kada je to potrebno.

Budući da je u toku sprovedenog postupka Ustavni sud utvrdio da je, sa jedne strane, „Nacionalni stroj“ osnovan radi ostvarivanja Ustavom zabranjenih ciljeva – kršenja zajemčenih ljudskih i manjinskih prava i izazivanja, pre svega, rasne i nacionalne mržnje, jer promovise i zalaže se za rasnu i nacionalnu nejednakost i da, sa druge strane, aktivno deluje na ostvarivanju proklamovanih ciljeva, podstičući i upućujući pri tom svoje pripadnike, između ostalog, da „nauče da koriste i održavaju svo oružje koje im je na raspolaganju“, da sakupljaju činjenice, informacije i podatke neophodne za „stvar“, da budu u formi i „uvek spremni za ulični sukob sa neprijateljem“, da formiraju „ekipu za treniranje“, da posećuju skupove „neprijatelja“ i snimaju šta se radi, da „ukoliko su napadnuti na sred ulice, da se bore do poslednje kapi krvi, kako bi neprijatelj znao da sa njima ne sme imati posla, da uvek deluju revolucionarno i da ne mešaju ideologiju reacionara sa ‘idejom’, da se bore za ‘Nacionalni stroj’ svim potrebnim sredstvima“ (tzv. smernice za „življenje života u skladu sa ‘idealima’“ iz Proglasa za političko delovanje „Nacionalnog stroja“), Ustavni sud je ocenio da, u konkretnom slučaju, ima potrebe da, saglasno odredbi člana 171. stav 2. Ustava, svojom odlukom uredi i način njenog izvršenja.

Prilikom određivanja načina izvršenja odluke iz tačke 1. izreke, Ustavni sud je pošao od sledećeg:

Ustavom je utvrđeno: da jemstva neotuđivih ljudskih i manjinskih prava služe očuvanju ljudskog dostojanstva i ostvarenju pune slobode i jednakosti svakog pojedinca u pravednom, otvorenom i demokratskom društvu, zasnovanom na načelu vladavine prava (član 19.); da je zabranjena svaka diskriminacija, neposredna ili posredna, po bilo kom osnovu, a naročito po osnovu rase, pola, nacionalne pripadnosti, društvenog porekla, rođenja, veroispovesti, političkog ili drugog uverenja, imovnog stanja, kulture, jezika, starosti i psihičkog ili fizičkog integriteta (član 21. stav 3.); da je ljudsko dostojanstvo neprikosnoveno i da su svi dužni da ga poštuju i štite (član 23. stav 1.); da je zabranjeno i kažnjivo svako izazivanje i podsticanje rasne, nacionalne, verske ili druge neravnopravnosti, mržnje i netrpeljivosti (član 49.); da je nedopušteno delovanje političkih stranaka koje je usmereno na nasilno rušenje ustavnog poretka, kršenje zajemčenih ljudskih ili manjinskih prava ili izazivanje rasne, nacionalne ili verske mržnje (član 5. stav 3.).

Konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije (Zakon o ratifikaciji ove konvencije objavljen je u „Službenom listu SFRJ – Međunarodni ugovori“, broj 6/67) obavezuje sve države članice da svim odgovarajućim sredstvima i bez odlaganja sprovedu politiku koja teži da ukine svaki oblik diskriminacije i da pomaže razumevanju između rasa i da, u tom cilju, svim odgovarajućim sredstvima, zabrane rasnu diskriminaciju koju sprovedu lica, grupe ili organizacije (član 2. tačka d) i utvrđuje da države članice osuđuju svaku propagandu i sve organizacije koje se rukovode idejama ili teorijama zasnovanim na superiornosti neke rase ili grupe lica izvesne boje ili izvesnog etničkog porekla ili koje žele da opravdaju ili podrže svaki oblik rasne mržnje ili diskriminacije i da se obavezuju da bez odlaganja usvoje pozitivne mere koje imaju za cilj da ukinu svako podsticanje na takvu diskriminaciju ili na svako delovanje diskriminacije, ... kao i da proglase da je učešće u ovim organizacijama ili u njenim aktivnostima zakonom kažnjivo delo (član 4. stav 1. tačka b).

Zabrana pozivanja na nacionalnu, rasnu ili versku mržnju koja predstavlja podsticanje na diskriminaciju, neprijateljstvo ili nasilje, odnosno zabrana svakog vida diskriminacije, sadržane su i u Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima i Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, koji su, kao potvrđeni međunarodni ugovori, takođe deo pravnog poretka Republike Srbije.

Polazeći od navedenih odredaba Ustava i potvrđenih međunarodnih ugovora, Ustavni sud je ocenio da izvršenje odluke ovog suda kojom je utvrđeno da je organizacija „Nacionalni stroj“ tajno udruženje koje je, saglasno Ustavu, zabranjeno, treba obezbediti na taj način što će se:

- zabraniti upis u odgovarajući registar koji vodi nadležni organ (bilo u registar udruženja, bilo u registar političkih stranaka), udruženja, odnosno političke stranke sa programskim ciljevima i/ili nazivom koje ima organizacija „Nacionalni stroj“,
- zabraniti „Nacionalnom stroju“ da ubuduće na bilo koji način deluje, promoviše i širi svoje programske ciljeve i ideje i
- utvrditi dužnost svih državnih i drugih organa i organizacija da u okviru svojih nadležnosti i ovlašćenja preduzmu mere u cilju sprovođenja ove odluke Ustavnog suda.

Stoga je odlučeno kao u tač. 2, 3. i 4. izreke ove odluke.

Ustavni sud ističe da prethodno određeni način izvršenja Odluke Ustavnog suda ne utiče na prava i obaveze nadležnih državnih organa da u odnosu na pripadnike „Nacionalnog stroja“ i delovanje ove organizacije preduzimaju mere i radnje na koje su ovlašćeni odgovarajućim zakonima, a koje su usmerene na sprečavanje i sankcionisanje Ustavom i zakonom zabranjenog, odnosno nedopuštenog ponašanja i delovanja.

Na osnovu svega izloženog, a polazeći od odredbe člana 45. tačka 8) Zakona o Ustavnom sudu, Ustavni sud je doneo Odluku kao u izreci.

PREDSEDNIK
USTAVNOG SUDA
dr Dragiša Slijepčević

4585011.0001.203/1

Dragan Malešević Tapi – *Venezuela* (ulje na platnu)

Olivera Vučić
Ustavni sud Republike Srbije, Beograd

**IZDVOJENO MIŠLJENJE O ZABRANI RADA
TAJNE POLITIČKE ORGANIZACIJE
„NACIONALNI STROJ“ ***

Rezime: Postupak pred Ustavnim sudom za zabranu organizacije „Nacionalni stroj“ pokrenut je na predlog Republičkog javnog tužilaštva zbog tvrdnje da je „Nacionalni stroj“ tajna politička stranka (politička organizacija) čije je delovanje usmereno na izazivanje rasne i nacionalne mržnje. (Predmet VIIU-171/2008.) O Predlogu Tužilaštva Ustavni sud je održao javnu raspravu 2. juna 2011. godine. Nakon okončanja rasprave doneta je Odluka da se (1) zabranjuje upis u odgovarajući registar koji vodi nadležni organ, (2) zabranjuje ovoj organizaciji da deluje, promoviše i širi svoje programske ciljeve i ideje. Sa ovom Odlukom autorka se nije složila i iznela je izdvojeno mišljenje. U svojoj argumentaciji ona je razmotrila pitanja koja su od značaja za odluku o zabrani ove organizacije: da li su njeni ciljevi i delovanje usmereni na narušavanje jedne od zaštićenih ustavnih vrednosti; da li postoji veza između delovanja ove organizacije i radnji njenih članova; i, da li bi mera zabrane bila neophodna u demokratskom društvu. Polazeći od ustavnog i zakonskog određenja ovih uslova i prakse Evropskog suda za ljudska prava, autorka je izložile argumente protiv predloga Tužilaštva za zabranu tajne političke organizacije „Nacionalni stroj“.

Ključne reči: ograničenje slobode udruživanja, politička organizacija „Nacionalni stroj“, govor mržnje, uznemiravanje i ponižavajuće postupanje, utvrđivanje odgovornosti udruženja, nužna društvena potreba za ograničenjem slobode udruživanja

Pred Ustavnim sudom, na sednici održanoj 2. juna 2011. godine, raspravljano je o predlogu za zabranu rada „tajne političke stranke (političke organizacije) „Nacionalni stroj“, koji je podnelo Republičko javno tužilaštvo, zbog, kako je u predlogu istaknuto, „delovanja koje je usmereno na izazivanje rasne i nacionalne mržnje“. Nakon okončanja rasprave koja je vođena u Ustavnom sudu doneta je Odluka sledeće sadržine:

* Olivera Vučić, Izdvojeno mišljenje u predmetu VIIU-171/2008, *Službeni glasnik RS*, br. 50/2011 od 8.7.2011.

- „1. Utvrđuje se da je organizacija „Nacionalni stroj“ tajno udruženje, čije je delovanje zabranjeno saglasno Ustavu.
2. Zabranjuje se upis u odgovarajući registar koji vodi nadležni organ, udruženja, odnosno političke stranke sa programskim ciljevima i/ili nazivom organizacije iz tačke 1.
3. Zabranjuje se organizaciji iz tačke 1. da deluje, promovise i širi svoje programske ciljeve i ideje.
4. Državni i drugi organi i organizacije su dužni da u okviru svojih nadležnosti i ovlašćenja preduzmu mere u cilju sprovođenja ove odluke“.

Sa donetom odlukom nisam mogla da se složim iz sledećih razloga:

Prvi i osnovni nalazi se u samom Ustavu Republike Srbije, preciznije ovaj razlog opredeljen je već samim načinom na koji je odgovarajućim ustavnim normama ovo pitanje uređeno. U delu prvom Ustava, posvećenom ustavnim načelima, u članu 5. koji se odnosi na političke stranke, „jemči se i priznaje uloga političkih stranaka u demokratskom oblikovanju političke volje građana“ (stav 1), utvrđuje se da je „osnivanje političkih stranaka slobodno“ (stav 2), i izriče da je „nedopušteno delovanje političkih stranaka koje je usmereno na nasilno rušenje ustavnog poretka, kršenje zajemčenih ljudskih ili manjinskih prava ili izazivanje rasne, nacionalne ili verske mržnje“ (stav 3). U drugom delu Ustava, posvećenom ljudskim i manjinskim pravima i slobodama, u članu 55. koji se odnosi na slobodu udruživanja, u stavu 1. „jemči se sloboda političkog, sindikalnog i svakog drugog udruživanja i pravo da se ostane izvan svakog udruženja“. U stavu 2. se kaže da se „udruženja osnivaju bez prethodnog odobrenja, uz upis u registar koji vodi državni organ, u skladu sa zakonom“, dok je stavom 3. istoga člana propisano da su „zabranjena tajna i paravojna udruženja“. U četvrtom stavu istog člana Ustava utvrđeno je da „Ustavni sud može zabraniti samo ono udruženje čije je delovanje usmereno na nasilno rušenje ustavnog poretka, kršenje zajemčenih ljudskih ili manjinskih prava ili izazivanje rasne, nacionalne ili verske mržnje“. U skladu sa ovim rešenjem, u delu šestom Ustava, posvećenom Ustavnom sudu, u članu 167. kojim je uređena nadležnost ovog „samostalnog i nezavisnog državnog organa koji štiti ustavnost i zakonitost i ljudska i manjinska prava i slobode“, u stavu 3. kaže se da „Ustavni sud odlučuje o zabrani rada političke stranke, sindikalne organizacije ili udruženja građana“.

Iz prikazanih normi Ustava Republike Srbije, po mome mišljenju, jasno, ne ostavljajući traga sumnji, proizlazi da je ustavotvorac predvideo dva nivoa zabrane udruženja građana: prvi, koji je „rezervisao za samoga sebe“, ne ostavljajući nijednom drugom subjektu mogućnost da se u odnosu na takvu vrstu udruženja bavi njegovom zabranom, i drugi, koji je,

ukoliko se ispune uslovi predviđeni članom 55. stavom 4. Ustava, utvrdio kao nadležnost Ustavnog suda. Taj, uslovno rečeno, prvi i najstroži nivo zabrane utvrđen je stavom 3. člana 55, saglasno kome su „zabranjena tajna i paravojna udruženja“. Ovi oblici udruženja tako su zabranjeni slovom samoga Ustava, njih je zabranio sam ustavotvorac, izrekavši tako najviši stepen zabrane za koji je sam i isključivo nadležan. Nema jače i više zabrane od one koju je izrekao sam donosilac ustava, jer nema ni jačeg ni višeg branitelja od samog ustavotvorca. Ovde je potrebno pozvati se na ustavotvorca kao nosioca ustanovljavajuće vlasti, dok su svi drugi subjekti koji predstavljaju nosioce vlasti vršioци ustanovljenih vlasti, čiji izvor – u smislu kako njihove prirode, tako i mere, upravo i jeste sam ustav. Zašto je tajno udruženje zabranjeno samim Ustavom? Zato što je samim tim što je tajno suprotno onome što se javno promovise i štiti pravnim poretkom, pre svega ustavom, a potom i važećim zakonima. Tajno je, jer se kosi sa vrednostima koje su sadržane u važećem pravu, sa prihvaćenim načelima i ustanovljenim institucijama. Ako je jedno udruženje svesno i sa namerom tajni savez svojih članova, logika upućuje da se ta tajnost uspostavlja i s pažnjom održava iz razloga što su priroda udruženja, ciljevi čijem ostvarenju teži i način njihovog ostvarenja različiti od javno promovisanog sistema vrednosti, od društveno prihvatljivih i opravdljivih zalaganja i odnosa prema tim vrednostima. Zato je ustavotvorac takve oblike udruživanja označio kao zabranjene po sebi, te se u vezi sa njima ne javlja kao potrebno angažovanje državnih organa koji bi, nakon potrebnih istraživanja, izrekli zabranu postojanja i delovanja takvog udruženja.

Kako je sam predlagač – Republičko javno tužilaštvo podnelo Ustavnom sudu predlog za zabranu rada „tajne političke stranke (političke organizacije) Nacionalni stroj“, polazna manjkavost može se pripisati samom predlagaču, jer je od Ustavnog suda zatražio nešto za šta ovaj organ, po samom Ustavu, nije nadležan. Utvrdivši da je organizacija „Nacionalni stroj“ „tajno udruženje“, što u svom predlogu jasno ističe, po mome sudu, Republičko javno tužilaštvo moralo je ići drugim putem, različitim od onoga za koji se opredelilo, a to je obraćanje Ustavnom sudu. Uostalom, deo tog puta predlagač je, zajedno sa sudovima na čije postupanje i donete odluke se u svom predlogu i poziva, već prešao, što sve ukazuje da mesta angažovanju Ustavnog suda nije ni bilo. Iz činjenice da je u pitanju organizacija koja je zabranjena samim Ustavom, valjalo je crpsti sve ostalo što predstavlja logičnu posledicu takvog (ustavno)pravnog statusa te organizacije. Nakon prve pogreške, usledila je druga, delovanje Ustavnog suda, koje je ishodovalo odluku u odnosu na koju izdvajam mišljenje. Naime, iako se u obrazloženju ove Odluke ističe da „pošto su tajna udruženja zabranjena po sili Ustava, to odluka Ustavnog suda u konkretnom slučaju predstavlja samo utvrđenje da je „Nacionalni stroj“, organizacija čija je zabrana tražena podnetim

predlogom, tajno udruženje, čije je delovanje zabranjeno saglasno Ustavu“, ostaje bez odgovora pitanje, kako je Ustavni sud došao do zaključka, na osnovu svoje Ustavom utvrđene nadležnosti, da je on organ nadležan za utvrđivanje statusa jedne organizacije, u smislu utvrđivanja činjenica da li je u pitanju tajna ili javna organizacija. Gde je, drugim rečima, pravni osnov za izricanje ovakve konstatacije od strane Ustavnog suda, koja čini prvi deo Odluke koju je ovaj organ doneo po predlogu Republičkog javnog tužioca, odnosno, kojim se to delom Ustavom predviđene izrazito široke nadležnosti ovoga organa uspostavlja i nadležnost u vezi sa zabranom tajnih organizacija? Podsetiću da je i Zakon o udruženjima („Službeni glasnik RS“, broj 51/09), donet nakon stupanja na snagu Ustava Republike Srbije od 2006. godine, članom 2. stavom 4. ponovio istovetnu odredbu Ustava, propisujući da su „zabranjena (su) tajna i paravojna udruženja“.

Pomenuti drugi nivo zabrane udruženja jeste zabrana na koju je ustavotvorac ovlastio Ustavni sud i to u slučaju kada je u pitanju udruženje „čije je delovanje usmereno na nasilno rušenje ustavnog poretka, kršenje zajemčenih ljudskih ili manjinskih prava ili izazivanje rasne, nacionalne ili verske mržnje“. Uspostavljajući mogućnost Ustavnog suda („Ustavni sud može zabraniti...“ član 55. stav 4), i to restriktivno („... samo ono udruženje čije je delovanje usmereno na...“ član 55. stav 4), da donese odluku o zabrani takvog udruženja, ustavotvorac je prepustio ovom organu da ceneći iskazano delovanje jednog udruženja dođe do svog vlastitog suda o osnovanosti eventualne zabrane. Odluka kojom se takva zabrana izriče proizvela bi posledicu brisanja organizacije ili udruženja građana iz odgovarajućeg registra danom dostavljanja odluke Ustavnog suda nadležnom organu (član 81. Zakona o Ustavnom sudu, „Službeni glasnik RS“, broj 109/07). U ovom slučaju, ustavotvorac je jasno odredio nadležnost Ustavnog suda u vezi sa delovanjem udruženja građana, utvrdivši precizno kada i na koji način Ustavni sud može i treba da učestvuje u postupku zabrane udruženja građana i šta je posledica takve zabrane. Iz ovoga sledi da je sasvim jasna i nesporna razlika u postupanju ustavotvorca s obzirom na tajna udruženja od onog koje je predviđeno u pogledu udruženje koja su osnovana „bez prethodnog odobrenja, uz upis u registar koji vodi državni organ, u skladu sa zakonom“ i za koje je predviđena mogućnost zabrane od strane Ustavnog suda. Ovu razliku načinjenu od strane samog pisca Ustava, niko, nijedan organ, pa ni sam Ustavni sud, ne može prenebregnuti. U suprotnom, time bi se izjednačila tajna organizacija – udruženje sa, saglasno Ustavu i odgovarajućim zakonima obrazovanom organizacijom – udruženjem, koje se svojim delovanjem „kvalifikovalo“ za brisanje iz odgovarajućeg registra, što bi proizvela eventualna zabrana izrečena od strane Ustavnog suda. Izjednačiti tajno udruženje sa udruženjem osnovanim saglasno Ustavu i odgovarajućim zakonima znači, u suštini, prekršiti

volju ustavotvorca. Znači, po mome sudu, osujetiti njegovu jasno izrečenu nameru potpunog negiranja postojanja tajnih organizacija i time isticanja apsolutne neprihvatljivosti njihovog pojavljivanja u pravnom poretku koji se tim Ustavom utemeljuje i, na drugoj strani, nameru iskazivanja vere u Ustavni sud uspostavljanjem aktivnog odnosa ovog organa, kao čuvara Ustava, načela ustavnosti i zakonitosti, ljudskih i manjinskih sloboda ujemčenih Ustavom, kada se upravo ovom organu prepušta mogućnost da ceni meru slobode koja je dozvoljiva razlikujući je od one koja nosi opasnost ugrožavanja svih ovih vrednosti koje su Ustavnom sudu od strane ustavotvorca poverene na čuvanje.

U pogledu 2. tačke izreke ove Odluke, koja, po stavu Suda, predstavlja svojevrsnu posledicu izrečene konstatacije iz tačke 1, valja se pozvati na pominjani Zakon o udruženjima („Službeni glasnik RS“, broj 51/09). U članu 3. ovoga zakona, koji se odnosi na „Slobodu i ciljeve udruživanja“, propisano je da se udruženje „osniva i organizuje slobodno i samostalno je u ostvarivanju svojih ciljeva“ (stav 1.), a da „ciljevi i delovanje udruženja ne mogu biti usmereni na nasilno rušenje ustavnog poretka i narušavanje teritorijalne celokupnosti Republike Srbije, kršenje zajemčenih ljudskih i manjinskih prava ili izazivanje i podsticanje neravnopravnosti, mržnje i netrpeljivosti zasnovane na rasnoj, nacionalnoj, verskoj ili drugoj pripadnosti ili opredeljenju, kao i polu, rodu, fizičkim, psihičkim ili drugim karakteristikama i osobenostima“ (stav 2.). U delu IV ovoga Zakona, koji se odnosi na pitanja vezana za upis udruženja u registar, gde se kaže da registar udruženja vodi Agencija za privredne registre (član 26. stav 1.), i gde su, uz ostala, uređena pitanja sadržine Registra i prijave za upis u Registar, propisana je, članom 31. i situacija „prekida postupka upisa“, o kojoj zakonodavac kaže sledeće: „Ako Registrator oceni da se radi o udruženju iz člana 2. stav 4. ovoga zakona („zabranjena su tajna i paravojna udruženja“), ili da su ciljevi udruženja u suprotnosti sa odredbama člana 3. stav 2. ovoga zakona („ciljevi i delovanje udruženja ne mogu biti usmereni na nasilno rušenje ustavnog poretka i narušavanje teritorijalne celokupnosti Republike Srbije, kršenje zajemčenih ljudskih ili manjinskih prava ili izazivanje i podsticanje neravnopravnosti, mržnje i netrpeljivosti zasnovane na rasnoj, nacionalnoj, verskoj ili drugoj pripadnosti ili opredeljenju, kao i polu, rodu, fizičkim, psihičkim ili drugim karakteristikama i sposobnostima“), zaključkom prekida postupak upisa u Registar i Ustavnom sudu podnosi predlog za zabranu rada udruženja (stav 1.). U stavu 3. istoga člana ističe se da „po prijemu odluke Ustavnog suda Registrator će, zavisno od sadržine odluke, rešenjem odbaciti prijavu – ako je udruženju izrečena zabrana rada, ili nastaviti sa postupkom upisa – ako je odbijen predlog za zabranu rada udruženja“.

Po mome mišljenju sasvim je na mestu postaviti pitanje koliko ima opravdanja, možda preciznije, smisla, postupiti na način kako je to, u ovom slučaju, učinio Ustavni sud? Izričući zabranu eventualnog budućeg „upisa u odgovarajući registar koji vodi nadležni organ, udruženja, odnosno političke stranke sa programskim ciljevima i/ili nazivom organizacije iz tačke 1.“ izreke, Ustavni sud je u suštini izdao nalog Registratoru da poštuje Zakon o udruženjima, čini se, gubeći iz vida opštepoznatu činjenicu da Registrator, kao i svaki drugi subjekt koji raspolaže određenim ovlašćenjima mora znati da ga odgovarajući zakon, kao i celokupan pravni poredak, obavezuju da ista vrši na način kojim će poštovati važeće pravo, odnosno na postupanje koje je u svemu saglasno tom pravu. Nadalje, istom Registratoru udruženja, ovim delom izreke odluke Ustavnog suda, unapred je propisano kako treba da odluči u navedenom slučaju, pretpostavljajući, po meni, teško zamislivu situaciju u kojoj bi jedno, po sopstvenom opredeljenju i volji, tajno udruženje odlučilo da se upravo odlikujući se takvom prirodom, zalažući se za navedene sporne ciljeve i opredeljeno za društveno neprihvatljive načine delovanja – zbog kojih i jeste tajno, prijavi za upis u registar, očekujući da mu to nadležna Agencija i sam Registrator dopuste (zanemarujući takvim postupanjem svoje izričite zakonske obaveze). Ovde je Ustavni sud, ističem, po mome sudu, bez potrebe, odnosno neophodnog osnova, izrekao zabrane za čije donošenje u budućnosti teško da mogu da nastupe realne prilike. Takođe, ovom tačkom izreke svoje odluke Ustavni sud je, kako sam u obrazloženju navodi, obezbeđivao izvršenje ove odluke kojom je utvrdio da je organizacija „Nacionalni stroj“ tajno udruženje, koje je, saglasno Ustavu, zabranjeno. Saglasno mome razumevanju sporne stvari, obezbeđenje izvršenja odluke koja se sastoji iz konstatacije, i koja, po svojoj sadržini predstavlja pitanje koje je potpuno jasno rešeno samom ustavnom normom (bez ikakvih oslanjanja na druge organe koji bi trebali svojim angažovanjem da doprinesu njenom razjašnjenju, u smislu delovanja Ustavnog suda, ne i drugih organa koji su, saglasno Ustavu i odgovarajućim zakonima nadležni da u odnosu na pripadnike „Nacionalnog stroja“, kao i svake druge tajne organizacije, zabranjene samim Ustavom, i delovanje ove organizacije preduzimaju mere i radnje na koje ih ovlašćuju odgovarajući zakoni, a koje su usmerene na sprečavanje i sankcionisanje nedopuštenog ponašanja i delovanja koje je zabranjeno Ustavom i važećim zakonima), nije predstavljalo ni zadatak, još manje obavezu Ustavnog suda.

U tački 3. izreke izrečena je zabrana organizaciji iz tačke 1. – „Nacionalnom stroju“ da „deluje, promovise i širi svoje programske ciljeve i ideje“. Ova zabrana ne može se dovesti u logičnu vezu sa napred izrečenim konstatacijama da je pred Republičkim javnim tužilaštvom, a posredstvom ovog predlagrača i pred Ustavnim sudom, kako samo tužilaštvo kao predlagrač navodi, jedna „tajna politička organizacija“. Konstatujući u

obrazloženju svoje odluke da su, (još jednom), „tajna udruženja zabranjena po sili Ustava, to odluka Ustavnog suda u konkretnom slučaju predstavlja samo utvrđenje da je „Nacionalni stroj“, organizacija čija je zabrana tražena podnetim predlogom, tajno udruženje, čije je delovanje zabranjeno saglasno Ustavu“. Zato nije bez osnova, po mome stavu, naprotiv, ja ga smatram veoma osnovanim, pitanje zašto Ustavni sud zabranjuje nešto što je samim Ustavom jasno i izvan svake sumnje zabranjeno? Jer, ako su Ustavom zabranjena tajna udruženja, logično je da je zabranjeno njihovo delovanje, promovisanje i širenje njihovih programskih ciljeva i ideja. Pa šta bi to drugo, ako ne ovo, i pre svega ovo, podrazumevala ustavna norma kojom se utvrđuje da su tajna udruženja zabranjena?

Na kraju, tačkom 4. svoje odluke Ustavni sud obavezuje državne i druge organe i organizacije, isticanjem njihove „dužnosti“, da u okviru svojih nadležnosti i ovlašćenja preduzmu mere u cilju sprovođenja ove odluke. Ustavom je utvrđeno da su „odluke Ustavnog suda konačne, izvršne i opšteobavezujuće“ (član 166. stav 2. Ustava RS). Takođe, u šestom delu koji se odnosi na Ustavni sud, Ustav je, baveći se u članu 171. „obezbeđenjem izvršenja odluka“ utvrdio da je „svako dužan da poštuje i izvršava odluku Ustavnog suda“ (stav 1. ovoga člana), da „Ustavni sud svojom odlukom uređuje način njenog izvršenja, kada je to potrebno“ (stav 2.) i da se „izvršenje odluka Ustavnog suda uređuje zakonom“ (stav 3. istog člana). Navodi izrečeni u obrazloženju odluke Ustavnog suda da „Zakonom o Ustavnom sudu nije propisano dejstvo odluke kojom Ustavni sud utvrđuje da je konkretno udruženje tajno, te je time zabranjeno saglasno samom Ustavu“, za razliku od slučaja u kome su, kako se u obrazloženju takođe ističe, istim „Zakonom predviđene samo posledice koje nastupaju nakon sprovedenog postupka u kome je odlučivano o ispunjenosti Ustavom utvrđenih razloga za zabranu nekog od oblika udruženja koje je osnovano na način utvrđen Ustavom, a što, saglasno odredbi člana 55. stav 2. Ustava, znači – uz upis u registar koji vodi državni organ“, sva je prilika idu upravo u prilog stanovištu koje sam iznela. Zašto zakonodavac nije propisao dejstvo odluke kojom Ustavni sud utvrđuje da je određeno udruženje tajno? Najverovatnije, po meni zasigurno, iz razloga koji nimalo spretno ne pominje, težeći da stvar obrazloži, i sam Ustavni sud u nastavku ove svoje rečenice – „te je time zabranjeno saglasno samom Ustavu“, jer Zakon ne propisuje ovo dejstvo iz jednog jedinog ali dovoljnog razloga – takva odluka i ne postoji, jer je u vezi sa tajnim udruženjima odluku doneo svojom normom sam ustavopisac, ona je sadržana u Ustavu i sve u vezi sa njom jeste i jedino može biti konstatacija, bez suštinskog kvaliteta kojim se odlikuje meritorna odluka. Tumačeći da u ovoj pravnoj stvari Ustavni sud jeste organ koji treba da kaže da je u pitanju jedna tajna organizacija, iako mu sam predlađač u svome predlogu to saopštava i navodi svoja dosadašnja

postupanja u vezi sa manifestovanjem postojanja te tajne organizacije, a Ustav mu takav zadatak i ne stavlja u nadležnost, jer ono što mu poverava jasno kazuje u odredbama koje su posvećene nadležnosti Ustavnog suda, Ustavni sud samostalno izvodi svoja dalja prava i svoje dodatne obaveze, zabranjujući: prvo, eventualni budući upis u registar sada tajnog udruženja koje će promeniti svoj stav o samome sebi i rešiti da izađe u javnost; zatim, zabranjujući delovanje ovoj tajnoj organizaciji, promovisanje i širenje njenih programskih ciljeva i ideja, što je sve već zabranjeno od strane „najviše instance“ koja može izricati zabrane – samoga Ustava i, na kraju, „čita“ Ustav i važeće zakone umesto onih na koje se oni odnose, podsećajući sve njih zajedno da su dužni da poštuju svoje Ustavom i zakonima opredeljene nadležnosti, i da su dužni da poštuju ovu odluku Ustavnog suda, kao da to nije obaveza ovih, kao i svih državnih i drugih organa, u odnosu na svaku, a ne samo ovu odluku Ustavnog suda.

Da li je Ustavni sud o ovoj pravnoj stvari „odlučio“ na način koji ne izaziva nedoumice? Po mome mišljenju nije, i iz tog razloga u odnosu na ovu odluku izdvajam svoje mišljenje. Podsećam se da je prilikom održavanja međunarodne konferencije pod nazivom „Ustavno ograničenje slobode udruživanja“, održane u organizaciji Ustavnog suda 2. juna 2009. godine u Beogradu, na kojoj je, kako je u obrazloženju i navedeno, razmatrana uporedna sudska praksa i primena međunarodnih standarda u oblasti ostvarivanja slobode udruživanja, izrečeno, od strane jednog zvaničnika vlasti, pozvanog iz reda domaćih predstavnika, mišljenje da iako nema prostora za ostvarenje nadležnosti Ustavnog suda po pitanju tajne organizacije „Nacionalni stroj“, odluka Ustavnog suda o ovoj stvari značila bi snažnu poruku domaćoj i stranoj javnosti o jasnom stavu građana Srbije za koje su vrednosti opredeljeni i čemu se, suprotno tim vrednostima, istinski protive. Razumem i svesrdno podržavam potrebu da se svako društvo, pa i naše, bori svim legitimnim i pravno dozvoljenim sredstvima protiv pojava koje znače opasnost po delovanje i opstanak uspostavljenih institucije i ostvarenje načela saglasno kojima je ustrojeno demokratsko društvo, ali teško mogu da podržim svojevrstu upotrebu Ustavnog suda, a sa ciljem da sa svoje strane, a mimo slova Ustava, posluži tome cilju. Duboko sam uverena da nema dvoumljenja u pogledu činjenice da Ustavni sud, kao i svaki drugi državni organ, ima svoju Ustavom opredeljenu nadležnost, utvrđeni način ostvarenja smisla svoga uspostavljanja i postojanja, kao i, takođe Ustavom, utvrđenu i meru i način svoga delovanja. Jednako kao i svaki državni i drugi organ Ustavni sud ima ustavnu obavezu da svoju nadležnost i ovlašćenja konzumira u potpunosti, da je ne zapostavlja us-težući se da je vrši i u „osetljivim“ pitanjima, pogotovo u uslovima krhkih institucija i nedovoljno u praksi utemeljenih načela, niti da je se svojevoljno odriče, ali i da je ne prekoračuje, oglašavajući se nadležnim i u slučaju

kada to pitanje Ustav nije predvideo kao deo nadležnosti Ustavnog suda. Ustavni sud, jednako kao i građani i organizovana državna vlast ne sme i ne može odstupati od onoga što je Ustavom utvrđeno, ni u jednom pravcu, jer samo na taj način i Ustavni sud iskazuje svoj odnos poštovanja Ustava u čemu bi, s obzirom na svoju ustavnu prirodu, društvenu misiju, značaj i snagu svojih odluka, morao da prednjači.

Olivera Vucic

SEPARATE OPINION ON PROHIBITION
OF WORK OF SECRET POLITICAL ORGANISATION
„NATIONAL FRONT“

Summary

Claiming that „National Front“ is a secret political party (political organization) whose work is aimed at instigating national and racial hatred, Office of Public Prosecutor of Serbia initiated proceedings for that organization's prohibition of work in the Constitutional Court (case VIIU- 171/2008). Constitutional Court held a public debate on Public Prosecutor's initiative on June 2nd 2011. After conclusion of the debate the Court decided to (1) Prohibit registration of „National Front“ in the registry of the competent organ, and (2) Prohibit „National Front“ to work, promote and disseminate its' program, aims and ideas. The author disagreed with this decision and she put forth a separate opinion. In her argumentation she considered issues relevant for the prohibition of work of this organization: Whether its' aims and activities are directed at violation of 1 of values protected by Constitution, is there a link between the work of this organization and actions of its members and would a prohibition of its work be necessary in a democratic society. Based on Constitutional and legislative definitions of the above- mentioned conditions and practice of the European Court of Human Rights, the author puts forth arguments against Office of Public Prosecutor's proposal for prohibition of work of secret political organization „National Front“.

Key words: restriction of freedom of association, political organization „National Front“, speech of hatred, harassment and degrading behavior, establishing the responsibility of an association, necessary need of society to restrict freedom of association

Vladan Petrov

Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu

„NACIONALNI STROJ“ PRED USTAVNIM SUDOM – IZMIŠLJENA NADLEŽNOST, IZMIŠLJENA I ODLUKA*

Rezime: U ovom radu autor daje pravnu analizu Odluke Ustavnog suda kojom se utvrđuje da je „Nacionalni stroj“ tajno udruženje. On smatra da Ustavni sud u ovom slučaju nije postupio u skladu s Ustavom, jer je prisvojio nadležnost koju mu Ustav nije odredio. Izmišljena nadležnost rezultirala je izmišljenom odlukom, tj. odlukom koja nema nikakvo pravno dejstvo. Ova odluka je potvrda da Ustavni sud Srbije luta između prava i politike, katkad podređujući Ustav aktuelnom društveno-političkom momentu. Takav ustavni sud ne može biti garant ustavne demokratije.

Ključne reči: tajna udruženja, zabrana udruženja, izmišljena nadležnost Ustavnog suda, izmišljena odluka Ustavnog suda

1. Uvod

Između zahteva demokratije, koja se zasniva na suverenosti naroda (građana), i zahteva vladavine prava, koja počiva na suverenosti (suprematiji) ustava, postoji stalna napetost. Stabilnost ustavne demokratije ogleda se u njenoj sposobnosti da tu napetost čini „funkcionalnom“. U suprotnom, raskorak između zahteva demokratije i zahteva ustavnosti može proizvesti ozbiljne negativne posledice, čak i urušavanje poretka. Moderna demokratija, dakle, ne može biti drukčija nego ustavna (pravom uređena i ograničena). Suprematija (demokratskog) ustava je vrhovna vrednost. Njen glavni, ne i jedini čuvar je ustavni sud.

U vršenju misije „čuvara ustava“ – fraza koju retko ko izbegne da pomene – ustavni sud se, u izvesnom smislu, istovremeno potcenjuje i precenjuje. To je svojstveno zemljama koje su skoro uvele ustavno sudstvo ili koje su ga imale, kao paravan, u sistemu autoritarne ustavnosti. Dve

* Ovaj rad je nastao u okviru projekta „Konstitucionalizam i vladavina prava u izgradnji nacionalne države – slučaj Srbije“ u realizaciji Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu i Fakulteta političkih nauka.

su teze, u tom smislu, sasvim pogrešne. Prva, prema kojoj je ustavni sud „demokratski organ“ koji treba uvek da bude dostupan građanima. Druga, prema kojoj su raznovrsne nadležnosti ovog organa pretpostavka jakog ustavnog sudstva.

Obe teze su, najverovatnije, bile uvažene pri donošenju Ustava Srbije od 2006. Umesto nekoliko osnovnih, ustavotvorac je Ustavnom sudu podario nove i proširene stare nadležnosti, što ne odgovara našim prilikama. Pozivati se na Savezni ustavni sud Nemačke, koji raspolaže brojnim nadležnostima, opravdano je koliko i porediti engleski parlament sa srpskim.

Jedna od nadležnosti Ustavnog suda koju je poznavao i stari ustav, ali je ona u novom ustavu nepotrebno proširena, jeste odlučivanje o zabrani rada političkih stranaka, sindikalnih organizacija ili udruženja građana (član 167. stav 3. Ustava), kao i verskih zajednica (član 44. stav 3. Ustava). „Ustavni sud može zabraniti samo ono udruženje čije je delovanje usmereno na nasilno rušenje ustavnog poretka, kršenje zajemčenih ljudskih ili manjinskih prava ili izazivanje rasne, nacionalne ili verske mržnje“ (član 55. stav 4. Ustava), a versku zajednicu može zabraniti „samo ako njeno delovanje ugrožava pravo na život, pravo na fizičko i psihičko zdravlje, prava dece, pravo na lični i porodični integritet, pravo na imovinu, javnu bezbednost i javni red ili ako izaziva i podstiče versku, nacionalnu ili rasnu netrpeljivost“ (član 44. stav 3. Ustava).

U teoriji, o ovoj nadležnosti ustavnog suda, u delu koji se tiče političkih stranaka i drugih političkih organizacija, postoje suprotstavljena mišljenja.

Prema jednom, ustavni sud treba da ima takvu nadležnost. Nijedan drugi državni organ ne može o tome da odlučuje, a da sam ne postane činilac političkog procesa. To je, u osnovi, stav koji je zauzela i Venecijanska komisija u *Uputstvima o zabrani i raspuštanju političkih stranaka i analognim merama od 1999. godine*: „O zabrani ili raspuštanju političke stranke treba da odluči ustavni sud ili drugo odgovarajuće sudsko telo u postupku u kojem su garantovani zakonito, otvoreno i pravično suđenje“.¹

Prema drugom mišljenju, ustavni sud ne bi trebalo da odlučuje o zabrani političkih stranaka i drugih političkih udruženja, jer su to, po pravilu, sporovi sa ozbiljnom političkom pozadinom. Ustavni sud ne može da ih reši a da ne zauzme položaj političkog organa.²

1 *Guidelines on Prohibition and Dissolution of Political Parties and Analogous Measures*, adopted by Venice Commission at its 41st plenary session (Venice, 10–11 December, 1999), dokument preuzet sa adrese [http://www.venice.coe.int/docs/1999/CDL-PP\(1999\)006rev-e.asp](http://www.venice.coe.int/docs/1999/CDL-PP(1999)006rev-e.asp). 6. decembar 2011.

2 V. Olivera Vučić *et alia*, *Ustavni sudovi bivših jugoslovenskih republika*, Dosije studio, Beograd 2010, str. 236–239.

Prvo stanovište u teoriji više odgovara modernoj ulozi ustavnog suda, koji nije samo zaštitnik ustavnosti, već i ljudskih prava i demokratije uopšte. Stoga mnogi savremeni ustavi predviđaju nadležnost ustavnog suda da odlučuje o zabrani političkih stranaka. Među njima je mali broj onih koji tu nadležnost proširuju i na druga politička udruženja. Nismo, međutim, upoznati –premda ne isključujemo mogućnost da takvo rešenje negde postoji – da je ustav predvideo nadležnost ustavnog suda za zabranu nepolitičkih udruženja. O tome ustavni sud ne bi trebalo da odlučuje, niti je to, prema prirodi stvari, ustavna materija.³ Otuda rešenje iz Ustava Srbije od 2006, prema kojem Ustavni sud odlučuje o zabrani svih udruženja, čak i verskih zajednica, zaslužuje kritiku.

Za razliku od ovog rešenja, odredba Ustava koja se odnosi na tajne i paravojne organizacije sasvim je opravdana. „Zabranjena su tajna i paravojna udruženja“ (član 55. stav 3). Izgledalo je da ova jasna odredba može imati samo jedno pravo značenje: tajna i paravojna udruženja zabranjena su po sili Ustava. Drugim rečima, za razliku od udruženja koja su osnovana u skladu sa zakonom, ali je njihovo delovanje usmereno na nasilno rušenje ustavnog poretka, kršenje zajemčenih ljudskih ili manjinskih prava ili izazivanje rasne, nacionalne ili verske mržnje, tajne i paravojne organizacije se ne zabranjuju odlukom Ustavnog suda niti bilo kog drugog državnog organa. Njih je Ustav, ili kako se u teoriji češće kaže, ustavotvorac, već zabranio.⁴

Kada je 14. oktobra 2008. Republičko javno tužilaštvo podnelo predlog Ustavnom sudu za zabranu rada tajne političke stranke (političke organizacije) „Nacionalni stroj“ zbog delovanja usmerenog na izazivanje rasne i nacionalne mržnje, pojavilo se odnekud i drugo tumačenje člana 55. stav 3. Ustava.

Prema tom tumačenju, Ustavni sud je nadležan da odlučuje i o zabrani tajnih organizacija. Pošto je trebalo naći rešenje kako da se zabrani što je već Ustavom zabranjeno, a da takva zabrana bude uvijena u formu ustavnosti, Ustavni sud se našao na mukama. Posle više od dve i po godine, 2. juna 2011, Ustavni sud je doneo odluku. Ta odluka je promašaj, školski primer da i „čuvar Ustava“ može pogaziti Ustav. Štaviše, Ustavni sud je zasnovao nadležnost koju mu Ustav nije dao. Donevši odluku koju Ustav ne poznaje, Ustavni sud je od „ustavobranitelja“ postao „ustavotvorac“.

3 Olivera Vučić *et alia*, *op. cit.*, str. 237.

4 „Tajna i paravojna udruženja zabranjena su po sili Ustava (član 55. stav 3) i tu nema mesta nadležnosti Ustavnog suda, nego drugih državnih organa kad se ta ustavna zabrana ne poštuje.“ Ratko Marković, *Ustavno pravo*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Službeni glasnik, Beograd 2010, str. 551. V. Milan Jovanović, „Ustavna ograničenja za zloupotrebu demokratije“, u: Jovica Trkulja (ur.), *Ustavno ograničenje slobode udruživanja*, Ustavni sud Republike Srbije, Evropska komisija za demokratiju putem prava – Venecijanska komisija, Beograd 2010, str. 96–97.

2. Odluka Ustavnog suda kojom se utvrđuje da je „Nacionalni stroj“ tajno udruženje⁵

Postupak pred Ustavnim sudom za zabranu organizacije „Nacionalni stroj“ pokrenut je na predlog Republičkog javnog tužilaštva zbog tvrdnje da je „Nacionalni stroj“ tajna politička stranka (politička organizacija) čije je delovanje usmereno na izazivanje rasne i nacionalne mržnje.⁶ U obrazloženju Odluke Ustavnog suda istaknuto je da su se, kao prethodna, postavila dva osnovna pitanja. „Prvo, kakva je pravna priroda organizacije 'Nacionalni stroj', odnosno da li ona ima propisana obeležja političke stranke ili udruženja građana i, u zavisnosti od odgovora na prethodno pitanje, da li su ispunjeni uslovi za vođenje postupka za zabranu ove organizacije ili se radi o udruženju koje je zabranjeno po sili samog Ustava, na osnovu odredbe člana 55. stav 3. Ustava.“

Imajući u vidu relevantne odredbe Zakona o političkim strankama⁷ i Zakona o udruženjima,⁸ kao i utvrđeno činjenično stanje, Ustavni sud je zaključio dve stvari. Prvo, postoje formalni nedostaci u organizaciji i delovanju „Nacionalnog stroja“. Tako, na primer, „Nacionalni stroj“ nije upisan ni u Registar političkih stranaka, ni u Registar udruženja; nema podataka o tome da li je i kada održana osnivačka skupština ove organizacije; nema „vođu ni vođstvo“ niti u formalno-pravnom smislu postoji lice ovlašćeno za zastupanje organizacije, niti se iz Statuta ili drugih opštih akata organizacije može utvrditi da postoje zvanični organi sa ovlašćenjima koja su tim aktima predviđena; pravila ustanovljena aktima „Nacionalnog stroja“ usmerena su na to da se od javnosti sakrije svaki podatak koji bi mogao da dovede do identifikacije lica koja su osnivači organizacije, rukovodioci i članovi, gde je sedište organizacije itd. Navedeni i drugi nedostaci, prema oceni Ustavnog suda, ipak nisu dovoljni da se „Nacionalnom stroju“ odrekne karakter udruženja. S obzirom na to, Ustavni sud je zaključio da ne može postupiti kao u slučaju zabrane ekstremnih navijačkih grupa i podgrupa, kada je Zaključkom odbacio predlog Republičkog javnog tužilaštva.⁹

Drugo, Ustavni sud je zaključio da se, upravo zbog utvrđenih formalnih nedostataka, „radi o tajnom udruženju“. Taj ispravn zaključak, do kojeg i nije bilo teško doći s obzirom na dokumentaciju koju je Republičko javno tužilaštvo dostavilo uz predlog za pokretanje postupka, mogao je voditi samo jednoj posledici: donošenju zaključka kojim Ustavni sud utvrđuje da nije nadležan za postupanje. Jednostavno, trebalo je pozvati se na član

5 Službeni glasnik RS, br. 50/2011.

6 Predmet VIIU-171/2008.

7 Službeni glasnik RS, br. 36/2009.

8 Službeni glasnik RS, br. 51/2009.

9 Službeni glasnik RS, br. 26/2011.

55. stav 3. Ustava, prema kojem su tajna udruženja zabranjena. Pošto je „Nacionalni stroj“ tajno udruženje, ono je zabranjeno po sili Ustava.

Ustavni sud se, međutim, nameračio da donese „meritornu“ odluku. To je i učinio na sednici od 2. juna 2011. Izreka ove odluke glasi:

- “1. Utvrđuje se da je organizacija „Nacionalni stroj“ tajno udruženje, čije je delovanje zabranjeno saglasno Ustavu;
2. Zabranjuje se upis u odgovarajući registar koji vodi nadležni organ, udruženja, odnosno političke stranke sa programskim ciljevima i/ili nazivom organizacije iz tačke 1.;
3. Zabranjuje se organizaciji iz tačke 1. da deluje, promovise i širi svoje programske ciljeve i ideje;
4. Državni i drugi organi i organizacije su dužni da u okviru svojih nadležnosti i ovlašćenja preduzmu mere u cilju sprovođenja ove odluke.“

Ustavni sud je ovom odlukom dao originalno, ali netačno tumačenje jasne odredbe člana 55. stava 3. Ustava. To stanovište zauzela je i sudija Olivera Vučić, koja je dostavila Izdvojeno mišljenje.

3. Izdvojeno mišljenje sudije Vučić¹⁰

Sudija Vučić poslala je od toga da je ustavotvorac u članu 55. Ustava predvideo dva nivoa zabrane udruženja građana. „Prvi, koji je ‘rezervisao za samoga sebe’, ne ostavljajući nijednom drugom subjektu mogućnost da se u odnosu na takvu vrstu udruženja bavi njegovom zabranom, i drugi, koji je, ukoliko se ispune uslovi predviđeni članom 55. stav 4. Ustava, utvrdio kao nadležnost Ustavnog suda“. Taj prvi, najviši nivo zabrane, odnosi se na sva tajna udruženja, samim tim i na „Nacionalni stroj“, za koji je Ustavni sud utvrdio da je tajno udruženje.

Sudija Vučić je smatrala da postoje dve „polazne manjkavosti“ u postupku. Prva se odnosi na predlog Republičkog javnog tužilaštva kojim se traži zabrana udruženja koje je prema Ustavu zabranjeno. Drugim rečima, od Ustavnog suda se tražilo „nešto za šta ovaj organ, po samom Ustavu, nije nadležan“. Na prvu „manjkavost“ nadovezuje se druga, mnogo ozbiljnija, jer je ovu grešku napravio Ustavni sud, koji je pozvan da čuva Ustav, a ne da ga dopisuje. Sudija Vučić je stoga postavila pitanje „gde je ... pravni osnov za izricanje ovakve konstatacije od strane Ustavnog suda, koja čini prvi deo Odluke..., odnosno, kojim se to delom Ustavom predviđene izrazito široke nadležnosti ovog organa uspostavlja i nadležnost u vezi sa zabranom tajnih organizacija?“. Ovakvom odlukom Ustavni sud je pomešao dva ustavna nivoa zabrane udruženja. Time je, kako ističe sudija

10 Službeni glasnik RS, br. 50/2011.

Vučić, izjednačena „tajna organizacija – udruženje sa saglasno Ustavu i odgovarajućim zakonima obrazovanom organizacijom – udruženjem, koje se svojim delovanjem 'kvalifikovalo' za brisanje iz odgovarajućeg registra...“.

U vezi sa zabranama koje je Ustavni sud izrekao u tač. 2. i 3. Odluke, kojima je, prema navodima u obrazloženju, obezbedio izvršenje odluke iz tač. 1, sudija Vučić je istakla da „obezbeđenje izvršenja odluke koja se sastoji iz konstatacije... nije predstavljalo ni zadatak, još manje obavezu Ustavnog suda“. S obzirom na to, suštinsko pitanje u ovom sporu je. „... Zašto Ustavni sud zabranjuje nešto što je samim Ustavom jasno i izvan svake sumnje zabranjeno? Jer ako su Ustavom zabranjena tajna udruženja, logično je da je zabranjeno njihovo delovanje, promovisanje i širenje njihovih programskih ciljeva i ideja. Pa šta bi drugo, ako ne ovo, i pre svega ovo, podrazumevala ustavna norma kojom se utvrđuje da su tajna udruženja zabranjena?“.

4. Odluka Ustavnog suda koju pozitivno pravo ne poznaje – odluka bez pravnog dejstva

Nije potrebno veliko pravničko znanje da bi se između stanovišta koje je zauzeo Ustavni sud, s jedne, i stanovišta sudije Vučić u Izdvojenom mišljenju, s druge strane, izabralo ovo drugo. Ustavni sud nije nadležan da zabranjuje rad udruženja koja su zabranjena po sili Ustava. I laiku je jasno da je besmisleno raditi istu stvar dva puta. Ustavni sud je, kako mu ponovo ne bi bilo zamereno da je odbio da odlučuje o zabrani društveno opasne grupe, kao u slučaju ekstremnih navijačkih grupa i podgrupa, odlučio da „meritorno“ reši spor. Time je ovaj organ ustanovio nadležnost koja mu prema Ustavu ne pripada. Drugim rečima, Ustavni sud je izmislio nadležnost koju nema.

Prvo, Ustavni sud je povredio Ustav, jer je pogrešno protumačio jasnu ustavnu normu (član 55. stav 3) i doveo je u vezu sa fizički bliskom normom (član 55. stav 4), koja se, međutim, odnosi na suštinski različitu situaciju. Član 55. stav 4. glasi: „Ustavni sud može zabraniti samo ono udruženje čije je delovanje usmereno na nasilno rušenje ustavnog poretka, kršenje zajemčenih ljudskih i manjinskih prava i izazivanje rasne, nacionalne i verske mržnje“. Ova odredba odnosi se na udruženje koje nije zabranjeno po sili Ustava, nije ni tajno ni paravojno (član 55. stav 3), već je osnovano u skladu sa zakonom (član 55. stav 2), ali je njegovo delovanje, posle osnivanja, usmereno na ostvarenje nekog od Ustavom zabranjenih ciljeva. I član 167. stav 3. Ustava odnosi se na takvo udruženje. Stoga se Ustavni sud u Odluci nije mogao pozvati na ovu odredbu. To je mogao učiniti samo da je odlučivao o zabrani udruženja iz člana 55. stav 2. zbog postojanja jednog ili više razloga navedenih u članu 55. stav 4. Ustava. Dakle, član 55. stav 3.

o tajnim i paravojnim udruženjima ne može se neposredno dovesti u vezu ni sa članom 55. stav 4. ni sa članom 167. stav 3, što je Ustavni sud učinio.

Drugo, pravilo je da se nadležnosti ustavnog suda taksativno utvrđuju ustavom (ima izuzetaka od tog pravila u uporednom pravu, ali su retki i teško se mogu braniti ozbiljnim ustavnopravnim argumentima). Premda je naš ustavotvorac bio nedovoljno vešt, jer je u istom članu (član 167) na dva različita načina uredio ovo pitanje,¹¹ nesporno je da Ustavni sud ima samo nadležnosti koje su izričito predviđene Ustavom. Nadležnost da zabranjuje tajno udruženje, tačnije da konstatuje da je udruženje tajno, nije izričito propisana, a nije ni mogla biti s obzirom na član 55. stav 3. Zasnivajući nadležnost koju prema Ustavu nema, Ustavni sud je ne samo povredio Ustav, nego je preuzeo ulogu ustavotvorca.

Izmišljena nadležnost imala je za posledicu izmišljenu odluku. Odluku Ustavnog suda kojom se utvrđuje da je udruženje tajno, kojom se zabranjuje upis u registar koji vodi nadležni organ i zabranjuje delovanje, širenje i promovisanje programskih ciljeva i ideja tog udruženja, naše pravo ne poznaje. Zakon o Ustavnom sudu¹² uređuje postupak zabrane udruženja i predviđa da se, ukoliko Ustavni sud zabrani udruženje, odluka dostavlja nadležnom organu radi brisanja udruženja iz registra.¹³ Takva odluka ima konstitutivno pravno dejstvo. Danom dostavljanja odluke Ustavnog suda nadležnom organu, zabranjeno udruženje se briše iz odgovarajućeg registra. Samo udruženje koje je „upisano“ može biti „otpisano“ iz Ustavom predviđenih razloga i u zakonom uređenom postupku. Odluku kojom utvrđuje da je „Nacionalni stroj“ tajno udruženje Ustavni sud nije mogao doneti u zakonom predviđenom postupku, jer takav postupak u Zakonu o Ustavnom sudu ne postoji. Nije reč o propustu zakonodavca, tj. o pravnoj praznini, već o pravilno shvaćenoj volji ustavotvorca prema kojoj Ustavni sud nije nadležan za zabranu tajnih udruženja. Ustavni sud je u obrazloženju Odluke konstatovao da se odredbe čl. 80–82. Zakona o Ustavnom sudu, koje uređuju postupak zabrane udruženja, ne mogu primeniti u ovoj situaciji. Stoga je ovaj organ izmislio postupak za zabranu već zabranjenog udruženja.

Za odluku kojom se utvrđuje da je „Nacionalni stroj“ tajno udruženje ne bi se čak moglo reći ni da ima deklarativno dejstvo. I takvo pravno dejstvo moralo je biti propisano pravom. Najispravnije je reći da je to odluka koju važeće pravo ne poznaje. Stoga ona i ne može imati pravno dejstvo. To je istakla i sudija Vučić u Izdvojenom mišljenju: „...Takva odluka i ne

11 U članu 167. stav 2. tač. 6. stoji da Ustavni sud „vrši i druge poslove određene Ustavom i zakonom“, dok u članu 167. stav 4. stoji da „obavlja i druge poslove predviđene Ustavom“.

12 *Službeni glasnik RS*, br. 109/2007.

13 Čl. 80–81. Zakona o Ustavnom sudu, *Službeni glasnik RS*, br. 109/2007.

postoji, jer je u vezi sa tajnim udruženjima odluku doneo sam ustavopisac, ona je sadržana u Ustavu i sve u vezi sa njom jeste i jedino može biti konstatacija, bez suštinskog kvaliteta kojom se odlikuje meritorna odluka“.

Idući u krajnost, mogli bismo zaključiti sledeće: Ustanovljavanjem nadležnosti koju prema Ustavu nema, Ustavni sud je, praktično, delovao kao kvazipolitički organ. Iz neustavnog postupanja Ustavnog suda proizišla je odluka koju Ustav i Zakon ne poznaju; jedna, u osnovi, kvazipolitička odluka. Ako je takva odluka trebalo da posluži kao deklaracija, kao jasna poruka domaćoj i stranoj javnosti da je Srbija privržena vrednostima ustavne demokratije, onda je promašila svrhu.

Ona je samo dokaz da u Srbiji ustavne demokratije nema. Ne može je ni biti kad organ najpozvaniji da štiti ustavnost, u čijim okvirima funkcionise demokratija, i sam krši te okvire. Ustavotvorac je rekao svoje. Čuvar Ustava, zato što je čuvar, mora se pokoriti volji Ustava (ustavotvorca).

Odluka Ustavnog suda kojom se utvrđuje zabrana tajnog udruženja „Nacionalni stroj“, zabranjenog samim Ustavom, ide u prilog vrlo negativnom mišljenju o radu ove institucije koje su dali mnogi ugledni pravni stručnjaci. Tako akademik Kosta Čavoški govori o nedovoljnoj stručnosti, karakternoj slabosti većine sudija i njihovoj nespремnosti da se odupru uticajima političke vlasti.¹⁴

Pošto smo se u ovom radu držali isključivo pravne argumentacije, završićemo u tom duhu.

Prvo, iako se ovaj slučaj ne odnosi na nadležnost Ustavnog suda da odlučuje o zabrani rada političkih stranaka, sindikalnih organizacija ili udruženja građana (član 167. stav 3), što je Ustavni sud pokušao da predstavi donoseći Odluku, on je, ipak, potvrda teze o preširoko definisanoj nadležnosti iz člana 167. stav 3. Ustavni sud bi trebalo da odlučuje samo o zabrani političkih stranaka, kao što je to, među zemljama u regionu, u Hrvatskoj.¹⁵

Zabrana ostalih (političkih i nepolitičkih) udruženja treba da bude u nadležnosti drugih državnih organa. Neki smatraju da bi se time znatno smanjio pritisak političkih činilaca i javnosti, s kojim ni ustavni sud većeg autoriteta od Ustavnog suda Srbije teško može da se izbori.

U suštini, nije reč o pritisku javnosti, jer on postoji, u manjoj ili većoj meri, i u drugim vrstama ustavnih sporova, već o dilemi da li je Ustavni sud organ koji, po prirodi stvari, treba da rešava ovakva pitanja. Na to

14 Kosta Čavoški, „Ustavni zakon kao sprovedbeni zakon“, u: Rajko Kuzmanović (ur.), *Spomenica akademiku Gaši Mijanoviću*, ANURS, Banja Luka 2011, str. 83.

15 Članak 128. Ustava Republike Hrvatske, *Narodne novine*, br. 56/90, 135/97, 8/98 – pročišćeni tekst, 113/2000, 124/2000 – pročišćeni tekst, 28/2001, preuzeto sa <http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/232289.html>. 6. decembar 2011.

ukazuju evropski stručnjaci u ovoj oblasti.¹⁶ Pošto smatramo da ne treba, kad se budu stekli uslovi za ozbiljnu ustavnu reformu, trebalo bi razmisliti o dovođenju ove nadležnosti Ustavnog suda u razumne granice.

Drugo, dosadašnja praksa od donošenja novog ustava u svim vrstama ustavnih sporova pokazuje da Ustavni sud luta između prava i politike, neretko popuštajući i podređujući Ustav aktuelnom političkom trenutku. Tako je Ustavni sud u martu ove godine postupio sasvim ispravno kada je doneo Zaključak kojim odbacuje predlog Republičkog javnog tužilaštva za zabranu ekstremnih navijačkih grupa i podgrupa, jer nije bio nadležan da odlučuje o tome. Nekoliko meseci kasnije, Ustavni sud je pogrešio donevši odluku kojom utvrđuje da je „Nacionalni stroj“ tajno udruženje, čije je delovanje zabranjeno saglasno Ustavu. Možda su sudije koje su glasale za ovu odluku zaista verovalе da na taj način Ustavni sud ostvaruje društvenu misiju zaštite nezrelog i lako ranjivog demokratskog poretka u Srbiji, ali su previdеле da ovaj organ to može činiti samo držeći se slova i duha Ustava.

Ustavni sud mora, kako smo više puta isticali, da sudi samo po meri Ustava, a ne po meri prolaznih političara i nestalnog javnog mnjenja. To je njegova misija. Tada će Ustavni sud biti pravi garant ustavne demokratije. U dostizanju tog nivoa, ustavnopravna nauka treba da pomogne, između ostalog, i pravnom analizom odluka Ustavnog suda. Kao prirodni saveznici, Ustavni sud i ustavnopravna nauka mogu, korak po korak, doprineti da se stvarnost barem primakne idealu ograničenja politike objektivnim pravom.

16 Hans-Hajnrh Fogel (*Hans-Heinrich Vogel*), bivši član Venecijanske komisije, profesor javnog prava na Univerzitetu u Lundu u Švedskoj, u pismenom izlaganju pod naslovom „Zabranа političkih stranaka u Nemačkoj“ na konferenciji „Ustavno ograničenje slobode udruživanja“, održanoj 2. 6. 2009. u Beogradu, zaključuje: „Postoji opšta nespremnost u Nemačkoj da se odlukom suda pokuša zabrana rada političkih stranaka... sudski postupak i pažljivo pravničko balansiranje argumenata za i protiv nije zaista najbolje sredstvo za suprotstavljanje ekstremističkim političkim stavovima“. Hans-Hajnrh Fogel, „Zabranа političkih stranaka u Nemačkoj“, u: Jovica Trkulja (ur.), *Ustavno ograničenje slobode udruživanja*, Ustavni sud Republike Srbije, Evropska komisija za demokratiju putem prava – Venecijanska komisija, Beograd 2010, str. 29.

Vladan Petrov

CONSTITUTIONAL COURT DECIDING ON „NATIONAL FRONT“
– A MADE-UP COMPETENCE AND A MADE-UP DECISION

Summary

The author provides a legal analysis of Constitutional Court's decision that „National Front“ is a secret society. He maintains that in this case Constitutional Court did not act in accordance with Constitution as it appropriated a competence which is not prescribed for it by the Constitution. A made-up competence resulted in a made-up decision, i.e. a decision which has no legal effects. The above-mentioned decision is a confirmation of the fact that Constitutional Court of Serbia wanders between law and politics, sometimes subjugating Constitution to the current political pressures. Such a constitutional court cannot be a provider of guarantees to, or a protector of constitutional democracy.

Key words: secret societies and associations, prohibition of work of an association, made-up competence of Constitutional Court, made-up decision of Constitutional Court

Dragan Malešević Tapi – *Petao* (ulje na drvetu)

Jovica Trkulja

Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu

**PRILOG ZA JAVNU RASPRAVU
O ZABRANI RADA UDRUŽENJA GRAĐANA
„SRPSKI NARODNI POKRET 1389“***

Rezime: Tekst predstavlja autorizovano izlaganje na javnoj raspravi o predlogu Republičkog javnog tužioca za zabranu rada udruženja „Srpski narodni pokret 1389“, u predmetu VIIU-250/2009, koja je održana 22. juna 2011. godine u Ustavnom sudu. Autor je izneo svoje stavove o spornim ustavnopravnim pitanjima i drugim relevantnim činjenicama od značaja za presuđenje u ovom predmetu. Jedan mogući odgovor (ako poredak toleriše organizacije koje deluju protiv demokratije i ljudskih prava) može da ima za posledicu ukidanje demokratije i negiranje osnovnih postulata vladavine prava. Na drugoj strani, drugi mogući odgovor (zabrana ovakvih organizacija i njihovo stavljanje van zakona) jeste ograničenje ustavnog prava i sloboda, slobode udruživanja i on, po pravilu, vodi u autoritarizam. U oba slučaja, demokratija je ugrožena, a vladavina prava dovedena u pitanje. Autor smatra da ne postoji siguran vodič, model koji bi uvek i u svakoj situaciji pomogao delovanju ustavnih sudova kad je u pitanju ograničavanje slobode udruživanja, jer je to ograničavanje posledica određenih specifičnih okolnosti jednog društva. U savremenoj praksi retki su slučajevi zabrane rada političkih stranaka i udruženja. Mnogo su češći slučajevi i primeri proizvoljnih akcija ili reakcija izvršne i sudske vlasti u pogledu ograničavanja slobode udruživanja. Imajući to u vidu, autor je izložio argumente za i protiv predloga Republičkog javnog tužioca za zabranu udruženja „Srpski narodni pokret 1389“ i naveo pravne i političke razloge protiv ove zabrane.

Cljučne reči: sloboda udruživanja, zabrana udruženja, nadležnost Ustavnog suda Republike Srbije, zabrana udruženja „Srpski narodni pokret 1389“, Uputstva Venecijanske komisije

Poštovani gospodine predsedniče Suda, uvažene sudije. Pre svega želim da vam uputim reči zahvalnosti što ste me pozvali da učestvujem u ovoj javnoj raspravi koja se odvija povodom predloga za zabranu udruženja

* Autorizovano izlaganje na javnoj raspravi o predlogu Republičkog javnog tužioca za zabranu rada udruženja „Srpski narodni pokret 1389“, u predmetu VIIU-250/2009. Javna rasprava je održana 22. juna 2011. godine u Ustavnom sudu Republike Srbije.

„Srpski narodni pokret 1389“ i iznesem svoje stavove o spornim ustavno-pravnim pitanjima i drugim relevantnim činjenicama od značaja za presuđenje u ovom predmetu. U svojoj reči ja nameravam prvo da dam kratak osvrt na Predlog za javnu raspravu koji smo dobili, a nakon toga ću izneti argumente za i argumente protiv predloga Republičkog javnog tužioca za zabranu udruženja „Srpski narodni pokret 1389“ i sasvim na kraju svog izlaganja pokušaću da odgovorim na pitanja koja je sudija izvestilac postavio u Predlogu za javnu raspravu.

1. O Predlogu za javnu raspravu

Pošto je u dosadašnjoj raspravi uglavnom bilo reči o sadržini predloga Republičkog javnog tužioca i dokumenata prikupljenih u sprovedenom prethodnom postupku, ja ću se usredsrediti na referat sudije izvestioca koji je on i usmeno obrazložio. Reč je o obrazloženom Predlogu za zakazivanje javne rasprave. Smatram da je taj predlog u skladu sa čl. 31. stav 1 Zakona o Ustavnom sudu i da u formalnom i sadržinskom smislu predstavlja solidnu osnovu za današnju raspravu.

Prva tačka referata sudije izvestioca sadrži relevantne informacije o predlogu Republičkog javnog tužioca za zabranu udruženja „Srpski narodni pokret 1389“, zbog delovanja koje je usmereno na nasilno rušenje ustavnog poretka, kršenje zajemčenih ljudskih ili manjinskih prava ili izazivanje rase, nacionalne i verske mržnje. Navedeni su izvodi iz tog predloga, ali se ništa ne govori o manjkavostima procesne prirode toga predloga, na koje je u dosadašnjoj raspravi jasno i argumentovano ukazano. To je iscrpno obrazložio u svojoj reči zastupnik udruženja „Srpski narodni pokret 1389“.

U tački dva su informacije o dokazima koji su nedostajali u dokumentaciji uz ovaj predlog, a koji po oceni Ustavnog suda mogu biti relevantni za vođenje postupka. Mislim da je dobro što je Sud uputio zahteve za dodatnu dokumentaciju i što su nam dostavljeni podnesci relevantni za javnu raspravu (Dopis republičkog javnog tužioca, izveštaji MUP-a i Policijske uprave za grad Beograd, Izveštaj Agencije za privredne registre o trenutnom statusu udruženja „Srpski narodni pokret 1389“ vezanom za njegovu registraciju, Odluka o osnivanju udruženja „Srpski narodni pokret 1389“ od 10.10.2004, rešenja Ministarstva za ljudska i manjinska prava i Ministarstva za državnu upravu i lokalnu samoupravu, Statut udruženja „Srpski narodni pokret 1389“ i Isprava o žigu). Ne ulazeći u sadržinu ovih dokumenata, skrećem vam pažnju na nepreciznost u navođenju naziva udruženja, koja ima za posledice terminološke i pojmovne konfuzije. Koji je, zapravo, tačan naziv udruženja: Udruženje građana „1389“, udruženje „Pokret 1389“, ili „Pokret 1389“, ili, pak, Pokret „1389“. Stvar će se još više komplikovati sa registracijom novog udruženja, koje je u Registru udruženja koji se vodi u APR-u upisano pod nazivom „Srpski narodni pokret 1389“.

Tačka tri se bavi utvrđivanjem da li postoje pretpostavke za vođenje postupka povodom podnetog predloga Republičkog javnog tužioca. Ona sadrži podatke o statusu „Pokreta 1389“ (podaci o upisu 10.10.2004, podaci o usklađivanju postupka registrovanja udruženja u skladu sa Zakonom o udruženjima od 2009, podacima o Statutu udruženja „Pokret 1389“). Tu se pominje i informacija, odnosno podatak, da je u Registru udruženja koji se vodi u Agenciji za privredne registre upisano i udruženje pod nazivom „Srpski narodni pokret 1389“, osnovano 15.3.2010. godine. Neshvatljivo je kako je Agencija za privredne registre prihvatila da pod ovim nazivom registruje jedno novo udruženje, jer je to u suprotnosti sa članom 16 Zakona o udruženjima, u kojem se izričito kaže da „naziv udruženja ne sme da bude zamenljiv sa nazivom drugog udruženja niti da izaziva zabludu u udruženju, njegovim ciljevima ili u pogledu toga o kakvoj se vrsti pravnog lica radi“. Kada pažljivo čitamo dokumentaciju koju je dostavio Republički javni tužilac, uočavamo da postoji terminološka konfuzija i da je često nejasno koje je od ova dva udruženja stajalo iza inkriminiranih akcija koje su vođene. Najzad, očekivao sam da će u ovoj tački biti informacija i stav o tome šta je Ustavni sud utvrdio kao relevantne činjenice, odnosno da li postoje pretpostavke za vođenje postupka povodom predloga Republičkog javnog tužioca. Iako je taj predlog dostavljen pre 20 meseci, Sud to, nažalost, nije uradio.

Tačke četiri i pet sadrže pravni okvir za donošenje odluke o ovom predmetu, i mislim da je taj pravni okvir solidno postavljen. Najpre, to je poziv na Ustav Republike Srbije, na članove 1, 3, 18, 20, 21, 34, a naročito na član 55, koji se eksplicitno bavi ovom materijom i koji jemči slobodu „političkog, sindikalnog i svakog drugog udruživanja“ (čl. 55, st. 1). Uporedo sa tim, on dopušta i ograničenje slobode udruživanja, predviđajući da „Ustavni sud može zabraniti samo ono udruženje čije je delovanje usmereno na nasilno rušenje ustavnog poretka, kršenje zajemčenih ljudskih ili manjinskih prava ili izazivanje rasne, nacionalne ili verske mržnje“ (čl. 55, st. 4). Pažljivom analizom uočićemo da naš Ustav ne predviđa na izričit način zabranu zloupotrebe slobode udruživanja. On samo u članu 19. precizira šta je svrha ustavnih jemstava ljudskih prava i tu stoji da jemstva neotuđivih ljudskih i manjinskih prava u Ustavu služe očuvanju ljudskog dostojanstva i ostvarenju pune slobode i jednakosti svakog pojedinca u demokratskom društvu zasnovanom na načelu vladavine prava. Znači, ovde se izričito navodi u kom smislu, na koji način, u koju svrhu treba tumačiti ili se služiti pravima koja su zagarantovana Ustavom.

Kao pravni okvir postavljeni su i određeni međunarodni akti, od Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima, preko Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, do Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava. U članu 11. Konvencije predviđa se da „svako ima pravo na

slobodu mirnog okupljanja i slobodu udruživanja s drugima“, te da se „za vršenje ovih prava ne smeju postavljati nikakva ograničenja osim onih koja su propisana zakonom i neophodna u demokratskom društvu u interesu nacionalne bezbednosti ili javne bezbednosti, radi sprečavanja nereda ili kriminala, zaštite zdravlja ili morala, ili radi zaštite prava i sloboda drugih“. U skladu sa ovim međunarodnim dokumentima o ljudskim pravima, Ustav Srbije predviđa da „ljudska i manjinska prava zajemčena Ustavom mogu zakonom biti ograničena ako ograničenje dopušta Ustav, u svrhe radi kojih ga Ustav dopušta, u obimu neophodnom da se ustavna svrha ograničenja zadovolji u demokratskom društvu i bez zadiranja u suštinu zajemčenog prava“ (čl. 20, st. 1). Uz to, Ustav sintetički izražava praksu međunarodnih tela koja nadziru sprovođenje međunarodnih standarda ljudskih prava kada je reč o ispitivanju obima i svrhe ograničenja koja su dopuštena u demokratskom društvu: „Pri ograničavanju ljudskih i manjinskih prava, svi državni organi, a naročito sudovi, dužni su da vode računa o suštini prava koje se ograničava, važnosti svrhe ograničenja, prirodi i obimu ograničenja, odnosu ograničenja sa svrhom ograničenja i o tome da li postoji način da se svrha ograničenja postigne manjim ograničenjem prava“ (čl. 20, st. 3).

Dakle, prilikom razmatranja zabrane udruženja kao vida ograničenja slobode udruživanja, moramo voditi računa o pomenutim odredbama našeg Ustava i međunarodnim aktima, kao i o onim načelnim ustavnim odredbama koje uređuju uslove pod kojima je ograničenje ljudskih prava dopušteno. Najzad, moramo imati u vidu i relevantne zakone, pre svega Zakon o udruženjima, Zakon o okupljanju građana i Krivični zakonik, član 344. (Pada u oči da se ne pominju Zakon o političkim strankama i Zakon o zabrani diskriminacije, koje svakako treba imati u vidu u našoj raspravi.)

Kada je reč o Zakonu o udruženjima, u njemu su u članu 3, st. 2, precizirani ciljevi i delovanje udruženja koji su nedopušteni, kao i to kako se utvrđuje odgovornost udruženja: „Ciljevi i delovanje udruženja ne mogu biti usmereni na nasilno rušenje ustavnog poretka i narušavanje teritorijalne celokupnosti Republike Srbije, kršenje zajemčenih ljudskih ili manjinskih prava ili izazivanje i podsticanje neravnopravnosti, mržnje i netrpeljivosti zasnovane na rasnoj, nacionalnoj, verskoj ili drugoj pripadnosti ili opredeljenju, kao i polu, rodu, fizičkim, psihičkim ili drugim karakteristikama i sposobnostima“. Na drugoj strani, u članu 50, st. 2 ovog Zakona preciziraju se uslovi pod kojima se udruženje može zabraniti: „Odluka o zabrani rada udruženja može [se] zasnivati na radnjama članova udruženja ako postoji veza između tih radnji i delovanja udruženja ili njegovih ciljeva, ako se radnje zasnivaju na organizovanoj volji članova i ako se prema okolnostima slučaja može smatrati da je udruženje tolerisalo radnje svojih članova“.

Saglasno navedenom pravnom okviru, smatram da je Ustavni sud nadležan da odlučuje da li je neko udruženje svojim radnjama ili

postupcima, odnosno svojim aktima, prekoračilo dozvoljene granice postupanja i time povredilo nečija ustavna prava i slobode, zbog čega mora trpeti određenu sankciju, koja se, u konkretnom slučaju, ogleda u zabrani rada takvog udruženja. (Drugo je pitanje, o kojem ću kasnije govoriti, da li je u konkretnom slučaju delovanje udruženja građana čija se zabrana traži, („Srpski narodni pokret 1389“) – pitanje za Ustavni sud ili za druge nadležne organe?). Bitno je da prilikom odlučivanja o zabrani udruženja Ustavni sud mora polaziti od naznačenog pravnog okvira i odgovoriti na sledeća pitanja: (1) da li postoje pretpostavke za vođenje postupka povodom predloga Republičkog javnog tužilaštva da se zabrani rad „Pokreta 1389“; (2) da li su ciljevi i delovanje ovog udruženja usmereni na nasilno rušenje ustavnog poretka, kršenje zajemčenih ljudskih ili manjinskih prava ili izazivanje rasne, nacionalne ili verske mržnje; (3) da li postoji veza između radnji članova „Pokreta 1389“ i njegovog delovanja; i (4) da li bi se za meru zabrane „Pokreta 1389“ moglo reći da je srazmerna, odnosno da odgovara obimu neophodnom da se ustavna svrha ograničenja zadovolji u demokratskom društvu.

Na kraju, polazeći od sadržine predloga Republičkog javnog tužioca, podataka prikupljenih u sprovedenom prethodnom postupku i odredaba Ustava Republike Srbije i zakona, u tački šest su postavljena doista relevantna ustavnopravna pitanja, na koja ova javna rasprava treba da dâ odgovor.

2. Argumenti za i protiv predloga Republičkog javnog tužioca za zabranu udruženja „Srpski narodni pokret 1389“

Prelazim na drugo pitanje, na argumente za i protiv zabrane udruženja „Srpski narodni pokret 1389“. Odmah da kažem da ova pitanja nisu retorička. Dilema zabrana – nezabrana nije apstraktno-sholastička, već je realna i od životne je vrednosti i važnosti za demokratiju i vladavinu prava u Srbiji.

2.1. – Dva su moguća odgovora na pitanje ograničenja slobode udruživanja. Jedan mogući odgovor (ako poredak toleriše organizacije koje deluju protiv demokratije i ljudskih prava) može da ima za posledicu ukidanje demokratije i negiranje osnovnih postulata vladavine prava. Na drugoj strani, drugi mogući odgovor (zabrana ovakvih organizacija i njihovo stavljanje van zakona) jeste ograničenje ustavnog prava i sloboda, slobode udruživanja i on, po pravilu, vodi u autoritarizam. U oba slučaja, demokratija je ugrožena, a vladavina prava dovedena u pitanje. Sud se veoma često kreće po ivici između ove dve krajnosti.

Prilikom primene materijalnog prava i davanja obrazloženja svojih odluka u ovim predmetima, sud uvek mora imati u vidu da je ograničenje slobode udruživanja u neraskidivoj vezi sa drugim osnovnim političkim slobodama – slobodom mišljenja, slobodom izražavanja i slobodom

okupljanja. Njegove odluke imaju veliki uticaj i dalekosežne posledice na funkcionisanje pravne države, ljudska prava i demokratiju u zemlji.

Ovaj problem se javlja u izoštrenom obliku u Srbiji, jer je njen Ustav iz 2006. godine proširio ovu nadležnost Ustavnog suda na sva udruženja, sindikalne organizacije i verske zajednice (član 44. stav 3, član 55. stav 4. i član 167. stav 3). Tako se Ustavni sud našao pred ozbiljnim i delikatnim zadatkom da, kao državni organ koji štiti ljudska i manjinska prava i slobode, odlučuje o ograničenju slobode, političkog, sindikalnog i svakog drugog udruživanja.

Kao što je poznato u teoriji, o ovoj nadležnosti ustavnog suda postoje suprotstavljena mišljenja. Prema jednom, ustavni sud treba da ima takvu nadležnost. Nijedan drugi državni organ ne može o tome da odlučuje a da sam ne postane činilac političkog procesa. To je, u osnovi, stav koji je zauzela i Venecijanska komisija u *Uputstvima o zabrani i raspuštanju političkih stranaka i analognim merama od 1999. godine*: „O zabrani ili raspuštanju političke stranke treba da odluči ustavni sud ili drugo odgovarajuće sudsko telo u postupku u kojem su garantovani zakonito, otvoreno i pravično suđenje“. Prema drugom mišljenju, ustavni sud ne bi trebalo da odlučuje o zabrani političkih stranaka i drugih političkih udruženja, jer on ne može da ih reši a da ne zauzme položaj političkog organa.

U našoj teoriji preovlađuju autori koji zastupaju ovaj drugi stav i koji kritikuju rešenje iz Ustava Srbije, prema kojem Ustavni sud odlučuje o zabrani svih udruženja, čak i verskih zajednica. Ovakav stav zastupaju i pojedine sudije Ustavnog suda (Olivera Vučić i Katarina Manojlović Andrić). One smatraju da bi bilo daleko bolje da je nadležnost Ustavnog suda ostala ograničena na kontrolu delovanja političkih stranaka, a da su delovanje i zabrana rada udruženja dati u nadležnost npr. Upravnom sudu, protiv čije odluke bi se mogla izjaviti ustavna žalba Ustavnom sudu. Značaj političkih stranaka u demokratskom društvu i značaj udruženja građana, od kojih većina nema politički karakter, nikako ne može biti isti, pa se postavlja pitanje da li Ustavni sud uopšte treba da se bavi zabranom političkog delovanja udruženja, koja često imaju manje od 100 članova. Kako je ova nadležnost za sada poverena Ustavnom sudu, bilo je neophodno prethodno odrediti osnovne principe njenog vršenja, što, po mišljenju sudije Vučić i sudije Andrić, u Sudu do sada nije učinjeno.

Kada je reč o praksi Evropskog suda za ljudska prava, on je pitanje zabrane političkih organizacija najčešće stavljao u kontekst zabrane političkih stranaka. Pri tom ovaj sud načelno ne pravi razliku između političkih stranaka i udruženja građana kada je reč o uslovima za njihovu zabranu. (Vid. u tom pogledu: *Gorzelik et autres c. Pologne*, presuda Velikog veća Evropskog suda za ljudska prava od 17. februara 2004, br. predstavke: 44158/98, para. 88–106).

2.2. – Imajući u vidu ove probleme i dileme, Ustavni sud je zajedno sa Venecijanskom komisijom 2. juna 2009. godine organizovao međunarodnu konferenciju na temu „Ustavno ograničenje slobode udruživanja“. Učesnici konferencije su istakli da zabrana delovanja političkih stranaka predstavlja dalekosežnu meru i ukazali na uzdržanost i oprez kada se takva mera zahteva. Ovom prilikom skrećem pažnju na nekoliko stavova sa tog skupa.

Sekretar Venecijanske komisije, *Dani Bukiki*, smatra da „zabrana ili rasturanje političke stranke predstavlja posebne i dalekosežne mere koje treba primenjivati s krajnjom uzdržanošću. To je jedan pravi *ultima ratio* i podrazumeva poštovanje principa proporcionalnosti. Takve mere mogu da se koriste ako politička stranka zaista predstavlja opasnost za slobodno i demokratsko uređenje zemlje ili prava pojedinaca, a mora da se razmotri i da li druge, manje radikalne mere mogu u toj situaciji da budu iskorišćene da bi se ta opasnost izbegla. Sve takve mere moraju da budu zasnovane na dovoljnim dokazima da stranka koja je u pitanju, a ne samo njeni pojedinačni članovi, teže takvim političkim ciljevima, spremna da primeni neustavna sredstva“.

Bivši član Venecijanske komisije iz Švedske, dr *Hans Hajnrh Fogel*, profesor na Pravnom fakultetu Univerziteta u Lundu, na osnovu analize nespremnosti Nemačke, u zaključku svog referata konstatuje da postoji opšta nespremnost u Nemačkoj da se odlukom suda pokuša zabrana rada političkih stranaka. On govori o „tišini“, ćutanju sudova kada je reč o ovim pitanjima i kaže: „Ova tišina ukazuje na konsenzus da sudski postupak i pažljivo pravničko balansiranje argumenata za i protiv nije zaista najbolje sredstvo za suprotstavljanje ekstremističkim političkim strankama“. Govoreći o primeni preporuka, smernica i standarda koje je Venecijanska komisija donela u oblasti zabrane i raspuštanja političkih stranaka, on je citirao sledeće mišljenje Komisije: „Postoji jasan evropski stav o tome kako se ovi propisi primenjuju u praksi – oni se ne primenjuju. Čak i u zemljama sa detaljnim propisima o rasformiranju stranaka, oni se veoma usko tumače i u praksi se ne primenjuju. Malobrojni izuzeci samo potvrđuju to pravilo“.

Većina učesnika konferencije iz Srbije takođe je zauzela stav da zabrana delovanja političkih udruženja i građana predstavlja dalekosežnu meru koju treba primenjivati sa krajnjim oprezom (Vojin Dimitrijević, Milan Jovanović, Jovica Trkulja, Agneš Kartag-Odri). Profesor *Vojin Dimitrijević*, direktor Beogradskog centra za ljudska prava i naš poznati ekspert i borac za ljudska prava, govorio je o ograničavanju slobode udruživanja u svetlu Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, Evropske konvencije o ljudskim pravima i prakse Evropskog suda za ljudska prava. On je zastupao tezu da je „međunarodnim organima teško da utvrđuju specifične okolnosti u svakoj državi ugovornici i oni tome prilaze s krajnjim

oprezom“. I njegov zaključak je da zabrane, po pravilu, ne rešavaju ova pitanja, ne vode otklanjanju njihove opasnosti za ustavni poredak.

2.3. – Usporedna sudska praksa, posebno razvijenih zemalja zapadne Evrope, Sjedinjenih Američkih Država i Evropskog suda, tokom poslednjih decenija ukazuje na značaj slobode udruživanja, kao i mera ograničavanja ove slobode. U toj praksi retki su slučajevi zabrane rada političkih stranaka. Mnogo su češći slučajevi i primeri proizvoljnih akcija ili reakcija izvršne i sudske kad je u pitanju ograničavanje slobode udruživanja.

Kada je reč o zabrani političkih organizacija, najčešće se navode sledeći primeri: zabrane političkih partija u Nemačkoj, Španiji i Turskoj. Prvo je Savezni ustavni sud Nemačke 1951. godine zabranio stranku ekstremne desnice, Socijalističku rajhspartiju Nemačke (SRP), koja je zastupala ideje nacionalsocijalizma. Sedam godina kasnije, 1958. godine, ovaj sud je zabranio Komunističku partiju Nemačke (KPD), kao stranku ekstremne levece. U oba slučaja on je zaključio da je delovanje ovih partija usmereno na podsticanje društvenih sukoba, na rušenje ustavnog poretka i kršenje zajemčenih ljudskih ili manjinskih prava. Razlozi za ove zabrane su, između ostalog, vezani za složene društveno-istorijske prilike Nemačke proistekle iz traumatičnog iskustva sa političkim ekstremizmom nacizma i fašizma.

U Španiji su 2003. i 2008. godine zabranjene tri baskijske političke partije zbog njihovih veza sa terorističkom organizacijom ETA. U obrazloženju sudske zabrane se navodi da su one podsticale klimu društvenih sukobljavanja, da nisu odbile i osudile nasilje kao sredstvo političkog delovanja, te da su pružale prećutnu podršku terorističkoj organizaciji ETA. Zanimljivo je da je Evropski sud takođe prihvatio tezu o „odbijanju osude nasilja kao pružanje prećutne podrške terorizmu“. On je zaključio da je zabrana ovih političkih partija bila zasnovana i na tom elementu, te da neosuđivanje nasilnih postupaka nije u suprotnosti sa Konvencijom. (*Herri Batasuna et Batasuna c. Espagne*, presuda od 30. juna 2009, br. predstavki 25803/04 i 25817/04, para. 85 i 88.)

Najzad, Ustavni sud Turske je zabranio više kurdistanskih političkih organizacija koje deluju u Turskoj. Ipak, najpoznatiji slučaj je zabrana Stranke blagostanja (*Refah partisi*), koja je dobila podršku birača i ušla u parlament. Reč je o islamističkoj stranci čiji su se članovi, uključujući i poslanike u parlamentu, zalagali za zamenu jedinstvenog pravnog sistema pluralističkim sistemom (zasnovanim na verskim zajednicama), za uvođenje šerijatskog prava. Štaviše, oni su zagovarali upotrebu nasilja u cilju ostvarenja svoje politike u Turskoj. (Potvrđujući odluku Ustavnog suda Turske, Evropski sud je uzeo u obzir da je ta stranka preduzela odgovarajuće mere da disciplinski kazni svoje viđene članove koji su istupali u navedenom pravcu i ogradila se od njih tek pošto je pokrenut postupak

za njenu zabranu, istakavši da je „*Refah* odlučio da isključi odgovorne za date postupke i govore u nadi da će izbeći zabranu i da odluka nije bila slobodna, kao što odluke vođa udruženja treba da budu da bi bile priznate članom 11“. (*Refah partisi and others v. Turkey*, para. 115.)

Na osnovu analize navedenih slučajeva zabrane političkih partija, kao i sudske prakse drugih evropskih zemalja, može se zaključiti sledeće: (1) da su postojale pretpostavke za vođenje postupka povodom predloga za zabranu političkih partija; (2) da se navedeni slučajevi ne odnose na zabranu udruženja građana, već političkih partija koje su imale svoje predstavnike u parlamentu ili lokalnim organima vlasti, odnosno koje su se borile da dođu na vlast; (3) da su njihovi ciljevi i političko delovanje bili usmereni na nasilno rušenje demokratskog poretka, kršenje zajemčenih ljudskih ili manjinskih prava, ugrožavanje teritorijalnog integriteta ili saradnju sa terorističkim i separatističkim organizacijama; (4) da su mere zabrane, odnosno raspuštanja političkih partija bile primenjene kako bi se otklonila ili predupredila njihova nesumnjiva opasnost za ustavni poredak; i (5) da su mere zabrane ovih partija bile srazmerne, odnosno da su odgovarale obimu neophodnom da se svrha zabrane zadovolji u demokratskom društvu.

Iz ove analize uporedne sudske prakse i jurisprudencije Evropskog suda proizlazi još jedan važan zaključak. Naime, u razvijenim zemljama pune slobode i istinske demokratije, u kojima postoje razrađeni mehanizmi zabrane, nisu nestali pojedinci, grupe ili organizacije koji imaju ekstremne stavove i koji deluju čak suprotno ustavima tih zemalja. Njihovo iskustvo upozorava da zabrane mogu da budu čak i kontraproduktivne. One takve organizacije revitalizuju, podižu im rejting, povećavaju im broj pristalica i vrlo često ih sa margina političkog života stavljaju u njegovo središte. Štaviše, od beznačajnih političkih grupa mogu da naprave relevantne političke grupe, koje mogu da narastu do razmera koje ugrožavaju demokratiju i vladavinu prava. U nekim slučajevima, ovakve grupe mogu da se domognu i vlasti, kao npr. Partija slobode u Austriji 1999. godine.

Slično je i naše iskustvo u Srbiji u pogledu ograničavanja slobode udruživanja u periodu od 1990. do 2011. godine. Tu se susrećemo sa jednim paradoksom. Naime, period od 1990. do 2000. bio je jedan od najtežih perioda u istoriji Srbije (građanski rat i raspad SFRJ, sankcije, izolacija zemlje, siromaštvo NATO bombardovanje i beznađe). To je bilo pogodno tle za ekstremizme svih vrsta (leve, desne, nacističke, fašističke, anarho-liberalne i druge). No uprkos tome ni jedna partija u tom periodu u Srbiji nije zabranjena, samo je nekoliko udruženja imalo problema sa registracijom. (Doduše, Ustavnom sudu Srbije je 1993. godine podnet predlog Republičkog javnog tužilaštva za zabranu rada političke stranke Srpski pokret obnove, zbog učešća u nasilnim događajima u kojima je jedan broj milicionara i građana izgubio život, zloupotrebe maloletnika u političke

svrhe i preduzimanja aktivnosti kojima je cilj bio da se silom promeni ustavno uređenje. Postupak u ovom predmetu je obustavljen 1998. godine zbog odustajanja predlagača. Godine 1996. osporena je registracija Društva sudija Srbije, ali ubrzo je i ono registrovano i do danas je veoma aktivno.)

Zanimljivo je da u tom periodu nisu zabranjene ni neke ekstremne organizacije tipa antisemitskih organizacija i stranaka. Nisu zabranjene ni terorističke organizacije koje su u to vreme delovale na Kosovu, rušile ustavni poredak i teritorijalni integritet Srbije. Stranački i politički život je u to vreme bio veoma polarizovan, naročito od 1997. pa do 2000. godine. Ali pravosuđe Srbije se nije bavilo zabranama. Doduše, tadašnji režim je posezao za represivnim merama i grubo kršio slobode i ljudska prava građana na univerzitetu i u medijima (Zakon o univerzitetu iz 1998, Zakon o javnom informisanju iz 1998). Međutim, bitno je da se srpsko pravosuđe, a pogotovo Ustavni sud, nisu bavili zabranom političkih udruženja i stanaka. Iako nije bilo zabrana, ekstremne grupe i organizacije su ipak ostale na margini i Srbija je ostala multietnička, multiverska i multikulturna zajednica.

Paradoksalno je da su se poslednjih godina, od 2006. do 2011. godine, kada je Srbija ušla u fazu konsolidovane demokratije i kada se približila EU i njenim standardima vladavine prava – pojavili suprotni procesi, suprotne tendencije u pogledu ograničavanja slobode udruživanja. Ključne institucije poretka u Srbiji: policija, tužilaštvo, sudovi, a poslednjih meseci i Ustavni sud, sve su spremniji da se suprotstave ekstremnim grupama i organizacijama putem represija i zabrana.

Nedavno je Ustavni sud doneo odluku o zabrani „Nacionalnog stroja“, uprkos suprotnim stavovima stručnjaka i pojedinih sudija. Nova legislativa u ovoj oblasti (Zakon o političkim strankama i Zakon o udruženjima iz 2009), pooštravaju uslove registracije stranaka, uz istovremeno ublažavanje uslova zabrane političkih stranaka i udruženja građana. Po svemu sudeći, pravosuđe Srbije nastoji da se uključi u ovaj trend, a tome se sve više pridružuje i Ustavni sud.

Nasuprot tome, u većini evropskih zemalja zabrane udruženja i političkih stranka izriču se samo onda kada je dokazano da su partije koristile silu ili narušavale demokratski oblik vladavine. U tim zemljama se toleriše aktivnost grupa i pojedinaca koji imaju ekstremne stavove, pa čak i onda kada deluju suprotno ustavu. U bivšim republikama SFRJ nema slučajeva zabrane političkog delovanja udruženja.

2.4. – U celini posmatrano, možemo zaključiti da uporedna iskustva upozoravaju da ne postoji siguran vodič za sudove kada rešavaju dileme vezane za ograničavanja slobode udruživanja, odnosno zabrane udruženja građana i političkih organizacija. Nema, dakle, univerzalnog ključa, modela koji bi uvek i u svakoj situaciji pomogao delovanju ustavnih sudova

kad je u pitanju ograničavanje slobode udruživanja, jer je to ograničavanje posledica određenih specifičnih okolnosti jednog društva.

Gospodine predsedniče, Vi ste s pravom rekli na početku naše rasprave da je u ovakvim slučajevima uvek reč o procesu *sui generis*. Oni koji sude o ograničenju slobode udruživanja moraju biti svesni da principi metodologije u donošenju odluke o zabrani ili nezabranu, ograničavanju ili neograničavanju slobode udruživanja – uvek predstavljaju delikatne situacije koje odstupaju od uobičajenih, ali da su istovremeno i preseđani. Posebno kada odluku donosi ovako visoka sudska instances kao što je Ustavni sud. Iz tih razloga, vodeći teoretičari u svetu i kod nas, kao i ugledne sudije, slažu se da zabrana ili raspuštanje političke organizacije ili udruženja građana predstavlja dalekosežnu meru koju treba primenjivati s krajnjom uzdržanošću. To je jedan pravni *ultima ratio* i podrazumeva poštovanje principa proporcionalnosti.

Ustavni sud Republike Srbije je do sada, postupajući u dva predmeta po predlozima Republičkog javnog tužilaštva za zabranu rada udruženja, po mojoj oceni, iskazao neophodnu meru uzdržanosti i opreza. Naime, on je Zaključkom VIIU-279/2009 od 17. marta 2011. godine odbacio predlog Republičkog javnog tužilaštva za zabranu rada „ekstremnih podgrupa u okviru udruženja građana i van udruženja“ (tzv. navijačkih grupa), zbog nepostojanja ustavnih i zakonskih pretpostavki za vođenje postupka. Dakle, Sud je odbacio predlog za zabranu ekstremnih navijačkih grupa i podgrupa, jer nije bio nadležan da odlučuje o tome.

Nažalost, nekoliko meseci kasnije Ustavni sud nije smoga snage da taj stav ponovi u postupku po predlogu Republičkog javnog tužilaštva za zabranu rada organizacije „Nacionalni stroj“. Ustavni sud je utvrdio da se radi o tajnom udruženju i svojom Odlukom VIIU-171/2008 od 2. juna 2011. godine konstatovao da je delovanje te organizacije zabranjeno po samom Ustavu (član 55. stav 3.). Na taj način, Ustavni sud je pogrešio donevši odluku kojom utvrđuje da je „Nacionalni stroj“ tajno udruženje, čije je delovanje zabranjeno saglasno Ustavu. Tim povodom pravni stručnjaci su s razlogom upozorili da Ustavni sud svoju misiju zaštite nezrelog i ranjivog demokratskog poretka mora vršiti držeći se strogo slova i duha Ustava.

U ovim slučajevima Ustavni sud je nastojao da se jasnije odredi i prema spornim ustavnopravnim pitanjima: Da li uopšte postoje pretpostavke za vođenje postupka povodom predloga za zabranu političkih udruženja i udruženja građana? Koji vid protivzakonitog ponašanja članova udruženja čija se zabrana traži predstavlja donji prag tolerancije njihovog delovanja u odnosu na zabranu udruženja iz člana 55. Ustava? Da li su ciljevi i političko delovanje udruženja bili usmereni na nasilno rušenje demokratskog poretka, kršenje zajemčenih ljudskih ili manjinskih prava? Kakvo treba da bude delovanje udruženja da bi izricanje zabrane njegovog rada predstavljalo

proporcionalnu meru? Da li je mera zabrane delovanja udruženja neopodnožna i srazmerna društvenoj opasnosti koje to delovanje prouzrokuje za demokratski poredak?

Iako o ovim spornim ustavnopravnim pitanjima ne postoji saglasnost u teoriji i praksi ustavnih sudova, niti određeni pravni standardi, Ustavni sud je zauzeo stav o tim pitanjima i, po mom mišljenju, doneo ispravnu odluku, kojom je odbacio predlog Republičkog javnog tužilaštva za zabranu ekstremnih navijačkih grupa i podgrupa, jer nije bio nadležan da odlučuje o tome. Time je on učinio prve korake u dobrom pravcu.

Poštovane sudije, nadam se da ćete nakon ovih prvih odluka nastaviti sa brižljivom izgradnjom pravnih stavova o ustavnom ograničenju slobode udruživanja i da ćete te kriterijume i standarde primeniti i u ovom predmetu. Na taj način Ustavni sud Srbije će (1) zauzeti jasan stav o spornim ustavnopravnim pitanjima zabrane političkih partija i udruženja, (2) prestati da luta između prava i politike, (3) odbiti da Ustav podređuje aktuelnim društveno-političkim zahtevima, i (4) postati garant ustavne demokratije i vladavine prava.

3. Pravni i politički argumenti protiv zabrane udruženja „Srpski narodni pokret 1389“

Kada je reč o zahtevu za zabranu koji je podnet Ustavnom sudu, kao i dilemama iznetim u referatu koje je sudija izvestilac ovde, na početku, pomenuo, evo mog stava, odnosno odgovora na ovih pet pitanja. U prvi plan ću staviti pravne argumente, a potom ću reći nešto i o političkim.

3.1. – U pogledu pravnih argumenta, kao prvo, smatram da proklamovani ciljevi iz Statuta udruženja „Srpski narodni pokret 1389“ nisu u suprotnosti sa Ustavom Republike Srbije. Na osnovu dokumentacije koja nam je dostavljena ne možemo zaključiti da se delovanjem članova i simpatizera ovog Udruženja narušavaju Ustavom garantovana prava i slobode pojedinaca ili grupe lica koja se odnose na slobodu mišljenja i izražavanja (član 46. Ustava), slobodu okupljanja (član 54. Ustava) i zabranu izazivanja rasne, nacionalne, verske ili druge netrpeljivosti (član 49. Ustava).

Drugo, dokumenti koji su pred nama (predlog Republičkog javnog tužioca, dopunjen ovim što smo danas čuli, izveštaji MUP-a i Policijske uprave grada Beograda, drugi relevantni akti i dokumenti vezani za delovanje „Pokreta 1389“) ne predstavljaju dokaz o delovanju ovog udruženja u cilju kršenja zajamčenih ljudskih i manjinskih prava ili izazivanja nacionalne i verske mržnje, kao osnove zabrane udruženja iz člana 55. Ustava.

Treće, pitanje ocene da li su mere, bilo preventivne bilo represivne, preduzete od strane državnih organa bile adekvatne društvenoj opasnosti i delovanju udruženja građana čija se zabrana traži („Srpski narodni pokret

1389“), po mom mišljenju, nije pitanje za Ustavni sud, već za druge nadležne organe, pre svega policiju, prekršajne sudove i tužilaštvo. Ovi organi, prema Ustavu, mogu da preduzmu adekvatne i efikasne mere prema pojedincima i grupama koji se odluče na ovakav ekstreman vid delovanja. (Iz priložene dokumentacije vidimo da su policija, prekršajni sudovi i tužilaštvo Srbije to uspešno činili i da su držali pod kontrolom ove grupe i pojedince.)

Četvrto, u odgovoru na pitanje da li je svrha zabrane rada udruženja „Srpski narodni pokret 1389“ proporcionalna društvenoj opasnosti delovanja ovog udruženja i njegovih članova, imajući u vidu Ustavom zajemčenu slobodu udruživanja iz člana 55. Ustava, mislim da treba imati u vidu iskustva razvijenih zemalja EU. Kao što smo videli, u sudskoj praksi ovih zemalja prevladava stanovište da su mere zabrane, odnosno raspuštanja političkih stranaka bile primenjene kako bi se otklonila ili predupredila njihova nesumnjiva opasnost za ustavni poredak. Pri tome treba imati u vidu da za zabranu udruženja i političke organizacije, kao i za zabranu bilo koje političke slobode nije dovoljno samo da se zadovolji načelo srazmernosti, već i da je takva mera neophodna radi zaštite demokratskog poretka i prava pojedinaca. Ovo je izuzetno delikatno i složeno pitanje i njegovo rešenje zavisi od niza konkretnih pravnih, društvenih i političkih pretpostavki. Zapravo, nužnost zabrane u velikoj meri zavisi od procene opšte situacije u državi i mogućnosti da se ograničenje slobode udruživanja izbegne ukoliko je moguće da se na delovanje udruženja utiče drugim merama. Dakle, imajući sve ovo u vidu, mislim da delovanje malih udruženja kao što je „Srpski narodni pokret 1389“ i slična ne predstavlja društvenu opasnost niti opasnost za ustavni poredak da bi ih trebalo zabranjivati.

Peto, prema mojem sudu, nije dobro da se za sankcionisanje svakog, čak i minornog udruženja, poteže Ustavni sud. Ustav je dao dovoljno prostora i tužilaštvu i redovnim sudovima da deluju protiv ekstrema i oni to treba da čine. Iz dokumentacije koju smo dobili vidi se da su policija, prekršajni sudovi i tužilaštvo Srbije do sada to veoma uspešno činili i da su držali pod kontrolom ove grupe i pojedince. Po svemu sudeći, ako nastave sa izricanjem prekršajnih kazni zatvora od deset do trideset dana, ako se uvede naknada štete za štetu koju prouzrokuju na javnim mestima, mislim da će to biti dovoljna sredstva da se oni drže pod kontrolom.

I šesto, posezanje za zabranom udruženja građana je zapravo ograničavanje ustavnog prava. To vodi proširivanju diskrecionih prava upravnih i policijskih organa, a to je put u novi autoritarizam i negiranje osnovnih postulata pravne države i vladavine prava.

3.2. – Kada je reč o političkim argumentima, poči ću, prvo, od nečeg što je u pravnoj teoriji i sudskoj praksi danas nesporno: postojanje nedemokratskih, ekstremnih grupa i njihova mogućnost da izraze svoj stav u političkoj utakmici legitimnim sredstvima zapravo je jača odbrana

demokratije i vladavine prava od zabrana njihovih organizacija. U normalnim uslovima i uz legitimne institucije, ove grupacije ostaju na margini, bez šanse da delegitimizuju demokratski poredak.

Drugo, marginalci i ekstremne grupe okupljene oko retrogradnih ideologija zapravo priželjkuju da budu zabranjeni i progonjeni. To je način da izađu iz anonimnosti, dobiju medijsku promociju, publicitet i nove pristalice za ideje koje propagiraju.

Treće, istorijsko iskustvo Srbije od „Obznane“ (zabrane Komunističke partije Jugoslavije 1920) do proterivanja pripadnika pokreta „Otpor“ krajem devedesetih godina 20. veka) pokazalo je da su zabrane, po pravilu, kontraproduktivne. Dakle, višegodišnje iskustvo svih dosadašnjih zabrana udruženja, pokreta, političkih organizacija i stranaka u Srbiji upozorava da su te zabrane, zapravo, omogućavale jačanje ekstremnih elemenata u tim organizacijama, posebno onih koji su posezali za radikalnim metodama (oružani napadi, atentati i slični teroristički akti).

Četvrto, ukoliko se prihvati zahtev za zabranu udruženja građana, juče „Nacionalnog stroja“, danas „Pokreta 1389“, sutra „Obraza“ i anarhosindikalista, otvoriće se vrata za gušenje Ustavom zajemčenih sloboda. Time bi Ustavni sud bio doveden u poziciju da od organa koji štiti ustavnost, i u čijim okvirima funkcioniše demokratija, i sam krši te okvire. Umesto da ovakve odluke Ustavnog suda budu potvrda njegove privrženosti vrednostima ustavne demokratije i vladavine prava – one postaju dokaz da u Srbiji ustavne demokratije nema.

Peto, mislim da je uplitanje tako visoke sudske instance kao što je Ustavni sud u sankcionisanje, ipak marginalnih, ekstremnih grupa, neprimereno i neadekvatno. Slikovitije rečeno, to je pucanje na vrapca iz topa. U principu, ustavni sud ne bi trebalo da odlučuje o zabrani političkih stranaka i drugih političkih udruženja, jer su to, po pravilu, sporovi sa ozbiljnom političkom pozadinom. Ustavni sud ne može da ih reši a da ne sklizne sa terena prava na teren politike i da se ne nađe u poziciji kvazipolitičkog organa. Stoga je za mene neprihvatljiv stav po kojem je ustavni sud „demokratski organ“ koji treba uvek da bude dostupan građanima, a to znači da rešava ovakve sporove i sankcioniše marginalne ekstremne grupe.

I šesto, ukoliko organi pravosuđa počnu ograničavati slobodu udruživanja, bojim se da će srpski sudovi uskoro početi da raspravljaju i o verbalnom deliktu i drugim vidovima gušenja Ustavom zajemčenih sloboda i prava. Stoga ću svoju reč završiti parafrazom jedne rečenice profesora Mihaila Đurića, koji je, svojevremeno, zbog akademske diskusije i verbalnog delikta osuđen na zatvorsku kaznu. Ta rečenica glasi: „Naša najveća nevolja jeste nevolja neuviđanja nevolje“. Mislim da mi, ukoliko krene ova i slične zabrane, zapravo nećemo uvideti da nevolje ovog društva nisu ovakve marginalne grupe. One nisu opasnost i zlo za ustavni poredak, za

demokratiju i vladavinu prava. To zlo i naše nevolje su mnogo dublje, ali su na drugoj strani.

4. Zaključak

U prethodnom izlaganju izneo sam svoje stavove o spornim ustavnopravnim pitanjima i drugim relevantnim činjenicama od značaja za presuđenje u ovom predmetu. Ukazao sam na činjenicu da danas postoji saglasnost da zabrana ili raspuštanje političke organizacije ili udruženja građana predstavlja dalekosežnu meru koju treba primenjivati s krajnjom uzdržanošću. To je jedan pravni *ultima ratio* i podrazumeva poštovanje principa proporcionalnosti. Stoga su u savremenoj praksi retki slučajevi zabrane rada političkih stranaka i udruženja. Mnogo su češći slučajevi i primeri proizvoljnih akcija ili reakcija izvršne i sudske vlasti kad je reč o ograničavanju slobode udruživanja. Imajući to u vidu, izložio sam argumente za i protiv predloga Republičkog javnog tužioca za zabranu udruženja „Srpski narodni pokret 1389“ i naveo pravne i političke razloge protiv ove zabrane.

Budući da nije utvrđeno da su ciljevi udruženja „Srpski narodni pokret 1389“ i njegovo delovanje usmereni na nasilno rušenje ustavnog poretka, kršenje zajemčenih ljudskih ili manjinskih prava i izazivanje rase, nacionalne i verske mržnje, smatram da ne postoji nužna društvena potreba za preduzimanjem mere ograničenja, te da predložena zabrana ne odgovara obimu neophodnom da se ustavna svrha ograničenja zadovolji u demokratskom društvu. Zato, imajući u vidu sve pomenute razloge i argumente, predlažem sudijama Ustavnog suda da ne prihvate predlog Republičkog javnog tužilaštva za zabranu rada udruženja građana „Srpski narodni pokret 1389“.

Jovica Trkulja

CONTRIBUTION TO THE PUBLIC DEBATE ON PROHIBITION OF WORK OF CITIZENS' ASSOCIATION „MOVEMENT 1389“

Summary

The text represents authorised deliberation from the public debate on Office of Public Prosecutor's proposal for prohibition of work of citizens' association „Movement 1389“ in case VIIU-250/2009, held in the Constitutional Court on June 22nd 2011. The author presented his views on controversial issues of constitutional law and other facts relevant for reaching a decision in this particular case. One answer to dilemmas a regime that tolerates organizations which act against human

rights and democracy-could lead to abolition of democracy and negation of basic postulates of the rule of law. However, the other answer to dilemmas – prohibition of the above-mentioned organizations and their outlawing-constitutes a limitation of constitutional rights and freedoms, freedom of association in particular, which could, as a rule, lead to authoritarianism. In both cases democracy is endangered and rule of law is contested. Author points out that there are no safe guidelines, models that could universally help constitutional courts in their actions pertaining to restriction of freedom of association in each and every situation, since each restriction is a consequence of particular conditions in a particular society. In modern practice and jurisprudence cases of prohibition of work of political parties and associations are rare. Cases and examples of arbitrary actions or reactions of executive and juridical branch aimed at restriction of freedom of association are more frequent. Bearing all that in mind, the author presented arguments for and against Office of Public Prosecutor's initiative for prohibition of work of citizens' association „Movement 1389“ and put forth legal and political reasons against this prohibition.

Key words: freedom of association, establishing the responsibility of an association, necessary need of society to restrict freedom of association, competence of Constitutional Court of Republic of Serbia, prohibition of work of association „Movement 1389“, Constitutional Court, Venetian Commission's instructions

Dragan Malešević Tapi – *Borba ćurana* (ulje na platnu)

**ODLUKA USTAVNOG SUDA O PREDLOGU
ZA ZABRANU RADA UDRUŽENJA GRAĐANA
„SRPSKI NARODNI POKRET 1389“ I SNP „NAŠI“***

Republika Srbija
USTAVNI SUD
Broj: VIIU-482/2011
14. novembar 2012. godine
B e o g r a d

Ustavni sud u sastavu: predsednik dr Dragiša B. Slijepčević i sudije dr Olivera Vučić, Bratislav Đokić, Vesna Ilić Prelić, dr Goran Ilić, Katarina Manojlović Andrić, mr Milan Marković, dr Bosa Nenadić, dr Dragan Stojanović, mr Tomislav Stojković, Sabahudin Tahirović i Predrag Četković, na osnovu člana 167. stav 3. Ustava Republike Srbije, na sednici održanoj 14. novembra 2012. godine, doneo je

O D L U K U

1. Odbija se predlog za zabranu rada udruženja građana „SRPSKI NARODNI POKRET 1389“ iz Beograda i udruženja građana SNP „NAŠI“ iz Aranđelovca.
2. Odbacuje se predlog za zabranu rada udruženja građana „SNP NAŠI 1389“.

O b r a z l o ž e n j e

I

Predlogom Republičkog javnog tužioca, koji je podnet Ustavnom sudu 18. oktobra 2011. godine, a po zahtevu Ustavnog suda za uređenje preciziran, odnosno preinačen 23. decembra 2011. godine, stavljen je zahtev da se zabrani rad registrovanog udruženja „SRPSKI NARODNI POKRET 1389“ iz Beograda, neregistrovanog udruženja građana SNP „NAŠI“ iz Aranđelovca i neregistrovanog udruženja građana „SNP NAŠI 1389“, kao i zabrana „svih budućih udruženja ili grupa nastalih od ovih udruženja sa namerom da nastave aktivnosti udruženja i čije bi aktivnosti govorele o kontinuitetu sa njihovim aktivnostima i ciljevima, zbog delovanja koje je usmereno na nasilno rušenje ustavnog poretka, kršenje zajemčenih ljudskih ili manjinskih prava ili izazivanje rasne, nacionalne ili verske mržnje.“

U predlogu su dati podaci o registracionom statusu udruženja čija se zabrana predlaže i s tim u vezi viđenje predlagača o postojanju i aktivnom delovanju udruženja, prikaz programskih opredeljenja udruženja sadržan u programskim aktima udruženja, podaci o aktivnostima udruženja i pojedinih njihovih članova dati s pozivom na saopštenja i informacije objavljene na internet stranicama i u dnevnoj štampi, kao i podaci o evidentiranim događajima čiji su akteri bili članovi udruženja, sa podacima o sprovedenom krivičnom i prekršajnom gonjenju članova, odnosno aktivista udruženja.

* VIIU-482/2011, *Službeni glasnik RS*, br. 6/2013 od 18.1.2013. godine.

U predlogu su navedeni podaci o postojanju, registraciji i aktivnom delovanju udruženja čija se zabrana predlaže, i to:

- da je udruženje građana „Srpski narodni pokret 1389“ registrovano u Agenciji za privredne registre pod matičnim brojem 28018975, pod nazivom „Srpski narodni pokret 1389“; da je sedište Udruženja u Beogradu, ul. Prvomajska 20/4; da ga zastupa i predstavlja Miša Vacić; da je Udruženje nastalo iz udruženja građana „Pokret 1389“, koje je osnovano 10. oktobra 2004. godine, te da udruženje „Srpski narodni pokret 1389“ prezentaciju svog javnog delovanja ostvaruje preko internet sajta www.snp1389.rs na kojem se kao autori uglavnom pojavljuju Miša Vacić i Igor Marinković; da je, na internet stranici „Srpski nacionalisti“ pod naslovom „Samo je jedan SNP 1389“ dato obaveštenje „da je tokom jula 2010. godine izvršena preregistracija pokreta koji je u Agenciji za privredne registre zaveden pod matičnim brojem 28018975, i da su na taj način odvojeni od bivšeg predsednika Upravnog odbora Radeta Ljubičića“;
- da je udruženje građana SNP „NAŠI“ iz Arandelovca, sada neregistrovano, a da je bilo registrovano kod Agencije za privredne registre kao udruženje građana „NAŠI“ počev od dana 15. januara 2006. godine, pod matičnim brojem 17654110, sa sedištem u Arandelovcu, Ul. Miše Dulića 36/a; da je formalni zastupnik Udruženja bio Ivan Ivanović, a da je Udruženje brisano iz registra, jer nije predalo prijavu za upis usklađivanja, shodno odredbi člana 79. Zakona o udruženjima, te da svoje javno delovanje ostvaruje preko internet sajta <http://nasisrbija.org>;
- da je „neformalno zajedničko udruženje“ „SNP NAŠI 1389“ neregistrovano zajedničko udruženje – udruženja „SNP 1389“ i udruženja „NAŠI“ iz Arandelovca, koje je svoje delovanje „ostvarivalo i ostvaruje“ zajednički preko veb-sajta www.snp1389.rs i www.srpskinacionalisti.com; da je na internet stranicama ovog udruženja objavljeno da su navedena dva udruženja na skupu i pred medijima 29. avgusta 2010. godine zaključila „Sporazum o ujedinjenju“ („Deklaracija o sabornosti“) čime su oformili „neformalno zajedničko udruženje“ „SNP NAŠI 1389“, a svoje zajedničke ciljeve objavljuju preko veb-sajta www.snp1389.rs; da je „lider među aktivistima pokreta „SNP NAŠI 1389“ Miša Vacić, student Pravnog fakulteta u Beogradu i urednik studentskog lista „Pravnik“; da je Ivan M. Ivanović lider udruženja „NAŠI“, veroučitelj koji je „javnosti postao poznat nakon što je sa svojim pristalicama u decembru 2007. godine, nasilno sprečio tribinu emisije 'Peščanik' u Arandelovcu“.

U predlogu je dat i prikaz delovanja navedenih udruženja i lica kojima se izričito ili prećutno pripisuje svojstvo člana, odnosno aktiviste udruženja. Neki od iznetih navoda, kvalifikacija i podataka se odnose na pojedinačna udruženja, a neki na aktivnosti koje su udruženja ostvarivala zajedničkim delovanjem. Zahtev za zabranu rada predlagač obrazlaže navodima da „iz aktivnosti ovih udruženja i pored naizgled proklamovanih ciljeva zaštite interesa Republike Srbije, proizlazi da njihovo delovanje nije u skladu sa proklamovanim ciljevima i da su sve njihove objave na sajtu i preduzete akcije takvog karaktera da impliciraju nasilje, šire govor mržnje prema LGBT populaciji i pozivaju na nasilnu promenu ustavnog poretka“.

Radi stvaranja pretpostavki za vođenje postupka, te prethodnog utvrđenja koje se aktivnosti od strane predlagača pripisuju kojem od tri udruženja, Ustavni sud je konstatovao sledeće:

1) Za udruženje građana „SRPSKI NARODNI POKRET 1389“ (skraćeni naziv „SNP 1389“), iz Beograda, u predlogu je navedeno:

- da su na internet stranici www.snp1389.rs objavljeni Osnovni ciljevi Udruženja, a u tom okviru i „oslobođenje i ujedinjenje svih srpskih zemalja u jednu srpsku državu (pod pojmom svih srpskih zemalja podrazumevaju se: celokupna teritorija Republike Srbije sa njenim pokrajinama Kosovom i Metohijom, kao i Vojvodinom, Republike Crne Gore, Republike Makedonije, Republike Srpske i Federacije BiH, kao i prostor okupirane RS s teritorijalnim proširenjima i u severni deo Republike Albanije)“, čime se, po navodu predlagača, „zloupotrebljava ustavno pravo na udruživanje koje je uslovljeno time da se ne ugrožavaju ista takva prava pripadnika drugih naroda, te se navedenim podrazumeva primena nasilja da bi prednji ciljevi bili ostvareni“;
- da se u „Programskim načelima“, kao jedan od ciljeva Udruženja, navodi „borba protiv narkomanije, gej pokreta i ostalih devijantnih pokreta i vidova ponašanja“ što, po navodu predlagača, „znači da se nabrojanjem tih ciljeva, vrši diskriminacija prema određenim grupama i opcijama i pojedine osobe se negativno izdvajaju iz populacije“;
- da je 26. avgusta 2011. godine na veb-sajtu objavljen tekst „Srećan vam 11. juli, dan oslobođenja srpskog grada Srebrenice“, iako se, po navodu predlagača, „navedeni datum obeležava kao datum masovnog stradanja bosanskih Muslimana u julu mesecu 1995. godine, na koji način se vrši izrugivanje žrtvama masakra“;
- da se objavom „Martovske deklaracije“ (17. mart 2008. godine) u kojoj je navedeno da je pravoslavno hrišćanstvo osnov kulture, civilizacije i morala Srbije, po navodu predlagača, „zahteva da se hrišćanska tradicija i pravoslavne vrednosti postave iznad zapadnjačkih trendova, što je navedeno radi diskriminacije građana koji sebe smatraju Srbima, a nisu pravoslavni vernici ili su ateisti“;
- da se objavom teksta „Srebrenica, perfidne laži i istina“ u kojem autor Miša Vacić vođa udruženja „Srpski narodni pokret 1389“ navodi da je slučaj Srebrenice jedan od vidova propagande i beskrupulozne borbe protiv „pravde i istine“, da je „Srebrenica mesto koje je geografski bliže Valjevu i Užicu nego Tuzli i Zenici“, da su „planetarne obmane i globalne laži Zapada o Srbiji i o dešavanjima u Srebrenici“ samo uvod u stvaranje „veštačkog spomen obeležja Muslimana“, da se „zlonamereno povećava broj poginulih Muslimana u Srebrenici“ i da je od strane Austrougarske i Vatikana bilo planskog naseljavanja Muhamedanaca uz Drinu, po navodu predlagača, „širi govor mržnje prema bošnjačkom narodu i eksplicitno isključuje tolerancija prema bilo kom narodu koji nije srpski i ističe protivljenje podizanju verskih spomenika koji nisu hrišćanski“;
- da se u objavljenom tekstu „Pederi slave progon Jevreja“ iznosi najostrija osuda pokreta (LGBT) pod sloganom „antifašistkinje i antifašista

- u akciji“, jer se navodi da taj pokret na godišnjicu zločina organizuje akciju promovisanja pederastije i seksualnih izopačenosti, uz tvrdnju da se inače zna „da je jedan od ključnih ljudi u dovođenju Hitlera na vlast u Nemačkoj bio homoseksualac Ernest Rem“, čime se, po navodu predlagača, „direktno poziva na bojkot pripadnika LGBT populacije i širi govor mržnje i diskriminišu građani po ličnom svojstvu“;
- da se objavom teksta „Štedite municiju“ od 8. januara 2009. godine, u kojem se navodi da „Srpski narodni pokret 1389“ apeluje na sve rodoljubive Srbe da se ne opuštaju previše tokom praznika, da se ne opijaju i da ne troše uludo municiju „jer postoji realna opasnost da poslušnička prozapadna vlast narednih dana pokuša da uhapsi i isporuči Haškom sudu srpskog heroja, generala Ratka Mladića“, te „da je poznato da nas neprijatelji često napadaju na najveće pravoslavne praznike i zato moramo biti disciplinovani i spremni da se odbranimo“, po navodu predlagača, „implicira nasilje ukoliko bude došlo do hapšenja haških optuženika“;
 - da se u tekstu pod naslovom „1389: izveštaj sa dešavanja u Poljskoj“ izveštava o učešću udruženja „SNP 1389“ na „Maršu nezavisnosti“, održanom 11. novembra 2011. godine u Varšavi, i pritom demantuje da su na manifestaciji bili i gosti iz Hrvatske sa svojim zastavama, „pošto, da je kojim slučajem bila jedna jedina šahovnica, pripadnici SNP 1389 bi je zasigurno skinuli“, čime se, po navodu predlagača, „izražava diskriminatorski odnos prema drugim narodima“;
 - da je na veb-sajtu <http://www.snp1389.rs> objavljen tekst od 30. septembra 2011. godine pod naslovom „Pobeda“, u kojem se navodi da je „zabranjena parada srama za 2. oktobar 2011. godine od strane države Srbije“, a koji je praćen fotografijom na kojoj je transparent sa natpisom „pobeda zdrave i normalne Srbije“ čime se, po navodima predlagača, „izražavaju diskriminatorski stavovi prema pripadnicima LGBT populacije“;
 - da su u dnevnoj štampi u periodu juli – septembar 2009. godine zabeležene izjave „od strane pripadnika desničarskih grupa“ uoči održavanja najavljenе Parade ponosa 2009. godine, a kao lica koja „otvoreno prete“ učesnicima Parade identifikovani su, pored drugih, i „Miša Vacić, portparol Pokreta 1389 i Ivan Ivanović, predsednik organizacije Naši iz Aranđelovca“; predlagač takođe navodi da je, prema pisanju listova „Kurir“, „Borba“ i „Alo“, Miša Vacić upozoravao gradonačelnika Beograda „da postoji velika opasnost po opštu bezbednost i da nikome nisu potrebne krvave scene, da se od Beograda pravi Belfast ili Beirut, te da će, ako dođe do gej parade, narod (paradu) razbiti ...“, „da će (se) uraditi sve što je potrebno da ne dođe do ove sramote po srpski narod“, „da može doći do organizovanja kontraskupa u kome bi učestvovalе mnoge patriotske grupe, navijači i predstavnici crkve“, dok je Ivan Ivanović izjavljivao da će „pokušati da okupe što veći broj ljudi da se spreči Parada“, a da će se, u slučaju da se Parada ipak održi, „izaći na ulice zajedno sa ostalim patriotskim organizacijama i navijačkim grupama“; u tom periodu su, po navodima predlagača, zbog ovako izraženih javnih stavova ovih grupa, po gradu Beogradu osvanuli mnogobrojni grafiti preteće sadržine

sa pozivima na linč homoseksualaca: „Beogradom krv će liti, al parade neće biti, čekamo vas“, „Smrt pederima“, „Ubij pедера“.

U predlogu se ukazuje i na događaje čiji su akteri bili članovi udruženja „SNP 1389“, i to:

- 19. septembra 2008. godine – fizički napad aktivista i simpatizera udruženja „SNP 1389“, „NAŠI“ i „Obraz“ na grupu pripadnika LGBT populacije u klubu „Reks“ u Beogradu, zbog čega su, „protiv četiri identifikovana učesnika“ podnete četiri krivične prijave i jedna prekršajna prijava, povodom kojih je oktobra 2008. godine Prvo opštinsko javno tužilaštvo u Beogradu podnelo zahtev za sprovođenje istrage protiv Dimitrijević Milana (ne navodi se da li je i kako okončan postupak istrage), kao i predlog za sprovođenje istražnih radnji povodom krivične prijave protiv Glišović Dragana (postupak je u toku);
- po krivičnoj prijavi organizacije „Komitet pravnik za ljudska prava – JUKOM“ protiv pripadnika udruženja „1389“ zbog ugrožavanja sigurnosti, postupalo je Prvo opštinsko javno tužilaštvo u Beogradu u 2008. godini, povodom koje je nadležni organ ocenio da nema elemenata za preduzimanje gonjenja po službenoj dužnosti;
- dana 24. marta 2009. godine na javnom skupu – mitingu povodom obeležavanja deset godina NATO agresije na SRJ, okupili su se, po navodu predlagачa, aktivisti „ovih“ udruženja, došlo je do nereda i fizičkog sukoba između učesnika skupa, te je policija intervenisala i protiv Miroslava Rakovačkog podnela prekršajnu prijavu (nema podatka o ishodu ovog postupka), a kojom prilikom je došlo i do narušavanja javnog reda i mira u većem obimu i oštećenja službenih vozila MUP-a Republike Srbije (ne navode se podaci o preduzetim merama);
- dana 18. marta 2009. godine protiv Miše Vacića, člana udruženja „Pokret 1389“, podnet je zahtev za pokretanje prekršajnog postupka zbog vređanja vlasnika lokala prilikom lepljenja plakata pored lokala (ne navode se podaci o ishodu prekršajnog postupka);
- dana 24. aprila 2009. godine, zbog osnovane sumnje da su učestvovali u pripremanju napada na pripadnike romske zajednice, „privedeno“ je pet lica koja su se „izjasnila“ kao aktivisti i simpatizeri organizacija „Nacionalni stroj“, „Obraz“ i udruženja „1389“, a kod kojih su pronađene metalne šipke i pirotehnička sredstva, zbog čega su protiv njih podneti zahtevi za pokretanje prekršajnog postupka (nema podatka o ishodu prekršajnog postupka);
- dana 30. maja 2009. godine zatečeni su Miša Vacić i Igor Marinković da ispisuju na PTT stubovima „parole sa potpisom pokreta“ zbog čega je protiv njih podneta krivična prijava za delo uništenja ili oštećenja tuđe stvari, koja je, rešenjem Prvog opštinskog javnog tužilaštva u Beogradu, odbačena;
- dana 20. septembra 2009. godine aktivisti „SNP 1389“, okupljanjem ispred Filozofskog fakulteta radi protesta protiv „Gej parade“, koja je na tom mestu bila zakazana, osujetili su njeno održavanje, a protiv Miše Vacića je podnet zahtev za pokretanje prekršajnog postupka, povodom

kojeg mu je izrečena kazna zatvora u trajanju od 30 dana (ne navodi se za koji prekršaj je oglašen odgovornim);

- dana 8. decembra 2009. godine protiv Miše Vacića aktiviste udruženja „SNP 1389“ podneta je krivična prijava za krivično delo napad na službeno lice u vršenju službene dužnosti, povodom koje je Prvo osnovno javno tužilaštvo 24. maja 2011. godine podiglo optužnicu;
- dana 30. oktobra 2009. godine Prvo opštinsko javno tužilaštvo u Beogradu je podnelo optužni predlog protiv Mladena Obradovića i Miše Vacića, zbog krivičnog dela rasne i druge diskriminacije i za krivično delo nedozvoljena proizvodnja, držanje, nošenje i promet oružja i eksplozivnih naprava;
- da je Miši Vaciću „kao jednom od vođe Pokreta 1389“ stavljeno na teret da je u periodu od 18. septembra do 20. septembra 2010. godine širio i predstavljao ideje koje zagovaraju diskriminaciju protiv pripadnika LGBT populacije, zasnovane na ličnom svojstvu-seksualnoj orijentaciji, tako što je širio i pribavljao propagandni materijal, i to 229 nalepnica sa tekstom: „Nećemo gej paradu, hoćemo patriotsku vladu“ „Pokret 1389“, a u sredstvima javnog informisanja davao izjave preteče i uvredljive sadržine za pripadnike LGBT populacije, kao što su: „Zaštiti svoje dete“, „Ideja nije poziv na linč nego na formiranje jedinstvene galerije koja će pomoći ljudima da prepoznaju pedere i sklone decu iz njihove okoline, pedera ima svuda, u komšiji i učitelju“ itd.;
- dana 11. jula 2010. godine, prilikom održavanja skupa organizacije „Žene u crnom“ „priveden je Igor Marinković, jedan od vođa „SNP 1389“, zbog činjenice da je nosio majicu sa likom Ratka Mladića, te je ocenjeno da na skupu može doći do izazivanja verske i rasne netrpeljivosti i mržnje i provokacije učesnika skupa, zbog čega su ga policijski službenici upozorili da prekine sa održavanjem javnog skupa i pozove okupljene da se raziđu, što je odbio „te je priveden a protiv njega je podnet zahtev za pokretanje prekršajnog postupka, i izrečena mu je kazna zatvora u trajanju od 15 dana i novčana kazna u iznosu od 5.000 dinara;
- dana 2. novembra 2010. godine, Viši javni tužilac u Beogradu dostavio je Odeljenju za javni red i mir Uprave policije grada Beograda zahtev za prikupljanje potrebnih obaveštenja o tome šta je preduzeto u vezi sa obaveštenjem na internet sajtu www.snp1389.rs u kojem se nudi nagrada u iznosu od 10.000 evra za informaciju o identitetu lica koje bezbednosnim službama Republike Srbije dojavu prebivalište haškog optuženika Ratka Mladića, povodom čega je Više javno tužilaštvo u Beogradu – Posebno odeljenje za borbu protiv visoko tehnološkog kriminala podnelo optužni predlog (nema podataka protiv kojih lica, za koje krivično delo, kao ni podataka o ishodu krivičnog postupka);
- da su, po navodima predlagača, pristalice Udruženja svoje „protivustavne aktivnosti obavljali“ i van Beograda, i to: u Zaječaru – ispisivanje grafita 1389, oktobra 2010. godine od strane Andrejić Stefana protiv koga je krivično gonjenje odloženo sa obavezom imenovanog da vrati u prvobitno stanje tri table, saobraćajnu i turističku signalizaciju u Soko Banji; u Kikindi – ispisivanje grafita „Srbija nije zemlja pedera, 1389“

- oktobra 2011. godine (bez navoda o bilo kakvom kaznenom postupku koji je povodom ovog događaja vođen protiv određenog ili određenih lica); u Kragujevcu – održavanje javnog skupa simpatizera „Pokreta SNP 1389“ septembra 2010. godine, na kojem su Ivan Ivanović i Ivana Borić pozivali na okupljanje radi sprečavanja „Parade ponosa“ zakazane za 10. oktobar 2010. godine, a Miša Vacić portparol pokreta „SNP 1389“ izjavio da „žele da propagiraju da se Parada ponosa ne održi jer je u suptrotnosti sa svim ljudskim vrednostima, porodicom, razvojem mladih kao i stavovima Srpske pravoslavne crkve“, nakon čega su, u oktobru 2010. godine, ispisani grafiti „Pederi marš iz Srbije“ sa potpisom „SNP 1389“, povodom čega su „identifikovana lica“ „podvrgnuta“ prekršajnoj odgovornosti, te kažnjena novčanim kaznama u iznosu od 5.000 dinara, jednom maloletnom licu je izrečen ukor, a u odnosu na Jovana Radića Osnovno javno tužilaštvo u Kragujevcu je podnelo optužni predlog zbog krivičnog dela uništenje i oštećenje tuđe stvari (nema podataka o ishodu krivičnog postupka); u Kraljevu – doneto je rešenje o zabrani održavanja javnog skupa „Stop lažima B92“, a protiv aktiviste pokreta „SNP 1389“ Darka Panovića je u aprilu 2010. godine podnet zahtev za pokretanje prekršajnog postupka (nema podatka o ishodu postupka); u Kruševcu – zabranjeno je održavanje javnog skupa pripadnika „ovog pokreta“ pod nazivom „Stop lažima B92“ marta 2011. godine, čiji je sazivač bio Dejan Karamarković; u Novom Pazaru – septembra 2010. godine je zabranjen javni skup, a protiv „pripadnika udruženja“ Darka Panovića podneta krivična prijava zbog postojanja sumnje da je 11. maja 2011. godine lažno prijavio da je prilikom održavanja javnog skupa pod nazivom „Dan zastave Sandžak“ postavljena eksplozivna naprava (nema podataka o tome da li je povodom podnete krivične prijave pokrenut krivični postupak i ako jeste kakav je njegov ishod); u Novom Sadu – zbog ispisivanja grafita sa potpisom „1389“ podneta je krivična prijava protiv Miše Vacića i drugih, povodom čega je u martu 2008. godine Više javno tužilaštvo u Novom Sadu podnelo zahtev za pokretanje pripremnog postupka protiv maloletnog Š.M. zbog dela oštećenje i uništenje tuđe stvari i izrečena mu je vaspitna mera pojačanog nadzora od strane organa starateljstva; u Pančevu – zbog ispisivanja grafita „SNP 1389“ na zgradi Okružnog zatvora aprila 2010. godine podneta je krivična prijava protiv Predraga Stojkovića, zbog krivičnog dela uništenje i oštećenje tuđe stvari, povodom koje je Osnovno javno tužilaštvo u Pančevu podnelo predlog za preduzimanje određenih istražnih radnji (nema podataka o tome da li je nakon toga došlo do pokretanja krivičnog postupka);
- da je u decembru 2010. godine Više javno tužilaštvo u Beogradu podnelo optužnicu protiv 14 lica među kojima su i aktivisti udruženja „1389“ zbog organizovanja, zajedno sa udruženjem Srpski otačastveni pokret „Obraz“, skupa sa ciljem sprečavanja održavanja „Parade ponosa“ zakazane za 10. oktobar 2010. godine, „pri čemu je među učesnicima organizovan i način komunikacije, razmena poruka, formiranje grupa koje bi izazivale nasilje na teritoriji grada Beograda, izazivale mržnju i netrpeljivost zasnovanu na diskriminatorском osnovu, pri čemu je došlo do nasilja, kojom prilikom je povređeno 147 pripadnika policije

zadobivši telesne povrede od predmeta i kamenica koje su ova lica bacala prema njima, dok je u gradu pričinjena šteta velike vrednosti, od oko 26 miliona dinara“, te da je u ovom krivičnom postupku aprila 2011. godine doneta prvostepena presuda kojom su optužena lica osuđena zbog izvršenog krivičnog dela nasilničko ponašanje na sportskoj priredbi ili javnom skupu, među kojima je i Igor Marinković kome je izrečena kazna zatvora u trajanju od deset meseci.

- 2) Za udruženje građana SNP „NAŠI“, iz Arandjelovca u predlogu je navedeno:
- da je na internet stranici <http://nasisrbija.org>. publikovalo dokumente statutarnog karaktera: „O nama“, „Saopštenja“, „Aktivizam“ i „Programska načela“, kao i brojna saopštenja povodom pojedinih događaja; da se, pod oznakom „Naši zvanična internet prezentacija“ to udruženje predstavlja kao „rodoljubivi pokret koji okuplja sve više i više ljudi“; da u okviru naslova „Program“ Udruženje navodi da je njegovo zalaganje – „da Srbija bude društvo mogućnosti koje je fer u odnosu na sve njene građane“, a da se ideologija Udruženja zasniva na „srpskom rodoljublju i domaćinskom poretku, stabilnosti i razvoju, konstantnom kreativnom obnavljanju društva bez stagnacije i revolucije, uspehu našeg naroda, očuvanju i modernizaciji Srbije na osnovu njene istorije, kulture i duhovnosti“; predlagač smatra da suprotno programskim opredeljenjima i proklamovanim ciljevima zaštite interesa Republike Srbije, iz delovanja Udruženja proizlazi da su „sve njihove objave na sajtu i preduzete akcije takvog karaktera da impliciraju nasilje, šire govor mržnje prema LGBT populaciji i pozivaju na nasilnu promenu ustavnog poretka“;
 - da je 26. avgusta 2011. godine na veb-sajtu objavljen tekst „Srećan vam 11. juli, dan oslobođenja srpskog grada Srebrenice“ iako se, po navodu predlagača, „navedeni datum obeležava kao datum masovnog stradanja bosanskih Muslimana u julu mesecu 1995. godine, na koji način se vrši izrugivanje žrtvama masakra“;
 - da se objavom „Martovske deklaracije“ (17. mart 2008. godine), u kojoj je navedeno da je pravoslavno hrišćanstvo osnov kulture, civilizacije i morala Srbije, po navodu predlagača, „zahteva da se hrišćanska tradicija i pravoslavne vrednosti postave iznad zapadnjačkih trendova, što je navedeno radi diskriminacije građana koji sebe smatraju Srbima, a nisu pravoslavni vernici ili su ateisti“;
 - da je na YouTube pod oznakom „SNP NAŠI u Leskovcu“, objavljen snimak tribine „Orašac, 15. februar 2011. godine – Sretenje SNP Naši“ na kome je, po navodu predlagača, uočljivo da pripadnik, aktivista udruženja SNP „NAŠI“, poziva sve na sabornu borbu za oslobođenje Srbije;
 - da je na internet sajtu <http://www.srpskinacionalisti.com> objavljen tekst „SNP Naši“ pod nazivom „Policija hapsila na koncertu Dina Merlinina“ kojim se obaveštava da je policija uhapsila aktiviste tog pokreta i oduzela im dve zastave armije BiH i 2.000 letaka „iako nisu činili nikakav prekršaj osim što su se suprotstavili održavanju koncerta srpomrscina Dina Merlinina“;
 - da je takođe objavljen i tekst pod naslovom „SNP Naši: otkažite koncert – sprečite nemire!“ kojim se apeluje na stanovnike novobeogradskih

blokova u blizini hale Arena da ne parkiraju vozila u tom kraju zbog opasnosti da budu oštećena jer postoji veliko nezadovoljstvo mladih zbog činjenice da se održava ovaj koncert što bi moglo da „rezultira novim bespotrebnim nasiljem na ulicama Beograda“, i da je Udruženje „SNP Naši“ jedina organizacija koja zvanično vodi kampanju za otkazivanje koncerta i da ne želi da preuzme odgovornost za eventualne incidente; pri tome je objavljena reklama za predstojeći koncert Dina Merlina preko čijeg lica je dodat tekst „nepoželjan“, čime je, po navodu predlagачa, „poslata poruka u smislu daljeg eventualnog ponašanja ukoliko do koncerta dođe, te se na taj način indirektno poziva na nasilje“;

- da se u istom tekstu objavljuje da „Informativna služba SNP Naši“ obaveštava „da će pokušati da u Areni i ispred nje održe politički protest simboličnim paljenjem zastava islamskih paravojnih formacija iz čega, po navodu predlagачa, „sledi da pripadnici udruženja svojim stavovima i postupcima iskazuju diskriminatorski stav prema drugim narodima“;
- da je 13. novembra 2011. godine objavljeno upozorenje da će u slučaju održavanja koncerta, u blizini mesta održavanja i u samoj sali biti zapaljene replike ratnih zastava BiH, a da je 19. oktobra 2011. godine objavljeno da je „Srpski narodni pokret Naši“ „paljenjem zastave lažne države Bosne i Hercegovine otpočeo nenasilnu kampanju za otkazivanje koncerta srpomrscu Dina Merlina u Beogradu“;
- da je 28. septembra 2011. godine objavljen tekst SNP Naši: „Vodič za preživljavanje peder bala“, potpisan sa „Igor Marinković“ u kojem se daju uputstva pristalicama o načinu ponašanja kojim će moći da izbegnu privođenje od strane policije;
- da je u tekstu objavljenom 25. septembra 2011. godine pod naslovom „2.10.2011. Molitveni hod za zdravu Srbiju“ objavljena slika sa velikim slovima ispisanom rečju „Dolazimo“ i sa obaveštenjem da je, za isto vreme u kojem se 2. oktobra održava Parada ponosa, od strane Otačastvenog pokreta Obraz, Pokreta za Srbiju, SNP Naši i dr. zakazan „Molitveni hod za zdravu Srbiju“ čime se, po navodu predlagачa, „u suštini poziva na učešće u nasilju radi sprečavanja održavanja Parade ponosa“;
- da su u dnevnoj štampi u periodu juli – septembar 2009. godine zabeležene izjave „od strane pripadnika desničarskih grupa“ uoči održavanja najavljene Parade ponosa 2009. godine, a kao lica koja „otvoreno prete“ učesnicima Parade identifikovani, pored drugih, i „Miša Vacić portparol pokreta 1389“ i „Ivan Ivanović predsednik organizacije Naši“ iz Arandelovca; prema pisanju listova „Kurir“, „Borba“ i „Alo“ Miša Vacić upozorava gradonačelnika Beograda „da postoji velika opasnost po opštu bezbednost i da nikome nisu potrebne krvave scene, nar se od Beograda pravi Belfast ili Bejrut. Ako pak dođe do gej parade, narod će je razbiti ...“, „da će (se) uraditi sve što je potrebno da ne dođe do ove sramote po srpski narod“, „da može doći do organizovanja kontraskupa u kome bi učestvovala mnoge patriotske grupe, navijači i predstavnici crkve“, a podseća i na to da je 2001. godine u pokušaju održavanja Parade ponosa, došlo do nasilja nad pripadnicima manifestacije i da parada nije održana, dok je Ivan Ivanović izjavio da će „pokušati da okupe što veći

broj ljudi da se spreči Parada“, a da će se, u slučaju da se Parada ipak održi, „izaći na ulice zajedno sa ostalim patriotskim organizacijama i navijačkim grupama.“; u tom periodu su, po navodima predlagača, zbog ovako izraženih javnih stavova ovih grupa, po gradu Beogradu osvanuli mnogobrojni grafiti preteće sadržine, sa pozivima na linč homoseksualaca: „Beogradom krv će liti, al parade neće biti, čekamo vas“, „Smrt pederima“, „Ubij pedera“.

U predlogu se ukazuje i na događaje čiji su akteri bili članovi udruženja SNP „NAŠI“, pa se tako navodi da su povodom dopisa Ministarstva za ljudska i manjinska prava od 2. februara 2009. godine, koji se odnosi na informacije dobijene od strane specijalnih izvestilaca Stalne misije UN u Republici Srbiji, u vezi sa kršenjem ljudskih prava predsednika udruženja „Kvirija“ Slobodana Stojanovića, po zahtevima Prvog osnovnog javnog tužilaštva u Beogradu od 23. jula 2009. i 30. septembra 2009. godine, sprovedena ispitivanja i utvrđeno da su aktivisti udruženja „Naši“ izlepili plakate na prostoru Zelenog venca i Terazija 17. decembra 2008. godine, sa slikama Slobodana Stojanovića prenetim sa njegovog profila na „Fejsbuku“ i natpisom „Dok Srbi ostaju bez posla vidite koga finansira Boris Tadić i Vlada Srbije“.

U dokumentima Ministarstva unutrašnjih poslova, koji su priloženi uz predlog, navodi se:

- da, prema evidencijama koje se vode u Policijskoj stanici u Aranđelovcu, od 2009. godine protiv pripadnika tog udruženja nije bilo podnetih krivičnih ni prekršajnih prijava, kao i da je aktivnost ovog udruženja u poslednje dve godine usmerena na grad Beograd, dok su aktivnosti na teritoriji opštine Aranđelovac svedene na minimum;
- da je broj članova Udruženja na teritoriji opštine Aranđelovac oko 60, da policijski službenici održavaju redovan kontakt sa predsednikom Udruženja Ivanom Ivanovićem „na okolnosti funkcionisanja i programa Udruženja“, da je delovanje udruženja građana „Naši“ usmereno „prvenstveno na zaštitu prava haških optuženika, na odbranu Kosova i Metohije, kao i na zagovaranje nasilja prema gej populaciji“, te da su „članovi ovog udruženja učesnici svih demonstracija u poslednjih par godina koje su organizovane sa navedenim ciljem“;
- da je u jednoj od intervencija u 2009. godini (po prijavi Opštinskog odbora Liberalno demokratske partije u Aranđelovcu zbog lepljenja plakata na prostorijama stranke) konstatovano da plakat sadrži logo udruženja građana „Naši“ i internet adresu www.nasi.org.rs.
- da se povodom izražavanja pretnji upućenih NUNS-u putem elektronske pošte (sa adrese snpnasi.info@gmail.com), koje su objavljene „i na sajtu organizacije SNP NAŠI“ dana 29. septembra 2011. godine, u vidu naslova: „NUNS TREBA LIKVIDIRATI“, u izveštaju Ministarstva unutrašnjih poslova daju dokumenti od 30. septembra i 14. novembra 2011. godine, koji sadrže informacije – izjave predsednika Ivana Ivanovića, kao i generalnog sekretara udruženja „NAŠI“ da se udruženje „NAŠI“ podelilo u dve frakcije, da je jedan deo Udruženja pristupio udruženju „1389“, da je naziv tog udruženja „NAŠI 1389“, čije je sedište u Beogradu i da to novo udruženje „poseduje uređivačku šifru uređenja sajta“.

3) Za udruženje građana „SNP NAŠI 1389“, nepoznatog sedišta, u predlogu se navode sledeće aktivnosti:

- objava „Sretenjskog programa SNP NAŠI 1389“, iz čijeg teksta, po navodu predlagača, proizlazi da pripadnici zahtevaju, zalažu se i bore za slobodnu, nezavisnu i prosperitetnu državu Srbiju koja je spremna na sve, pa i na najnečekivanije prelome istorijskog razvoja; da je politički program i osnov strategije „SNP NAŠI 1389« ideologija stabilnosti i razvoja, a da su glavni ciljevi evroazijske integracije, socijalna pravda, društvena odgovornost i narodna vlast i „oslobođenje i ujedinjenje svih srpskih zemalja u jednu srpsku državu“ koju Udruženje vidi kao teritoriju u čijem sklopu se nalaze „sve srpske zemlje koje su okupirane u ratovima 90-tih“, čime se, po navodu predlagača „poziva na nasilje radi ostvarenja navedenog cilja“;
- da navedeno udruženje ostvaruje svoje javno delovanje i preko internet foruma „Srpski nacionalisti“ na kojem je, pored ostalog, takođe objavljen proglas „Srećan vam 11. juli, dan oslobođenja srpskog grada Srebrenice“, „Pismo ministru Čipliču povodom parade srama“ koje je izazvalo komentare na veb-sajtu, porukama: „Beogradom sve će proći, ali peder neće moći“, kao i informacija Udruženja o učešću u mirnom sprečavanju „pederske parade 2008. godine“; da je na internet sajtu objavljen tekst „Projekat SNP NAŠI 1389 – Zaštiti svoje dete“, u kome je navedeno da je cilj tog projekta da ljudi pregledom slika sa tzv. „Parade ponosa“ provere da li neko od seksualno devijantnih osoba živi u njihovoj okolini, da zaštite svoje dete od eventualnog štetnog uticaja, sa pozivom svima da dostave fotografije učesnika Parade ponosa i ponudu za otkup fotografije; da je na internet sajtu objavljen tekst „Hapšenje aktivista NAŠI 1389“ ili „Kako smo svi postali fašisti“ od marta 2011. godine u okviru kojeg je između reči B92 ucrtan kukasti krst;
- da je na YouTube postavljen snimak „SNP Naši 1389“ sa tekstem: „U čast našim uhapšenim saborcima koji su 10. oktobra 2010. godine hrabro pružili otpor Evropskoj uniji i marionetskom režimu Borisa Tadića,“ iza koga je postavljena fotografija „SNP 1389“ i natpis „ALEA IACTA EST“ i mladić sa zamahnutom kockom u ruci što, po navodu predlagača, implicira bacanje kocke na učesnike, sa muzikom u pozadini „Ave satani“ i natpisom „Počelo je sine“, a sve povodom Parade ponosa koja je održana navedenog dana, kada je povređeno više od stotinu ovlašćenih službenih lica MUP-a i uhapšeno zbog nasilja 121 lice;
- da na snimku slede scene paljenja zgrade Demokratske stranke, pravljenja nereda na beogradskim ulicama, napad na policajce koji su obezbeđivali Paradu, uništavanje imovine u gradu, prikazivanje pripadnika sa fantomkama i maskirnim bojama na licu, bacanje kamenica na zgradu RTS, koji se završava grbom Srpskog narodnog pokreta „Naši 1389“; da je, zajednički delujući preko navedenog sajta, neformalno udruženje „SNP NAŠI 1389“ oglašavalo i prodavalo majice crne boje sa figurom mladića sa kapuljačom na glavi koji baca kamen, i sa natpisom „Jači od režima“ i „Kocka je bačena“, što je, po navodu predlagača, „jasan znak

da ova desničarska udruženja pozivaju svoje simpatizere na nasilničko ponašanje“.

O evidentiranim događajima čiji su akteri bili članovi zajedničkog Udruženja, u predlogu se navodi:

- da „o protivustavnom delovanju članova udruženja svedoči i činjenica da je samo tokom marta 2011. godine zabranjeno održavanje 12 javnih skupova u organizaciji „SNP NAŠI 1389“ u Beogradu, Mladenovcu i Obrenovcu, a da su protiv osam lica podneti zahtevi za pokretanje prekršajnih postupaka, dok su protiv dva lica podnete krivične prijave (ishod tih postupaka se ne navodi);
- da su 5. marta 2011. godine u Beogradu, uprkos zabrani skupa, pokušali da isti održe pod nazivom: „Smrt fašizmu režimskih medija“, zbog čega su okupljeni privedeni, te je „prekršajno procesuirano“ devet lica, a protiv dva lica su podnete krivične prijave (ne navode se podaci o tome protiv kojih lica je pokrenut prekršajni postupak i kakav je njegov ishod, niti protiv kojih lica i zbog kojih krivičnih dela su podnete krivične prijave, da li je pokrenut krivični postupak i kakav je njegov, eventualni, ishod);
- da su se uprkos zabrani, 11. marta 2011. godine pristalice „SNP NAŠI 1389“ okupile, ali su se dežurni javni tužilac i sudija za prekršaje izjasnili da nema elemenata kažnjivih dela.

U dokumentima Ministarstva unutrašnjih poslova koji su priloženi uz predlog, navodi se da je u avgustu 2010. godine došlo do ujedinjenja udruženja „Srpski narodni pokret 1389“ i Udruženja „Naši“ pod nazivom „SNP NAŠI 1389“, a da je sredinom 2011. godine došlo do razlaza između navedenih udruženja i da su ista nastavila da samostalno deluju kao i pre ujedinjenja, da „od 2009. godine opada aktivnost 'ovog udruženja' na području koje pokriva Policijska stanica Aranđelovac“, da tokom 2010. godine nije bilo značajnijih aktivnosti ovog udruženja, dok se od događanja u 2011. godini, navode dva mirna skupa u februaru i martu u Orašcu i Aranđelovcu, kao i to da je u maju u Aranđelovcu, evidentirano okupljanje 15 pristalica Udruženja građana „NAŠI 1389“ na dan objavljivanja vesti o hapšenju Ratka Mladića, bez incidenata. Data je i dokumentacija o obezbeđivanju prijavljenog protestnog skupa u Aranđelovcu pod nazivom „Stop lažima B92“, koji je sazvalo udruženje „Srpski narodni pokret NAŠI 1389“, zakazanog za 19. mart 2011. godine.

II

U toku postupka Ustavni sud je pribavio podatke iz javnog registra o registracionom statusu udruženja čija se zabrana traži (1), održao javnu raspravu (2) i, posle održane javne rasprave, pribavio od predlagača podatke i dokaze o merama koje su nadležni organi preduzeli prema udruženjima, članovima i aktivistima primenom odredaba Zakona o okupljanju građana („Službeni glasnik RS“, br. 51/92, 53/93, 67/93, 17/99, 33/99, 48/94, „Službeni list SRJ“, broj 21/01 i „Službeni glasnik RS“, br. 29/11 i 101/05) (3).

(1) Na osnovu izveštaja Agencije za privredne registre, od 1. decembra 2011. godine i 26. decembra 2011. godine, te priloženog uverenja BU 30475/2011 od 22. decembra 2011. godine i druge dostavljene dokumentacije, Sud je utvrdio sledeće činjenično stanje:

- udruženje građana „SRPSKI NARODNI POKRET 1389” Beograd-Zemun, Prvomajska 20/4 (skraćeni naziv: „SNP 1389”) je udruženje građana upisano u Registar udruženja rešenjem broj BU 6647/2010 od 15. jula 2010. godine; rešenjem broj BU 26001/2001 od 24. avgusta 2011. godine upisana je promena podataka o sedištu i zastupniku, koji glase: Beograd-Zemun, Masarikov trg 10, zastupnik – Miša Vacić;
- udruženje građana „SNP NAŠI 1389“, i udruženje građana pod nazivom „SNP NAŠI“ nisu podneli prijavu za upis u Registar udruženja koji vodi Agencija, niti su, prema dokumentaciji preuzetoj od Ministarstva za državnu upravu i lokalnu samoupravu, ta udruženja bila upisana u Registar udruženja građana;
- ranije registrovano udruženje građana „NAŠI“ iz Arandjelovca je rešenjem Registratora BU-BSL 18169/2011 od 20. juna 2011. godine brisano iz Registra nakon sprovedenog postupka likvidacije, a iz razloga što u smislu odredaba Zakona o udruženjima („Službeni glasnik RS“, broj 51/09 i 99/11), nije u roku propisanom tim zakonom podnelo prijavu za usklađivanje.

Pri takvom stanju u Registru, Agencija za privredne registre je dostavila Sudu na uvid dokumente pribavljene u postupku registracije udruženja građana „SRPSKI NARODNI POKRET 1389», kao jedinog registrovanog udruženja od tri udruženja čija se zabrana predlaže, i to: Osnivački akt Udruženja „Srpski narodni pokret 1389“ i Statut koje je donela Osnivačka skupština „Srpskog narodnog pokreta 1389“, održana 15. marta 2010. godine.

(2) Na osnovu odredbe člana 37. stav 1. Zakona o Ustavnom sudu („Službeni glasnik RS“, br. 109/07 i 99/11) Ustavni sud je zakazao javnu raspravu, koja je održana dana 17. aprila 2012. godine. Kao učesnici u postupku su pozvani predlagač – Republički javni tužilac i dva identifikovana udruženja čija se zabrana traži, i to – udruženje „Srpski narodni pokret 1389“ iz Beograda i udruženje SNP „NAŠI“ iz Arandjelovca.

Za treće udruženje, čija je zabrana predlogom takođe tražena – udruženje „SNP NAŠI 1389“, od strane predlagača nisu dostavljeni podaci potrebni za identifikaciju tog udruženja. Sud je, sprovedenim radnjama prethodnog postupka, došao do uverenja da to udruženje ne postoji, odnosno, da je u ranijem periodu postojalo kao privremeni oblik zajedničkog delovanja navedena dva udruženja, zbog čega to udruženje nije ni pozvano na javnu raspravu.

- *Na javnoj raspravi ovlašćeni predstavnik predlagača je istakao da:*
 - ostaje pri navodima iz predloga i dokazima podnetim uz predlog, kojima potkrepljuje tvrdnju da su se stekli uslovi za zabranu rada navedena tri udruženja, jer smatra da su njihovi ciljevi i aktivnosti usmereni na nasilno rušenje ustavnog poretka, kršenje zajemčenih ljudskih i manjinskih prava i izazivanje rasne, nacionalne ili verske mržnje;
 - o otvorenim pitanjima identiteta udruženja čija se zabrana traži iskazuje potrebu da prethodno razjasni činjenicu u vezi sa njihovim identitetom; u tom cilju je istakao da je 2009. godine Republički javni tužilac podneo Ustavnom sudu predlog za zabranu rada udruženja „Pokret 1389“, osnovanog 10. oktobra 2004. godine (čiji je zastupnik Radojko Ljubičić), usled delovanja koje je usmereno na nasilno rušenje ustavnog poretka;

uočeno je, da su, kao aktivisti udruženja „Pokret 1389“, u tom udruženju, između ostalih, delovali i Miša Vacić i Igor Marinković, koji su se, zajedno sa delom članova udruženja „Pokret 1389“, izdvojili iz tog udruženja i oformili novo udruženje pod nazivom „Srpski narodni pokret 1389“. Postoje podaci u vidu objava, intervjuja, krivičnih i prekrašajnih prijava da su Miša Vacić i Igor Marinković još 2008. godine delovali samostalno u okviru tog novog udruženja, koje u to vreme još nije bilo registrovano u Agenciji za privredne registre; o tome svedoči dokumentacija u kojoj je sadržana prijava Radojka Ljubičića iz „Pokreta 1389“, iz decembra 2008. godine, kojom se Udruženje „Pokret 1389“ ograđuje od postupaka Miše Vacića i Igora Marinkovića i zahteva zabranu zloupotrebe imena Pokreta i njihovih daljih aktivnosti kroz novoosnovano Udruženje „SNP 1389“; imajući u vidu da postoje dokazi koji svedoče o izdvajanju i delovanju novog udruženja, nezavisnog i odvojenog od „Pokreta 1389“, Republički javni tužilac je podneo predlog protiv tog novoformiranog udruženja (Udruženje „SNP 1389“), jer smatra da njegovi članovi konsekventno i kontinuirano ugrožavaju ljudska prava i slobode, a izostavio je iz predloga za zabranu rada udruženje „Pokret 1389“; predlagač je ocenio da udruženje „SNP 1389“, od osnivanja pa do danas, nastavlja sa radom koji ima protivustavni karakter, da je u međuvremenu, ono zaključivalo saveze sa brojim desničarskim organizacijama, ali bez upisa u registar Agencije za privredne registre, prema potrebama je dolazilo i do razjedinjavanja tih saveza zbog čega su ta udruženja nastavljala da samostalno vrše svoje aktivnosti, međutim, sve aktivnosti istih, bilo da su vršene u okviru samostalnog udruženja bilo u zajedničkim udruženjima, vršene su u cilju nasilnog rušenja ustavnog poretka, kršenja zajemčenih ljudskih i manjinskih prava i izazivanje rasne, nacionalne ili verske mržnje, te se iz tih razloga predlogom traži da se zabrani i neformalno neregistrovano udruženje „SNP NAŠI 1389“, koje je kao zajedničko udruženje „postojalo u jednom kratkom vremenskom periodu“.

• *Na javnoj raspravi predstavnik udruženja građana „Srpski narodni pokret 1389“ je istakao:*

- da Program i Statut Udruženja iz 2004. godine nisu menjani i da su dostavljani uvek na uvid, kako saveznom ministarstvu tadašnje Državne zajednice, tako i sada Agenciji za privredne registre Republike Srbije, da su prihvatani bez ikakvih osporavanja sadržine i cilja Udruženja označenog kao „oslobođenje i ujedinjenje svih srpskih zemalja u jednu srpsku državu“; suprotno shvatanju predlagača, izneta je tvrdnja da ti akti ne zagovaraju primenu nasilja, da se programskim načelima ne vrši diskriminacija prema određenim grupama i opcijama, niti se pojedine osobe negativno izdvajaju iz populacije, jer opredeljenje Udruženja za „borbu protiv gej pokreta“ nije usmereno protiv bilo kog pojedinca, već je izraz suprotstavljanja toj ideji, što odgovara demokratskom pravu svakoga na drugačije mišljenje i političku borbu, te da ni programskim aktima niti javnim saopštenjima, kao ni preduzetim aktivnostima Udruženje nije pozivalo na nasilnu promenu ustavnog poretka;
- da objava na veb-sajtu 26. avgusta 2011. godine – „Srećan vam 11. jul, dan oslobođenja srpskog grada Srebrenice“ ne predstavlja izrugivanje

žrtvama masakra, nego obeležava kraj terora nad srpskim stanovništvom koji je trajao tri godine, sa 3.600 stradalih Srba od terorista Nasera Orića, koji su na najgori način ubijeni, a u tom smislu je 11. jula Vojska Republike Srpske, pod komandom generala Ratka Mladića „oslobodila taj grad“; da objava Martovske deklaracije 17. marta 2008. godine jeste reakcija na „lažno proglašenje samoproklamovane republike Kosova i Metohije, znak podrške odbrani države Srbije i interesa države Srbije i Ustava Republike Srbije, te je Udruženje na javnom skupu ispred Skupštine Republike Srbije, u prisustvu 6.000 ljudi i bez incidenata, obnarodovalo tzv. Martovsku deklaraciju i dostavilo je Narodnoj skupštini“, a da navod u toj deklaraciji „da je pravoslavno hrišćanstvo osnov kulture, civilizacije i morala Srbije“ jeste stav Udruženja o tom pitanju, a ne diskriminacija građana koji sebe ne smatraju Srbima i nisu pravoslavci, već su ateisti;

- da objava teksta/kolumne pisane 2008. godine „Srebrenica – perfidne laži i istina“ autora Miše Vacića iznosi geografske, istorijske i pravno tačne činjenice, koje idu u prilog srpskom državnom interesu i „raskrinkavaju“ manipulacije sa brojem žrtava, a ne „širi govor mržnje prema bošnjačkom narodu i eksplicitno isključuje netoleranciju prema bilo kom narodu koji nije srpski i ističe protivljenje podizanju verskih spomenika koji nisu hrišćanski“;
- da objava teksta „Pederi slave progon Jevreja“ nije „direktno pozivanje na bojkot pripadnika LGBT populacije i širenje govora mržnje i diskriminisanje građana po ličnom svojstvu“, nego je komentar na neprimereno „obeležavanje“ 9. novembra kada je svetski dan borbe protiv fašizma i sećanje na „Kristalnu noć“ od strane navodnih „antifašistkinja i antifašista u akciji“ koji su, „zapravo svi odreda, pripadnici organizacija LGBT ...kao što je bio i sam vođa rušilačkog odreda u Kristalnoj noći, homoseksualac Ernest Rem“;
- da se shvatanje predlagača o tekstu „Izveštaj sa dešavanja u Poljskoj“ o navodnom skupu neonacista temelji isključivo na pogrešnim informacijama koje su davale pojedine medijske kuće („Blic“ i „B92“), uprkos upozorenjima iz Udruženja o karakteru skupa, a radilo se o obeležavanju Dana državnosti Poljske, u kom smislu je Udruženje i dalo spornu izjavu „da bi (hrvatsku) šahovnicu, pripadnici 'SNP 1389' zasigurno skinuli“ čime se ne izražava „diskriminatorski odnos prema drugim narodima“ nego stav da na jednom antifašističkom skupu „ne može da stoji ni svastika, ni zastava SS divizije, ni zastava NDH“;
- da se transparentom „Pobeda zdrave i normalne Srbije“ ne „izražava diskriminatorski stav prema pripadnicima LGBT populacije“; da upozorenja data u izjavama Miše Vacića povodom najavljene Parade ponosa u 2009. godini o postojanju velike opasnosti za opštu bezbednost jeste javni govor o posledicama koje mogu uslediti ukoliko neko prkosi stavu većine građana, to jest neslaganju sa održavanjem tog skupa, da se time niko ne diskriminiše, nego se legitimno izražava politički stav, dok druga strana upravo nameće svoj sistem vrednosti;
- da se Udruženje nije protivilo političkim demonstracijama tih skupina ljudi kad su se borili za svoja prava i da pozivanje na snimke plasirane

na YouTube nema vrednost dokaza jer je teško dokazati autentičnost i autorstvo tih snimaka, a da inače, prikaz siluete buntovnika, mladića koji baca kocku a ispod piše – „*Alea iacta est*“ jeste u svetu poznati simbol kojim se označava bunt protiv svih stvari koje nagrizaju sistem, pa je upotrebljen kao poruka Udruženja i poziv na bunt koji je u skladu sa svim legitimnim, zakonskim, demokratskim načelima, a ne „pozivanje svojih simpatizera na nasilničko ponašanje“;

- da se događaj od 19. septembra 2008. godine (fizički napad na pripadnike LGBT populacije u klubu „Reks“) pripisuje aktivistima i simpatizerima ovog Udruženja bez dokaza o toj pripadnosti, pri čemu su imenovana samo dva lica koja nisu članovi Udruženja;
- da se događaj u vezi sa krivičnom prijavom Komiteta pravnika za ljudska prava JUKOM protiv udruženja „1389“, podnetom zbog ugrožavanja sigurnosti odnose na period pre „definisanja SNP“ na skupštini iz novembra 2008. godine, a da je ta krivična prijava inače s razlogom odbačena, jer se radilo samo o prijavljenom protestnom skupu koji je okončan ostavljanjem pisma na prostorijama JUKOM-a iz razloga što je ta organizacija objavila spisak intelektualaca u Srbiji koji su rodoljubivo orijentisani i time politički nepodobni; da se događaj od 24. marta 2009. godine, to jest javni skup povodom obeležavanja deset godina NATO agresije na SRJ, prikazuje kao skup na kojem je došlo do narušavanja javnog reda i mira u većem obimu, iako se radi o incidentu jednog lica-redara Udruženja, sat vremena pre zvaničnog početka skupa, koji je inače protekao bez incidenata, a da se članovima Udruženja neosnovano pripisuje odgovornost za kamenovanje policijskog vozila koje se desilo posle završetka skupa i na drugom mestu;
- da prekršajna odgovornost zbog događaja 18. marta 2009. godine (vređanje vlasnika lokala prilikom lepljenja plakata pored lokala) i novčana kazna za prekršaj izrečena Miši Vaciću, kao članu Udruženja, nije razlog da se zabrani rad Udruženja;
- da se događaj od 24. aprila 2009. godine, kada je, zbog osnova za sumnju da su učestvovali u napadu na pripadnike romske zajednice privedeno pet lica koja su se izjasnila kao simpatizeri pojedinih organizacija, pa i „udruženja 1389“ neistinито pripisuje članstvu Udruženja koje nikada nije zagovaralo fizički napad, niti učestvovalo u napadu na bilo koga, niti ima negativan stav prema romskoj populaciji;
- da se događaj od 30. maja 2009. godine, koji se opisuje kao ispisivanje na PTT stubovima parole sa potpisom Pokreta, od strane Miše Vacića i Igora Marinkovića, zbog čega je podneta krivična prijava za krivično delo uništenje i oštećenje tuđe stvari, tiče ispisivanja parole sa Putinovom slikom, a prijava je odbačena;
- da je neistinит prikaz događaja od 20. septembra 2009. godine – okupljanje aktivista Udruženja ispred Filozofskog fakulteta radi protesta protiv Gej parade i osujećenja njenog održavanja, koja je na tom mestu bila zakazana, te prekršajno kažnjavanje Miše Vacića kaznom zatvora od 30 dana, jer se radi o tome da je održavanje parade zabranjeno nalažanjem od strane organa vlasti da se ista izmesti, a potom je voljom

organizatora otkazana, dok je hapšenje Miše Vacića izvršeno na drugom mestu – ispred hrama Svetog Save pri liturgiji iz razloga što su članovi Udruženja prethodnih dana učestvovali u kontrakampanji protiv gej parade, te mu je po privođenju u policijsku stanicu izrečena prekršajna kazna od 30 dana zatvora i odmah je odveden na izdržavanje kazne u Padinsku Skelu, nakon čega je usledilo pokretanje i drugog kaznenog postupka, te da se podizanjem optužnice 8. decembra 2009. godine – protiv Miše Vacića, aktiviste udruženja „1389“ zbog napada na službeno lice u vršenju službene dužnosti temelji na neistinitoj optužbi o napadu na policajce, povodom koje je krivični postupak još uvek u toku; – da je neistinito prikazan događaj od 11. jula 2010, vezano za hapšenje Igora Marinkovića koji se nije desio prilikom održavanja skupa „Žene u crnom“, nego se desio na prijavljenom skupu Udruženja radi podele letaka na štandu, koji je najpre odobren, a naknadno zabranjen, te je Igor Marinković uhapšen jer je odbio da prekine skup i prekršajno je osuđen na 15 dana zatvora;

- da se očiglednom greškom u identifikaciji lica u predlogu navodi da je Igoru Marinkoviću, članu Udruženja, izrečena zatvorska kazna u trajanju od deset meseci u vezi sa sprečavanjem održavanja „Parade ponosa“ iz 2010. godine, s obzirom na to da se radi o drugom licu istog imena koje je član Udruženja „Obraz“;
- da se kao razlog za zabranu Udruženja neosnovano ističe činjenica o zabrani, tokom marta 2011. godine, održavanja 12 javnih skupova u organizaciji „SNP Naši 1389“, u Beogradu, Mladenovcu i Obrenovcu, jer se radi o sukcesivno zakazivanim skupovima radi protesta povodom netačnog izveštavanja i uskraćivanja prava Udruženja na demanti od strane medijske kuće „B92“, koja je kvalifikovala „SNP 1389“ kao organizaciju „koja je inače poznata po mržnji prema Jevrejima“;
- da brojna pozivanja predlagača na činjenicu ispisivanja grafita sa nazivom Udruženja i sankcionisanje takvih ponašanja nisu razlog za zabranu rada Udruženja.

• *Na javnoj raspravi predstavnik Udruženja SNP „NAŠI“ – predsednik Udruženja Ivan Ivanović, naveo je:*

- da iako Udruženje nije preregistrovano, ono i dalje postoji i radi, odnosno, da ima svoje opšte akte – osnivačke, statutarne i programske, kao organe upravljanja;
- da je Udruženje SNP „NAŠI“ prvobitno nastalo kao udruženje građana „Naši“, koje je registrovano 2006. godine, čiji je on bio predsednik, da je kasnije došlo do ujedinjenja sa „SNP 1389“, potpisivanjem ugovora o saradnji koja je trajala deset meseci, a da su o prestanku saradnje obavesteni svi mediji i odgovarajuće saopštenje stoji na zvaničnom veb-sajtu Udruženja. Od prestanka saradnje, prestale su bilo kakve zajedničke aktivnosti ova dva udruženja, pa time i udruženja „SNP Naši 1389“ i da takvo činjenično stanje ne menja okolnost da pojedini mediji pri svom izveštavanju koriste nepravilno nazive udruženja;
- da je sadašnje udruženje SNP „NAŠI“ sastavljeno od Udruženja građana „Naši“ i od dela članstva „SNP 1389“, da Udruženje daje sve potrebne i

tačne informacije o sebi i svom radu na sopstvenom veb-sajtu, a da ne može snositi odgovornost za sadržaje tuđih napisa koji se pojavljuju na internet forumima na kojima se i samo Udruženje prezentira;

- da postupak po ovom predlogu ima karakter „političkog procesa“; da ni jedan član Udruženja nije nikada krivično gonjen, a da su prekršajnoj odgovornosti bili podvrgnuti Ivan Ivanović, zbog učešća na zabranjenom skupu protesta ispred televizije „B92“ i Igor Marinković;
- da predlagač uvodi pravni pojam „kriminal mržnje“ koji u našoj državi još ne postoji i da je predstavljajući predsednika Udruženja Ivana Ivanovića, kao lidera Udruženja „Naši“, veroučitelja koji je javnosti postao poznat nakon što je sa svojim pristalicama u decembru 2007. godine „nasilno sprečio“ tribinu emisije „Peščanik“, jeste neistinita kvalifikacija događaja;
- da zalaganje Udruženja sadržano u programskim aktima za prisajedinjenje sa Republikom Srpskom, za oslobođenje Republike Srpske Krajine, za očuvanje Kosova i Metohije nije pozivanje na mržnju;
- da su netačne tvrdnje o navodnom ispoljavanju mržnje protiv homoseksualnih odnosno LGBT organizacija, a da je objava plakata na kojem se nalazi „u to vreme predsednik homoseksualne organizacije Boban Stojanović“ i napis „pogledajte koga finansira Vlada Srbije i Boris Tadić“ reakcija Udruženja na „nenormalne i vulgarne slike i blog te organizacije koji su javno predstavljani na sajtu televizije B92“ i protest zbog finansiranja iz javnih prihoda organizacije „Kvirija“, te da je tim činom Udruženje koristilo slobodu govora kao „osnovni princip demokratije“;
- da se Udruženju neosnovano pripisuju komentari uočeni na raznim sajtovimima koji nisu sa sajta Udruženja, niti sa foruma „Srpski nacionalisti“ i da na sajtu Udruženja nikada nije postojao ni jedan poziv na nasilje;
- da je Udruženje plasiralo majice sa slikom mladića koji drži kocku u ruci, kao i „figurice Ratka Mladića“ i plasiralo vest o zabrani istih, radi bolje prodaje;
- da nema negativnog stava prema ljudima koji su homoseksualno orijentisani, jer to je njihovo pravo i izbor, ali da se ima pravo na negativan stav o takvom opredeljenju koji dele i Sveto Pismo i crkveni dostojanstvenici Srpske pravoslavne crkve;
- da se optuživanje Udruženja da „pored naizgled proklamovanih ciljeva zaštite interesa Republike Srbije njihovo delovanje nije u skladu sa proklamovanim ciljevima i da su sve njihove objave na sajtu i preduzete akcije takvog karaktera da impliciraju nasilje, šire govor mržnje prema LGBT populaciji, pozivaju na nasilnu promenu ustavnog poretka“ ne zasniva na ponuđenim dokazima, jer je svaki akt Udruženja bio usmeren na odbranu ustavnog poretka;
- da državni organi propuštaju da pozivaju na odgovornost za kršenje ljudskih prava aktere Gej strejt alijanse, koji svojim aktivnostima izazivaju versku, rasnu i nacionalnu mržnju, i to javno čine;
- da organizovanje protesta zbog proglašenja nezavisnosti Kosova i Metohije, i isticanje parole „Dogodine u Prizrenu“, odgovara sadržini preambule važećeg Ustava Republike Srbije;

- da čestitanje „dana oslobođenja Srebrenice“ jeste opravdano čestitanje sunarodnicima u Republici Srpskoj praznika – obeležavanja dana kada je njihov grad oslobođen;
- da Igor Marinković, koji je, prema navodima u predlogu, osuđen na deset meseci zatvora, nije lice iz reda članova Udruženja; da je lice pod istim imenom – član Udruženja Igor Marinković osuđen samo za učinjeni prekršaj na kaznu zatvora od 15 dana, i to zbog započinjanja zabranjenog skupa, iako se radi o skupu koji je prethodno „bio odobren“;
- da na skupu obeležavanja deset godina od NATO bombardovanja u Beogradu na Trgu Republike, nije bilo incidenata i da uprkos drugačijim objavama u medijima, članovi Udruženja „Naši“ nisu izazivali nered, niti su članovi ovog udruženja iz Arandjelovca, s obzirom na malobrojnost, mogli da izazovu značajniji incident;
- da je ovo udruženje, uz udruženje „Pokret 1389“, jedino u Srbiji koje se zalaže za učlanjenje u Evroazijsku uniju, za savez sa Ruskom Federacijom i ostalim zemljama koje bi činile Evroazijski savez;
- da vrste kažnjivih dela koja su do sada stavljena na teret članova Udruženja i izrečene kazne pokazuju da ne stoje navodi predlagača o delovanju Udruženja usmerenog na rušenje ustavnog poretka.

(3) Posle održane javne rasprave, sumirajući utvrđeno stanje i otvorena pitanja, Sud je, radi dopunskih saznanja o merama koje su preduzimate protiv udruženja, zatražio od predlagača da dostavi pravne akte kojima je izrečena zabrana održavanja javnog skupa čiji je sazivač neko od udruženja čija se zabrana predlaže, odnosno lice kojem se pripisuje svojstvo člana nekog od navedenih udruženja, kao i odluke nadležnih organa koje su donete po osnovu prekršajne odgovornosti udruženja kao sazivača javnog skupa, odnosno, lica kojem se pripisuje svojstvo člana nekog od udruženja čija se zabrana traži, sve u smislu odredaba Zakona o okupljanju građana.

Postupajući po nalogu Suda, predlagač je dostavio izveštaj Ministarstva unutrašnjih poslova – Direkcija policije – Uprava policije br. 03/5 br. 212-1315/12-09 od 21. maja 2012. godine, sačinjen na osnovu izveštaja područnih policijskih uprava za Beograd, Kruševac, Kraljevo i Novi Pazar, sa podacima i aktima kao dokazima o preduzetim merama protiv lica koja su kršila odredbe Zakona o okupljanju građana. U izveštaju su dati i podaci o podnetim zahtevima za pokretanje prekršajnog postupka protiv lica koja su kršila odredbe Zakona o javnom redu i miru („Službeni glasnik RS“, br. 51/92, 53/93, 67/93, 48/94, 85/05 i 101/05).

Po pojedinim pitanjima iz dostavljenog izveštaja, Sud je konstatovao sledeće:

a) Iz sadržine dostavljenih 13 rešenja o zabrani javnih skupova i propratnih akata sledi da se devet rešenja odnosi na javne skupove čiji je sazivač udruženje „SNP 1389“ ili zajedničko udruženje „SNP NAŠI 1389“, dok se sazivanja skupova u preostala četiri slučaja identifikuju kao radnje drugih lica (dva rešenja se vezuju za ime fizičkog lica kao sazivača skupa bez naznake pripadnosti bilo kojem udruženju, a dva rešenja se odnose na sazivanje skupa u organizaciji drugih udruženja – udruženja „Pokret 1389“ i Srpskog narodnog pokreta „Izbor je naš“ iz Republike Srpske). Od devet rešenja kojima je izrečena zabrana održavanja javnog skupa čiji je sazivač udruženje „SNP 1389“ ili zajedničko udruženje „SNP NAŠI 1389“, osam je doneto po osnovu člana 11. stav 1. Zakona o okupljanju građana, prema

kojem „nadležni organ može da zabrani održavanje javnog skupa radi sprečavanja ometanja javnog saobraćaja, ugrožavanja zdravlja, javnog morala ili bezbednosti ljudi i imovine“, a jedno rešenje je doneto na osnovu odredaba člana 12. stav 2. u vezi sa stavom 1. Zakona o okupljanju građana koje daju osnov nadležnom organu da donese i usmeno saopšti rešenje o zabrani javnog skupa ako u toku održavanja javnog skupa nastupe okolnosti iz člana 9. stav 1. (privremena zabrana održavanja javnog skupa koji je usmeren na nasilno menjanje Ustavom utvrđenog poretka, narušavanje teritorijalne celovitosti i nezavisnosti Republike Srbije, kršenje Ustavom zajemčenih sloboda i prava čoveka i građanina, izazivanje i podsticanje nacionalne, rasne, i verske netrpeljivosti i mržnje, sve u slučaju da sazivač ne može, ili odbije da prekine održavanje javnog skupa). Navedenih devet rešenja doneto je za skupove zakazane za 20. maj 2009. godine, 19. do 27. septembra 2009. godine, 31. oktobar 2009. godine, 11. jul 2010. godine (svi u Beogradu), 10. oktobar 2010. godine (Novi Pazar), 19. mart 2011. godine (Beograd), 19. mart 2011. godine (Obrenovac), 19. mart 2011. godine (Trstenik), 19. mart 2011. godine (Raška).

b) Iz dostavljenih dokumenata o prekršajnoj odgovornosti povodom okupljanja građana sledi: da je prekršajni postupak pokretan samo protiv fizičkih lica, a da protiv samih udruženja, kao sazivača javnog skupa u smislu člana 4. stav 1. Zakona o okupljanju građana, nisu podnošene prekršajne prijave u smislu člana 15. Zakona. U vezi sa prekršajnom odgovornošću fizičkih lica sledi da se za kršenje odredaba Zakona o okupljanju građana, od prezentiranih 15 zahteva za pokretanje prekršajnog postupka, samo dva odnose na članove udruženja (Igora Marinkovića i Mišu Vacića), dok se preostalih 12 odnose na lica koje je pripadnik drugog udruženja (Radojko Ljubičić, Udruženje „Pokret 1389“). Ishod prekršajnog postupka koji je vođen protiv Igora Marinkovića je osuda na kaznu zatvora u trajanju od 15 dana i novčanu kaznu od 5.000 dinara (11. jula 2010. godine), i to zbog prekršaja iz člana 15. stav 1. tačka 5) Zakona o okupljanju građana (sazivač koji ne prekine javni skup po rešenju nadležnog organa o zabrani) i člana 12. stav 1. Zakona o javnom redu i miru, a ishod prekršajnog postupka protiv Miše Vacića je kažnjavanje kaznom zatvora u trajanju od 30 dana (20. septembra 2009. godine) zbog prekršaja iz člana 15. stav 1. tačka 2) Zakona o okupljanju građana (lice koje okuplja građane bez prethodne prijave).

v) U navedenom izveštaju su dati podaci o osam podnetih zahteva za pokretanje prekršajnog postupka protiv lica koja su kršila odredbe Zakona o javnom redu i miru, i to isključivo odredbe člana 12. stav 1. Zakona, koja propisuje: „Ko prosjačenjem ili skitničanjem, ili nepristojnim, drskim i bezobraznim ponašanjem ugrožava spokojstvo građana ili remeti javni red i mir, kazniće se novčanom kaznom do 20.000 dinara ili kaznom zatvora do 30 dana.“ Iz presuda Prekršajnog suda u Beogradu koje su povodom tih zahteva donete sledi da su sve donete 6. marta 2011. godine, po zahtevima od 5. marta 2011. godine, za istu radnju prekršaja: „Što je dana 5. marta 2011. godine u 18.30 časova u Beogradu u ul. Bulevar Zorana Đinđića br. 64 ispred zgrade B92 narušavao/la javni red i mir na način što je istakao/la transparent dužine oko 4 metra i visine oko 1 metar sa natpisom „B (kukasti krst) 92 ISTINA I LJUBAV PREMA SRBIJI, POBEDIĆE VAŠE LAŽI O NAMA“. Od osam procesuiranih slučajeva, u četiri je izrečena kazna zatvora u trajanju od 15 dana, a u četiri novčana kazna od 20.000 dinara. Zahtevi za pokretanje prekršajnih postupaka i donete presude ne sadrže eksplicitnu naznaku o pripadnosti okrivljenog lica kojem od udruženja čija se zabrana traži, niti naznaku

da je kažnjivo delo činjeno na javnom skupu sazvanom od strane nekog od udruženja čija se zabrana traži.

III

Odredbama Ustava Republike Srbije kojima se jemči sloboda udruživanja utvrđeno je da se udruženja osnivaju bez prethodnog odobrenja, uz upis u registar koji vodi državni organ, u skladu sa zakonom, da su zabranjena tajna i paravojna udruženja, a da Ustavni sud može zabraniti samo ono udruženje čije je delovanje usmereno na nasilno rušenje ustavnog poretka, kršenje zajemčenih ljudskih ili manjinskih prava ili izazivanje rasne, nacionalne ili verske mržnje (član 55. st. 2, 3. i 4.). Odredbama kojima utvrđuje nadležnost Ustavnog suda kao samostalnog i nezavisnog organa koji štiti ustavnost i zakonitost i ljudska i manjinska prava, Ustav utvrđuje da Ustavni sud odlučuje o zabrani rada političke stranke, sindikalne organizacije ili udruženja građana, a da se postupak pred Ustavnim sudom i pravno dejstvo njegovih odluka uređuju zakonom (član 166. stav 1, član 167. stav 3. i član 175. stav 3.).

Odredbama Zakona o Ustavnom sudu koje uređuju postupak po ovom osnovu, nadležnosti Ustavnog suda i pravno dejstvo odluke kojom Ustavni sud zabrani rad političke stranke, sindikalne organizacije ili udruženja građana, propisano je da Ustavni sud održava javnu raspravu u postupku za zabranu rada političke stranke, sindikalne organizacije, udruženja građana ili verske zajednice, da Ustavni sud odlučuje o zabrani rada političke stranke, sindikalne organizacije, udruženja građana ili verske zajednice na osnovu predloga Vlade, Republičkog javnog tužioca ili organa nadležnog za upis u registar političkih stranaka, sindikalnih organizacija, udruženja građana ili verskih zajednica, da kad je predlogom tražena zabrana tajnog ili paravojnog udruženja, Ustavni sud će svojom odlukom utvrditi da je delovanje takvog udruženja zabranjeno Ustavom a istom odlukom može odrediti preduzimanje mera koje su neophodne da se spreči delovanje tajnog ili paravojnog udruženja, da kad Ustavni sud zabrani rad političke stranke, sindikalne organizacije, udruženja građana ili verske zajednice, ta se politička stranka, sindikalna organizacija, udruženje građana ili verska zajednica briše iz odgovarajućeg registra danom dostavljanja odluke Ustavnog suda nadležnom organu (član 37. stav 1, član 80. stav 1, član 81. i član 81a stav 1. Zakona).

Prema odredbama Zakona o udruženjima („Službeni glasnik RS“, br. 51/09 i 99/11): udruženje se osniva i organizuje slobodno i samostalno je u ostvarivanju svojih ciljeva, a ciljevi i delovanje udruženja ne mogu biti usmereni na nasilno rušenje ustavnog poretka i narušavanje teritorijalne celokupnosti Republike Srbije, kršenje zajemčenih ljudskih ili manjinskih prava ili izazivanje i podsticanje neravnopravnosti, mržnje i netrpeljivosti zasnovane na rasnoj, nacionalnoj, verskoj ili drugoj pripadnosti ili opredeljenju, kao i polu, rodu, fizičkim, psihičkim ili drugim karakteristikama i sposobnostima, što se jednako odnosi na sva udruženja, to jest nezavisno od toga da li imaju svojstvo pravnog lica ili nemaju to svojstvo (član 3.); upis udruženja u registar je dobrovoljan, a udruženje stiče status pravnog lica danom upisa u registar (član 4.); udruženja mogu osnovati najmanje tri osnivača, s tim što najmanje jedan od osnivača mora imati prebivalište, odnosno sedište na teritoriji Republike Srbije. Osnivači udruženja mogu biti poslovno sposobna fizička ili pravna lica (član 10. st. 1. i 2.); udruženje se osniva usvajanjem osnivačkog akta i statuta i izborom lica ovlašćenog za zastupanje, na osnivačkoj skupštini (član 11.

stav 1.); Ustavni sud odlučuje o zabrani rada tajnih i paravojnih udruženja, kao i o zabrani rada udruženja čiji su ciljevi i delovanja suprotni odredbi člana 3. stav 2. ovog zakona, pri čemu se odluka o zabrani rada udruženja može zasnivati na radnjama članova udruženja ako postoji veza između tih radnji i delovanja udruženja ili njegovih ciljeva, ako se radnje zasnivaju na organizovanoj volji članova i ako se prema okolnostima slučaja može smatrati da je udruženje tolerisalo radnje svojih članova (član 50. st. 1. i 2.); da se postupak za zabranu rada udruženja pokreće na predlog Vlade, Republičkog javnog tužioca, ministarstva nadležnog za poslove uprave, ministarstva nadležnog za oblast u kojoj se ostvaruju ciljevi udruženja i na predlog Registratora, kao i da se postupak za zabranu rada udruženja može pokrenuti i voditi i u odnosu na udruženja koja nemaju status pravnog lica (član 51.).

IV

A) Procesne pretpostavke za vođenje postupka

Polazeći od ukupno utvrđenog činjeničnog i pravnog stanja, Ustavni sud je pre odlučivanja o osnovanosti predloga za zabranu rada navedena tri udruženja, najpre razmatrao, kao prethodno pitanje, ispunjenost procesnih pretpostavki za postupanje po podnetom predlogu u celini i utvrdio da za deo zahteva predlagača koji se tiče predloga za zabranu rada udruženja građana „SNP NAŠI 1389“ ne postoje procesne pretpostavke utvrđene zakonom. Naime, u sprovedenom postupku Sud je utvrdio: da je udruženje građana „SRPSKI NARODNI POKRET 1389“ iz Beograda postojeće, registrovano udruženje koje deluje; da je udruženje građana SNP „NAŠI“ iz Aranđelovca postojeće, neregistrovano udruženje koje deluje; da udruženje građana „SNP NAŠI 1389“ ne postoji, nije registrovano i ne deluje.

Konstataciju da predlog za zabranu rada udruženja građana „SNP NAŠI 1389“ ne ispunjava procesne pretpostavke za postupanje Ustavnog suda, Sud je zasnovao na utvrđenju da su se svi učesnici u postupku saglasili da je pod tim nazivom samo u periodu od avgusta 2010. godine do juna 2011. godine egzistirao oblik privremene saradnje druga dva navedena udruženja, da je i početak saradnje i okončanje iste izvršen neformalnim javnim saopštenjima aktera udruživanja, bez njegovog upisivanja u registar. Predlagač je na javnoj raspravi istakao da, uprkos objave prestanka saradnje odnosno „udruženje“ i dalje deluje, ali za to nije pružio i pravno relevantne dokaze. Sud ni uvidom u internet stranice oba udruženja nije mogao utvrditi da je taj navod predlagača činjenično utemeljen. Na osnovu tako utvrđenog činjeničnog i pravnog stanja stvari, Sud konstatovao da se ovaj zahtev predlagača odnosi na zabranu nepostojećeg udruženja, zbog čega je, na osnovu člana 36. stav 1. tačka 7) Zakona o Ustavnom sudu i rešio kao u tački 2. izreke.

Sledom rečenog Sud je utvrdio da su procesne pretpostavke za vođenje postupka ispunjene samo u odnosu na registrovano udruženje „SNP 1389“ i faktički organizovano ali neregistrovano udruženje SNP „NAŠI“, pa je u odnosu samo na ta udruženja i izvršena ocena osnovanosti predloga Republičkog javnog tužioca za izricanje mere zabrane rada istim.

Stav Suda o postojanju procesnih pretpostavki za vođenje postupka prema udruženju SNP „NAŠI“ iz Aranđelovca temelji se na nespornoj činjenici da to udruženje ima organizovane članove, opšte akte – statut i program rada i organe rukovođenja. Nespornost tih činjenica potvrđuje se izjavama predlagača i predstavnika – predsednika udruženja SNP „NAŠI“. Otuda se pouzdano može zaključiti da je to udruženje faktički osnovano, jer je ispunilo materijalno-pravne pretpostavke

za osnivanje propisane odredbom člana 10. st. 1. i 2. i člana 11. stav 1. Zakona o udruženjima. Ono postoji i deluje kao udruženje bez obzira što formalno nije upisano u Registar Agencije za privredne registre. Naime, odredbom člana 4. Zakona o udruženjima propisano je da je upis udruženja u registar dobrovoljan, čime se i neregistrovanom udruženju zakonom dopušta da legalno ostvaruje ciljeve zbog kojih je osnovano. Kod takvog činjeničnog i pravnog stanja proizlazi da udruženje SNP „NAŠI“ iz Arandelovca, iako nema status pravnog lica, ono legitimno i legalno postoji i javno istupa u pravnom poretku. Stoga, a shodno odredbi člana 51. stav 2. Zakona o udruženjima, Sud smatra da se i u odnosu na to udruženje može sprovesti postupak u kome bi se utvrdila osnovanost u predlogu istaknute tvrdnje o postojanju Ustavom utvrđenih razloga za zabranu njegovog rada.

B) Ocena osnovanosti predložene zabrane

Ustavni sud, najpre, konstatuje da se predložena mera zabrane rada udruženja „SNP 1389“ i SNP „NAŠI“ može smatrati osnovanom i opravdanom samo u slučaju nespornog postojanja uverljivih dokaza koji neposredno potvrđuju postojanje Ustavom utvrđenih uslova za njeno izricanje. Ocena postojanja takvih razloga mora se temeljiti na analizi programskih opredeljenja sadržanih u opštim aktima ovih udruženja, analizi aktivnosti i delovanja udruženja i njegovih članova, kao i srazmernosti preduzetih mera od strane nadležnih državnih organa u odnosu na kažnjiva delovanja samog udruženja i njegovih članova. Sud ukazuje da samo proklamovanje nedozvoljenih ciljeva nije i dovoljan razlog za zabranu rada udruženja, kao što i proklamacija dozvoljenih ciljeva ne može isključiti mogućnost izricanja mere zabrane rada udruženju kada su delovanja njegovih članova nesporno usmerena na nasilno rušenje ustavnog poretka, kršenje zajemčenih ljudskih ili manjinskih prava ili izazivanje rasne, nacionalne ili verske mržnje. Zato je nužno sprovesti sveobuhvatno ispitivanje svih navedenih elemenata od čijeg postojanja zavisi ocena osnovanosti i opravdanosti predložene mere. To podrazumeva obavezu Suda da nesporno utvrdi da li pojedinačno, ili, pak, zajedničko postojanje navedenih elemenata opravdava tvrdnju predlagača o postojanju ustavnih uslova za izricanje predložene mere. S tim u vezi, Sud je u obavezi da tu ocenu zasnuje na temelju uverljivih dokaza koji nesporno ukazuju da delovanje ovih udruženja predstavlja ozbiljnu opasnost po demokratiju. Stoga Sud mora, najpre, ispitati uverljivost ponuđenih dokaza o postojanju aktivnosti udruženja i njegovih članova usmerenih na protivustavno delovanje, kršenje zajemčenih ljudskih i manjinskih prava ili izazivanje rasne, nacionalne ili verske mržnje, odnosno, da li se takve aktivnosti pojedinih članova udruženja mogu pripisati udruženju kada se ono sa njima saglašava tako što ih podržava, ili naknadno odobrava. U tom cilju Sud mora i pojedinačno i u međusobnoj povezanosti ispitati: 1) programska načela udruženja, 2) aktivnosti udruženja i njegovih članova i 3) učinak i srazmernost preduzetih mera nadležnih državnih organa prema udruženju i njegovim članovima. Postupajući na taj način Sud konstatuje sledeće:

1. Programska načela udruženja

a) Uvidom u opšte akte udruženja „SNP 1389“ i SNP „NAŠI“ Sud je utvrdio sledeće činjenice: osnivački akt udruženja građana „Srpski narodni pokret 1389“ određuje da je oblast ostvarivanja ciljeva Udruženja „kritička delatnost na polju kulture i socijalnih delovanja“, dok za ciljeve osnivanja ističe: ostvarivanje srpskih

nacionalnih interesa, zaštitu teritorijalnog integriteta i „suverenosti države Srbije, sprečavanje političkih, ekonomskih i kulturnih tendencija globalizma, afirmisanje autentične srpske kulture u najširem smislu i, ostvarivanje opšte ljudske pravde i jednakosti“. Statut Udruženja utvrđuje: „da se Udruženje ne može baviti formiranjem bilo kakvih tajnih i paravojnih udruženja, da je rad javan, da se Udruženje „suprotstavlja kršenju zajemčenih ljudskih ili manjinskih prava, netrpeljivosti zasnovanoj na rasnoj, nacionalnoj ili verskoj pripadnosti“; da podržava svaku grupu građana ili pojedinca kome su realno ugrožena neka od prava; da samo ili u zajednici sa drugim organizacijama organizuje humanitarne akcije, javne skupove, stručne skupove, nastupe u medijima, javno delovanje i okupljanje građana, stručnjaka i organizacija; da radi na okupljanju svih patriotskih organizacija i pojedinaca koji žele da se afirmišu srpska sabornost, da sve svoje aktivnosti sprovodi u duhu važećih zakona i propisa; da Udruženje može zaključivati sporazume o saradnji sa drugim patriotskim organizacijama u zemlji i inostranstvu. Dokument pod nazivom „Osnovni ciljevi SNP 1389“ određuje kao ciljeve Udruženja, pored ostalog, „oslobođenje i ujedinjenje svih srpskih zemalja u jednu srpsku državu (pod pojmom svih srpskih zemalja podrazumevamo: celokupnu teritoriju današnje Republike Srbije sa njenim pokrajinama Kosovom i Metohijom, kao i Vojvodinom, Republike Crne Gore, Republike Makedonije, Republike Srpske i Federacije BiH, kao i prostor okupirane RSK s teritorijalnim proširenjima i severni deo Republike Albanije)“; socijalnu pravdu; zalaganje za globalne integracije druge vrste, pre svega za saradnju sa Ruskom Federacijom i ostalim zemljama BRIK-a, kao i sa svima koji se suprotstavljaju nazadnim vrednostima Novog Svetskog Poretka (pod kojim se podrazumeva Evropska unija, NATO i Međunarodni monetarni fond). Kao „programska načela“ se određuju: rodoljublje, pravoslavna vera, sloga, očuvanje državnog suvereniteta i teritorijalne nedeljivosti Srbije, porodične vrednosti, socijalna pravda, ćirilčno pismo i čuvanje čistote i bogatstva srpskog jezika, srpska (evropska) tradicija naspram „europske modernizacije“, borba protiv sektaštva i unijaćenja i „borba protiv narkomanije, gej pokreta i ostalih devijantnih pokreta i vidova ponašanja“.

b) Opšti akt udruženja SNP „NAŠI“ – dokument pod nazivom „SNP NAŠI-Politički program“ kao jedini raspoloživi programski akt udruženja SNP „NAŠI“ objavljen je na internet sajtu ovog udruženja i priložen Sudu od strane predlagača. On, pored osnovnih određenja, sadrži: da je cilj Udruženja da Srbija bude društvo mogućnosti, koje je „fer u odnosu na sve njene građane“ i da Udruženje „namerava da u potpunosti podrži i ohrabri nezavisnost i inicijativu svakog građanina Srbije“ koja je u skladu sa Ustavom i zakonom; da „želi Srbiju koja je spremna na sve, pa i na najne očekivanije prelome istorijskog razvoja“, koja je u stanju da pouzdano zaštititi svoje nacionalne interese; da Udruženje teži da svakim novim danom učestvuje u izgradnji i stvaranju jedne lepše Srbije; da će nasuprot političkim strankama i njihovim dnevno političkim interesima, Udruženje raditi zarad dobrobiti države i naroda, a ne stranke i pojedinaca, graditi Srbiju duhovnosti, umetnosti, nauke, obrazovanosti, vaspitanosti, tradicije, dostojanstva, materijalne sigurnosti, psihofizičkog zdravlja, radosti i sporta i na rešavanju najvećih društvenih problema kao što su: alkoholizam, iseljavanje mladih stručnjaka i bela kuga. U odeljku „Politički program i osnovi strategije SNP NAŠI“ navodi se da je ideologija Udruženja srpsko rodoljublje i domaćinski poredak, kao ideologija stabilnosti i razvoja, konstantno kreativno obnavljanje društva bez stagnacije i revolucije, očuvanje i modernizacija

Srbije na osnovu njene istorije, kulture i duhovnosti, te se, kao osnovi strategije Udruženja navode: Evroazijske integracije, nasuprot prozapadnim strankama u Srbiji, čije zalaganje za Evropsku uniju i evroatlanske integracije dovode do apsolutnog gubitka državotvornosti, ekonomskog pustošenja, moralnog i duhovnog sunovrata, uništenja svake perspektive i svih vrednosti srpskog društva; „zalaganje za globalne integracije druge vrste, za saradnju sa Ruskom Federacijom i ostalim zemljama BRIK-a“, a kao jedan od prioriteta u spoljnoj politici – „pristupanje Srbije budućoj Evroazijskoj Uniji kroz usmeravanje snaga i kroz insistiranje na trenutno, među evroazijskom intelektualnom i političkom elitom, najzastupljenijem i opšteprihvaćenom konceptu Evroazijske Unije koji podrazumeva Beograd kao glavni četvrti grad i centar Evroazijske Unije“; da je cilj delovanja Udruženja socijalna pravda, društvena odgovornost i narodna vlast (što obuhvata i borbu protiv svega onoga što narušava instituciju porodice i moralnog društva, a podrazumeva narkomaniju, tzv. gej pokrete ... itd), politička državotvorna platforma oslobođenja i ujedinjenja svih srpskih zemalja u jednu srpsku državu (pod pojmom „svih srpskih zemalja“ podrazumeva se celokupna teritorija današnje Republike Srbije sa njenim pokrajinama Kosovom i Metohijom, kao i Vojvodinom, Republike Crne Gore, Republike Makedonije, Republike Srpske i Federacije BiH, kao i prostor okupirane RSK s teritorijalnim proširenjima i severni deo Republike Albanije), te da Udruženje Srbiju vidi kao „teritorijalno Vaskrslu državu u čijem sklopu se nalaze sve srpske zemlje koje su okupirane u ratovima devedesetih“. Kao „programska načela“ navode se rodoljublje, pravoslavna vera, kultura, dostojanstvo i nasleđe..., te određuje da su „Tradicionalne vrednosti i porodica temelj za rast i vaspitanje svakog pojedinca. Porodica je utočište i prava ćelija društva u kojoj se formira svaki pojedinac, tako da naša pravoslavna tradicija igra veliku ulogu u formiranju ličnosti deteta, kako bi bilo zaštićeno od najezde antikulture koja dolazi iz pojedinih zapadnih zemalja, i koja se oličava u sektaštvu, narkomaniji, materijalizmu, individualizmu, ideologijama gej pokreta, i ostalih devijantnih grupa.“

Na osnovu izložene sadržine statutarne i programskih akata oba udruženja Sud nije našao da se njima kao ciljevi udruživanja ili načela delovanja ustanovljavaju one aktivnosti koje bi bile usmerene na nasilno rušenje ustavnog poretka, kršenje zajemčenih ljudskih ili manjinskih prava ili izazivanje rasne, nacionalne ili verske mržnje, što odredba člana 55. stav 4. Ustava predviđa kao osnov za zabranu udruženja.

Sud je pri tom naročito i posebno razmotrio i one delove navedenih akata koje je predlagrač apostrofirao kao dokaz protivustavnog delovanja udruženja, odnosno kao statutarne i programsku podlogu za takvo delovanje. U tom smislu, predlagrač je kao sporne istakao: 1) izvode iz dokumenata „Osnovni ciljevi SNP 1389“ i „SNP NAŠI-Politički program“ (ranije i akt Osnovni ciljevi „SNP NAŠI 1389“) u delovima kojima se kao ciljevi delovanja udruženja navode „oslobođenje i ujedinjenje svih srpskih zemalja u jednu srpsku državu sa jedinstvenim pojmom 'svih srpskih zemalja'“, 2) izvode iz tih dokumenata u kojima se kao ciljevi i programska načela udruženja navode: „rodoljublje, pravoslavna vera, sloga i očuvanje državnog suvereniteta i teritorijalne nedeljivosti Srbije, porodične vrednosti, socijalna pravda, ćirilčno pismo i ćuvanje ćistote i bogatstva srpskog jezika, srpska (evropska) tradicija naspram evropske modernizacije, borba protiv sektaštva i unijaćenja i borba protiv narkomanije, gej pokreta i ostalih devijantnih pokreta i vidova ponašanja“.

Sud nije prihvatio kvalifikacije programskih orijentacija udruženja date od strane predlagača kao dokaz da se na taj način: 1) „zloupotrebljava ustavno pravo na udruživanje koje je uslovljeno time da se ne ugrožavaju ista takva prava pripadnika drugih naroda“; 2) da se navedenim formulacijama „podrazumeva primena nasilja da bi navedeni ciljevi bili ostvareni“, odnosno, da se „vrši diskriminacija prema određenim grupama i opcijama i pojedine osobe se negativno izdvajaju iz populacije.“ Sud nalazi da citirani delovi opštih akata udruženja, posmatrani u kontekstu celine programskih i političkih opredeljenja sadržanih u tim aktima predstavljaju izraz shvatanja grupe građana koju povezuje isti ili sličan pogled na vrednosti koje treba afirmisati u društvenoj zajednici, a koje će oni ostvarivati svojom aktivnošću. Polazeći od ustavnih jemstava slobode misli, savesti, uverenja i veroispovesti iz člana 43. stav 1. Ustava, slobode mišljenja i izražavanja iz člana 46. stav 1. Ustava i slobode izražavanja nacionalne pripadnosti iz člana 47. stav 1. Ustava, Sud smatra da je sloboda izbora i iskazivanja stavova o različitim pitanjima života u društvu i državi pravo svakog čoveka kao individue, koje se može upražnjavati i u zajednici sa drugim licima i kao takvo je sastavni deo slobode udruživanja zajemčene odredbom člana 55. stav 1. Ustava. Navedenu ustavnu garanciju slobode udruživanja, koju afirmiše i odredba člana 3. stav 1. Zakona o udruženjima, prema kojoj se udruženje osniva i organizuje slobodno i samostalno je u ostvarivanju svojih ciljeva, prati istovremeno ustavno i zakonsko određenje o tome koja su delovanja udruženja osnov za njegovu zabranu. Sud smatra da navedeni opšti akti i u njima sadržana programska opredeljenja udruženja čija se zabrana rada traži ne mogu predstavljati pravno validni dokaz o postojanju ustavnog osnova za izricanje takve mere. Ovo iz razloga što se kvalifikacije proklamovanih ciljeva udruženja i način njihovog ostvarenja ne mogu okarakterisati kao nesporne aktivnosti usmerene na nasilno rušenje ustavnog poretka, kršenje zajemčenih ljudskih ili manjinskih prava ili izazivanje rasne, nacionalne ili verske mržnje. Stoga je suprotne tvrdnje predlagača Sud okarakterisao kao činjenično i pravno neutemeljene.

Sud ocenjuje da se nabranjanje navedenih ciljeva aktivnosti, odnosno vrednosti koje udruženja po svom viđenju ističu kao svrhu svog delovanja i iskazuju kroz sadržinu javno dostupnih opštih akata udruženja, ne mogu okarakterisati kao nesporna zagovaranja protivustavnog delovanja. Naime, bez obzira što je u njima iskazana volja za ostvarenjem određenih ciljeva, kao što je „oslobođenje i ujedinjenje svih srpskih zemalja u jednu srpsku državu“, po oceni Ustavnog suda, ne može se prihvatiti stav predlagača da se time potvrđuje zalaganje udruženja za teritorijalne pretenzije prema drugim državama a suprotno međunarodno proklamovanoj politici Republike Srbije. Ovakav stav predlagača nije pravno relevantno potkrepljen ni kada je u pitanju iskazivanje volje za „borbu protiv narkomanije, gej pokreta i ostalih pokreta i vidova ponašanja“. Ustavni sud ukazuje da se tako iskazanom voljom udruženja realno otvara sumnja da li se takvim opredeljenjem pripadnika ovih udruženja atakuje na psihički i fizički integritet pripadnika onih kategorija građana koje, u okviru uživanja svima garantovanih ljudskih prava i sloboda, zagovaraju ili upražnjavaju svoje drugačije, prirodno uslovljene ili slobodno izabrane vrednosti. Međutim, Sud smatra da svaka sloboda izbora opredeljenja u svim sferama života pripada jednako svim građanima i da svi građani jednako podležu ograničenjima i zabranama koje pozitivni pravni sistem predviđa i sankcioniše. Sud je u konkretnom slučaju ocenio da pojedine odredbe navedenih opštih akata indirektno mogu inicirati protivustavne radnje, ali to ipak nije ni dovoljan

ni neposredan osnov da bi se u odsustvu potvrđenog faktičkog protivustavnog delovanja udruženja moglo pouzdano zaključiti da se time iniciraju ili podstiču aktivnosti članova udruženja ili drugih lica na nasilno rušenje ustavnog poretka, kršenje zajemčenih ljudskih ili manjinskih prava ili izazivanje rasne, nacionalne ili verske mržnje, u meri koja bi zahtevala ustavno-sudsku zabranu njihovog rada. Ovo sa razloga što, po stanovištu Ustavnog suda, izricanju takve mere mora prethoditi nesporno utvrđenje da su faktička delovanja i preduzete aktivnosti udruženja predstavljale zloupotrebu prava i sloboda, koje su od strane nadležnih državnih organa bezuspešno sankcionisane kontinuiranim i blagovremenim izricanjem adekvatnih mera.

2. Aktivnosti udruženja i njihovih članova

Sud je konstatovao da se prezentovanim dokazima ukazuje na pisane izjave udruženja čija se zabrana rada traži, lične izjave članova udruženja i izjave neidentifikovanih lica, te prikaz grafita, plakata i video zapisa, čije se autorstvo vezuje za udruženja ili njihove članove u periodu od marta 2008. godine do novembra 2011. godine. Predlagač je kvalifikovao značenje i cilj u njima sadržanih poruka kao: „izrugivanje“, „izazivanje komentara“, „protivljenje“ „postavljanje jednih vrednosti iznad drugih“, „pozivanje na bojkot“, „isključivanje tolerancije“, „pozivanje na sabornu borbu“, „izražavanje diskriminatorских stavova prema LGBT grupi“, „izražavanje diskriminatorског stava prema drugim narodima“, „diskriminaciju građana“, „širenje govora mržnje“, „impliciranje nasilja“, „pozivanje na nasilje“, „pozivanje na nasilničko ponašanje“, „indirektno pozivanje na nasilje“ i „pozivanje na učešće u nasilju“.

Međutim, predstavnici udruženja su na javnoj raspravi objasnili značenje i cilj spornih izjava i napisala i ukazali na povode i motive u čijem su kontekstu nastali. S tim u vezi pozvali su se na svoja Ustavom garantovana demokratska prava građana na slobodu mišljenja i izražavanja, istakavši da njihovi stavovi saopšteni u pisanim izjavama i kroz preduzete aktivnosti nisu upereni protiv pripadnika drugih grupa i individua, već protiv ideja koje oni zagovaraju, propagiraju i šire. U celini su negirali i tvrdnje predlagača da je izjavama, napisima ili radnjama članova udruženja vršeno ili podsticano bilo kakvo nasilje.

Ceneći stavove i tvrdnje predlagača sučeljene sa njihovim osporavanjem od strane udruženja čija se zabrana rada traži, Sud nije našao da prezentovani dokazi po svojoj sadržini potvrđuju značenje i efekte koje im predlagač pripisuje, svojim tumačenjem. Navedene izjave i aktivnosti se mogu u kontekstu konkretnih događaja protumačiti kao izraz nedopuštenog delovanja koje se može i mora sankcionisati od strane nadležnih državnih organa, bez obzira što ih predstavnici udruženja predstavljaju kao izraz subjektivnog viđenja i kao reakciju na događaje inicirane od strane drugih lica. Pri tome, Ustavni sud ukazuje da se odredbom člana 46. Ustava jemči sloboda mišljenja i izražavanja, ali samo u skladu sa Ustavom utvrđenim razlozima za njeno zakonsko ograničenje. Na taj način Ustavom se postavlja brana mogućim zloupotrebama ove slobode na štetu drugih, pozivom na zaštitu opštih interesa. Stoga Ustavni sud smatra da je postojalo ne samo pravo, već i obaveza nadležnih državnih organa da u svakom konkretnom slučaju preduzmu zakonom propisane mere kako prema udruženju, tako i prema njegovim članovima, u svim slučajevima kada utvrde da su njihovim delovanjem prekoračene Ustavom utvrđene granice slobode i prava na javno iskazivanje sopstvenog mišljenja.

Tim povodom Sud primećuje da ne postoji srazmera između težine kvalifikacija iznetih od strane predlagača za pisane i grafičke poruke i mera koje su povodom njih preduzete od strane nadležnih državnih organa. Naprotiv, iz ukupnih navoda u predlogu i Sudu prezentovanih dokaza sledi da su za te vrste aktivnosti udruženja u samo dva slučaja preduzete mere gonjenja. Prvi, kada je 2. novembra 2010. godine Viši javni tužilac u Beogradu dostavio zahtev Odeljenju za javni red i mir Uprave policije grada Beograda za prikupljanje potrebnih obaveštenja povodom ponuđene nagrade putem internet sajta www.snp1389.rs u iznosu od 10.000 evra za informaciju o identitetu lica koje bezbednosnim službama Republike Srbije dojavu prebivalište haškog optuženika Ratka Mladića. U predlogu je navedeno da je tim povodom samo podnet optužni predlog od strane Višeg javnog tužilaštva u Beogradu – Posebno odeljenje za borbu protiv visoko tehnološkog kriminala, ali bez navođenja podataka za koje krivično delo i kakav je ishod tog postupka. I drugi slučaj, kada je oktobra 2009. godine Prvo opštinsko javno tužilaštvo u Beogradu podnelo optužni predlog protiv Mladena Obradovića i Miše Vacića zbog krivičnog dela rasne i druge diskriminacije i krivičnog dela nedozvoljena proizvodnja, držanje, nošenje i promet oružja i eksplozivnih naprava. Tom prilikom Miši Vaciću kao jednom od vođa Pokreta 1389 stavljeno je na teret da je u periodu od 18. do 20. septembra 2009. godine širio i predstavljao ideje koje zagovaraju diskriminaciju protiv pripadnika LGBT populacije, zasnovane na ličnom svojstvu-seksualnoj orijentaciji, tako što je distribuirao i pribavljao propagandni materijal – 229 nalepnica sa tekstom „Nećemo gej paradu, hoćemo patriotsku vladu“, „Pokret 1389“, a u sredstvima javnog informisanja davao izjave preteće i uvredljive sadržine za pripadnike LGBT populacije kao što su: „Zaštiti svoje dete“, „Ideja nije poziv na linč nego na formiranje jedinstvene galerije koja će pomoći ljudima da prepoznaju pedere i sklone decu iz njihove okoline, pedera ima svuda, u komšiji i učitelju itd“. Međutim, Sudu nije prezentovan i relevantan dokaz da su ove aktivnosti Miše Vacića inicirane, podržane ili odobrene od strane udruženja „SNP 1389“. Osim toga, predlagač ne navodi ni jedan podatak o drugom krivičnom delu nedozvoljena proizvodnja, držanje, nošenje i promet oružja i eksplozivnih naprava, čije je izvršenje istim optužnim aktom stavljeno na teret okrivljenom zbog ne manjeg stepena društvene opasnosti, niti, pak, pruža dokaze Ustavnom sudu o toku i ishodu tog krivičnog postupka.

3. Preduzete mere nadležnih državnih organa

Sud je uvažio objektivno uslovljenu teškoću za predlagača da diferencirano i jasno izloži koji navodi i s tim u vezi ponuđeni dokazi predstavljaju materijalno-pravnu podlogu za odlučivanje o predloženoj zabrani rada predmetnih udruženja. S tim u vezi, Sud konstatuje da izneti neprecizni navodi i ponuđeni dokazi sadrže nedostatke zbog kojih se ne može pouzdano utvrditi vrsta kažnjivog dela, brojnost preduzetih mera, identitet i pripadnost lica protiv kojih je mera preduzeta, niti pravnosnažni ishod pokrenutih postupaka.

Iz podataka datih u predlogu može se okvirno zaključiti da je u odnosnom periodu podneto približno 30 krivičnih prijavi, ali je samo za neke od njih navedena i pravna kvalifikacija dela („ugrožavanje sigurnosti“-1, „uništenje i oštećenje tuđe stvari“-4, „napad na službeno lice“-1, „lažna dojava“-1, „nasilničko ponašanje“-14, „rasna i druga diskriminacija“-1, „nedozvoljena proizvodnja, držanje, nošenje i promet oružja i eksplozivnih naprava“-1). I u pogledu ishoda postupaka

prezentovani su samo delimični podaci koji ukazuju da je za sedam slučajeva postupak u toku, da su tri postupka okončana bez osuđujuće presude, i da je samo u jednom postupku koji se vodio prema maloletnom licu izrečena vaspitna mera. Takođe, u odnosu na identitet gonjenih lica i njihove pripadnosti udruženjima čija se zabrana rada predlaže, učesnici u postupku su izneli oprečne tvrdnje. U predlogu se navodi da je u aprilu 2011. godine doneta prvostepena presuda kojom su „optužena lica“ osuđena zbog krivičnog dela nasilničkog ponašanje na sportskoj priredbi ili javnom skupu, „pri čemu je Igor Marinković osuđen na kaznu zatvora u trajanju od 10 meseci“. Predstavnici udruženja su na javnoj raspravi osporili identitet tog lica kao člana udruženja, a predlagač nije opovrgao moguću zamenu identiteta osuđenog lica i istoimenog člana jednog od udruženja. Predstavnici udruženja su takođe osporili kao nedokazane tvrdnje predlagača o pripadnosti i u predlogu imenovanih lica kao članova udruženja (Milan Dimitrijević i Dragan Glišović), u vezi sa navodom da je 19. septembra 2008. godine zabeležen fizički napad aktivista i simpatizera udruženja „SNP 1389“, „Naši“ i „Obraz“ na grupu pripadnika LGBT populacije u klubu „Reks“ u Beogradu, zbog čega su „protiv četiri identifikovana učesnika“ podnete četiri krivične prijave i jedna prekršajna prijava. Međutim, Sudu nije tokom postupka pružen i pouzdan dokaz da su te aktivnosti organa gonjenja uperene protiv aktivista udruženja čija se zabrana rada traži. Šta više, predlagač nije obavestio Sud ni o preduzetim radnjama po podnetim krivičnim prijavama na koje se pozvao kao dokaz o protivustavnom delovanju pojedinih članova tih udruženja.

Iz podataka datih u predlogu u vezi sa vođenim prekršajnim postupcima, sledi da je podneto približno 20 zahteva za pokretanje prekršajnog postupka. Od tog broja, za 18 slučajeva nije navedena pravna kvalifikacija dela. Preostala dva slučaja se odnose na „vređanje“, odnosno „odbijanje prekida javnog skupa“. Takođe, prezentovani dokazi o ishodu postupaka ukazuju da je izrečena jedna kazna zatvora u trajanju od 30 dana, jedna kazna zatvora od 15 dana uz novčanu kaznu od 5.000 dinara, i jedna novčana kazna od 5.000 dinara, ali bez konkretizacije samih izvršilaca (označeni sintagmom „identifikovanim licima“). Osporene su i tvrdnje predlagača o učešću članova udruženja u pojedinim akcijama (događaj od 24. aprila 2009. godine, povodom koga je, zbog osnovane sumnje da su učestvovali u pripremanju napada na pripadnike romske zajednice, privedeno „pet lica koja su se izjasnila kao aktivisti i simpatizeri organizacija Nacionalni stroj, Obraz i udruženja ‘1389’, kod kojih su pronađene metalne šipke i pirotehnička sredstva, te su podneti zahtevi za pokretanje prekršajnog postupka“). Predstavnici udruženja su na javnoj raspravi negirali učešće udruženja ili njihovih članova u tom događaju. O tim tvrdnjama predstavnika udruženja predlagač nije izrazio protivljenje niti je ponudio Sudu adekvatne protivdokaze.

Takođe, prezentovani podaci o krivičnom i prekršajnom gonjenju lica kojima predlagač pripisuje svojstvo člana udruženja, nisu uverili Sud da postoji odgovarajuća srazmera između zahteva za zabranu rada udruženja i preduzetih mera krivičnog i prekršajnog gonjenja prema pojedinim članovima udruženja. Ovo iz razloga što se, iz Sudu prezentovanih dokaza o izvršenim kažnjivim delima i tim povodom preduzetim merama u periodu od marta 2008. godine do oktobra 2011. godine, ne može utvrditi tačan broj pokrenutih postupaka, vrsta dela koje je predmet optužbe, da li je i na koji način postupak pravnosnažno okončan u

odnosu na konkretno lice, niti se može pouzdano identifikovati pripadnost gonjenog lica nekom od udruženja čija se zabrana traži. To je posledica činjenice da se u pojedinim slučajevima opisuju događaji u kojima su vršena kažnjiva dela uz istovremene aktivnosti članova drugih udruženja građana („Obraz“ i „Nacionalni stroj“, „1389“). Predstavnici predmetnih udruženja su na javnoj raspravi negirali učešće svojih članova u događajima koji su u predlogu pobrojani bez navođenja imena lica kojima su izrečene kaznene mere. Takođe, tom prilikom su osporena i svojstva članova udruženja za pojedina lica čija su imena navedena u predlogu. Međutim, uprkos ovakvom osporavanju odlučnih činjenica, predlagač nije Sudu dostavio ni jedan novi dokaz kojim bi se ove tvrdnje predstavnika udruženja demantovale, odnosno naknadno potvrdili njegovi stavovi o učešću članova udruženja u tim događajima. Kod takvog činjeničnog stanja Sud nije mogao prihvatiti tvrdnju predlagača da su pravno nedopuštena delovanja tih lica činjena po nalogu ili uz znanje i odobrenje udruženja čija se zabrana traži. Ovo utoliko pre što teret dokazivanja istinitosti takve tvrdnje leži na predlagaču koji je u obavezi da Sudu pruži pouzdane dokaze za utvrđivanje odlučnih činjenica na kojima se tvrdnja temelji. U tom kontekstu Ustavni sud naglašava i da pokrenuti krivični ili prekršajni postupci, bez prezentovanja podataka o njihovom pravnosnažnom ishodu, ne mogu predstavljati pravno relevantne dokaze, a još manje to mogu biti podaci o podnetim krivičnim prijavama, bez obzira na to što su njima obuhvaćena lica koja su i nesporni članovi udruženja čija se zabrana rada traži.

U sprovedenom postupku nisu potkrepljene ni konstatacije predlagača da je u periodu od 20. maja 2009. godine do 19. marta 2011. godine zabranjeno održavanje 13 javnih skupova čiji su sazivači navedena udruženja, odnosno lica kojima se pripisuje svojstvo člana udruženja. Sud je konstatovao da se devet rešenja odnosi na javne skupove čiji je sazivač udruženje „SNP 1389“ ili zajedničko udruženje „SNP NAŠI 1389“, dok se preostala rešenja odnose na zabrane skupova čiji je sazivač fizičko lice bez naznake pripadnosti određenom udruženju, kao i na zabrane skupova u organizaciji drugih udruženja. Sud nalazi da odluke o zabrani održavanja javnih skupova koje sadrže samo lično ime fizičkog lica, bez određenja da skup sazivaju u ime određenog udruženja ili u svojstvu člana udruženja, ne mogu predstavljati pravno relevantan dokaz o aktivnostima konkretnog udruženja. To nisu prihvatljivi dokazi o zabranama skupova udruženja čija se zabrana rada traži, niti se za tu ocenu mogu smatrati pravno relevantnim dokazima odluke o zabrani koje su izrečene drugim udruženjima. Osim toga, Sud je samo u jednom od prezentovanih devet slučajeva zabrana skupa utvrdio da je to učinjeno zbog procene nadležnog organa da na skupu može doći do izazivanja i podsticanja nacionalne, rasne, verske netrpeljivosti i mržnje iz člana 9. Zakona o okupljanju građana. U preostalih osam slučajeva razlog zabrane je bio sprečavanje ometanja javnog saobraćaja, ugrožavanja zdravlja, javnog morala ili bezbednosti ljudi i imovine iz člana 11. Zakona. Zbog toga Sud ne može prihvatiti tvrdnju predlagača da su zabrane tih skupova izrečene zbog diskriminacije drugih grupa i naroda, odnosno opasnosti od nasilnog rušenja ustavnog poretka.

Ustavni sud ocenjuje da ni odluke o prekršajnoj odgovornosti lica za kršenje odredaba Zakona o okupljanju građana ne potkrepljuju tvrdnju predlagača o osnovanosti predložene mere zabrane rada navedenim udruženjima. Ovo iz razloga što je Sud na osnovu prezentovanih mu dokaza utvrdio da se od 15 dostavljenih odluka

suda za prekršaje, samo dve odnose na članove udruženja čija se zabrana traži (na Igora Marinkovića koji je zbog prekršaja iz člana 15. stav 1. tačka 5) Zakona o okupljanju građana i člana 12. stav 1. Zakona o javnom redu i miru, osuđen na kaznu zatvora u trajanju od 15 dana i novčanu kaznu od 5.000 dinara, i na Mišu Vacića koji je zbog prekršaja iz člana 15. stav 1. tačka 2) Zakona o okupljanju građana osuđen na kaznu zatvora u trajanju od 30 dana.). Preostalih 12 odluka odnose se na lica koja nisu pripadnici udruženja. S tim u vezi, Sud konstatuje da podvrgavanje prekršajnoj odgovornosti lica za koja nije pouzdano utvrđena pripadnost udruženju čija se zabrana rada traži ne može biti dokaz o preduzetim aktivnostima državnih organa na gonjenju članova udruženja kao učinilaca kažnjivih dela. Sa druge strane, činjenica da je u samo dva slučaja doneta osuđujuća presuda za članove tih udruženja ne potkrepljuje pretpostavku da su i po ovom osnovu od strane državnih organa iscrpljene sve adekvatne mere zaštite demokratskih vrednosti društva, zbog čega bi bilo mesta izricanju zabrane rada istih, kao nužnog i jedino adekvatnog odgovora države na takvo kršenje Ustavom zajemčenih sloboda.

Sud je cenio i naknadno dostavljene dokaze o preduzetim merama povodom kršenja odredaba Zakona o javnom redu i miru. Iz tih dokaza se vidi da je gonjenje preduzimano isključivo na temelju odredbe člana 12. stav 1. Zakona, koja propisuje: „Ko prosjačenjem ili skitničanjem, ili nepristojnim, drskim i bezobraznim ponašanjem ugrožava spokojstvo građana ili remeti javni red i mir, kazniće se novčanom kaznom od 20.000 dinara ili kaznom zatvora do 30 dana“. Iz osam dostavljenih presuda vidljivo je da su one donete 6. marta 2011. godine, po zahtevima od 5. marta 2011. godine za prekršaj čiji opis glasi: „Što je dana 5. marta 2011. godine u 18.30 časova u Beogradu u ul. Bulevar Zorana Đinđića br. 64 ispred zgrade B92 narušavao/la javni red i mir na način što je istakao/la transparent dužine oko 4 metra i visine oko 1 metar sa natpisom B (kukasti krst) 92 ISTINA I LJUBAV PREMA SRBIJI, POBEDIĆE VAŠE LAŽI O NAMA.“ Međutim, ni te odluke ne sadrže konstataciju o pripadnosti odgovornih lica udruženju čija se zabrana rada traži, niti su dokaz da su to prekršaji učinjeni na javnom skupu sazvanom od strane nekog od tih udruženja. Istina, predstavnik udruženja „SNP 1389“ je na javnoj raspravi potvrdio da su te aktivnosti preduzete u organizaciji udruženja kao reakcija na uskraćivanje prava na demantiju od strane te medijske kuće, ali to samo po sebi ne može biti i dokaz o postojanju ustavnih razloga za zabranu rada tih udruženja i opravdanost izricanja takve mere u demokratskom društvu.

V

Polazeći od iznete sveobuhvatne analize programskih načela udruženja, aktivnosti udruženja i njegovih članova i srazmernosti već preduzetih mera nadležnih državnih organa prema udruženjima i njihovim članovima, Sud je zaključio da u konkretnom slučaju nisu ispunjeni Ustavom utvrđeni uslovi za zabranu rada udruženja „SNP 1389“ i SNP „NAŠI“. Takva ocena Suda temelji se na stanovištu da zabrana rada udruženja mora predstavljati nužnu meru demokratskog društva. U tom kontekstu Sud ukazuje da ova mera predstavlja poslednji odbrambeni akt demokratskog društva kada delovanje i aktivnosti udruženja i njegovih članova krajnje ozbiljno i intenzivno krše Ustavom zajemčena prava i slobode tako da se njima na nesumnjiv način želi ostvariti nasilno rušenje ustavnog poretka, kršenje zajemčenih ljudskih ili manjinskih prava ili izazivanje rasne, nacionalne ili verske mržnje. Stoga je Sud stanovišta da je ovu meru moguće izreći tek kada se pouzdano

utvrdi da sve prethodno preduzete mere nadležnih državnih organa nisu sprečile kontinuirano delovanje udruženja i njegovih aktivnosti usmerenih na ostvarenje Ustavom zabranjenih ciljeva. Sud je zaključio da se u konkretnom slučaju ne može pouzdano utvrditi postojanje ustavnih razloga za izricanje najteže mere kao što je zabrana rada udruženja građana. U tom kontekstu, Sud primećuje da preduzete mere od strane nadležnih državnih organa prema članovima udruženja ne predstavljaju adekvatan odgovor demokratskog društva za učinjene povrede prava zbog čijeg bi neuspeha Ustavni sud mogao i morao zabraniti rad njihovih udruženja. Na opravdanost izricanja takve mere ne upućuju ni Sudu prezentirani dokazi o brojnosti učinjenih povreda zakona i težini izrečenih mera pojedinim članovima udruženja. Iz tih razloga Ustavni sud nije došao do pouzdanog uverenja da su u sistemu zaštite sloboda i prava nadležni državni organi prethodno već iscrpili sve mere prevencije i adekvatnog sankcionisanja protivpravnog delovanja ovih udruženja i njihovih članova, zbog čega bi se za svako dalje ponavljanje istih ili sličnih kažnjivih ili uznemiravajućih aktivnosti udruženja moralo pribeci izricanju mere zabrane njihovog rada, kao nužnog i jedino mogućeg odgovora države u demokratskom društvu.

Sledom rečenog Sud je našao da u sprovedenom postupku nije potvrđena osnovanost tvrdnje Republičkog javnog tužioca o postojanju odredbom člana 55. stav 4. Ustava utvrđenih razloga zbog kojih bi se mogao zabraniti rad udruženja „SRPSKI NARODNI POKRET 1389“ i SNP „NAŠI“, pa je otuda i odlučeno kao u tački 1 izreke.

To su razlozi zbog kojih je, na temelju odredaba člana 42a stav 1. tačka 2) i stav 3. Zakona o Ustavnom sudu, Ustavni sud doneo Odluku kao u izreci.

PRESEDIK
USTAVNOG SUDA
dr Dragiša B. Slijepčević, s.r.

Bosa Nenadić, Katarina Manojlović Andrić
Ustavni sud Republike Srbije, Beograd

**ZAJEDNIČKO IZDVOJENO MIŠLJENJE
U ODNOSU NA ODLUKU USTAVNOG SUDA
BROJ VIIU-482/2011***

Ustavni sud je na sednici od 14. novembra 2012. godine, u predmetu broj VIIU-482/2011, većinom glasova, doneo Odluku kojom je odbio predlog za zabranu rada udruženja građana „Srpski narodni pokret 1389” iz Beograda i Udruženja građana SNP „Naši“ iz Arandelovca (tačka 1. izreke), a odbacio predlog za zabranu rada udruženja građana „SNP NAŠI 1389” (tačka 2. izreke).

U vezi sa delom tačke 1. izreke Odluke koji se odnosi na Udruženje građana SNP „Naši“ iz Arandelovca i sa obrazloženjem Odluke izdvojili smo mišljenje iz više razloga:

Prvo, smatramo da je po predlogu Republičkog javnog tužioca za zabranu rada navedenih udruženja trebalo formirati tri posebna predmeta i voditi tri odvojena postupka, jer se radi o tri udruženja koja se razlikuju po svom statusu, po svojim aktima, po svom delovanju i dr.

Drugo, po našem shvatanju, ne postoji ustavni osnov da Ustavni sud odlučuje o zabrani rada udruženja građana koja nisu registrovana. Naglašavamo da nadležnost Ustavnog suda predstavlja materiu constitutionis, te pozivanje na odredbu člana 51. stav 2. Zakona o udruženjima („Službeni glasnik RS“, br. 51/09 i 99/11) nema svoje ustavno utemeljenje, jer se po opšteprihvaćenom stanovištu naše pravne struke, a i u skladu sa dosadašnjim postupanjem Ustavnog suda, nadležnost ovog suda utvrđena Ustavom ne može ni proširivati niti umanjivati aktima niže pravne snage od Ustava. Očigledna je tendencija zakonodavca izražena u Zakonu o udruženjima da sve sporove u vezi rada udruženja „prebaci“ pred Ustavni sud, ne vodeći računa o Ustavom uspostavljenoj nadležnosti pojedinih organa u ovoj oblasti, kao i o tome da Ustavni sud nije organ po ostatku ili redovni sud,

* *Službeni glasnik RS*, br. 6/2013 od 18.1.2013. godine.

već je njegova osnovna funkcija zaštita ustavnosti i zakonitosti i ljudskih i manjinskih prava.

Treće, predlagali smo pokretanje postupka za ocenu ustavnosti odredaba člana 50. stav 1. i člana 51. stav 2. Zakona o udruženjima, jer iz odredaba člana 55. Ustava proizlazi da Ustavni sud može zabraniti samo ono udruženje koje je upisano u registar kod nadležnog državnog organa. Po našem mišljenju, Ustavni sud s obzirom na svoju nadležnost i mesto u ustavnom poretku Republike Srbije treba da odlučuje samo o onim udruženjima koja imaju svojstvo pravnog lica, odnosno koja su upisana u registar, a ne i o udruženjima, kao što je Udruženje građana SNP „Naši“ iz Aranđelovca, koja nemaju status pravnog lica i na koja se shodno primenjuju pravila o građanskom ortakluku (član 2. stav 3. Zakona o udruženjima).

Četvrto, smatramo da je u ovoj vrsti sporova pred Ustavnim sudom došlo do izražaja svojevrсно ad hoc odlučivanje, bez jasno utvrđenih kriterijuma i stavova. Utvrđivanje načelnih pravih stavova povodom predloga za zabranu rada udruženja bilo je posebno značajno kada se ima u vidu da je postupak zabrane rada udruženja u Zakonu o Ustavnom sudu podnormiran, da nisu uređene faze postupka, shodna primena odredaba drugih procesnih zakona, niti pravno dejstvo odluka Ustavnog suda i mere koje se mogu naložiti kada Sud odluči da zabrani rad udruženja. Nije sporna činjenica da Ustavni sud u rešavanju ovih sporova do sada nije imao izgrađenu praksu, a da u savremenim evropskim zemljama skoro nijedan ustavni sud ne odlučuje o zabrani rada udruženja u prvom i poslednjem stepenu. Ukazujemo i na to da Ustavni sud ima brojne stavove utvrđene u domenu normativne kontrole; da je pre odlučivanja o ustavnim žalbama utvrdio stavove o načinu postupanja po ustavnim žalbama, pretpostavkama za njihovo podnošenje, kao i sadržini odluka koje se po njima donose; da je na isti način Sud postupio pre započinjanja rada i vođenja postupaka po žalbama i ustavnim žalbama neizabranih sudija i tužilaca.

Peto, ističemo da Ustavni sud nije utvrdio karakter postupka za zabranu rada udruženja, što je, po našem mišljenju, dovelo do neujednačenog postupanja prilikom odlučivanja o zabrani rada udruženja „Otačestveni pokret Obraz“ u predmetu VIIU-249/2009 i o zabrani rada tri udruženja u predmetu VIIU-482/2011 na koji se odnosi ovo zajedničko izdvojeno mišljenje.

Šesto, smatramo da su u navedenim predmetima primenjeni različiti kriterijumi pri oceni osnivačkih akata i delovanja udruženja.

Sedmo, i ovom prilikom ukazujemo da je vidna aljkavost Republičkog javnog tužilaštva u pripremi predloga za zabranu rada udruženja. Ustavni sud je prvobitno podneti predlog vratio podnosiocu na uređenje, jer nije bio pripremljen na način koji bi omogućavao postupanje Suda. S obzirom

na nedostatke koje je sadržavao prvobitni tekst predloga, počev od identifikacije udruženja čija se zabrana rada tražila, pa do predloženih mera, bilo je, po našoj oceni, dovoljno osnova da se taj predlog za zabranu rada udruženja odbaci kao neuredan, a ne da se nakon više dopuna predloga pristupi meritornom odlučivanju.

Kako zbog nedostatka vremena nismo mogle izneti detaljnu i celovitu argumentaciju za sve iznete stavove, to ćemo učiniti u tekstu izdvojenog mišljenja koje će biti sačinjeno za Bilten Ustavnog suda.

Sudije Ustavnog suda
dr Bosa Nenadić, Katarina Manojlović Andrić

Dragan Malešević Tapi – *Crna Gora* (ulje na platnu)

Olivera Vučić, Katarina Manojlović Andrić
Ustavni sud Republike Srbije, Beograd

IZDVOJENO MIŠLJENJE U PREDMETU USTAVNOG SUDA VIIU-482/2011*

Ustavni sud je na sednici od 14. novembra 2012. godine u predmetu broj VIIU-482/2011, doneo Odluku kojom je odbio predlog za zabranu rada udruženja građana „SRPSKI NARODNI POKRET 1389“ iz Beograda i Udruženja građana SNP „NAŠI“ iz Aranđelovca i odbacio predlog za zabranu rada udruženja građana „SNP NAŠI 1389“.

Odluku prethodno navedene sadržine podržavam. Ono iza čega ne mogu da stanem bez izdvajanja svoga mišljenja i što svojim glasom ne mogu da podržim bez jasnog distanciranja od stava ostalih sudija odnosi se na obrazloženje koje prati navedenu izreku donete Odluke, a tiče se, po mome razumevanju stvari, svojevrstne izmene pristupa Suda u rešavanju pitanja zabrane rada udruženja. Tačnije, iskazane promene kako samog načina, tako i pravca promišljanja Ustavnog suda na putu koji je Sud prošao do formiranja i donošenja odluke, u odnosu na onaj ispoljen prilikom donošenja Odluke VIIU-249/2009 („Službeni glasnik RS“ broj 69. od 20. jula 2012, str. 89–101), kojom je izrečena zabrana rada Udruženju građana „Otačestveni pokret Obraz“. Ta zabrana je izrečena „zbog delovanja usmerenog na kršenje zajemčenih ljudskih i manjinskih prava i izazivanja nacionalne i verske mržnje“, a istom odlukom naloženo je brisanje ovog Udruženja iz Registra udruženja koji vodi Agencija za privredne registre, danom dostavljanja ove odluke Agenciji. Zato, suštinu ovog izdvojenog mišljenja treba videti prvenstveno u isticanju činjenice iskazivanja tog, po mome shvatanju, neopravdljivo različitog pristupa Ustavnog suda, koji se takvim iskazuje ne samo prema Udruženju građana „Otačestveni pokret Obraz“, sa jedne strane, i udruženjima građana „SRPSKI NARODNI POKRET 1389“ iz Beograda i SNP „NAŠI“ iz Aranđelovca, sa druge strane, već, u krajnjoj liniji, prema slobodi udruživanja kao takvoj i postavljanju granica njenom uživanju u demokratski uređenom društvu. U vezi sa

* *Službeni glasnik RS*, br. 6/2013 od 18.1.2013. godine,

obrazloženjem Odluke, u kome je sadržana argumentacija na osnovu koje je formiran stav Suda o ovoj spornoj pravnoj stvari nesporno izvanredne važnosti, nužno moram da istaknem da ga, po mome sudu, u odnosu na prethodno obrazloženje koje je pratilo Odluku o zabrani rada udruženja građana „Otačestveni pokret Obraz“, odlikuje višestruka različitost. Tu različitost ja prepoznajem već kod odabranog polaznog stanovišta, tačnije, kod iskazane opredeljenosti za način postupanja, zatim, kod načinjenog izbora uporišnih tačaka na koje će se zauzeti stavovi osloniti i, u vezi sa njima, ukazane prednosti pojedinim od njih, pa, na kraju, i u pogledu ukupnog duha obrazloženja kao jednog celovitog konceptijskog pristupa koji je omogućio zasnivanje citirane Odluke upravo sa navedenom sadržinom.

Slučaj je hteo da se u jednoj istoj kalendarskoj godini, u razmaku od nepunih šest meseci, od strane istovetnog sudijskog sastava, Ustavni sud u dva navrata oglasi stručnoj i opštoj javnosti u Srbiji i, s obzirom na sadržinu pitanja koje je bilo predmet sudovanja, zasigurno i javnosti izvan granica naše zemlje, dvema različitim odlukama o spornoj pravnoj stvari iste, nesporno izuzetno osetljive, prirode – ograničenja Ustavom ujemčene slobode udruživanja. Tako se u istovetnim društvenim uslovima, koji se u tako kratkom vremenskom periodu nisu mogli osetnije izmeniti, „sudilo“ udruženjima bliskih pogleda i sličnih ciljeva čijem ostvarenju teže, i koja se, uz sve to, nisu iskazala bitno drugačijim načinom delovanja, niti znatno različitim brojem svojih članova i sledbenika, a čija je sudbina, citiranim odlukama Ustavnog suda, sasvim različito određena. Za ustavno sudovanje vremenska distanca često znači mnogo, ponekad, u smislu krajnjeg ishoda, bezmalo i sve. U meri u kojoj se ustavno sudstvo razlikuje od redovnog sudstva, različit je i stepen uticaja društvenih prilika iz vremenskog razdoblja u kome se jedna odluka donosi. Razumevanje suštine spornog u jednoj ustavnosudskoj stvari neretko se приметно menja nakon protoka izvesnog vremenskog perioda. Razloge treba videti u dugom trajanju ustavnih normi, u njihovoj opštosti, načelnosti i tako ostvarenoj sposobnosti da „nadkriju“, obuhvate neminovne izmene društvenih odnosa u vremenu u kome su na snazi. A sve ovo, ponajpre se odražava upravo na pitanja povodom kojih se ceni mera dopustive slobode i prihvatljivosti širenja, prevazilaženja te ustanovljene mere. Pred Ustavnim sudom Srbije bilo je slučajeva kada je sam predlagač određenih zabrana odustajao od svojih predloga, jer je vreme proteklo u čekanju odluke Suda donelo drugi način gledanja i obesmisliilo zahteve i očekivanja predlagača iz vremena sastavljanja predloga. U slučaju u vezi sa kojim izdvajam svoje mišljenje nije bilo tog protoka vremena koji bi se mogao, svojim trajanjem i u njemu ostvarenim promenama, nametnuti kao razlog ili uzrok izmene stava predlagača, ali ni samog Suda prilikom odlučivanja. Sve se desilo od leta do jeseni i u jednoj godini Ustavni sud je, po mome sagledavanju stvari, primenio dva različita načina razmatranja

spornog pitanja zabrane rada udruženjima, odlučivši se za dva u nedopustivo izraženoj meri nepribližna pristupa i tako, konačno, doneo dve dijametralno različite odluke. Čini se, po mome viđenju, da je Sud, poklanjajući veru snazi određenog (a u pogledu ovih dveju odluka međusobno različitog) kruga činjenica te oslanjajući se na različita uporišna mesta, uz pozivanje na argumente koji su stavljeni opet u različit celokupan kontekst donošenja zaključne pravne ocene, nedopustivo različito postupao. Pomenuću, primera radi, samo neka od takvih zapažanja. U obrazloženju odluke kojom je izrečena zabrana „Obraza“, gradeći svoje opredeljenje za zabranu kao neophodnu meru za dokazani karakter ove organizacije i opasnost koju ona svojim delovanjem predstavlja po srpsko društvo, Sud se poziva, između ostalog, i na okolnost da je „Republika Srbija relativno nedavno prošla kroz veoma težak istorijski period opterećen ratovima podstaknutim nacionalnom i verskom suprotstavljenošću naroda u regionu i da je demokratsko pluralističko društvo koje se izgrađuje još uvek opterećeno brojnim predrasudama koje imaju svoje duboke korene u istoriji naroda na prostorima Balkana“, te je „od posebnog (je) značaja zaštititi najvažnije društvene vrednosti svim sredstvima i blagovremeno sprečiti sve one pojave koje mogu, neročito stvaranjem okruženja nesigurnosti i straha za pripadnike čitavih društvenih grupa, poništiti napore kojima se iskazuje demokratska tradicija srpskog naroda“. Obrazlažući svoju drugu odluku, kojom se ne poseže za zabranom, Ustavni sud više svoje sudovanje o ovoj stvari ne stavlja u kontekst ovako prikazane države Srbije, kao da je dugo vreme učinilo da sećanja na spominjana dešavanja izblede i da se zabrinutost za demokratske vrednosti i poništavanje napora koji su ih izborili više ne postavlja. Težište obrazloženja koje prati ovu potonju odluku sada predstavlja stanovište Suda „da zabrana rada udruženja mora predstavljati nužnu meru demokratskog društva“, u kom kontekstu Sud ukazuje da „ova mera predstavlja poslednji odbrambeni akt demokratskog društva kada delovanje i aktivnosti udruženja i njegovih članova krajnje ozbiljno i intenzivno krše Ustavom zajemčena prava i slobode tako da se njima na nesumnjiv način želi ostvariti nasilno rušenje ustavnog poretka, kršenje zajemčenih ljudskih ili manjinskih prava ili izazivanje rasne, nacionalne ili verske mržnje. Stoga je Sud stanovišta da je ovu meru moguće izreći tek kada se pouzdano utvrdi da sve prethodno preduzete mere nadležnih državnih organa nisu sprečile kontinuirano delovanje udruženja i njegovih aktivnosti usmerenih na ostvarivanje Ustavom zabranjenih ciljeva. Iz rečenog sledi zaključak da Sud nije došao, u ovom konkretnom slučaju, do pouzdanog uverenja da se mora pribeci izricanju mere zabrane ovih udruženja, kao nužnog i jedino mogućeg odgovora države u demokratskom društvu.

Kada smo sudija Katarina Manojlović Andrić i ja, ne slažući se sa zabranom rada Udruženja građana „Obraz“, izdvojile mišljenje u odnosu na takvu odluku Ustavnog suda, pošle smo od nesumnjive potrebe da „Sud utvrdi jasne i precizne stavove o spornim ustavnopravnim pitanjima koja se postavljaju prilikom odlučivanja o zabrani rada udruženja“. Ukazujući na potrebu iskazivanja uzdržanosti i opreza prilikom izricanja tako dalekosežne mere kakva je zabrana delovanja udruženja građana, citirale smo i mišljenje koje je izrazio bivši član Venecijanske komisije iz Švedske, H. H. Fogel, u kome se ističe da postoji jasan evropski stav o tome kako se propisi iz oblasti zabrane i raspuštanja političkih stranaka primenjuju u praksi, a on se sastoji u sledećem – „oni se ne primenjuju“. Za slučaj da se nadležni organi opredele za njihovu primenu, takvi propisi se tumače veoma usko, a malobrojni izuzeci samo potvrđuju ovo pravilo.

Čini se da postupanje Ustavnog suda Srbije nakon donošenja ove poslednje Odluke u nizu do sada donetih odluka samo potvrđuje naše svojevrsno upozorenje izneto u Izdvojenom mišljenju u predmetu VIIIU-249/2009 da Sud mora uložiti napore kako bi brižljivo gradio pravne stavove o ustavnom ograničenju slobode udruživanja. Tom prilikom izrečena ocena iza koje smo stale sudija Manojlović Andrić i ja da je zabrana rada „Obraza“ izrečena „bez bilo kakvog teorijskog osvrta na uživanje i ograničenje političkih sloboda, bez jasnih načelnih pravnih stavova o spornim ustavnopravnim pitanjima i sa jednostranom argumentacijom“, po mome sudu, može se izreći i u odnosu na ovu novodonetu Odluku, iako je sudski ishod ovoga puta sasvim drugačiji. Upravo ta razlika među sudskim odlukama, koja, po mome viđenju, nije u srazmeri sa postojećim razlikama između zabranjenog udruženja „Otačestveni pokret Obraz“ i udruženja čija je zabrana odbijena, „SRPSKI NARODNI POKRET 1389“ i SNP „NAŠI“, jeste razlog što ovo obrazloženje, na način kako ja razumem ovaj vid delatnosti ustavnog sudstva, ne može biti valjana podrška, razjašnjenje i utemeljenje same Odluke.

Sudija
dr Olivera Vučić

Saglašavam se sa Izdvojenim mišljenjem sudije dr Olivera Vučić.

Sudija
Katarina Manojlović-Andrić

Tanasije Marinković

Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu

**PRILOG ZA JAVNU RASPRAVU O ZABRANI
RADA UDRUŽENJA GRAĐANA
„OTAČASTVENI POKRET OBRAZ“***

Rezime: Republičko javno tužilaštvo je Ustavnom sudu Republike Srbije podnelo Predlog za zabranu rada udruženja građana „Otačastveni pokret Obraz“. O Predlogu Tužilaštva Ustavni sud je održao javnu raspravu 14. decembra 2011. godine. U ovom radu, pripremljenom za tu javnu raspravu, razmatraju se pitanja koja su od značaja za odluku o zabrani udruženja: da li su ciljevi i delovanje udruženja usmereni na narušavanje jedne od zaštićenih ustavnih vrednosti; da li postoji veza između delovanja udruženja i radnji članova udruženja; i, da li bi mera zabrane bila neophodna u demokratskom društvu. Polazeći od ustavnog i zakonskog određenja ovih uslova, a naročito od njihovog shvatanja u praksi Evropskog suda za ljudska prava, i primenjujući ih potom na konkretne okolnosti slučaja, autor zaključuje da je predložena mera Tužilaštva u skladu sa Ustavom Republike Srbije i Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava

Cljučne reči: ograničenje slobode udruživanja, govor mržnje, uznemiravanje i ponižavajuće postupanje, utvrđivanje odgovornosti udruženja, nužna društvena potreba za ograničenjem slobode udruživanja

1. Uvod

Ustav Republike Srbije jemči slobodu „političkog, sindikalnog i svakog drugog udruživanja“ (čl. 55, st. 1), ali uporedo sa tim dopušta i ograničenje slobode udruživanja, predviđajući da

„Ustavni sud može zabraniti samo ono udruženje čije je delovanje usmereno na nasilno rušenje ustavnog poretka, kršenje zajemčenih ljudskih ili manjinskih prava ili izazivanje rasne, nacionalne ili verske mržnje“ (čl. 55, st. 4).

* Autorizovano izlaganje na javnoj raspravi o predlogu Republičkog javnog tužilaštva za zabranu rada Udruženja „Otačastveni pokret Obraz“, u predmetu VI-249/2009. Javna rasprava je održana 14. decembra 2011. godine u Ustavnom sudu Republike Srbije.

Sloboda udruživanja, prema tome, spada u red relativnih ljudskih prava, kako je to, inače, uobičajeno u međunarodnom pravu ljudskih prava i uporednom

ustavnom pravu, ali se upravo zbog toga prilikom razmatranja zabrane udruženja, kao vida ograničenja slobode udruživanja, mora voditi računa

i o onim načelnim ustavnim odredbama koje uređuju uslove pod kojima je ograničenje ljudskih prava dopušteno. U tom pogledu, i u skladu sa vodećim međunarodnim dokumentima o ljudskim pravima, Ustav Srbije predviđa da „ljudska i manjinska prava zajemčena Ustavom mogu zakonom biti ograničena ako ograničenje dopušta Ustav, u svrhe radi kojih ga Ustav dopušta, u obimu neophodnom da se ustavna svrha ograničenja zadovolji u demokratskom društvu i bez zadiranja u suštinu zajemčenog prava“ (čl. 20, st. 1).¹ Uz to, Ustav sintetički izražava praksu međunarodnih tela koja nadziru sprovođenje međunarodnih standarda ljudskih prava kada je reč o ispitivanju obima i svrhe ograničenja koji su dopušteni u demokratskom društvu: „Pri ograničavanju ljudskih i manjinskih prava, svi državni organi, a naročito sudovi, dužni su da vode računa o suštini prava koje se ograničava, važnosti svrhe ograničenja, prirodi i obimu ograničenja, odnosu ograničenja sa svrhom ograničenja i o tome da li postoji način da se svrha ograničenja postigne manjim ograničenjem prava“ (čl. 20, st. 3).

Budući da se navedenim ustavnim odredbama uređuje pod kojim uslovima je dopušteno ograničiti slobodu udruživanja – propisivanjem pretpostavke sankcije i sankcije za udruženje građana – Zakonom o udruženjima precizirani su ciljevi i delovanje udruženja koji su nedopušteni, kao i to kako se utvrđuje odgovornost udruženja, odnosno koje radnje članova udruženja se mogu pripisati samom udruženju. Tako, „ciljevi i delovanje udruženja ne mogu biti usmereni na nasilno rušenje ustavnog poretka i narušavanje teritorijalne celokupnosti Republike Srbije, kršenje zajemčenih ljudskih ili manjinskih prava ili izazivanje i podsticanje neravnopravnosti, mržnje i netrpeljivosti zasnovane na rasnoj, nacionalnoj, verskoj ili drugoj pripadnosti ili opredeljenju, kao i polu, rodu, fizičkim, psihičkim ili drugim karakteristikama i sposobnostima“ (čl. 3, st. 2 Zakona o udruženjima), dok „odluka o zabrani rada udruženja može se zasnivati na radnjama članova udruženja ako postoji veza između tih radnji i delovanja udruženja ili njegovih ciljeva, ako se radnje zasnivaju na organizovanju volji članova i

1 Tako, kada je reč upravo o slobodi okupljanja i udruživanja, Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava predviđa da „svako ima pravo na slobodu mirnog okupljanja i slobodu udruživanja s drugima“, te da „za vršenje ovih prava ne smeju se postavljati nikakva ograničenja osim onih koja su propisana zakonom i neophodna u demokratskom društvu u interesu nacionalne bezbednosti ili javne bezbednosti, radi sprečavanja nereda ili kriminala, zaštite zdravlja ili morala, ili radi zaštite prava i sloboda drugih“ (čl. 11, st. 1. i 2).

ako se prema okolnostima slučaja može smatrati da je udruženje tolerisalo radnje svojih članova“ (čl. 50, st. 2 Zakona o udruženjima).

Proizlazi da prilikom odlučivanja o zabrani udruženja Ustavni sud mora sukcesivno da razmotri tri grupe pitanja: da li su ciljevi i/ili delovanje udruženja usmereni na nasilno rušenje ustavnog poretka, kršenje zajemčenih ljudskih ili manjinskih prava ili izazivanje rasne, nacionalne ili verske mržnje (vid. čl. 55, st. 4 Ustava, i čl. 3, st. 2 Zakona o udruženjima); ako je utvrđeno da su radnje članova udruženja usmerene na jednu od zaštićenih ustavnih vrednosti, da li se može reći da postoji veza između radnji članova udruženja i delovanja udruženja (vid. čl. 50, st. 2 Zakona o udruženjima); i, konačno, da li bi se za meru zabrane danog udruženja moglo reći da je srazmerna, odnosno da odgovara obimu neophodnom da se ustavna svrha ograničenja zadovolji u demokratskom društvu i da ne zadire u suštinu zajemčenog prava (vid. čl. 20, st. 1 Ustava, *in fine*).

2. Da li su ciljevi i delovanje Udruženja usmereni na narušavanje jedne od zaštićenih ustavnih vrednosti?

2.1. Tužilaštvo predlaže „zabranu rada Udruženja [...] zbog delovanja koje je usmereno na nasilno rušenje ustavnog poretka, kršenje zajemčenih ljudskih ili manjinskih prava ili izazivanje rasne, nacionalne ili verske mržnje“ (Predlog Republičkoj javnog tužilaštva, A. br. 261/09, od 25.09.2009, str. 1). To su ujedno i razlozi, alternativno navedeni, iz kojih Ustav dopušta zabranu udruženja (vid. čl. 54, st. 2), koji su ponovljeni, i unekoliko razrađeni, Zakonom o udruženjima (vid. čl. 3, st. 2). Ovaj normativni okvir u osnovi odgovara i onim alternativnim razlozima za ograničenje slobode udruživanja koje poznaje Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava (vid. čl. 11, st. 2).

U predlogu Tužilaštva, međutim, nije precizirano u čemu je delovanje Udruženja usmereno na svaku od zaštićenih ustavnih vrednosti ponosob. Iako je nesumnjivo da među ovim zaštićenim ustavnim vrednostima ima određenog podudaranja, njihovo razgraničenje je moguće, a zahtev za ograničenje ljudskih prava, kao izuzetna mera, svakako podrazumeva posebno obrazloženje za svaki osnov zbog kojeg se udruženje zabranjuje. Pažnja Tužilaštva je sistematski usmerena, pre svega, na diskriminatorno ponašanje Udruženja i njegovih istaknutih pojedinaca, i to posebno na govor mržnje, pa će se i u ovom prilogu ciljevi i delovanje Udruženja sagledati iz tog ugla.

Kada je reč o govoru mržnje, Ustav ne predviđa samo da „izazivanje rasne, nacionalne ili verske mržnje“ može biti osnov za zabranu udruženja (čl. 55, st. 4), već ide dalje od toga, zabranjujući i kažnjavajući „svako izazivanje i podsticanje rasne, nacionalne, verske ili druge neravnopravnosti,

mržnje i netrpeljivosti“ (čl. 49). Ove ustavne norme našle su svoju razradu u Zakonu o zabrani diskriminacije, koji određuje pojam i govora mržnje i njemu srodnog oblika diskriminacije – uznemiravanja i ponižavajućeg postupanja.² Ovim pojmovima će biti posvećena odgovarajuća pažnja, s obzirom na njihov značaj za predlog Tužilaštva, i to naročito sagledavanjem prakse Evropskog suda za ljudska prava o dopuštenim ograničenjima slobode izražavanja.³

2.2. Govor mržnje je „izražavanje ideja, informacija i mišljenja kojima se podstiče diskriminacija, mržnja ili nasilje protiv lica ili grupe lica zbog njihovog ličnog svojstva, u javnim glasilima i drugim publikacijama, na skupovima i mestima dostupnim javnosti, ispisivanjem i prikazivanjem poruka ili simbola i na drugi način“ (čl. 11 ZOZD); dok uznemiravanje i ponižavajuće postupanje „ima za cilj ili predstavlja povredu dostojanstva lica ili grupe lica na osnovu njihovog ličnog svojstva, a naročito ako se time stvara strah, ili neprijateljsko, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje“ (čl. 12 ZOZD).

Proizlazi da se govorom mržnje, i uznemiravanjem i ponižavajućim postupanjem, pripadnicima rase, etničke, verske, seksualne ili druge grupe nanose psihičke povrede – narušavanjem časti ili ugleda, stvaranjem straha od izolacije ili fizičkog napada – upravo zbog njihovog grupnog identiteta. Ovi vidovi odricanja prava na jednako ljudsko dostojanstvo su po pravilu usmereni na pripadnike manjinskih grupa (koje su u prošlosti bile ugnjetavane), ali se mogu ispoljiti i protiv pripadnika većinske grupe, s time što je u tom slučaju stepen ugroženosti i straha objektivno neuporedivo manji.

- 2 Zakon navodi da su oblici diskriminacije „neposredna i posredna diskriminacija, povreda načela jednakih prava i obaveza, pozivanje na odgovornost, udruživanje radi vršenja diskriminacije, govor mržnje i uznemiravanje i ponižavajuće postupanje“ (čl. 5 ZOZD).
- 3 Pomenuta praksa Evropskog suda se posebno razvila u okviru člana 10 Evropske konvencije, koji predviđa da „svako ima pravo na slobodu izražavanja“, da „ovo pravo uključuje slobodu posedovanja sopstvenog mišljenja, primanja i saopštavanja informacija i ideja bez mešanja javne vlasti i bez obzira na granice“, kao i da „korišćenje ovih sloboda povlači za sobom dužnosti i odgovornosti“, iz čega proizlazi da se ono „može podvrgnuti formalnostima, uslovima, ograničenjima ili kaznama propisanim zakonom i neophodnim u demokratskom društvu u interesu nacionalne bezbednosti, teritorijalnog integriteta ili javne bezbednosti, radi sprečavanja nereda ili kriminala, zaštite zdravlja ili morala, zaštite ugleda ili prava drugih, sprečavanja otkrivanja obaveštenja dobijenih u poverenju, ili radi očuvanja autoriteta i nepristrasnosti sudstva“. Od značaja za ovo pitanje je i jurisprudencija Evropskog suda o govoru koji uopšte ne uživa sudsku zaštitu, jer je vid zloupotrebe prava, zasnovana na članu 17 Konvencije, koji kaže da „ništa u ovoj Konvenciji ne može se tumačiti tako da podrazumeva pravo bilo koje države, grupe ili lica da se upuste u neku delatnost ili izvrše neki čin usmeren na poništavanje bilo kog od navedenih prava i sloboda ili na njihovo ograničavanje u većoj meri od one koja je predviđena Konvencijom“.

Razlika između ova dva oblika diskriminacije je u tome što je kod govora mržnje nanošenje psihičkih povreda indirektno, dok je kod uznemiravanja i ponižavajućeg postupanja ono direktno. Naime, govor mržnje je obraćanje najširoj publici, a posebno njenim ekstremističkim delovima, kojim se podstiče diskriminacija, mržnja ili nasilje protiv pripadnika određene grupe, čiji psihički integritet se na taj način posredno narušava. Uznemiravanje i ponižavajuće postupanje podrazumeva, pak, direktno obraćanje pripadnicima dane grupe, tako da se stvara strah, ili neprijateljsko, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje.⁴

U praksi Evropskog suda za ljudska prava sloboda govora uživa posebnu zaštitu. Kako Sud konstantno ističe još od presude *Hendisajd*, sloboda izražavanja je ugrađena u temelje demokratskog društva, ona je „jedan od osnovnih uslova za njegov napredak i za razvoj svakog čoveka. [...] Ona važi ne samo za 'informacije' i 'ideje' koje se povoljno primaju, ili koje ne vređaju ili na koje se gleda sa ravnodušnošću, već i za one koje vređaju, šokiraju i uznemiravaju državu, ili deo stanovništva. Takvi su zahtevi pluralizma, tolerancije i širine duha bez kojih nema 'demokratskog društva'“. (*Handyside v. The United Kingdom*, 7. decembar 1976, br. predstavke: 5493/72, para. 49.)

Ovo osobeno vrednovanje slobode izražavanja naročito dolazi do izražaja kada je reč o političkom govoru: „Član 10, stav 2 Konvencije ostavlja malo prostora za ograničenje slobode izražavanja u domenu političkog govora ili pitanja od opšteg interesa“ (*Scharsach and News Verlagsgesellschaft mbH v. Austria*, presuda Evropskog suda za ljudska prava od 13. novembra 2003, br. predstavke: 39394/98, para. 30). Sud, naime, ističe da je podsticanje slobodne političke rasprave važno obeležje demokratskog društva. „On pridaje najviši značaj slobodi izražavanja u kontekstu političke rasprave i smatra da su za opravdanje ograničenja političkog govora potrebni veoma jaki razlozi.“ (*Feldek v. Slovakia*, presuda od 12. jula 2001, br. predstavke: 29032/95, para. 83.)

Ipak, Evropski sud stoji i na stanovištu da „kogod se služi slobodom izražavanja preuzima 'dužnosti' i 'odgovornosti' čiji obim zavisi od njegove situacije i tehničkih sredstava koje koristi“ (*Handyside v. The United Kingdom*, para. 49), i da „sloboda političke rasprave nesumnjivo nije apsolutne prirode“, te da „nadležne državne vlasti imaju mogućnost, u svojstvu garantora javnog reda, da usvoje mere, čak i krivičnopravne prirode, usmerene na to da se na odgovarajući način i ne prekomerno odreaguje na klevetničke optužbe lišene osnova ili izražene u lošoj nameri“ (*Castells v. Spain*, presuda od 23. aprila 1992, br. predstavke: 11798/85, para. 46),

4 O pojmu govora mržnje vid. Eric Barendt, *Freedom of Speech*, Second Edition, Oxford University Press, 170–186.

dok u situacijama u kojim „izražena gledišta podstiču na nasilje protiv pojedinca ili javnog zvaničnika ili dela stanovništva, državne vlasti imaju veću slobodu procene kada ispituju potrebu ograničenja slobode izražavanja“ (*Sürek v. Turkey N°1*, presuda Velikog veća Evropskog suda od 8. jula 1999, br. predstavke: 26682/95, para. 61).

Sasvim konkretno, kada je reč o govoru mržnje, „Sud podvlači da su tolerancija i poštovanje jednakog dostojanstva svih ljudskih bića osnov demokratskog i pluralističkog društva“ i da „se u demokratskim društvima, u načelu, može smatrati neophodnim da se kazne, pa čak i da se spreče, svi oblici izražavanja koji zagovaraju, podstiču, promovišu ili opravdavaju mržnju zasnovanu na netoleranciji“ (*Erbakan c. Turquie*, presuda od 6. jula 2006, br. predstavke: 59405/00, para. 56). Šta se, pri tom, može smatrati govorom mržnje, stvar je, globalno posmatrano, doktrinarnog i jurisprudencijalnog sporenja, ali je za praksu Evropskog suda karakteristično to da se kreće u pravcu širenja njegovog pojma, odnosno sužavanja slobode izražavanja, ukoliko se njime podstiče na mržnju i nasilje, ili se stvara atmosfera straha, na diskriminatornoj osnovi.

Tako je u predmetu Zana protiv Turske spor bio o tome da li je osuda podnosioca predstavke za reči kojima je izrazio podršku „nacionalnom oslobodilačkom pokretu PKK“ i kojima je priznao da iako „nije za masakre“, „svako može da počini greške i da PKK ubija žene i decu greškom“ u skladu sa članom 10, stavom 2 Konvencije (*Zana v. Turkey*, presuda Evropskog suda od 25. novembra 1997, br. predstavke: 69/1996/688/880, para. 57). Prilikom utvrđivanja da turski sud nije povredio član 10, stav 2 Konvencije, Evropski sud je u obzir uzeo ne samo protivrečne i dvosmislene izjave podnosioca predstavke, već i okolnosti u kojima su one dane: da su izjave koincidirale sa smrtonosnim napadima PKK na civile u jugoistočnoj Turskoj, u kojoj su postojale izrazite tenzije u dano vreme (u 11 od 12 pokrajina jugoistočne Turske bilo je na snazi vanredno stanje); da je podnosilac predstavke bivši gradonačelnik Dijarbakara, najznačajnijeg grada u jugoistočnoj Turskoj; i da su izjave bile dane u intervjuu vodećem nacionalnom dnevnom listu (*Zana v. Turkey*, para. 58 i 59). „U tim okolnostima“, zaključio je Evropski sud, „bilo je za očekivati da će podrška koju je bivši gradonačelnik Dijarbakara, najznačajnijeg grada u jugoistočnoj Turskoj, dao PKK, u intervjuu vodećem nacionalnom dnevnom listu – opisujući je kao nacionalni oslobodilački pokret – pogoršati već eksplozivnu situaciju u danom regionu“ (*Zana v. Turkey*, para. 60).

U potonjoj presudi Surek protiv Turske, u kojoj je ispitivao da li je osuda vlasnika novina zbog pisma čitalaca objavljenih u tim novinama u skladu sa članom 10, stavom 2 Konvencije, Evropski sud je stavio naglasak na ono što je izrečeno, ostavljajući po strani dublju analizu konteksta u kojem su te reči izgovorene. Naime, u pismima objavljenim u lokalnom

istambulskom nedeljniku, povodom sukoba između turskih bezbednosnih snaga i pripadnika PKK, koji u jugoistočnoj Turskoj traju od 1985. godine, Evropski sud je primetio da „postoji jasna namera da se žigoše druga strana u sukobu upotrebom etiketa kao što su 'fašistička turska armija', 'smrtonosne bande RT [Republike Turske, *prim. T.M*]' i 'plaćene ubice imperijalizma', uz upućivanja na 'masakre', 'brutalnosti' i 'klanje'“ (*Sürek v. Turkey*, para. 62). Time se, prema mišljenju Suda, navedena pisma svode na „poziv na krvavi obračun raspirivanjem niskih emocija i jačanjem već usađenih predrasuda koje su se ispoljile u smrtonosnom nasilju“ (*Sürek v. Turkey*, *ibid*). U uslovima danog opšteg konteksta „sadržina pisma je takva da se nameće zaključak da je podobna da dovede do daljeg nasilja u regionu, razvijajući duboko usemenjenu i iracionalnu mržnju protiv onih koji su predstavljeni kao odgovorni za navodna nedela. Poruka koja je upućena čitaocu je upravo ta da je pribegavanje nasilju neophodna i opravdana mera samoodbrane u suočavanju sa agresorom“ (*Sürek v. Turkey*, *ibid*). S obzirom na navedeno, „Sud ponavlja da prosta činjenica da 'informacije' ili 'ideje' vređaju, šokiraju ili uznemiravaju nije dovoljna da se opravda to ograničenje. [...] Ono što je, međutim, na delu u danom slučaju jeste govor mržnje i veličanje nasilja“ (*Sürek v. Turkey*, *ibid*).

Konačno, Sud ne samo da je svoju presudu gotovo isključivo zasnovao na sadržini reči, ne ulazeći, za razliku od Zane protiv Turske, svega dve godine ranije, u poseban kontekst u kojem su one iznete, već nije smatrao relevantnim ni to što je vlasnik nedeljnika krivično osuđen uprkos činjenici da je njegova veza sa nedeljnikom komercijalne, a ne uredničke prirode. „Iako je istina da se podnosilac predstavke nije lično poistovetio sa mišljenjima sadržanim u pismima, on je“, primetio je Sud, „omogućio njenim piscima prostor za raspirivanje nasilja i mržnje. Bio je vlasnik i kao takav je imao moć da oblikuje urednički pravac nedeljnika. Iz tog razloga bio je vikariozno podvrgnut 'dužnostima i odgovornostima' kojima uredničko i novinarsko osoblje nedeljnika podleže u prikupljanju i prosleđivanju informacija javnosti, a koji u situacijama konflikta i tenzije poprimaju još veću važnost“ (*Sürek v. Turkey*, *ibid.*, para. 63).

U presudi Fere protiv Belgije Evropski sud je otišao još dalje u izolovanoj analizi iznetih mišljenja i utvrđivanju postojanja govora mržnje i onda kada je jasno da takav govor, s obzirom na okolnosti slučaja, ne bi mogao da dovede do nasilja i da je mržnja tek indirektno uperena protiv dane manjinske grupe. Naime, podnosilac predstavke u ovom predmetu – belgijski narodni poslanik – bio je krivično osuđen zbog niza izjava danih u različitim vremenskim periodima i zbog delova stranačkog programa, koji su po svom karakteru bili više u domenu političke kritike, jer su bili upereni protiv belgijske vlade i njene imigracione politike, i uopšte lokalnih političkih stranaka, nego što su se obraćali građanima i pozivali ih na

određenu akciju (*Féret c. Belgique*, presuda Evropskog suda od 16. jula 2009, br. predstavke: 15615/07, para. 8–17). Ipak, „Sud je procenio da podsticanje na mržnju ne zahteva nužno poziv na određeni čin nasilja ili na neku krivičnu radnju. Napadi na ličnosti učinjeni uvredama, izrugivanjima ili klevetanjem određenih delova stanovništva i njegovih specifičnih grupa ili podsticanje na diskriminaciju, kao u ovom predmetu, dovoljan su osnov da se vlasti opredele za borbu protiv rasističkog govora nasuprot neodgovornoj slobodi izražavanja koja povređuje dostojanstvo, ako ne i bezbednost tih delova ili grupa stanovništva. Politički govori koji podstiču na mržnju zasnovanu na verskim, etničkim ili kulturnim pretpostavkama su opasnost za društveni mir i političku stabilnost u demokratskim državama“ (*Féret c. Belgique*, para. 73).

Ovakav pristup Evropski sud je potvrdio i u jednoj od svojih najnovijih presuda u kojoj je ispitivao da li su lifleti u kojima se tvrdilo da je homoseksualnost „devijantna seksualna sklonost“ koja ima „moralno razarajuće posledice po suštinu društva“, da je jedan od osnovnih razloga za širenje HIV-a i side, i da „homoseksualni lobi“ omalovažava ozbiljnost pedofilije, zaštićeni slobodom izražavanja (*Vejdeland and others v. Sweden*, presuda Evropskog suda od 9. februara 2012, br. predstavke: 1813/07, para. 54). Ocenjujući da je krivična osuda podnosioca predstavke u skladu sa članom 10, stavom 2 Konvencije, Evropski sud je istakao da „iako te izjave nisu neposredno preporučivale pojedincima da postupaju diskriminatorno, one su ozbiljne tvrdnje koje sadrže predrasude“, i da je „diskriminacija zasnovana na seksualnoj orijentaciji isto toliko ozbiljna koliko i diskriminacija zasnovana na rasi, poreklu ili boji“ (*Vejdeland and others v. Sweden*, para. 54 i 55). Sud je, pri tom, naročito uzeo u obzir činjenicu da su lifleti ostavljeni u gimnaziji, „u ormarićima mladih ljudi koji su u povodljivom i osetljivom dobu, i koji nisu imali mogućnost da ih odbiju“, kao i da su „distribuirani u školi koju nijedan od podnosioca predstavke nije pohađao i kojoj nisu imali slobodan pristup“ (*Vejdeland and others v. Sweden*, para. 56).

Proizlazi da je jurisprudencija Evropskog suda za ljudska prava značajno evoluirala u pogledu razumevanja i definisanja govora mržnje: od presude Zana, sredinom devedesetih godina 20. veka, kada je sporni intervju analiziran usko s obzirom na vreme i prostor u kojem je dan i autoritet onoga ko ga je dao, do presude Vejdeland, od februara ove godine, u kojem je deljenje lifleta u srednjoj školi okarakterisao kao govor mržnje pre svega s obzirom na njihovu sadržinu, a tek potom i činjenicu da je u pitanju bila tzv. zarobljena publika (*captive audience*) – ona koja se nalazi u bezizlaznoj situaciji i kojoj se nameću stavovi koji vređaju pojedine njene članove. Jasna je, dakle, tendencija Suda da svoju analizu spornog govora od situiranja iznetih reči u opšti i posebni kontekst svede

na izolovano ispitivanje sadržine samih reči, ublažavajući time standard utvrđivanja govora mržnje.

2.3. Dokazujući svoj predlog za zabranu udruženja „Obraz“, Tužilaštvo je dostavilo pojedine akte Udruženja, izjave njegovih čelnih članova i odgovarajuće obaveštajne, istražne i sudske spise. Među njima, kao relevantan za ispitivanje postojanja diskriminatornog postupanja, ističemo akt Udruženja naslovljen „Srbskim neprijateljima“, izjave zastupnika Udruženja Mladena Obradovića dane dnevnom listu *Politika*, i određene sudske presude i prekršajne prijave u vezi sa nasiljem i nemirima koje su izazivali članovi i simpatizeri Udruženja.

U proglasu programskog karaktera „Srbskim neprijateljima“ Jevreji se označavaju kao „cionisti (antihrišćanski jevrejski rasisti)“, Hrvati kao „ustaše“, Bošnjaci kao „muslimanski ekstremisti“, kosovski Albanci kao „šiptarski teroristi“, netradicionalne verske zajednice kao „sektiši“, pripadnici *LGBT* populacije kao „perverzncijaci“ itd („Srbskim neprijateljima“, str. 1–3). Ovo su se sve pogrđni nazivi kojima se vređa dostojanstvo pripadnika pomenutih etničkih, verskih i seksualnih grupa i žigošu čitave grupe. Ponižavajuće postupanje, ali i izazivanje mržnje prema njima dodatno se postižu rečima upućenim, primera radi, „ustašama“ da „ste od nas Srba pokrali sve ono što nemate, počev od jezika i istorije“, ili „muslimanskim ekstremistima“ da „očajnički tragajući za novim identitetom, čak ste i naziv novoproglašene 'nacije' ('Bošnjaci') i nepostojećeg 'jezika' ('bosanski') ukrali od onih od kojih potičete, pokušavajući neuspešno da prevaziđete janičarski kompleks koji će vas mučiti dokle god se ne vratite Srbstvu i Pravoslavlju“ („Srbskim neprijateljima“, str. 1). Nasilje prema ovim grupama i osećanje straha kod njenih pripadnika naročito se podstiču rečima upućenim, recimo, *LGBT* populaciji da će biti „najstrože kažnjeni i iskorenjeni!“ ili sveopštim upozorenjem („Ima još mnogo onih koji moraju da čuju glas Srbstva“) da „Otačastveni pokret Obraz možda ne može fizički da uništi sve zlo koje kidiše na srbski narod, ali će, dokle god postoji, neprestano i neucutno na njega ukazivati i protiv njega se beskompromisno boriti“ („Srbskim neprijateljima“, str. 3). Spremnost na upotrebu svih sredstava, uključujući i ona nasilnih, potvrđuje se i u završnoj, pretećoj rečenici ovog proglašenja: „Još jednom upozoravamo sve srbske neprijatelje i pozivamo ih: pokajte se za svoja zlodela, inače za vas neće biti ni Božije, ni ljudske milosti“ („Srbskim neprijateljima“, str. 3).

Među izjavama danim sredstvima javnog informisanja, izdvajamo intervju *Politici* od 15. septembra 2009. godine, objavljen pet dana uoči planirane „Parade ponosa“. U njemu, pošto je naglasio da „ni po koju cenu“ neće dozvoliti održavanje „parade srama“, na potpitanje novinara: „Da li to znači da 'Obraz' organizuje nasilno sprečavanje održavanja parade?“, zastupnik Udruženja Mladen Obradović odgovara da „samo održavanje

takve manifestacije uprkos tome što se zna šta će se dogoditi... predstavlja očiglednu provokaciju“ i da „oni misle da mogu nekažnjeno da guraju prst u oko svima nama“. „To tako neće proći“, nastavlja Obradović, „'Obraz' to neće dozvoliti. Mi ih pozivamo da još jednom dobro razmisle o svemu i poručujemo im: 'Čekamo vas!'“. ⁵ Dakle, na nedvosmisleni insinuiranje da će, ako je potrebno, i upotrebom sile sprečiti održavanje „Parade ponosa“ („ni po koju cenu“), i na izričito pitanje novinara da to potvrdi, Obradović ne odbacuje takvu mogućnost, već nagoveštava kažnjavanje i poručuje: „Čekamo vas!“. Neodricanjem od nasilja i očiglednim insinuiranjem njegove upotrebe, diskriminiše se *LGBT* populacija, uznemiravanjem i ponižavajućim postupanjem, pogotovo ako se uzme u obzir da je intervju dan neposredno pred planirano održavanje „Parade ponosa“ i to vodećem dnevnom listu u Srbiji. Ton i sadržina izjava Mladena Obradovića dani drugim sredstvima javnog informisanja, navedeni u Predlogu Tužilaštva za zabranu Udruženja (str. 7–8) i u Optužnom predlogu Prvog opštinskog javnog tužilaštva protiv Mladena Obradovića zbog rasne i druge diskriminacije, iz člana 387, stava 4 Krivičnog zakonika (Kt. br. 2260/2009, od 30. oktobra 2009), slični su onima iz *Politike*.

Konačno, u incidentima za koje su osuđeni članovi (i simpatizeri) Udruženja, ⁶ među kojima se nalaze i zastupnik Udruženja Mladen Obradović, predsednik Nacionalnog saveta Udruženja, Krsto Milovanović, i sekretar Udruženja, Damir Grbić, i povodom kojih su podnete krivične i prekršajne prijave protiv članova (i simpatizera) Udruženja, uključujući tu i Mladena Obradovića (vid. Predlog Tužilaštva, str. 5–6), kršila su se zajednička ljudska prava i izazivala rasna, nacionalna i verska mržnja. Naime, pomenuti visoki funkcioneri Udruženja su osuđeni za kolovođenje grupom

5 „Mladen Obradović, glavni sekretar organizacije 'Obraz', kaže za *Politiku* da je 'svima dobro poznato da je ogromna većina srpskog naroda protiv održavanja takve manifestacije'. – Isto tako, svima je jasno šta će se desiti ukoliko organizatori te parade i režim koji ih podržava pokušaju silom da nametnu širenje nemorala kojem se narod odlučno protivi. Prema tome, organizatori će snositi isključivu odgovornost za sve što se tamo bude dogodilo. *Naglašavamo da ni po koju cenu nećemo dozvoliti održanje parade srama*. Tog dana će biti prisutan ogroman broj ljudi iz svih srpskih krajeva – tvrdi on za *Politiku*. Na naše pitanje da li to znači da 'Obraz' organizuje nasilno sprečavanje održavanja parade, Obradović je rekao da samo 'održavanje takve manifestacije, uprkos tome što se zna šta će se dogoditi ukoliko oni pokušaju da oskrnave Beograd, predstavlja očiglednu provokaciju'. – *Oni misle da mogu nekažnjeno da guraju prst u oko svima nama* i našem narodu. To tako neće proći, srpski narod i 'Obraz' to neće dozvoliti. Mi ih pozivamo da još jednom dobro razmisle o svemu i poručujemo im: 'Čekamo vas!' – kaže Obradović.“ „Parada velikog rizika“, *Politika*, 15. septembar 2009. Objavljeno na <http://www.obraz.rs/index1.htm>, 30. mart 2012. (kurziv naš).

6 Vid. presudu Višeg suda u Beogradu, k. br. 4264/10, od 20. aprila 2011. i presudu Prekršajnog suda u Bečeju, IV-5-PR. broj: 4050/11, od 1. oktobra 2011.

koja se nasilnički ponašala na javnom skupu, „kako bi izazvali mržnju i netrpeljivost zasnovanu na diskriminatorском osnovu, pri čemu je i došlo do nasilja, kojom prilikom je više pripadnika policije zadobilo telesne povrede od predmeta i kamenica koje su demonstranti bacali prema njima i pričinjena je šteta velike vrednosti“ (Presuda Višeg suda u Beogradu, k. br. 4264/10, od 20. aprila 2011, str. 4), dok su „prekršajne prijave podnete protiv pripadnika udruženja „Obraz“ koji su izazivali nemire na javnim mestima, širili rasnu, versku i nacionalnu mržnju i netrpeljivost i pozivali na nasilje, posebno preko medija“ (Predlog Tužilaštva, str. 5).

2.4. Proizlazi da Ustav Republike Srbije dopušta zabranu udruženja čije je delovanje usmereno, *inter alia*, na kršenje zajemčenih ljudskih ili manjinskih prava ili izazivanje rasne, nacionalne ili verske mržnje. Ove odredbe Ustava konkretizovane su Zakonom o udruženjima, dok Zakon o zabrani diskriminacije određuje pojam govora mržnje i uznemiravanja i ponižavajućeg postupanja. Kada je reč o praksi Evropskog suda za ljudska prava u pogledu utvrđivanja govora mržnje, primetna je evolucija od analize iznetih reči s obzirom na opšte i posebne prilike, do izolovanog ispitivanja sadržine samih reči bez njihovog situiranja u odgovarajući kontekst. U tom smislu može se konstatovati da je Udruženje „Obraz“ svojim delovanjem – i to posebno svojim programskim aktom „Srbskim neprijateljima“, izjavama danim sredstvima javnog informisanja neposredno pred održavanje planirane „Parade ponosa“ i izazivanjem nemira i nasilja, za šta postoje odgovarajuće presude i prekršajne prijave – kršilo zajemčena ljudska prava i izazivalo rasnu, nacionalnu i versku mržnju, i to mereno ne samo blažim, već i strožim standardima Evropskog suda u utvrđivanju postojanja govora mržnje.

3. Da li postoji veza između delovanja Udruženja i radnji članova Udruženja?

3.1. Ustav propisuje da udruženje može biti zabranjeno ukoliko je njegovo „delovanje usmereno na nasilno rušenje ustavnog poretka, kršenje zajemčenih ljudskih ili manjinskih prava ili izazivanje rasne, nacionalne ili verske mržnje“ (čl. 55, st. 4). Zakon o udruženjima, pak, predviđa da udruženje može biti zabranjeno kako zbog svog delovanja, tako i zbog svojih ciljeva (čl. 3, st. 2 Zakona, u vezi sa čl. 50, st. 1 Zakona o udruženjima). Kada je reč o zabrani udruženja zbog njegovih ciljeva, iz Zakona proizlazi da se ciljevi udruženja utvrđuju na osnovu njegovog statuta (čl. 28 Zakona), da se u postupku upisa udruženja u Registar udruženja – čime ono stiče status pravnog lica – navodi i oblast ostvarivanja ciljeva udruženja (čl. 12, st. 4 Zakona), te da „ako Registrator oceni da se radi o udruženju iz člana 2. stav 4. ovog zakona ili da su ciljevi udruženja u suprotnosti sa

odredbama člana 3. stav 2. ovog zakona, zaključkom prekida postupak upisa u Registar i Ustavnom sudu podnosi predlog za zabranu rada udruženja“ (čl. 31, st. 1 Zakona).

Zakonom se takođe utvrđuju i uslovi za donošenje odluke o zabrani udruženja, kada se ona zasniva na radnjama članova udruženja, koji treba da potvrde vezu između tih radnji i delovanja udruženja. Ti uslovi su trojaki i kumulativno postavljeni: da postoji veza između radnji članova udruženja i delovanja udruženja ili njegovih ciljeva; da se radnje udruženja zasnivaju na organizovanoj volji članova; i da se prema okolnostima slučaja može smatrati da je udruženje tolerisalo radnje svojih članova (čl. 50, st. 2 Zakona o udruženjima).

3.2. Sa utvrđivanjem odgovornosti političke organizacije, a posebno političke stranke, zbog (ne)činjenja njenih članova suočio se i Evropski sud za ljudska prava, precizirajući i razvijajući u svojoj jurisprudenciji odredbe člana 11, stava 2 Evropske konvencije.⁷ Tako, kada ispituje neophodnost ograničenja slobode udruživanja, bilo da je u pitanju raspuštanje organizacije ili odbijanje njenog registrovanja, Evropski sud uzima u obzir program ili statut inkriminisane organizacije i proverava da li on sadrži ciljeve suprotne javnom poretku (*Tourkiki Enosi Xanthis et autres c. Grèce*, presuda od 27. marta 2008, br. predstavke 26698/05, para. 48). Kako se, međutim, nedozvoljeni ciljevi i delovanje retko izražavaju u najvišim dokumentima organizacije, Evropski sud smatra da „statut i program političke stranke ne mogu se uzimati u obzir kao jedini kriterijum za utvrđivanje njenih ciljeva i namera. Političko iskustvo država ugovornica je pokazalo da u prošlosti političke stranke sa ciljevima suprotnim osnovnim načelima demokratije nisu otkrivale takve ciljeve u svojim zvaničnim aktima sve do preuzimanja vlasti. Zato je Sud uvek isticao da program političke stranke može prikrivati ciljeve i namere, različite u odnosu na one za koje se ona zalaže. Da bi utvrdio da to nije tako, sadržina programa mora biti upoređena sa radnjama stranačkih vođa i pozicijama koje oni brane. Posmatrajući ih zajedno, ovi postupci i držanja mogu biti od značaja u postupku zabrane političke stranke, pod uslovom da uzeti u celini razotkrivaju njene ciljeve i namere“ (*Refah partisi and others v. Turkey*, presuda Velikog veća od 13. februara 2003, br. predstavki 41340/98, 41342/98, 41343/98 i 41344/98, para. 101; *Dicle pour le Parti de la Démocratie (DEP) c. Turquie*, presuda Evropskog suda od 10. decembra 2002, br. predstavke 25141/94, para. 47).

7 Iako se u praksi Evropskog suda pitanje zabrane političkih organizacija najčešće postavljalo u kontekstu zabrane političkih stranaka, Sud načelno ne pravi razliku između političkih stranaka i udruženja građana kada je reč o uslovima za njihovu zabranu. Vid. u tom pogledu: *Gorzelik et autres c. Pologne*, presuda Velikog veća Evropskog suda za ljudska prava od 17. februara 2004, br. predstavke: 44158/98, para. 88–106.

Tako je u predmetu koji se odnosio na zabranu političkih stranaka koje su podsticale klimu društvenih sukobljavanja i pružale prećutnu podršku terorističkoj organizaciji *ETA*, Evropski sud protumačio „odbijanje da se osudi nasilje kao pružanje prećutne podrške terorizmu“, zaključivši da „prosta činjenica da je zabrana bila zasnovana i na tom elementu [odsustvu osude nasilnih postupaka, *prim. T. M*], nije u suprotnosti sa Konvencijom, jer ponašanje političara uobičajeno obuhvata ne samo njihove radnje i govore, već i, u određenim prilikama, njihove propuste ili ćutanja, koji mogu biti izjednačeni sa zauzimanjem stavova, i biti isto toliko rečiti kao i svaka radnja izričite podrške“ (*Herri Batasuna et Batasuna c. Espagne*, presuda od 30. juna 2009, br. predstavki 25803/04 i 25817/04, para. 85 i 88).⁸

Svoj sveobuhvatni pristup u sagledavanju postupaka i držanja visokih predstavnika zabranjene političke organizacije Evropski sud je pokazao i prilikom razmatranja odluke Ustavnog suda Turske o zabrani Stranke blagostanja (*Refah partisi*), zbog njenog zalaganja za zamenu jedinstvenog pravnog sistema pluralističkim sistemom (zasnovanim na verskim zajednicama), za uvođenje šerijatskog prava, kao i zbog njenih pretnji upotrebom nasilja u cilju ostvarenja svoje politike u Turskoj (*Refah partisi and others v. Turkey*, para. 116–132). Potvrđujući odluku Ustavnog suda Turske, Evropski sud je uzeo u obzir da je ta stranka preduzela odgovarajuće mere da disciplinski kazni svoje viđene članove koji su istupali u navedenom pravcu i ogradila se od njih tek pošto je pokrenut postupak za njenu zabranu, istakavši da je „*Refah* odlučio da isključi odgovorne za dane postupke i govore u nadi da će izbeći zabranu i da odluka nije bila slobodna, kao što odluke vođa udruženja treba da budu da bi bile priznate članom 11“ (*Refah partisi and others v. Turkey*, para. 115).

Međutim, u slučaju stranke *Hadep*, koju je takođe Ustavni sud Turske zabranio, između ostalog i zbog toga što je na njenom godišnjem skupu skinuta zastava Turske i na njeno mesto postavljeni zastava terorističke organizacije *PKK*-a i poster njenog vođe Abdulaha Odželana, na šta generalni sekretar *Hadep*-a, koji je bio prisutan nije reagovao, Evropski sud nije potvrdio odluku Ustavnog suda. Utvrđujući da je došlo do povrede člana 11, stava 2 Konvencije, Evropski sud je posebno imao u vidu da lice koje je počinilo navedeni incident nije bilo član *Hadep*-a, što je u trenutku

8 U istom duhu, samo u predmetu koji se odnosio na zabranu izbornosti (kandidovanja na izborima), kao vidu ilustracione mere, Evropski sud je utvrdio da podnositeljki predstavke tom merom nije bilo povređeno izborno pravo, garantovano članom 3 Protokola 1 uz Konvenciju, s obzirom na to da se ona nikada nije ogradila od spornih postupaka Komunističke partije Sovjetskog Saveza i Komunističke partije Letonije, čiji je bila visoki i aktivni član, i bez obzira na činjenicu da protiv nje nije vođen krivični postupak za delovanje u toj stranci (*Zdanoka v. Latvia*, presuda Velikog veća Evropskog suda od 16. marta 2006, br. predstavke 58278/00).

odlučivanja bilo poznato Ustavnom sudu Turske, i da je kongres *Hadep*-a javno osudio taj događaj odmah pošto se on desio, te da je nastavio da se ograđuje od njega i da ga osuđuje kao napad na zajedničku simboličku vrednost naroda Turske (*Hadep and Demir v. Turkey*, presuda Evropskog suda od 14. decembra 2010, br. predstavke 28003/03, para. 73 i 74, u vezi sa para. 9, 13 i 15).

Iz jurisprudencije Evropskog suda proizlazi da se odluka o zabrani političke organizacije može zasnivati na njenom statutu ili programu ukoliko se utvrdi da on sadrži ciljeve koji su suprotni javnom poretku (vid. *Tourkiki Enosi Xanthis et autres c. Grèce*). Kako se, međutim, nedozvoljeni ciljevi i delovanje retko navode u najvišim dokumentima organizacije, Evropski sud smatra da statut i program političke organizacije ne mogu biti jedino merilo za utvrđivanje njenih ciljeva i namera, i da je zato neophodno njihovo upoređivanje sa izjavama i radnjama vođa organizacije, kao i odnosom koji organizacija zauzima prema tim svojim istaknutim predstavnicima. Tako je, pristupajući celovitoj analizi držanja i postupaka političke organizacije, Evropski sud protumačio odbijanje organizacije da osudi nasilje kao pružanje prećutne podrške istom (vid. *Herri Batasuna et Batasuna c. Espagne*), a u situacijama kada se organizacija ogradila od izjava i postupaka svojih viđenih članova Evropski sud uzima u obzira da li je to distanciranje bilo iskreno, odnosno da li je do njega došlo tek pošto je pokrenut postupak za zabranu dane organizacije, samo da bi se ona izbegla (vid. *Refah partisi and others v. Turkey*), ili je bilo momentalno i dosledno (vid. *Hadep and Demir v. Turkey*). Drugim rečima, Evropski sud prihvata, uzimajući u obzir sve okolnosti slučaja, da i nečinjenje može biti osnov za ograničenje političkih prava, i onda kada ono nije bilo predmet krivično-pravne osude (vid. *Zdanoka v. Latvia*).

3.3. Predlog Republičkog javnog tužilaštva za zabranu udruženja „Obraz“ zasnovan je na dokumentima Udruženja statutarnog karaktera, na incidentima koje su činili pripadnici Udruženja za koje postoje sudske presude, i krivične i prekršajne prijave, kao i na izjavama Mladena Obradovića, zastupnika Udruženja, koje su, između ostalog, predmet posebnog krivičnog postupka. Pitanje koje se postavlja pred Ustavni sud prilikom odlučivanja o zabrani rada Udruženja jeste da li se pomenutim dokumentima izražavaju ciljevi Udruženja i da li se navedeni postupci i izjave članova Udruženja mogu dovesti u vezu sa delovanjem Udruženja. Uslovi za uspostavljanje veze između radnji članova i delovanja Udruženja propisani su članom 50, stavom 2 Zakona o udruženjima, dok izložena praksa Evropskog suda ukazuje na to kako se ta veza utvrđuje u okvirima evropskog sistema za zaštitu ljudskih prava, čiji deo je i Republika Srbija.

Kada je reč o dokumentima „koji imaju statutarni karakter“ (kako stoji u Predlogu Tužilaštva, a u pitanju su, u suštini, programski akti kojima

se razrađuju i pojašnjavaju ciljevi i načini delovanja Udruženja, okvirno određeni članovima 2 i 3 Statuta Udruženja), nesporno je da se njima – od kojih je, s obzirom na Predlog Tužilaštva, najrelevantniji onaj naslovljen „Srbskim neprijateljima“ – izražavaju ciljevi Udruženja. Međutim, obznajivanje proglašenja „Srbskim neprijateljima“ je i vid delovanja Udruženja. Naime, to je akt koji se i danas može naći na internet prezentaciji „Obraz“ (www.obraz.rs, 30. mart 2012), koja je, prema svim svojim obeležjima, zvanično glasilo ovog udruženja. Isticanje tog akta je, prema tome, vid delovanja Udruženja, iza kojeg stoji organizovana volja članova – koji su doneli taj akt i uredili danu internet prezentaciju, sa kojim se Udruženje identifikuje, imajući u vidu višegodišnje postojanje prezentacije i nepromenjenu sadržinu pomenutog programskog akta u okviru nje. Osim toga, zastupnik Udruženja, Mladen Obradović, je na javnoj raspravi u Ustavnom sudu, 14. decembra 2011, potvrdio da Udruženje stoji iz dokumenta „Srbskim neprijateljima“, i čak čitao i pojašnjavao neke njegove delove.

Kada su u pitanju incidenti za koje su osuđeni članovi (i simpatizeri) udruženja „Obraz“,⁹ među kojima se nalaze i zastupnik Udruženja Mladen Obradović, predsednik Nacionalnog saveta Udruženja, Krsto Milovanović, i sekretar Udruženja, Damir Grbić, ili povodom kojih su podnete krivične i prekršajne prijave protiv članova (i simpatizera) Udruženja, uključujući tu i Mladena Obradovića (vid. Predlog Tužilaštva, str. 5–6), takođe je moguće utvrditi vezu između radnji članova Udruženja i delovanja samog Udruženja, shodno članu 50, stavu 2 Zakona o udruženjima. Najpre, pomenuti visoki funkcioneri Udruženja su osuđeni za kolovođenje grupom koja se nasilnički ponašala na javnom skupu, „kako bi izazvali mržnju i netrpeljivost zasnovanu na diskriminatorskom osnovu, pri čemu je i došlo do nasilja, kojom prilikom je više pripadnika policije zadobilo telesne povrede od predmeta i kamenica koje su demonstranti bacali prema njima i pričinjena je šteta velike vrednosti“ (Presuda Višeg suda u Beogradu, k. br. 4264/10, od 20. aprila 2011, str. 4), dok su „prekršajne prijave podnete protiv pripadnika udruženja „Obraz“ koji su izazivali nemire na javnim mestima, širili rasnu, versku i nacionalnu mržnju i netrpeljivost i pozivali na nasilje, posebno preko medija“ (Predlog Tužilaštva, str. 5). To sve odgovara ciljevima i delovanju Udruženja, za koje je pokazano da su vid kršenja zajemčenih ljudskih prava i izazivanja rasne, nacionalne i verske mržnje, a posebno da predstavljaju govor mržnje i uznemiravanje i ponižavajuće postupanje (vid. *supra* 2.3. i 2.4). Budući da su u pitanju presude, i krivične i prekršajne prijave protiv vodećih ličnosti ovog udruženja, a ne tek bilo kojih njegovih pripadnika, može se zaključiti da se ti incidenti, odnosno

9 Vid. Presudu Višeg suda u Beogradu, k. br. 4264/10, od 20. aprila 2011; i Presudu Prekršajnog suda u Bečeju, IV-5-PR. broj: 4050/11, od 1. oktobra 2011.

„radnje zasnivaju na organizovanoj volji članova“ Udruženja (čl. 50, st. 2 Zakona o udruženjima), utoliko pre što su oni učestali, kontinuirani i sa jednoobraznim porukama. Pored toga, nije poznato da se Udruženje ogradilo od ovih incidenata, iako su oni u javnosti stvarali i još uvek stvaraju odgovarajući sliku o njemu, što znači da je ono njih tolerisalo, ako ne i da se sa njima identifikovalo.

Konačno, Predlog Tužilaštva (str. 7–8) je zasnovan i na izjavama Mladena Obradovića, koje su jednim delom i predmet posebnog krivičnog postupka zbog rasne i druge diskriminacije, iz člana 387, stava 4 Krivičnog zakonika (Optužni predlog Prvog opštinskog javnog tužilaštva, kt. br. 2260/2009, od 30. oktobra 2009). Te izjave su, kako je pokazano na primeru intervjua danog dnevnom listu *Politika* od 15. septembra 2009, diskriminatorskog karaktera i odgovaraju sveopštim ciljevima i delatnosti Udruženja. One se zasnivaju na organizovanoj volji članova svojom kontinuiranošću, jednoobraznošću i činjenicom da se najveći broj tih intervjua može naći i na internet prezentaciji Udruženja (uključujući i intervju *Politici*). Upravo to pokazuje da Udruženje, za koje nije poznato da se ijednog trenutka ogradilo od tih izjava, ne samo da ih toleriše, već i da se identifikuje sa njima.

3.4. Proizlazi da Ustav Republike Srbije predviđa da udruženje može biti zabranjeno ukoliko je njegovo *delovanje* usmereno, *inter alia*, na kršenje zajemčenih ljudskih ili manjinskih prava ili izazivanje rasne, nacionalne ili verske mržnje. Zakon u udruženjima, u skladu sa praksom Evropskog suda za ljudska prava, dopušta zabranu i ukoliko su ciljevi udruženja usmereni na jednu od zaštićenih ustavnih vrednosti. Osim toga, Zakon o udruženjima uređuje i uslove pod kojima se radnje članova udruženja mogu pripisati samom udruženju, a ta merila su dodatno precizirana i konkretizovana praksom Evropskog suda. S obzirom na sve te kriterijume, može se zaključiti da udruženje „Obraz“ ima ciljeve koji su u suprotnosti sa zaštićenim ustavnim vrednostima, kao i da je njegovo delovanje takvo usled javnog isticanja pomenutih ciljeva i javnih nastupa njegovog zastupnika, Mladena Obradovića. Delovanjem Udruženja mogu se smatrati i incidenti koje su počinili njegovi članovi i simpatizera, koji su predmet krivičnih presuda, i krivičnih i prekršajnih prijava, i to bez obzira na to što su te presude možda nepravnosnažne, a prijave neprocesuirane, budući da se Udruženje, koliko je poznato, nije nikada od njih ogradilo.

4. Da li bi mera zabrane bila neophodna u demokratskom društvu?

4.1. Eventualna zabrana udruženja, kako je istaknuto (vid. *supra* 1), ne može biti zasnovana samo na tome da su ciljevi ili delovanje udruženja usmereni na narušavanje jedne od zaštićenih ustavnih vrednosti, već se za

meru zabrane mora utvrditi da je srazmerna, odnosno da odgovara obimu neophodnom da se ustavna svrha ograničenja zadovolji u demokratskom društvu i da ne zadire u suštinu zajemčenog prava (vid. čl. 20, st. 1 Ustava Republike Srbije, *in fine*). Uz to, Ustav nalaže da „pri ograničavanju ljudskih i manjinskih prava, svi državni organi, a naročito sudovi, dužni su da vode računa o suštini prava koje se ograničava, važnosti svrhe ograničenja, prirodi i obimu ograničenja, odnosu ograničenja sa svrhom ograničenja i o tome da li postoji način da se svrha ograničenja postigne manjim ograničenjem prava“ (čl. 20, st. 3).

Budući da je reč, u suštini, o standardu koji je preuzet iz prakse Evropskog suda za ljudska prava, koji se razvio na osnovu uslova „da je ograničenje neophodno u demokratskom društvu“, koji uslov, u pogledu jednog broja relativnih ljudskih prava, navodi Evropska konvencija za ljudska prava. Ovaj uslov (i to posebno postojanje „nužne društvene potrebe“) ćemo sagledati iz ugla jurisprudencije Suda u Strazburu, pre nego što ispitamo njegovu ispunjenost u konkretnom slučaju. Naime, pitanje neophodnosti ograničenja ljudskih prava u demokratskom društvu se u praksi Evropskog suda svodi na utvrđivanje postojanja nužne društvene potrebe (*pressing social need*) za odgovarajućom ograničavajućom merom i na proveru da li je ta mera srazmerna legitimnim ciljevima koji se žele postići (*proportionate to the legitimate aims pursued*; vid. *Dicle pour le Parti de la Démocratie (DEP) c. Turquie*, presuda Evropskog suda od 10. decembra 2002, br. predstavke 25141/94, para 48–49).

4.2. Nužna društvena potreba se utvrđuje na osnovu toga: da li postoji uverljiv dokaz da je opasnost po demokratiju neposredna; da li se postupci i govori vođa organizacije u danom slučaju mogu pripisati samoj organizaciji; da li postupci i govori koji se mogu pripisati organizaciji čine celinu koja daje jasnu sliku o modelu društva koji određena organizacija predviđa i za koji se zalaže, a koji je u neskladu s pojmom „demokratskog društva“. Pri svemu tome, mora se uzeti u obzir i istorijski kontekst u kojem se donosi odluka o zabrani organizacije (vid. *mutatis mutandis Partidul Comunistilor (Nepeceristi) and Ungureanu v. Romania*, presuda od 3. februara 2005, br. predstavke 46626/99, para. 47–48). Kakao je o poistovećivanju delovanja organizacije sa postupcima i govorom njenih vođa već bilo reči, u ovom delu ćemo se osvrnuti na preostala dva pitanja od značaja za ispitivanje postojanja nužne društvene potrebe: neposrednost opasnosti po demokratiju i poimanju demokratskog društva.

4.2.1. Kada ispituje da li je opasnost po demokratiju neposredna, Evropski sud uzima u obzir da se „od države ne može zahtevati da čeka, pre intervenisanja, da politička stranka preuzme vlast i počne da preduzima konkretne mere ostvarenja politike koja je u neskladu sa načelima Konvencije i demokratije, iako je opasnost takve politike po demokratiju

dovoljno ustanovljena i neposredna. Sud prihvata da kada je postojanje takve opasnosti ustanovljeno odlukom suda države ugovornice..., država može razumno da spreči izvršenje takve politike, koja je u neskladu sa odredbama Konvencije, pre nego što se pokuša sa njenom primenom konkretnim merama koje bi mogle da naruše građanski mir i demokratski režim zemlje. Sud takođe smatra da je takva mera preventivnog reagovanja države u skladu i sa pozitivnom obavezom država ugovornica zasnovanom na članu 1 Konvencije da obezbedi prava i slobode lica u okviru svojih nadležnosti. Te obaveze se odnose ne samo na bilo koje povrede koje mogu da nastupe od postupaka ili propusta državnih činovnika ili da se dese u javnim ustanovama, već i na povrede koje se pripisuju privatnim pojedincima unutar nedržavnih jedinica... Država može imati opravdanje shodno svojim pozitivnim obavezama da nametne političkim strankama, koje su tela čiji je *raison d'être* da dođu na vlast i da upravljaju radom značajnog dela državnog aparata, obavezu da poštuju i čuvaju prava i slobode garantovane Konvencijom i obavezu da se ne zalažu za politički program koji je u suprotnosti sa osnovnim načelima demokratije“ (*Refah partisi and others v. Turkey*, para. 102–103).

4.2.2. Kada je reč o poimanju demokratije, jedno od njenih osnovnih obeležje prema shvatanju Evropskog suda je to što „pruža mogućnost razrešenja problema zemlje dijalogom, bez pribegavanja nasilju, čak i kada su ti problemi mučni. Demokratija živi od slobode izražavanja. Sa tog stanovišta, ne može biti opravdanja za onemogućavanje političke grupe samo zbog toga što pokušava da raspravlja u javnosti stanje dela stanovništva države i da učestvuje u političkom životu nacije kako bi iznašla, u skladu sa demokratskim pravilima, rešenja koja bi zadovoljavala sve kojih se to tiče“ (*Parti communiste unifié de Turquie et autres c. Turquie*, presuda Evropskog suda od 30. januara 1998, br. predstavke para. 57). U tom pogledu, Evropski sud smatra da se organizacija može zalagati za promenu zakona ili pravnih i ustavnih struktura države, pod dva uslova: „Prvo, sredstva koja se upotrebljavaju u tu svrhu moraju da budu pravna i demokratska; drugo, predložena promena mora sama po sebi biti u skladu sa osnovnim demokratskim načelima“. Proizlazi da organizacija „čije vođe podstiču na nasilje ili predlažu politiku koja ne poštuje demokratiju ili je usmerena na uništenje demokratije i preziranje prava i sloboda priznatih u demokratiji ne može polagati pravo na zaštitu Konvencije protiv kazni izrečenih na tim osnovama“ (*Yazar and others v. Turkey*, 48–49 ; *Dicle pour le Parti de la Démocratie (DEP) c. Turquie*, presuda Evropskog suda od 10. decembra 2002, br. predstavke 25141/94, para. 46; *Emek Partisi et Senol c. Turquie*, presuda Evropskog suda od 31. maja 2005, br. predstavke 39434/98; *Demokratik Kitle Partisi et Elci c. Turquie*, presuda Evropskog suda od 3. maja 2007, br. predstavke: 51290/99, para. 29).

Tako je Evropski sud smatrao da je preduzimanje mere protiv istaknutog kurdskog političara bilo u skladu sa „nužnom društvenom potrebom“ (mada se na kraju nije složio sa zabranom dane stranke jer ju je smatrao nesrazmernom) s obzirom na njegov govor „koji se odlikuje odobravanjem pribegavanja sili kao političkom sredstvu i pozivom da se ona čini, ojačavajući istovremeno već usađene predrasude u različitim društvenim sredinama koje su se već izrazile u smrtonosnom nasilju“ (*Dicle pour le Parti de la Démocratie (DEP) c. Turquie*, para. 62–63). Naime, taj političar je poistovetio „oružani pokret PKK-a sa oslobodilačkim ratom u severnom Kurdistanu i nazvao borce PKK-a, poginule u tom oružanom sukobu, decom kurdskog naroda koja su se žrtvovala za domovinu i oslobođenje Kurda kako bi osnovala kurdsku državu“ (*ibid.*, para. 61). Pored navedenog, ovaj političar je žigosao „suprotne strane, a posebno Vladu Turske, upotrebom termina 'neprijatelj', [...] koja kada ubije ne pita se da li je to član KDP-a, ili da li je to član PKK-a, već koja kaže 'da su oni Kurdi'“ (*ibid.*, para. 61). Konačno, prilikom zaključivanja o opravdanosti preduzimanja mere protiv ovog političara, Evropski sud je uzeo u obzir i bezbednosne prilike na jugoistoku Turske 1993, u vreme kada su sporne izjave bile dane, a u kojoj su od 1985. vladali ozbiljni nemiri između bezbednosnih snaga i članova PKK-a, koji su izazvali mnogobrojne ljudske gubitke, i proglašenje vanrednog stanja u najvećem delu regiona. U tom kontekstu „priroda izjava je bila u stanju da podstakne duboku i iracionalnu mržnju protiv onih koji su predstavljeni kao 'neprijatelji' stanovništva kurdskog porekla. Time čitalac stiče utisak da je pribegavanje nasilju mera oslobođenja neophodna i protiv 'neprijatelja' opravdana“ (*ibid.*, para. 62).

4.3. U prethodnim izlaganjima (vid. *supra* 2.3, 2.4, 3.3. i 3.4) pokazano je da je model društva za koji se zalaže udruženje „Obraz“ zasnovano na diskriminaciji odgovarajućih etničkih, verskih, seksualnih i drugih grupa, i da u ostvarenju ovih svojih vrednosti Udruženje pristaje na upotrebu sile. Govor mržnje, uznemiravanje i ponižavajuće postupanje i saglašavanje sa nasiljem kao sredstvom postizanja političkih ciljeva ukazuju na to da postoji nužna društvena potreba za ograničenjem slobode udruživanja u konkretnom slučaju, utoliko pre što i demokratija i civilno društvo u Srbiji nisu dovoljno stabilni i zreli da bi se sami – nesudskim merama – zaštitili od ovakvih i sličnih napada. Naime, „na ovdašnjoj političkoj sceni“, kako primećuje sociolog Ratko Božović, „postoje političari koji komuniciraju isključivo agresivno... U nas, nažalost, nikada nije ostvarena umešnost i umetnost debate. A ona je jedan od važnih uslova u nalaženju misaone paradigme promene. Umesto toga, u političkom govoru još je prisutna mržnja i isključivost. Mržnja kao apsurdna strast, poremećaj mentalne ravnoteže i defekt osećajnosti obeležje je ratne istorije. Do fanatizma ostrašćeni, mrzitelji se poistovećuju sa svojom mržnjom. Njihova mržnja

je usmerena prema drugima, 'drugosti' i različitosti. 'Drugi' se doživljava kao neprijatelj i tuđinac¹⁰.

Pored toga što postoji nužna društvena potreba za zabranom „Obraza“, takva mera zadovoljava i uslov srazmernosti ograničenja ljudskih prava (vid. *supra* 4.1). Naime, suština slobode udruživanja – prava koje se ograničava u ovom predmetu – ogleda se u organizovnom učešću grupe građana u javnom životu u cilju uticaja, mirnim i demokratskim putem, na javno mnjenje i društveni sistem vrednosti. Svrha ograničenja – zabrane udruženja čije delovanje je usmereno na kršenje zajemčenih ljudskih prava i izazivanje rasne, nacionalne ili verske mržnje – jeste da se demokratsko društvo koje počiva na pluralizmu i toleranciji, i ostvaruje, između ostalog, i putem sloboda govora, okupljanja i udruživanja, zaštiti od onih koji bi te slobode da zloupotrebe radi ukidanja demokratije i njenih vrednosti. Priroda i obim ograničenja u konkretnom slučaju – zabrana „Obraza“ – jesu istina takvi da dovode do „civilne smrti“ osporenog udruženja, ali je takva mera u potpunosti u skladu sa svrhom ograničenja uzimajući u obzir i način delovanja „Obraza“ i sistem vrednosti za koji se on zalaže. Pri tome, priroda i obim ograničenja nisu takvi da trajno, ili u dužem vremenskom periodu, sprečavaju članove zabranjenog udruženja da ostvaruju slobodu udruživanja, kao što je to moguće u drugim pravnim sistemima (u slučaju „gubitka političkih prava“), već se mera odnosi isključivo na njihovo udruživanje unutar konkretne organizacije za koju je utvrđeno da je imala ciljeve i da je delovala suprotno zajemčenim ustavnim vrednostima. Konačno, naše zakonodavstvo ne poznaje blaže mere od ove, kada je reč o ograničenju slobode udruživanja, kako bi se eventualno postavilo pitanje postizanja svrhe ograničenje manjim ograničenjem prava.

5. Zaključak

S obzirom na to da je utvrđeno da su ne samo ciljevi udruženja „Obraz“ već i njegovo delovanje usmereni na kršenje zajemčenih ljudskih prava i izazivanje rasne, nacionalne i verske mržnje, i da s obzirom na govor mržnje, uznemiravanje i ponižavajuće postupanje, kao i na pristajanje na nasilje kao sredstvo ostvarenja političkih ciljeva, postoji nužna društvena potreba za preduzimanjem mere ograničenja, smatram da predložena zabrana odgovara obimu neophodnom da se ustavna svrha ograničenja zadovolji u demokratskom društvu i da ne zadire u suštinu zajemčenog prava.

10 Ratko Božović, „Nulta tačka politike – Blokada, stagnacija i regresija“, *Nacionalni i državni interesi moderne Srbije* (ur. Dragica Vujadinović i Vladimir Goati), Beograd 2007, 151.

Tanasije Marinkovic

CONTRIBUTION TO THE PUBLIC DEBATE
ON PROHIBITION OF WORK OF CITIZENS' ASSOCIATION
„PATRIOTIC MOVEMENT PRIDE“

Summary

The Office of Public Prosecutor of Republic of Serbia initiated proceedings for prohibition of work of citizens' association „Patriotic Movement Pride“ in the Constitutional Court of Serbia. Constitutional Court held a public debate on Public Prosecutor's initiative on December 14th 2011. In this paper, prepared for that public debate, the author considers the issues relevant for prohibition of work of a citizens' association: Whether its' aims and activities are directed at violation of 1 of values protected by Constitution, is there a link between the work of this organization and actions of its members and would a prohibition of its work be necessary in a democratic society. Based on Constitutional and legislative definitions of the above-mentioned conditions and especially how they are interpreted in practice of the European Court of Human Rights, the author applies those conditions to this particular case and concludes that Office of Public Prosecutor's initiative is in accordance with the Constitution of Republic of Serbia and European Convention on Human Rights.

Key words: restriction of freedom of association, speech of hatred, harassment and degrading behavior, establishing the responsibility of an association, necessary need of society to restrict freedom of association

Dragan Malešević Tapi – *Octopus* (ulje na platnu)

ODLUKA USTAVNOG SUDA O ZABRANI RADA UDRUŽENJA GRAĐANA „OTAČASTVENI POKRET OBRAZ“*

Republika Srbija
USTAVNI SUD
Broj: VIIU-249/2009
12. jun 2011. godine
B e o g r a d

Ustavni sud u sastavu: predsednik dr Dragiša B. Slijepčević i sudije dr Olivera Vučić, dr Marija Draškić, Bratislav Đokić, Vesna Ilić Prelić, dr Goran Ilić, dr Agneš Kartag Odri, Katarina Manojlović Andrić, mr Milan Marković, dr Bosa Nenadić, Milan Stanić, dr Dragan Stojanović, mr Tomislav Stojković, Sabahudin Tahirović i Predrag Četković, na osnovu člana 167. stav 3. Ustava Republike Srbije, na sednici održanoj 12. juna 2012. godine, doneo je

O D L U K U

1. Zabranjuje se rad Udruženju građana „Otačastveni pokret Obraz“, zbog delovanja usmerenog na kršenje zajemčenih ljudskih i manjinskih prava i izazivanja nacionalne i verske mržnje.

2. Nalaže se brisanje udruženja iz tačke 1. iz Registra udruženja koji vodi Agencija za privredne registre, danom dostavljanja ove odluke Agenciji.

O b r a z l o ž e n j e

I

Republičko javno tužilaštvo je 25. septembra 2009. godine Ustavnom sudu podnelo predlog za zabranu rada Udruženja građana „Otačastveni pokret Obraz“, zbog delovanja koje je usmereno na nasilno rušenje ustavnog poretka, kršenje zajemčenih ljudskih ili manjinskih prava ili izazivanje rasne, nacionalne i verske mržnje.

Kao razloge za zabranu rada navedenog udruženja građana predlagač najpre navodi pojedine stavove Udruženja koji su izneti u publikovanim dokumentima Udruženja koja imaju statutarni karakter, kao i stavove sadržane u saopštenjima izdatim povodom pojedinih incidenata u kojima su pripadnici Udruženja učestvovali, a kojima se, prema navodima predlagača:

- vrši diskriminacija i širi netrpeljivost prema drugačijim političkim ili društvenim opcijama od onih za koje se Udruženje zalaže;
- zloupotrebljava ustavno pravo na udruživanje koje je uslovljeno time da se ostvarivanjem ovog prava ne ugrožavaju ista takva prava pripadnika drugih naroda;
- ukazuje na jasno postojanje namere da se preduzmu sve potrebne radnje radi ostvarivanja ciljeva Udruženja proklamovanih u „Osnovnim načelima“ i „Osnovnim smernicama“;

* VIIU-249/2009, *Službeni glasnik RS*, br. 69/2012 od 20.7.2012. godine.

- iznose uslovi za „obnovu autentične srpske državnosti“, koji podrazumevaju primenu nasilja da bi bili ostvareni;
- vrši diskriminacija građana koji sebe smatraju Srbima, a nisu pravoslavni vernici ili su ateisti;
- uvodi govor mržnje prema drugim društvenim grupama koje su obeležene kao neprijatelji srpske države;
- dosledno sprovodi koncepcija netolerancije, isticanjem samo onih vrednosti za koje se zalaže Udruženje;
- predstavlja koncept obrazovanja dece sa duhovnim obogaćivanjem kulturnim vrednostima koje se pripisuju isključivo srpskom narodu.

Predlagač zatim iznosi kratak pregled određenih incidenata u kojima su učestvovali pripadnici Udruženja, a koji se nalaze na zvaničnoj internet prezentaciji Udruženja u poglavlju „Istorija“. Povodom ovih incidenata predlagač ukazuje da su rezultirali povredom različitih građanskih prava zajemčenih Ustavom, čime se pokazuje da se načela i principi okupljanja članova Udruženja „Obraz“ kose sa osnovnim principima kojima se garantuju slobode govora i udruživanja. U prilog ovog stava, prema navodima predlagača, govore i prekršajne prijave podnete protiv pripadnika Udruženja „Obraz“ koji su izazivali nemire na javnim mestima, širili rasnu, versku i nacionalnu mržnju i netrpeljivost i pozivali na nasilje, posebno preko medija, što, po mišljenju predlagača, objektivno predstavlja protivustavno delovanje. Predlagač je, da bi potkrepio svoje stavove, uz predlog dostavio dokumentaciju kojom raspolaze Ministarstvo unutrašnjih poslova povodom tzv. „incidenata“, u kojima su akteri bili članovi Udruženja. Dalje, predlagač ističe da se predlog zasniva na činjenici da uprkos proklamovanoj toleranciji u našem društvu, izjave i radnje koje preduzimaju članovi Udruženja „Obraz“ predstavljaju sistematsko i konsekventno ugrožavanje slobode opredeljenja ljudi po različitim osnovama i poziv na uspostavljanje totalitarnog umesto demokratskog društva. Osnovanost predloga se, prema navodu predlagača, potvrđuje Osnovnim načelima, Statutom i drugim dokumentima Udruženja, izvodima iz saopštenja, podnetim prekršajnim prijavama i donetim rešenjima organa za prekršaje, te dostavljenim izveštajima radnika policije nadležnim javnim tužilaštvima i pokrenutim krivičnim postupkom.

Podnosilac predloga na kraju zaključuje da iz dokumenata Udruženja „Obraz“ jasno proizlazi kršenje Ustavom zajemčenih sloboda i prava građana Srbije, načela građanske demokratije i ustavnog opredeljenja o evropskim principima i vrednostima, suprotno načelu zabrane diskriminacije, utvrđenom članom 21. Ustava i slobodi udruživanja, garantovanoj članom 55. Ustava.

II

U cilju stvaranja pretpostavki za vođenje postupka Ustavni sud je dopisom od 15. juna 2010. godine zatražio od predlagača da dostavi pojedine dokaze koji nisu bili dostavljeni uz predlog, a navedeni su kao dokaz, i to:

- izveštaje Ministarstva unutrašnjih poslova Policijske uprave za grad Beograd – Odeljenja za uvidajno-operativne poslove UKP-a broj D-2262 i D-2264 od 2. jula 2001. godine;
- obaveštenje o fazi u kojoj se nalazi postupak po krivičnim prijavama KU-18426 i KU-18418/08, koje su podnete tadašnjem Prvom opštinskom javnom tužilaštvu u Beogradu i po krivičnoj prijavi KU-11948/09, podnetoj Četvrtom opštinskom javnom tužilaštvu u Beogradu;

- kompakt disk (u daljem tekstu: CD) na kome je snimak performansa Gabrijela Savića u DKSG 3. jula 2008. godine, koji su prekinuli članovi Udruženja „Obraz“.

Postupajući po navedenom dopisu, Republičko javno tužilaštvo je podneskom A-br. 261/09 od 25. juna 2010. godine dostavilo Ustavnom sudu i sledeće dokumente:

- iz predmeta Drugog opštinskog javnog tužilaštva u Beogradu KTR-270/05 - zahteve za prikupljanje potrebnih obaveštenja Drugog opštinskog javnog tužilaštva u Beogradu od 16. i 24. marta 2005. godine, 9. aprila, 5. i 23. maja 2008. godine, sa službenom beleškom od 23. juna 2008. godine i izveštajima nadležnih organa Ministarstva unutrašnjih poslova povodom podnetih zahteva;
- zahteve za prikupljanje potrebnih obaveštenja Prvog opštinskog javnog tužilaštva u Beogradu KT. 1448/09 od 15. oktobra 2009. godine, sa službenom beleškom od 15. decembra 2009. godine i izveštajima nadležnih organa Ministarstva unutrašnjih poslova povodom podnetih zahteva;
- fotokopiju predloga Prvog opštinskog javnog tužilaštva u Beogradu za preduzimanje određenih istražnih radnji u predmetima KT. 2197/08 od 8. oktobra 2008. godine i 5. decembra 2009. godine, kao i zahtev za sprovođenje istrage u predmetu KT. 2225/08 od 8. decembra 2009. godine;
- zahtev za sprovođenje istrage Četvrtog opštinskog javnog tužilaštva u Beogradu KT. 1173/09 od 20. jula 2009. godine;
- izveštaj Policijske uprave za grad Beograd – Odeljenje za javni red i mir PO br. 214–43/10 od 24. juna 2010. godine, sa CD-om na kome je snimak performansa Gabrijela Savića u DKSG 3. jula 2008. godine;
- službenu belešku Republičkog javnog tužilaštva od 29. avgusta 2009. godine u kojoj se nalazi kopija tada aktuelne sadržine internet stranice Udruženja „Obraz“, u kojoj su opisani pojedini događaji prilikom kojih je došlo do povrede ljudskih prava na koje je Republičko javno tužilaštvo ukazalo u svom predlogu.

Ustavni sud je dopisom od 24. novembra 2010. godine zatražio od Agencije za privredne registre informacije povodom pravnog statusa Udruženja građana „Otačastveni pokret Obraz“, a vezano za njegovu registraciju. Agencija za privredne registre je podneskom od 6. decembra 2010. godine obavestila Ustavni sud da „Otačastveni pokret Obraz“ nije podneo prijavu za upis u Registar udruženja, koji vodi Agencija za privredne registre, kao i da Agencija u svojoj dokumentaciji raspolaze sledećim dokumentima, koje je i dostavila Ustavnom sudu:

- rešenje Ministarstva za ljudska i manjinska prava broj 2/0-616/2-2003-06 od 7. novembra 2003. godine;
- Statut „Otačastvenog pokreta Obraz“ od 19. oktobra 2003. godine;
- rešenje Saveznog ministarstva pravde broj 3/1-415/10-2002-07 od 19. juna 2002. godine;
- dva zapisnik sa Sabora osnivača Udruženja građana „Otačastveni pokret Obraz“ od 18. marta 2002. godine;
- Odluku o osnivanju Udruženja građana „Otačastveni pokret Obraz“ od 18. marta 2002. godine;
- spisak osnivača Udruženja građana „Otačastveni pokret Obraz“.

Republičko javno tužilaštvo je 14. oktobra 2011. godine dostavilo Ustavnom sudu naknadno pribavljenu dokumentaciju i dokaze koji, po mišljenju Tužilaštva, mogu biti od značaja za donošenje odluke u ovom ustavnosudskom predmetu, i to:

- izveštaj Ministarstva unutrašnjih poslova – Direkcije policije – Uprave policije 03/5 str. pov. br: 212-1127/11 od 10. oktobra 2011. godine, sačinjen po zahtevu Republičkog javnog tužilaštva A-br.261/09 od 5. oktobra 2011. godine, koji sadrži hronologiju događaja u kojima su učestvovali pripadnici Udruženja građana „Otačastveni pokret Obraz“;
- presudu Višeg suda u Beogradu K. br.4264/10 od 20. aprila 2011. godine;
- optužni predlog Prvog opštinskog javnog tužilaštva KT. 2260/09 od 30. oktobra 2009. godine;
- presudu Prvog osnovnog suda u Beogradu K.3233/2011 od 1. jula 2011. godine;
- rešenje Višeg javnog tužilaštva u predmetu KTM. 918/10 od 10. novembra 2010. godine;
- službenu belešku Osnovnog javnog tužilaštva u Novom Sadu KTR. 3340/11 od 11. oktobra 2011. godine;
- rešenje Višeg suda u Valjevu Kim. 55/10 od 26. oktobra 2010. godine.

Ustavni sud je dopisom od 21. oktobra 2011. godine zatražio od Agencije za privredne registre dodatne informacije povodom pravnog statusa Udruženja građana „Otačastveni pokret Obraz“, a vezano za njegovu registraciju, imajuću u vidu da je, saglasno odredbama Zakona o udruženjima („Službeni glasnik RS“, broj 51/09), istekao rok za podnošenje prijave za usklađivanje registracije, a da su posledice nepostupanja u propisanom roku – sprovođenje postupka likvidacije, brisanje udruženja iz Registra i gubitak statusa pravnog lica.

Agencija za privredne registre je podneskom od 26. oktobra 2011. godine obavestila Ustavni sud da je Udruženje „Otačastveni pokret Obraz“ upisano u Registar udruženja koji se vodi kod ove agencije na osnovu Rešenja o usklađivanju registracije, broj BU 23319/2011 od 8. septembra 2011. godine.

Uz navedeno Rešenje Agencija je dostavila Ustavnom sudu i sledeću dokumentaciju:

- prijavu „Otačastvenog pokreta Obraz“ za upis usklađivanja registracije od 29. jula 2011. godine i dopunu uz ovu prijavu;
- Odluku „Otačastvenog pokreta Obraz“ o imenovanju lica ovlašćenog za zastupanje Udruženja od 11. septembra 2010. godine;
- dva dopisa Agencije za privredne registre (od 12. jula i 2. avgusta 2011. godine) upućena „Otačastvenom pokretu Obraz“ povodom otklanjanja nedostataka uočenih u prijavi za usklađivanje registracije ovog udruženja, podnetoj 21. marta 2011. godine;
- rešenje Saveznog ministarstva pravde o upisu „Otačastvenog pokreta Obraz“ u Registar udruženja, društvenih organizacija i političkih organizacija, broj 3/1-415/10-2002-07 od 19. juna 2002. godine;
- rešenje Saveznog ministarstva za ljudska i manjinska prava o promeni tačke 3. rešenja o upisu u registar, broj 2/0-616/2-2003-06 od 7. novembra 2003. godine;
- Statut Udruženja „Otačastveni pokret Obraz“ od 11. septembra 2010. godine.

III

Ustavni sud je povodom podnetog predloga za zabranu rada navedenog udruženja građana, saglasno odredbi člana 37. stav 1. Zakona o Ustavnom sudu („Službeni glasnik RS“, br. 109/07 i 99/11), 14. decembra 2011. godine, održao javnu raspravu. Polazeći od sadržine predloga Republičkog javnog tužioca, podataka prikupljenih u sprovedenom prethodnom postupku i odredaba Ustava Republike Srbije i zakona, postavila su se kao sporna sledeća ustavnopravna pitanja:

- da li se u pojedinim dokumentima udruženja čija se zabrana traži, a koja imaju programski karakter i nalaze se na zvaničnoj internet prezentaciji tog udruženja („Zašto Obraz“, „Ko smo mi“, „Osnovna načela“, „Osnovne smernice“, „Proglas prijateljima“, „Srbskim neprijateljima“ i „Nacionalno vaspitanje“) nalaze stavovi u kojima je izražena diskriminacija na osnovu nacionalne pripadnosti, političkog ili drugog uverenja, vere ili seksualne orijentacije (poslednji uvid na zvaničnoj internet prezentaciji ovog udruženja na veb-adresi www.obraz.rs izvršen je 14. decembra 2011. godine, kada je održana javna rasprava u ovom ustvosudskom predmetu, i kada je zastupnik Udruženja, Mladen Obradović, svojim iskazom datim na raspravi potvrdio tačnost sadržine svih navedenih dokumenata koji se nalaze na veb-sajtu ovog udruženja);
- da li se delovanjem članova Udruženja „Obraz“ narušavaju Ustavom garantovana prava i slobode pojedinaca ili grupe lica koja se odnose na slobodu mišljenja i izražavanja (član 46. Ustava), slobodu okupljanja (član 54. Ustava) i zabranu izazivanja rasne, nacionalne, verske ili druge netrpeljivosti (član 49. Ustava), imajući u vidu krivične i prekršajne postupke koji se vode ili su okončani protiv pojedinih članova ovog udruženja;
- koji vid protivzakonitog ponašanja članova udruženja čija se zabrana traži predstavlja donji prag tolerancije njihovog delovanja u odnosu na razloge zabrane udruživanja iz člana 55. Ustava;
- da li su do sada preduzete mere državnih organa u suzbijanju protivpravnih radnji pojedinaca kao članova udruženja čija se zabrana traži adekvatne društvenoj opasnosti delovanja ovog udruženja u domenu kršenja Ustavom zajemčenih ljudskih prava i sloboda;
- da li je svrha mere zabrane rada Udruženja „Otačastveni pokret Obraz“ proporcionalna društvenoj opasnosti delovanja ovog udruženja i njegovih članova, imajući u vidu Ustavom zajemčenu slobodu udruživanja iz člana 55. Ustava.

Podnosilac predloga je na javnoj raspravi istakao da pripadnici Udruženja vrše različite oblike diskriminacije kroz svoja programska načela prema pojedinim delovima društvene zajednice, grupama i pojedincima, otvoreno ili prikriveno ispoljavaju mržnju prema onima sa kojima ne dele isto mišljenje, moralne stavove, pogled na svet, način življenja ili na koji drugi oblik ispoljavanja ljudske prirode, posebno prema delu populacije koji se može nazvati lezbejskom, homoseksualnom, biseksualnom ili transseksualnom ili skraćeno LGBT populacijom. Istaknuto je da je Udruženje publikovalo dokumente koji imaju statutarni karakter, a koji nose nazive: „Zašto Obraz“, „Ko smo mi“, „Osnovna načela“, „Osnovne smernice“, „Proglas prijateljima“, „Srbskim neprijateljima“, „Nacionalno vaspitanje“, kao i brojna saopštenja povodom pojedinih incidenata, u kojima su izneti stavovi kojima se sprovodi

konceptija netolerancije i uvodi govor mržnje prema svim pripadnicima društvene zajednice koji ne misle isto ili slično kao pripadnici Udruženja i u kojima je izneta jasna namera da će pripadnici Udruženja preduzeti sve radnje radi ostvarivanja svojih ciljeva proklamovanih osnovnim načelima i osnovnim smernicama, a čime se, po mišljenju podnosioca predloga, podrazumeva i primena nasilja. Posebno je istaknut proglas pod nazivom „Srbskim neprijateljima“, jer iz sadržine ovog dokumenta proizlazi da se umesto grupama koje su označene u podnaslovima ovog proglasa, Udruženje obraća uvredljivim tonom čitavim narodima, a ne ekstremističkim grupama (jevrejskom narodu kada govore o cionistima, hrvatskom narodu kada govore o ustašama, Bošnjacima kada govore o muslimanskim ekstremistima i Šiptarima kada govore o šiptarskim ekstremistima). Za razliku od ovog proglasa, u proglasu pod nazivom „Proglas prijateljima“ obraćaju se samo licima koja imaju određene vrline za koje oni smatraju da su važne za postojanje srpstva i time ih pozitivno izdvajaju od ostale populacije, pri čemu objašnjavaju kakve osobine ta lica treba da poseduju da bi bili „dobri srpski građani“. U dokumentu „Nacionalno vaspitanje“ iznet je koncept obrazovanja dece sa duhovnim obogaćivanjem kulturnim vrednostima koje se pripisuju isključivo srpskom narodu. Podnosilac predloga je dalje istakao da pretnje članova Udruženja „Obraz“ svima koje oni smatraju neprijateljima srpskog naroda nisu samo ostale na rečima, jer su članovi Udruženja i svojim delovanjem, tj. učešćem u brojnim incidentima svoje ideje sproveli u delo. Posebno su izdvojeni sledeći incidenti: napadi na pripadnike LGBT populacije; sprečavanje podele novogodišnjih paketića deci od strane pripadnika Pentakostalne crkve sa uzvikivanjem parola: „ubij, zakolji da sektaš ne postoji“ (kojim se vrši verska diskriminacija); sprečavanje projekcija filmova i performansa, kojima se vrši diskriminacija slobode govora i izražavanja; sprečavanje okupljanja drugih organizacija koje su imale uredno prijavljene skupove, kao što su npr. „Žene u crnom“, uz uzvikivanje na tim skupovima: „nož, žica, Srebrenica“, „bežite, bežite“, „veštice“, „ubi, ubi Šiptara“, „ovo je Srbija“, „Srbija, Srbija, napolje sa Turcima“, da će „Srbi svi puške uzeti“, „da ćemo sve redom pobiti“; aktivno učešće u nasilju povodom održavanja parada ponosa, u cilju takođe sprečavanja slobode okupljanja građana; brojna narušavanja javnog reda i mira, paljenje zastava kao npr. paljenje zastava Vojvodine. Predlagač smatra da sve ovo govori u prilog tome da je Udruženje „Obraz“ osnovano ne samo radi ostvarivanja Ustavom zabranjenih ciljeva, već da ono predstavlja oblik organizovanja koordiniranog, trajnog i zajedničkog delovanja određene grupe lica, radi ostvarivanja tih ciljeva u skladu sa jasno propisanim načinom delovanja usmerenim na protivustavno delovanje. Podnosilac predloga posebno se osvrnuo na krivične postupke koji se vode protiv članova ovog udruženja, a koji su vezani za događaje u kojima su oni učestvovali, kao i na izjave ovlašćenog zastupnika ovog udruženja date raznim štampanim i elektronskim medijima u Srbiji u kojima su iznete otvorene pretnje LGBT populaciji. Podnosilac predloga smatra da se zabranom rada ovog udruženja ne bi ugrozila suština slobode udruživanja, jer se u konkretnom slučaju postavlja opravdano pitanje: do koje mere mogu da se garantuju i zaštite prava Udruženja koje demokratske principe koristi da bi podrivalo ustavni poredak, i da li se mogu pozivati na demokratiju oni koji su protivnici demokratije. Na kraju izlaganja, podnosilac predloga je istakao da smatra da se sloboda udruživanja zloupotrebljava od strane Udruženja građana „Obraz“, te je predložio da se neprihvatljivo delovanje ovog udruženja spreči, tako što će biti zabranjeno, brisano iz Registra, ali i da Ustavni sud zabrani da se sva

buduća udruženja i grupe koje žele da nastave aktivnosti u okviru njihovog udruženja, imaju smatrati nelegalnim, kako bi se sprečilo da ovo udruženje, aktivisti i njegovi članovi „zaobiđu presudu o zabrani“ i registruju neka nova udruženja koja bi imala istu svrhu i cilj, i čije bi aktivnosti govorile o kontinuitetu sa aktivnostima i ciljevima prethodno zabranjenog Udruženja.

Zastupnik Udruženja građana „Otačastveni pokret Obraz“ je najpre izneo osnovne elemente na kojima je utemeljeno ovo udruženje i dao iscrpno objašnjenje svih spornih rečenica iz programskih dokumenata Udruženja, ističući da se one ne mogu tumačiti same za sebe istrgnute iz konteksta celog teksta na koje se odnose. Istakao je da, po njegovom mišljenju, u ovim dokumentima nema ničega što je protivno Ustavu i zakonima Republike Srbije, da su ovi dokumenti pisani 90-tih godina, da je njihov autor pokojni osnivač i prvi predsednik ovog udruženja i da zbog pijeteta prema njemu ovi dokumenti nisu menjani niti uklonjeni sa veb-sajta Udruženja, kao i da je u vreme nastanka tih dokumenata u našem zakonodavstvu homoseksualizam bio definisan kao protivprirodni blud. Zastupnik je dalje dao objašnjenje svih spornih slogana koji su korišćeni na lecima i u proglašima ovog udruženja prilikom poziva za učešće na različitim manifestacijama, kao i spornih delova izjava i intervjua koje je on lično davao štampanim i elektronskim medijima u Srbiji. Povodom navoda podnosioca predloga da su članovi Udruženja učestvovali u pojedinim incidentima u kojima su ometali učesnike uredno prijavljenog skupa u njihovom izražavanju određenih stavova i pogleda, uzvikivanjem uvredljivih i pretećih parola, zastupnik je posebno istakao da nikada nije izdat bilo kakav nalog ili uputstvo članovima Udruženja da se nekome na takvim skupovima preti, ističući pravo članova Udruženja da kao i svi građani imaju pravo da iskažu svoje nezadovoljstvo zbog stavova za koje se učesnici takvih skupova zalažu. Zastupnik je zatim detaljno opisao učešće članova „Obraza“ na svim događajima i manifestacijama za koje je podnosilac predloga smatrao da su incidentne prirode, ističući da Republičko javno tužilaštvo nije iznelo valjane dokaze o tome da su za njih odgovorni „vođeci ljudi“ i članovi Udruženja. Istakao je da su programski dokumenti ovog udruženja, pored Statuta, „Osnovna načela“, „Osnovne smernice“ i „Program nacionalnog vaspitanja“, kao i da, u nekom smislu, u ovu grupu dokumenata spada i tekst „Ko smo mi“, dok ostali dokumenti pobrojani u predlogu za zabranu rada i označeni kao dokumenti statutarnog karaktera predstavljaju propratni materijal koji se uz čitav niz drugih dokumenata mogu naći na veb-sajtu ovog udruženja.

Punomoćnik ovog udruženja je istakao da podnosilac predloga nije valjanim dokazima potkrepio svoj zahtev za zabranu rada Udruženja građana „Otačastveni pokret Obraz“, jer se oni sastoje od niza zahteva za pokretanje prekršajnih postupaka, obustavljenih prekršajnih postupaka, raznih službenih beleški, bezbednosnih informacija i sl. dokumenata i jedne nepravnosnažne presude protiv Mladena Obradovića, zastupnika ovog udruženja, za koju smatra da je apsolutno neprimereno da se koristi kao bilo kakav dokaz, jer bi se na taj način narušila prezumpcija nevinosti. Oспорava i dokaz u vidu presude koja se odnosi na lica koja su napala i nanela telesne povrede novinaru Teofilu Pančiću, jer se nijedno od tih lica ne može dovesti na bilo koji način sa ovim udruženjem. Takođe smatra da navođenje podnetih optužnih predloga kao dokaza u postupku za zabranu rada Udruženja predstavlja svojevrsnu zloupotrebu, jer optužni predlog sadrži samo određeni stepen verovatnoće da se događaj koji je opisan u dispozitivu optužnog

predloga zaista i dogodio, ali kao verodostojan dokaz može poslužiti samo okončanje postupka i pravnosnažnost odluke. Ističe da niko od članova „Obraza“, osim Mladena Obradovića, nije čak ni prekršajno kažnjavan. Osporava pozivanje Tužilaštva na novinske članke kao dokaz u postupku, kao i pozivanje na policijske službene beleške, jer se oni ni u jednom postupku ne mogu smatrati dokazima. Ističe da nijedan od ponuđenih dokaza, niti pojedinačno, niti zajedno, ne može voditi zaključku da zbir pojedinačnih akata lica koja su članovi „Obraza“ predstavlja njihovo protivustavno delovanje i narušavanje tuđih prava. Dalje navodi da povodom parola koje se stavljaju „Obrazu“ na teret, ne postoje konkretni dokazi da su članovi ovog udruženja uzvikivali i pisali te parole, niti da su lepili ili štampali plakate sa ovim parolama, kao ni o tome da su članovi „Obraza“ bili ti koji su učestvovali u nasilnom prekidanju pojedinih manifestacija, naročito ne maskirani, jer je jedan od osnovnih principa delovanja ovog udruženja – zabrana bilo kakvog maskiranja. Na kraju predlaže da ukoliko Tužilaštvo samo ne odustane od svog predloga, Ustavni sud okonča ovaj postupak na taj način što će predlog za zabranu rada „Otačastvenog pokreta Obraz“ odbiti.

Nakon izlaganja svih učesnika na javnoj raspravi, Ustavni sud je zaključio da predstavnici „Otačastvenog pokreta Obraz“ osporavaju određene tvrdnje iznete od strane Republičkog javnog tužilaštva koje se, pre svega, odnose na: identifikaciju lica koja su bila maskirana i koja su kao takva uzvikivala parole za koje podnosilac predloga nalazi da su izraz govora mržnje, pretnje, izazivanja nacionalnih i drugih netrpeljivosti, a da se radi o licima koji su pripadnici ovog udruženja; zatim, osporava se tvrdnja da su bilo kakvi plakati i proglosti koji su sa istom sadržinom lepljeni u Beogradu, povodom određenih manifestacija i događaja, bili delo pripadnika ovog udruženja; na kraju, insistira se na sadržini hard diska u pogledu parola koje se tamo nalaze, a sa aspekta njihove verodostojnosti i njihovog dokaznog i autentičnog uticaja na druge parole za koje predlagač nalazi da jesu sporne i da mogu biti dovoljan dokazni materijal u prilog tvrdnji da se radi o takvom postupanju koje može dovesti do zabrane rada Udruženja građana „Otačastveni pokret Obraz“. Saglasno navedenom, Ustavni sud je odredio rok od 15 dana učesnicima u postupku da se na ova sporna pitanja posebno izjasne i dostave sve dokaze i drugi prateći materijal za koji smatraju da može biti od značaja za donošenje odluke ovog suda.

Postupajući po nalogu Ustavnog suda, Republičko javno tužilaštvo je 28. decembra 2011. godine dostavilo Sudu:

- izveštaj Ministarstva unutrašnjih poslova o pregledu računara Mladena Obradovića, oduzetog prilikom pretresa prostorija u kojima boravi u Beogradu, dana 25. septembra 2009. godine; u zaključku, koji je sastavni deo ovog izveštaja je utvrđeno da na računaru nisu pronađeni tragovi koji bi ukazivali na to da je sa tog računara vršeno upućivanje pretnji i poziva na nasilno prekidanje i napad na učesnike skupa „Povorka ponosa 2009“, koji je od strane LGBT populacije bio zakazan za 20. septembar 2009. godine u 11 časova na Studentskom trgu u Beogradu i da su na računaru pronađeni tragovi koji ukazuju na to da je korišćen za izradu oglasa, nalepnica, plakata, javnih poziva i dr. vezano za učesnike navedenog skupa, uz dokumentovanje ovih navoda fotografijama sa hard diska kompjutera, koje su dostavljene uz navedeni izveštaj;

- izvode iz novinskih članaka i emisija koji svedoče o javnim istupima pripadnika Udruženja „Obraz“ i njihovom javnom protivustavnom delovanju (vesti – TV „Foks“ od 14. avgusta 2009. godine, „Borba“ od 22. jula 2009. godine – strana 3, „Press“ od 1. septembra 2007. godine, „Gazeta“ od 10. aprila 2008. godine, emisija „Insajder“ – „Ne(moć) države“, 3. deo od 17. decembra 2009. godine).

Izjašnjavajući se povodom negiranja predstavnika Udruženja „Obraz“ o povezanosti aktivista Udruženja sa krivičnim postupkom koji se vodi pred Prvim osnovnim sudom u Beogradu u predmetu K. 3233/2011 protiv okr. Žuža Danila i Miloša Mladenovića u vezi sa napadom na novinara Teofila Pančića Tužilaštvo je dostavilo izveštaj Policijske uprave za grad Beograd iz koga proizlazi da je Žuža Danilo, sa istim ličnim podacima kao što su podaci pribavljeni u krivičnom postupku, identifikovan kao pripadnik ovog udruženja i kao učesnik u incidentu povodom održavanja javnog skupa „Žene u crnom“, održanog dana 10. jula 2009. godine. Takođe, u odnosu na deo izlaganja predstavnika Udruženja iznetog na javnoj raspravi pred Ustavnim sudom, da je na javnim skupovima u čijoj su organizaciji učestvovali, bilo i „neidentifikovanih maskiranih lica koja su učestvovala u incidentima“, Tužilaštvo smatra da navedeno nije od uticaja na odlučivanje o predlogu, budući da se predstavnici Udruženja nisu javno ogradili od nasilnih istupa takvih pojedinaca, te se može zaključiti da su na taj način tolerisali njihovo delovanje. Na kraju, podnosilac predloga smatra da navedena dokumentacija i argumentacija potkrepljuju podneti predlog za zabranu rada navedenog udruženja, jer je njegovo delovanje usmereno na nasilno rušenje ustavnog poretka, kršenje zajemčenih ljudskih i manjinskih prava ili izazivanje rasne, nacionalne ili verske mržnje, te da je zabrana rada udruženja nužna radi zaštite, uživanja i ostvarivanja zajemčenih prava čoveka i njihovih osnovnih sloboda, proklamovanih Ustavom i potvrđenim međunarodnim ugovorima.

Ustavni sud je nove dokaze i izjašnjenje Republičkog javnog tužilaštva na pojedine navode sa javne rasprave uredno dostavio Udruženju građana „Otačastveni pokret Obraz“ 27. januara 2012. godine, radi upoznavanja. Udruženje nije dostavilo Ustavnom sudu nikakve nove dokaze, niti izjašnjenje povodom dostavljenog materijala Republičkog javnog tužilaštva.

IV

U sprovedenom postupku Ustavni sud je utvrdio:

Udruženje „Otačastveni pokret Obraz“ je upisano u Registar udruženja na osnovu rešenja Agencije za privredne registre – Registratora koji vodi Registar udruženja, broj BU 23319/2011 od 8. septembra 2011. godine, kada je izvršeno usklađivanje prethodne registracije ovog udruženja, koje se vodilo u Registru udruženja, društvenih organizacija i političkih organizacija pri Saveznom ministarstvu pravde, na osnovu rešenja broj 3/1-415/10-2002-07 od 19. juna 2002. godine. Izmena tačke 3. navedenog rešenja izvršena je na osnovu rešenja Ministarstva za ljudska i manjinska prava državne zajednice Srbija i Crna Gora broj 2/0-616/2-2003-06 od 7. novembra 2003. godine, kojim je promenjena funkcija lica koje je ovlašćeno za zastupanje i predstavljanje Udruženja sa glavnog sekretara Udruženja na predsednika Glavnog odbora Udruženja.

Rešenjem Agencije za privredne registre broj BU 23319/2011 od 8. septembra 2011. godine je konstatovano da se upisuje u Registar udruženja usklađivanje

udruženja, sa sledećim podacima: da se radi o udruženju kao obliku organizovanja; da je naziv udruženja „Otačastveni pokret Obraz“; da je skraćeni naziv udruženja „Obraz“; da su sedište i adresa udruženja – Rabina Alkalaja 1, Beograd-Zemun, Srbija; da je udruženje osnovano 18. marta 2002. godine; da je Statut donet 11. septembra 2010. godine; da je delatnost udruženja – delatnost ostalih organizacija na bazi učlanjenja; da je zastupnik udruženja – Mladen Obradović iz Beograda; da se udruženje osniva na neograničeno vreme; da je oblast ostvarivanja ciljeva udruženja – promovisanje tradicionalnih srpskih i pravoslavnih vrednosti. Navedenim rešenjem je, takođe, konstatovano da se u Registar upisuje zabeležba o postupku koji se vodi pred Ustavnim sudom u predmetu VIIU-249/2009, po predlogu Republičkog javnog tužilaštva od 25. septembra 2009. godine za zabranu rada Udruženja građana „Otačastveni pokret Obraz“.

Važećim Statutom „Otačastvenog pokreta Obraz“ od 11. septembra 2010. godine, koji je donet u procesu usklađivanja registracije i unutrašnjih akata ovog udruženja sa odredbama Zakona o udruženjima iz 2009. godine, predviđeno je: da je udruženje „Otačastveni pokret Obraz“ nevladino i neprofitno udruženje, osnovano na neodređeno vreme radi ostvarivanja ciljeva u oblasti – promovisanje tradicionalnih srpskih i pravoslavnih vrednosti (član 1.); da su ciljevi Udruženja – promovisanje, svedočenje, negovanje i afirmisanje tradicionalnih srpskih i pravoslavnih vrednosti, zalaganje za obnovu autentične srpske državnosti, zalaganje za primenu vrednosti koje Obraz afirmiše na način na koji će to moći da pomogne duhovnu, nacionalnu i kulturnu obnovu srpskog naroda (član 2.); da radi ostvarivanja svojih ciljeva Udruženje naročito sprovodi sledeće delatnosti – u svojim nastupima promovise ciljeve za koje se zalaže, obrazuje studentske odbore, radne grupe i slična tela za pojedine oblasti rada, u skladu sa ciljevima Udruženja, objavljuje knjige i druge publikacije o pitanjima koje se odnose na promovisanje tradicionalnih srpskih i pravoslavnih vrednosti, organizuje samostalno ili u saradnji sa drugim organizacijama i ustanovama, skupove, tribine, rasprave i savetovanja u oblasti ciljeva Udruženja, obrazuje ogranke u zemlji i inostranstvu, saraduje sa univerzitetima, školama, stručnim udruženjima i drugim organizacijama u zemlji i inostranstvu, koje se bave srodnom delatnošću (član 3.); da su organi Udruženja – Sabor, koji je najviši organ Udruženja i vrši funkciju skupštine Udruženja, Glavni odbor i Nacionalni savet; da funkciju zastupnika vrši predsednik Glavnog odbora, a u njegovom odsustvu zamenik predsednika Glavnog odbora (član 8.); da je rad Udruženja javan (član 14. stav 1.).

Pored Statuta, osnovni programski dokumenti ovog udruženja su: „Osnovna načela“, „Osnovne smernice“ i „Program nacionalnog vaspitanja“, koji se nalaze na zvaničnoj internet prezentaciji ovog udruženja. Pored ovih dokumenata, na istom veb-sajtu se nalazi tekst kojim se „Obraz“ zvanično predstavlja na sajtu, pod nazivom „Ko smo mi“ i dva proglašenja – „Srbskim neprijateljima“ i „Proglas prijateljima“, koji se nalaze u delu sajta pod nazivom „Načela“.

U dokumentu pod nazivom „Osnovna načela“ ističu se četiri osnovna načela na kojima, po mišljenju Udruženja, mora da počiva jaka srpska država, a to su: bogoljublje i rodoljublje, srpska Srbija (ovo načelo se odnosi na rešavanje srpskog nacionalnog pitanja), domaćinski poredak i viteške oružane snage. Objasnjavajući osnovno načelo pod nazivom „bogoljublje i rodoljublje“, u dokumentu se ističe da „pravoslavno bogoljublje i srpsko rodoljublje jesu preduslovi postojanja srpskog naroda i bogate i snažne države Srbije“ i da „bez zdrave hrišćanske duhovnosti

nije moguće zdravo srbsko društvo“, kao i da je „Srbija u vreme svetih Nemanjića bila bogata i snažna, berićetna i srećna, zato što je nisu kvarili bezbožnici i sektaši“. Kada se govori o rešavanju srpskog nacionalnog pitanja, iznosi se mišljenje da su Srbi jedini istorijski državotvoran narod u Evropi koji je u XXI vek ušao bez rešenja svog nacionalnog pitanja, da se srpski državotvorni prostor neprekidno smanjuje i rasparčava, a da je duhovni i fizički opstanak srpske nacije ugrožen kao nikada do sada, pa stoga „Srbsko nacionalno pitanje danas glasi: hoće li Srba uopšte biti – ili ćemo nestati mučki pobijeni od šiptarskih terorista, islamskih fundamentalista, ustaša i NATO-okupatora“, da bi na se na kraju izneo zaključak „da Srbstvo može pobediti i opstati samo u svojoj slobodnoj i Bogom blagoslovenoj nacionalnoj državi – srbskoj Srbiji, koja će osloboditi i ujediniti sve Srbske Zavičaje“. U načelu pod nazivom „Domaćinski poredak“ je istaknuto da Srbija ne može da bude ni bogata ni snažna „bez vaspostavljanja i očuvanja domaćinskog poretka u duhovnom, političkom, ekonomskom i porodičnom životu“, uz iznošenje pretnje da „svi koji pokušavaju da se obogate i okoriste na štetu naroda i države moraju biti najoštrije kažnjeni“ i zaključka na kraju da „samo uz obnovu hrišćanskog morala i domaćinskog poretka ostvarićemo zdravo i bogato srbsko društvo“. U načelu „Viteške oružane snage“ konstatuje se da se „srpski narod nalazi na strateškoj i geopolitičkoj vetrometini Balkana, Evrope i sveta i da će Srbija „uz Božiju pomoć, biti snažna samo ako ima nepobedive i neustrašive oružane snage i visokorazvijenu vojnu industriju“.

U dokumentu pod nazivom „Osnovne smernice“ Udruženje je definisalo vrednosti za koje se zalaže, pri čemu je osnovna smernica iz koje proizlaze sve ostale smernice definisana kao „Srbstvo sa Obrazom“. Prema ovom dokumentu, Udruženje se zalaže: za pravoslavnu pobožnost umesto ateizma i sektaštva; za „svetosavski nacionalizam umesto bezbožnog mondijalizma“; za „Krst Časni umesto demonske petokrake“; za „Slobodu Zlatnu umesto Novog svetskog poretka“; za „školu sa verom umesto ateističkih laži“; za „vojsku sa rodoljubljem umesto NATO okupacije“; za „politiku sa poštenjem umesto partijskog licemerja“; za „Državu sa Božijim blagoslovom umesto građanske republike“; za „hristoljubivog Vladara umesto vlastoljubivih partijsaša“; za „srbsku sabornost umesto antisrbske demokratije“; za „domaćinsku privredu umesto rasprodaje i pljačke“; za „domaćinsku odgovornost umesto građanske sebičnosti“; za „srbsku gospodstvenost umesto sveopšteg prostakluka“; za „Pobedu umesto poraza“ i za „Obraz umesto bezobrazja“.

U dokumentu pod nazivom „Proglas prijateljima“ izdvojene su pojedine grupe lica, kojima se pripisuju određene vrline koje, po mišljenju pripadnika Udruženja, čine najvažnije karakterne osobine srpskog naroda, čime se oni pozitivno izdvajaju iz celokupne populacije i zbog tih osobina zaslužuju naklonost Udruženja i pravo da se proglase prijateljima. U ovom proglasu Udruženje se obraća: „Srbinu, Srbkinji, svešteniku, vojniku, policajcu, seljaku i radniku“.

U drugom proglasu koji nosi naslov „Srbskim neprijateljima“, određene su grupe lica koje se smatraju neprijateljima srpskog naroda.

U obraćanju cionistima, koji se nazivaju i antihrišćanskim jevrejskim rasistima, u proglasu se navodi: „Narod kome pripadate imao je jedinstvenu blagodati da mu se otkrio i u vremenu od Avrama do Hrista javljao Bog Živi i Istiniti. Sam Sin Božiji i Spasitelj ljudskog roda, Gospod Isus Hristos, pojavio se i propovedao je upravo u vašem narodu, ali ste Ga vi prezreli, odbacili i raspeli. Zato ste izgubili svoju bogoizabranost, veru i razum. Počeli ste da lutate i drugim narodima otimate

ono bez čega ste ostali sopstvenom krivicom. Od fariseja i sadukeja, preko kabalista i manihejaca, pa do masonerije i iluminata – traje vaš pohod protiv Hrista i hrišćana. U suludoj želji da zavlodate celim svetom, vi ste podsticali, organizovali i finansirali najveće i najkrvavije svetske ratove i revolucije u kojima su izginuli milioni ljudi. U svoj zaslepljenosti vi ste, međutim, zaboravili da čak i u vašoj sadašnjoj religiji, satanističkoj Kabali, stoji da se 'zlo učinjeno drugima neumoljivo vraća onome ko ga je počinio'. Vaša zlodela odvešće vas u večnu patnju, jer lihvarski novac možda može potkupiti ljude, ali ništa ne može potkupiti Boga Pravde – Gospoda Isusa Hrista“.

Za ustaše se kaže: „Vaša patološka mržnja prema svemu što je Srbsko i Pravoslavno jeste otrovni plod vaše državotvorne nesposobnosti i kulturne jaločnosti. Svesni svoje duhovne bede i ništavila, vi ste od nas Srba pokrali sve ono što nemate, počev od jezika i istorije, pa do genija poput Ruđera Boškovića i Nikole Tesle. Pritom ste, samo u XX veku, pobili, prognali ili pohrvatili gotovo dva miliona Srba. Srbi vam nikada neće, i ne smeju, zaboraviti ni oprostiti vaša paklena zverstva nad stotinama hiljada jasenovačkih, jadovinskih, glinskih, prebilovačkih, medačkih i ostalih srbskih mučenika. Pravedno ćemo, uz Božiju pomoć, osvetiti 'Bljesak' i 'Oluju' i osloboditi sve zemlje Srbskog Otačastva koje ste uz podršku belosvetskih zlikovaca privremeno oteli i oskrnavili“.

Muslimanskim ekstremistima se obraća rečima: „Umesto da se konačno vratite veri i naciji svojih pravoslavnih srbskih predaka, vi ste u ime džihada i u poslednjem ratu mučki nasrnuli na svoje dojučerašnje sunarodnike. Očajnički tragajući za novim identitetom, čak ste i naziv novoproglašene 'nacije' ('Bošnjaci') i nepostojećeg 'jezika' ('bosanski') ukrali od onih od kojih potičete, pokušavajući neuspešno da prevaziđete janičarski kompleks koji će vas mučiti dokle god se ne vratite Srbstvu i Pravoslavlju. Zar ne znate da su pravdoljubivi i slobodoljubivi Srbi u svojoj istoriji uvek oslobađali Srbske Zemlje i Zavičaje? Uz pomoć Božiju oslobodićemo i Srbsku Bosnu i Hercegovinu. Nijedna okupacija nije večna – večna je samo Pravda Boga Živog i Istinitog u čiju pomoć se jedino uzdamo“.

Za šiptarske teroriste se navodi: „Vi, koji ste civilizacijska sramota Evrope, tvrdite da je Stara Srbija – Kosovo i Metohija – vaša!? No, da li su istorijske činjenice na vašoj strani? Naravno da nisu! Zato se i upinjete da na najsvetijem delu Srbskog Otačastva zatrete svaki trag Srbstva i Pravoslavlja, vršeći u sprezi sa evroatlantskim okupatorima svirepe zločine nad ono malo preostalih srbskih stradalnika. Ipak, zar se ne pribojavate dana kada će se Srbstvo probuditi? Tada više neće biti nikakve antisrbske vlasti spremne da 'o svemu pregovara'. Kada dođe vreme polaganja računa, zapitajte se kako ćete se suočiti sa pravednim gnevom srbskog naroda, koji će, budete uvereni, doći po svoje. Tvrdo vam obećavamo: osvetićemo Kosovo!“

Lažnim mirotorcima poručuju: „Mir koji vi hoćete nije Mir Božiji za koji se Crkva Pravoslavna neprestano moli. Ono što nam vi namećete jeste lažni mir pokorenih i osramoćenih robova Novog svetskog poretka, a ne istinski mir slobodnih Hristovih ljudi. U ime te svoje laži vi bestidno zagovarate pokornost zlu i širite haos defetizma. Srbi, međutim, vrlo dobro znaju da su vaše papagajske priče o navodnom srbskom 'genocidu' i 'mračnoj prošlosti' samo dimna zavesa za prikriivanje krvavih zločina vaših očeva, dedova i ideoloških učitelja, koji su u ime Tita, Partije i svetske revolucije pobili na desetine hiljada srbskih mučenika. Vaš

mir itekako ima alternativu, a to je borba sa verom u Boga za Krst Časni i Slobodu Zlatnu! Gubite se iz naše Srbije u vašu mirnu bestragiju!"

Partijašima se kaže: „Vaše pravo ime je laž, a prezime pohlepa. Svesni ste neostvarivosti svojih ideja, u koje ni sami iskreno ne verujete, a ipak se za njih zalažete, krijući svoje nečasne namere iza demagoških parola kojima sluđujete srbski narod. Nezajažljivo želite vlast i moć i spremni ste na sve samo da biste ih se dočepali. Vi ste uljezi u biću Srbstva, a vaša lažljivost ravna je samo vašem lice-merju i kukavičluku. Svojim strančarenjem vi nanosite nesagleđivu štetu narodu kome, kako tvrdite, pripadate, ali ste zato itekako korisni srbskim neprijateljima. Uz Božiju pomoć, Srbstvo će prozreti vašu 'jezivu tamu tuđinsku, sa lepim imenom i šarenom odećom' i vratiće se na svoj Bogom blagosloveni i osveštani svetosavski Put sa kojeg ste ga vi odvlačili“.

Sektašima se obraća rećima: „Zloverje koje upražnjavate i širite jeste jedna od najgorih pošasti koje su se ostrvile na srbski narod u ovim smutnim i raspetim vremenima. Srbstvo je danas preplavljeno sa više od trista sekti; zbog vašeg anti-hrišćanskog delovanja svakodnevno se razaraju srbske porodice, uništava duhovno i telesno zdravlje ljudi, vrše stravična ubistva i samoubistva. Znajte, ipak, da vas nikakve 'tehnikke kontrole uma' i ostala zloduhovna sredstva kojima privremeno raspolazete i kojima upropašćujete ljudske živote neće spasiti zaslužene kazne pred sudom Srbske Države, baš kao ni pred Pravednim i Strašnim Sudom Božijim“.

Licima koja se u Proglasu nazivaju perverznicima poručuje se: „Vaše oči pune bolesne požude uperene su ka našoj deci, dok pod plaštom 'ljudskih prava' i 'građanskih sloboda' pokušavate da svoju izopaćenost prikazete kao 'normalnu pojavu', a sebe kao 'ugroženu vrstu'. Za svoj nakazni i protivprirodni način života odgovaraćete pred Bogom, ali ćete za širenje svojih odvratnih običaja krivično odgovarati i pred Srbskom Državom. Svejedno da li ste pederi, pedofili, sodomisti, 'trans-' ili 'bi-seksualci', znajte da, ako se ne pokajete, za vašu izopaćenost neće biti ni Božije ni ljudske milosti. Bićete najstrože kažnjeni i iskorenjeni!“

U obraćanju narkomanima ističe se: „Namećete svoje beznade drugima, uvlaćeci neđužne u svoj očaj. Zato za vas i vašu bolest nema mesta među Srbima. Ako odbijate da se lećite, već nastavljate da širite svoju zarazu, bićete pravdno kažnjeni jer ne možete nesmetano kvariti čistotu srbske omladine i zdravlje srbske nacije“, a kriminalcima se poručuje: „Vaš posao je unesrećivanje drugih. Svaki vaš 'uspešan biznis' neizbežno nekome donosi patnju i nesreću. Volite svoje porodice, a mislite da nekažnjeno smete da razarate tuđe, ne obazirući se ni na Božije niti na ljudske zakone. Često se busate u grudi da ste rodoljubi, iako srbski narod trpi od vas ogromnu štetu. Srbska omladina se previše često ugleda na vašu bezobzirnost, a vaše ponašanje je strano svetosavskom duhu. Vašem neobuzdanom divljanju staćemo na kraj svim raspoloživim sredstvima i najstrožim krivičnim kaznama!“

Na kraju ovog proglasa daje se opšti zaključak, koji glasi: „Ima još mnogo onih koji moraju da čuju glas Srbstva. To je, pre svega, glas upozorenja. Otačastveni pokret Obraz možda ne može fizički da uništi sve zlo koje kidiše na srbski narod, ali će, dokle god postoji, neprestano i neućutno na njega ukazivati i protiv njega se beskompromisno boriti. Još jednom upozoravamo sve srbske neprijatelje i pozivamo ih: pokajte se za svoja zlodela, inače za vas neće biti ni Božije ni ljudske milosti!“

U „Programu nacionalnog vaspitanja“ iznosi se koncept vaspitanja dece zasnovan na svetosavskom duhu pobožnosti, čestitosti i rodoljublja, preko proučavanja i negovanja razlićitih formi u kojima se potencira pripadnost srpskom narodu.

U dokumentu pod nazivom „Zašto Obraz“, Udruženje poziva lica da se pridruže Udruženju i iznosi razloge za donošenje takve odluke, odnosno ukazuje na razloge koji bi mogli da opredele neko lice da se pridruži Udruženju. U ovom dokumentu se navodi: da „Otačastveni pokret Obraz“ postoji jer je „raspetom, poniženom i obespravljenom Srbstvu danas više nego ikada potreban odlučan i delotvoran odgovor na sveopštu okupaciju, kaos i beznađe“, da „Obraz“ nije partija, niti stranka, već da je „Pokret srbske istine i srbske budućnosti“, da je „Obraz“ jedini Pokret za školu sa verom, politiku sa poštenjem, vojsku sa rodoljubljem i državu sa Božijim blagoslovom; da se „Obraz“ bori za duhovnu i državotvornu obnovu Srbstva na temeljima Svetosavlja; i da zato Obraz hoće bogatu i snažnu, jedinstvenu i slobodnu srbsku nacionalnu državu u kojoj Srbi neće biti siromašni i prezreni „građani“, već ugledni domaćini.

U tekstu pod nazivom „Ko smo mi“, u kome se Udruženje zvanično predstavlja na veb-sajtu navodi se: da je „Obraz“ politička organizacija, pravoslavna i saborna, a ne partijska, jer ne veruju u pluralizam interesa u srpskom narodu, već u njegovu sabornost, u jedinstven sistem vrednosti i u jednu zajedničku sudbinu za sve Srbe; da su politička organizacija jer politički razmišljaju i javno istupaju, jer smatraju i veruju da se jedino zajedničkim, nacionalnim naporom mogu trajno prevazići svi problemi i nedaće koji su snašli srpski narod, da svoje uzore vide u pobožnim i čestitim Srbima i Srbkinjama, našim precima i savremenikima, koji su znali da je politika sveta i strašna služba narodu i državi i prema njoj se tako i odnosili; da je „Obraz“ Otačastveni pokret, Otačastveni – zato što se bori za slobodu i dobrobit srpskog otačastva kao jedinstvenog geopolitičkog i državotvornog prostora našeg naroda, kome pripadaju svi srpski zavičaji od Kupe do Vardara i od Dunava do Jadranskog mora; da je pokret – zato što ne veruju u pasivan stav prema iskušenjima koja su pred celim srpskim narodom, da ne veruju onima koji bučno i nametljivo tvrde da je „sve izgubljeno“, da „ništa više ne može da se uradi“, da je „nekada moglo, ali je sada kasno“, da ne mogu jedino oni koji nikada nisu i koji nikada ne bi, ma pod kakvim uslovima, ništa ni pokušali; da je kasno je za one koji tragaju za izgovorom, a ne za rešenjem i uspehom; da je njihova sveta dužnost da se drže zavetnih reči Vladike Njegoša: „Neka bude borba neprestana, neka bude što biti ne može!“; da „ako ne budemo u stanju da ponovo činimo ono što naši neprijatelji smatraju nemogućim – onda nećemo biti dostojni naslednici naših svetih predaka; da onda nećemo ni imati zašta da se zovemo Srbima.“ Zatim sledi obrazloženje zašto je izabran pojam „Obraz“ za ime Udruženja – „Obraz je, zapravo, Ikona Božija u čoveku – što i jeste izvorno značenje reči obraz u starosrpskom jeziku. I kao što sve navedeno čini jedinstvenu ličnost, sveukupnost čoveka, tako i Otačastveni pokret Obraz saučestvuje u svesrbskom Obrazu, u srbskom licu spram ostalog sveta“. Na kraju ovog teksta se zaključuje: „Nalazimo se na početku trećeg milenijuma. Tokom poslednjih petnaestak godina zbililo se više sudbonosnih događaja nego u čitavim ranijim razdobljima srbske, ali i opšte ljudske istorije. I većina onoga što se zbililo nije bilo dobro. Pa ipak, mi u Obrazu verujemo da iskušenja koja su nam stavljena u deo nisu protiv nas nego za nas, da pokažemo svaki svoje pravo lice, da osvetlamo svoj i svesrbski Obraz. Život nije patnja bez smisla, već škola koja priprema za večnost. Ni jedna nesebična žrtva tolikih Srba koji su nam prethodili nije bila uzaludna; dokaz za to smo upravo mi, Srbi ovog zlog doba. Zato smo uvereni da će i napori Otačastvenog pokreta Obraz

i svih drugih časnih srbskih savremenika biti trajan oslonac onim Srbima koji će tek doći i ispuniti Zavet do kraja“.

Ustavni sud je takođe utvrdio da su, prema zvanično dostavljenim izveštajima Ministarstva unutrašnjih poslova, članovi ovog udruženja učestvovali na brojnim događajima, od kojih su najznačajniji sledeći:

– dana 10. decembra 2007. godine oko 30 aktivista „Obraza“ okupilo se na Trgu Republike kako bi izrazili protest povodom održavanja javnog skupa „Žene u crnom“ i drugih nevladinih organizacija, povodom obeležavanja međunarodnog dana ljudskih prava pod nazivom „Stop klerikalizaciji“; performans nevladinih organizacija je ometan pevanjem pesama „Sprem'te se sprem'te četnici“, „Čiča Dražo“ i dr. i uzvikivanjem parola „Nož, žica Srebrenica“, „Ubi, ubi Šiptara“, povodom ovog događaja protiv Mladena Obradovića je podnet zahtev za pokretanje prekršajnog postupka zbog izvršenog prekršaja iz člana 15. stav 1. tačka 2. Zakona o okupljanju građana;

– dana 17. maja 2008. godine članovi „Obraza“, sa istaknutim obeležjima, patrolirali su centrom Beograda povodom najave održavanja „ulične konferencije“ LGBT grupe; prema saopštenju ovog udruženja, koje se nalazi na veb-sajtu udruženja u delu „Aktivnosti-Obraz na delu“, više desetina članova ovog udruženja učestvovalo je u tzv. „trojkama“ koje su patrolirale centralnim gradskim ulicama uz preteći slogan „Čekamo vas!“; u saopštenju se dalje kaže da su članovi Udruženja „ovom akcijom nedvosmisleno pokazali svima koji maštaju o održavanju tzv. „gej-parade“ da javno promovisanje i širenje zla nećemo tolerisati, već da ćemo ga sprečiti svim sredstvima. Otačastveni pokret Obraz će se i ubuduće svim silama boriti da Beograd bude slobodan hrišćanski grad, a Srbija slobodna i ujedinjena država sa Božjim blagoslovom“.

– dana 8. januara 2009. godine u Beogradu vernici Hristove pentokostne crkve Svete Trojice, organizovani u Udruženje „Hleb života“, ometani su u svojoj aktivnosti podele božićnih paketića na taj način što su članovi Udruženja „Obraz“ zajedno sa navijačima fudbalskih klubova „Crvena zvezda“, „Partizan“ i „Rad“, deci i roditeljima koji su doveli decu u navedenu crkvu delili letke sa parolama „stop sektama“ sa tekstom koji vređa religiozna osećanja i uverenja pripadnika ove crkve, tako što se u tekstu ova crkva naziva „sektom“ koja je „uvezena iz Amerike“, a da je hram „Svete Trojice“ uporište CIA; članovi Udruženja „Obraz“ uzvikivali su preteće parole „Srbija Srbima, napolje sa sektama“, „Napolje iz Srbije“, „Ubi, zakolji, da sekta ne postoji“, „Oj, sektaš neka neka, duboka vas jama čeka, široka jedan metar, a duboka kilometar“, „na kolena pred Srbe“, „marš iz Srbije, sektaške krvopije“ i dr; u saopštenju na veb-sajtu Udruženja povodom ovog događaja istaknuto je da „pevanje nije prestajalo dokle god je trajala podela paketića, kao znak upozorenja sektašima da ne pokušavaju da vrše bilo kakvu versku propagandu među prisutnom decom“; Policijska stanica Stari grad u Beogradu je stavila zahtev za pokretanje prekršajnog postupka protiv Mladena Obradovića, zbog prekršaja iz člana 15. stav 1. tačka 2. Zakona o okupljanju građana RS;

– dana 11. jula 2009. godine na Trgu Republike u Beogradu održan je javni skup u organizaciji NVO „Žene u crnom“ povodom obeležavanja 11. jula, dana stradanja lica muslimanske veroispovesti u Srebrenici, gde se okupilo oko 30 pristalica „Obraza“ i „Pokreta 1389“ koji su uzvikivali parole „idite u Kravice“, „bežite, bežite“, „ovo je Srbija“, „Srbija Srbima“, „napolje sa Turcima“ i dr;

– tokom kampanje za održavanje „Povorke ponosa 2009“, na fasadama zgrada i ostalim pogodnim mestima ispisivani su grafiti „smrt pederima“, „stop gej paradi“ i „čekamo vas“, gde je u potpisu pisalo „Obraz“; protiv Mladena Obradovića policijski službenici Odeljenja za JRM UP, PU za grad Beograd, su zbog postojanja osnovane sumnje da je izvršio krivično delo rasna i druga diskriminacija iz člana 387. stav 4. KZ RS, podneli krivičnu prijavu KU-18981/09 Prvom opštinskom tužilaštvu u Beogradu, koje je pokrenulo krivični postupak protiv imenovanog, zbog osnovane sumnje da je izvršio navedeno delo na taj način što je u vremenu od 11. do 20. septembra 2009. godine, kao generalni sekretar i odgovorno lice Udruženja građana „Otačastveni pokret Obraz“, u Beogradu na više lokacija organizovao pisanje grafita preteće sadržine i lepljenje plakata i nalepnica sa natpisom „čekamo vas“, obraćao se sredstvima javnog informisanja, itd. i na taj način se obraćao javnosti sa ciljem sprečavanja održavanja najavljene „Povorke ponosa 2009“, koja je trebalo da se održi 20. septembra 2009. godine;

– od strane UKP-6 Odeljenje PU za grad Beograd podneta je krivična prijava protiv trojice maloletnika zbog postojanja osnovane sumnje da su izvršili delo izazivanja nacionalne, rasne ili verske mržnje i netrepeljivosti; prijavljeni su početkom oktobra 2010. godine iz prostorija Udruženja „Obraz“ preuzeli veću količinu propagandnog materijala sa sadržajem koji poziva „građane da se dana 10. oktobra 2010. godine odazovu u što većem broju i da spreče manifestaciju „Parada ponosa“;

– dana 10. oktobra 2010. godine u organizaciji „Gej strejt alijanse“ i „Kvirija centra“ održan je javni skup u pokretu „Parada ponosa 2010“; zbog organizovanja nasilja povodom ovog događaja, protiv lidera i aktivista Udruženja vodi se krivični postupak zbog krivičnog dela nasilničko ponašanje na sportskoj priredbi ili javnom skupu iz člana 344a stav 3. KZ RS; Viši sud u Beogradu doneo je 15. aprila 2011. godine presudu K. 4264/10, kojom je ova lica oglasio krivim za krivično delo čije izvršenje im je stavljeno na teret; u toku je žalbeni postupak povodom navedene presude.

Takođe su od značaja pojedine izjave Mladena Obradovića date štampanim i elektronskim medijima u Republici Srbiji, koje se odnose na aktivnosti Udruženja povodom pojedinih događaja i manifestacija u kojima su i sami članovi ovog udruženja učestvovali. Te izjave su sledeće:

– dana 1. septembra 2007. godine u dnevnom listu „Press“, u članku pod nazivom „Spektaklук pederluka“ izjavio je: „Ako homoseksualci nemaju srama, biće sprečeni kao 2001. godine“ (kada je došlo do narušavanja javnog reda i mira u većem obimu, oštećenja objekata i službenih vozila MUP-a RS, kada je jedan policajac zadobio teške telesne povrede, a deset lica je zadobilo lake telesne povrede), nastavlajući da je „po zakonopravilu Svetog Save za polne izopačenosti i homoseksualizam bila predviđena smrtna kazna, jer se tada vodilo računa o duhovnom zdravlju nacije“;

– dana 7. aprila 2008. godine u dnevnom listu „Alo“, u članku pod nazivom „Dan gej mladosti“, povodom održavanja Evrosonga u Beogradu i najave dolaska velikog broja pripadnika gej populacije iz Evrope na ovo takmičenje, izjavio je da „kao ni 2001. godine, nećemo dozvoliti promociju nakaznih i izopačenih vrednosti na ulicama Beograda, koji je pored Moskve jedina evropska metropola u kojoj do sada nije bilo gej parade“;

– dana 10. aprila 2008. godine u dnevnom listu „Gazeta“, u članku pod nazivom „Homo frka“, povodom istog događaja, izjavio je da će sprečiti defilovanje ljudi gej orijentacije, sa napomenom „pitajte njihove organizacije, oni vrlo dobro znaju kako mi to radimo i kako možemo da ih sprečimo...“; na opasku novinara da Obradović praktično priznaje da je „Obraz“ učestvovao u organizaciji batinaša koji su tukli ljude na ulicama Beograda 2001. godine u okviru „Parade ponosa“, on je istakao da je na taj događaj ponosan;

– dana 22. jula 2009. godine u dnevnom listu „Borba“ u članku pod nazivom „Desničari najavili izlazak na ulicu“, povodom najave održavanja „Parade ponosa“, Obradović je izjavio da će „Obraz“ biti na ulicama tog dana i gde god bude to potrebno zajedno sa, kako se kaže, „ostalim srpskim rodoljubima učini sve da spreči taj skup“;

– u odgovoru datom novinaru TV „Foksa“, koji je emitovan na Vestima ove televizije 14. avgusta 2009. godine, povodom pitanja novinara ko piše uvredljive grafite po Beogradu povodom najavljenog održavanja „Parade ponosa“, Obradović kaže da to čine „pravoslavni Srbi, srpski nacionalisti, rodoljubi, svi normalni ljudi, svi oni koje žele zdravo društvo, zdravu porodicu i koji ne žele širenje zla u našoj zemlji“;

– dana 1. septembra 2009. godine u dnevnom listu „Kurir“, u članku pod nazivom „Panika“, povodom istog događaja, između ostalog, je izjavio: „Naša poruka pederima je jasna: čekamo vas“;

– dana 18. septembra 2009. godine u emisiji radija „Slobodna Evropa“, povodom najavljene „Parade ponosa“ izjavio je: „Obraz se protivi održavanju jedne takve nakaradne manifestacije i potpuno je prirodno da smo spremni na sve vidove delovanja u tom pravcu i da je to samo početak i najava onoga što dolazi“;

– u intervjuu datom novinaru B92 u emisiji „Insajder“, pod nazivom „Ne(moć) države -3. deo“, povodom prekinute „Parade ponosa“ iz 2001. godine izjavljuje: „smatram da je dobro što se jedna takva nakazna manifestacija nije održala u Beogradu...“, „borba za odbranu srpskog imena i imanjanja vodi se i rečima i delom, postom i molitvom, vodi se i krstom, vodi se i plugom i perom, ali onda – ako nema drugog izlaza – ona se vodi i mačem“;

– u intervjuu objavljenom 8. jula 2011. godine u dnevnom novinama „Pravda“, povodom pitanja novinara šta misli povodom najava LGBT populacije o održavanju „Parade ponosa“ na jesen, Obradović izjavljuje: „Kao prvo, ne radi se ni o kakvoj 'Paradi ponosa', već je to parada srama. Iskreno se nadam da će se naći neko u vlasti ko će se prizvati pameti i nakon svega što se desilo oktobra prošle godine neće dozvoliti da se takva bruka i nesreća ponovo dogode Beogradu i Srbiji. Međutim, ukoliko oni koji nikoga i ništa ne poštuju i kojima ništa nije sveto ipak istraju u nametanju zla, 'Obraz' svakako neće to gledati skrštenih ruku. Borićemo se za odbranu vere, nacije i porodice jer se ne stidimo ničega što smo radili do sada“.

V

Ustavom Republike Srbije utvrđeno je: da je Republika Srbija država srpskog naroda i svih građana koji u njoj žive, zasnovana na vladavini prava i socijalnoj pravdi, načelima građanske demokratije, ljudskim i manjinskim pravima i slobodama i pripadnosti evropskim principima i vrednostima (član 1.); da je vladavina prava osnovna pretpostavka Ustava i da počiva na neotuđivim ljudskim pravima, kao i

da se ostvaruje slobodnim i neposrednim izborima, ustavnim jemstvima ljudskih i manjinskih prava, podelom vlasti, nezavisnom sudskom vlašću i povinovanjem vlasti Ustavu i zakonu (član 3.); da se ljudska i manjinska prava zajemčena Ustavom neposredno primenjuju, da se Ustavom jemče, i kao takva, neposredno primenjuju ljudska i manjinska prava zajemčena opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava, potvrđenim međunarodnim ugovorima i zakonima, da se zakonom može propisati način ostvarivanja ovih prava samo ako je to Ustavom izričito predviđeno ili ako je to neophodno za ostvarenje pojedinog prava zbog njegove prirode, pri čemu zakon ni u kom slučaju ne sme da utiče na suštinu zajemčenog prava, kao i da se odredbe o ljudskim i manjinskim pravima tumače u korist unapređenja vrednosti demokratskog društva, saglasno važećim međunarodnim standardima ljudskih i manjinskih prava, kao i praksi međunarodnih institucija koje nadziru njihovo sprovođenje (član 18.); da jemstva neotuđivih ljudskih i manjinskih prava u Ustavu služe očuvanju ljudskog dostojanstva i ostvarenju pune slobode i jednakosti svakog pojedinca u pravednom, otvorenom i demokratskom društvu, zasnovanom na načelu vladavine prava (član 19.); da ljudska i manjinska prava zajemčena Ustavom mogu zakonom biti ograničena ako ograničenje dopušta Ustav, u svrhe radi kojih ga Ustav dopušta, u obimu neophodnom da se ustavna svrha ograničenja zadovolji u demokratskom društvu i bez zadiranja u suštinu zajemčenog prava i da su pri ograničavanju ljudskih i manjinskih prava, svi državni organi, a naročito sudovi, dužni da vode računa o suštini prava koje se ograničava, važnosti svrhe ograničenja, prirodi i obimu ograničenja, odnosu ograničenja sa svrhom ograničenja i o tome da li postoji način da se svrha ograničenja postigne manjim ograničenjem prava (član 20. st. 1. i 3.); da je zabranjena svaka diskriminacija, neposredna ili posredna, po bilo kom osnovu, a naročito po osnovu rase, pola, nacionalne pripadnosti, društvenog porekla, rođenja, veroispovesti, političkog ili drugog uverenja, imovnog stanja, kulture, jezika, starosti i psihičkog ili fizičkog invaliditeta (član 21. stav 3.); da je zabranjeno i kažnjivo svako izazivanje i podsticanje rasne, nacionalne, verske ili druge neravnopravnosti, mržnje i netrepeljivosti (član 49.); da je mirno okupljanje građana slobodno, da se zborovi, demonstracije i druga okupljanja građana na otvorenom prostoru prijavljuju državnom organu, u skladu sa zakonom, da se sloboda okupljanja može zakonom ograničiti samo ako je to neophodno radi zaštite javnog zdravlja, morala, prava drugih ili bezbednosti Republike Srbije (član 54. st. 1, 3. i 4.); da se jemči sloboda političkog, sindikalnog i svakog drugog udruživanja i pravo da se ostane izvan svakog udruženja, da se udruženja osnivaju bez prethodnog odobrenja, uz upis u registar koji vodi državni organ, u skladu sa zakonom, da su zabranjena tajna i paravojna udruženja, da Ustavni sud može zabraniti samo ono udruženje čije je delovanje usmereno na nasilno rušenje ustavnog poretka, kršenje zajemčenih ljudskih ili manjinskih prava ili izazivanje rasne, nacionalne ili verske mržnje (član 55. st. 1. do 4.); da je zabranjena bilo kakva diskriminacija zbog pripadnosti nacionalnoj manjini (član 76. stav 2.); da u oblasti obrazovanja, kulture i informisanja Srbija podstiče duh tolerancije i međukulturnog dijaloga i preduzima efikasne mere za unapređenje uzajamnog poštovanja, razumevanja i saradnje među svim ljudima koji žive na njenoj teritoriji, bez obzira na njihov etnički, kulturni, jezički ili verski identitet (član 81.); da Republika Srbija uređuje i obezbeđuje ostvarivanje i zaštitu sloboda i prava građana; ustavnost i zakonitost; postupak pred sudovima i drugim državnim organima; odgovornost i sankcije za povredu sloboda i prava građana utvrđenih Ustavom i za povredu zakona, drugih

propisa i opštih akata; amnestije i pomilovanja za krivična dela (član 97. tačka 2.); da Ustavni sud odlučuje o zabrani rada političke stranke, sindikalne organizacije ili udruženja građana (član 167. stav 2.).

Opštom deklaracijom o pravima čoveka („Službeni list FNRJ“, broj 0/48) utvrđeno je: da svako ima pravo na slobodu mirnog okupljanja i udruživanja i da se niko ne može primorati da pripada nekom udruženju (član 20.); da se u vršenju svojih prava i sloboda svako može podvrgnuti samo onim ograničenjima koja su predviđena zakonom isključivo u cilju obezbeđenja potrebnog priznanja i poštovanja prava i sloboda drugih, kao i zadovoljenja pravičnih zahteva morala, javnog poretka i opšteg blagostanja u demokratskom društvu (član 29. stav 2.).

Međunarodnom konvencijom o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije („Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori“, broj 6/67) utvrđeno je: da države članice osuđuju rasnu diskriminaciju i obavezuju se da svim odgovarajućim sredstvima i bez odlaganja sprovode politiku koja teži da ukine svaki oblik rasne diskriminacije i da pomažu razumevanje između svih rasa, i u tom cilju svaka država članica treba da svim odgovarajućim sredstvima, uključujući, ukoliko to okolnosti zahtevaju, i zakonske mere, zabrani rasnu diskriminaciju koju sprovode lica, grupe ili organizacije, kao i da je okonča (član 2. stav 1. tačka d); da države članice osuđuju svaku propagandu i sve organizacije koje se rukovode idejama ili teorijama zasnovanim na superiornosti neke rase ili grupe lica izvesne boje ili izvesnog etničkog porekla ili koje žele da opravdaju ili podrže svaki oblik rasne mržnje ili diskriminacije, one se obavezuju da bez odlaganja usvoje pozitivne mere koje imaju za cilj da ukinu svako podsticanje na takvu diskriminaciju, ili na svako delo diskriminacije, i, u tom cilju, vodeći računa o principima navedenim u Univerzalnoj deklaraciji o pravima čoveka i o pravima koja su izričito navedena u članu 5. ove konvencije, one se naročito obavezuju da izjave da su nezakonite i da zabrane organizacije i aktivnosti organizovane propagande i svaku drugu vrstu propagandne aktivnosti koji podstiču na rasnu diskriminaciju i koji je pomažu, kao i da izjave da je učešće u ovim organizacijama ili u njenim aktivnostima zakonom kažnjivo delo (član 4. stav 1b); da prema osnovnim obavezama navedenim u članu 2. ove konvencije, države članice se obavezuju da zabrane i da ukinu rasnu diskriminaciju u svim njenim oblicima i da garantuju pravo svakome na jednakost pred zakonom bez razlike na rasu, boju ili nacionalno ili etničko poreklo, naročito u pogledu uživanja prava na bezbednost lica i zaštitu države od nasilja i zlostavljanja bilo od strane vladinih službenika, bilo od svakog lica grupe ili ustanove (član 5. stav 1. tačka b).

Međunarodnim paktom o građanskim i političkim pravima („Službeni list SFRJ“, broj 7/71) utvrđeno je da svako lice ima pravo da se slobodno udruži sa drugim licima, uključujući i pravo na osnivanje sindikata i učlanjenje u iste radi zaštite svojih interesa i da vršenje ovog prava može biti samo predmet ograničenja predviđenih zakonom, a koja su potrebna u demokratskom društvu u interesu nacionalne bezbednosti, javne bezbednosti, javnog reda ili radi zaštite javnog zdravlja i morala ili prava i sloboda drugih lica (član 22. st. 1. i 2.).

Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda („Službeni list SCG – Međunarodni ugovori“, br. 9/03, 5/05 i 7/05 i „Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori“, broj 12/10) utvrđeno je da svako ima pravo na slobodu mirnog okupljanja i slobodu udruživanja sa drugima, uključujući pravo da osniva sindikat i učlanjuje se u njega radi zaštite svojih interesa i da za vršenje ovog prava se neće postavljati nikakva ograničenja, osim onih koja su propisana zakonom

i neophodna u demokratskom društvu u interesu nacionalne bezbednosti ili javne bezbednosti, radi sprečavanja nereda ili kriminala, zaštite zdravlja ili morala, ili radi zaštite prava i sloboda drugih (član 11.); da se ništa u ovoj konvenciji ne može tumačiti tako da podrazumeva pravo bilo koje države, grupe ili lica da se upuste u neku delatnost ili izvrše neki čin koji je usmeren na poništavanje bilo kog od navedenih prava i sloboda ili na njihovo ograničavanje u većoj meri od one koja je predviđena Konvencijom (član 17.).

Zakonom o udruženjima („Službeni glasnik RS“, br. 51/09 i 99/11-drugi zakoni) propisano je: da udruženje, u smislu ovog zakona, jeste dobrovoljna i nevladina nedobitna organizacija zasnovana na slobodi udruživanja više fizičkih ili pravnih lica, osnovana radi ostvarivanja i unapređenja određenog zajedničkog ili opšteg cilja i interesa, koji nisu zabranjeni Ustavom ili zakonom, da su zabranjena tajna i paravojna udruženja (član 2. st. 1. i 4.); da se udruženje osniva i organizuje slobodno i da je samostalno u ostvarivanju svojih ciljeva, da ciljevi i delovanje udruženja ne mogu biti usmereni na nasilno rušenje ustavnog poretka i narušavanje teritorijalne celokupnosti Republike Srbije, kršenje zajemčenih ljudskih ili manjinskih prava ili izazivanje i podsticanje neravnopravnosti, mržnje i netrpeljivosti zasnovane na rasnoj, nacionalnoj, verskoj ili drugoj pripadnosti ili opredeljenju, kao i polu, rodu, fizičkim, psihičkim ili drugim karakteristikama i sposobnostima (član 3. st. 1. i 2.); da udruženje ostvaruje aktivnosti u skladu sa zakonom, statutom i drugim opštim aktima, kao i pravilima saveza čiji je član (član 9.); da se udruženje osniva usvajanjem osnivačkog akta i statuta i izborom lica ovlašćenog za zastupanje, na osnivačkoj skupštini udruženja (član 11. stav 1.); da Registar udruženja (u daljem tekstu: Registar) vodi Agencija za privredne registre (u daljem tekstu: Agencija), kao povereni posao (član 26. stav 1.); da udruženje može da vrši one aktivnosti kojima se ostvaruju ciljevi utvrđeni njegovim statutom (član 37. stav 1.); da o zabrani rada udruženja iz člana 2. stav 4. ovog zakona, kao i udruženja čiji su ciljevi ili delovanje suprotni odredbi člana 3. stav 2. ovog zakona odlučuje Ustavni sud, da se odluka o zabrani rada udruženja može zasnivati na radnjama članova udruženja ako postoji veza između tih radnji i delovanja udruženja ili njegovih ciljeva, ako se radnje zasnivaju na organizovanoj volji članova i ako se prema okolnostima slučaja može smatrati da je udruženje tolerisalo radnje svojih članova, da se simboli vizuelnog identiteta i druge oznake udruženja kome je zabranjen rad (zastave, parole, uniforme, grbovi, značke i dr.) ne smeju javno upotrebljavati (član 50. st. 1, 2. i 5.); da se postupak za zabranu rada udruženja pokreće na predlog Vlade, Republičkog javnog tužioca, ministarstva nadležnog za poslove uprave, ministarstva nadležnog za oblast u kojoj se ostvaruju ciljevi udruženja ili Registratora, da se postupak za zabranu rada udruženja može pokrenuti i voditi i u odnosu na udruženja koja nemaju status pravnog lica, da se o pokretanju postupka za zabranu rada udruženja u Registar upisuje zabeleška (član 51.); da društvene organizacije, udruženja građana i njihovi savezi osnovani prema Zakonu o društvenim organizacijama i udruženjima građana („Službeni glasnik SRS“, br. 24/82, 39/83, 17/84, 50/84, 45/85 i 12/89 i „Službeni glasnik RS“, br. 53/93, 67/93 i 48/94), kao i oni koji imaju sedište na teritoriji Republike Srbije, a upisani su u Registar prema Zakonu o udruživanju građana u udruženja, društvene organizacije i političke organizacije koje se osnivaju za teritoriju Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije („Službeni list SFRJ“, broj 42/90 i „Službeni list SRJ“, br. 24/94, 28/96 i 73/2000), nastavljaju sa radom kao udruženja od dana početka primene ovog zakona, s tim što su dužni da u roku od 18 meseci od dana

početka primene ovog zakona usklade svoj statut i druge opšte akte sa odredbama ovog zakona (član 78.).

Zakonom o okupljanju građana („Službeni glasnik RS“, br. 51/92, 53/93, 67/93, 17/99, 33/99 i 48/94, „Službeni list SRJ“, broj 21/01 i „Službeni glasnik RS“, br. 29/01 i 101/05) propisano je: da su okupljanja građana slobodna i da se ostvaruju na način propisan ovim zakonom (član 1.); da će nadležni organ privremeno zabraniti održavanje javnog skupa koji je usmeren na nasilno menjanje Ustavom utvrđenog poretka, narušavanje teritorijalne celovitosti i nezavisnosti Republike Srbije, kršenje Ustavom zajemčenih sloboda i prava čoveka i građanina, izazivanje i podsticanje nacionalne, rasne i verske netrpeljivosti i mržnje (član 9. stav 1.); da nadležni organ može da zabrani održavanje javnog skupa radi sprečavanja ometanja javnog saobraćaja, ugrožavanja zdravlja, javnog morala ili bezbednosti ljudi i imovine (član 11. stav 1.); da ako u toku održavanja javnog skupa nastupe okolnosti iz člana 9. stav 1, odnosno člana 11. stav 1. ovog zakona, nadležni organ će upozoriti sazivača da prekine održavanje javnog skupa i pozove okupljene građane da se razidu radi uspostavljanja reda (član 12. stav 1.); da javni skup koji se održava bez prethodne prijave, nadležni organ će onemogućiti i preduzeti mere za uspostavljanje javnog reda i mira (član 14.); da će se novčanom kaznom do 10.000 dinara ili kaznom zatvora do 60 dana kazniti za prekršaj – 1) sazivač javnog skupa koji nije preduzeo mere za održavanje reda na javnom skupu, odnosno nije organizovao redarsku službu (član 5. stav 1, 2) lice koje okuplja građane bez prethodne prijave (član 6, 3) sazivač javnog skupa koji održava skup protivno zabrani iz člana 9. stav 1. odnosno člana 11. stav 1. ovog zakona (član 15. stav 1. tač. 1. do 3).

Krivičnim zakonikom („Službeni glasnik RS“, br. 85/05, 88/05-ispravka, 107/05-ispravka, 72/09 i 111/09) je kao krivično delo izazivanja nacionalne, rasne i verske mržnje i netrpeljivosti inkriminisano izazivanje ili raspirivanje nacionalne, rasne ili verske mržnje, ili netrpeljivosti među narodima ili etničkim zajednicama koje žive u Srbiji (član 317. stav 1.), a kao krivično delo rasne i druge diskriminacije inkriminisano je širenje ili na drugi način činjenje javno dostupnim tekstova, slika ili svako drugo predstavljanje ideja ili teorija koje zagovaraju ili podstrekavaju mržnju, diskriminaciju ili nasilje, protiv bilo kojeg lica ili grupe lica, zasnovanih na rasi, boji kože, verskoj pripadnosti, nacionalnosti, etničkom poreklu ili nekom drugom ličnom svojstvu (član 387. stav 4.). Fizički napad ili fizički obračun sa učesnicima sportske priredbe ili javnog skupa, vršenje nasilja ili oštećenje imovine veće vrednosti prilikom dolaska ili odlaska sa sportske priredbe ili javnog skupa, unošenje u sportski objekat ili bacanje na sportski teren, među gledaocima ili učesnike javnog skupa predmeta, pirotehničkih sredstava ili drugih eksplozivnih, zapaljivih ili škodljivih supstanci koje mogu da izazovu telesne povrede ili ugroze zdravlje učesnika sportske priredbe ili javnog skupa, neovlašćeno ulazanje na sportski teren ili deo gledališta namenjen protivničkim navijačima i izazivanje nasilja, oštećenje sportskog objekta, njegove opreme, uređaja i instalacija, izazivanje svojim ponašanjem ili parolama na sportskoj priredbi ili javnom skupu, nacionalne, rasne, verske ili druge mržnje ili netrpeljivosti zasnovane na nekom diskriminatornom osnovu usled čega dođe do nasilja ili fizičkog obračuna sa učesnicima, inkriminisano je kao krivično delo nasilničko ponašanje na sportskoj priredbi ili javnom skupu odredbama člana 344a stav 1. Zakona.

Zakonom o zabrani diskriminacije („Službeni glasnik RS“, broj 22/09) propisano je: da izrazi „diskriminacija“ i „diskriminatorско postupanje“ označavaju

svako neopravdano pravljenje razlike ili nejednako postupanje, odnosno propuštanje (isključivanje, ograničavanje ili davanje prvenstva), u odnosu na lica ili grupe kao i na članove njihovih porodica, ili njima bliska lica, na otvoren ili prikriven način, a koji se zasniva na rasi, boji kože, precima, državljanstvu, nacionalnoj pripadnosti ili etničkom poreklu, jeziku, verskim ili političkim ubeđenjima, polu, rodnom identitetu, seksualnoj orijentaciji, imovnom stanju, rođenju, genetskim osobenostima, zdravstvenom stanju, invaliditetu, bračnom i porodičnom statusu, osuđivanosti, starosnom dobu, izgledu, članstvu u političkim, sindikalnim i drugim organizacijama i drugim stvarnim, odnosno pretpostavljenim ličnim svojstvima (u daljem tekstu: lična svojstva) (član 1. stav 1. tačka 1.); da je svako dužan da poštuje načelo jednakosti, odnosno zabranu diskriminacije (član 4. stav 2.); da su oblici diskriminacije – neposredna i posredna diskriminacija, kao i povreda načela jednakih prava i obaveza, pozivanje na odgovornost, udruživanje radi vršenja diskriminacije, govor mržnje i uznemiravanje i ponižavajuće postupanje (član 5.); da je zabranjeno udruživanje radi vršenja diskriminacije, odnosno delovanje organizacija ili grupa koje je usmereno na kršenje Ustavom, pravilima međunarodnog prava i zakonom zajamčenih sloboda i prava ili na izazivanje nacionalne, rasne, verske i druge mržnje, razdora ili netrpeljivosti (član 10.); da je zabranjeno izražavanje ideja, informacija i mišljenja kojima se podstiče diskriminacija, mržnja ili nasilje protiv lica ili grupe lica zbog njihovog ličnog svojstva, u javnim glasilima i drugim publikacijama, na skupovima i mestima dostupnim javnosti, ispisivanjem i prikazivanjem poruka ili simbola i na drugi način (član 11.); da je zabranjeno uznemiravanje i ponižavajuće postupanje koje ima za cilj ili predstavlja povredu dostojanstva lica ili grupe lica na osnovu njihovog ličnog svojstva, a naročito ako se time stvara strah ili neprijateljsko, ponižavajuće i uvredljivo okruženje (član 12.).

VI

Polazeći od svega navedenog, Ustavni sud je konstatovao:

Sloboda udruživanja spada u osnovne građanske slobode i zajedno sa drugim političkim pravima čini osnovu funkcionisanja savremenih društava zasnovanih na pluralizmu interesa različitih društvenih grupa, a jemstvo ove slobode i njena zaštita predstavljaju temelj građanskog društva.

Sloboda udruživanja je garantovana članom 55. stav 1. Ustava, kojim je utvrđena sloboda političkog, sindikalnog i svakog drugog udruživanja, ali i pravo pojedinca da ostane izvan svakog udruženja.

O značaju slobode okupljanja i udruživanja govori i činjenica da se ona direktno štiti brojnim međunarodnim instrumentima. Slobodu udruživanja građana garantuje više međunarodnih konvencija koje, saglasno članu 16. Ustava, čine sastavni deo pravnog poretka Republike Srbije, od kojih su najznačajnije Univerzalna deklaracija o pravima čoveka (član 20.), Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (član 22.) i Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (član 11.).

Međutim, sloboda udruživanja nije apsolutna i neograničena, jer u slučaju da se ta sloboda zloupotrebljava, neprihvatljivo delovanje udruženja, putem različitih mehanizama mora biti sprečeno, onemogućeno, pa čak i zabranjeno, i to samo onda kad se takvim delovanjem povređuju osnovne vrednosti, a da za to postoje ubedljivi imperativni razlozi koji mogu da opravdaju ograničenje te slobode. Naime, ustavna jemstva neotuđivih ljudskih i manjinskih prava služe očuvanju

Ljudskog dostojanstva i ostvarenju pune slobode i jednakosti svakog pojedinca, tako da država nema samo obavezu da štiti pojedinca ili grupu od postupaka državnih organa u slučaju povrede nekog od zajemčenih ljudskih prava, već da zaštiti ova prava i od pojedinaca ili grupa koje svoja prava zloupotrebljavaju i tako vrše povrede zajemčenih prava drugim pripadnicima društva. To znači da se nijedna sloboda ili pravo zajemčeno Ustavom ne može koristiti na takav način da se spreči uživanje tih istih sloboda ili prava drugih subjekata, jer bi u takvim situacijama pojedinac (ili grupa) zloupotrebili svoju Ustavom zajemčenu slobodu ili pravo na štetu drugih. U takvim situacijama država može delovati i preventivno ukoliko se oceni da su nastupile okolnosti koje bi opravdale navedeno postupanje.

Članom 20. Ustava utvrđeno je da ljudska i manjinska prava zajemčena Ustavom mogu zakonom biti ograničena ako ograničenje dopušta Ustav, u svrhe radi kojih ga Ustav dopušta, u obimu neophodnom da se ustavna svrha ograničenja zadovolji u demokratskom društvu i bez zadiranja u suštinu zajemčenog prava, s tim što se dostignuti nivo ljudskih i manjinskih prava ne može smanjivati, dok su pri ograničavanju ljudskih i manjinskih prava, svi državni organi, a naročito sudovi, dužni da vode računa o suštini prava koje se ograničava, važnosti svrhe ograničenja, prirodi i obimu ograničenja, odnosu ograničenja sa svrhom ograničenja i o tome da li postoji način da se svrha ograničenja postigne manjim ograničenjem prava.

Opravdanost mešanja vlasti u uživanje slobode udruživanja je ono što je najteže utvrditi. Utvrđujući u svom članu 55. razloge zbog kojih može biti zabranjen rad nekom udruženju, Ustav postavlja osnove u okviru kojih može biti ograničena sloboda udruživanja, pri čemu je korišćenje ustavne dopuštenosti ograničenja ove slobode jasno omeđeno načelima o svrsi ograničenja bilo kog ljudskog ili manjinskog prava, utvrđenim u članu 20. Ustava.

Zakonom propisane nadležnosti pojedinih državnih organa i preduzimanje adekvatnih mera zasnovanih na ovlašćenjima svakog od nadležnih državnih organa, i to kontinuirano i koordinirano, treba i mora da bude usmereno na eliminisanje društveno neprihvatljivog ponašanja pojedinaca i grupa kojima se ugrožavaju prava i slobode drugih, ali bez posezanja za ograničenjem slobode udruživanja kroz zabranu rada konkretnog udruženja sve do trenutka dok udruženje kao takvo ne postane realna opasnost za slobodno i demokratsko uređenje zemlje ili prava pojedinaca, s tim što je uvek neophodno razmotriti i da li manje radikalne mere u određenoj situaciji mogu da budu iskorišćene da bi se ta opasnost izbegla. Sve takve mere obavezno moraju da budu zasnovane na dovoljnim dokazima da udruženje koje je u pitanju, a ne samo njegovi pojedinačni članovi teže nedozvoljenim ciljevima, kao i da su spremni da primene neustavna sredstva za njihovo ostvarenje.

Kako sloboda udruživanja nije apsolutno pravo, to je i članom 11. stav 2. Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda utvrđeno pod kojim uslovima je dopušteno ograničiti ovo pravo. Saglasno navedenoj odredbi ove konvencije, ograničenje prava na slobodu udruživanja biće dopušteno samo ukoliko je propisano zakonom, ima legitiman cilj i nužno je u demokratskom društvu. Sva tri uslova moraju biti kumulativno ispunjena, jer bi u protivnom došlo do povrede člana 11. Evropske konvencije.

Prema odredbi člana 167. stav 3. Ustava, Ustavni sud je nadležan da odlučuje o zabrani rada političke stranke, sindikalne organizacije ili udruženja građana, tako što će utvrditi da li postoje neki od Ustavom utvrđenih razloga za zabranu rada ovog udruženja, i ako postoje, koji su to razlozi zbog kojih bi udruženje trebalo

zabraniti. U konkretnom slučaju Ustavni sud bi trebalo da utvrdi da li je delovanje Udruženja građana „Otačastveni pokret Obraz“ usmereno na nasilno rušenje ustavnog poretka, kršenje zajemčenih ljudskih ili manjinskih prava ili izazivanje rasne, nacionalne ili verske mržnje.

Zakonom o udruženjima su, na temelju navedenih odredaba Ustava koje se odnose na slobodu udruživanja, uređena pitanja osnivanja, pravnog položaja udruženja, upisa i brisanja iz registra, članstva i organa udruženja, statusnih promena i prestanka udruženja, kao i druga pitanja koja su od značaja za rad udruženja. Odredbom člana 3. stav 2. ovog zakona propisano je da ciljevi i delovanje udruženja ne mogu biti usmereni na nasilno rušenje ustavnog poretka i narušavanje teritorijalne celokupnosti Republike Srbije, kršenje zajemčenih ljudskih ili manjinskih prava ili izazivanje i podsticanje neravnopravnosti, mržnje i netrpeljivosti zasnovane na rasnoj, nacionalnoj, verskoj ili drugoj pripadnosti ili opredeljenju, kao i polu, rodu, fizičkim, psihičkim ili drugim karakteristikama i sposobnostima. Ciljevi udruženja su određeni statutom udruženja, dok delovanje udruženja predstavlja u stvari skup svih aktivnosti i radnji članova udruženja radi postizanja ciljeva zarad kojih je to udruženje osnovano. Polazeći od navedenog, odredbama člana 50. Zakona o udruženjima je uređena zabrana rada udruženja, kao jedan od načina prestanka postojanja udruženja, pa je tako stavom 2. ovog člana Zakona propisano da se odluka o zabrani udruženja može zasnovati na radnjama članova udruženja ako postoji veza između tih radnji i delovanja udruženja ili njegovih ciljeva, ako se radnje zasnivaju na organizovanoj volji članova i ako se prema okolnostima slučaja može smatrati da je udruženje tolerisalo radnje svojih članova. Iz ove odredbe Zakona proizlazi da su tri elementa bitna prilikom ocene da li je neko udruženje delovalo u skladu sa Ustavom i zakonom ili ne, a to su: 1) radnje koje članovi udruženja preduzimaju u ime udruženja i na taj način ispoljavaju ciljeve udruženja i određuju pravce njegovog delovanja; 2) organizovana volja članova udruženja kojom su motivisane radnje članova udruženja i 3) poseban oblik nečinjenja u smislu tolerisanja radnji članova udruženja za koje su znali ili su mogli znati da predstavljaju neki od vidova zabranjenog ponašanja pojedinaca od kojih je potrebno da se kolektivitet ogradi.

Zakonom o zabrani diskriminacije diskriminatorско postupanje je definisano kao svako neopravdano pravljenje razlike ili nejednako postupanje, odnosno propuštanje (isključivanje, ograničavanje ili davanje prvenstva), u odnosu na lica ili grupe, kao i na članove njihovih porodica, ili njima bliska lica, na otvoren ili prikriven način, a koji se zasniva na rasi, boji kože, precima, državljanstvu, nacionalnoj pripadnosti ili etničkom poreklu, jeziku, verskim ili političkim ubeđenjima, polu, rodnom identitetu, seksualnoj orijentaciji, imovnom stanju, rođenju, genetskim osobenostima, zdravstvenom stanju, invaliditetu, bračnom i porodičnom statusu, osuđivanosti, starosnom dobu, izgledu, članstvu u političkim, sindikalnim i drugim organizacijama i drugim stvarnim, odnosno pretpostavljenim ličnim svojstvima. Ovim zakonom su određeni različiti oblici diskriminacije, pa je tako odredbama čl. 11. i 12. ovog zakona kao poseban vid diskriminacije predviđen govor mržnje i uznemiravanje i ponižavajuće postupanje. Odredbom člana 11. Zakona propisano je da je zabranjeno izražavanje ideja, informacija i mišljenja kojima se podstiče diskriminacija, mržnja ili nasilje protiv lica ili grupe lica zbog njihovog ličnog svojstva, u javnim glasilima i drugim publikacijama, na skupovima i mestima dostupnim javnosti, ispisivanjem i prikazivanjem poruka ili simbola i na drugi

način, dok je članom 12. ovog zakona predviđena zabrana uznemiravanja i ponižavajućeg postupanja koje ima za cilj ili predstavlja povredu dostojanstva lica ili grupe lica na osnovu njihovog ličnog svojstva, a naročito ako se time stvara strah ili neprijateljsko, ponižavajuće i uvredljivo okruženje. Govor mržnje predstavlja indirektnu diskriminaciju, jer se njime vrši javno podsticanje na diskriminaciju, kojom se narušava najpre psihički integritet diskriminiranih lica zbog izazivanja straha, a može doći i do povrede fizičkog integriteta, ukoliko ova lica budu fizički napadnuta. Slično je i kod uznemiravanja i ponižavajućeg postupanja, jer se i u ovom slučaju neko lice ne lišava određenog prava direktno već se ovim radnjama narušava psihički integritet lica ili grupe lica zbog izazivanja straha i stvaranja neprijateljskog, ponižavajućeg ili uvredljivog okruženja.

Ustavna funkcija Ustavnog suda je da štiti ljudska i manjinska prava i slobode, što podrazumeva i njihovo nesmetano ostvarivanje, ali takođe mora da vodi računa da li se delovanjem neke organizacije ili udruženja, bilo njenim aktima ili njenim radnjama, ugrožavaju slobode i povređuju prava drugih. U skladu sa tim, prilikom donošenja odluke o raspuštanju određenog udruženja mora se voditi računa o tome da li je takva mera predviđena zakonom i da li je usmerena ka sprečavanju nereda ili kriminala, ili radi zaštite prava i sloboda drugih (u tom smislu videti presudu Evropskog suda za ljudska prava „*Association Nouvelle Des Boulogne Boys protiv Francuske*“ od 22. februara 2011. godine).

Polazeći od navedenog, Ustavni sud je najpre konstatovao da je Udruženje građana „Otačastveni pokret Obraz“ registrovano u skladu sa Zakonom o udruženjima i da ima svojstvo pravnog lica, iz čega sledi da se radi o obliku udruživanja koji je kao pojam „udruženje“ utvrđen odredbom člana 55. stav 2. Ustava. Statutom ovog udruženja građana određeni su oblast delovanja i ciljevi udruženja, tako što je članom 1. Statuta propisano da je Udruženje nevladino i neprofitno udruženje, osnovano na neodređeno vreme, radi ostvarivanja ciljeva u oblasti promovisanja tradicionalnih srpskih i pravoslavnih vrednosti, dok su u članu 2. Statuta taksativno navedeni ciljevi Udruženja, i to: promovisanje, svedočenje, negovanje i afirmisanje tradicionalnih srpskih i pravoslavnih vrednosti, zalaganje za obnovu autentične srpske državnosti, zalaganje za primenu vrednosti koje Udruženje afirmiše na način na koji će to moći da pomogne duhovnu, nacionalnu i kulturnu obnovu srpskog naroda. Razrada ovako uopšteno postavljenih ciljeva Udruženja izvršena je u programskim i drugim dokumentima ovog udruženja – „Osnovna načela“, „Osnovne smernice“, „Program nacionalnog vaspitanja“, „Ko smo mi“, „Proglaš prijateljima“ i „Srbskim neprijateljima“, koji se nalaze na zvaničnoj internet prezentaciji ovog udruženja, pod nazivom „Načela“ i „O nama“.

Ustavni sud konstatuje da Statutom opredeljeni opšti ciljevi Udruženja, posmatrani sami za sebe, ne daju povoda za zabranu rada ovog udruženja. Međutim, drugim navedenim dokumentima, po oceni Ustavnog suda, Udruženje ne vrši samo promociju i afirmisanje srpskih i pravoslavnih vrednosti, što jeste oblast delovanja ovog udruženja, već otvoreno iskazuje stav netolerancije i netrpeljivosti prema određenim delovima društvene zajednice sa kojima ne deli isto mišljenje, moralne stavove, pogled na svet, način življenja ili na koji drugi oblik ispoljavanja ljudske prirode, pri čemu se to posebno odnosi na ateiste, pripadnike LGBT populacije, ali i na određene narode u celini. U navedenim dokumentima je takođe izražena jasna namera preduzimanja svih radnji neophodnih radi ostvarivanja ciljeva proklamovanih osnovnim načelima i osnovnim smernicama Udruženja, što

podržujeva i primenu nasilja. Posebno je karakterističan dokument pod nazivom „Srbskim neprijateljima“, kojim su stigmatizovane čitave grupe koje Udruženje smatra neprijateljima srpskog naroda i kojima se upućuju najteže uvrede i preteće poruke. Iz načina obraćanja pojedinim grupama tzv. neprijatelja srpskog naroda, koji su u ovom proglasu označeni kao „cionisti, tj. antihrišćanski jevrejski rasisti“, „ustaše“, „muslimanski ekstremisti“ i „šiptarski teroristi“, proizlazi da je uvredljivo obraćanje takvo da se ne odnosi samo na označene grupe, već na narode u celini, kojima te grupe pripadaju. Ponižavajuće postupanje, ali i izazivanje mržnje prema pojedinim grupama dodatno se pojačava rečima upućenim, primera radi, „ustašama“ da „ste od nas Srba pokrali sve ono što nemate, počev od jezika i istorije“, ili „muslimanskim ekstremistima“ da „očajnički tragajući za novim identitetom, čak (ste) i naziv novoproglašene 'nacije' ('Bošnjaci') i nepostojećeg 'jezika' ('bosanski') ukrali od onih od kojih potičete, pokušavajući neuspešno da prevaziđete janičarski kompleks koji će vas mučiti dokle god se ne vratite Srbstvu i Pravoslavlju“.

Iz teksta ovog proglasa takođe proizlaze i pretnje određenim društvenim grupama, kao što su pripadnici LGBT populacije, koji su svrstani u „perverznojake“ i kojima je zaprećeno: „Za vašu izopačenost neće biti ni Božje ni ljudske milosti. Bićete najstrože kažnjeni i iskorenjeni!“, kao i opšta pretnja na kraju ovog teksta kojom se Proglas smatra „glasom upozorenja“ i u kome se izražava spremnost na upotrebu svih sredstava, uključujući i ona nasilna, kada se u završnoj rečenici ovog proglasa kaže: „Otačastveni pokret Obraz možda ne može fizički da uništi svo zlo koje kidiše na srbski narod, ali će dokle god postoji, neprestano i neucutno ne njega ukazivati i protiv njega se beskompromisno boriti. Još jednom upozoravamo sve srbske neprijatelje i pozivamo ih: pokajte se za svoja zlodela, inače za vas neće biti ni Božje ni ljudske milosti!“

Povodom govora mržnje u praksi Evropskog suda za ljudska prava u predmetu „*Feret protiv Belgije*“ zauzet je stav da podsticanje na govor mržnje ne zahteva i poziv na određeni čin nasilja, tj. ne mora da se desi posledica koja se govorom mržnje očekuje, već se govorom mržnje smatra napad na određenu grupu lica iznošenjem uvreda, kleveta i podsmeha na njihov račun (presuda od 16. jula 2009. godine, § 73.). U drugom predmetu, „*Vejdeland i ostali protiv Švedske*“, Evropski sud za ljudska prava je zauzeo stav da leci u kojima su sadržane izjave da je homoseksualnost „devijantna seksualna sklonost“ koja ima „moralno razarajuće posledice po suštinu društva“, da je jedan od osnovnih razloga za širenje HIV-a i side, i da „homoseksualni lobi“ omalovažava ozbiljnost pedofilije, predstavlja „ozbiljne tvrdnje koje sadrže predrasude, iako te izjave nisu neposredno preporučivale pojedincima da postupaju diskriminatorno“, i da je „diskriminacija zasnovana na seksualnoj orijentaciji isto toliko ozbiljna koliko i diskriminacija zasnovana na rasi, poreklu ili boji“ (presuda od 9. februara 2012. godine, § 54 i 55).

Stavovima koji su izraženi u navedenim dokumentima Udruženja vrši se diskriminacija govorom mržnje, kako prema pripadnicima srpskog naroda koji ne poseduju karakteristike koje su neophodne da bi se neko, po mišljenju pripadnika ovog udruženja, smatrao „dobrim Srbinom“, tako i prema pripadnicima određenih društvenih grupa zbog svojstava koje su pripadnici Udruženja označili kao zlo protiv koga se treba boriti, izazivanjem osećanja straha i nesigurnosti za sve ove grupe. S obzirom na to da se demokratija hrani slobodom izražavanja (Evropski sud za ljudska prava u predmetu „*Ujedinjena komunistička partija i drugi protiv Turske*“, od 30. januara 1998. godine, § 57.), nije sporno da Udruženje može zastupati svoje

stavove i zalagati se za svoje ciljeve koji su utvrđeni Statutom Udruženja, a odnose se na promovisanje i afirmisanje tradicionalnih srpskih i pravoslavnih vrednosti. To se, međutim, ne može činiti na štetu drugih, tj. na način da se iznose uvrede i pretnje na račun svih onih društvenih grupa koje nemaju iste poglede i ne dele ista uverenja za koje se Udruženje zalaže, jer se na taj način vrši zloupotreba prava na udruživanje i krše Ustavom zajemčena prava drugih lica i podstiče nacionalna i verska mržnja.

Radnje članova Udruženja, kojima se potvrđuje da su stavovi izneti u navedenim dokumentima Udruženja autentični i zvanični stavovi Udruženja i da predstavljaju ciljeve kojima Udruženje teži i kojima se izražava organizovana volja članova Udruženja, jesu: svi navedeni dokumenti se nalaze na zvaničnoj internet prezentaciji Udruženja kojom se Udruženje predstavlja javnosti; članovi Udruženja se nikada nisu ogradili ni od jednog stava koji je u tim dokumentima iznet i smatraju ih i danas svojim najvažnijim aktima na kojima je utemeljeno Udruženje, što je svojim rečima potvrdio i predstavnik ovog udruženja na javnoj raspravi održanoj pred Ustavniom sudom; dokumenti nisu sadržinski menjani od trenutka nastanka, osim Statuta koji je noveliran 2010. godine za potrebe usklađivanja registracije kod nadležnog organa. Pri tome, Ustavni sud smatra da nije od značaja izjava predstavnika Udruženja da je u sagledavanju sadržine ovih dokumenata potrebno imati u vidu činjenicu da su oni pisani 90-tih godina prošlog veka i završeni 1999. godine u vreme NATO bombardovanja Srbije, kao i da su ovi dokumenti zadržani na veb-sajtu zbog pijeteta prema preminulom osnivaču Udruženja, koji je njihov autor. Naime, članovi Udruženja su imali više od deset godina na raspolaganju da se odrede prema pojedinim diskriminatornim stavovima koji su izneti u ovim dokumentima. Činjenica da to nisu učinili samo potvrđuje stav da članovi Udruženja svesno stoje iza svih stavova koji su u njima navedeni. Ustavni sud je posebno vodio računa o činjenici da se Proglas nalazi na zvaničnom sajtu Udruženja, da se Udruženje i dalje poziva na svoj Proglas i da iza njega stoji, kao i da se zastupnik Udruženja nijednog trenutka nije odrekao navedenog Proglasa, već je samo pokušao da svojim tumačenjem relativizuje iskaze sadržane u ovom proglasu.

Pored toga, brojne izjave i intervjui koje je predsednik Glavnog odbora Udruženja, kao lice ovlašćeno za zastupanje ovog udruženja, dao štampanim i elektronskim medijima, potvrđuju stavove iznete u ovim dokumentima Udruženja, a naročito one koje se odnose na netrpeljivost i netoleranciju prema LGBT populaciji, čime se vrši diskriminacija čitave ove grupe zbog njihove seksualne orijentacije. Zajedničko svim ovim izjavama je govor mržnje u kome se iznose brojne uvrede na račun navedene grupe, zalaže za sprečavanje ostvarivanja njihovog prava na okupljanje i izražavanje stavova za koje se zalažu i iznose direktne i indirektne pretnje, kojima se izaziva osećaj straha i stvara neprijateljsko okruženje za pripadnike ove grupe. Za Ustavni sud je od važnosti i činjenica da Udruženje, odnosno njegovo članstvo, nikada nije demantovalo istinitost navoda iznetih u medijima, čime je nedvosmisleno izražena organizovana volja članova Udruženja u zastupanju i sprovođenju stavova koje je zastupnik ovog udruženja iznosio u javnosti. Tako u izjavama i intervjuima zastupnik Udruženja, između ostalog, iznosi pretnju: „Ako homoseksualci nemaju srama, biće sprečeni kao 2001. godine“ (dnevne novine „Press“, 1. septembar 2007. godine), što znači na isti način kako je sprečeno održavanje skupa LGBT populacije 2001. godine, kada je došlo do narušavanja javnog reda i mira u većem obimu, oštećenja objekata i službenog vozila MUP-a RS, kada

je jedan policajac zadobio teške telesne povrede, a deset lica je zadobilo lake telesne povrede, te u istom intervjuu iznosi da je „po zakonopravilu Svetog Save za polne izopačenosti i homoseksualizam bila predviđena smrtna kazna, jer se tada vodilo računa o duhovnom zdravlju nacije“, čime se takođe želi izazvati osećanje straha i nesigurnosti kod ove populacije. Slične pretnje iznosi i kada, povodom održavanja „Evrosonga“ u Beogradu i najave dolaska velikog broja pripadnika LGBT populacije iz Evrope na ovo takmičenje, u izjavi kaže: „Kao ni 2001. godine nećemo dozvoliti promociju nakaznih i izopačenih vrednosti na ulicama Beograda“ (dnevne novine „Alo“, 7. april 2008. godine), čime priznaje učešće pripadnika Udruženja na razbijanju skupa LGBT populacije 2001. godine. Ovo je potvrdio i u izjavi koju je dao dnevnom listu „Gazeta“ 10. aprila 2008. godine, povodom istog događaja – održavanja „Evrosonga“ u Beogradu, navodeći da će sprečiti defilovanje ljudi gej orijentacije sa napomenom: „Pitajte njihove organizacije, oni vrlo dobro znaju kako mi to radimo i kako možemo da ih sprečimo...“. Na opasku novinara da Obradović praktično priznaje da je „Obraz“ učestvovao u organizaciji batinaša koji su tukli ljude na ulicama Beograda 2001. godine u okviru „Parade ponosa“, on je istakao da je na taj događaj ponosan. Slede izjave date medijima povodom najave održavanja „Parade ponosa“ 2009. godine, poput onih da će „učiniti sve da spreče gej skup“, označavanje ovog skupa kao „zla koje se širi našom zemljom“, „nakaradnog“ i „nakaznog“ skupa, „paradom srama“, i sl. i iznošenje otvorenih i jasnih pretnji „naša poruka pederima je jasna: čekamo vas“, da „smo spremni na sve vidove delovanja u tom pravcu (sprečavanju održavanja navedenog skupa) i da je to samo početak najava onoga što dolazi“, „da se borba za odbranu srpskog imena i imanja vodi i rečima i delom, postom i molitvom, vodi se i krstom, vodi se i plugom i perom, ali onda – ako nema drugog izlaza – ona se vodi i mačem“, iz kojih očigledno proizlazi da je stav Udruženja da se za postizanje cilja dozvoljava i upotreba nasilja.

Delovanje Udruženja ne ogleda se samo kroz javno promovisanje nedozvoljenih ciljeva u programskim dokumentima i medijima, već i u konkretnim aktivnostima koje su članovi Udruženja preduzimali učešćem u brojnim događajima u kojima je došlo do narušavanja javnog reda i mira, o čemu su dokaze podneli nadležni oragani Republike Srbije. Članovi Udruženja su: organizovali okupljanje svojih članova bez dozvole nadležnih organa, radi izražavanja protesta protiv održavanja pojedinih skupova; ometali i prekidali prijavljene skupove zbog neslaganja sa idejama koje su se na njima iznosile; uzvikivali parole uvredljive i preteće sadržine na ovakvim skupovima; ispisivali grafite uvredljive i preteće sadržine; izrađivali i distribuirali letke iste sadržine; učestvovali u akcijama u kojima je došlo do narušavanja javnog reda i mira u većem obimu. Tako je 10. decembra 2007. godine oko 30 aktivista Udruženja ometalo održavanje prijavljenog javnog skupa pod nazivom „Stop klerikalizaciji“, koji su organizovale „Žene u crnom“ i druge nevladine organizacije, povodom obeležavanja međunarodnog dana ljudskih prava, uzvikivanjem parola preteće sadržine „Nož, žica Srebrenica“, „Ubi, ubi Šiptara“. Članovi Udruženja su 17. maja 2008. godine, sa istaknutim obeležjima Udruženja, patrolirali centrom Beograda povodom najave održavanja „ulične konferencije“ LGBT grupe. Prema saopštenju samog Udruženja, koje se nalazi na zvaničnom veb-sajtu Udruženja, u delu „Aktivnosti-Obraz na delu“, pod nazivom „Čekamo ih“, navodi se da je više desetina članova ovog udruženja učestvovalo u tzv. „trojkama“ koje su patrolirale centralnim gradskim ulicama, kako bi ovom akcijom nedvosmisleno pokazali

svima koji maštaju o održavanju tzv. „gej-parade“ da javno promovisanje i širenje zla neće tolerisati, već da će ga sprečiti „svim sredstvima“. Dalje, aktivisti Udruženja su 8. januara 2009. godine ometali podelu božićnih paketića koje su organizovali vernici Hristove pentokostne crkve Svete Trojice u Beogradu, organizovani u Udruženje „Hleb života“, na taj način što su zajedno sa navijačima fudbalskih klubova „Crvena zvezda“, „Partizan“ i „Rad“, deci i roditeljima koji su doveli decu u navedenu crkvu, delili letke sa parolama „stop sektama“ sa tekstom koji vređa religiozna osećanja i uverenja pripadnika ove crkve, tako što se u tekstu ova crkva naziva „sektom“ koja je „uvezena iz Amerike“, a da je hram Svete Trojice uporište CIA. Članovi Udruženja „Obraz“ uzvikivali su preteće parole „Srbija Srbima, napolje sa sektama“, „Napolje iz Srbije“, „Ubi, zakolji, da sekta ne postoji“, „Oj, sektaš neka neka, duboka vas jama čeka, široka jedan metar, a duboka kilometar“, „Na kolena pred Srbe“, „Marš iz Srbije, sektaške krvopije“ i dr. U saopštenju na veb-sajtu Udruženja povodom ovog događaja istaknuto je da „pevanje nije prestajalo dokle god je trajala podela paketića, kao znak upozorenja sektašima da ne pokušavaju da vrše bilo kakvu versku propagandu među prisutnom decom“. Na Trgu Republike u Beogradu 11. jula 2009. godine okupilo se oko 30 pristalica Udruženja „Obraz“ i „Pokret 1389“, koji su ometali održavanje prijavljenog javnog skupa u organizaciji NVO „Žene u crnom“, povodom obeležavanja 11. jula, dana stradanja lica muslimanske veroispovesti u Srebrenici, uzvikivanjem parola uvredljive i preteće sadržine, poput „Idite u Kravice“, „Bežite, bežite“, „Ovo je Srbija“, „Srbija Srbima“, „Napolje sa Turcima“ i dr. Tokom kampanje za održavanje „Povorke ponosa 2009“, na fasadama zgrada i ostalim pogodnim mestima ispisivani su grafiti „Smrt pederima“, „Stop gej paradi“ i „Čekamo vas“, gde je u potpisu pisalo „Obraz“. Početkom oktobra 2010. godine trojica maloletnika su iz prostorija Udruženja „Obraz“ preuzela veću količinu propagandnog materijala sa sadržajem koji poziva „građane da se dana 10. oktobra 2010. godine odazovu u što većem broju i da spreče manifestaciju 'Parada ponosa'.“

Povodom svih navedenih aktivnosti Udruženja, Ustavni sud konstatuje da je bitno istaći da se članovi Udruženja nijednom svojom izjavom nisu ogradili od učešća svojih članova na navedenim skupovima, niti od sadržine parola koje su na njima bile prezentovane, kao ni od uvredljive i preteće sadržine grafita i letaka sa njihovim potpisom, čime su i svojim nečinjenjem potvrdili slaganje sa svim događanjima na ovim skupovima. Naime, prema oceni Ustavnog suda, nije od prevashodnog značaja da li su protesti predstavljali spontano okupljanje ili ne, i da li je bilo ko od članova Udruženja izdao nalog za uzvikivanje uvredljivih i pretećih parola ili ne, jer čak i tolerisanje radnji članova Udruženja koje čine neki od vidova zabranjenog ponašanja pojedinaca predstavljaju jedan od razloga koji se ceni prilikom donošenja odluke o zabrani rada udruženja. Stoga je bilo neophodno da se Udruženje ogradi od svih nedozvoljenih aktivnosti na koje nije moglo da utiče zbog eventualne masovnosti protesta i nemogućnosti kontrole svih učesnika. Međutim, suprotno od navedenog, članovi Udruženja ne samo da se nisu ogradili od spornih radnji i aktivnosti, već su na svojoj zvaničnoj internet prezentaciji, pod naslovom „Aktivnosti“ – „Obraz na delu“, potvrdili učešće svojih članova na navedenim događajima i izdali saopštenja povodom istih, bez ikakvog negodovanja ili ograđivanja od postupaka učesnika na tim skupovima. Povodom izjave predstavnika Udruženja da članovi Udruženja imaju legitimno pravo da izraze svoje neslaganje, odnosno protest zbog održavanja određenih javnih skupova na kojima se iznose stavovi koji

su suprotni stavovima za koje se oni zalažu u okviru Ustavom zajemčenog prava na okupljanje i slobode mišljenja i izražavanja, Ustavni sud je konstatovao da se u konkretnim situacijama članovi Udruženja ne mogu pozivati na povredu ovih prava, jer su oni ti koji su zloupotrebili navedena prava i slobode kako bi drugim licima, odnosno grupama ta ista prava i slobode uskratili.

Evropski sud za ljudska prava je u predmetu *Refah Partisi (Stranka blagostanja)* izneo stav da se politička stranka čiji lideri podstiču na nasilje ili se zalažu za politiku koja odbacuje demokratiju, ili je usmerena na njeno uništenje ili uništenje prava i sloboda priznatih u demokratskom društvu, ne može oslanjati na Evropsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda u nastojanju da se zaštiti od sankcija koje su joj zbog toga nametnute, kao i shvatanje da odbijanje ove stranke da momentalno sankcioniše govor mržnje i pretnju upotrebom nasilja pojedinih svojih članova predstavlja indikator da se ta stranka nije odricala tih svojih članova (presuda u predmetu „*Refah Partisi* i ostali protiv Turske“, od 13. februara 2003. godine, § 115). Takođe, u predmetu *Herri Batasuna* Evropski sud za ljudska prava je istakao da se raspuštanje jedne organizacije može zasnovati i na odsustvu osude određenog čina, „budući da ponašanje političara uobičajeno obuhvata ne samo njihove radnje i govore, već i, u određenim okolnostima, njihove propuste ili ćutanja, koji mogu biti izjednačeni sa zauzimanjem stavova i biti isto toliko rečiti kao svaka radnja izričite podrške“ (odluka u slučaju „*Herri Batasuna and Batasuna* protiv Španije“, od 30. juna 2009. godine, § 88).

Na osnovu navedenog, Ustavni sud konstatuje da postoji veza između radnji članova Udruženja i delovanja i ciljeva Udruženja, da su radnje članova Udruženja zasnovane na organizovanoj volji članova i da je Udruženje ne samo tolerisalo, već i podržalo sve radnje svojih članova u događajima u kojima je došlo do povrede Ustavom zajemčenih prava određenih društvenih grupa i u kojima je iskazan diskriminatorski odnos prema tim grupama zbog njihovog svojstva koje ih određuje.

Imajući u vidu ocenu programskih načela ovog udruženja u kojima je izvršena konkretizacija ciljeva Udruženja i delovanja Udruženja, manifestovanog preko izjava lidera ovog udruženja i učešća članova Udruženja u određenim događajima incidentnog karaktera, Ustavni sud je zaključio da iz akata i radnji ovog udruženja proističu stavovi kojima se suštinski vrši diskriminacija građana po ličnim svojstvima, koja se sprovodi govorom mržnje, uznemiravanjem i ponižavajućim postupanjem, a što je sve usmereno na kršenje Ustavom utvrđenih sloboda i prava građana, načela vladavine prava, načela građanske demokratije i pripadnosti evropskim principima i vrednostima, kao osnovnih načela na kojima počiva ustavni poredak Republike Srbije. Jednom reči, u pitanju je odbacivanje demokratskih principa (presuda Evropskog suda za ljudska prava u predmetu „*Özdep – Partija slobode i demokratije* protiv Turske“, od 8. decembra 1999. godine, § 40).

Prilikom utvrđivanja neophodnosti izricanja mere zabrane rada Udruženja građana „Otačastveni pokret Obraz“, koja predstavlja svojevrsno ograničenje ljudskih prava u demokratskom društvu, Ustavni sud je imao u vidu utvrđivanje postojanja nužne društvene potrebe za datom ograničavajućom merom i proveru da li je ova mera srazmerna legitimnim ciljevima koji se žele postići. Naime, prema stavu Ustavnog suda, pitanje neophodnosti ograničenja nekog prava, odnosno slobode u demokratskom društvu, svodi se na pitanje da li je to ograničenje u srazmeri sa potrebom zaštite legitimnog cilja. Pri tome, neosporno je da nadležni državni organi treba da teže metodama koje najmanje ograničavaju odgovarajuća ljudska

prava, odnosno slobode, a da bi se utvrdilo da li su u tome uspjeli, mora se ispitati da li je postignuta odgovarajuća ravnoteža između suprotstavljenih interesa strana u svakom konkretnom slučaju.

Postojanje nužne društvene potrebe za ograničenjem slobode udruživanja u konkretnom slučaju ogleda se u tome što se predmetno udruženje svojim proklamovanim načelima, delovanjem i podržavanjem nasilja zalaže za model društva koje je zasnovano na diskriminaciji odgovarajućih etničkih, verskih, seksualnih i drugih grupa, upotrebom govora mržnje, uznemiravanja i ponižavajućeg postupanja i što se saglašava sa nasiljem kao sredstvom za postizanje ciljeva.

Polazeci od ozbiljnosti povreda koje je svojim aktima i delovanjem Udruženje već nanelo demokratskom poretku Republike Srbije, Ustavni sud je prilikom utvrđivanja srazmernosti za izricanje mere zabrane rada Udruženja imao u vidu više različitih elemenata. Prvo, imajući u vidu da je Republika Srbija relativno nedavno prošla kroz veoma težak istorijski period opterećen ratovima podstaknutim nacionalnom i verskom suprotstavljenošću naroda u regionu i da je demokratsko pluralističko društvo koje se izgrađuje još uvek opterećeno brojnim predrasudama koje imaju svoje duboke korene u istoriji naroda na prostorima Balkana, od posebnog je značaja zaštititi najvažnije društvene vrednosti svim sredstvima i blagovremeno sprečiti sve one pojave koje mogu, naročito stvaranjem okruženja nesigurnosti i straha za pripadnike čitavih društvenih grupa, poništiti napore kojima se iskazuje demokratska tradicija srpskog naroda. Drugo, Ustavni sud je imao u vidu da su nadležni organi u Republici Srbiji – Ministarstvo unutrašnjih poslova, nadležna javna tužilaštva i sudovi već preduzeli niz mera i aktivnosti zbog nedozvoljenog ponašanja pripadnika ovog udruženja, koje su se ogledale u većem broju podnetih prekršajnih i krivičnih prijava, od kojih su neke procesuirane i rezultirale krivičnim i prekršajnim presudama, ali i pored preduzetih mera i aktivnosti nadležnih državnih organa Udruženje nastavlja sa preduzimanjem aktivnosti koje su usmerene na kršenje osnovnih ljudskih sloboda i prava i izazivanje nacionalne i verske mržnje, a samim tim suprotne Ustavu i zakonima ove države. Navedeno ukazuje na činjenicu da, iako su nadležni organi preduzeli određene mere, prema oceni Ustavnog suda, one nisu bile dovoljne za zaštitu legitimnog cilja, tj. upravo zato što nadležni organi nisu uspjeli da suzbiju delovanje Udruženja, koje je usmereno na kršenje zajemčenih ljudskih prava i sloboda, postoji nužnost i neophodnost da Ustavni sud, posežući za svojom nadležnošću, izrekne meru koja je najrigoroznija u domenu ograničenja slobode udruživanja.

Imajući u vidu navedeno, Ustavni sud smatra da su, na osnovu dokaza koji su predloženi u ovom slučaju, ispunjeni svi kriterijumi za zabranu rada Udruženja i da mera zabrane rada Udruženja predstavlja srazmeran odgovor društva radi ostvarivanja legitimnog cilja – zaštite osnovnih sloboda i prava građana usled zloupotrebe prava na udruživanje.

Kako Ustavni sud, saglasno članu 166. stav 1. Ustava, štiti ustavnost i zakonitost i ljudska i manjinska prava i slobode, to se njegovo postupanje u slučaju kršenja navedenih prava i sloboda, ogleda i u pravu da zabrani rad organizacije ili udruženja onda kada utvrdi da pojedinci ili grupe kao deo društva ugrožavaju slobode i prava drugih, što je u ovom predmetu slučaj. Naime, demokratija je osoben politički poredak, koji u sebi sadrži i određene protivurečnosti. Sama demokratija je satkana od konkretnih sloboda i prava, naročito političkih, kao što su sloboda govora, sloboda udruživanja i sloboda okupljanja, koja čine suštinu demokratije.

Međutim, u nekim situacijama pojedina ljudska prava na kojima počiva demokratija mogu biti korišćena i za ukidanje demokratije. Stoga je zadatak Ustavnog suda da se stara i o tome da određenim proklamovanim ciljevima i javnim nastupanjem pojedine organizacije ne prekorače dozvoljene granice, koje bi mogle da dovedu do samog ukidanja demokratije, koja služi očuvanju ljudskog dostojanstva i ostvarenju pune slobode i jednakosti svakog pojedinca u pravednom i otvorenom društvu zasnovanom na načelu vladavine prava. Naime, zadatak organa države ne ogleda se samo u tome da zaštiti pojedinca u slučaju da njeni organi, odnosno neki pripadnici njenih službi povrede prava pojedinaca, već i u slučaju kada postoji povreda ili opasnost od kršenja prava koje bi pojedinci ili grupe u društvu naneli jedni drugima. Reč je o pozitivnoj obavezi države da obezbedi delotvorno ostvarivanje garantovanih ljudskih prava i sloboda (odluke Evropskog suda za ljudska prava u predmetima „*Marckx* protiv Belgije“, od 13. juna 1979. godine, § 31. i „*Airey* protiv Irske“, od 9. oktobra 1979. godine, § 25). Saglasno navedenom, Ustavni sud je nadležan da odlučuje da li je neko udruženje svojim radnjama ili postupcima, odnosno svojim aktima prekoračilo dozvoljene granice postupanja i time povredilo nečija ustavna prava i slobode, zbog čega mora trpeti određenu sankciju, koja se, u konkretnom slučaju, ogleda u zabrani rada takvog udruženja.

Sledom iznetog, Ustavni sud je na osnovu predloga Republičkog javnog tužilaštva za zabranu rada Udruženja građana „Otačastveni pokret Obraz“ i sprovedenog postupka, uzimajući u obzir sve dokaze podnete od strane nadležnih organa i izjave učesnika u postupku na javnoj raspravi održanoj pred Ustavnim sudom 14. decembra 2011. godine, utvrdio da je delovanje Udruženja građana „Otačastveni pokret Obraz“ usmereno na kršenje zajemčenih ljudskih i manjinskih prava i na izazivanje nacionalne i verske mržnje, te je stoga zabranio rad ovog udruženja, kao što je odlučeno u tački 1. izreke.

Ustavni sud, takođe, ukazuje da predlog Republičkog javnog tužilaštva za zabranu rada Udruženja građana „Otačastveni pokret Obraz“, sadrži i zahtev da se navedeno udruženje zabrani i po osnovu nasilnog rušenja ustavnog poretka i izazivanja rasne mržnje. Međutim, Ustavni sud, nakon sprovedenog postupka, nije našao da ima osnova za zabranu rada Udruženja po ovim osnovima, pa u tom delu predlog Republičkog javnog tužilaštva nije prihvaćen.

Odredbom člana 81. Zakona o Ustavnom sudu propisano je da se, kad Ustavni sud zabrani rad, između ostalog, udruženja građana, to udruženje građana briše se iz odgovarajućeg registra danom dostavljanja odluke Ustavnog suda nadležnom organu. Zato je Ustavni sud, kao pravnu posledicu donošenja odluke o zabrani rada odnosnog udruženja, naložio brisanje Udruženja građana „Otačastveni pokret Obraz“ iz Registra udruženja koji vodi Agencija za privredne registre, danom dostavljanja ove odluke navedenoj Agenciji, kao što je odlučeno u tački 2. izreke.

Saglasno svemu navedenom, Ustavni sud je, na osnovu odredaba člana 42a i člana 45. tačka 8) Zakona o Ustavnom sudu, doneo Odluku kao u izreci.

PRESEDNIK
USTAVNOG SUDA
dr Dragiša Slijepčević

Katarina Manojlović Andrić, Olivera Vučić
Ustavni sud Republike Srbije, Beograd

IZDOJENO MIŠLJENJE O ZABRANI RADA UDRUŽENJA GRAĐANA „OTAČASTVENI POKRET OBRAZ“*

Rezime: Republičko javno tužilaštvo je Ustavnom sudu Republike Srbije podnelo 25. septembra 2009. godine Predlog za zabranu rada udruženja građana „Otačastveni pokret Obraz“. O Predlogu Tužilaštva Ustavni sud je održao javnu raspravu 14. decembra 2011. godine. Ustavni sud je u postupku po predlogu Republičkog javnog tužilaštva na sednici održanoj 12. juna 2012. godine, doneo Odluku kojom se zabranjuje rad Udruženju građana „Otačastveni pokret Obraz“, zbog delovanja usmerenog na kršenje zajemčenih ljudskih prava i izazivanja nacionalne i verske mržnje, te je naloženo brisanje ovog udruženja iz Registra udruženja koji vodi Agencija za privredne registre. Autorke su glasale protiv ove Odluke. U svom izdvojenom mišljenju one navode razloge koji su ih rukovodili da se ne slože sa zabranom rada Udruženja građana „Otačastveni pokret Obraz“. U svojoj argumentaciji one razmatraju pitanja koja su od značaja za odluku o zabrani ovog udruženja: da li su ciljevi i delovanje udruženja usmereni na narušavanje jedne od zaštićenih ustavnih vrednosti; da li postoji veza između delovanja udruženja i radnji članova udruženja; i, da li bi mera zabrane bila neophodna u demokratskom društvu. Polazeći od ustavnog i zakonskog određenja ovih uslova i prakse Evropskog suda za ljudska prava, autorke su izložile argumente za i protiv predloga Tužilaštva za zabranu Udruženja građana „Otačastveni pokret Obraz“ i navele razloge protiv ove zabrane.

Ključne reči: ograničenje slobode udruživanja, govor mržnje, uznemiravanje i ponižavajuće postupanje, utvrđivanje odgovornosti udruženja, nužna društvena potreba za ograničenjem slobode udruživanja

1. Ustavni sud je u postupku po predlogu Republičkog javnog tužilaštva od 25. septembra 2009. godine, na sednici održanoj 12. juna 2012. godine, doneo Odluku kojom se zabranjuje rad Udruženju građana „Otačastveni pokret Obraz“, zbog delovanja usmerenog na kršenje zajemčenih ljudskih

* Katarina Manojlović Andrić, Olivera Vučić, Izdvojeno mišljenje u predmetu Ustavnog suda VIIU-249/2009, *Službeni glasnik RS*, br. 69/2012 od 20.7.2012. godine.

prava i izazivanja nacionalne i verske mržnje, te je naloženo brisanje ovog udruženja iz Registra udruženja koji vodi Agencija za privredne registre (u daljem tekstu: Odluka).

Glasala sam protiv Odluke i u ovom izdvojenom mišljenju ću navesti razloge koji su me rukovodili da se ne složim sa zabranom rada Udruženja građana „Otačestveni pokret Obraz“.

2. Nakon uvođenja višepartijskog sistema u Republici Srbiji, Ustavom Republike Srbije iz 1990. godine, ustanovljena je nadležnost Ustavnog suda da odlučuje o zabrani rada političke stranke ili druge političke organizacije (član 125. stav 1. tačka 6.). Ovu nadležnost imaju i neki drugi ustavni sudovi (npr. Savezni ustavni sud Nemačke, Ustavni sud Turske). U nekim državama ona je poverena redovnim sudovima ili organima uprave – Vrhovnom sudu (Španija), okružnom sudu (Francuska), ministru unutrašnjih poslova i sudovima (Tunis i Alžir). Pozitivno pravo SAD ne sadrži propise o prestanku ili zabrani rada političkih stranaka, jer se političko delovanje i udruživanje građana zasniva na Amandmanu I Ustava SAD koji garantuje slobodu govora i mirnog okupljanja. Stoga se zabrana političkih sloboda može ticati samo pojedinca, a ne političkih stranka i udruženja.

Ustavom Republike Srbije iz 2006. godine (u daljem tekstu: Ustav) ustavotvorac je proširio ovu nadležnost Ustavnog suda na sva udruženja, sindikalne organizacije i verske zajednice (član 44. stav 3, član 55. stav 4. i član 167. stav 3.). Tako se Ustavni sud našao pred ozbiljnim i delikatnim zadatkom da, kao državni organ koji štiti ljudska i manjinska prava i slobode, odlučuje o ograničenju slobode, političkog, sindikalnog i svakog drugog udruživanja. U teoriji preovlađuje stav da bi bilo daleko bolje da je nadležnost Ustavnog suda ostala ograničena na kontrolu delovanja političkih stranaka, a da su delovanje i zabrana rada udruženja dati u nadležnost npr. Upravnom sudu, protiv čije odluke bi se mogla izjaviti ustavna žalba Ustavnom sudu.

Značaj političkih stranaka u demokratskom društvu i značaj udruženja građana, od kojih većina nema politički karakter, nikako ne može biti isti, pa se postavlja pitanje da li Ustavni sud uopšte treba da se bavi zabranom političkog delovanja udruženja, koja često imaju manje od 100 članova. Kako je ova nadležnost za sada poverena Ustavnom sudu, bilo je neophodno prethodno odrediti osnovne principe njenog vršenja, što, po mom mišljenju, u Sudu do sada nije učinjeno.

3. Jedna od osobenosti delanja Ustavnog suda je da su odluke ovog suda konačne, izvršne i opšteobavezujuće (član 166. stav 2. Ustava). Dakle, odluke Ustavnog suda su obavezujuće za sve i svakoga, pa i najviše državne organe sve tri grane vlasti. Ali, njihovo dejstvo erga omnes proteže se i na sam Ustavni sud koga zauzeti pravni stavovi u tumačenju prava obavezuju

u budućem odlučivanju. Iako ova obaveznost nije izričito propisana, nju potvrđuje praksa Ustavnog suda i činjenica da Poslovnik o radu Ustavnog suda („Službeni glasnik RS“, broj 24/08, 27/08 i 76/11) sadrži posebne odredbe o preispitivanju ranije zauzetog stava i promene stava Suda (čl. 92. i 93.).

Precedentni karakter odluka Ustavnog suda predstavljao je dodatni razlog da ovaj sud utvrdi jasne i precizne stavove o spornim ustavnopravnim pitanjima koja se postavljaju prilikom odlučivanja o zabrani rada udruženja. Mislim da je u Sudu postojala izražena želja da se do takvih stavova dođe nakon što je 2008. godine podnet prvi predlog za zabranu rada organizacije „Nacionalni stroj“, ali učinjeni naponi nisu dali zadovoljavajući rezultat kada je prvi put o zabrani rada udruženja odlučivano u meritumu.

4. Ustavni sud je u saradnji sa Venecijanskom komisijom, 2. juna 2009. godine u Beogradu, organizovao konferenciju pod nazivom „Ustavno ograničenje slobode udruživanja“.¹ Učesnici konferencije su u svojim izlaganjima ukazali na značaj slobode udruživanja, mere ograničenja ove slobode i sudsku praksu ustavnih sudova i Evropskog suda za ljudska prava. Sudska praksa koja je tom prilikom prezentirana odnosi se na retke slučajeve zabrane rada političkih stranaka.

Savezni ustavni sud Nemačke je 1951. godine zabranio jednu stranku ekstremne desnice Socijalističku rajhspartiju Nemačke (SRP), koja je zastupala ideje nacionalsocijalizma, i 1958. godine Komunističku partiju Nemačke (KPD) kao stranku ekstremne levice; u Španiji su 2003. i 2008. godine zabranjene tri baskijske političke partije (najpoznatija je Batasuna i Batasuna zbog svojih veza sa terorističkom organizacijom ETA); u Turskoj je zabranjeno više kurdistsanskih političkih organizacija, a najpoznatiji slučaj je zabrana Partije blagostanja (Refah Partisi), islamističke stranke čiji poslanici su se u parlamentu zalagali za vraćanje na statusno pravo Otomanske imperije, prema kojem bi državljani Turske imali različit položaj u uživanju prava u zavisnosti od svoje veroispovesti, kao i za ponovno uvođenje šerijatskog prava, što bi dovelo do promene pravnog statusa žena i njihove diskriminacije. Zajedničke odrednice svih navedenih slučajeva iz sudske prakse drugih evropskih zemalja su sledeće: prvo, da se oni ne odnose na zabranu udruženja građana, već političkih stranaka koje su imale svoje predstavnike u parlamentu ili lokalnim organima vlasti, odnosno koje su se borile da dođu na vlast; drugo, da su njihovi ciljevi i političko delovanje bili usmereni na rušenje demokratskog poretka, ugrožavanje teritorijalnog integriteta ili saradnju sa terorističkim i separatističkim organizacijama; treće, da su mere zabrane, odnosno raspuštanja političkih stranaka bile

1 Vidi: *Zbornik radova – Ustavno ograničenje slobode udruživanja*, Ustavni sud Republike Srbije, Beograd, 2010.

primenjene kako bi se otklonila ili predupredila njihova nesumnjiva opasnost za ustavni poredak.

Učesnici konferencije su istakli da zabrana delovanja političkih stranaka predstavlja dalekosežnu meru i ukazali na uzdržanost i oprez kada se takva mera zahteva. Govoreći o primeni preporuka, smernica i standarda koje je Venecijanska komisija donela u oblasti zabrane i raspuštanja političkih stranaka, bivši član Venecijanske komisije iz Švedske Hans – Hajnrih Fogel je citirao sledeće mišljenje Komisije: „Postoji jasan evropski stav o tome kako se ovi propisi primenjuju u praksi – oni se ne primenjuju. Čak i u zemljama sa detaljnim propisima o rasformiranju stranaka, oni se veoma usko tumače i u praksi se ne primenjuju. Malobrojni izuzeci samo potvrđuju to pravilo.“

5. Postupajući u prva tri predmeta po predlozima Republičkog javnog tužilaštva za zabranu rada udruženja, Ustavni sud je, po mojoj oceni, iskazao neophodnu meru uzdržanosti i opreza.

Ustavni sud je Zaključkom VIIU-279/2009 od 17. marta 2011. godine odbacio predlog Republičkog javnog tužilaštva za zabranu rada „ekstremnih podgrupa u okviru udruženja građana i van udruženja“ (tzv. navijačkih grupa), zbog nepostojanja ustavnih i zakonskih pretpostavki za vođenje postupka.

U Zaključku je pored ostalog navedeno: „Predlagač, prema obrazloženju predloga i dopuni predloga za zabranu „rada petnaest ekstremnih podgrupa u okviru udruženja građana i van udruženja“ nije smatrao neophodnom pretpostavkom da dostavi dokaz da su podgrupe čija se zabrana traži upisane u Registar udruženja društvenih organizacija i političkih organizacija, nije dostavio ma kakav dokaz za osnivačke akte „podgrupa“, niti je objasnio povezanost podgrupa sa udruženjem niti je naveo uzročno posledičnu povezanost izvršenih krivičnih dela od strane lica naznačenih u izveštajima sa delovanjem „ekstremnih podgrupa“, već je naveo da su podgrupe kao deo udruženja utvrđene od strane MUP-a Republike Srbije putem obavljanja saslušanja sa pripadnicima ovih grupa i drugih operativnih mera koje su preduzeli na identifikaciji kao i samoidentifikaciji vođa i pripadnika podgrupa, te da su „podgrupe kao organizacije najverovatnije spontano formirane u okviru udruženja a da je na Ustavnom sudu da ceni i odgovornost i ustavnost delovanja i udruženja ako nađe za potrebno, mada to nije prioritarno“.

U postupku po predlogu Republičkog javnog tužilaštva za zabranu rada organizacije „Nacionalni stroj“, Ustavni sud je utvrdio da se radi o tajnom udruženju i svojom Odlukom VIIU-171/2008 od 2. juna 2011. godine konstatovao da je delovanje te organizacije zabranjeno po samom Ustavu (član 55. stav 3.).

Postupak za zabranu rada Udruženja građana „1389“ je završen donošenjem Rešenja o obustavljanju postupka VIIU-250/2009 od 19. septembra 2011. godine, jer je Republičko javno tužilaštvo odustalo od predloga nakon održane javne rasprave.

Međutim, umesto da nakon ovih prvih odluka nastavi sa brižljivom izgradnjom pravnih stavova o ustavnom ograničenju slobode udruživanja, Ustavni sud je doneo Odluku bez bilo kakvog teorijskog osvrta na uživanje i ograničenje političkih sloboda, bez jasnih načelnih pravnih stavova o spornim ustavnopravnim pitanjima i sa jednostranom argumentacijom. Stiče se utisak da je Sud pristupio donošenju Odluke o zabrani Udruženja građana „Otačestveni pokret Obrez“ (u daljem tekstu: „Obraz“) kao da se radi o prima facie osnovanom predlogu za zabranu rada ovog udruženja koji ne izaziva bilo kakve pravne dileme i nedoumice. Možda je to posledica činjenice da je u većini sredstava javnog informisanja, kao i u izjavama predstavnika nekih nevladinih organizacija i pojedinih državnih zvaničnika „Obraz“ već bio okarakterisan kao ekstremno-nacionalističko i klero-fašističko udruženje, uz jasno izraženo očekivanje da će biti zabranjen.

6. Prvo ustavnopravno pitanje kojim se Ustavni sud u ovom ustavnopravnom sporu samo letimično bavio je karakter postupka u kome se odlučuje o predlogu za zabranu rada udruženja. Vrsta postupka u kome se ispituju razlozi za zabranu rada udruženja, u neposrednoj je vezi sa primenom materijalnog prava.

Postupak odlučivanja o zabrani rada političke stranke, sindikalne organizacije, udruženja građana ili verske zajednice regulisan je u samo tri člana Zakona o Ustavnom sudu („Službeni glasnik RS“, br. 109/07 i 99/11), ako se ne uzmu u obzir opšte odredbe o postupku pred Ustavnim sudom. Odredbama člana 80. Zakona označeni su ovlašćeni predlagači i sadržina predloga, članom 81. uređeno je pitanje pravnog dejstva odluke o zabrani, a članom 81a propisana je sadržina odluke o zabrani tajnog ili paravojnog udruženja. Poslovníkom o radu Ustavnog suda („Službeni glasnik RS“, br. 24/08, 27/08 i 76/11) nisu bliže uređena pravila ovog postupka.

U Zakonu o Saveznom ustavnom sudu Nemačke, osim opštih odredaba o postupku, postoje i odredbe o posebnim postupcima, pa i o postupku u kome se utvrđuje ustavnost, odnosno neustavnost političke stranke. Tim odredbama uređena su pitanja zastupanja političke stranke (posebno u slučaju kada je nemoguće identifikovati lice koje ima pravo zastupanja), prethodnog sudskog ispitivanja kao faze postupka, sadržine odluke i primene opštih odredaba postupka (o oduzimanju predmeta i pretresanju, načela ne bis in idem i kaznenih sankcija). Postupak za zabranu političkih stranaka u Francuskoj vodi se po pravilima građanskog sudskog postupka, a u Tunisu po pravilima upravnog postupka. Ustavni sud Španije u stvarima

zabrane političke stranke odlučuje u postupku za ustavnu zaštitu po jednoj vrsti ustavne žalbe (amparo), a Ustavni sud Austrije po žalbi protiv odluke upravnih organa. Ovi različiti primeri iz uporednog prava pokazuju od kakvog je značaja bilo to da se Ustavni sud odredi prema karakteru postupka za zabranu rada udruženja.

Jedan od učesnika javne rasprave koja je održana po predlogu za zabranu „Obraza“ (dr Tanasije Marinković) je izneo mišljenje da „Ustavni sud ne nastupa kao krivični sud, odnosno stepen dokazanosti koji se traži je mnogo niži od onog koji se traži za krivičnu osudu). Sudija Ustavnog suda dr Dragan Stojanović je u diskusiji koja je vođena o Predlogu odluke naveo sledeće: „Delujući kao specijalni krivični sud, Ustavni sud se, dakle, ne zaustavlja na apstraktnoj saglasnosti opštih akata političke stranke ili udruženja sa najviše rengiranim pravom, nego utvrđuje relevantne činjenice koje opravdavaju zaključak ili odbacuju tvrdnju da politička stranka, odnosno udruženje deluje na način koji je suprotan Ustavu“.

Po mom mišljenju, postupak odlučivanja o zabrani rada udruženja je specifičan dvostranački postupak u kome se odlučuje o ograničenju slobode udruživanja, pa stoga pravila postupka moraju da pruže garancije pravičnog suđenja – javnost, kontradiktornost, „jednakost oružja“ i pravo na obrazloženu odluku.

7. U postupku koji je prethodio donošenju Odluke, Ustavni sud je u svemu obezbedio načelo javnosti (održavanjem javne rasprave i obaveštavanjem javnosti o toku postupka).

Primena načela kontradiktornosti se u ovom slučaju, u najvećoj meri, iscrpla održavanjem javne rasprave na kojoj su predstavnici predlagača i udruženja imali mogućnost da obrazlože predlog, odnosno razloge zbog kojih osporavaju predlog, te da se izjasne o spornim ustavno-pravnim pitanjima iz referata koji je za javnu raspravu pripremio sudija izvestilac.

Učesnicima postupka je ostavljen rok od 15 dana od dana održavanja javne rasprave da se izjasne o nekim spornim činjenicama i da dostave dokaze i drugi materijal od značaja za donošenje Odluke.

Međutim, sama Odluka Suda nije zasnovana na kontradiktornom načelu. U Odluci je izostalo sučeljavanje navoda, tvrdnji, stavova i dokaza koje su na javnoj raspravi izneli učesnici u postupku. Sud je u znatnoj meri verno interpretirao navode predlagača i ovlašćenog zastupnika i punomoćnika „Obraza“, ali je zatim zaključio da predstavnici „Obraza“ osporavaju samo „određene tvrdnje iznete od strane Republičkog javnog tužilaštva“, što je u očiglednoj suprotnosti sa stvarnim stanjem stvari i onim što je prethodno izneto u obrazloženju. U Odluci nije ocenjen nijedan navod odbrane, osim izjave predstavnika „Obraza“ koja se odnosi na vreme

i okolnosti kada je nastao jedan od dokumenata ovog udruženja („Proglas Srbskim neprijateljima“).

Smatram da je prilikom utvrđivanja činjeničnog stanja povređeno „načelo jednakosti oružja“, kao i da je ocena izvedenih dokaza izvršena očigledno na štetu „Obraza“. Sadržina najvažnijih dokumenata udruženja je izložena u dovoljnoj meri da bi mogli da se sagledaju njegov program i ciljevi delovanja. Zatim je konstatovano da „Statutom opredeljeni, opšti ciljevi udruženja, posmatrani sami za sebe ne daju povod za zabranu rada ovog udruženja“. Odmah nakon toga sledi ocena Suda da „drugim navedenim dokumentima“.... „Udruženje ne vrši samo promociju i afirmisanje srpskih i pravoslavnih vrednosti, što jeste oblast delovanja ovog udruženja, već otvoreno iskazuje stav netolerancije i netrpeljivosti prema određenim delovima društvene zajednice sa kojima ne deli isto mišljenje, moralne stavove, pogled na svet, način življenja ili na koji drugi oblik ispoljavanja ljudske prirode, pri čemu se to posebno odnosi na ateiste, pripadnike LGBT populacije, ali i na određene narode u celini.“

Kada su u pitanju dokumenta Udruženja: „Osnovna načela“, „Osnovne smernice“, „Program nacionalnog vaspitanja“, „Zašto Obraz“ i „Ko smo mi“, prethodno navedenu ocenu Suda, koja je u potpunoj suprotnosti sa sadržinom ovih dokumenata, mogu da shvatim samo kao tendenciozno tumačenje u službi usvajajuće Odluke. Tumačeći dokument „Proglas Srbskim neprijateljima“, Ustavni sud je, po mom mišljenju, izneo jednu krajnje proizvoljnu ocenu koja se bitno reperkutuje na ishod samog ustavnog spora. Naime, iako su u Proglasu jasno označene grupe na koje se ovaj dokument odnosi, Sud je proširio njegovo značenje na narode u celini kojima te grupe pripadaju.

Na ovaj način, jednom od ključnih dokaza u ovom predmetu pripisano je značenje koje se ne nazire u doslovnom tekstu, niti se, prema mom saznanju, neki od pripadnika ovih naroda (koji nije i pripadnik jedne od označenih grupa) prepoznao u spornom tekstu i taj tekst doživeo kao povredu svog dostojanstva, časti i ugleda. Može se reći da ovakva interpretacija jednog teksta od strane Ustavnog suda zadire u slobodu mišljenja.²

Smatram da je prilikom utvrđivanja činjenica o aktivnostima i delovanju članova „Obraza“ primenjen krajnje selektivan pristup, jer nisu izvedeni svi dokazi koji su dostavljeni Ustavnom sudu, niti su ocenjeni navodi punomoćnika Udruženja da za određene aktivnosti ne postoje konkretni dokazi (npr. da su članovi ovog udruženja uzvikivali i pisali parole koje se navode u predlogu, da su lepili i štampali plakate sa ovim parolama, da su učestvovali u nasilnom prekidanju pojedinih manifestacija, naročito nemaskirani itd.).

2 Vidi: Predmet Saveznog ustavnog suda Nemačke BVerfGE 42, 143 (156).

Zbog svega izloženog, mišljenja sam, da Odluka ne zadovoljava standarde u pogledu obrazloženja, koje je Ustavni sud postavio kada su u pitanju odluke redovnih sudova, kao predmet odlučivanja po ustavnim žalbama.³

8. Povreda procesnih garancija prava na pravično suđenje nužno vodi u pitanje da li je materijalno pravo u ovom slučaju pravilno primenjeno.

Povodom primene materijalnog prava želim najpre da naglasim da je u obrazloženju Odluke izostao opšti teorijski osvrt na ograničenje slobode udruživanja koje je u neraskidivoj vezi sa drugim osnovnim političkim slobodama – slobodom mišljenja, slobodom izražavanja i slobodom okupljanja. Imajući u vidu da su na javnim raspravama koje su održane u predmetima zabrane udruženja „1389“ i „Obraz“, istaknuti pravni stručnjaci izneli različite teorijske stavove o spornim ustavnopravnim pitanjima koja se odnose na zabranu rada udruženja, mislim da je bilo neophodno da se oni izlože i da se Ustavni sud u odnosu na njih odredi.

Jedno od ključnih ustavnopravnih pitanja koja je Sud postavio učesnicima rasprave, a na koje sam nije dao odgovor u Odluci, je: „Koji vid protivzakonitog ponašanja članova udruženja čija se zabrana traži predstavlja donji prag tolerancije njihovog delovanja u odnosu na zabranu udruženja iz člana 55. Ustava?“ Ili, obrnuto rečeno: „Kakvo treba da bude delovanje udruženja da bi izricanje zabrane njegovog rada predstavljalo proporcionalnu meru?“ Mera zabrane delovanja udruženja morala bi da bude neophodna i srazmerna društvenoj opasnosti koje to delovanje proizvodi za demokratski poredak.

U sudskoj praksi SAD ustanovljen je pravni standard *clear and present danger* (jasna i prisutna opasnost) koji se prvi put pominje u slučaju *Schenck* iz 1919. godine. U Francuskoj je pre Drugog svetskog rata zabranjeno više komunističkih i autonomaških partija, a posle oslobođenja onih koje su saradivale sa neprijateljem, koje su bile rasističke ili imale antinacionalni karakter. Zabrana je izricana onda kada je dokazano da su partije koristile silu ili narušavale republikanski oblik vladavine.

U većini evropskih zemalja toleriše se aktivnost grupa i pojedinaca koji imaju ekstremne stavove, pa čak i onda kada deluju suprotno ustavu. U bivšim republikama SFRJ nema slučajeva zabrane političkog delovanja udruženja.

3 Primera radi, Ustavni sud je usvojio preko 100 ustavnih žalbi istog podnosioca nalazeći da mu je povređeno pravo na obrazloženu sudsku odluku zbog neizjašnjavanja Vrhovnog suda Srbije o predlogu tužioca da se izvođenjem dokaza uviđajem na licu mesta utvrdi da li uvezena mašina služi za mužu krava ili hlađenje mleka, iako je u dvostepenom upravnom postupku koji je prethodio upravnom sporu pred Vrhovnim sudom, na osnovu pismenih dokaza pribavljenih u postupku carinjenja, nesumnjivo utvrđeno da se radi o kontejneru za hlađenje mleka.

Treba se podsetiti da Ustavni sud Srbije u periodu kada je na vlasti bio Slobodan Milošević, koji je okarakterisan kao period ograničavanja demokratije i ljudskih prava, nije zabranio nijednu političku stranku. Ustavnom sudu Srbije je 1993. godine podnet predlog Republičkog javnog tužilaštva za zabranu rada političke stranke Srpski pokret obnove, zbog učešća u nasilnim događajima u kojima je jedan broj milicionara i građana izgubio život, zloupotrebe maloletnika u političke svrhe i preduzimanja aktivnosti kojima je cilj bio da se silom promeni ustavno uređenje. Postupak u ovom predmetu je obustavljen 1998. godine zbog odustanka predlagača.

U tom periodu nisu zabranjene ni terorističke organizacije na Kosovu i Metohiji koje su rušile ustavni poredak i teritorijalni integritet zemlje, niti organizacija „Otpor“ koja je direktno delovala u cilju rušenja tada vladajućeg režima Slobodana Miloševića.

Slažem se sa mišljenjem sudije Ustavnog suda dr Dragana Stojanovića da je za izricanje mere zabrane rada udruženja potrebno „da delovanje udruženja bude plansko, sistematsko, trajno i ozbiljno, jednostavno takvo da se može pouzdano zaključiti da ima za cilj upravo ukidanje demokratskog poretka ili njegovo znatnije oštećenje, nezavisno od toga zašta se udruženje u svojim programskim aktima zalaže“.

Međutim, za zabranu bilo koje političke slobode nije dovoljno samo da se zadovolji načelo srazmernosti, već i da je takva mera neophodna radi zaštite demokratskog poretka i prava pojedinaca.

9. Utvrđujući postojanje razloga za zabranu rada „Obraza“, Ustavni sud se u Odluci pozvao na neke stavove iz presuda Evropskog suda za ljudska prava koje, po mom mišljenju, u konkretnom slučaju ne mogu imati obavezujuću snagu presedana. Naime, za učenje o presedanu važno je tzv. razlikovanje (distinguishing). Pravilo, ili pravni stav iz nekog drugog slučaja se primenjuje samo ako je slučaj u kome treba doneti odluku istovetan sa već presuđenim slučajem. Smatram da je potpuno neprimereno pozivanje Suda u Odluci na slučaj Refah partisi protiv Turske ili Batasuna protiv Španije, jer se prostim poređenjem tih slučajeva sa „Obrazom“ može videti da razlozi za njihovu zabranu nemaju nikakve sličnosti.

Ustavni sud se nije bavio srazmernošću izrečene mere zabrane sa delovanjem udruženja, što i ne čudi jer prethodno nije utvrdio kao standard intenzitet delovanja koji je neophodan za ograničenje ustavne slobode udruživanja. Ocene koje se odnose na izrečenu meru vezuju se za neophodnost, iako mera zabrane može biti proporcionalna delovanju udruženja, a da ne bude i neophodna za zaštitu osnovnih vrednosti demokratskog društva proklamovanih Ustavom. Nužnost zabrane u velikoj meri zavisi od procene opšte situacije u državi i mogućnosti da se ograničenje

slobode udruživanja izbegne ukoliko je moguće da se na delovanje udruženja utiče drugim merama.

Kako Odluka ne sadrži činjeničnu građu koja je utvrđena na pravno valjan način, nemoguće je izjasniti se o tome da li izrečena mera zabrane može da izdrži test proporcionalnosti i nužnosti u konkretnom slučaju.

Smatram da je ključna slabost Odluke nedostatnost obrazloženja i nedoslednost argumentacije, pa stoga nisam glasala za zabranu rada Udruženju građana „Otačastveni pokret Obraz“.

Sudija
Katarina Manojlović Andrić

S obzirom da nisam glasala za Odluku kojom se zabranjuje rad Udruženju građana „Otačastveni pokret Obraz“, saglašavam se sa izdvojenim mišljenjem sudije Katarine Manojlović Andrić.

Sudija
dr Olivera Vučić

Katarina Manojlovic Andric, Olivera Vucic

SEPARATE OPINIONS ON PROHIBITION
OF WORK OF CITIZENS' ASSOCIATION
„PATRIOTIC MOVEMENT PRIDE“

Summary

The Office of Public Prosecutor of Republic of Serbia initiated proceedings for prohibition of work of citizens' association „Patriotic Movement Pride“ in the Constitutional Court of Serbia on September 25th 2009. Constitutional Court held a public debate on Public Prosecutor's initiative on December 14th 2011. At its' session held on June 12th 2012 the Constitutional Court adopted decision on prohibition of work of citizens' association „Patriotic Movement Pride“ because of work directed towards violation of guaranteed human rights and instigation of national and racial hatred. Accordingly, Constitutional Court ordered Agency for Registers to delete Patriotic Movement Pride“ from its' register of citizens' associations. The authors voted against the above-mentioned decisions of the Constitutional Court. In their separate opinions they put forth reasons why they did not agree with prohibition of work of citizens' association „Patriotic Movement Pride“. In their argumentation they considered issues relevant for the prohibition of work of this organization: Whether its' aims and activities are directed at violation of 1 of values protected by Constitution, is there a link between the work of this organization and actions of its members and would a prohibition of its work

be necessary in a democratic society. Based on Constitutional and legislative definitions of the above-mentioned conditions and practice of the European Court of Human Rights, the authors put forth arguments for and against Office of Public Prosecutor's proposal for prohibition of work of citizens' association „Patriotic Movement Pride“ and offer reasons against this prohibition.

Key words: restriction of freedom of association, speech of hatred, harassment and degrading behavior, establishing the responsibility of an association, necessary need of society to restrict freedom of association

Dragan Malešević Tapi – *Drina* (ulje na platnu)

ISTRAŽIVANJA

UDK 323.285

Predrag Pavličević
Univerzitet Singidunum, Beograd

KRITIČKI OSVRT NA POJEDINE NOVIJE DOMAĆE TEKSTOVE KOJI DOTIČU PROBLEMATIKU TERORIZMA I KONTRATERORIZMA

Rezime: Cilj ovog članka je kritička ocena pojedinih tekstova teorijskog karaktera objavljenih u Srbiji koji tretiraju problematiku terorizma i kontraterorizma a nemaju neophodnu teorijsku utemeljenost, ili ne poštuju naučna pravila izvođenja dokaza i naučnih postavki, kojima nedostaje objektivnost i jasnoća naučnog jezika, kao i tekstova čiji kvalitet bitno određuju kompilacijski elementi, pa i plagijat. Analizom tekstova utvrđeni su teorijski i metodološki deficiti, njihovi karakteristični modaliteti. U zaključku se, pored sublimiranja nalaza do kojih se došlo u članku, ukazuje na nužnost naučno utemeljenog i na naučnim metodama izvedenog prilaza pomenutoj problematici – bez obzira na teorijsku perspektivu, kao i na neophodnost originalnijeg pristupa u njenom izučavanju.

Cljučne reči: terorizam, koncept(i) borbe protiv terorizma, teorijski deficiti, metod kvalitativne analize (sadržaja) dokumenata, kompilacija, plagijat, nenaučni jezički stil, Srbija

1. Uvod

Podržavajući stav da samo naučna kritika sprečava devaluaciju nauke i otvara mogućnost za ostvarenje njene funkcije dolaženja do istine kao preduslova adekvatnog odnošenja prema stvarnosti, ovaj članak ima za cilj da istraži pojedine domaće tekstove teorijskog karaktera, koncipirane iz više teorijskih perspektiva, koji se bave problemom terorizma i kontraterorističkim (KT) konceptom i politikom – a iskazuju nizak teorijski nivo, te ne mogu doprineti razumevanju ove problematike, kao ni efikasnijem uključivanju Srbije u međunarodni bezbednosni sistem.

Neki autori i konstatuju „teorijsku, normativno-pravnu i drugu neizgrađenost fundamentalnih osnova valjane strategije za suprotstavljanje

terorizmu“ u Srbiji.¹ Na žalost, ne može se konstatovati njihov (veći) doprinos u pravcu prevazilaženja ovakvog stanja. Teorijska misao u Srbiji ne sme trošiti vreme na besplodne, frivolne, formalno teorijske diskurse (ponegde praćene naglašavanjem potrebe za razmatranjem „složenog problema“, „utvrđivanjem uzroka“, kao i apelima za „angažovanjem“) koji devalviraju i one sadržajne.

Naime, zadatak je proveriti osnovanost hipoteze: među teorijskim tekstovima u Srbiji koji se odnose na problematiku terorizma i kontraterorizma moguće je registrovati radove koje karakteriše nedovoljna teorijska utemeljenost ili nekonzistentnost epistemoloških osnova, i/ili u kojima se ne poštuju pravila naučnog metoda, koje karakteriše nenaučni jezički stil, u kojima je izražen kompilacijski pristup ili se registruje plagijat.²

2. Nenaučni jezički stil

Kako je sastavni element teorije i jezik kojim operiše, ukažimo prvo da se u pojedinim analiziranim radovima uočava *nepoštovanje osnovnih pravila sintagme i sintakse, a posebno semantike*.³

Ponekad *semantičke igre i inverzije, neprimerene naučnom diskursu* začuđuju, recimo: „U međusobnim odnosima *osnovnih subjekata* (civilizacija, država, nacija, subjekti unutar država), pored ostalog bilo je (i biće) protivrečnosti“. ⁴ Ili: „Inače, mnoge države izbegavaju da inkriminišu terorističke aktivnosti, polazeći od *ličnih* (kurziv P.P.) društvenih, političkih i ekonomskih razloga“. ⁵

Nepoštovanje značenja termina ili neodređivanje njihovog tačnog pojmovnog opsega je ne retko manir. *Fraze* i ustaljene sintagme ne mogu sakriti teorijski deficitentne tvrdnje formulisane preko uopštenih, naizgled dubokoumnih formulacija. Tako je sintagma „sredstva za masovno uništenje“ kod nekih autora nezaobilazna, uz njeno, ne retko, neadekvatno korišćenje.

1 Ilić, Radovan, *Odbrana od terorizma*, Vojno delo 2/2007, UDK:343.85: 341.41/.46, Internet, <http://scindeks.nb.rs./Default.aspx>, str. 112.

2 U ovom članku su registrovani karakteristični teorijski deficiti, uz naznaku da su citirani pojedini radovi u kojima je samo u nekim elementima uočljiv nenaučan pristup ili se u njima mogu problematizovati samo pojedini toposi.

3 Recimo, pitamo se šta u pojedinim diskursima znači termin *oblik*. Tako Ilić Radovan, op. cit., str. 116, daje (za teoriju neprihvatljivo) određenje terorističkog dejstva „kao *ekonomskog oblika* (kurziv P.P.) ciljno usmerenog nasilja oružjem i drugim sredstvima za uništavanje ljudi i materijalnih dobara“.

4 Drobac, Milorad, u: Despotović Ljubiša, Drobac Milorad, *Geopolitika i terorizam u vremenu globalizacije*, STYLOS, Novi Sad, 2008, str. 90. Uz veoma bitnu naznaku da se kritične primedbe vezane za navedenu knjigu u ovom tekstu ne odnose na prvi deo pomenute knjige koji se bavi geopolitikom, a sa kojim je, nasuprot drugog dela, vrlo korisno upoznati se.

5 Ibidem, str. 122, sintagmu *osnovnih subjekata* je u kurziv stavio autor ovog članka.

Registruju se *nauci neprimerene kvalifikacije*,⁶ a u pojedinim tekstovima i *stavovi koji nemaju saznavnu vrednost* – time ni značaj u naučnom dokazivanju (dok se upravo kao takvi apostrofiraju od strane autora) – kao onaj da se „sa terorizmom suočavaju i mnoge razvijene zemlje“.⁷ Mogu se pročitati i *konstatacije čiju neosnovanost je izlišno dokazivati*, kao: „terorističke aktivnosti bi se znatno smanjile ako ne bi bilo sredstava javnog informisanja koji prenose posledice njihovih akcija“.⁸

Za pojedine tvrdnje je neshvatljivo da ih registrujemo u diskursu koji je opredeljen naučnim, recimo: „Izgradnja i funkcionisanje bezbednosti u savremenim uslovima mora se zasnivati na ideji izgrađivanja savremene bezbednost i koja mora biti prihvatljiva i prilagođena potrebama svakog pojedinca, nacije i svim državama sveta podjednako“.⁹ Ili sledeća: „Nesporno je da bi realna perspektiva učlanjenja u Evropsku uniju motivisala na veći angažman kako našeg društva tako i samu Evropsku uniju pa i širu međunarodnu zajednicu čime bi mnogi problemi, a naročito iz oblasti bezbednosti trebalo brže rešavati“.¹⁰

Nenaučni jezički stil može da indicira, ili možda potpuno razotkrije način rezonovanja, pri čemu konstruktivistički model političkog mišljenja zadobija krajnje vulgarne forme: „Nije realno očekivati da će se u narednim decenijama *ukinuti* terorizam, ali se moraju preduzeti sve mere kako bi se *sprovele pripreme za taj veliki događaj*“.¹¹ Tu su i tvrdnje koje su dovedene do nivoa *banalnosti*, kao sledeća: „dešava se da nastanak države kao i njen kasniji razvoj često bude izložen raznim oblicima i vrstama ugrožavanja“.¹² Čak se *koncepti kontraterorizma grade na nivou banalnosti*. Ilustrativne su konstatacije da se „protiteroristička prevencija države... može označiti kao obezbeđenje od terorističkog iznenađenja“, pošto autor citiranog teksta očevidnoj činjenici da „oružano ispoljavanje terorista nezavisno od

6 Ilijić, Ljeposava, *Terorizam: pojam i karakteristike*, Socijalna misao, 2/2008 (str. 147–160), Internet, <http:scindeks.nb.rs./Default.aspx>, str. 150–151: „Terorističke organizacije su *profesionalne* (kurziv P.P.) kriminalne organizacije“; „Ispod aktivnog kadra, na hijerarhijskoj ljestvici, nalazi se segment aktivne podrške... Oni mogu igrati manje, relativno *bezopasne* (kurziv P.P.) uloge u toku odvijanja terorističke operacije“.

7 Rakić, Mile, *Nova ideja ili nova politika bezbednosti*, Politička revija, godina (XXI), VIII, vol=19, br. 1/2009, Internet, <http:scindeks.nb.rs./Default.aspx>, str. 91.

8 Gaćinović, Radoslav, *Terorizam*, Draslar, Beograd, 2005, str. 307–308.

9 Rakić, Mile, *Nova ideja ili nova politika bezbednosti*, op. cit., str. 89.

10 Rakić, Mile, *Neki od preduslova bezbednosnog integrisanja u Evropsku uniju*, Politička revija/Political review, godina (XX) VII, vol=18, br. 4/2008 (str. 1119–1138), Internet, <http:scindeks.nb.rs./Default.aspx>, str. 1122.

11 Gaćinović, Radoslav, op. cit., str. 412, kurziv P.P.

12 Rakić, Mile, *Nova ideja ili nova politika bezbednosti*, op. cit., str. 98. Ili kada Drobac Milorad, op. cit., str. 129, interpretira M. Mijalkovskog: „osnovna obeležja terorizma su: *nelagodna* (kurziv P.P.) društvena pojava“.

izazvanih štetnih posledica... predstavlja iznenađenje za primarnu žrtvu“ određuje referentnu epistemološku ulogu i značaj.¹³

Nisu retke ni *protivrečne formulacije*.¹⁴ Registruju se olako date konstatacije koje su mešavina nefundiranih i *nepreciznih stavova, stoga i teorijski krajnje problematične formulacije, koje nemaju saznavnu vrednost i naučnu validnost*. Recimo:

„... postoje indicije o postojanju tajne „terorističke internacionale“, koja okuplja sve teroriste samo zato što su teroristi. U takvim internacionalama, koje su navodno imale i svoje „kongrese“ i „samite“, uključeni su pripadnici najraznorodnijih terorističkih grupa i organizacija“.¹⁵

Pored najbolje volje, autog ovog članka nije uspeo da dokuči skriveni smisao gore citiranih stavova, priznajući da tako velike tajne nije u mogućnosti da sazna – ne sporeći, naravno, da su u istoriji, kao i danas, uspostavljeni kontakti pojedinih terorističkih grupa inače sasvim različitih ciljnih osnova – ali je, iluminiran citiranim tvrdnjama, zaključio da je teorija zavere Ralfa Apersona u odnosu na njih benigna idejna konstrukcija. Da jasno istaknemo, ova kritika ne spori transnacionalne veze terorista – koje analiziraju i studije sačinjene u okviru EU¹⁶ – spori se proizvoljnost konstatacija i nedostatak metodološkog okvira.

3. Kompilacija i plagijat

Ne mali broj autora, pišući o terorizmu, valjda se osećajući prozvanim ili pozvanim, iskazuje manir (naravno, neophodan pristup za učeničko štivo) da se prvo „pozabave“ etimologijom reči terorizam i razvojem ovog fenomena kroz istoriju, potom selekcijom i navođenjem definicija, kao i time da bar u kraćim crtama ukažu na nepostojanje jedinstvene definicije terorizma i nužnost njenog formulisanja – što, ukazuju ovi autori, sprečava

13 Vidi šire: Mijalkovski, Milan, *Protivteroristička prevencija države*, UDK: 342.1:343.326, *Bibliid 0025–8555,59(2007)*, Vol. LIX, br. 4, pp. 579–596, Novembar 2007, Internet, <http://scindeks.nb.rs./Default.aspx>.

14 Kao sledeća (Ilić, Radovan, op. cit., str. 115, kurziv P.P.): „Ekspanzija terorizma, kao savremenog društvenog fenomena, pokazala je da se teroristička delatnost uvek ispoljava u *određenim* prostornim, vremenskim i društveno-političkim uslovima (određenom stanju organizacije društva). Ti *globalni uslovi* opredelili su karakter terorizma, bitno uticali na sadržaje terorističke delatnosti i direktno uslovljavali mogućnost njihovom suprotstavljanju“.

15 Gaćinović, Radoslav, op. cit., str. 251.

16 Vidi: *Concepts of Terrorism: Analysis of the rise, decline, trends and risk*, Transnational terrorism, Security & the Rule of Law, Deliverable 5, WP 3, Dec. 2008, Internet, <http://www.transnationalterrorism.eu/tekst/newsletters/TTSRL%20Newsletter%203.5.pdf>. U studiji čitamo (segmentu 3. Risk and Trends: Where To Go From Here?) o uspostavljenim vezama terorističkih organizacija ETA, IRA i FARC, kao pretnji po bezbednost EU.

neusklađenost strateških interesa velikih sila (koja produkuje duple standarde) – kakve li teorijske novosti! Ponekad i pokušajem definisanja terorizma.¹⁷ Ne mali deo teksta tako ne obuhvata razmatranje postavljenog – užeg problema, a čije bi razmatranje makar u minimalnoj meri doprinelo njegovom dubljem teorijskom promišljanju. Takođe se bavljenje svetskom politikom i svetskim temama – praćeno generalizacijama izvedenim na osnovu ispoljavanja i iskustava borbe protiv terorizma na KiM – prihvata kao normalno. Pošto je uobičajeno normalno.

Ne retko se u tekstovima registruju opšta mesta, ponekad simplifikacije i vulgarizacije: od konstatacija da je terorizam postao globalni problem jer je globalna opasnost za svetski mir, najizraženiji oblik ugrožavanja bezbednosti i najveća opasnost za čovečanstvo, preko ukazivanja na 11. septembar, stiže se ponekad do konstatacija da „posljedice koje on ostavlja za sobom – ruše temelje savremene civilizacije“, a da se „na terorističke akte društvo gleda kao na *nenormalne* u bukvalnom smislu riječi, ruši društvene norme i prouzrokuje osjećaj nesigurnosti i bespomoćnosti“.¹⁸

Pojedinim radovima izraženo kompilacijski karakter daje mnoštvo nabacanih teorijskih prikaza određenog problema, koji ponekad nisu logički uvezani – te teorijski prilaz dobija eklektičke crte. Kompilacija čak i nije najveći nedostatak, jer može pružiti koristan uvid i ukazati na (referentne) izvore, već što se plagijat manje ili više vešto prikrija.

Tako jedan autor, u okviru razmatranja preventivnih mera u borbi protiv terorizma, kao osnovni preduslov zaštite određuje merom „dosledna primena zakonskih propisa“.¹⁹ Pomenutu „meru“, kao i gotovo sve mere koje definiše jedan autor, od reči do reči ponavlja drugi.²⁰ Konstatuje se čista *kompilacija* inače nesistematizovanih, u osnovi nepovezanih mera (više želja), čija je operacionalizacija diskutabilna, ili se svodi na isprazne

17 Tako je Dimitrijević Ivan, u članku *Problematika naučno-teorijskog definisanja terorizma* (Bezbednost, vol. 47, br. 6, str. 967–979, Beograd, 2005), str. 978, postavio sebi za cilj da pruži definiciju terorizma i to „u njegovoj najčistijoj formi“ (!?).

18 Ilijić, Ljeuposava, op. cit., str. 149. Reč „*nenormalne*“ stavio u kurziv P.P. Interesantno je da se gotovo identična formulacija može pročitati u (inače sadržajnom) članku: Petrović, Dragana, *Samoubilački terorizam*, Strani pravni život, 3/2009 (str. 67–108), Institut za uporedno pravo, Beograd, 2009, Internet, <http://comparativelaw.info/spz20093.pdf>, str. 73. U osnovi Ilijićkin članak i jeste vulgarna (na momente neprecizna, sa elementima plagijata) kompilacija nekoliko izvora.

19 Gaćinović, Radoslav, op. cit., str. 309.

20 Tačnije, Radovan Ilić u članku *Obrana od terorizma* (str. 107) kompilira Radoslava Gaćinovića pozivajući se na: Radoslav Gaćinović, *Savremeni terorizam*, EVRO, Beograd, 1998, str. 210; Radoslav Gaćinović, *Kako protiv terorizma*, „Mladost“, Beograd, 1996, str. 146–147. U osnovi isti koncept se razvija i u: Gaćinović, Radoslav, *Terorizam*, str. 308–310. Inače, Radovan Ilić merom određuje i „energičnu borbu protiv svih oblika terorističke delatnosti“.

(ili bar loše formulisane) tvrdnje.²¹ Dok u okviru razmatranja uloge anti-terorističkih jedinica autor konstatuje: „Radi potpunijeg razumevanja ove veoma kompleksne problematike u procesu donošenja odluke o načinu suprotstavljanja terorističkim aktivnostima treba uočiti distinkciju između: terorizma kao opšte društvenog fenomena, terorističke delatnosti kao posebnog vida nasilja i terorističkog dejstva kao eksponiranog oblika ciljno usmerenog nasilja“.²² Gotovo identičan pasus čitamo kod drugog autora,²³ dok treći autor ovaj stav „razrađuje“.²⁴ Bar se pozivajući, za razliku od prvog, na izvor.²⁵

Naime, pozabavimo se sada ne plagijatom već kompilacijom, daljim interpretacijama i pojedinim stavovima „trećeg autora“. Počnimo konstatacijom da nije sporno ukoliko je (treći) autor svojom tvrdnjom da „ako se terorizam manifestuje kao sporadičan slučaj onda se nisu stekli uslovi za anti-terorističko delovanje već za krivično gonjenje“ želeo da naglasi da se terorizam mora iskazati kao proces, već u tome što je isključivanje procesuiranja počinioca terorističkog akta iz domena anti-terorističkog delovanja teorijski nekonzistentno sa drugim stavovima autora (čak neprihvatljivo i sa stanovišta *common sense*). Pošto je upravo ovaj autor definisao antiterorističko delovanje i preko represivnih mera koje „se nužno primenjuju prema izvršiocima terorističkih akcija i operacija i podrazumevaju implementaciju krivičnih, administrativnih i drugih mera koje preduzima država“.²⁶ Izdvajanje je kritični autor učinio da bi naglasio značaj antiterorističkog delovanja. Međutim, terorizam se ne može teorijski tretirati samo iz perspektive jedne naučne oblasti ili discipline, te na taj način stvarati efikasna strategija za njegovo suzbijanje. Ili se bar mora biti precizan u formulacijama koje ukazuju na razgraničenja teorijskih i praktičnih domena.

4. Metodološki deficit

Neki stavovi su u formi tautologije, primera radi: „Za pobornike liberalizma, veliki *problem* u svetskim integracijama pa tako i kada je reč o evropskim integracijama, su *problemi* koji pogađaju mnoge države“.²⁷ Ili: „Po

21 Recimo, preventivno delovanje podrazumeva „sprečavanje neposrednog pristupa osetljivim rejonima i objektima“ (Gaćinović, Radoslav, op. cit., str. 309).

22 Gaćinović, Radoslav, op. cit., str. 326.

23 Ilić, Radovan, op. cit., str. 111.

24 Vidi bliže: Drobac Milorad, op. cit., str. 128.

25 Naime, Radoslav Gaćinović izlaže stav kao svoj, dok pomenuti „treći autor“ – Milorad Drobac – napominje da su ovo teorijska polazišta preuzeta od „M.V. Petković, 1997: 81“ iz teksta pod nazivom „Terorizam – rat u kontinuitetu“, Vojno delo br. 2.

26 Drobac, Milorad, op. cit., str. 147.

27 Rakić, Mile, *Neki od preduslova bezbednosnog integrisanja u Evropsku uniju*, op. cit., str. 1126 (kurziv P.P.)

političkim opredeljenja na KiM je prisutan separatistički-etnički terorizam, po ideološkim ultradesni i fašisoidni, *metodi delovanja su teroristički*.²⁸ Ili konstatacija da „bilo koja teroristička organizacija može da usvoji metode *samoubilačkih napada* uključujući i *samoubilački terorizam*“.²⁹ Tautologije dobijaju i konceptualne forme, primera radi, kada se motivisanost terorizma deli na *političku*, versku, etničku i socijalnu.

Nisu retke *greške u zaključivanju* koje produkuju teorijski neutemeljene stavove. Recimo: „Pošto je terorizam isključivo politički motivisan, on je veoma opasan i nepredvidiv po idejama i *ciljevima*“.³⁰ Metodološki deficiti uočavaju se u *kombinacijama netačnosti i pogrešnog izvođenja zaključka*.³¹

Nepoznavanje načina upotrebe naučnog kategorijalnog aparata i metodoloških pravila – neizgrađenost epistemoloških osnova, zadobija raznovrsne, ponekad kompleksne forme. Registruju se *osiromašena epistemološka polazišta*,³² a epistemološki osnovi su pokatkad krajnje problematični: „*U spoljne oblike neoružanog ugrožavanja ubrajaju se*: izazivanje unutrašnjih nemira, *međunarodni terorizam*, subverzivna delatnost, gerilsko ratovanje itd. U unutrašnje oblike oružanog ugrožavanja ubrajaju se: oružana pobuna, *terorizam masovnih razmera uz primenu savremenih NHB sredstava*, *diverzije*“.³³

Registrujemo i *nepoštovanje pravila formiranja klasifikacije*.³⁴ Ovo je moguće nekad uočiti tek uporednom analizom širih teorijskih stavova i

28 Gaćinović, Radoslav, op. cit., str. 98, kurziv P.P.

29 Ibidem, str. 160 (kurziv P.P.). Bez intencija da razmatramo svu kompleksnost uslova za pojavu samoubilačkog terorizma konstatujemo da je citirana tvrdnja sadržajna koliko i stav da je svaki čovek sposoban da ubije. Konstatacija koja se tiče sadržajnosti citirane tvrdnje(i) ima za cilj da podvuče teorijski značaj preciziranja faktora (širih kulturoloških determinanti, istorijskih uzroka, organizacionih preduslova) koji su od značaja za pojavu samoubilačkog terorizma, kao graničnih uslova važenja izložene teoreme, ukoliko je teorema uopšte važeća.

30 Ilić, Radovan, op. cit., str. 103. Naime, citirana tvrdnja sadrži elemente više greški u zaključivanju: *non sequitur*, *questio multiplex*, kao i *fallatio accidentis*. U najkraćem, ne spore se arkanske tendencije u politici, ali se nepredvidivost političkih procesa ne može izvoditi iz političke motivacije, štaviše, političko delovanje teži predvidljivosti.

31 Na primer (u: Gaćinović, Radoslav, op. cit., str. 177, delove citata stavio je u kurziv P.P.) *petitio principii*: „Atentat je *omiljena* teroristička taktika... Ciljevi se obično mogu *predvideti*, jer će teroristi *sigurno* preuzeti odgovornost za atentat“.

32 Kao pokušaj primene nečega što bi se odredilo kao elitistički obrazac analize javne politike u: Rakić, Mile, *Nova ideja ili nova politika bezbednosti*, op. cit., str. 108–110.

33 Ibidem, str. 101, kurziv P.P.

34 Jednostavno se ne vidi osnov klasifikacije – posebno se ne poštuje zahtev da je klasifikacija „sistematska, izvršena (vršena) po valjanom utvrđenom kriterijumu – principu koji omogućava da svi članovi klasifikacije čine jedan smisleni funkcionalni poredak“ koji obezbeđuje njenu potpunost (potpunost podele), kao i pravilo da „svi članovi klasifikacije moraju imati jedno zajedničko svojstvo ili

raznovrsnih klasifikacija koje nude autori.³⁵ Pitamo šta u pojedinim klasifikacijama znači termin *oblik*. Tako se sintagma *oblici terorizma* javlja u sledećem kontekstu: „Naglo povećanje terorističkih aktivnosti korišćenjem raznih *oblika terorizma* (politička ubistva, atentati, teror, nasilni protesti, diverzije, pobune, ustanci i sl.), imali su za posledicu“.³⁶ Uz primedbu o pojmovnoj zbruci u „naučnom“ promišljanju fenomena političkog nasilja koja je u citiranoj rečenici dovedena do krajnosti, opet se vraćamo na problem metodološke (ne)osnovanosti klasifikacija. Slučajevi koji problematizuju pitanje klasifikacije, nisu uvek vezani za klasifikaciju samog terorizma već i za motive terorista.³⁷

Pomenimo i da se jedan od autora kritičnih tekstova – nasuprot tome što ukazuje na konstataciju Valter Lakera „da niko ne može da sastavi sliku teroriste“ – smelo, ali veoma neuspešno i *metodološki van svakog kriterijuma*, upušta u „istraživačku“ avanturu, pošto „profil teroriste“ koji konstruiše više nalikuje profilu svima znanog agenta 007 ili modernom virtuelnom svemirskom ratniku – nego li profilu teroriste.³⁸

Primerimo i da su pojedini kontrateroristički „modeli“ ili „strategije“ *eklektički teorijski kolaži*, kao izraz, ne spori se, dobrih namera i nastojanja

odredbu“, odnosno, „da su svi članovi klasifikacije identifikovani po istom kriterijumu (principu) i po istom postupku, da svi sadrže isto osnovno bitno obeležje“. Vidi: Milosavljević Slavomir i Radosavljević Ivan, *Osnovi metodologije političkih nauka*, drugo izdanje, SG, Beograd 2003, str. 216 i 217.

35 Primera radi Gaćinović Radoslav (op. cit., str. 123–165) terorizam deli po obliku na: A) nekonvencionalni – kojeg karakteriše upotreba *sredstava za masovno uništenje* i kod koga „do izražaja dolazi ideološko-politička indoktrinacija, izazivanje i korišćenje raznih društvenih kriza, organizovanje i priprema državnog udara uz sprovođenje terorističke aktivnosti“ i konvencionalni (za koga je konstatovano „preovlađujuće prisustvo“) – a koji se opet dele na otvoreni (može biti konvencionalni i nekonvencionalni) i prikriveni – u kojem je interesantan pojam primenjenih sredstava jer termin dobija jako čudan pojmovni obuhvat (naime, str. 125: „Sredstva koja se primenjuju u prikrivenom terorizmu su različita, od *ekonomskih* (kurziv P.P.), hemijskih, bioloških, s jednim strogim pravilom da se podstakne ono što već postoji kao potencijalna opasnost“); B) ekološki – koji obuhvata nuklearni, hemijski i biološki, i V) samoubilački. Tako, nije jasno da li su osnov klasifikacije sredstva ili metode, uključujući čak (ne samo pod V) i aktere.

36 Drobac, Milorad, op. cit., str. 118.

37 Dimitrijević, Ivan, op. cit., str. 976, za motive kao element terorizma, piše: „Tako bi postojali, osim *političkih* (kurziv P.P.), i ideološki, separatistički, iredentistički, religijski, socijalni, i drugi motivi“. Što je nekonzistentno sa više tvrdnji autora u istom članku.

38 Vidi: Gaćinović, Radoslav, op. cit., str. 292–299. Inače, podsetimo samo, da Mark Sejdžmen konstatuje neosnovanost teze o opštem psihološkom profilu teroriste: „Koncepti se natežu kako bi bili sveobuhvatni i gube svoju analitičku korist... ne postoji opšti profil mudžahedina globaliste salafiste, postoje samo lokalni profili“ (vidi: *Terorističke mreže*, Udruženje diplomaca Centra Džordž K. Maršal: Altera, Beograd, 2006, posebno strane 69, 81, 132).

da se ponudi nešto „novo“,³⁹ ali to postaje sinkretička mešavina teorijskih perspektiva koja sadrži neprecizne ili isprazne stavove, globalne planove – za koje se pitamo ko će ih, na koji način, ili kojim mehanizmima izvršiti, tvrdnje problematične (i/ili čak neprihvatljive) sa aspekta savremenih pravnih principa, pa i besmislene konstatacije – jer je pristup proizvod konstruktivističkog uma u njegovoj istaknutijoj varijanti.

Ideologiziran pristup (shvaćen kao „onaj koji ne poštuje istinu“) je takođe prisutan,⁴⁰ kada se zaboravljaju činjenice koje su postale opšta mesta u publicistici.⁴¹ U diskursu koji se tiče *klasifikacije terorizma* pojedine klasifikacije po glavnom cilju (motivaciono-delatnoj orijentaciji) indiciraju ideološki predznak – kada su teorijski nepotpune i/ili nekonzistentne. Karakterističan je kontekst u kojem se klasifikuje i potom problematizuje verski motivisan (fundiran) terorizam.⁴² Takođe, pojedine konstatacije, ispuštajući iz istraživačkog delokruga desnim ideologijama motivisan terorizam – indiciraju ideologiziran pristup.⁴³ Ideologiziran pristup ponekad poprima neprimeren ton jer se tendenciozno, sakriveno iza autoriteta nauke, selektiraju žrtve terorizma.⁴⁴

39 Nije usamljen, ali je veoma ilustrativan primer članak: Krivokapić, Vladimir, *Terorizam kao oblik organizovanog kriminaliteta i mere suprotstavljanja*, Bezbednost, vol. 46, br. 5, str. 665–684, Beograd, 2002. Autor navedenog članka „insistira na prevenciji, otkrivanjem i suzbijanjem uzroka terorizma i drugih vidova organizovanog kriminaliteta, kao svrsishodnijem humanijem načinu suprotstavljanja“, u članka izlaže 15 „preporuka“, koje nose navedene karakteristike.

40 Recimo, kada Levi Rozita i Pajović S. Slobodan (*Međunarodni terorizam i Latinska Amerika*, UDK 341.48(7/8), Bibliid 0025–8555,54(2002), Vol. LIV, br. 1–2, str. 73–98, januar 2002, Internet, <http://scindeks.nb.rs./Default.aspx>, str. 80 i 85) konstatuju da: „kvalitativna promena u stavu međunarodne zajednice prema terorizmu, ali i izučavanju i tumačenju njegovih uzroka i karakteristika, posledica je pada bipolarne podele sveta, krize leve u klasičnom hladnoratovskom smislu, definitivnoj pobi koncepta parlamentarne demokratije zapadnog tipa i snažnom zamahu tržišnih ekonomija što je dovelo do sužavanja prostora za izvan institucionalne aktivnosti i pogotovo za one grupe koje koriste revolucionarne oružane metode. Paradoksalna je činjenica da su teroristi levičari uspeali da destabilizuju vladu socijaliste Salvadora Aljendea i da izazovu državni udar 1973. godine“.

41 U knjizi Stivena Kinzera „*Svrgavanje, pučevi, revolucije i invazije: Kako je Amerika menjala režime, od Havaja do Iraka*“ (Politika, Beograd, 2006.) možemo pročitati (posebno str. 157–179) jasne i konkretne konstatacije koje govore o subverzivnoj i obaveštajnoj delatnosti SAD, direktnoj sprezi, usmeravanju i pomoći datoj čileanskim pučističkim strukturama, kao i merama američkih industrijskih korporacija, što je direktno uticalo na nelegalnu promenu režima u Čileu 1973. Istine radi, kod autora članka *Međunarodni terorizam i Latinska Amerika* registruju se i uravnotežene konstatacije.

42 Vidi šire, primera radi: Ilijić Ljeposava, op. cit., str. 150.

43 Recimo, konstatacija Milorada Drobca (op. cit., str. 110) da „u Evropi je skoro u potpunosti eliminisan ideološki – levi terorizam“.

44 Kao u konstataciji (Petrović, Dragana, op. cit., str. 97, uz pozivanje na: J. R. Thackran...): „U poslednje vreme, glavne mete napada su vlada SAD-a i njeni građani

5. Teorijski deficiti

Ambivalentne idejne konstrukcije, neekonomičnost teksta i sadržinske nepotpunosti analize postavljenog problema produkuju teorijski nefundirane i netačne stavove, nepreciznosti ponekad ukazuju na teorijsku nefundiranost i nekoherentnost šireg problemskog okvira.

Pojmovna i kategorijalna zbrka, izazvana nepreciznošću (neosnovanošću) formulacija ponekad je vrlo intrigantna.⁴⁵

Uočavaju se i *isključivi, tačnije, nedovoljno iznijansirani (stoga teorijski sporni) stavovi*.⁴⁶ Takođe, *netačne konstatacije*, kao ona vezana za ruske narodnjake: „izgubili su iz vida da se samo masovnim ustankom može promeniti vlast ili režim“.⁴⁷

U tekstovima se javlja i pojmovno nerazlikovanje terorističkog akta i terorizma kao aktivnosti,⁴⁸ pri čemu predimenzioniranje nekog od

u inostranstvu, diplomate, ambasade, aviokompanije, NATO zvaničnici, vojnici i baze“. Ovde se ne spori činjenica, već se primećuje da se ona može (ne nužno, jer bi *nužno* takođe značilo ideologizaciju) izložiti i na način koji razmatra šire geopolitičke uslovljenosti, uzroke i motive.

45 Primera radi (Gaćinović, Radoslav, *Terorizam*, str. 199): „U privredi postoji čitav niz elemenata koji su interesantni za terorističke aktivnosti, kao na primer: planovi i smernice privrednog razvoja; stanje i promene u privrednoj politici; organizacija privrede i sistem upravljanja; finansijska politika... nauka; kultura; prosveta; sport; kao i objekti na koje se terorističke aktivnosti izvode tehničkim sredstvima (saobraćaj, industrija, poljoprivreda)“. Ovakve tvrdnje je jedino moguće „brani-ti“ ukoliko sasvim zaboravimo na zahteve (jezika) nauke. Međutim, nije jasno po kom kriterijumu pod privredu potpada nauka, kultura, prosveta i sport.

46 Ibidem, str. 53–55: „terorizam ne izaziva prirodan već iracionalan strah... Terorističke aktivnosti, sve dok su terorističke, nikada nemaju simpatije niti masovnu podršku građana i stanovništva. Ako je pak imaju onda to više nije terorizam već gerila ili masovni ustanak... zahtevi terorista nikad nisu realni“. Ili, kad isti autor tvrdi da se terorizam „ne sme deliti na mali i megaterorizam, jer se time ostavlja slobodan prostor za delovanje „malih“, ali veoma opasnih terorističkih organizacija“. Pitamo se da li autor citirane tvrdnje uopšte razume osnov ove podele, ili da li misli na praktično-političku ili teorijsku podelu, ali je potrebno da dokaže osnovanost propozicije da podela krava muzara po veličini (ili možda mlečnosti) uzrokuje poboljšanje mlečnosti manjih krava (ili onih koje su davale manje mleka).

47 Ibidem, str. 25.

48 Primer (Ilijić, Ljeposava, op. cit., str. 148): „U najširem smislu, terorizam podrazumeva svaki napad na život i tijelo pojedinca ili neke objekte, sa namjerom izazivanja određenih političkih promjena. U užem smislu, svodi se na bezobzirne akte pojedinaca ili organizovanih grupa na žrtve koje same po sebi nemaju nikakav politički značaj, ali se ipak uzimaju kao objekti napada, kako bi se time izazvali strah i opšta nesigurnost, skrenula pažnja javnosti na ciljeve i ideje terorista, izdejstvovalo oslobađanje uhvaćenih saboraca i slično (u fusnoti: Krivokapić B., (1998), *Leksikon međunarodnog prava*, Institut za uporedno pravo, Beograd, str. 479)... Ovaj specifičan oblik politički motivisanog nasilja ima niz obilježja i to: terorizam je unaprijed smišljen akt koji teži da proizvede ekstremni strah i nasilje“.

aspekata terorizma kao višedimenzionalnog fenomena dovodi do pogrešnih zaključaka.⁴⁹

Nailazimo i na *protivrečne stavove*: „Terorizam je organizovana primena nasilja (ili pretnja nasiljem) od strane politički motivisanih izvršilaca, koji su odlučni da kroz strah, zebnju, defetizam i paniku nameću svoju volju organima vlasti i građanima“.⁵⁰ Data definicija terorizma implicira stav da ne postoji državni terorizam, što je nesaglasno sa eksplicitnim stavovima istog autora o državnom terorizmu, kao i više određenja terorizma koje je dao u istom radu. Takođe, autor za jednu od definicija terorizma ukazuje da joj je „osnovni propust u definiciji poistovećivanje terorizma i terora“.⁵¹ Dok upravo on piše da je „pri završetku građanskog rata Srba (je) ostalo u Hrvatskoj jedva 3,75%, što znači da je izvršeno etničko čišćenje, kada je ubijeno blizu 10 000 neselektivno odabranih srpskih civila, što odgovara fašisoidnom državnom terorizmu“.⁵²

Konceptualni okvir državnog terorizma se tako kod ovog autora (na pojedinim mestima) iskazuje i pogrešnim (ili bar veoma spornim). Čini se da je kod ovog autora poimanje terorizma neprihvatljivo široko.⁵³

Naravno, ne uočava se nekonzistentnost samo kod ovog autora.⁵⁴ U pojedinim tekstovima je pojmovna zbrka koja se registruje u izlaganju relacija terorizma i drugih manifestacija političkog nasilja ponekad tako izražena da se analiza izloženih tvrdnji sa aspekta nauke čini izlišnom. Primera radi: „neki autori smatraju da je osnovni vid ekstremizma avanturizam...

49 Vezano za gornji citat primetimo da je jasno – ukoliko se podsetimo otmice Alda Mora, atentata izvršenog 1991. godine na indijskog premijera Radživa Gandija, ili 1993. godine na Ranasta Pramadasa, premijera Šri Lanke – da mete terorista nisu uvek one „koje same po sebi nemaju nikakav politički značaj“, ma koliko se želi naglasiti posrednost mete u terorističkom aktu.

50 Gaćinović, Radoslav, *Terorizam*, str. 60.

51 Ibidem, str. 44.

52 Ibidem, str. 80–81.

53 Ibidem, str. 123–124 (kurziv P.P.): „Terorizam je moguće podeliti na konvencionalni i nekonvencionalni, gde se primenjuju i sredstva za masovno uništenje... *Kod nekonvencionalnog terorizma* do izražaja dolazi ideološko-politička indoktrinacija, izazivanje i korišćenje raznih društvenih kriza, organizovanje i priprema državnih udara uz *sprovođenje terorističkih aktivnosti*“. Osim toga što je druga citirana rečenica i tautološka, citirane tvrdnje su teorijska zbrka – koja je, uz to, suprotna zahtevu istog autora za jedinstvenom definicijom terorizma – jer je nemoguće doći do svima prihvatljivog pojma indoktrinacije.

54 Više konstatacija u inače vrlo sadržajnom članku Levi Rozite i Pajović Slobodana *Međunarodni terorizam i Latinska Amerika* ukazuje da ovi autori prihvataju stajališta koja ne prave razliku, mešaju pojam i fenomenologiju državnog terora i terorizma. Karakteristični segmenti su na str. 76–77, 80–81, 85–86. Takođe, jedan segment članka nosi naziv *Intervencije vojske kao pojavni oblik političkog terorizma u Latinskoj Americi*, bavi se problemom mešanja oružanih snaga u politički život ovih zemalja.

Pojedinačni akti terorizma imaju veliki asortiman ekstremnih aktivnosti. U tom smislu, u pojedinačne akte ekstremizma i terorizma mogu se svrstati: atentati i otmice, sabotaže i ubacivanje naoružanih grupa⁵⁵

Primećujemo *krajnje problematičan teorijski pristup fenomenologiji političkog nasilja*.⁵⁶ Uz to, tretiranje pojedinih problemskog okvira teče kod pojedinih autora kroz *nekonzistentno i protivrečno izlaganje*, neprecizne konstatacije koje zbunjuju, iskazujući njihova nesnalaženja u nešto kompleksnijoj materiji.⁵⁷

U pojedinim tekstovima koji tretiraju problematiku suprotstavljanja terorizmu uočava se *nepoznavanje nekih osnovnih teorijskih postavki*. Recimo, nerazumevanje principa i same biti političke moći, kao u konstataciji da bi „u dužem periodu ugrožavanja bezbednosne stabilnosti, a naročito uz prisustvo direktne oružane pretnje, *političari* kroz pomoć bezbednosnih institucija *mogli preuzeti i samu političku moć* što je neprimereno savremenom demokratskom društvu“.⁵⁸ Mada se tvrdnje verovatno mogu tumačiti

55 Drobac, Milorad, op. cit., str. 87–88.

56 Ibidem, str. 91, 94: „Ali, ako je cilj udruživanja nasilno rušenje postojeće vlasti takve grupe su ilegalne i konspirativne... *Zavera* je tajno dogovaranje i pripremanje grupe lica ili članova ilegalne organizacije za likvidaciju ličnosti, promena titulara vlasti, promene u odnosima moći koje je nemoguće izvesti legalnim putem. Dakle, osnovna odlika je zavereničko delovanje i prevratnička dejstva usmerena na iznenadno rušenje egzistirajućeg poretka ili državne vlasti (politička orijentacija) bez dubljih društvenih promena. Na kraju, ova dejstva su jedan od osnovnih oblika tajnih aktivnosti obavestajnih službi koje se manifestuju kao pučevi, državni udari i sl.“. Daleko bi odvela detaljna analiza citata, ali uz „uobičajene“ jezičke nepreciznosti i tautologiju (stav da je „osnovna odlika“ zavere „zavereničko delovanje“), pomenimo sužavanje pojmovnog okvira zavere – bar izostanak obrazlaganja ovakve operacionalizacije ovog pojma.

57 Primera radi (Gačinović, Radoslav, op. cit., str. 42, kurziv P.P.): „*Vilkinsonova tvrdnja o isključivoj primeni terorizma u političkoj borbi je podložna kritičkoj analizi*. Naime, terorizam kao pojava nema uporište u demokratskoj političkoj borbi, on preferira nasilno vođenje političke borbe. *Demokratija je zapravo forma i sadržaj političke borbe*, koja se upravo distancira i bori protiv terorizma. *Terorizam ili delictum sui je isključivo politički motivisan*, protivpravan i nasilan“. Upitajmo se prvo da li prva rečenica znači da terorizam nije politički determinisan, suprotno čak i eksplicitnim stavovima istog autora, a uz to autor tvrdi da Vilkins konstatuje da „pored političkog postoji i kriminalni terorizam“. Zatim, analizirajući citat, ne možemo zanemariti metodološko uputstvo da (naučni) pojam mora odgovarati datoj stvarnosti. Time u pojmovni kompleks politike ulazi ne samo sloboda i demokratija, već i političko nasilje, a politička istorija prepuna autoritarnih političkih projekata i prakse. Demokratija nije celokupni sadržaj politike – mada može biti u konstrukcijama, spekulacijama, pojedinim konceptima političke filozofije.

58 Rakić, Mile, *Neki od preduslova bezbednosnog integrisanja u Evropsku uniju*, op. cit., str. 1133, delove citata stavio je u kurziv P.P. Krajnje su konfuzne i konstatacije istog autora u drugom, već pominjanom članku *Nova ideja ili nova politika bezbednosti*, op. cit., str. 94.

kao dobro poznat, a iskrivljen model konstruktivističkog mišljenja. Evidentno u sledećem:

„Postoji realna mogućnost da Srbija dođe u situaciju prostog kopiranja inostranih rešenja što bi u krajnjem slučaju imalo nesagledive posledice po našu zemlju. U tom smislu *neophodno bi bilo* da Evropska unija i Srbiji, kao i drugim zemljama ponudi (omogući) evropsku integraciju pod istim, reklo bi se, demokratskim uslovima bez posebnog (novog) i objektivno neshvatljivog uslovljavanja, u izvesnom smislu i ucenjivanja Srbije“.⁵⁹

Poseban teorijski okvir može biti *problematizovanje kategorija cilj i strah u definicijama terorizma*. Naime, ne retko se terorizam (sužavanjem njegovog pojmovnog okvira) određuju kao metod ili sredstvo političke borbe i ostvarivanja političkih ciljeva potencira strah kao produkt nasilja terorista i kao nameravani efekat – ne poima strah kao *sredstvo*. Jer strah je sredstvo stvaranja osećaja ugroženosti i nesigurnosti u društvu, produčavanja stanja nepoverenja u političke institucije, njihovu funkcionalnost i efikasnost – sredstvo koje stvara podložnost dominaciji – sa krajnjim i ključnim motivom iznuđivanja ciljanih političkih promena.⁶⁰

Pokazuju se odgovarajućim konstatacije koje ukazuju na teorijske manjkavosti u poimanju terorizma, posebno „prenaglašavanje nekih definicionih elemenata“, kao i da se „definisanje terorizma kao celokupne pojave (se) često zamenjuje definisanjem samo metoda ili samo ciljeva terorista“.⁶¹ Ne retko se zaboravlja da u fenomenu terorizma „strah je sredstvo, a zastrašivanje procesualni metod“.⁶²

Primeru radi: „Analizirajući dosadašnje definicije terorizma, jasno se uočavaju elementi pojma terorizma i to nasilje, strah, cilj i motiv“.⁶³ Lako je uočiti da su u citatu pojmovi „nasilje, strah“ sadržinski određeniji, dok su pojmovi „cilj i motiv“ višeg stepena apstrakcije, a da se od strane autora stavljaju na istu kategorijalnu ravan (oni su „elementi pojma terorizma“).

59 Rakić, Mile, *Neki od preduslova bezbednosnog integrisanja u Evropsku uniju*, op. cit., str. 1122, kurziv P.P.

60 Uz „nijanse“. Jer, kako piše Simeunović Dragan (*Terorizam: opšti deo*, Beograd: Pravni fakultet univerziteta (Biblioteka Crimen; 9), Beograd: Dosije studio, 2009, str. 166): „Cilj levičarskog terorizma nije izazivanje opšteg straha u društvu već izazivanje straha u klasi ili kod pripadnika buržoaske klase ili u redovima pripadnika režima“.

61 Ibidem, str. 38, 21.

62 Ibidem, str. 70. Može se staviti i drugi, „klasični“ prigovor (Hejvud, Endru, *Politika*, CLIO, 2004, str. 704): „U najširem značenju, terorizam je korišćenje terora radi postizanja političkih ciljeva; teroristi žele da dovedu do stvaranja klime straha... Pojam je u svakom slučaju veoma sporan... razlika između terorizma i drugih oblika nasilja ili ratovanja zamagljena je činjenicom da i ovi drugi mogu imati za cilj izazivanje straha“.

63 Gaćinović, Radoslav, op. cit., str. 44.

Na taj način se u definisanju terorizma kao njegov osnovni cilj određuje produkovanje straha – te nije jasno šta se od strane autora tačno podvodi pod element cilja. Obično se, budimo precizniji, od strane autora eksplicitno definišu dva cilja od kojih je jedan strah – čak i od strane opreznijih autora.⁶⁴ Ili njen modalitet kao što je „zastrašivanje“, mada se u principu pravi manje ili više jasna razlika u ciljevima po stepenu opštosti i usmerenosti.⁶⁵

Ponekad se konstatuju izraženije teorijske nepreciznosti i nedoslednosti:

„Terorizam predstavlja preduzimanje različitih akata fizičkog nasilja ili drugih oblika ugrožavanja života i zdravlja ljudi koje najčešće karakteriše neselektivnost pri izboru objekata napada i neposrednih žrtvi, pri čemu se izaziva osjećaj nesigurnosti u određenoj društvenoj zajednici i stvaraju uslovi za postizanje političkih *ciljeva* (u fusnoti: Simonović B., (2004), *Kriminalistika*, Pravni fakultet u Kragujevcu, str. 655)... U klasičnom terorističkom aktu neposredni *cilj* je irelevantan. Pravi *cilj* (kurziv P.P.) je daleko širi i može se identifikovati preko neposrednog *cilja* i u osnovi traži promjenu političkog ponašanja... Pod samoubilačkim napadima se podrazumjeva nasilan, politički motivisan napad koji izvršava u svjesnom stanju odlučnosti osoba koja diže u vazduh i sebe i zadati *cilj*“.⁶⁶

Zaboravlja se da naučni jezik traži objektivnost, preciznost, određenost, kao i jednoznačnost u korišćenju pojmova u datom idejnom sistemu – da bi on bio koherentan, da bi bio sistem. Da ne zanemarimo i potrebu poštovanja nužnog nivoa konvencionalnosti u značenjima termina.

64 Primer: „Terorizam je delictum sui generis... sistemski primena grubog nasilja obično za postizanje političkih *ciljeva*. To nasilje ili pretnja nasiljem ima za *cilj* stvaranje i iskorišćavanje straha među širom ciljnom grupom, da zastraši žrtve nasilja, uz publikaciju *cilja* napada, da bi primorale mete terorizma da prihvate zahteve terorista“.

Citat je iz: Savić, Andreja, *Od tradicionalnog ka posmodernom terorizmu*, Bezbednost, vol. 46, br. 5, Beograd, 2004, str. 661. Kurzivi u citatu su autora ovog članka.

65 Ilić, Radovan, op. cit., str. 121 (kurziv P.P.): „Ako se ima u vidu da je *primarni cilj terorističkih dejstava zastrašivanje*, pre svega civilnog stanovništva, a *krajnji cilj* destabilizacija sistema i države radi promene režima, razbijanja države ili otcepljenja dela teritorije, onda se govori o etničkim i separatističkim terorističkim aktivnostima“. Inače, stav je teorijski nekonzistentan definiciji terorizma koju je pomenuti autor dao, ili usvojio.

66 Ilijić, Ljeposava, op. cit., str. 147–148, 152.

Primitimo da nije jasno (definisano) šta je to „klasični teroristički akt“, kao i da je jasno da samoubilački napad ne mora biti (tj. nužno ne „podrazumjeva“ da je) izveden bombom („diže u vazduh i sebe i zadati *cilj*“) – primer je, recimo, upravo 11/9. Još jedna konstatacija ukazuje na opasnost od generalizacija – da samoubilački terorizam „*podrazumjeva* (kurziv P.P.) masovne žrtve i veliku materijalnu štetu“. Naznačimo da se kritikom citiranog stava samo spori određenije destruktivnosti kao zakonomernosti – ne spori se novum ovog fenomena, frekventnost ove karakteristike, kao i upravo takva intencija u planiranju samoubilačkog terorističkog akta.

Bilo bi naime dobro da se samo kod gore-citiranog autora *ne prepoznaje znanje o značenju samog pojma cilj*. Cilj nije meta, u terorizmu je dosegnuti metu tek sredstvo da se dosegne cilj. Cilj je idealitet zasnovan na interesima, potrebama i vrednostima onoga ko ga definiše, pri čemu nije bitno u kom stepenu je ostvarljiv. Cilj može biti prepoznat i misaono uobličen od strane drugog subjekta, ali on time ne postaje realitet, on to postaje ostvarenjem – kad sam sebe ukida. Cilj podrazumeva sredstva i metode koja omogućavaju njegovo ostvarenje, koje ga opredmećuju. Kako se strah od terorističkog akta opredmećuje u svesti ljudi, identifikuje se kao cilj, mada je sredstvo.

U pojedinim tekstovima se i dalje registruje korišćenje Vujaklijinog određenja terorizma iz sedamdesetih godina prošlog veka – uz odsustvo primedbe da je ono za savremenu nauku neprecizno i nepotpuno.⁶⁷ Pojedine definicije terorizma, kad se ogole, terorizam gotovo i svode na efekat straha, dok prateći modaliteti definicija (odnosno, kada se terorizam određuje kao metod ili strategija – sve jedno, kojem je strah cilj, a i njegove posledice se odrede preko efekata straha), ne znači samo ne shvatiti njegovu bit, šire efekte i ključni cilj, već podrazumevaju i neadekvatan politički odgovor. Svesti terorizam na strah znači tendenciozno ili ne (zavisno od motiva i ne/znanja) izgubiti iz teorijskog fokusa (potom i normativnog okvira) motive terorizma, znači nedovoljno uvažiti uzroke, to znači predimenzionirati jedan aspekt i efekat terorizma.⁶⁸

Pozicioniranje kategorije straha u određenom teorijskom konceptu od značaja je i u specifičnim okvirima terorističke pretnje, kao što je zloupotreba interneta u terorističke svrhe, ili, kako se gotovo uobičajio termin, sajber-terorizmu. Jedan od domaćih autora konstatuje da se sajber-terorizam „odnosi na smišljene, politički motivisane napade na kompjuterske sisteme i programe, kao i na podatke kojima treba da se izazovu nasilje i strah kod civilnih meta“.⁶⁹ Pored toga što se ne može oteti utisku da je ponuđeno određenje gotovo identično definiciji Marka Polita, uočimo da se u definiciji stavlja akcenat na strah.⁷⁰

67 Vujaklija, Milan: *Leksikon stranih reči i izraza*, Prosveta, Beograd 1976, str. 947: „vladavina zastrašivanjem, način vladanja ulivanjem straha i nasiljem; politička borba putem individualnog terora“.

68 Ukažimo da se u studiji *Concepts of Terrorism: Analysis of the rise, decline, trends and risk*, segmentu 2. The Risk Terrorism Poses, konstatuje da se jedan od skupova posledica terorizma formira preko psihološkog uticaja na stanovništvo. Međutim, zaključuje se da, iako su od značaja za istraživanje, *psihološke posledice terorizma ne predstavljaju stratešku pretnju za društvo koje je meta terorističkih napada*.

69 Gaćinović, Radoslav, op. cit., str. 171.

70 Uporedi sa definicijom navedenom u: Vuletić, Dejan, *Ugrožavanje bezbednosti Republike Srbije sajber terorizmom*, Bezbednost, vol. 48, br. 6, Beograd, 2006, str. 952.

Svakako, ne može se sporiti u slučaju sajber-terorizma mogućnost uticaja na javnost izazivanjem straha (i to definisati kao jedan od ciljeva terorističkog akta), međutim, posebno je veliko pitanje da li u sajber prostoru može postojati, tačnije, planski se od strane terorista produkovati strah koji delotvorno utiče i kontroliše – odnosno, pitanje je u kojem stepenu sajber teroristički napad može kod šire populacije izazvati ekstremni strah, strah koji šokira.

Stavljanjem akcenta na strah kao jednu od dimenzija fenomena terorizma (strah kao sredstva psihološke prinude) u nedovoljnoj se meri uvažava činjenica da teroristički akt treba, u krajnjem, da produkuje direktne (faktičke) političke posledice. Procena mogućnosti izvođenja sajber terorističkog napada, stepen nanete štete, dosadašnja učestalost, odnosno realno sagledavanje ove pretnje je druga stvar.⁷¹ Za sajber-terorizam nisu sve mete simboličke – strah nije jedino i možda ni prvo određenje i cilj delovanja terorista u sajber prostoru.

6. Analiza sadržaja dva koncepta kontraterorizma

6.1. Prvi koncept

U prvom konceptu karakterističan teorijski prilaz izražen je u stavu: „U savremenim uslovima, terorističke akcije se javljaju kao sastavni deo *jedinstvenog udara po celokupnoj teritoriji*, a manje kao izolovane akcije na pojedine objekte *u pozadini neprijatelja*“.⁷² Nije potrebno detaljnije analizirati i dokazivati stav da „jedinstven udar po celokupnoj teritoriji“ *nije karakteristika terorizma*, ma koliko stoji konstatacija da za svoju metu teroristi mogu izabrati svako pravom zaštićeno dobro (ljude ili objekte) na području države protiv koje deluju, a u po njih pogodnom trenutku.

Potom se i u određenju terorističkog dejstva kao „organizovana i ciljna upotreba oružja i drugih sredstava masovnog uništavanja“ *iskazuje neprihvatljivost prilaza koji po svaku cenu želi da naglasi svoju teorijsku perspektivu* – a da pomenemo i neprihvatljivost iskaza koji svako oružje određuje kao sredstvo masovnog uništavanja.

Još bitnije je analizirati sledeće autorove konstatacije: „Kao savremeni fenomen, terorizma je definisan u više različitih oblasti društvenog života i sa aspekta različitih kriterija. On se, najčešće, definiše

71 Koliko god je sajber-terorizam nepredvidljiv u isto vreme su određeni njegovi modaliteti realizacije limitirani: informacionim tehnologijama i stručnim znanjem terorista o njima, strukturalnim pretpostavkama uticaja (materijalnim – u smislu dostupnosti ili raširenosti Internet mreže u datoj sredini, kao i kulturološkim pretpostavkama). Potrebno je realno oceniti mogućnost i stepen njegovog uticaja u konkretnom slučaju, posebno u kojoj meri su ograničene mogućnosti realizacije napada usled zatvorenosti osetljivih sistema.

72 Ilić, Radovan, op. cit., str. 108, kurziv P.P.

kao: organizovano nasilje protiv određene države, njenog privrednog i političkog sistema, inkriminisano političkim motivima, radi izazivanja straha i lične nesigurnosti građana jedne zemlje upotrebom brojnih i razornih sredstava koja dovode u opasnost život i imovinu neodređenog broja ljudi sa krajnjim ciljem da se oslabi bezbednost zemlje“.

Primitimo, navedene konstatacije znače da se terorizam isključivo inkriminiše iz političkih motiva (ne kao društveno opasno delo), dok se *fenomen terorizma gotovo, a neosnovano, reducira na užu – bezbednosni aspekt*, tj. za njegov cilj određuje ugrožavanje sposobnosti odbrane zemlje.

Ono što je zabrinjavajuće je da se ovakav prilaz pokatkad preuzima. Uočimo da se, ukoliko se na ovakav isključiv način odredi pojam (u kojem je referentna meta napada odbrambena moć zemlje), motiv krije u mogućnosti da se teorijski promišlja i državni terorizam, kao forma subverzivnog delovanja jedne države protiv druge (i njenih građana), što nije sporno.

Prigovor može biti ne samo da se time politički ciljevi terorista reduciraju na bezbednosne – vojne, već i da je u definiciji sadržan zaključak, uzrokovan insistiranjem na disciplinarnoj perspektivi (autora), donet na osnovu *ignoratio elenhi*. Ovo zato što se definicijom tvrdi da se „nasilje protiv određene države, njenog privrednog i političkog sistema“ čini „sa krajnjim ciljem da se oslabi bezbednost zemlje“.

Naime, u definiciji se vrši zamena teza: ugrožavanje političkog sistema tretira se kao dokaz, pretpostavka istinitosti zaključka – stava da se terorizmom ugrožava bezbednost („krajnji cilj“), odnosno sistem bezbednosti (koji je, jasno, sadržinski užu pojam od pojma političkog sistema jer politički sistem inkorporira bezbednosni) – umesto obrnuto. Pošto „krajnji cilj“ može biti samo ugrožavanje političkog (privrednog) sistema preko ugrožavanja, odnosno slabljenja funkcija i efikasnosti sistema bezbednosti.

U istom članku se registruju i *opštepoznate konstatacije, opterećujuća ponavljanja i fraze, nesadržajni i deklarativni stavovi*.⁷³ Nesistematičnost i nekonzistentnost izlaganja (koje u nekim segmentima članka ne poštuje ni osnovna pravila izvođenja naučnih dokaza) prati niz *nesaglasnih tvrdnji*.⁷⁴ Odnosno, *teorijski problematični, ili nejasno koncipirani stavovi*.⁷⁵

73 Na primer (Ibidem, str. 120–121): „Snage odbrane Srbije, posebno jedinice Vojske i MUP-a, svojom su organizacijom i formacijom, opremljenošću i osposobljenošću garant svim građanima Srbije za bezbedan i miran život“.

74 Izdvojićemo (Ibidem, str. 105–106, 109): „Vidljivi rezultati u borbi protiv terorizma na svetskom planu zabeleženi su upravo primenom represije... Država represijom ne može sprečiti terorizam... represivne. Ove mere treba da se transformišu u prevaspitnu funkciju... Socijalna preventiva, bez primene administrativne kaznene funkcije, u savremeno doba nije prihvatljiva“.

75 Ibidem, str. 108: „Međutim, treba očekivati da mere državne represije sve više jenjavaju i gube društveni smisao i opravdanje... ukoliko asocijalna i antisocijalna ponašanja dobijaju više karakter napada na društvo u celini, koje će moći da ih

Pošto se *ne poštuje jezik nauke* – kao jezik baziran na depersonalizovanom i objektivnom sagledavanju realnosti, preciznosti, strogom izboru leksičkog materijala i standardno jezičkom izrazu – registruju se *neprecizne formulacije koje dovode do bizarnih, farsičnih i tragikomičnih zaključaka*.⁷⁶

Nedopustiva je za naučni diskurs konstatacija autora članka, koja se verovatno ne bi omakla ni većini srednjoškolača društvenog smjera, da je, između ostalog, zadatak snaga za obradu uhapšenih terorista da „posle dokumentovanja njihove delatnosti podnose krivične prijave, sprovede krivični postupak i izriču kazne teroristima“.

Autor kritičnog članka formuliše i „opšti okvir strategijskih pretpostavki za pripremu i izvođenje protivterorističkih aktivnosti“ („dejtava“) koji koncipira, kako kaže „u nekoliko značajnih grupa stavova“. Ove stavove možemo odrediti kao *opšte formulacije*, od kojih neke nalažu delanje za koje se ne vidi na koji način ga je moguće finalizovati. Naime, kao pretpostavku određuje: „jedinstveni pristup i izrađenost kritičkog i vrednosnog odnosa prema terorizmu“, kao i izgradnju „jedinstvenog i konzistentnog kategorijalnog i pojmovnog sistema određenja terorizma“ – pri čemu nije jasno zašto konstatuje da „tek tada je moguće odrediti pojam protivterorističkog dejstva“ – a da upravo to čini iako pomenuti „pristup“, „odnos“ i „sistem“ izostaju.

Jezički stil ovog autora, zasnovan na vojnoj terminologiji, ne doprinosi sadržinskoj konciznosti, teorijskoj i konceptualnoj jasnoći ni većine ostalih formulacija, kao ni njihovoj primenljivosti i operativnosti.⁷⁷

6.2. Drugi koncept

Do interesantnih zaključaka nas takođe dovodi analiza temeljnih odrednica koncepta terorizma i suprotstavljanja terorizmu drugog autora,

rešava ili otklanja zahvaljujući svojoj homogenosti, kompaktnosti, na bezbedan i jedinstven način uz pomoć moderno opremljenih i obučanih jedinica za protivteroristička dejstva“.

76 Ibidem, str. 103 i 109, kurziv autor ovog članka: „Opšti cilj terorističkih aktivnosti ima svoju etničku (državnu), političku, ekonomsku, vojnobezbednosnu i drugu konotaciju. Implicite, taj cilj mogao bi da se definiše kao: *eliminisanje svih oblika i nosilaca terorističkih aktivnosti* radi obezbeđenja uslova za uredno funkcionisanje države na celoj teritoriji... Borba *protiv* specijalnih snaga, a *samim tim i protiv* izvođenja terorističkih aktivnosti, obuhvata: mere i postupke jedinica i svih subjekata zaštite“.

77 Navedimo, primera radi, kako je u članku određena (uz upućivanje na: Mijalkovski, Milan, *Terorizam i protivteroristička borba*, str. 146–162) jedna od „strategijskih pretpostavki“ (sa str. 116–117) izvođenja protiv terorističkih dejstava: „Eliminisanje različitog problemskog zahvata sadržaja protivterorističkog dejstva na strategijskom nivou (nivou države). Time bi bili stvoreni objektivni uslovi za sistematizaciju nadležnosti, neophodnih vrsta delatnosti i aktivnosti, kao i vremenska određenost sadržaja po dinamici“.

članka u kojem možda prvo primećujemo da su autorovi neologizmi formulisani da fasciniraju, ili bar intrigiraju čitaoca.⁷⁸ Potom se susrećemo sa, u filozofiji i nauci odavno eksploatisanim, sada u novu formu uobličanim, tročlanim tipskim nizom (čiji su osnov pojmovi: *izazov, rizik i pretnja*) – koji ne otkriva ništa novo. U ovom slučaju preko niza se nastoji objasniti fenomen terorizma, te paralelno pokušava teorijski fundirati i vrednovati kontrateroristički koncept. Ništa novo nije ni da se i ovde istorijski tok (proces razvoja terorističke aktivnosti) preoblikovao u analitički tip⁷⁹ (te zaključivanje ima oblik *post hoc propter hoc*), kao ni to da se prvi stadijum označava poželjnim ili, ovde je možda preciznije reći, nultim stanjem – u kome je teroristička opasnost tek potencijalna, a stvaranje preduslova za adekvatnu odbranu moguće.⁸⁰

Svoj idealno tipski model razumevanja terorizma („savremeni terorizam predstavlja prilično tajanstven dvostran oštro suprotstavljen proces, odnosno specifičan sukob između najmanje dve strane, koje pridaju izuzetan značaj principima označenim kao *iznenađenje* i *obežbeđenje od iznenađenja*“) autor nije pokušao da poveže sa širim društvenim, istorijskim, determinantama kulture i političke kulture. Redukcionizam (bezbednosne perspektive) se nameće. Širi društveni, kulturno-istorijski okvir analize terorističkog fenomena za ovog autora nije od značaja.

Stoga ne čudi da se i pored određenja terorističkih kolektiviteta kao ključnih subjekata, u konceptu krije nominalistički pristup koji društvo posmatra kroz delovanje pojedinca. Primera radi, u sledećem stavu: „treba poći od činjenice da je nosilac terorizma *čovjek*“. Uz metodološki individualizam, primese antropološkog pesimizma, tu je i racionalistički konstruktivizam uočljiv u stavu da su: „dve ključne odrednice terorizma: *prvo*, cilj pripadnika preovladavajućeg broja ekstremističkih kolektiviteta razotkriva njihovu nameru da dobiju nešto (navodno u ime nekoga) što *nije nužno niti urgentno, nego veštački iskonstruisano* (stavio u kurziv P.P.)“.

78 Mijalkovski, Milan, *Protivteroristička prevencija države*, str. 580, 583: „Terorizmom kao vanparlamentarnim (protivzakonitim) sredstvom za postizanje političkih ciljeva koriste se osobe koje su udružene u grupe, ćelije, bande, organizacije, političke pokrete i slične asocijacije, za koje je uputno upotrebljavati zajednički terminološki naziv 'teroristički kolektivitet'... *nedržavni teroristički kolektiviteti (NDTK)*, čiji su članovi pretežno državljani zemlje koju napadaju, i *transnacionalni teroristički kolektiviteti (TNTK)*, čiji su članovi udruženi državljani iz više zemalja, podrazumeva se, bez znanja i saglasnosti njihovih vlada. Druga, suverena grupa obuhvata *države (DTK...)*“.

Primitimo i da autor *zaboravlja da pojedina vanparlamentarna sredstva političke borbe mogu biti i zakonita, tj. nužno nisu nezakonita*.

79 Vidi: Beyme, von Klaus, *Suvremene političke teorije*, Stvarnost, Zagreb, 1977, str. 145–152.

80 Vidi bliže: Mijalkovski, Milan, op. cit., str. 581, 586.

Autor kritičnog članka čitaoca uvlači u *začarani (spekulativni) krug* čiji je verovatni smisao da se izgradi nešto što bi trebalo, od strane neupućenih, da se označi teorijom. Radi se o nizu stavova koji govore o međugri strategijskog i taktičkih terorističkih iznenađenja, koji ipak nisu u suprotnosti sa konceptualnim okvirom.⁸¹ Mada se može zaključiti (što ne čudi u ovom načinu konceptualizacije) da *prva faza postaje poslednja. I jeste i nije (poslednja)*. Interesantno je zatim da upravo svojim stavom, u nastojanju da dosegne konzistentnost, autor vrši destrukciju sopstvene misaone konstrukcije pošto konstatuje da „terorističko iznenađenje za primarnu žrtvu, nezavisno od oblika ili nivoa (izazov, rizik ili pretnja) karakteriše jedinstvenost, tj. predstavlja proces u kojem strukturni elementi terorističkog kolektiviteta naizmenično i istovremeno sprovode 'nenasilne' i nasilne delatnosti, posredstvom kojih pokušavaju da u doslovnom smislu prinude primarnu žrtvu da bezuslovno kapitulira pred njegovim zahtevima“. Postavlja se pitanje u kojoj meri je ponuđeni koncept analitički primenljiv i operativan (za nadležne organe R. Srbije), mada je delom izveden i na osnovu uopštavanja domaćih bezbednosnih kretanja.⁸² Pruženi model razumevanja terorizma i terorističke prevencije – mogao bi se označiti i modelom (bezbednosne) situacije – i pored konceptualnih hronoloških faza, kao svog osnova, je u biti statičan. Pošto u dovoljnoj meri nisu razvijene interakcije terorističkih i protiv-terorističkih kolektiviteta (nastojimo da se približimo autorovom načinu razmišljanja), dualitet njihovog polja delovanja ostaje primetan. Ovakav zatvoren model nikako ne može odgovarati jednom tako kompleksnom i dinamičnom fenomenu kao što je terorizam. Svakako, ne može se reći da je model sasvim neprimenljiv, ali je u toj meri krut da je primenljiv samo kao eventualni osnovni model (kojeg treba razraditi) u nekom specifičnom istraživanju čiji bi cilj bio ustanoviti *šta nije*, primera radi, preduzeto od mera u okviru kontraterorističke strategije.⁸³ I opet *eventualno*, budući da model nema teorijsku zasnovanost. Kada ga ogolimo, osnov mu je siromašan hipotetički stav: *terorizam je proces nasilja zasnovan na iznenađenju terorističkih kolektiviteta ispoljen preko formi izazova, rizika ili pretnje*.

Da „zanemarimo“ ovde neka teorijski krajnje problematična određenja, odnosno indikatore kojima se u modelu barata. Kao onaj da je kao prvonavedeni propust u protivterorističkog prevenciji formulisano da „(1) ustav i zakoni ne obezbeđuju valjanu zaštitu vitalnih državnih vrednosti od ekstremističko-terorističkih delatnosti“. Primetimo samo da je cilj ustava, ideje konstitucionalizma, nešto sasvim drugo.

81 Ibidem, str. 584–585.

82 Što, istine radi, ne iznenađuje, jer, kako piše Klaus von Beyme (op. cit., str. 147): „Jedan tip je gotovo uvek orijentisan na prototip“.

83 Vidi: Milosavljević Slavomir, Radosavljević Ivan, op. cit., str. 377–379.

Ili da postavimo pitanje realne zasnovanosti indikatora kada pročitatamo: „Jedna od mogućnosti ishoda rizika je da specijalne (bezbednosne i obaveštajne) službe države izvedu opsežnu operaciju koja će rezultirati lišavanju slobode svih članova terorističkog kolektiviteta“.

Zaključujemo, specifičnom terminologijom se postiže malo. Izlišnost njene upotrebe se „može“ potreti samo uspešnošću nastojanja da se jezikom sakrije smisao, kao i nedovoljna teorijska utemeljenost, kao u sledećem citatu: „Protivteroristička prevencija države koja se drukčije može označiti kao obezbeđenje od terorističkog iznenađenja podložnije je propustljivosti u tzv. rizičnoj i pretećoj terorističkoj fazi“.⁸⁴

Ono što je najproblematičnije za koncept je to da se kategorijalni aparat vojnih nauka na neprimeren način operacionalizuje, tj. *na silu* operacionalizuje u datom (a neodgovarajućem) teorijskom kompleksu. Ovim se, naglasimo, ne želi sporiti osnovanost određenja pojma *iznenađenje* koje daje Vojni leksikon (VIZ, Beograd, 1981, str. 190) – a na koje upućuje sam autor kritičnog članka, već upravo podsetiti na činjenicu da je iznenađenje određeno kao „jedan od principa strategije oružane borbe“. Takođe se imaju u vidu stanovišta koja ukazuju da terorizam podjednako čini nasilni teroristički akt (kao) i *pretnja* nasiljem. Ne spori se svakako ni oportunist, štaviše, ni nužnost upotrebe kategorije (bezbednosni) *rizik* u ovom problemskom okviru. Kritikuje se način teorijske operacionalizacije ove kategorije određene sa vojnog aspekta (autor članka i ovde navodi određenje iz Vojnog leksikona, str. 532), tačnije, njeno podizanje na pijadestal referentne kategorije za razumevanje terorizma. Mada je to razumljivo pošto autor kritičnog članka terorizam u osnovi reducira na rat.

Tako dolazimo do odgovora na pitanje u kojoj meri interpretirani misaoni koncept zadovoljava zahteve teorije: izložena idejna konstrukcija, iako relativno uvezana, ne daje dokaze o uzročnosti, te iz njenih postavki nije moguće izvesti hipotetičke stavove.

Uz naznaku da analizirani koncept veoma nalikuje konceptu autora iz SAD, s tim da se u njemu operiše jasnim pojmovima, realnim procesima i konkretnim merama.⁸⁵ Koncept je i krajnje ideologiziran – jer je jasno uočljiva neskrivena apologija kontraterorističke strategije SAD.⁸⁶ Ovde se radi o primedbi koja je zasnovana na iskustvu koje govori da se pohvala može preobratiti u svoju suprotnost. Ali ne samo o tome. Začuđuje da autor ovog „koncepta“ nije smatrao za potrebno da bar lapidarnim komentarima

84 Naime, na kraju članka saznajemo da „propustljiv(ost)“ znači „neadekvatna, dakle neefikasna“.

85 Uporedi: Smith, J. Andrew, *Borba protiv terorizma*, Bezbednost, vol. 45, br. 3, str. 476–486, Beograd, 2003. (prevod teksta: Smith, J. Andrew, „Combating Terrorism“, *Military Review* 1, 2002).

86 Mijalkovski, Milan, op. cit., str. 590.

proprati ne samo голу celishodnost i efikasnost već i zasnovanost, odnosno usklađenost pojedinih kontraterorističkih mera SAD sa modernim pravnim principima (recimo, pravom optuženog na pravično suđenje).⁸⁷

7. Rezime

Analizom obuhvaćenog uzorka – kvalitativnom analizom (sadržaja) dokumenata – potvrđena je zadata hipoteza. Naime, konstatovano je:

- da pojedini analizirani tekstovi sadrže izraženije kompilacijske elemente (pa i plagijat), odnosno da njihov kvalitet bitno određuju sublimiranja i nekritičke interpretacije tuđih stavova koje rezultiraju lažnom konciznošću koja osiromašuje, kao i simplifikacijama koje navode na netačne zaključke;

- da se registruju krajnje problematična šira teorijska polazišta, nepoznavanje nekih osnovnih teorijskih postavki, izraženije teorijske nedoslednosti, nekonzistentnost izlaganja sa teorijskog aspekta, ponekad vrlo kompleksne ali ambivalentne idejne konstrukcije;

- metodološki deficiti se iskazuju u operacionalizaciji kategorija, valjanosti indikatora, ili pak u modelima čija je epistemološka osnovanost vrlo upitna, te su pojedini koncepti kontraterorizma izgrađeni na nivou banalnosti, ili rezultiraju definisanjem mera čija je operacionalizacija diskutabilna. Registruju se i greške u zaključivanju, kao i stavovi koji ukazuju na neizgrađenost epistemoloških stanovišta koja zadobijaju raznovrsne, ponekad kompleksne forme, te druge elemente koji ukazuju na nepoznavanje načina upotrebe naučnog kategorijalnog aparata i metodoloških pravila izvođenja dokaza (za pojedine autore). Registruju se i stavovi koji nemaju sazajnu vrednost, kao i stavovi u formi tautologija koji dobijaju i konceptualne forme;

- nisu retki teorijski isključivi, krajnje problematični, netačni, neutemeljeni, ili nejasno koncipirani i nedovoljno iznijansirani stavovi, nauci neprimerene kvalifikacije, olako date i problematične procene, protivurečne formulacije, nesaglasne tvrdnje, teorijski problematični, ili nejasno koncipirani stavovi, u pojedinim radovima javlja se pojmovna i kategorijalna zbrka (ponekad) izazvana nepreciznošću formulacija, leksika koja iskazuje nepoštovanje značenja pojedinih termina, ili izostanak određenja njihovog tačnog pojmovnog opsega;

87 Ustanoviti motive za takav pristup nije čak, sa naučnog aspekta, ni potrebno. Ma da, razlozi su razumljivi, jer se kod ovog autora ne može registrovati potreba da zakonska rešenja proprati komentarima o njihovom smislu i cilju, ili komentarima koji podrazumevaju znanje o relacijama pojma pravo prema kategoriji pravičnosti ili etičnosti. Pravo, zaboravlja autor članka, stvara i štiti red i poredak, ali mu krajnji cilj nije kazna, nikako na zakonu zasnovano mučenje.

- uočljiv je u više analiziranih tekstova nenaučni jezički stil, odnosno, registruje(u) se: nedostatak objektivnosti i jasnoće naučnog jezika; ponekad ustaljene sintagme (ili neologizmi) – u formi naizgled umnih jezičkih igrarija, terminologija koja ne doprinosi jezičkoj konciznosti ni konceptualnoj jasnoći izloženih postavki, time ni njihovoj eventualnoj operativnosti; semantičke igre i inverzije neprimerene naučnom diskursu; fraze i nesadržajni i deklarativni stavove, opterećujuća ponavljanja; nejasne i neprecizne formulacije – koje dovode do bizarnih, farsičnih i tragikomičnih zaključaka i ukazuju na teorijsku nefundiranost i nekoherentnost šireg problemskog okvira – ponegde i tvrdnje čiju neosnovanost je izlišno dokazivati, nedopustljive za naučni diskurs;

- da pojedini tekstovi sadrže elemente ideologiziranog pristupa;
- istraživački pristup u nekim tekstovima karakterišu sadržinske nepovezanosti, nedorečenosti i nepotpunosti analize postavljenog problema što, uz nedostatak valjanog izvođenja naučnih dokaza, dovodi do teorijskih deficita – dok se izvođenjem krajnjih konsekvenci teorijskih postavki iz pojedinih tekstova dolazi do apsurdnih zaključaka, što ukazuje na njihov izražen teorijski deficit.

Kritička analiza teorijskih postavki i metodoloških prilaza je samo prva stepenica naučnog prilaza, ali ona daje osnov da se istakne neophodnost naučno utemeljenog i na naučnim metodama zasnovanog prilaza pomenutoj problematici. Stvoriti svoj mali naučni svet nije moguće ni iz najboljih namera – budući da taj svet nije *episteme*, niti može biti ni ono što se u antici podrazumevalo pod *phronesis*, kao ni pod *techne*.

Uočavajući teorijske deficite koji su se kod pojedinih analiziranih tekstova ispoljili usled pre naglašavanja teorijske perspektive zaključuje se da je potrebno težiti definisanju teorijskog okvira za vrednovanje KT strategije i politike koji bi zahvatio elemente i uvažio dimenzije više teorijskih perspektiva, potom izgradnji koncepta.

Predrag Pavlicevic

CRITICAL SURVEY OF RECENT SERBIAN THEORETICAL
APPROACHES THAT ADDRESS THE ISSUES OF TERRORISM
AND COUNTER-TERRORISM

Summary

The goal of this article is to provide critical evaluation of certain Serbian theoretical articles that address the issues of terrorism and counter-terrorism and yet do not possess necessary theoretical foundation or do not adhere to procedures necessary for scientific argumentation and conclusion-making, are not scientifically objective, do not achieve scientific levels of clarity, as well as those that are characterized by compilatory approach or even plagiarism. Texts analysis produces a set of theoretical and methodological deficits, their characteristic modes. Conclusion, apart from concisely presenting the findings of the article, refers to the necessity of application of scientifically sound and methodological, regardless of theoretical perspectives, as well as more innovative approach to studying this topic.

Key-words: terrorism, counterterrorism concept(s), theoretical deficits, method of qualitative analysis of (content of) documents, compilation, plagiarism, unscientific language style, Serbia

.....

OGLEDI

.....

UDK 340.134(497.11);
347(497.11)

Dorđe D. Sibinović
advokat, Beograd

PRIMERI DISFUNKCIONALNOSTI PRAVNOG SISTEMA REPUBLIKE SRBIJE

Rezime: Najsigurniji način da se „uništi“ neki pravni sistem razvija se linijom ukidanja njegove osnovne pretpostavke na kojoj je zasnovan ili, filozofski rečeno, ukidanjem njegovih ontoloških osnova. Nužno sledi „pad“ analitičkog kapaciteta, unutrašnjeg razloga iz koga proističe „logika“ sistema. Iza toga, sigurno stupaju nekonzistentnost u primeni i nesigurnost u pravnim posledicama. Sistem koji trpi „strano telo“ ukida sigurnost koja je spoljašnji razlog postojanja svakog sistema. Kontinentalni sistem prava zasniva se na opštoj normi, predviđenoj za neograničen broj činjenično istih slučajeva i počiva na logičkom pravilu dedukcije, dok se anglosaksonski oslanja na „slučaj“, na precedent, polazeći od rimskog „prava na tužbu“, i zasniva se preko logičkog pravila indukcije. Sistemi su konsekventno razvijeni i unutrašnja logika njihovog funkcionisanja je zatvorena. Oni su inkopatibilni. U pravnom sistemu Republike Srbije, danas, istovremeno važe norme koje nose pretpostavke kontinentalnog sistema prava, paralelno i potpuno disfunkcionalno sa normama koje su izričito anglosaksonske prirode. Ova pojava vidljiva je i u materijalnom i u procesnom pravu, i u materiji građanskog, koliko i u oblasti krivičnog prava. Ovaj fenomen predstavlja ključni problem zbog kojeg pravni sistem Republike Srbije nije u stanju očekivane funkcionalnosti. U ovom radu, *exempli causa*, izneto je pet primera koji to dokazuju.

Ključne reči: pravni sistem, tužba, obligaciona načela, revizija, svedok, veštačenje, nadležnost

Metodološki posmatrano, *pravni sistem*¹ možemo dvojako shvatiti. Prvo, kao mehanički zbir ili popis svih važećih pravnih normi. Tako posmatrano, dobijamo samo sumarni pregled regulisanih oblasti stvarnosti. Princip regulacije u tom slučaju ne sledi zajedničke osnove prirode i unutrašnjih

1 O pojmu sistema prava vidi detaljnije u: Radomir Lukić, *Teorija države i prava, II Teorija prava*, Beograd 1995, str. 282 i dalje.

zakonitosti sistema kao funkcionalne celine, već samo izražava stanje u kojem svaka norma za sebe reguliše određenu oblast. To bi bio nekakav „tehnički sistem“ prava. Drugi mogući aspekt značenja pojma *pravni sistem* možemo razumeti kao zbir samo onih važećih pravnih normi koje su u potpunom skladu sa osnovama na kojima se sistem kao celina zasniva. Sve druge važeće pravne norme koje ne proizlaze iz sistemskih osnova predstavljale bi pojedinačne ili zbirne primere odstupanja od *pravnog sistema*.

U svetu postoje, najsumarnije gledano, dva velika pravna sistema: kontinentalni i anglosaksonski.² Oni su bazično različiti i nisu akutno kompatibilni. Jedan se zasniva na opštoj normi³ predviđenoj za neograničeni broj činjenično istih slučajeva i počiva na logičkom pravilu dedukcije, dok se drugi oslanja na „slučaj“, na precedent, polazeći od rimskog „prava na tužbu“, i zasniva se preko logičkog pravila indukcije. Sistemi su konsekventno razvijeni i unutrašnja logika njihovog funkcionisanja je zatvorena. Oni su inkompatibilni. Međutim, i pored toga jasno je uočljiva tendencija njihovog preplitanja u aktuelnoj pravnoj praksi. Ta tendencija prvenstveno se uočava u *ad hoc* pravnim telima i postupcima.⁴ To može biti do izvesne mere razumljivo i prihvatljivo jer se radi o pravnim konstruktima koji se na konsenzusu stvaraju izvan pravnog sistema, kao poseban, ili čak pojedinačan pravni događaj, tako da se unutrašnja logika funkcionisanja takvih pravnih kolaža ne oslanja na konzistentnost sistema čiji su deo, već ona funkcioniše i kao parasistem ili kao samostalni deo zamišljenog sistema.

Nasuprot ovome, sada je već potpuno jasna tendencija da se u pravnim sistemima zemalja u tranziciji javlja praksa kompilacije postulata ova dva velika sistema koje pokušavaju da svojom nekonzistentnom funkcionalnošću brzo i efikasno rešavaju najkrupnije sporne oblasti stvarnosti. Međutim, u sistemskom smislu, ovakav postupak „ruši“ *pravni sistem* jer mu oduzima bazičnu pretpostavku i sprečava njegovo konzistentno pravno dejstvo. Tako danas u pravnom sistemu Republike Srbije istovremeno važe norme koje nose pretpostavke kontinentalnog pravnog sistema, paralelno i potpuno disfunkcionalno sa normama koje su izričito anglosaksonske

2 O specifičnostima i razlikama pravnih sistema vidi detaljnije u: Đorđe D. Sibinović, *Pravo advokature*, Beograd 2011, str. 28 i dalje.

3 O pojmu osnovne norme vidi detaljnije u: Hans Kelzen, *Čista teorija prava*, Beograd 2000, str. 155 i dalje.

4 To je uvek slučaj kada se radi o osnivanjima *ad hoc* sudova u međunarodnom pravu, kao i u slučajevima konstitucije *ad hoc* arbitraža za rešavanje pojedinačnih sporova u oblasti građanskopravne materije. Subjekti koji konstituišu ovakva tela slobodni su da za potrebe samo tog pravnog događaja predvide jedinstvena i neponovljiva pravna pravila njegovog funkcionisanja, koja onda mogu potpuno legitimno u sebi sadržavati različite institute koji u sadejstvu obezbeđuju pojedinačnu funkcionalnost. One se, međutim, ne mogu primeniti na bilo koji drugi pravni događaj.

prirode. Ova pojava vidljiva je i u materijalnom i u procesnom pravu, i u materiji građanskog, koliko i u oblasti krivičnog prava. Po mom mišljenju, ovo je ključni problem zbog kojeg pravni sistem Republike Srbije ni posle dvanaest godina nije u stanju očekivane funkcionalnosti.

Pokušaću da navedem najeklatantnije primere disfunkcionalnosti pravnog sistema Republike Srbije u oblasti građanskog prava koji se odnose na fizička lica i pravna lica, privredne subjekte.

1. – Ustav Republike Srbije⁵ proklamuje, predviđa i garantuje svim pravnim subjektima Republike Srbije pravo na tužbu. To znači da svako ima pravo na jednak pristup sudu, pravo na jednaku pravnu zaštitu, pravo na pravično suđenje i pravo na efikasno pravno sredstvo.⁶ Ovo su fundamentalne tekovine pravnih sistema koji se zasnivaju na vrednostima pravne države i vladavine prava. Ova ustavna ovlašćenja garantovana su subjektima prava bez obzira na nivo problema koji rešavaju pred sudovima. U tom smislu, ona ne bi mogla da budu ničim ograničena niti suspendovana posebnim normama. Ne samo zato što zakoni moraju biti u saglasnosti sa Ustavom i što ne mogu biti u suprotnosti sa njegovim odredbama, već i zbog toga što je smisao pravnog sistema da na svakom nivou garantuje jednaku vladavinu prava. I pored toga, nisu svi problemi jednake važnosti i istog prioriteta. Tako, ako bi ovo pravo čak i bilo na neki način osujećeno, ograničeno ili suspendovano u vezi sa ostvarenjem, zaštitom ili vršenjem izvesnih prava niskog intenziteta važnosti za pravne subjekte, takav ustavni udar mogao bi da se razume kao dominacija načela efikasnosti nad načelom ustavnosti i zakonitosti. Međutim, kada takav primer razara osnovno egzistencijalno polje u domenu svojine i stvarnog prava, onda se sasvim sigurno radi o temeljnom sistemskom nedostatku i problemu. Ovo posebno ako se ima u vidu da je i pravo svojine, kao osnovno stvarno pravo, Ustavom posebno tretirano i čija zaštita predstavlja poseban dokaz sistemskih vrednosti. Naime, i pored ovakvog ustavnog tretmana, Zakon o hipoteci⁷ sadrži jednu, najblaže rečeno, nerazumno drsku odredbu koja zabranjuje pravo na tužbu u slučaju izvršne hipoteke kada je založena nepokretnost kao sredstvo realnog obezbeđenja obligacije.⁸ Ovo je posebno nerazumno ako se ima u vidu da se sam postupak zasnivanja sporazumne hipoteke odvija van sudske kontrole u tradicionalnom smislu, a posebno van dejstva primene odredbe člana 3 Zakona o parničnom postupku, prema kojoj sud neće dozvoliti apsolutno ništava raspolaganja. Šta je smisao ove grube neustavnosti? Radi se o apsolutnoj zaštiti banaka, koje su, inače,

5 Ustav Republike Srbije (*Sl. gl. RS*, 98/2006).

6 Vidi detaljnije odredbe članova 22, 32, 36 Ustava Republike Srbije.

7 Zakon o Hipoteci (*Sl. gl. RS*, 115/2005).

8 Vidi detaljnije odredbu člana 15 stav 2 i člana 31 stav 3 Zakona o hipoteci.

potpuno nekontrolisane u tranzicionoj stvarnosti. Naime, ako je doskoro u Republici Srbiji, zbog neefikasnog pravosuđa i nejasne regulative, vladao dužnički lobi (iako je u njemu najmanje učestvovao običan građanin), ovakvom odredbom zabrane tužbe u slučaju izvršne hipoteke⁹ promovisan je nekontrolisani poverilački teror. Ovo je posebno zastrašujuće ako se ima u vidu da su izvršni ugovori o hipoteci na granici zelenaških pravnih poslova, njihov izvršni karakter, u sadejstvu sa gubitkom prava na tužbu, pravni sistem u oblasti zaštite svojine kao osnovnog stvarnog prava svodi na princip lihvarske zalagaonice.

2. – S tim u vezi je sledeći primer. Naime, u oblasti obligacionih odnosa postoji proboj pravne sigurnosti koji ruši sva temeljna načela obligacionog prava. Inače, kodifikacija obligacionih odnosa sadržana u Zakonu o obligacionim odnosima Republike Srbije u više navrata je, od strane različitih međunarodnih pravnih eksperata, ocenjena kao najbolji pravni propis u Republici Srbiji. Međutim, taj zakon je potpuno nemoćan u regulisanju jedne vrste obligacionih ugovora. Radi se o ugovorima u kojima je jedna ugovorna strana banka. Naime, upad u pravni sistem Republike Srbije preko potpune suspenzije Zakona o obligacionim odnosima i temeljnih načela ekvivalencije uzajamnih davanja, zabrane prekomernog oštećenja i zelenašenja i načela pravičnosti¹⁰ svakodnevno se odvija preko izvesnih pravnih pravila sadržanih u čarobnom dokumentu koji se naziva *Poslovna politika banke* (koja predviđa promenljivu kamatnu stopu). Jedan interni dokument koji ima karakter pravnog pravila (soft law), u čijem donošenju ne učestvuje niti jedan nivo društvene ili državne kompetencije (uključujući Narodnu banku Republike Srbije), razara obligacione odnose i stvara stanje apsolutne pravne nesigurnosti u najvažnijoj društvenoj ravni, u egzistenciji pravnih subjekata. Dakle, pod dejstvom jedne ničim kontrolisane, potpuno parappravne dispozicije, pravni poslovi zaključeni između banaka i drugih subjekata prava nisu podobni da budu tumačeni i eventualno sankcionisani posredstvom primene Zakona o obligacionim odnosima. Praktična implikacija ovakve dozvoljene pravne anarhije ogleda se u tome što svaki ugovarač iz ugovora sa bankom ne zna, niti može primenom objektivnih (zakonskih) parametara da izračuna, koliko duguje banci, ni na dan zaključenja ugovora o kreditu ili zajmu, a kamoli koliko iznosi njegova obaveza tokom trajanja ugovora. Tako se u Republici Srbiji događa da su ugovarači posle više godina otplate duga dužni više nego što su ostvarili ekvivalentnih ekonomskih efekata na početku pravnog posla. Ako dovedemo u vezu nemogućnost ulaganja tužbe u postupku realizacije

9 O postupku realizacije izvršne hipoteke vidi detaljnije u: N. Šarkić, M. Nikolić, *Komentar Zakona o izvršnom postupku*, Beograd 2011, str.264.

10 O osnovnim načelima obligacionog prava vidi detaljnije u: *Komentar Zakona o obligacionim odnosima*, glavni redaktor Slobodan Perović, Beograd 1995, str. 3 i dalje.

izvršne hipoteke, koja obavezno prati bankarske ugovore, i stanja u kojem jedan ugovarač nikada ne zna, niti može znati koliko duguje banci, nameće se zaključak da u Republici Srbiji postoje dve pravne stvarnosti: jedna pravna stvarnost za banke, i druga za sve ostale pravne subjekte.

3. – U pogledu procesnih zakona iz oblasti građanskog prava, neprirodni spoj kontinentalnih i anglosaksonskih instituta aktuelizovala je skorašnja reforma parničnog postupka, koja je uvela stranačku kontrolu dokaznih sredstava. Tako je u prisustvu osnovnih procesnih načela materijalne istine (da sud utvrđuje stvarnu volju i sporni događaj a ne njegov formalni odraz), načela neposrednosti (da se sudska odluka može zasnovati samo na dokazu koji je izveden pred sudijom neposredno) i načela kontradiktornosti (da se svakom procesnom učesniku garantuje vremenski i prostorni kontinuitet),¹¹ uvedena je stranačka kontrola dokaznih sredstava koja automatski i direktno suspenduje ova načela. Naime, radi se o overenoj pisanoj izjavi svedoka i prejudicijelnom stranačkom veštačenju izvan kontrole suda. Svedok je neposredno dokazno sredstvo koje svoje čulno opažanje o spornoj činjenici koja se pred sudom utvrđuje iznosi neposredno. Smisao ovog dokaznog sredstva je u kontinuiranoj i neposrednoj proveru njegove ubedljivosti, logičnosti, istinitosti i kontekstualnosti. To je kao procesni cilj moguće ostvariti samo uz dejstvo načela neposrednosti i kontradiktornosti, jer svi učesnici u postupku imaju pravo da neposredno ispituju svedoke. Ukoliko se omogući da svedok overava svoju izjavu izvan dejstva ovih načela, mogućnost njegovog naknadnog pozivanja na sud radi provere sadržine overene izjave predodređena je već učinjenom „montažom“ istine koja sugerise buduće odgovore pred sudom. Slično je i sa stranačkim veštačenjem. Ovo dokazno sredstvo koristi se radi pribavljanja stručnog znanja o spornim činjenicama koje se utvrđuju pred sudom. Multidisciplinarno znanje koje je potrebno u svakoj procesnoj strategiji nikada nije bilo zakonom onemogućeno strankama u parničnom postupku. One su uvek imale priliku da angažuju stručnjake različitih profila radi koncentracije svojih argumenata. Pravo da ih celovito iznose strankama nikada nije bilo uskraćeno. Upravo je sudske veštačenje bilo jedinstvena prilika da se pod okriljem suda i pod dejstvom procesnih načela provere tvrdnje koje su stranke iznosile, a u kojima je bilo implicirano angažovano stručno znanje. Sada stranke kontaktiraju veštace bez prisustva druge strane i suda, izvode dokazno sredstvo bez ičijeg učešća i prisustva i, posebno, nisu ničim obavezane da isti nivo prethodne činjenične obrade omoguće suprotnoj strani ako su u fizičkoj kontroli sporne činjenice. Jednom rečju, potpuno pogrešan spoj kontinentalnih i anglosaksonskih procesnih instituta

11 O značaju procesnih načela vidi detaljnije u: Borivoje Poznić, *Komentar Zakona o parničnom postupku*, Beograd 2009, str. 2 i dalje.

koji u svojoj disfunkciji neće poslužiti svrsi efikasnijeg pravosuđa, jer će umesto jednog, sada biti tri i više veštačenja, a umesto saslušanja svedoka beskonačno overavanje opozitnih istina. U srpskom narodu postoji izreka za svedoke: „dva bez duše, jedan bez glave“. Sada nedostaje samo da se u poslovicu integriše elemenat sudske overe i sve ostaje u okviru nacionalne tradicije.

4. – Najdrastičniji primer u procesnom pravu dogodio se sa revizijom.¹² Jedan od primarnih ciljeva parničnog postupka izražava se u potrebi što većeg i postojanijeg ostvarenja materijalnopravne pravičnosti. U svim pravnim sistemima, naročito kontinentalnim, on se najefikasnije ostvaruje posredstvom prava ulaganja pravnog leka – revizije protiv odluke drugostepenog suda. U najrazvijenijim pravnim sistemima, koji su u najvećoj meri bili uzori našem pravnom sistemu, ovaj pravni lek je, po pravilu, redovan pravni lek (Austrija, Nemačka). Naime, stavovi najobrazovanijih i najkvalitetnijih sudija o materijalnopravnim pitanjima ne samo da doprinose materijalnopravnoj pravičnosti, već označavaju putokaz radu za postupanje i ujednačavanje pravne, odnosno sudske prakse nižestepenih sudova. Praktičnim odstranjivanjem revizije iz našeg pravnog sistema (imajući u vidu nerazumno nesrazmeran cenzus od 100.000 evra), dramatično se uvećava mogućnost donošenja materijalnopravno pogrešnih i nepravednih a pravnosnažnih sudskih odluka. Smatram da uvođenje ovako nerearno visokog cenzusa obesmišljava ulogu revizije u pravnom sistemu Republike Srbije, pa je celishodnije ukinuti je nego ostaviti ovakvu kakva danas jeste (a u stvari nije). Imajući u vidu činjenicu da osnovni izvor prava u parničnom postupku više nije ZPP, nego član 6, stav 1 EKLJP, besmislena je svaka odredba koja bi imala za posledicu uvećanje broja predstavki protiv RS u Strazburu. Ovo tim pre jer Republika Srbija nije u obavezi da predvidi reviziju kao vanredni pravni lek, ali ako ju je već ustanovila, ona (revizija), što se tiče uslova dopuštenosti i revizijskog postupka, mora u svemu da odgovara zahtevima iz prava na pravično suđenje. To znači da pravo na pravično suđenje ne garantuje prava koja su iluzorna, već samo ona koja su realna i efikasna. Neproporcijalno ograničenje prava na reviziju, s obzirom na nerazumno i neprimereno visok cenzus za njeno ulaganje, predstavlja flagrantnu povredu prava na pravično suđenje. Takav stav sud u Strazburu već je izrazio u presudi „*Paljić protiv Hrvatske*“ od 01.02.2007. godine (vidi paragraf 51 presude). Uz ovo, napominjem da u bivšim državama, nastalim nakon raspada SFRJ, cenzus za ulaganje revizije iznosi od 5.000,00 do 15.000,00 evra, a npr. u Švajcarskoj ovaj cenzus iznosi 30.000,00 CHF. Ako bi na današnji dan stranka podnela Vrhovnom

12 O ovome vidi detaljnije u: Aleksandar Jakšić, *Građansko procesno pravo*, Beograd 2012, str. 438.

kasacionom sudu Srbije predlog za reviziju u kome je vrednost pobijanog dela predmeta spora manja od postojećeg cenzusa, sud bi odbacio reviziju kao nedopuštenu. Stranka bi mogla da se zbog povrede prava na pravično suđenje (u gore iznetom smislu i okvirima) obrati najpre Ustavnom sudu Republike Srbije, a zatim i sudu u Strazburu. Nema nikakve dileme da bi sud u Strazburu našao da je zakonom propisani cenzus samo stvorio iluziju da je moguće pobijati drugostepenu presudu (kad je prosečna plata u Republici Srbiji oko 300,00 evra). Ovo posebno ako su uzmu u obzir visine cenzusa u okolnim državama. Takva pravna situacija ostaće i u slučaju da zakonom predviđeni cenzus ne bude izmenjen (smanjen). I ovom prilikom ističem da je način uvođenja ovako nerazumnog cenzusa najavio sav strašni udes koji je potom pogodio naše pravosuđe.

5. – Sasvim na kraju, izneo bih još jedan primer koji jednako pogađa fizička i pravna lica. Naime, iz sudske nadležnosti, bez ikakvog obrazloženja, najverovatnije pod pritiskom, izmešteni su registri stvarnih prava, koje su kao zemljišne knjige vodili sudovi opšte nadležnosti, u organ uprave koji se naziva katastar nepokretnosti, i registri statusa pravnih lica, koje su vodili privredni sudovi, takođe u organ uprave koji se naziva agencija za privredne registre. Time su građani i pravna lica dobili bitno niži nivo pravne zaštite i na taj način su njihova stečena prava, na očiglednu štetu, narušena i umanjena. Naime, u organima uprave kojima je prenetu rafinirana sudska nadležnost, angažovana su lica koja najčešće nemaju pravno obrazovanje i koja u velikom broju slučajeva ne razumeju čak ni pravnu terminologiju. Zahtevi efikasnosti pravnog saobraćaja koji su navođeni kao osnovna motivacija za poboljšanje usluge građanima u ovim egzistencijalno presudnim oblastima, ispostavili su se kao jeftina ideologija tranzicionih zloupotreba. Imajući u vidu da su najveće zloupotrebe upravo učinjene u postupcima privatizacija pravnih lica i u oblasti raspolaganja zemljištem, jasno je da je ova nepotrebna laicizacija učinjena kao ustupak profiterima, a ne građanima. Privatizacija nikada ne bi bila ovako katastrofalno sprovedena da je sve moralo na sud a ne u agenciju, kao što ni zemljište ne bi završilo u svojini tajkuna da je sud vodio postupak o promeni vlasnika. Dozvoljavam mogućnost da je u uređenim pravnim sistemima upravna nadležnost u svojinskim i statusnim stvarima dovoljna garancija zakonitosti, ali se pitam zašto do tog nivoa prakse u Republici Srbiji nismo došli uz sadejstvo sudske nadležnosti i kontinuirane edukacije organa uprave, koji bi postupno, logično i efikasno preuzimali i nastavili vršenje ovih javnih ovlašćenja. To dokazuju i zemlje u okruženju koje su ove domene vratile iz upravne u sudsku nadležnost.¹³

13 Republika Hrvatska je nadležnost za upis i evidenciju preduzeća iz agencije vratila u sudski registar. Vidi detaljnije odredbu člana 4 Zakona Trgovačkim društvima Republike Hrvatske (*Narodne novine RH*, 137/09).

Djordje D. Sibinovic

EXAMPLES OF DISFUNCTIONALISM
IN LEGAL SYSTEM OF REPUBLIC OF SERBIA

Summary

The safest way to „destroy„ a particular legal system is to abolish its' basic principles or, speaking in terms of philosophy, to abolish system's ontological foundations. Analytical capacities of a system, i.e. the inner reason from which the „logic“ of system stems, follow suit and disappear. Inconsistency in implementation and lack of security in legal system come as consequences. A system that tolerates a „strange body“ inside of it abolishes security which is the outward reason for existence of any system, concludes the author. Continental system of law is based on a general norm that is covering limitless number of factually identical cases and stems from the logical rule of deduction. Anglo-Saxon common law system, on the other hand, is based on cases and legal precedents, and Roman „right to stand in justice“, it stems from the logical rule of induction. Two systems developed consistently and internal logics of their functioning are closed. Author maintains that the 2 systems are not compatible. He points out that today in the legal system of Republic of Serbia norms rooted in the continental system of law exist simultaneously side by side with the norms rooted in the common law system, contributing to creation of a thoroughly disfunctional system with 2 types of mutually exclusive norms. One can observe such anomalies in material and procedural law, in civic and in criminal law. The above-mentioned phenomenon is the crucial problem which causes the legal system of Republic of Serbia to be not as functional as it should be. The author, *exempli causa*, provides five examples to substantiate his claims put forth in this paper.

Key words: legal system, lawsuit, principles of obligations, review, witness, expertise, competence

Jovica Trkulja

Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu

ZAKON O RESTITUCIJI – ANALIZA NACRTA IZ 2011. GODINE*

Rezime: Restitucija je jedan od najvažnijih koraka demokratske vlasti posle obaranja autoritarnog režima. Ona predstavlja važnu pretpostavku za politički i moralni oporavak srpskog društva i uslov za izgradnju modernog demokratskog društva. Zakon o restituciji i prateći zakoni koji treba da označe raskid sa praksom kršenja ljudskih prava u prošlosti odavno su postali stvarnost u drugim državama u tranziciji. U Srbiji još uvek nije uspostavljen konsenzus u pogledu donošenja Zakona o restituciji, tako da je Srbija danas jedina postkomunistička zemlja u jugoistočnoj Evropi koja nije donela zakon o restituciji. U tom kontekstu Vlada Republike Srbije je 28.7.2011. godine uputila na javnu raspravu Nacrt zakona o vraćanju oduzete imovine i obeštećenju i nakon javne rasprave Predlog tog zakona u skupštinsku proceduru (6.9.2011). To je važan dugo očekivani korak u uspostavljanju pravne države i tzv. tranzicione pravde u Srbiji. U ovom radu autor razmatra pitanje restitucije kao mere pravnog savladavanja autoritarne prošlosti u Srbiji i daje ocenu predloženog Nacrta, odnosno Predloga zakona. U Srbiji je proteklih 20 godina na delu bio neuspešan pokušaj restitucije. Sa ovakvim Zakonom o restituciji, u Srbiji će narednih 20 godina biti na delu polovična restitucija.

Ključne reči: pravno savladavanje autoritarne prošlosti u Srbiji, pravna država, pravo na restituciju, Nacrt zakona o restituciji Republike Srbije

Uvod

Posle gotovo jedanaest godina od demokratskih promena u Srbiji, Vlada Republike Srbije preliminarno je podržala Nacrt zakona o vraćanju oduzete imovine i obeštećenju na sednici od 28.7.2011. godine.¹ Početkom avgusta otpočela je jednomesečna javna rasprava o prečišćenom tekstu ovog Nacrta zakona. Nakon toga, Vlada je 6.9.2011. godine donela Predlog

* Autorizovani tekst izlaganja na tribini „Nacrt zakona o vraćanju oduzete imovine i obeštećenju“, koja je održana 30. avgusta 2011. godine u Ministarstvu vera i dijaspore u Beogradu u organizaciji Kongresa srpskog ujedinjenja.

1 Nacrt zakona o vraćanju oduzete imovine i obeštećenju, jul 2011. <http://www.zakon.co.rs>, 29 jul 2011.

zakona o vraćanju imovine i obeštećenju, koji je po hitnom postupku ušao u skupštinsku proceduru, pa do kraja septembra 2011. godine Srbija treba da dobije Zakon o restituciji.

Cilj ovog rada je da se: 1) osvetli restituciju kao mera pravnog savladavanja autoritarne prošlosti, 2) ukaže na uzroke dugog kašnjenja Srbije u donošenju zakona o restituciji, i 3) ponudi ocena predloženog Nacrta, odnosno Predloga zakona.

Svoje mišljenje o Nacrtu zakona o vraćanju imovine i obeštećenju učesnici javne tribine su izneli putem uvodnih izlaganja, kraćih saopštenja i diskusija. Ovaj tekst je prikaz onoga što sam usmeno izložio na ovom skupu.

Smisao restitucije i denacionalizacije

U pravnom savladavanju autoritarne prošlosti posebno težak i delikatan problem predstavljaju *restitucija i denacionalizacija*. Uspostavljanje komunističke vladavine u Srbiji bilo je skopčano sa grubim kršenjem ljudskih prava. Između ostalog, to se ispoljilo i u eksproprijaciji, konfiskaciji i nacionalizaciji privatne imovine i njenom stavljanju pod državno vlasništvo i kontrolu. Ova oduzimanja su često bila deo političkog progona onih kojima je oduzimano, a u mnogim slučajevima dovodilo je do njihove smrti i egzila. Uz to, ta oduzimanja privatne svojine, po pravilu, nisu imala pravni osnov, niti su uključivala isplatu kompenzacije.

Nakon pada Berlinskog zida 1989. godine i posle propasti ovih režima, javila su se očekivanja da će ta svojina biti vraćena bilo onima kojima je oduzeta, bilo njihovim potomcima. Želja za restitucijom i denacionalizacijom, ili bar odgovarajućom kompenzacijom, za one koji su se suprotstavljali komunizmu bila je zasnovana i na ljudskim pravima. Najzad, briga za zaštitu svojinskih interesa i prava bila je od samog početka stavljena u kontekst vrednosti pravne države i vladavine prava. Međutim, iako su mere restitucije i denacionalizacije bile politički i pravno proklamovane u mnogim zemljama centralne i istočne Evrope, one nisu bile opšteprihvaćene, još manje realizovane. Unutrašnji i međunarodni izazovi i pritisci koji su im bili upućeni umnožavali su se, ali samo sa ograničenim uspehom, tako da su velika očekivanja i ciljevi denacionalizacije u zemljama u tranziciji samo delimično ostvareni.²

Ova uporedna iskustva ukazuju da su restitucija i kompenzacija samo deo pristupa otklanjanju posledica grubog kršenja ljudskih prava od strane autoritarnih poredaka. Bez obzira na sve teškoće zemalja u tranziciji, mere restitucije i kompenzacije se moraju preduzeti zarad ispunjenja obaveza vezanih za ljudska prava, a tamo gde nisu preduzete još uvek mogu biti

2 Vidi Jeremy McBride, „Kompenzacija i restitucija za zadiranja u svojinu u postkomunističkoj Evropi“, *Hereticus*, br. 4/2004, str. 7–36.

nužne zarad ispunjenja duboko ukorenjenih očekivanja i uspostavljanja imovinske i pravne sigurnosti u zemlji.

Razume se da pravna legislativa i judikativa ne mogu da reše sve teškoće do kojih je dovelo oduzimanje svojine građanima od strane partijske, ideološke države. One, posebno, ne mogu ublažiti, još manje otkloniti, bol, patnju i tragične posledice koje su pogodile pojedine građane i njihove porodice inicijalnim aktom oduzimanja imovine i progonima i ponižavanjima koji su posle toga usledili. No i pored toga, restitucija i denacionalizacija su nužne za ispravljanje istorijskih nepravdi i predstavljaju ključnu meru pravnog savladavanja autoritarne prošlosti.³

Iskustva zemalja u tranziciji ukazuju da su za sprovođenje denacionalizacije neophodni faktori: politička svest, ekonomska moć, socijalna podrška, pravna regulativa, adekvatna organizacija države, spremnost političke elite. Zemlje u kojima su se stekli ovi faktori su relativno uspešno apsolvirale pitanje restitucije. I obrnuto, u zemljama u kojima ne postoje ovi preduslovi pitanje denacionalizacije je formalizovano ili gurnuto u daleku budućnost. Pri tome, u tim zemljama „nedostatak nije u merama restitucije kao takvima, nego u konstantnom neuspehu nacionalnih sistema da obezbede poštovanje prava koja proklamuju“.⁴

Neuspešni pokušaj restitucije u Srbiji

Vodeće političke stranke Srbije su se u periodu od 1990. do danas, 2011. godine, zalagale za mere pravnog savladavanja autoritarne prošlosti – za otvaranje dosijea tajnih službi, rehabilitaciju političkih osuđenika, lustraciju, restituciju i denacionalizaciju.⁵ Te mere su predviđene u njihovim programima i predstavljale su lajtmotiv u svim izbornim kampanjama. To je posebno došlo do izražaja 2000. godine, kada je 19 opozicionih stranaka formiralo koaliciju DOS (Demokratska opozicija Srbije) za vanredne parlamentarne izbore. Ova koalicija je, između ostalog, prihvatila modele i nacрте zakona za ostvarivanje tzv. tranzicione pravde i obećala donošenje po hitnom postupku zakona o otvaranju dosijea tajnih službi, o rehabilitaciji, lustraciji i denacionalizaciji. Međutim, posle pada Miloševićevog režima

3 Vidi Vladimir Todorović, „Denacionalizacija u Srbiji de lege ferenda“, *Hereticus*, br. 4/2004, str. 54–68.

4 Jeremy McBride, str. 36.

5 Budući da je Milošević u početku svoje vladavine nastojao da pribavi liberalno-demokratsku legitimaciju (pozivanjem na pravnu državu, vladavinu prava, zaštitu ljudskih prava), on je doneo Ustav 1990 godine, u koji su ugrađena ova načela, a 1991. Zakon o načinu i uslovima priznavanja prava i vraćanja zemljišta koje je prešlo u društvenu svojinu po osnovu poljoprivrednog zemljišnog fonda i konfiskacijom zbog neizvršenih obaveza iz obaveznog otkupa poljoprivrednih proizvoda (SG 18/91, 20/92, 42/98). Međutim, u periodu 1992–2000. godina pitanja restitucije u Srbiji gurnuta su pod tepih i prepuštena stručnjacima i teoretičarima.

oktobra 2000. godine, kada je DOS došao na vlast, ova obećanja nisu ispunjena. Doduše, Zakon o lustraciji je donet maja 2003. godine, ali se ne primenjuje, a veoma loš Zakon o rehabilitaciji od aprila 2006. godine se primenjuje sa mnogo problema i kontra legem. Zakon o otvaranju dosijea tajnih službi i Zakon o denacionalizaciji još uvek nisu doneti.

Iako su u stručnoj javnosti detaljno obrađena i široj javnosti Srbije dobro poznata pitanja pravne zasnovanosti, celishodnosti, jednakosti, pravičnosti i neophodnosti denacionalizacije, donošenje Zakona o restituciji se gura pod tepih i odlaže za daleku budućnost. Priča o denacionalizaciji u Srbiji očigledno nije više motivisana iskrenom željom za otklanjanjem posledica zla autoritarne prošlosti i ispravljanja istorijskih nepravdi. „Na srpskoj pozornici, ona (denacionalizacija) je odavno samo jedno od oruđa za rušenje, odnosno osvajanje vlasti, za trgovinu obećanjima, prodaju intelektualnih usluga, privlačna fraza u izbornim kampanjama. Praksa voluntarizma i despotizma svake nove vlasti je već dovoljno dugo tradicija Srbije. Svaka nova vlast želi da piše istoriju ispočetka, od svog dolaska.“⁶

U takvoj situaciji, vlade Republike Srbije koje su se smenjivale posle 2000. godine po pravilu su zaboravljale svoja izborna obećanja o sprovođenju denacionalizacije. Modeli mogućih zakona o denacionalizaciji ostali su van njihovog interesovanja. Prvi takav model uradila je grupa stručnjaka Centra za unapređivanje pravnih studija 1998. godine. Krajem 2002. i početkom 2003. godine, po narudžbi Ministarstva finansija RS, Centar za unapređivanje pravnih studija uradio je novi model zakona o denacionalizaciji, naslovljen kao Zakon o vraćanju oduzete imovine i obeštećivanju za oduzetu imovinu. U to vreme, grupa građana (Dragan B. Đokić, Ivana S. Arandelović i Slobodan J. Antić), „u želji da se ukinu posledice imovinskih nepravdi od 1941. do danas, i svesni da se te nepravde ne mogu u potpunosti ispraviti“, podnela je Narodnoj skupštini Republike Srbije Predlog zakona o povraćaju imovine i obeštećenju i Predlog zakona o privremenoj zabrani raspolaganja određenom imovinom.⁷

Promenom sastava vlade RS, pomenuti model Centra za unapređivanje pravnih studija i drugi modeli/predlozi zakona o denacionalizaciji, početkom 2004. godine izgubili su svaki značaj, a nova vlada se odlučila da posao počne ispočetka. U tom cilju je formirana Komisija za pripremu radnog teksta Nacrta zakona o vraćanju oduzete imovine i obeštećenju za oduzetu imovinu.⁸ Ova Komisija nije bila ekspertska i bavila se više prethodnim pitanjima nego suštinskim i nije uspela da uradi pomenuti nacrt zakona.

6 Zlatko Stefanović, „Denacionalizacija u Srbiji – hronologija obećanja“, *Hereticus*, br. 4/2004, str. 37.

7 Republika Srbije, Narodna skupština Beograd, Org. jed. 03, broj 46-1405, 30.5.2003. i Org. jed. 03, broj 46-1475/03, 30.5.2003.

8 *Sl. glasnik RS*, br. 100/2004.

Pod teretom pritiska izazvanog političkim obećanjima i zahtevima Saveta Evrope za sprovođenje restitucije, vlada Vojislava Koštunice je 2005. godine inicirala donošenje Zakona o prijavljivanju i evidentiranju oduzete imovine, sa rokom prijavljivanja do 30.6.2006. godine. Očigledno, nije bilo političke volje i spremnosti da se ozbiljno suoči sa problemom restitucije, koji je ponovo skrajnut. Ipak, Koštuničina vlada je učinila još dva značajna koraka na ovom planu: (1) pripremila je Zakon o vraćanju (restituciji) imovine crkvama i verskim zajednicama, koji je usvojen 2006. godine,⁹ i (2) pripremila je Nacrt zakona o denacionalizaciji. Naime, Vlada je 10.5.2007. godine podržala Nacrt zakona o denacionalizaciji.¹⁰

Tom prilikom je istaknuto da se zakonom o denacionalizaciji ulazi u sferu ekonomsko-socijalnih odnosa Srbije, a dotiču se i prava na imovinu, pravičnost i etika, tako da se njegova dejstva multipliciraju ne samo na obaveznike i korisnike denacionalizacije, već i na sve građane, pa i na neke strane državljane.¹¹

U javnoj raspravi stručnjaci su uputili veoma oštre kritike ovom Nacrtu zakona o denacionalizaciji i doveli u pitanje niz njegovih odredaba. Ukazano je: (1) da Nacrt uspostavlja drugačiji režim restitucije u odnosu na važeći Zakon o vraćanju imovine crkvama, što je neodrživo; (2) da Nacrt ne koristi mogućnost, stvorenu ukidanjem državnosvojinskog monopola na građevinsko zemljište, da obnovi princip jedinstva svojine na zemljištu i objekata na njemu (*superficies solo cedit*); (3) da je Nacrt protivan Ustavu Republike Srbije i Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, „protivan im je i time što bi da, bez neophodnog opravdanog razloga (opšteg interesa) i bez ikakve naknade, ukine prava zakupa i lične službenosti na stvarima koje se vraćaju ranijim vlasnicima, čime ne poštuje zajemčeno pravo na nesmetano uživanje imovine“;¹² (4) da se Nacrtom krši Ustav i nedopuštenom retroaktivnošću poništavanja pravnih poslova raspolaganja nacionalizovanom imovinom, i retroaktivnošću odgovornosti za štetu na osnovu apartne neoborive presumpcije nesavesnosti; (5) da se prema Nacrtu teret restitucije uglavnom prebacuje na sadašnje vlasnike – oni bi podneli 90% tereta, raniji vlasnici 5%, a država u obliku novčane obaveze takođe 5%;¹³ (6) da je Nacrt favorizovao samo jednu stranu – prava

9 Sl. glasnik RS, br. 46/2006.

10 Nacrt zakona o denacionalizaciji, maj 2007. <http://www.zakon.co.rs>, 29. maj 2007.

11 Program javne rasprave o Nacrtu zakona o denacionalizaciji, Republika Srbija, Ministarstvo finansija, Sektor za imovinsko pravne odnose, Broj: 011-00-00131/200705, od 04.10.2007. godine.

12 Vladimir V. Vodinelić, „Denacionalizacija: veliko iščekivanje izvesnog“, *Hereticus*, br. 1/2008, str. 16.

13 Zlatko Stefanović, „Zakon o denacionalizaciji – analiza Nacrta iz 2007. godine“, *Hereticus*, br. 1/2008, str. 47.

ranih vlasnika, ne vodeći računa o standardima poštovanja osnovnih prava drugih lica, koja će ovakvom denacionalizacijom biti grubo pogažena.¹⁴

Posle ove kritike, u stručnoj javnosti Nacrt zakona o denacionalizaciji je okarakterisan kao „nelegalno sredstvo za ostvarivanje legitimnog cilja“. Očekivalo se da Nacrt zakona bude dostavljen Vladi na usvajanje na jesen 2007. godine. Međutim, budući da je predsednik Republike raspustio Skupštinu i da je Srbija ušla u vanredne parlamentarne izbore, ovaj Nacrt zakona o denacionalizaciji nije bio dostavljen Vladi na razmatranje, niti je kao predlog zakona ušao u skupštinsku proceduru.

Na taj način Srpska politička elita se potpuno oglušila o svoje međunarodno preuzete obaveze da do kraja 2007. godine donese Zakon o restituciji. To nije urađeno ni do avgusta 2011. godine, iako je donošenje Zakona o restituciji već dve godine drugi bitan uslov Srbije za ulazak u Evropsku uniju.

Polovična restitucija u Srbiji: Nacrt i Predlog zakona o vraćanju oduzete imovine i obeštećenju iz 2011.

Nakon 20 godina obećanja i zamajavanja političkih stranaka i njihovih elita, nakon dvadesetak modela predloga zakona o restituciji (stručnjaka, udruženja građana, političkih stranaka, pojedinaca), nakon tri parcijalna zakona koji regulišu pitanja restitucije u Srbiji, nakon jednog Nacrta zakona o denacionalizaciji (2007), koji je završio neslavno, nakon kontinuiranih pritisaka Saveta Evrope da Srbija mora doneti Zakon o restituciji kao uslov za prijem u EU – konačno smo dobili Nacrt i Predlog zakona o vraćanju oduzete imovine i obeštećenju.¹⁵ To je važan, dugo očekivani korak u uspostavljanju pravne države, imovinske sigurnosti i tzv. tranzicione pravde u Srbiji.

Ovaj Nacrt zakona ima niz dobrih strana. Vladajuća politička elita u Srbiji je odlučila da ispravi nepravdu koja je u toku Drugog svetskog rata i posle njega naneta vlasnicima imovine, koja im je oduzeta bez valjanog pravnog osnova, a na osnovu „revolucionarnih zakona“. On nastoji da pomiri zahteve bivših vlasnika i mogućnosti Srbije da to ispuni.

Ovim zakonom uređuju se uslovi, način i postupak vraćanja imovine koja je na teritoriji Republike Srbije podržavljena oduzimanjem od bivših vlasnika – fizičkih i pravnih lica, bez pravične naknade, primenom propisa o agrarnoj reformi, konfiskaciji, sekvestraciji, nacionalizaciji i ekspropriaciji, kao i svim drugim aktima kojima je izvršeno podržavljenje, u periodu od 1945. godine, i prenesena u opštenarodnu, državnu, društvenu ili

14 Miroslav Prokopijević, „Loš zakon o restituciji“, *Hereticus*, br. 1/2008, str. 59.

15 Nacrt zakona o vraćanju oduzete imovine i obeštećenju, jul 2011. <http://www.zakon.co.rs>, 29. jul 2011.

zadružnu svojinu, kao i imovine koja je konfiskovana na osnovu rasističkih propisa, radnji i akata okupatorske vlasti posle 6.4.1941. godine. Predmet vraćanja biće sva imovina koja je oduzeta posle Drugog svetskog rata, od nekretnina preduzeća, uključujući i pokretne stvari, sve do građevinskog i poljoprivrednog zemljišta.

Oduzeta pa podržavljena imovina se, u smislu ovog zakona, vraća *in natura*, u stanju u kakvom jeste. U slučajevima gde je vraćanje imovine, prema odredbama ovog zakona, isključeno ili nemoguće, obveznik vraćanja, odnosno Republika Srbija, obavezan je da obešteti bivšeg vlasnika. Dakle, daje se prioritet vraćanju imovine u naturi svuda gde je to moguće, a gde nije, bivši vlasnici će dobiti obeštećenja u novcu i obveznicama. Obveznice će se, od početka 2015. godine, emitovati u evrima, a maksimalno obeštećenje po vlasniku neće biti veće od 500.000 evra.

Uslovi vraćanja imovine će biti istovetni za sve kategorije stanovništva, a od momenta usvajanja ovog zakona biće zabranjeno otuđenje te imovine, naročito u procesu privatizacije. Rok za vraćanje imovine je šest meseci od kompletiranja predmeta i do godinu dana za kompletiranje predmeta.

Vlada očekuje da će već sledeće godine biti prvi rezultati vraćanja imovine u naturi. Država je posebno spremna da u najvećem broju zahteva za vraćanje poljoprivrednog zemljišta, a reč je o 300.000 hektara, imovinu vrati u naturi. Neće se vraćati zgrade u kojima je policija, bolnice i škole.

Prema procenama Vlade, ukupna vrednost obeštećenja bivših vlasnika biće oko 4,5 milijardi evra, od čega će dve milijarde evra biti u obveznicama. Stoga će država za finansijsko obeštećenje morati da izdvoji dve milijarde evra, što je šest odsto BDP-a. S tim se saglasio i MMF, a svako probijanje zacrtanog limita, kako su upozorili čelnici te institucije, dovelo bi u pitanje održivost javnih finansija. Prema raspoloživim podacima, na osnovu evidencije iz 2006. godine, zahteve za restituciju će podneti oko 150.000 porodica.

Očekuje se da će gotovo celokupno poljoprivredno i šumsko zemljište, koje se u ukupnom zbiru i najviše potražuje, moći da bude vraćeno u naturalnom obliku. Ukoliko je bilo predmet komasacije (ukrupnjavanje poljoprivrednih parcela), bivši vlasnik ima pravo na vraćanje zemljišta iz komasacione mase. Zemljište u okviru proizvodnih sistema neće se vraćati samo ako je taj sistem i danas u funkciji.

Pravo na vraćanje imovine i obeštećenje imaju: državljanin Srbije koji je raniji vlasnik oduzete imovine; zadužbina, odnosno njen pravni sledbenik; strani državljanin, ako postoji reciprocitet (da naši građani u toj državi mogu da steknu ili naslede imovinu); rehabilitovana lica i njihovi naslednici; vlasnik imovine koja je eksproprisana do 15. februara 1968. godine, ako mu na ime naknade nije ustupljena druga nepokretnost u svojini, stanarsko pravo ili drugi oblik najšire pravne vlasti.

Pravo na vraćanje imovine i obeštećenje nemaju: strani državljani za koje je obavezu obeštećenja preuzela strana država; strani državljani koji su obeštećeni ili im je pravo na vraćanje imovine priznato pravom strane države; bivši vlasnici za imovinu eksproprisanu od 15. februara 1968. godine, za koju su dobili određenu naknadu u novcu ili drugim sredstvima.¹⁶

Oni koji dobiju rešenja o denacionalizaciji, posle izdavanja obeznica dobiće u novcu iznos glavnice i pripadajuće kamate od oko dva odsto za ukupan period do momenta donošenja rešenja. Ali svima sleduje akontacija, koja iznosi 10 odsto osnovice, a 50 odsto za korisnike socijalne pomoći, do maksimalnih 10.000 evra.

Kada tekst Nacrta zakona stavimo pod kritičku lupu, uočavamo brojne slabosti, koje će veoma otežati primenu zakona i, u krajnjoj liniji, samo delimično ispraviti pomenutu nepravdu. Na prvi pogled je očigledno da Srbija, nažalost, nema osnovnih sistemskih, ekonomskih i društveno-političkih pretpostavki za uspešnu restituciju. Nijedan od pomenutih faktora nije u potpunosti ispunjen.

Uspešno sprovođenje Zakona o restituciji zahteva precizan pravni režim i proceduru, a to podrazumeva donošenje brojnih *restitucionih zakona i propisa*. Budući da Srbija nije donela zakon o otvaranju dosijea tajnih službi, da je Zakon o lustraciji ostao mrtvo slovo na papiru a Zakon o rehabilitaciji nije uopšte regulisao obeštećenje, jasno je da Srbija nema osnovne pretpostavke u pravnom sistemu za uspešnu restituciju.

Poseban problem su ekonomske pretpostavke za restituciju, koja mnogo košta i podrazumeva ogromna sredstva koja država mora da obezbedi za obeštećenje (procenjuje se da bi vrednost koju bi država trebalo da plati u novcu iznosila najmanje 4–5 milijardi evra, a da bi vrednost dobara za koja se potražuje restitucija iznosila oko 100 milijardi evra, kada bi sve bilo isplaćeno u novcu).¹⁷

Najzad, ne zaboravimo da je restitucija veoma rizična za vladajuću političku oligarhiju. Jer sprovodeći je, političari mogu izgubiti podršku onih koji su u međuvremenu ušli u zakup, državinu ili kupili oduzetu imovinu. Reč je o najmoćnijim bogatašima, tzv. tajkunima – mecenama pojedinih partija, koji po različitim osnovama koriste nekretnine koje se vraćaju.

16 Vlada Srbije je naknadno amandmanom predložila i odredbu da strani državljani pripadnici okupacionih snaga tokom Drugog svetskog rata nemaju pravo na vraćanje imovine i obeštećenje. Ova odredba je izazvala burne, kontroverzne reakcije poslanika u Skupštini, ali je na kraju prihvaćena. Dok je za poslanike LDP, LSV i SDP ova odredba neprihvatljiva zato što onemogućava da se potomcima saradnika okupatora u Srbiji vrati imovina, dotle poslanici Saveza vojvođanskih Mađara smatraju da je takva odredba prihvatljiva i dobra.

17 Srboljub Glišić, „Analiza baze podataka o prijavljenoj i oduzetoj imovini“, *Hereticus*, br.1/2008, str. 64.

Suočene sa ovim problemima i preprekama, političke elite u Srbiji koje su se smenjivale na vlasti posle 2000. godine nisu shvatale neophodnost ostvarivanja tranzicione pravde i vladavine prava. One su nastojale da pitanje restitucije gurnu pod tepih ili prolongiraju za daleku budućnost. Kada su bile pritisnute zahtevima Saveta Evrope, stvar su otaljavale bacajući prašinu u oči. Slično se ponaša i aktuelna vlast u Srbiji. Dovoljno je imati u vidu činjenicu da je rad na ovom Nacrtu zakona mesecima skrivan od javnosti i da je iznebuha stavljen na jednomesečnu javnu raspravu usred leta, tokom avgusta 2011. godine. Uz to, prozirna je namera vlasti da, nakon dve decenije čekanja, ekspresnim donošenjem Zakona o restituciji dobije dragocene poene od EU i biračkog tela za predstojeće izbore; a da primenu Zakona o restituciji kao vruć krompir uvali budućoj vladi, koja će biti formirana nakon parlamentarnih izbora 2012. godine.

U pogledu sadržine, Nacrt zakona pati od brojnih slabosti, na koje su u dosadašnjoj javnoj raspravi ukazali stručnjaci i udruženja za restituciju:

- Kao prvi ključni princip u predloženom Nacrtu zakona iznet je stav da treba ispraviti nepravdu koja je učinjena mnogim porodicama iz ideoloških razloga. Pri tome se previđa da osnovni razlog nije ispravljanje nepravde, nego uspostavljanje imovinske i pravne sigurnosti u zemlji.
- Kao i prethodni, i ovaj Nacrt uspostavlja drugačiji režim restitucije u odnosu na važeći Zakon o vraćanju imovine crkvama i verskim zajednicama iz 2005, što je nedopustivo.
- Ključna primedba koja obesmišljava čitav proces jeste izostanak supstitucije, tj. zamenske restitucije zemljišta (koja je uspešno sprovedena u Nemačkoj, Sloveniji, Makedoniji, čak i u Srbiji početkom devedesetih godina prošlog veka). Budući da ne postoje racionalni, ekonomski, pravni, socijalni i slični razlozi za sprečavanje supstitucione restitucije, neophodno je zakonom predvideti supstituciju (zamensku restituciju) oduzete imovine drugom imovinom iz imovine Republičkog fonda.
- Vladi Republike Srbije daju se razna diskreciona ovlašćenja i uloga prodavca imovine oduzetog porekla. Uz to, Agenciji za restituciju daje se diskreciono pravo da odlučuje šta je narušavanje ekonomske stabilnosti a šta ne.
- Nekoliko članova zakona arbitriraju, diskriminišu građane, paušalno dodeljuju ili oduzimaju prava.
- Nacrt zakona, posebno član 6, stav 1. i drugi, nije usaglašen sa postojećim Zakonom o rehabilitaciji.¹⁸

18 Početkom septembra 2011. godine Vlada je donela i Predlog zakona o rehabilitaciji, koji je upućen Narodnoj skupštini. (Predlog zakona o povraćaju imovine i

- Nacrt zakona članom 8 načelno predviđa naturalni povraćaj oduzete imovine. Međutim, izuzeci od vraćanja (predviđeni čl. 18 i drugim) su brojni i obuhvataju najveći deo imovine koja treba da bude vraćena.
- Pošto se protivno proklamovanom načelu naturalne restitucije izuzecima i ograničenjima vraćanja faktički postiže izbegavanje vraćanja imovine u naturi, zakonom se predviđa isplata naknade u obveznicama, čiji je ukupan iznos limitiran. Krajnji efekat toga je da će potraživanja po osnovu restitucije biti umanjena više desetina puta.
- Stiče se utisak da se predloženim Nacrtom zakona zapravo želelo u što većoj meri izbeći proklamovano naturalno vraćanje oduzete imovine.
- Nejasno je zašto obveznici vraćanja nisu i pravna lica koja su besteretnim pravnim poslom dobila oduzetu imovinu.
- Zakon bi morao sticaoca imovine bez pravnog osnova, kao i nesavesnog sticaoca, nedvosmisleno definisati kao obveznika vraćanja imovine po osnovu restitucije, a naročito ako je takva imovina data u najam, zakup i sličan odnos.
- Nejasno je zašto nacrtom Zakona nije predviđena supstitucija državne za oduzetu imovinu.
- Zakon o restituciji ne može trpeti posledice po više osnova štetnog Zakona o planiranju i izgradnji,¹⁹ za koji je podneta inicijativa za ocenu ustavnosti 18.09.2009. godine.
- Nacrt zakona ima ozbiljnih pravnih praznina u celini, a naročito u delu kojim je propisan postupak po zahtevima, gde je ostavljen velik prostor za arbitrarnost u postupanju, kao i u pogledu rokova.
- Odredba kojom se omogućava Agenciji za restituciju da zahtev odbaci (umesto da naloži podnosiocu da ga uredi) u direktnoj je suprotnosti sa načelima Zakona o opštem upravnom postupku.
- Stiče se utisak da je cilj procesnih odredbi Nacrta zakona zapravo dovođenje što većeg broja bivših vlasnika u poziciju da im zahtevi – zbog faktičke nemogućnosti prikupljanja dokaza, zbog

obeštećenju, jul 2011. <http://www.zakon.co.rs>, 7. septembar 2011.) Predloženim izmenama samo su delimično otklonjene slabosti sadašnjeg Zakona o rehabilitaciji. Bitno je da su potpuni regulisana prava lica koja se rehabilituju, tako da će ona steći pravo na vraćanje oduzete imovine, poseban novčani dodatak i uvećan penzijski staž, ali i na nadoknadu za pretrpljen duševni bol. Pored toga, uređeno je pitanje zakonske rehabilitacije, preciziran postupak, sužen broj onih koji mogu podneti zahtev za rehabilitaciju i dr. Nažalost, ostalo je nedorečeno pitanje naknade licima koja su dobila sudsku rehabilitaciju i sl.

19 Sl. glasnik RS, br. 72/2009.

kratkog roka za podnošenje zahteva i dugog roka za odlučivanje po zahtevu – budu odbačeni ili da u slučaju da budu odbijeni protekne rok za ponovno podnošenje zahteva.

- Predviđeni rokovi od dve godine za prijavljivanje i šest meseci, odnosno godinu za odlučivanje, kratki su i teško da će biti ispunjeni. (Nemačka je, uz svu svoju pedantnu evidenciju, sprovodila restituciju 20 godina. Slovenija je sprovodi od 1991. godine i tek je sada privodi kraju).
- U principu, građane ne bi trebalo ograničavati i odbacivati njihove zahteve ako nemaju sve papire. Jer mnogi neće uspeti da prikupe dokumentaciju. Posebno oni kojima je oduzeta imovina po usmenom nalogu i nije im dat nikakav papir. Nije pravično prebacivati teret prikupljanja dokumentacije samo na stranku, jer upravo krivicom države nije takve dokumentacije nije bilo.
- Neprihvatljiv je stav da rešavanje pitanja restitucije izaziva makroekonomsku nestabilnost države Srbije. Naprotiv, zbog nepoštovanja osnovnih principa tržišnog poslovanja i svojinskih prava nad državnom imovinom, Republika Srbija je došla u tešku ekonomsku situaciju, a jedna od mera kojom se sprečava korupcija, uspostavlja ustavnost i zakonitost u državi jeste restitucija.
- Predviđeno je da se značajna pitanja, koja po svojoj prirodi moraju biti regulisana zakonom, naknadno regulišu uredbama (član 35. Nacrta). Tu se krije opasnost da ovaj nedostatak bude prepreka u primeni zakona, koji bi u dužem vremenskom periodu ostao „mrtvo slovo na papiru“, kao što je slučaj sa Zakonom o lustraciji.
- Predloženim Nacrtom zakona restitucija se praktično odlaže, ili će biti ostvarena na polovičan način.

Većinu ovih primedbi Vlada nije prihvatila. Ona je na svojoj telefonskoj sednici 6.9.2011. godine usvojila Predlog zakona o povraćaju imovine i obeštećenju, koji je upućen u skupštinsku proceduru. Predlog zakona je pravno-tehnički sređen, tekst je prečišćen i u njega je uneta nova sistematika. Njime je predviđeno da prvo sledi dokazivanje šta je kome oduzeto, pa tek nakon toga vraćanje imovine. Maksimalni pojedinačni iznos na koji bivši vlasnici ili njihovi naslednici mogu računati je pola miliona evra. Predlogom je utvrđeno da se obveznice za obeštećenje isplaćuju u evrima na 15 godina, dok bi za starije od 70 godine taj rok bio pet godina. Privatizovana preduzeća imaće obavezu da vrate građevinsko zemljište ako ne konvertuju pravo korišćenja u pravo svojine u roku od dve godine. Neizgrađeno građevinsko zemljište se vraća ako se ne podnese zahtev za konverziju u roku od dva meseca, a ne izvrši za dve godine. Korisnik poljoprivrednog zemljišta na kojem postoje dugogodišnji zasadi moraće da plaća zakup vlasniku.

U celini posmatrano, ovaj Nacrt, odnosno Predlog zakona svedoči o dvostrukoj nevolji Srbije: 1) ozbiljnim slabostima predloženih mera restitucije i 2) konstantnom neuspehu političkih elita da obezbede poštovanje prava koja proklamuju.

Zaključak

Zakon o restituciji i prateći zakoni koji treba da označe raskid sa praksom kršenja ljudskih prava u prošlosti odavno su postali stvarnost u državama u tranziciji. U Srbiji, jedanaest godina posle pada autoritarnog režima i nakon nekoliko predloženih modela, nacrt a predloga zakona o restituciji, još uvek nije uspostavljen društveni konsenzus u pogledu restitucije, tako da je Srbija danas jedina postkomunistička zemlja koja nije donela Zakon o restituciji.

U tom kontekstu Vlada Republike Srbije je pod pritiskom Saveta Evrope, krajem jula 2011. godine, uputila na javnu raspravu Nacrt zakona o vraćanju oduzete imovine i obeštećenju, da bi 6.9.2011. godine usvojila Predlog zakona o povraćaju imovine i obeštećenju, koji će u Skupštini biti usvojen do kraja septembra 2011.²⁰ Dosadašnje stručne rasprave su ukazale na nepostojanje osnovnih pravno-sistemskih, ekonomskih i političkih pretpostavki za restituciju u Srbiji, kao i na brojne sadržinske insuficijencije predloženog Nacrta i Predloga zakona. Zato se nameće zaključak da je u Srbiji proteklih 20 godina na delu bio neuspešan pokušaj restitucije. Sa novim Zakonom o restituciji, u Srbiji će narednih 20 godina biti na delu polovična restitucija.

Razlozi za to su brojni, objektivni i subjektivni, i svode se na činjenicu da je u Srbiji posle demokratskih promena 2000. godine na delu ne diskontinuitet već kontinuitet sa autoritarnom vladavinom nepravne države i da političke elite koje su se smenjivale u poslednjih sedam godina nisu shvatile neophodnost savladavanja zla autoritarne prošlosti i ostvarivanja tranzicione pravde. Važan razlog zašto aktuelna vlast u Srbiji, kao i sve prethodne, na sve moguće načine nastoji da onemogući restituciju oduzete imovine, jeste sprečavanje popisa ukupne državne imovine – jer je kao nepopisana i bez titulara idealna za otuđenje.

20 Narodna skupština Republike Srbije je na Trinaestom vanrednom zasedanju u 2011. godini, 26. septembra 2011. godine, donela Zakon o vraćanju oduzete imovine i obeštećenju, koji je objavljen u *Službenom gasniku RS*, br. 72/2011, str. 125–134. (Napomena redakcije).

Jovica Trkulja

THE LAW ON RESTITUTION
– THE ANALYSIS OF THE 2011 DRAFT

Summary

Restitution is one of the most important steps of the democratic authorities after the authoritarian regime had fallen. It represents an important hypothesis for the political and moral recuperation of the Serbian society and a condition for the building of the modern democratic society. The Law on restitution and its complementary laws, which should indicate a break-up with the practice of the human rights violation in the past, have become a reality in other states in transition long time ago. Consensus about the adoption of the Law on restitution has not been reached in Serbia yet. Therefore, Serbia is the only post-communist country in the today's South-eastern Europe that has not adopted the Law on restitution. In this context, on July 28th, 2011, the Government of the Republic of Serbia forwarded the Draft of the Law on returning the confiscated properties and compensation for public discussion. After the public discussion had been finished, the Draft of this Law was forwarded to Parliament procedure (September 6th, 2011). This is an important long-expected step towards establishing the state of law and the so-called transitional justice in Serbia. In this paper the author observes the issue of restitution as the measures of the legal dealing with the authoritarian past in Serbia and he estimates the proposed Draft of the Law, that is, the Bill. The unsuccessful attempt of restitution was ongoing in Serbia for the last twenty years. With this Law on restitution the impartial restitution will be ongoing in Serbia for the next twenty years.

Key words: legal dealing with the authoritarian past in Serbia, the state of law, a right to restitution.

Dragan Malešević Tapi – *Templum* (ulje na platnu)

TOKOVI

Filip Filipović

GOVOR PROTIV „OBZNANE“

Filip Filipović je rođen 1878. godine u Čačku, gde je završio osnovnu školu i učio gimnaziju. Maturirao je u Beogradu. Posle jednogodišnjeg studiranja tehnike i matematike na Tehničkom fakultetu u Beogradu, dovršio je školovanje u Sankt Peterburgu. U socijalističkom radničkom pokretu je aktivan od gimnazijskih dana. Učestvovao je u ruskoj revoluciji 1905. godine i postao član partije boljševika. Posle povratka u Srbiju 1912. godine radio je kao profesor matematike i pisao naučne radove iz pedagogije. Bio je član Glavne partijske uprave Srpske socijaldemokratske partije, sekretar Radničke komore i jedan od urednika beogradskih Radničkih novina. Na Kongresu ujedinjenja KPJ u Vukovaru 1919. godine izabran je za sekretara Izvršnog odbora Centralnog veća KPJ. Naredne godine je izabran za predsednika beogradske opštine i za poslanika Valjevskog okruga. U tom periodu aktivno je delovao na propagiranju ideja socijalizma i na popularisanju revolucije u Rusiji i Mađarskoj, zbog čega je više puta hapšen i proganjan. Kada je 1921. godine donet Zakon o zaštiti države i zabranjen rad KPJ, Filipović je uhapšen i na tzv. Vidovdanskom procesu osuđen na dve godine robije, koje je u celosti odležao u požarevačkoj tamnici. Po izlasku iz zatvora nastavio je svoj politički rad u ilegalnoj KPJ i legalnoj Nezavisnoj radničkoj partiji Jugoslavije, čiji je predsednik od kraja 1923. Od 1924. godine je u emigraciji (u Nemačkoj, Austriji i SSSR-u). Bio je predstavnik KPJ u Izvršnom komitetu Komunističke internacionale. Živeo je u Moskvi, gde je uhapšen 1938. godine u Staljinovim čistkama. Proteran je u Sibir i ubijen. Pored političkih dela, napisao je Pedagogiju matematike (1910), Razvitak društva u ogledalu istorijskog materijalizma (1922), Balkan i međunarodni imperijalizam (1936) i dr.

Filip Filipović je bio jedan od najistaknutijih intelektualaca KPJ. Obrazovan, poliglota, krajnje principijelan i etičan, otmenog ponašanja, Filipović je na pravi način predstavljao komunističke ideje i uspešno se borio za njihov uticaj u društvu. Kao narodni poslanik u skupštini bio je jedan od najboljih besednika, čiji su govori bili argumentovani, borbeni i gospodstveni.

Komunisti su u nizu mesta pobedili na lokalnim izborima, a na izborima za Ustavotvornu skupštinu 22. avgusta 1920. godine KPJ je dobila 58

poslaničkih mesta. U strahu od njihovog uticaja i „boljševizacije zemlje“, kralj Aleksandar I je povukao nepromišljen potez. U decembru 1920. godine doneta je tzv. Obznana (Uredba Kraljevske vlade), kojom su poništeni lokalni izbori i privremeno zabranjeno političko delovanje stranaka u zemlji. „Obznana“ je težila da spreči delovanje komunista i da rasturi njihovu partiju. Naredne godine, posle neuspelog atentata na kralja Aleksandra I, koji je pokušao komunistu Spasoje Stejić juna 1921. godine, režim je doneo Zakon o zaštiti države, kojim je KPJ definitivno zabranjena kao stranka. Međutim, dugoročno gledano, „Obznana“ i Zakon o zaštiti države pokazali su se kontraproductivni za režim i državu. Komunisti su oterani iz institucija i gurnuti na teren političkog radikalizma i ekstremizma. To je dalo šansu onim snagama u KPJ koje su posezale za radikalnim metodima.

O štetnosti „Obznane“ i njenim posledicama za politički život i budućnost zemlje govorio je poslanik KPJ Filip Filipović na sednici Ustavotvorne skupštine 11. juna 1921. godine.

Gospodo poslanici!

Kao predstavnici jugoslovenskog radništva i siromašnog seljaštva, koje nas je poslalo ovde da budemo tumači njegove volje i branioци njegovih interesa i prava, smatramo za nužno da u ovaj čas sa ovoga mesta izjavimo sledeće:

Prošlo je dve i po godine otkako je, na ruševinama stare Habzburške monarhije i uz nečuvene patnje i žrtve jugoslovenskih radnih masa, stvorena ova država. Pri njenom stvaranju, te mase koje su dotle, najvećim delom, živele pod tuđinskom vlašću, verovalе su da će im nova država pružiti najpunije mogućnosti ne samo za slobodan nacionalni i politički, nego i za ekonomski i socijalni razvitak.

Ali toga nije bilo. Čak ni posle dve i po godine od stvaranja nove ujedinjene države teško i nesnosno stanje radnih masa naše zemlje nije nimalo izmenjeno ni popravljeno. Političko i ekonomsko ugnjetavanje i porobljavanje koje se nad tim masama vršilo u prošlosti produženo je i produžuje se i dalje i u novoj državi. Razlika između prošlosti i sadašnjosti sastoji se samo u tome što su ranije naš narod tlačile i ugnjetavale poglavito tuđinske vladajuće kliке, dokle to danas čine naše domaće, jugoslovenske.

U našoj zemlji danas najšire mase radnog naroda, kako u varoši tako i na selu, žive u dubokoj i očajnoj socijalnoj bedi. (*Milan Pribičević: „Nemojte govoriti u ime sela!“*) Te mase su politički potpuno obespravljene i bačene na milost i nemilost jedne svirepe i bezdušne eksploatacije koju nad njima vrši domaći kapitalizam.

O njima ova država ne vodi nikakvog računa. Ona ničim ne suzbija skupoću, pljačku i špekulaciju, koje život siromašnoga naroda ove zemlje

čine neizdržljivim, kao što ne rešava ni invalidsko pitanje i druga važna socijalna pitanja.

Naprotiv, ta država u kojoj su svu vlast prigrabili u ruke kapitalisti i spahije i njihove banke, pomaže sva zla od kojih radni narod strada. Ona na leđa radnog naroda neprekidno tovare nove i sve veće terete, dokle kapitaliste i krupnu birokratiju oslobađa tih tereta. Ona radničku klasu i drugu seljačku i varošku sirotinju davi na sve moguće načine. Radničkoj klasi nije dala niti daje nikakve zaštite ni osiguranja.

Jednom reči, ona je ustala protivu sviju najbitnijih i najživotnijih interesa radnih masa naše zemlje. (*Aplauz od strane poslanika komunističke stranke.*)

Ali najveći zločin koji je jugoslovenska buržoazija preko svoje državne sile izvršila i vrši prema radnom narodu varoši i sela - zločin protiv kojega mi ovde i ovoga puta podižemo naš najodlučniji protest – jeste u tome što je ona glas potištenih radnih masa ove zemlje brutalno ugušila i ugušuje. (*Aplauz od strane poslanika komunističke stranke.*) Komunistička partija Jugoslavije je, baš zbog toga što zastupa interese radnog naroda i što se bori za njegovo političko i socijalno oslobođenje, stavljena van zakona jednom protivustavnim naredbom buržoaske vlade, takozvanom Obznanom.

Danas nigde u Evropi, sem pod zločinačkim režimom Hortijevim¹ u Mađarskoj, komunistička partija, kao predstavница ekonomskih i političkih interesa radničke klase i siromašnih narodnih masa varoši i sela, nije stavljena van zakona. Buržoaska Jugoslavija se požurila da pravi društvo današnjoj Mađarskoj. Jednoj partiji koja predstavlja 225.000 birača sa 59 poslanika, onemogućen je svaki politički rad: njene organizacije, štamparije, knjižare, domovi su zatvoreni i imovina upropašćena. Potpuno je ugušena svaka komunistička štampa; zabranjeni zborovi i sastanci. Komunističkim poslanicima je onemogućeno da drže govore pred svojim biračima i narodnim masama i obaveštavaju ih o svojem radu u Ustavotvornoj skupštini. (*Glas: „U Moskvi su!“*)

Čak su i sve ekonomske radničke organizacije zatvorene. Hiljade komunističkih i radničkih agitatora su prognani, internirani i pohapšeni. Takav brutalan režim beloga terora je krvav, jer su naše komunističke agitatore državne vlasti čak i prebijali i ubijali. (*Kod komunističkih poslanika uzvici: „Tako je!“*)

Međutim, direktna posledica ovakvog nasilničkog režima po ekonomske interese radničke klase jeste povećanje radnoga vremena i smanjivanje radničke nadnice, jer radnička klasa nije u mogućnosti da brani svoje interese od bezdušne halapljivosti buržoazije, koja je našla pomagača

1 Admiral Mikloš Horti, oficir Kundske monarhije, ugušio Mađarsku sovjetsku republiku Bele Kuna. Diktator Mađarske od 1919. godine do 1944. godine.

u samoj vladi, u državnoj sili, pošto se ova otvoreno stavila na stranu kapitalističke eksploatacije.

To je vladajuća buržoazija učinila sa naročitim planom u vremenu kada je zemlji valjalo dati ustav. U tom vremenu, i da bi radnim masama našeg naroda, koje stenju pod njenim brutalnim i nesnosnim režimom, nametnula jedan reakcionarni ustav kojim se obezbeđuju i sankcionišu njeni klasni interesi i njene klasne privilegije, jugoslovenska buržoazija je, uz pripomoć monarhističko-militarističke klike, nasilno rasturila Komunističku partiju, znajući da je ona jedina koja se odlučno i smelo bori protivu svakoga političkoga i socijalnoga porobljavanja našega naroda.

Tako je danas Komunistička partija lišena mogućnosti da u granicama legalnosti vrši svoju kritiku rđavoga i po narod štetnoga režima koji vlada u našoj zemlji. Iako je Komunistička partija bila prva i jedina koja je još pre dve i po godine tražila da se ustavno pitanje reši, njoj se, u momentu kada se to pitanje rešava, oduzima mogućnost da utiče na njegovo rešavanje. Poslancima Komunističke partije ne daje se mogućnost čak ni svoje poslaničke dužnosti da vrše. Prema njima se postupa od strane sadašnje formalne vladine većine, kao i od strane državnih vlasti, ne kao prema narodnim predstavnicima, nego kao prema neprijateljima države. Njihov glas se ugušuje ne samo pred biračkim masama nego i ovde u Ustavotvornoj skupštini. Mi protiv toga najodlučnije protestujemo. Mi protestujemo protiv onoga što je Komunističkoj partiji i njenim predstavnicima onemogućena svaka kritika rada današnje formalne vladine većine, naročito njene politike u pitanju donošenja ustava.

Mi konstatujemo ovde da je put kojim je formalna vladina većina pošla u pogledu rešenja ustavnog pitanja, u najvećoj meri fatalan i opasan. To je put koji ne vodi rešenju ustavnog pitanja, nego njegovom komplikovanju. Protivu takvog načina rešenja ustavnog pitanja dužni su da ustanu svi oni kojima na srcu leže interesi budućnosti našeg naroda. (*Pljeskanje i odobravanje od strane komunista.*) Komunistička partija izjavljuje da se ona ne slaže sa takvom ustavnom politikom vladajuće buržoazije i njenih partija, da je najodlučnije osuđuje i da sa sebe skida, pred narodnom budućnošću i pred istorijom, svaku odgovornost zbog nje. Neka teška odgovornost zbog takve politike padne na one koji je vode! (*Glasovi iz centra: „Primamo!“ Na strani komunista pljeskanje i odobravanje.*)

Komunistička partija mora protivu takve politike naročito da ustane i zbog toga što je ona, u najvećoj meri, kobna i po delo našeg narodnog jedinstva. Blagodareći takvoj politici vladajuće buržoazije i njenih partija, naše narodno jedinstvo je dovedeno u jednu opasnu i sudbonosnu krizu. (*Čuje se: „Zar ste i vi za narodno jedinstvo?!“*) Jugoslavija se danas razdiire od plemenskih antagonizama i verskih suprotnosti. Politika vladajućih

partija ide baš na to da te plemenske antagonizme i verske suprotnosti samo još većma raspiri i pojača. Komunistička partija protestuje protivu takve politike, jer ona je uvek bila pobornica narodnog jedinstva, što je, nasuprot svima klevetama, i u praksi dokazala. (*Pljeskanje i živo, odobravanje od strane komunista.*) Nepobitan je fakat da je samo Komunistička partija Jugoslavije bila ta koja je stvarno sprovela narodno jedinstvo srpskih, hrvatskih i slovenačkih radničkih i seljačkih masa. (*Burno pljeskanje i odobravanje komunista.*)

Gospodo poslanici! Isto tako, u vezi sa konstatacijom gornjih činjenica, mi smo dužni da izjavimo ovde i to da smo do sada, sa svoje strane, pokušavali sve da vladajućoj buržoaziji i skrenemo pažnju na njenu opasnu i razornu politiku kako prema interesima najširih masa radnog naroda, tako i prema budućnosti zemlje. Ali svi ti naši pokušaji su se razbijali o granitni zid neuviđavne i ohole mržnje današnjih vlasnika prema radnim masama našeg naroda. Oni su preko svih tih naših pokušaja prelazili i prelaze ćutke. Oni i dalje produžuju svoju nasilničku politiku i brutalnom silom onemogućavaju i ugušuju svaki glas koji se protivu nje podigne.

Mi smo 5. juna ove godine podneli Ministarskom savetu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca jednu predstavku u kojoj smo tražili da vlada ispuni naše opravdane zahteve, koji su se sastojali u sledećem:

1. da se „Obznana“ kojom je Komunističkoj partiji Jugoslavije nezakonito oduzeto pravo slobodnog delanja kroz njene organizacije, štampu i zborove, odmah povuče; 2. da se sve sindikalne radničke organizacije odmah otvore bez ikakvih ograničenja; 3. da se odmah otvore svi radnički domovi i predaju u ruke onima od kojih su oduzeti; 4. da se odmah otvore socijalistička štamparija i knjižara „Tucović“ u Beogradu i predadu Komunističkoj partiji na dalje rukovanje; 5. da se odmah puste u slobodu svi uhapšeni i omogući povratak u njihova mesta svima na osnovu „Obznane“ nezakonito proteranim članovima radničkih sindikata i Komunističke partije Jugoslavije; i 6. da se naknadi šteta radničkim organizacijama, domovima i drugim partijskim i sindikalnim preduzećima koja im je „Obznanom“ pričinjena.

Ali Ministarski savet nije se hteo ni obazreti na te naše zahteve. On je preko njih prešao ćutke, što je dokaz da vladajuća buržoazija misli i dalje da produži prema radnom narodu ove zemlje istu politiku koju je i do sada vodila. Vladajuća buržoazija želi da donese ustav pošto onemogućujući svaku kritiku ne samo nama nego i celoj opoziciji. Umesto da izlazi u susret željama i zahtevima radnih masa, ona te mase hoće da sasvim prida vi i priguši. Ona mnogo radije zadovoljava želje i zahteve kapitalističke i feudalne reakcije i ugnjetača radničkog i seljačkog naroda. Jednom reči, ona radi svim silama na tome da ustav, ukoliko nije u stanju da ga silom

nametne, kupi u pogodbama sa neprijateljima radnog naroda, o čemu najbolje svedoči pogodba sa muslimanskim begovima u agrarnom pitanju uperena protiv seljaka. (*Na krajnjoj levici pljeskanje.*) Zbog svega toga što smo naveli, mi smo pobuđeni da izjavimo da je pod takvim okolnostima naš dalji opstanak i rad u Ustavotvornoj skupštini postao nemogućan. Mi ne možemo i dalje podnositi da se u jednom najvišem zakonodavnom telu trguje narodnim interesima i narodnom budućnošću (*na krajnjoj levici pljeskanje*), dokle se, sa druge strane, nama onemogućava ne samo da to sprečavamo, nego da čak o tom i obavestavamo narod i zbog toga sada napuštamo sednice Ustavotvorne skupštine.

Izlazeći iz Ustavotvorne skupštine, pošto je Komunističkoj partiji onemogućen svaki rad u zemlji, mi idemo u mase radnog naroda da ga o svima nedelima vlade i njene takozvane većine obavestimo i da ga pripremimo za trenutak koji nije daleko, kada će, vođen Komunističkom partijom i oslonjen na svoju snagu, uspeti da obori sadanji brutalni, nasilnički i krvavi režim. (*Poslanici komunističke grupe burno pljeskaju i sa uzvicima „Dole reakcija! Dole Obznana!“ napuštaju korporativno salu sednice.*)²

2 Izvor: *Stenografske beleške Ustavotvorne skupštine Kraljevine SHS, XLIX Redovni sastanak, knj. II, Beograd–Zagreb, 1921, str. 3–5*; Preuzeto iz: Filip Filipović, *Sabrana dela*, (januar 1921 – kraj marta 1924.), tom 7, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1987, str. 48–53.

.....

ZBIVANJA

.....

APEL ZA SPAS TALIJANSKOG LISTA „IL MANIFESTO“*

Talijanski list „Il Manifesto“ rođen je iz svijesti i potrebe za obnovom marksističke i komunističke misli unutar pokreta '68, te se uvijek borio za slobodno izražavanje ideja i mišljenja svih. Danas ekonomsko-financijska logika, koja pokušava svime ovladati i sve podčiniti te nikada u tolikoj mjeri kao u aktualnoj krizi ljude, društvene odnose, i sve proizvode kulture svodi na puku robu, želi savladati misao, osobito ako se radi o kritičkom mišljenju.

Uvjereni da je kritička misao osnovni pokretač povijesnog kretanja čovječanstva, ne možemo ostati ravnodušni pred cenzorskom namjerom zatvaranja „Il Manifesta“, odnosno zatvaranja lista koji je u protekle 43 godine bio, i još uvijek jest, jedan od najvažnijih glasova slobodne misli u Italiji. Smatramo da je licemjerno predstavljati takvu namjeru kao objektivnu ekonomsku nužnost. Svjesni smo što se sve može skrivati, i što se skriva, iza nepristranosti ekonomske nužde. Nije neophodno biti marksist da bi se znalo da je „nepristranost iluzija naivaca“ – ili još češće – „kukavičluk oportuniste, prijevara varalica“. Baš zbog toga želimo podsjetiti na slučaj i iskustvo časopisa „Praxis“ koji je u svoja dva izdanja – jugoslavenskom i međunarodnom – pronosio program radikalne kritike svega postojećeg, kritike kapitalizma kao i takozvanog realnog socijalizma ukazujući na kontradikcije oba sistema. Kada je vlast onemogućila izlaženje časopisa, ukinuvši mu sredstva, jer se osjećala ugroženom glasom kritike, opravdavajući to razlozima poput ekonomske recesije i slično (naravno, svaka sličnost s talijanskim događajima sasvim je slučajna, radi se o stvarima koje su događale u takozvanim socijalističkim režimima), talijanski list „Il Manifesto“ ustao je u njegovu obranu i obranu filozofa i sociologa okupljenih oko časopisa. Bile su to možda jedine dnevne novine u Italiji koje su to učinile.

Zbog toga mi, žene i muškarci, angažirani na području znanosti, obrazovanja, politike te općenito društva i kulture iz zemalja regije

* Apel intelektualaca regiona protiv zabrane italijanskog lista „Il Manifesto“, koji je u protekle 43 godine postao jedan od *najvažnijih* glasova slobodne misli u Italiji.

u kojoj je izlazio časopis „Praxis“, uvjereni u neprocjenjivu znanstvenu i društvenu vrijednost kritike (što je bilo jedno od temeljnih načela „Praxisa“), smatramo da je, u trenutku u kojem više nego ikada postoji potreba za glasom kritike, nedopustivo i neprihvatljivo ušutkavanje i ukidanje glasa onoga koji se borio da svi imaju pravo reći što misle – onoga koji se borio za slobodu svih.

Lista potpisnika:

Hrvatska:

Sead Alić, filozof, Zagreb; Krešimir Babel, filozof, Zagreb; Igor Bezinović, urednik, Rijeka/Zagreb; Saša Blagus, fizičar, Zagreb; Luka Bogdanić, filozof, Rim/Zagreb; Gordana Bosanac, filozofkinja, Zagreb; Rade Dragojević, novinar, Zagreb; Dean Duda, komparatist, Zagreb; Ljiljana Filipović, filozofkinja, Zagreb; Toni Gabrić, novinar, Zagreb; Igor Galo, urednik, Pula; Mirjana Galo, aktivistica za ljudska prava, Pula; Vinko Grgurev, profesor filozofije, Bjelovar; Ivona Grgurinović, etnologinja, Zagreb; Boris Gunjević, teolog, Zagreb; Alija Hodžić, sociolog, Zagreb; Srećko Horvat, filozof, Zagreb; Damir Hršak, metalurg, Zagreb; Vesna Janković, sociologinja, Zagreb; Hrvoje Jurić, filozof, Zagreb; Pero Jurišin, novinar, Split; Rade Kalanj, sociolog, Zagreb; Gracijano Kalebić, filozof, Dugi Rat/Split; Mate Kapović, lingvist, Zagreb; Leonida Kovač, teoretičarka, Zagreb; Tomislav Krznar, filozof, Zagreb; Suzana Kunac, sociologinja, Zagreb; Ivan Kuvačić, sociolog i filozof, Zagreb; Mladen Labus, filozof, sociolog i književnik, Zagreb; Igor Lasić, novinar, Zagreb; Ante Lešaja, ekonomist, Korčula; Stijepo Letunić, ekonomist, Dubrovnik; Luciano Lukšić, filozof, Zagreb; Predrag Matvejević, pisac, Zagreb; Tomislav Medak, filozof, Zagreb; Matko Meštrović, teoretičar, Zagreb; Borislav Mikulić, filozof, Zagreb; Petar Milat, filozof, Zagreb; Ivo Paić, filozof, Zagreb; Goran Pavlič, filozof, Barban; Ivana Percl, menadžerica u kulturi i aktivistkinja, Zagreb; Nikola Petković, spisatelj, Rijeka; Asja Petrović, profesorica književnosti u penziji, Zagreb; Mladenka Pinčić, fizičarka, Zagreb; Boris Postnikov, novinar, Zagreb; Srećko Pulig, novinar, Zagreb; Andrea Radak, novinarka, Zagreb; Izvor Rukavina, sociolog, Zagreb; Nenad Smokrović, filozof, Rijeka; Goran Sunajko, politolog, Zagreb; Gordana Škorić, filozofkinja, Zagreb; David Šporer, komparatist, Zagreb; Jasna Tkalec, novinarka, Zagreb; Lino Veljak, filozof, Zagreb; Ivana Zagorac, filozofkinja, Zagreb; Martina Žeželj, filozofkinja, Osijek; Ozren Žunec, sociolog i filozof, Zagreb.

Srbija:

Bojan Bilić, sociolog, Vrbas; Ratko Bubalo, pravnik, Novi Sad; Zoran Dimić, filozof, Vranje/Niš; Pavel Domonji, politolog, Novi Sad; Zagorka Golubović, sociološkinja i antropološkinja, Beograd; Božidar Jakšić, sociolog,

Beograd; Vladan Jeremić, umetnik i radnik u kulturi i politici, Beograd; Miodrag Kapetanović, matematičar, Beograd; Zlatoje Martinov, urednik i izdavač, Beograd; Ivan Mladenović, sociolog, Pariz/Beograd; Dragomir Olujić Oluja, novinar i politolog, Beograd; Zlatko Paković, pisac i režiser, Beograd; Milenko A. Perović, filozof, Novi Sad; Nebojša Popov, sociolog, Beograd/Zrenjanin; Sonja Prodanović, arhitektica i ekofeministička aktivistkinja, Beograd; Sandra Radenović, sociološkinja, Beograd; Duško Radosavljević, politikolog, Novi Sad; Nastasja Radović, novinarka, Beograd; Olivija Rusovac, novinarka, Beograd; Snežana Tabački, arhitektica i mirovna aktivistkinja, Beograd; Zorica Trifunović, mirovna i feministička aktivistkinja, Beograd; Karel Turza, sociolog, Beograd; Jovica Trkulja, pravnik, Beograd; Dragica Vujadinović, filozofkinja, Beograd; Staša Zajović, mirovna i feministička aktivistkinja, Beograd.

Kosovo:

Astrit Salihu, filozof, Priština

BiH:

Vuk Bačanović, novinar, Sarajevo; Esad Bajtal, filozof, Breza; Predrag Finci, filozofski pisac, Sarajevo/London; Milena Karapetrović, filozofkinja, Banja Luka; Adil Kulenović, novinar, Sarajevo; Venita Popović, sociologinja, Zenica; Nermin Sarajlić, pisac, Zenica; Džemal Sokolović, sociolog, Sarajevo/Bergen.

Slovenija:

Valentin Kalan, filozof, Ljubljana; Lev Kreft, filozof, Ljubljana; Janko Lozar, filozof, Ljubljana; Rastko Močnik, sociolog, Ljubljana; Andrej Ule, filozof, Ljubljana; Slavoj Žižek, filozof, Ljubljana.

Crna Gora:

Filip Kovačević, filozof, Podgorica/Kotor; Andrej Nikolaidis, pisac, Ulcinj; Milan Popović, pravnik, Podgorica; Milka Tadić Mijović, novinarka, Podgorica.

Ostali:

Goran Fejić, diplomat u mirovini, Pariz; Marjan Hajnal, filosof-humanist, Tel Aviv; Rada Iveković, filozofkinja i feministička teoretičarka, Pariz; Krunoslav Stojaković, historičar, Berlin; Darko Suvin, filozof, Lucca.

Dragan Malešević Tapi – *Egzodus* (ulje na platnu)

.....

POGLEDI

.....

Momo Pudar

novinar i publicista, Pariz

VEK DVADESET PRVI

Epochalnu promenu čovečanstva obaviće 21. vek. Proroci uzvikuju u ushićenju: u toku je preporod sveta. Sve se menja: čovek, društvo, znanje, civilizacija, zdravlje, biologija, rad, tehnologija, zcelo celokupna arhitektura čovečanstva. Život dobija bogatiju sadržinu, planeta obnavlja zdravlje, priroda se najavljuje strpljivo u željenom izdanju. Živećemo 2–3 decenije duže, raditi manje, rasonoda će biti svakodnevna, uz veštačku inteligenciju i mudre mašine bićemo sve umniji i moćniji. Srećni, raširenih ruku očekujemo blagostanje. Sve oko nas pokazuje, međutim, da naš svet nije voljen.

Obaveza je da priznamo: nijedna civilizacija u minulim vekovima i milenijumima nije bila sposobna da razreši osnovna zla našeg sveta: siromaštvo većine čovečanstva, bratoubilačke ratove, socijalnu nepravdu, rasizam, nepismenost, versku netrpeljivost, svakodnevno nasilje, izrabljivanje, ropstvo. Uporno traje brutalna podela na vladajuće i potčinjene, pismene i nepismene, site i gladne. Čitavi narodi tavore na periferiji života, nemoćni i poniženi. Istorija je, bez sumnje, uvek išla napred, ali ponekad koračajući stranputicom. Stoga ne treba žaliti što moć oružja i vlast jačih uzmiče korak po korak.

Minuli 20. vek je bio tragično posrtanje istorije, ljudi govore o „veku katastrofa“, poprištu dva svetska rata. Međutim, minuli vek nije potpuno crn, jer je otvorio kapije modernoj civilizaciji i uveo čovečanstvo u epohu trijumfa znanja, više nego bilo koji vek pre i posle Hrista. Vek 20. je bio, isto tako, pun istorijskih iznenađenja: serija revolucija, sahrana imperija, propast opakih ideologija, pojava „beba iz epruvete“ i kloniranih životinja, sjaj televizije, naježda mondijalizacije i, iznad svega, raskoš interneta. Vek je okončan samoubistvom SSSR-a, bez rata i ratišta, boljševičkim „incidentom istorije“. Hladni rat je ostao bez istinskog pobednika.

Poraz evropskog boljševizma je razoružao lenjinističku utopiju i verovanje u svet bez Boga. Staljinizam je svedočanstvo napuštene nade u svetsku proletersku revoluciju i gradnju sovjetskog realsocijalizma. Sada mnogi obnavljaju uspomene na zaboravljeno proročanstvo Marksa: „Nikada

neka društvena formacija ne propada pre nego što budu razvijene sve proizvodne snage na koje je ona dovoljno proširena, i nikada novi, viši odnosi proizvodnje, ne nastupaju pre nego što se materijalni uslovi njihove egzistencije nisu već rodili u krilu samog starog društva“. Sve ideologije su, inače, nestale kada su pokušale nasiljem i krvlju da poreknu tu većitu istinu.

Desilo se neočekivano: kraj evropskog boljševizma je označio početak krize amerikanizma. Danas je samoraspad sovjetskog režima praćen opštim socijalnim nazadovanjem pod bičem američke mondijalizacije i američkog izvitoperenog kapitalizma. Znači, nije to bio skok iz totalitarizma i terora u slobodu ljudi i naroda, ni pobjeda demokratije. Svet bez boljševizma je svet bez solidne „ravnoteže straha“ SSSR–SAD, čuvara svetskog mira minulih decenija. Nastala je rizična struktura sveta, koji se našao u čvrstom zagrljaju SAD-a, potčinjen volji jedine hipersile i bez željenog spokojstva. Mnoge činjenice su potvrdile da SAD nije više „svetionik demokratije“.

Na međi dva veka, vetar istorije je neočekivano počeo snažno da duva u jedra Azije. Sada Amerika mora da se navikava na svet u kojem nije vođa ni gazda, u kojem ne kontroliše bujanje snaga zemalja u preporodu, pre svega Kine. Stoga je otvorena svetska debata o budućnosti kapitalizma. Stvarnost nameće, odista, da se razmišlja o nasledstvu sveta američko-evropskog izdanja. U toku je životno, duhovno, socijalno i naučno oslobođanje većeg dela „trećeg sveta“, zarobljenog u siromaštvu i neznanju. To je neodoljiva zapovest epohalnog preobražaja planete u verovanju da će uspostavljanje novih granica kapitalizma biti revolucionarni bilans 21. veka.

Razumljivo, kapitalizam nije večit, ali će još dugo živeti. Pomodno ćaskanje o „izlasku iz kapitalizma“ ili o „smrti kapitalizma“ buknuo je povodom krize zapadnog vladanja svetom. Sada je svet više nego ikada kapitalistički, u zamiranju američko-evropskog modela, a učvršćivanju rivalskog kapitalizma, recimo kineskog porekla. Nije reč o skoku iz boljševizma u „državni kapitalizam“, nego o gradnji u trajanju 21. veka, strukture savremenog modela društvenog razvoja svetske zajednice. Zato traje sukob dva modela kapitalizma: Amerike i Kine. Oni će obeležiti dve epohe: 20. vek u nadmetanju kapitalizam–komunizam i 21. vek u sukobu kapitalizam protiv kapitalizma.

Okosnicu našeg veka činiće upravo suparništvo dva oblika kapitalizma u rađanju i umiranju. Zna se da moderno i savremeno uvek pobeđuje. Dakle, šansa je na strani Kine. Dok se epohe smenjuju, niko ne veruje niti očekuje „kraj istorije“. Ne može se verovati, takođe, u obnovu bipolarnosti planete, podeljene na demokratski i nedemokratski svet, što liči na podizanje nove „gvozdene zavese“ i očuvanje atmosfere hladnog rata. Doduše, NATO postoji, ali nije ideološki stožer i čvrst vojni savez, jer su Amerika i Evropa sistemski destabilizovane i moralno ponižene. Sada malo

ko sumnja u istorijsku misiju zemalja u nacionalnom preobražaju, nove motorne snage razvoja sveta.

Rastuća socijalna nepravda i vladanje zakona jačeg prete da 21. vek pretvore u „socijalnu buktinju“. Trijumf novca nad radom i parazitskog finansijskog kapitala nad fabričkim kapitalom mobiliše mase da spreče da žed za profitom razori socijalni život masa. Kapital je sve manje socijalan, pa francuski filozof i sociolog Alen Turen besno tvrdi: „Sve što je danas socijalno, samo je obilje ruševina. Napuštena je socijalna kultura“. Nova epoha ima, svakako, revolucionarne ambicije i veruje da će se u burama obaviti svestrana izmena strukture sveta, a ne samo smena političke vlasti. Međutim, parola „raskid sa kapitalizmom“ je lažna iluzija.

Novi model razvoja sveta svedoči da su prohujala vremena nasilnih, krvavih revolucija i njihovog ideološkog mita o stvaranju boljeg sveta. Proključalo epohalno sazrevanje vremena izbacuje na površinu bes milionskih masa, od „arapskog proleća“ do „osvajanja“ Volstrita i pobune u Londonu, Madridu, Parizu, Moskvi.... Mase bez vođe, ideologije i organizacije čine jezgro socijalnog bunta u Americi zbog porasta siromaštva, a u Kini zbog neuravnoteženog izlaska iz siromaštva. Mase hoće nešto što je van realnosti – „socijalnu revoluciju“! Ali opravdana je zebnja da se zalazi u magle planetarnih socijalnih nemira.

Istorija se našla između dva modela sveta, uslovno rečeno zapadnog i istočnog. Postoje, onda, dve vizije budućnosti. Istorija se mora opredeliti kojem ovozemaljskom svetu pripada. Eto prestrojavanja koje će odlučiti o sudbini 21. veka. Ekonomsko-socijalna kriza u Americi i Evropi već ugrožava vladajući model kapitalizma. „Više nego socijalna eksplozija, to je ubrzanje procesa razaranja i truljenja društvenog poretka Zapada“, tvrdi Rosanvalon, priznati teoretičar istorije demokratije. Sve počinje od istine: zapadni model razvoja društva zalazi u prošlost, zajedno sa „zapadnom demokratijom“. O budućnosti će odlučiti socijalna prava.

Svetska zajednica je ušla u ekonomski vek, u kome ne odlučuju ni politika, ni oružje. Sve najavljuje da će konačan bilans veka biti u znaku pobeđe ekonomskih vrednosti i socijalne demokratije, uzdignute iznad političke demokratije. Svetska banka tvrdi da će 2,7 milijardi ljudi kročiti u „životno stanje“ srednje klase do 2030. Radi se o masovnom izlasku iz siromaštva i neznanja ljudi i naroda. Tako se najavljuje trijumf istorije u novom izdanju. Dakle, idemo sigurno u socijalni preobražaj svetske zajednice, što ne znači socijalistički, pošto više ne postoji radnička klasa, već socijalna masa kao bujajuća energija u savremenim tokovima.

Osetno je uzmicanje Amerike i Evrope u ekonomskom, trgovinskom i finansijskom sektoru. Sedam najrazvijenijih zemalja Zapada, SAD, Japan, Nemačka, Francuska, Britanija, Italija i Kanada, postigle su mršav

ekonomski rast od 1,34% u periodu 2.000–2.010, dok su četiri vodeće zemlje u nacionalnom preobražaju, Kina, Indija, Rusija i Brazil, imale rast 6,52%. Znači, uloga je izmenjena: svetski razvoj više ne predvode SAD i EU. Državni dug biće Ahilova peta Zapada u 21. veku. Vlada SAD najavljuje da će dug preći 20.000 milijardi dolara do 2.020, a onda će ići do 50.000! Stoga dugovi SAD-a i EU prete da razbiju stabilnost međunarodnog bankarskog i deviznog tržišta!

Anatomija bruto dohotka zemalja otkriva da će još decenijama trajati podela na bogate i siromašne narode. Zemlje Severa su stekle teško dostižnu prednost. Godišnji prosečni dohodak Amerikanca iznosi oko 42.000 dolara, a Kineza 6.000. Svetski mozaik otkriva, takođe, da je dohodak po stanovniku u snažno razvijenoj Grupi 7 oko 40.000 dolara, a u BRIK oko 5.000. Akademija nauka u Pekingu predviđa da će Kinezi dostići životni standard današnje Španije tek kroz tri decenije. Uravnoteženje životnog standarda stanovnika Severa i Juga potrajaće u drugoj polovini 21. veka. Ali Kini već eksplozivno preči socijalna podela naroda na 300 miliona bogatih i 700 miliona siromašnih.

Svet strpljivo izlazi iz ratnotragičnog košmara, pa tokove vremena više ne oblikuje razorna sila već duh neimarstva čoveka, koji se rasterećuje istorijskog zla – rata. Ali ljudska zajednica neće biti bez oružja i bez ratnih avantura. Nastaviće se apsurdno stanje: nemoć sve moćnijeg oružja! Velike sile su svesne da globalni nuklearni rat nema pobednika i da obavezno traje većito nuklearno primirje. Apsolutna nuklearna moć je suočila svet sa dilemom: nuklearno samoubistvo ili trajnost života? Eto zašto je nepobediva nuklearna moć stalno na straži svetskog mira.

U hodu vremena sazrevaće protivrečna istina: istorija rata vodi u svet bez rata. Ipak, ljudi neće još dugo živeti u carstvu spokojstva, već u nuklearnom zarobljeništvu. Onda je dobro što ostaje na snazi nepisani nuklearni sporazum Kenedi-Hruščov, kojim je završeno nuklearno sučeljavanje dva planetarna kolosa u varničavo vreme hladnog rata. Šta on kaže? „Kubanska kriza“ nije uzrok nego posledica hladnog rata. Stoga se sve završilo u smirivanju duela, jer su mladi Kenedi i goropadni Hruščov položili nuklearno oružje pred snagom razuma. Tada je konačno napuštena strategija da je rasecanje čvora nuklearnog neprijateljstva moguće jedino upotrebom oružja.

Stratezi tvrde da nuklearna moć ima isključivo odbrambenu misiju. Niko ne pomišlja, da se odrekne sve moćnijeg nuklearnog arsenala. Obama je obnarodovao utopiju u „strateškom govoru“ u Pragu: hoćemo svet bez nuklearnog oružja! Obamina doktrina osveženih ambicija svetskog liderstva SAD-a živela je samo godinu dana i zaboravljena je kao propagandna izmišljotina. Velike sile znaju da je obavezna nuklearna „ravnoteža straha“

kako bi vladali oružano primirje i stabilnost sveta. Nuklearno oružje je većito, pa sporazumi SAD – Rusija o delimičnom nuklearnom razoružanju liče na diplomatsku lakrdiju. Zato je nuklearno oružje danas samo simbol prestiža.

U „nuklearni klub“ sada se ulazi bez kucanja. Nestao je nuklearni monopol pet velikih sila, više nije moguće sprečiti nezavisnu državu da bude nuklearno naoružana. To su već učinili protiv volje zakona Indija, Pakistan, Izrael i Severna Koreja, što znači da hladni rat nije istinski okončan. Ipak, ugled neke države više se ne temelji na sili oružja. Svet je sada bez vojnih imperija, izišao je iz vremena kada se vojnom silom pokoravalo i vladalo narodima. Ratne avanture su pokazale da biti oružano najmoćniji ne znači biti ratni pobjednik. Već se gromoglasno uzvikuje: *Adieu aux armes!* Ta želja stiže sa 21. vekom, ali je uvek iluzija.

Dominiranje planetom Evrope, potom Amerike, zasnivalo se na „kva-draturi moći“: vojnoj, ekonomskoj, proizvodnoj i trgovinskoj moći. Zakoni jačeg su obezbeđivali legitimitet njihovih interesa i političke volje. Istorijski prelom je nastao na međi 20. i 21. veka, kada je energija razvoja sveta počela da se seli u Aziju, u „carstvo siromaštva“. Čovečanstvo je krenulo ka miru, iako sve bolje naoružano. U toj protivrečnosti je istina: čovek neće sam ukrotiti zlo rata, već volja vremena, snaga svesti i zapovest progresa. Mir će prerasti u stanje ovozemaljske nužnosti, ne treba očekivati božiju apokalipsu. Nužna je „večnost života“, jer će se rat povući u beskonačnost vremena. Istini za volju, „večiti mir“ je utopija, ali kao svaka utopija, ona je predvorje nadiruće stvarnosti.

Danas svi znamo da Amerika i Evropa nisu više gospodarice sveta. Već je izbledela hladnoratovska pobjeda SAD-a, a poraženi su obnovili snagu u raspadu sistema boljševizma. Svetska zbivanja na startu veka su iznenadila mnoge stratege, jer „američki san“ o unitarnom svetu nije i neće biti java. Bitno izmenjen mozaik sveta nameće silama Zapada da preispitaju savezničku taktiku i strategiju, da bi mogle da prate ritam nemirnog vremena. Neophodan je *aggiornamento* u međunarodnim odnosima, u duhu dve osnovne istine: Amerika i Evropa privode kraju petovekovno vladanje planetom i nisu više motorna snaga svetskog razvoja.

Vrlo je rizično objaviti kraj hladnog rata, koji ostaje osnovno obeležje svetskog sukoba nacionalnih interesa Amerike, Evrope, Kine ili Rusije. Reč je o ratu nepoverenja i raspadu „ravnoteže straha“, koji uvek obeležavaju svaki hladni rat, što znači da on nije ni jedan, niti istovetan. Može se oceniti da sada traje očigledna suzdržanost na svetskom frontu hladnog rata, uvrežilo se saznanje da rat u nuklearno doba može biti jedino rat bez nuklearnog oružja. Stoga okončanje hladnoratovskog američko-sovjetskog sukoba ne znači danas ni pobjedu Amerike, niti poraz Rusije. Raspad SSSR

je etapa u istorijskom previranju svetske zajednice, ni početak, niti završetak hladnog rata.

Na mukama je Amerika, i danas vojno daleko nadmoćnija i ekonomski prva sila sveta. Nobelovac Jozef Štiglic u knjizi *Trijumf pohlepnosti* upozorava na samovoljnost i neobuzdanost SAD-a: „Što je zabrinjavajuće i za nas Amerikance: svet je izgubio sve iluzije u američki model kapitalizma. Diskreditovana je ideologija koju smo propovedali. Sav svet ne može, inače, prihvatiti *American way*. Mi nismo više glavno vrelo kapitala. Tri vodeće banke sveta su danas kineske. Kriza u toku je pokazala granice mogućnosti američkog modela i otkrila da je SAD nesposoban da rukovodi evolucijom svetskog ekonomskog sistema!“ Ovako oštra ocena čuje se sve češće u Americi.

Temeljna analiza američkog društva i američke stvarnosti upućuje *Njujork tajms* na zaključak: „Pre svega mora se obnoviti ljudski kapacitet Amerike. Potrebna je dinamična vlada da preokrene tu stagnaciju. Potom sledi rešavanje strukturnih problema koji mučno sputavaju ekonomiju. Socijalna neravnopravnost se produbljava, društvo se opasno ukočilo, nacija je suviše razdrobljena, ona ne napreduje, dok opada socijalno poverenje. Smanjenje uloge države neće magično obnoviti ranije osobine nacije. Sve je vezano za bumerang mondijalizacije, starenje nacije i slabljenje njenog kulturnog i tehnološkog progressa.“

Razlog što sada pričamo o Americi zacemento je uverenje da će svetska zbivanja u 21. veku, uprkos svemu, još nositi američki pečat. Amerika je utisnula dubok trag na stranicama istorije, dobrim i nedobrim činom. Sigurno je da bi svet bio daleko siromašniji da Amerika nije učinila što je učinila – dinamična i ambiciozna nacija, koja se nažalost na rizičnim putanjama opredelila za strategiju oružane sile, kulturu ratovanja i svetski imperijalizam. U svom Manifestu sudbine, koji nije napisan, ali je uklesan u vekovno neimarstvo hrabre nacije, jasno je dočaran osnovni cilj bića Amerike – biti nedodirljiva vladajuća planetarna supersila.

Evropa nije danas na Olimpu, gde smo je očekivali. Ona nema snagu, ni legitimitet, da bude čelnik sveta. Evropa je posustala i umorna, ona sada tapka u mestu. Evropljani su, inače, u velikom strahu pred buldožerom mondijalizacije. Često se čuje oštra kritika da se Evropa nije snašla u modernim tokovima istorije. Unija mora da ima, uprkos svim teškoćama, zajednička osnovna strateška uporišta za velike bitke u burnoj pojavi višecentrične svetske zajednice. Stoga Evropa ne sme ostati u stanju nesloge i nepoverenja, praktično razoružana pred ekonomskom i finansijskom snagom Kine, Indije i ostalih kolosa koji izlaze na površinu.

Da li Nemačka, sada ubedljivo vodeća nacija Evrope, ekonomski i politički džin, menja strategiju, pošto se potvrđuje da ekonomsko-socijalna

kriza ugrožava brižljivo građenu Evropsku uniju i njenu zajedničku monetu evro. Nemačka je uspela čeličnom radnom i budžetskom disciplinom da se jedina uspešno nosi sa tajfunskom krizom Unije. Odlučno je rečeno da vlada u Berlinu neće snositi posledice nacionalnog duga, ni budžetskog deficita članova zajednice 28 država. Evropski partneri se upozoravaju da se menjaju ekonomski interesi i partneri Nemačke, istina bez napuštanja nepokolebljivog opredeljenja za gradnju Evropske unije.

Dugoročna strategija Nemačke je usmerena na dve velike nacije van prostora Zapada – Kinu i Rusiju. Kina je sada osnovni partner Nemačke na ekonomskom planu, a vidljivo je umanjen značaj SAD-a u strateškom nastupu vlade u Berlinu. Ako se menjaju partneri, ne menjaju se saveznici. Nemačka ostaje atlantska sila, ali ne antiruska, što želi SAD. Odnosi sa Rusijom nisu stvaranje protivteže Americi, već čvrst nacionalizam Nemačka koji ne odobrava „američki imperijalizam“, posebno „američku kulturu ratovanja“. Nemci su dobro razumeli poruku tragične istorije, pre svega nacističkih godina. Doduše, može se dosta zameriti nacionalizmu saveznika na drugoj strani Rajne.

Dve su odlučujuće istine: srećna nemačka nacija ne može biti bez srećne Evrope, a onda nema Evrope bez Nemačke, ni Nemačke bez Evrope. Nemačka je danas više nego ikada evropska, pošto olujna kriza pretila novoj tvorevini Evrope, gde se nalaze njeni osnovni nacionalni interesi, pre svega ekonomski i trgovinski. Oko 65% nemačkog izvoza odlazi u Uniju. Zato nacionalističke ambicije Nemačke, danas prenatlažene i arogantne, zbunjuju Evropljane, posebno Francuze, koji ne prepuštaju zaboravu tragične decenije Bizmarkovog i Hitlerovog Rajha. Značajno je da na snazi ostaje neophodno francusko-nemačko evropsko savezništvo, daleko sadržajnije od dobrog susedstva.

Svet, inače, blagonaklono prati izgradnju moderne Evrope. Iz ratnih ruševina i imperijalnih ratova nicala je višedržavna tvorevina, čiji su narodi udružili talenat i vrednosti da bi oblikovali istoriji nepoznatu životnu zajednicu. Osnivač Unije Jean Monet je zapisao: „Zajednica je samo etapa na putu organizacije sveta sutra“. Opšta je želja da Unija bude „rastuća miroljubiva snaga“. Očekivalo se, pre svega, da Evropa doprinese ekonomsko-socijalnom razvoju zemalja koje su mukotrпно izlazile iz kolonijalnog vremena. Značajno je da je Unija zvanično viđena u Pekingju kao strateški partner Kine, koja priželjkuje da Evropa i Azija budu osovina 21. veka.

Kada se ocenjuje misija Evrope u 21. veku, obavezno je reći: Evropa je svetski ekonomski, trgovinski i monetarni činilac ograničene političke snage. Mnogi politikolozi ne isključuju mogućnost da Evropa izraste u alternativu američkom imperijalizmu. Takve prognoze su u zavisnosti od realnosti ideje o Evropi od Atlantika do Urala. Zna se da Rusija mnogo

očekuje od EU, ali za sada ne želi da bude njen član sa svim pravima i obavezama. Moskva je uverena da Unija još trpi američko strateško tutorstvo. Unija je dobro viđena na Istoku, što nije iskreno ubeđenje ljudi na američkom zapadu. SAD uvek sumnja u vernost Evropljana i korisnost Unije, velikog ekonomskog rivala.

Opšti preporod naroda Azije, koji sada zajedno gaze stazama ka svet-skim širinama, neočekivan je i osebujan tok istorije. Nema skoro ničega zajedničkog u tekućem ekonomskom preporodu Kine, Indije ili Rusije i već minulom nasilnom vekovnom usponu Amerike i Evrope na čelo sveta. Sada je reč o nacionalnom preporodu Azije, socijalnom oslobođenju azijskih masa i civilizatorskoj obnovi glomaznog mnogoljudnog kontinenta, bez otimanja tuđih vrednosti i dobara, konačno bez sile oružja i zakona jačeg. Takav nastup u nervoznom i nemirnom svetu je mudar, oprezan i racionalan. Stoga je 21. vek počeo u znaku „azijskog veka“, posle američkog 20. veka.

Dobro poznati američki „jastreb“ Robert Kagan tvrdi da se zemlja više ne okreće oko „demokratske osovine“ Amerika-Evropa, već oko autoritativnog tabora Kina-Rusija. On piše da se nudi „novi svetski red rival-skih interesa i ambicija velikih sila, u težnji da se stvaraju savezi i protiv-savezi u igrama koje podsećaju na diplomatiju 19. veka“. Kagan ne vodi računa da se izmenila struktura sveta, da umesto vojnih blokova i bipolarnе hladnoratovske podele planete sada ubrzano izrasta multipolarnost, u kojoj će autonomne biti Evropa, Afrika, Kina, Amerika, „carska“ Rusija, Južna Amerika, regionalna podeljena planeta.

Razaranje Libije je zloupotreba ovlašćenja Saveta bezbednosti i dokaz da Zapad druguje sa ratom, a ne stvara svetski mir. Pariz i Vašington su ratnu NATO operaciju propagandno lažno proglasili „pobedom demokratije“. Bilans operacije svedoči, naprotiv, da SAD i NATO nisu više neosporni „žandarm sveta“. Dve svetske činjenice potvrđuju promenu: prva, sve ubedljivije vlada snaga ekonomije, a ne snaga oružja, i druga, NATO nije što je bio, blokovski vojni savez „jedan za sve, svi za jednog“, već raštimovani ideološko-strateški orkestar koji održava atmosferu hladnog rata. Zato SAD nastoji da održi militarizaciju sveta, jer svud vidi neprijatelje i sumnja u vernost saveznika.

Svi znamo da struktura moći i vlasti u 21. veku ne odgovara strateškom odnosu snaga velikih nacija u prošlom veku. Kina je vodeća ekonomsko-proizvodno-trgovinska sila, a Rusija nuklearni džin koji neutrališe, praktično „razoružava“ nuklearnu moć zapadnih sila. Zato je NATO sveden na regionalnu atlantsku vrednost, što vodi do zaključka da je propao pokušaj Klintona i Buša da se organizuje „globalni NATO pakt“ od Aljaske do Japana i Australije, a preko Evrope i Azije. Već niz godina u stalnom je

porastu društvo BRIK, prema kojima gravitiraju glavni tokovi ekonomske, finansijske, socijalne i tehnološke snage sveta.

Kina je zagonetka 21. veka, opasna i rizična zagonetka u neizvesnom i nasilnom svetu. Iako je nezahvalno prorokovati u burnom menjanju stvarnosti, može se tvrditi da će naš vek biti u znaku kineskih dragona. Jedino je pitanje da li će oni svim masama donositi željeno dobro. Kina danas ohrabruje, jer njeni uspesi u nacionalnom preobražaju nemaju istorijski presedan. Za ciglo 3–4 decenije ostvaren je viševekovni podvig: Kina se sa dna siromaštva i neznanja uzdiže na ekonomski Olimp čovečanstva. Munjevitost koja iznenađuje, zbunjuje, izaziva zebnju, pošto se milijarda poniženih, do pre pola veka 80% nepismenih, priprema da preuzme svetsko kormilo u društvu s narodima Azije.

„Kina ima snažan vetar u jedra, tvrdi Fransis Fukujama. Mnogi Kinezi u otporu tekućoj finansijskoj krizi vide potvrdu vrednosti njihovog sistema i početak ere u kojoj liberalne ideje američke proizvodnje neće biti dominirajuće. Društveni sektor ponovo je u modi. Sistematsko oduševljenje svim što je bilo američko ustupilo je mesto potpuno drugoj viziji sveta i kritici slabosti Amerike, kod izvesnih skoro prezir. Ne iznenađuje, onda, što ankete kažu da Kinezi smatraju da je njihova zemlja na dobrom putu. Kineski model je sui generis, njegov osoben administrativni model je teško opisati, još teže imitirati.“

Kina u novom izdanju zabrinjava, upečatljivo je uverenje Amerike i Evrope. „Kina nas plaši“, američka je poštapalica. Žiskar Desten, vrstan poznavalac Kine, zastupa spokojniju ocenu, kada tvrdi da je „kineski narod istorijska skromnost“. On dodaje: „Kineska kultura, taoistička ili kampučijska, zasnovana je na harmoniji, a ne dominaciji. Kinezi nisu nikada bili teritorijalni imperijalisti. Njihova vizija nije širenje imperije, već usavršavanje uslova njihovog življenja. Oni ne trpe ugrožavanje celovitosti njihove zemlje, zbog toga su spremni da rizikuju rat. Zato sudbina Tajvana i Tibeta ima vitalan značaj, jer Kinezi ne podnose komadanje otadžbine.“

U odnosima velesila Istoka i Zapada sve je više ekonomskih partnera, a sve manje vojnih saveznika. Zvanična Amerika ne veruje, na primer, u solidarnost i vernost Nemačke i Francuske, nacija osnivača NATO pakta. Više nema sumnje, ekonomski i ideološki partneri se ne uzdižu u sfere strateških saveznika. Niko nije spreman da ratuje za tuđe interese. Rat NATO pakta u Avganistanu je američki rat. „Mi nismo u ratu“, zvaničan je stav Francuske. Možda je zato evroazijsko-kineska strana mirnija nego olujne krize i potezanje moći oružja na Zapadu. Atmosfera nepoverenja i podozrenja uveliko vlada među vodećim silama. Svako se plaši tuđeg okruženja.

SAD i NATO nisu opasnost za Rusiju i Kinu u sadašnjem odnosu međunarodnih snaga. NATO životari kao proizvod planetarnog hladnog

rata protiv SSSR. Strateški odnosi Amerike i Rusije ostaju u suštini oni iz hladnog rata, koji je sada uspavan, ali nije iskorenjen. Samim tim je utopija pretvaranje SAD-a i Rusije u nuklearne saveznike i ulazak Rusije u NATO, što uporno prorokuju američki stratezi, recimo Bžežinski, i što je pominjano u strateškom vrhu Amerike prilikom ulaska Obame u Belu kuću. Drama u Avganistanu i „sveti rat“ džihadista usloveli su, doduše, podudarnost izvesnih perifernih interesa Rusije, Amerike i NATO saveznika, ali ništa više.

Uzmicanje sila Zapada na planetarnom frontu oslabilo je značaj NATO pakta, naročito u Evropi. SAD je morao odustati od uključenja Ukrajine i Gruzije u Pakt, jer bi to bitno izmenilo i ugrozilo bezbednost Rusije od Baltika do Kavkaza. Geostratezi SAD-a su uvereni da bi tada bio kraj svim imperijalnim ambicijama Rusije. No strateška pažnja je već usmerena na azijsko područje, posebno Daleki istok i Pacifik, glavno vojnobezbedonosno uporište SAD-a. Amerika nije očekivala Kinu na startu 21. veka, znatno opasniju od SSSR. Osim toga, sada Kina i Rusija temeljito modernizuju vojnu moć, što plaši Ameriku. Zato ne prestaje trka u naoružanju.

Uzavrelo Korejsko poluostrvo, onda „vrući“ Tajvan, iza koga stoji nestrpilivi Japan, svaki dan izrazitije nacionalistički i vojno ambiciozniji, nameću zaključak da će odnosi Amerika-Kina najviše odlučivati o svetskom miru u 21. veku. Savremeni odnosi velikih sila podsećaju na izvestan način na ostatke hladnoratovskog stanja SSSR-SAD. Bitnost tadašnjih odnosa Istok-Zapad ili kapitalizam-komunizam, preciznije boljševizam, daje sada stratešku vrednost Rusiji u američko-kineskom nadmetanju u Aziji, posebno na pacifičkoj obali, gde su Rusi starosedeooci. Zato zapadna nagađanja o približavanju Rusije i NATO pakta Peking doživljava kao antikineska.

Tvrdooglavo nastojanje SAD-a da nametne Evropi sistem antiraketne zaštite zbog navodnih pretnji sa „istočne strane“, gde se posebno pominje Iran, ima tri cilja: prvi, čvrsto uključiti nerusku Evropu u američki nuklearni sistem i nuklearno razoružati Francusku, što znači dugoročno ušančiti liderstvo i tutorstva SAD-a u Evropskoj uniji i Atlantskom savezu; drugi, postići nuklearnu prednost na evropskom tlu i držati pod kontrolom nuklearnu moć i prvorazredne strateške interese Rusije; treći, evropske članice NATO pakta svrstati u „antiislamski tabor“ i zaustaviti prodor islama. Konačno, SAD nastoji da spreči dalje strateško nazadovanje posle poraza u Iraku i Avganistanu.

Strateške manipulacije SAD-a preko ruskog Urala Peking ne gleda dobronamerno. SAD je nastupio ambiciozno, naročito na prostorima bivšeg SSSR, kada je bio opčinjen hladnoratovskom pobedom. Prve vojne baze SAD su se našle u centralnoj Aziji, da bi se projektovani „globalni NATO“ približio azijskim granicama Rusije i Kine. Stoga je neophodna

analiza rusko-kineskih odnosa, posebno njihovo strateško partnerstvo, izraženo u zajedničkom zahtevu da SAD napusti vojno prisustvo između Rusije i Kine. Svetsko prestrojavanje strateških vrednosti na tle Azije, podstaklo je Moskvu i Peking da obezbede podudarnost interesa i stvore „antinatovski tabor“ u Aziji.

Izuzetno složeno i rizično međunarodno stanje, koje se munjevito menja, nalaže Rusiji da ne učini ništa, posebno u odnosima sa Amerikom, što bi moglo negativno da utiče na njenu saradnju sa Kinom. Nerazumno je da Rusija u strateškim težnjama u 21. veku polaže više na saradnju sa Amerikom nego sa Kinom. Moskva računa na dugoročno nazadovanje SAD-a, dok Kina neumoljivo izrasta u vodeću silu sveta, na granici Sibira, ruske riznice Kini neophodnih sirovina. Utopija je, onda, očekivati vojno savezništvo u „trojstvu“ SAD, Kina, Rusija, koje bi činilo jezgro harmoničnog 21. veka. Svakako, još nije sazrelo vreme da svet bude rasterećen hladnoratovske atmosfere.

Arhitekturu modernog sveta uspostaviće stvarnost veka u neizvesnosti i nestabilnosti. Nije sigurno, shodno sadašnjem viđenju, da će „trojstvo“ živeti u spokojstvu. Prevazilaženje blokovske podele SSSR-SAD neće, sigurno, prerasti u američko-kinesku bezrizičnu vladajuću bipolarnost sveta. Rusija razume da nisu poželjni ni preterano prijateljstvo, ni neprijateljstvo u njenim odnosima sa Kinom i Amerikom. Taj stav joj nalaže antiruska orijentacija NATO pakta i Evropske unije. Ista strateška neizvesnost važi za odnose Amerika-Kina. Kolosalna je zabluda, bez sumnje, da će azijski i američki gigant vladati zajednički svetom udruženih interesa i istog cilja.

Višecentrični svet se uzdigao iznad vojnih blokova, dok su planetarne ideologije izgubile značaj, pošto danas ekonomija odlučuje o međunarodnoj stabilnosti ili nestabilnosti. Besmislica je povratak boljševizma 20. veka i obnova SSSR. Isključeno je, međutim, da ekonomski blokovi zamene vojnoblokovski svet nedavne prošlosti. Nacionalni interesi velesila ostaće na snazi i biti osnov svetskih protivrečnosti. Šteta je što Evropa nije uspela da postane, što se očekivalo, model nada željene budućnosti. Sada je jasno da Evropa bez udružene Rusije ne može biti snažan izvor svetuskog mira i sopstvenog progressa. Međutim, vek dvadesetprvi će nalažati njihovo zajedništvo.

Hantingtonov *Sukob civilizacija* je stekao, uprkos globalne kritike, izvesne pristalice u toku ratnih avantura čelnika američke moći, što je zaoštrilo ambicije „svetog rata“ džihadske proizvodnje. Hantington je tvrdio da će modernizacija i industrijalizacija Kine i Indije vratiti Aziji sjaj velike civilizacije, koja je već sada dinamičnija i maštovitija od zapadne. Hantington je otišao dalje u proročanstvo, najavljujući sukob civilizacija Zapad-Orijent, konkretno SAD-a i Evrope protiv islama i kampučizma.

Muslimanski narodi su dugo bili na strani Zapada, sada sve kaže da će se okrenuti ka azijskom Istoku. Tako da niko ne veruje da će oslabljene zapadne sile krenuti u „rat civilizacija“.

Eto zašto 21. vek neće biti kopija kobnog 20. veka. Pre svega, vladace ekonomija i moć novca nad politikom rata i strategijom oružja. Taj sudbonosan preokret stvoriće moderni planetarni mozaik, gde će ekonomske pobede zameniti vojna osvajanja. Ništa ne garantuje da će Amerika i Evropa ostati atlantski saveznici u 21. veku. Direktor Instituta Evropske unije za studije bezbednosti Alvaro de Vaskonselos kaže da na vidiku „nije svet u nadmetanju velikih sila za vladanje planetom, niti sklapanje vojnih saveza velikih sila“. Svađe će potrajati, ali neće izazvati svetski rat. Svet je, odista, u smeni dva različita modela razvoja sveta.

Preuranjeno je najavljivati „postamerički svet“, o čemu propovedaju američki stratezi. Pogrešno je izjednačavati američku naciju i njenu istorijsku sposobnost sa američkim hegemonizmom i imperijalizmom, sada u ozbiljnom opadanju. Pravedno je reći: svet bez stvaralačke Amerike – ne, svet bez ratnih avantura Amerike – da. Postepeno nestajanje američkog imperijalizma je neizbežan zakon istorije, obeležen propašću svih vojnih imperija u minulim vekovima. Stičem uverenje da će umiranje američke vojne imperije biti istorijski nestanak poslednje vojne imperije koja je htela sama da vlada planetom. Amerika će tada postati normalna država.

Nameće se zaključak da nije moguće sprečiti kraj civilizacije svetskog rata. Međuzavisnost država je zapovest istorije. Već sazrevaju maštovite ideje o modernoj arhitektonskoj strukturi i zajedničkom upravljanju svetskom zajednicom, najavljujući konkretno pojavu „planetarnih interesa“. Edgar Moren, francuski sociolog i profesor na univerzitetima Amerike i Evrope, spominje „planetarni patriotizam“ u duhu buđenja „međunarodne svesti“, zasnovane na prvoj istini istorije da ljudi žive na istoj planeti u tokovima univerzalne prosvetćenosti. Eto tvrdnje o pojavi sveta u obliku „planetarnog sela“.

Odomaćivanje pojmova harmonični svet, planetarni interesi, planetarni patriotizam, zajedničko upravljanje svetom, miroljubivo takmičenje, sve u svemu, taj svetski *vox populi*, izgleda hoće da nas ubedi da se postepeno opraštamo od „sveta prošlosti“, kako Hu Đintao već nazva svet u kojem živimo. Sada se vodeće zemlje Zapada pompezno nazivaju „slobodni svet“. Američki „jastrebovi“ redovno govore o „demokratskom svetu i svetu varvara“. SAD je nekoliko puta nastojao da organizuju Svetski demokratski savez, modernu varijantu dominacije svetom. Francuska je odlučno rekla – ne! Pariz je odbio, zajedno sa Berlinom, da sudbina Evrope zavisi od strateške povezanosti sa sistemom, ideologijom i kulturom Amerike.

Američka nada je crnoputi Barak Obama. Fransis Fukujama tvrdi ushićeno da je „izbor Obame izvanredna prilika SAD-a da ponovo utvrdi

svoj model, kako ekonomski i socijalni, tako odnos prema spoljnjem svetu. Glavni zadatak Obame nije jednostavna promena političke vlasti, već preurediti Ameriku u oblasti ideja“. Amerika nije danas bez vojne moći i ekonomske snage, ali je zašla u besplodnost ideja, ostala bez svrsishodne vizije budućnosti, a sigurno je da *american dream* neće biti java, niti stvarnost američki uni-svet. Fukujama tvrdi da SAD ne može da „usmeruje tekuću krizu i obnovi svoju verodostojnost u novoj epohi“.

Njegov je zahtev da se napuste ideje koje su vladale u vreme Regana: prvo, nužno je obustaviti neregulisano upravljanje ekonomijom; drugo, promašaj Regana je uverenje da je „država problem, a ne rešenje problema“; on je politički sistem SAD-a učinio nesposobnim da se suoči sa velikom krizom; treće, strateška greška je bilo zasnivanje spoljne politike SAD-a na „jačanju vojne moći u borbi demokratije protiv diktature“. Fukujama kaže da je „američka hegemonija uvek bila iluzija, što pokazuje naša nesposobnost da pacifikujemo Avganistan“. Amerikanac koji je hladnoratovski trijumf SAD-a proglasio „krajem istorije“ i „konačnom pobedom demokratije i tržišta“, sada se pita da li će Obama „voditi Ameriku u svestranu promenu ideologije, što će potrajati celu generaciju. Zadatak Obame je da pokrene solidnu politiku poverenja u Ameriku“. Još se pitamo, nastavlja Fukujama, „da li će Obama jasno utvrditi široke ideje koje će definisati modernu epohu. Već je sazrelo stanje za velike poduhvate, što sadašnjost čini zabrinjavajućom i izazovnom“. Analizu današnje Amerike Fukujama završava rečima skromnosti i neizvesnosti: pričekajmo da bismo videli šta će učiniti Barak Obama.

Nijedna velika sila nije sposobna da se sama nosi sa kriznim mukama sveta, zašlog u međuzavisnost, novo obeležje međudržavnih odnosa. Stoga mondijalizacija nameće početne oblike „svetskog upravljanja“, zasnovanog na podudarnosti određenih interesa vodećih država. Jer moć svih sila danas je relativna. U tom viđenju sveta dobro je došlo stvaranje G-20, udruženih vodećih država Severa i Juga, koje ostvaruju oko 80% svetskog bruto dohotka. Onda ne treba očekivati Hantingtonov „sukob civilizacija“, koji poziva sile Zapada na frontalni obračun sa islamsko-konfućijskim masama. Cilj je sprečiti preporod Kine, Indije i ostalih žrtava vekovne moći Zapada.

Ratne avanture u muslimanskom svetu, recimo Irak, Avganistan ili Libija, izvoz su zapadnog rata u svet siromašnih i nepismenih. „Reč je o novoj epizodi bujanja nacionalizma u slici i prilici, kao što je sukob koji je okrvavio Balkan u 90-tim godinama. To je klasičan izraz sukoba interesa moćnih država i istorijske napetosti u svetskim zonama kriza“, kaže Alvaro de Vaskonselos. Žarišta velike krize su buknuła gde nisu očekivana: u svetu islama. Pobuna masa bez životne nade obeležiće 21. vek i korenito promeniti vekovni odnos Zapad-Orijent. Prvi put je milijarda buntovnih muslimana ušla u svetsku arenu i poručila ambiciozno da može da menja svet.

Islam je suočio celi svet sa vrlo rizičnim izazovima, čiji ishod je van domašaja proroka. Za sada Zapad nije ispravno shvatio sadržinu i cilj pobune vernika Alaha. Istina je jedna: konačan ishod pobune siromašnih naroda je neizvestan, može biti dobrodošao istorijski preobražaj ili zapadanje u močvare građanskog rata. Mučan život je vrelo pobune, a ne demokratija. Munjevito obaranje trulih režima je zbunilo zapadne državnike, od Sarkozija do Obame, uverene da se „demokratski islam“ konačno njima pridružio. Kakva zabluda! Trule diktature se ruše za nekoliko dana, ali cilj masa je uzvišeniji, raskidanje okova nasilne domaće oligarhije.

Istorija nikada ne menja smer; iako njeni tokovi teku cik-cak, ali uvek napred. Njena je večita poruka da su velike pobede progresa uvek poraz zlih ideologija. Svaki neimarski podvig nauke sigurno, dotle, menja svet, ali to nije kraj istorije. Savremeni tokovi najavljuju novu civilizaciju, novi razvoj čovečanstva, novu kulturu vlasti, koji zajednički potiskuju u prošlost društveni red zasnovan na opštoj neravnopravnosti naroda i socijalnoj nepravdi radnih masa. Danas je vidljivo da se napreduje ka vremenu obogaćenijih ljudskih vrednosti i svetlosti znanja. Stoga treba verovati u „snagu utopije“ i „moć volje“

Ilija Marković
aforističar, Novi Sad

AFORIZAM KAO POSLEDNJI BEDEM ODBRANE (7)
Teme i dileme oko zabrane političkih udruženja

1.

Na glavnom ulazu piše: „Ulaz otpozadi!“
Odmah se vraćam. Dođite sutra.
„Slobodno!“ – ču se glas iz ćelije.
Verbalni delikt se vraća na mala vrata, delikvent – na velika.
Ništa nije kako je.
Kad je miš u ruci pravde, virus prevare je na ekranu.
Ako vas televizija ubija u pojam, vi ste saučesnik u zločinu.
Molimo vladu da ne ukida TV pretplatu. Platićemo, samo da ih ne gledamo!
I ruka pravde savija se u laktu.
Nikada nismo živeli bolje.
Telohranitelji čuvaju majmune. Da ne ponove grešku.
Gladni slušaju otvorenih usta dok ih budale kljukaju glupostima.
Holandija otima zemlju od mora. Srbija kopni u mrtvom moru.
U mrtvom moru niko ne vidi dno.
Istina je u sredini. Između duplog dna.
Administrativni prelaz je svaka stopa zemlje gde vas pređe administracija.
Priplodno grlo odbacuje najveći rod.
Vlast je pokvarena koliko je teška zabluda o njenoj moći.
Ko je žedan istine, pije batine na prazan stomak.
Ako vas unutrašnji organi prate u stopu, vaša je bezbednost na najvišem nivou.
Zvučni grafiti imaju poseban šmek u prdekani.

2.

Kad bismo očistili Srbiju od svega i svačega, ne bi ostalo ništa.
Da smo pre videli malo zlo, ne bismo prevideli veliko.
Mali je na dobrom putu da postane veliki problem.
Kad se nađu zlo i gore, naprave koaliciju.
Slepom vođi štap krči put.
Pred zakonom su svi jednaki, ali nije zakon pred svima.
Budite parlamentarni! Ne budite poslanike koji sanjaju vaše snove.

U igri jedan na jedan, jedan je izigrao jedan narod.
Da ste iskoristili energiju vetra, ne bi vas oduvali jebivetri.
Biramo jedne, izaberemo druge, treći nam dođu glave.
Niste vi za politiku. Ona je iza vas.
Kad politika okrene dnevni list, ukaže se druga polovina istine.
Jedan ministar laže, drugi krade, treći radi za obojicu.
Što je aplauz jači, strah je veći.
Da ste igrali glavom, a ne petom, ne bi vam peta kolona došla glave.
Opijeni vlašću piju da zaborave šta su bili.
Štap i njegova senka su kazaljke vremena u kome živimo.
U Ivinom vozu mali Sloba je veliki.
Kapo ima veći ucenjivački kapacitet pod šajkačom.
Problem je interne prirode: ili ste vi u vlasti ili je vlast u vama.
Cenzor čita između reči.
Da doušnici imaju veze s mozgom, osluškivali bi glas svoje savesti.

3.

Pouka o pravnom leku upućena je gorili u čoveku.
Kako se kalio čelik, tako se čeličio kal.
Koliki je raskorak između demokratije i demagogije, znaju jebivetri.
Nije uslov da vođa bude slep, već da mu slepo verujete.
Put izlaska iz krize je dvosmeran.
Ko ima vlastito ja, nema šta da traži u vlasti.

.....

INTERVJU

.....

Miloš Teodorović
novinar, Beograd

TOPOM NA VRAPCA *

Dok u Ustavnom sudu raspravljaju o zabrani Pokreta „1389“, u toj organizaciji najavljuju da će do kraja leta prerasti u političku partiju. Registracija bi se vremenski mogla poklopiti sa suđenjem jednom od lidera „1389“, Miši Vaciću, po optužbi za rasnu diskriminaciju i ilegalno držanje oružja. Već je iza rešetaka odležao 30 dana zbog organizovanja zabranjenog skupa iz 2009. godine (u vreme neuspele Parade ponosa). Događa li se baš ono o čemu je profesor Pravnog fakulteta Jovica Trkulja govorio prvog dana rasprave pred Ustavnim sudom o „1389“? „Iskustvo država u kojima postoje razrađeni mehanizmi zabrane uči da one mogu biti kontraproduktivne. Grupe protiv kojih su usmerene time se revitalizuju, podiže im se rejting i sa margina političkog života stavljaju ih u središte. Od značajnijih političkih grupa mogu da narastu do razmera koje ugrožavaju demokratiju“, pojasnio nam je Trkulja. Da li se u tom upozorenju nazire put kojim bi se mogao kretati i „1389“? Vacić navodi da su na ivici da sakupe 10.000 potpisa potrebnih za registraciju i ne veruje da će ih odluka Ustavnog suda, kakva god da bude, u tome sprečiti.

Odlučno, ali neprecizno, odgovara državni sekretar u Ministarstvu pravde Slobodan Homen. Ne kaže da osnivanje partije neće biti dozvoljeno, ali navodi da je tako nešto malo verovatno: „Ono što važi za nevladine organizacije važi i za političke stranke koje izazivaju nacionalnu, versku, rasnu mržnju. Siguran sam da će nadležno Ministarstvo za državnu upravu i lokalnu samoupravu na osnovu toga ceniti ako i kada oni podnesu zahtev za registraciju.“ U toj proceni, naglašava Homen, ključan će biti broj sudskih presuda koje se koriste kao dokaz da li je većina pojedinaca iz određene organizacije činila krivično delo pozivajući se pri tome na ideologiju koju zastupaju. „Nije bitna samo misao, već da pojedinci nastupaju po određenoj ideologiji. Nasilno upadanje na tribine, prekidanje Parade ponosa, izazivanje nereda na mitinzima, sigurno nije delovanje kojim sprovodite ideologiju, nego klasično vršenje nasilja“, kaže Homen.

* NIN, 30. jun 2011.

Presuda izrečena Miši Vaciću, nedavna od dve godine zatvora za ličera „Obraza“ Mladena Obradovića, ili jednogodišnja za čelnika „Nacionalnog stroja“ Gorana Davidovića Firera i druge, mogu poslužiti kao osnov po kom će se pravdati zabranjivanje. Tako bi, zahvaljujući delima, bila inkriminisana ideologija koja je delo inspirisala – pri čemu razlika između jednog i drugog postaje manje bitna, jer baš kao što će delo biti kažnjivo, tako će i misao postati nepoželjna. „Najvažniji je razlog zbog kog se te organizacije zabranjuju“, kaže profesor britanskog Notingham Trent univerziteta Jovan Bajford. Ovaj analitičar ovdašnjih desničarskih grupacija uverava da bi bilo pogrešno bilo koju zabraniti zbog političkih stavova, s obzirom na to da se oni često ne razlikuju od stavova nekih partija. „Ako bi neko zabranio ‘1389’ zato što oni negiraju Srebrenicu, onda treba pitati koliko poslanika u Skupštini zastupa isti stav.“

Sa druge strane okeana, srećna što je glavu na ramenima sačuvala, raspravu prati Majda Puača. Peti je mesec kako je ova aktivistkinja „Qeer Beograda“ napustila Srbiju, u nadi da će u Njujorku – gde je sada – i ostat. „Osećam se slobodno. Uživam u anonimnosti. Moja različitost je najnormalnije prihvaćena“, kaže Puača, jedna od retkih beogradskih lezbijki koja se javno i hrabro deklarirala. Njen aktivizam u Srbiji bio je praćen nizom fizičkih napada, a kulminacija je bila 2009. godina, u vreme priprema za Paradu, kada je „1389“ na Fejsbuku objavio njenu fotografiju, adresu i broj telefona. „To nije sloboda govora. Nije sloboda kada kažete ‘ubij pedera’. To se zove poziv na ubistvo“, kaže. „Kako ja, tako i mnogi drugi, opravdano smatramo da su organizacije poput ‘1389’ i Obraza formirane od određenih službi za koje, zapravo, obavljaju prljave poslove. Država, mora da se odredi. Jer mnogo toga što se događalo poslednjih godina govorilo je da su oni nedodirljivi. Zabranom bi država pokazala da ih ne štiti.“

Jovan Bajford dopunjava da odluka o tome da li neku organizaciju vredi zabranjivati zavisi od toga kako je organizovana. „Ako gledate Racionaliste, koji postoje samo u virtualnom svetu, onda od zabrane nema ništa. Ali ako postoje organizacije koje imaju prostorije, mobilne telefone, toki-vokije, račune u banci, štampariju i tako dalje, onda u tom slučaju možete da ih zabranite.“ Efekat bi bio postignut jer bi, dodaje Bajford, svako ko bi sarađivao sa zabranjenom grupom mogao biti krivično gonjen. Ali ništa od toga ne može garantovati da bi ideja koju zastupaju desničari, zamrla. Profesor Trkulja podseća da su upravo u Srbiji zabrana Komunističke partije 1920. godine i proterivanje „Otpora“ krajem devedesetih, za posledicu imale eksploziju oba pokreta. Analizirajući Statut „1389“ on ne uočava elemente koji su u suprotnosti 55. članu Ustava, koji zabranjuje izazivanje nacionalne ili verske mržnje (što, na primer, nije bio slučaj sa „Nacionalnim strojem“ koji zagovara biološki čiste rase). „To nije pitanje za Ustavni sud, već za tužilaštvo, policiju, sudove. Mislim da nije dobro da

se za sankcionisanje svakog minornog pokreta poteže Ustavni sud, da se iz topa puca u vrapca.“ Ovom metaforom Trkulja dovodi do zaključka kojim insistira da ne brani prozване organizacije, nego demokratiju: „Ukoliko se prihvate zahtevi za zabranu udruženja građana, juče 'Nacionalnog stroja', danas '1389', sutra 'Obraza' ili 'Anarhosindikalista', otvoriće se vrata za gušenje Ustavom zajamčenih sloboda“.

Da govorimo o problemu koji pokazuje koliko u pravu stvari nisu crno-bele, pokazuje suprotni stav profesorke Marije Draškić, sudije Ustavnog suda. Ona je privukla pažnju metaforama kojima je pokušala da objasni opravdanost zabrane „Nacionalnog stroja“. Prepričavajući odlomke iz kultnog filma „Kabare“, govorila je da fašizam jeste ideologija koja raste i postaje pogubnija ukoliko je tolerišete. Opravdava time ideju o njegovom sasecanju, dok je još na margini. Zato veruje da odluke o zabrani jačaju demokratski potencijal srpskog društva. „Naš demokratski potencijal je upravo bio uzdrman nedavnom presudom Evropskog suda pravde koji je Srbiju osudio za genocid u Srebrenici, ali ne za izvršeni nego za to što ga nije sprečila i kaznila na odgovarajući način. Prema tome, Srbija je imala kontakt sa nečim što je veoma opasno. Mislim da je dobro podsetiti društvo i od institucije kakav je Ustavni sud da takvim ideologijama ovde nema mesta“, kaže sudija Draškić.

Čini li ona ono što se u Srbiji i danas mnogi ustručavaju?

Retki su oni koji će jasno ideologiju koja je Srbiju devedesetih odvela na put zločina, zbog čega je globalno žigosana, nazvati fašističkom. Da li baštinjenjem tih pogubnih vrednosti, organizacije koje su na udaru, baštine zapravo fašizam?

Jedanaest godina posle pada Miloševića, u Srbiji postoje dva oštro suprotstavljena pola – na jednom su oni koji veruju da je suštinski zaokret mogao biti učinjen samo da su njegovi naslednici imali hrabrosti da sve zablude iz devedesetih objedine jednim imenom, a na drugom oni koji svako razmišljanje u pravcu povezivanja Srbije sa fašizmom karakterišu kao izdaju. Pragmatični razlozi dodatno su nametali izbegavanje te teške teme: u šarenolikim redovima nove vlasti bili su jaki i oni koji su se rešili Miloševića, ali ne i nacionalizma koji je njega uzdigao. Danas se, čak, može navesti i niz situacija, poput sukoba iz noći mitinga „Kosovo je Srbija“, za koje je sve manje sumnje da su iza ekstremista stajale tada vladajuće političke strukture. Priča se uvek tu vraća, navodi Jovan Bajford, jer: „Jasno je da organizacije o kojima je reč postoje u svim zemljama, ali one ni u razvijenoj državi nisu toliko blizu mejnstrimu koliko su u Srbiji. Ali odgovornost za to snosi mejnstrim, ne ekstremisti.“

U Srbiji nije rasvetljen lanac koji eventualno povezuje ekstremiste, a što posebno važi za otvoreno fašističke grupe. „Nacionalni stroj“ jeste

potpao pod zabranu, ali nije jasno kolika je snaga ogranaka međunarodnih organizacija kao što je „Krv i čast“. Prošetajte se samo do beogradskog Zelenog venca i uverite se da su ovde i te kako prisutni. Naime, spomen-ploča glumcu Draganu Maksimoviću, na smrt prebijenom 2001. godine od strane grupe skinhedsa samo zato što su mislili da je Rom, postavljena na mestu zločina, mesecima je precrtana, a ispod nje ispisano „C-18“.

Teško da je jezivija poruka mogla biti upućena nesrećnom glumcu od ispisivanja imena fašističke organizacije „Combat 18“, koja je svoje ime osmislila kombinovanjem pozicije koju u latiničnom pismu imaju prva slova Hitlerovog imena i prezimena (A i X). Ona je zabranjena u Velikoj Britaniji, a slične organizacije su zabranjene i u Francuskoj, ali se mnoge kriju iza registrovanih ultradesničarskih grupa. U Italiji partije slične ideologije decenijama opstaju u parlamentu, a jednu od njih vodi Musolinijeva unuka koja podržava premijera Berlusconija U Nemačkoj, nakon posleratne stroge denacifikacije, neonacistički pokret je ojačao nakon pada Berlinskog zida, što je donekle kulminiralo pre tri meseca kada je svega 5.000 glasova falilo Nacionalsocijalističkoj partiji da uđe u Skupštinu pokrajine Saksonije.

Situacija u istočnoevropskim državama je posebno šokantna, pri čemu administracije primenjuju kombinaciju mera zabrane i sudskog progona. Redovno su neonacisti u Slovačkoj na sudu zbog napada na Rome. U Mađarskoj se pretpostavljalo da postoji najmanje osam tajnih logora za obuku neonacista.

No, nigde fašisti nisu tako slobodni kao što su u SAD. Procenjuje se da tu postoji skoro 160 neonacističkih organizacija i na desetine hiljada pristalica. Potpuno različito od Evrope gde se toliko energije troši kako bi se sputala pretnja koja je duboko ukorenjena u sećanju Starog kontinenta. Uverila se u to od svog dolaska u Njujork i Majda Puača: „Ovde je dozvoljeno isticanje 'svastika' i neonacističkih simbola. Ali, ovde postoji jak civilni sektor koji takvim organizacijama ne dozvoljava da se razmašu.“

Vođen i ovakvim primerima, Jovica Trkulja podvlači: „Ukoliko se počne kažnjavati ekstremno desna ili bilo koja druga misao, bojim se da će sudovi uskoro raspravljati i o verbalnom deliktu.“ Bio bi to vrhunac u državi kakva je Srbija, u kojoj demokratija još uvek pušta koren i gde je suštinsko pitanje da li primeniti američki model i dozvoliti da se sama od sebe razvija ili je učvrstiti uz pomoć suda. Profesor Marija Draškić ponavlja da se u konstatacijama poput ove zanemaruje posebna osetljivost srpskog demokratskog ambijenta „U Americi nisu imali neposredno iskustvo sa ovom vrstom ideologija. Mislim da društva koja su se nedavno suočavala sa teškim zločinima koji su počinjeni upravo zbog usvajanja ideologija koje podrazumevaju mržnju prema drugom i drugačijem, moraju da pokažu veću dozu osetljivosti za ono što se u tom društvu događa.“

„U ovoj zemlji postoji sloboda izražavanja i sloboda mišljenja i svako ima pravo da zastupa različite stavove, ali naravno sloboda je ograničena slobodama drugih“, rekao bi Ruso, a ovde to ponavlja Slobodan Homen. Princip zvuči jasno, ali granice u njegovoj primeni lako se probijaju na jednu ili drugu stranu. Meru je najteže naći baš zato što sloboda jednih često ne ugrožava druge, ali im smeta. Majda Puača iz Njujorka poručuje: „Danas idem na marš transrodnih osoba, sutra je lezbijski marš, a u nedelju gej prajd i još milion različitih događaja.“ Sve se to događa pred očima neonacista, takođe slobodnih da iskažu svoju različitost. Za društvo iz koga dolaze ove slike, danas se ne bi reklo da su to izazovi s kojim ne može da se nosi. Za srpsko društvo, opterećeno traumama iz skorije prošlosti, jesu test spremnosti da se sloboda za sve gradi i štiti, a da pri tome nikome ni dlaka sa glave ne zafali.

Dragan Malešević Tapi – *Radost bankrota* (ulje na platnu)

.....

BESEDE

.....

Milan Podunavac

Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu

STRAH I HRABROST U POLITICI*

U *Peloponeskom ratu* Tukidid donosi besedu Perikla nad grobom palih atinskih ratnika. U usta Perikla stavlja rečenicu koja je nadživela mnoga politička društva i političke teorije. U održavanju poretka i zakona „strah je naš glavni saveznik“. Strah čuva državu, poručuje Tukidid i posebno ističe tri vrste strahova: strah od nepisanog zakona, za koji svi ljudi priznaju da ga je sramotno prekršiti, strah od bogova i strah od neprijatelja, koji sva politička društva, demokratiju posebno, čuva od nesaglasja, sporova i međusobnih omraza političkih suparnika. Strah od nereda koji razara i ugrožava život političke zajednice najteže je i najtraumatičnije stanje u kome se jedan narod može naći. U isto vreme Perikle nas uči da je hrabrost druga strana straha. Hrabrost je najstarija i najsnažnija javna vrлина. Ono šta je pravda u miru, vrлина hrabrosti je u ratu. Strah i hrabrost dva su lica istoga boga, boga poretka. Zahvaljujući Tomasu Hobsu, koji prevodi Tukididov *Peloponske rat* i piše obiman traktat o Tukididu, a dodao bih i traktat o Tacitu, koga će nazvati lepim imenom „rimski Tukidid“, pitanje o odnosu poretka i straha postaje jedna od centralnih tema moderne političke teorije. Odgovarajući na pitanje šta je razlog uspostavljanja poretka (države) i kako da se izbegnu zastrašujuće posledice nepolitičkoga i prirodnog stanja, Hobs daje gotovo identičan odgovor: strah je poslednje прибежиšte na koje se možemo osloniti. Nema dakle najvišeg dobra, *summum bonum*, postoji samo *summum malum*, najveće zlo. A najviše zlo je umreti nasilnom smrću pre vremena i reda. Teror koji vlada u prirodnom stanju nagoni uplašene pojedince da se udruže, njihov strah raste do krajnosti, a onda se javlja iskra racionalnosti i iznenada im donosi novo dobro. Egzistencijalni strah izvor je poretka i sigurnosti, on rađa državu koja je *Creator et Defensor pacis*. No, da ne ostanemo dužni Hobsu. Država (suveren) nije *Defensor pacis* u odnosu na mir koji potiče od Boga; država je tvorac ničega drugog do zemaljskog mira. Država je *Creator*

* Predavanje održano na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu 26. oktobra 2011. godine povodom dobijanja nagrade Fonda „Miodrag Jovičić“.

pacis jer je vrhovna vlast i ima božanski karakter. Ali njezina moć nije božanski izvedena. Ona je rezultat ljudskoga rada i nastaje zbog konvencija u koje su sami ljudi stupili. Izvan države nema sigurnosti. *Extra civitatem nula securitas*, ponovio je najdosledniji Hobsov učenik, Karl Šmit, navodeći normativne razloge kojima je opravdavao etičku funkciju države u jednome od svojih poslednjih radova, *Etika države i pluralističke države*. Hobsijansko stanje egzistencijalnog straha tajna je koja otkriva kako se zasniva armatura moderne države i na kojim temeljima izrasta „kontinentalnoevropski obrazac moderne države“. Samo iz ovih pretpostavki i treba razumeti Šmitovu tešku opasku da Monteskje i njegovi liberalni sledbenici ne znaju šta je poredak i imaju usađeni strah od političke moći. No, ako je Šmit i bio prestrog, Džudit Sklar, jedna od najsnažnijih liberalnih figura dvadesetog veka, u nevelikoj ali normativno snažnoj studiji *Liberalizam straha* vraća moderne liberale politici straha, podsećajući ih da su ključne preokupacije Hobsa i Loka, te kasnije Monteskjea, i bile odgovori na uslove zastrašujućih neizvesnosti. U poslednje vreme relativnog blagostanja i sigurnosti, liberalna teorija je bila fokusirana na pitanja individualne slobode pojedinca i pravedne raspodele resursa i bogatstva, pretpostavljajući da je moderno političko društvo više ili manje slobodno od razornih neizvesnosti. Zaboravlja se, i Džudit Sklar nas na to podseća, da je liberalizam rođen u plamenu rata, nasilja, neizvesnosti, okrutnosti i velikoga straha, koji su pratili kolaps hrišćanskog sveta. Na način na koji je Lisjen Fevr opisivao stanje šesnaestog veka. U samo četiri reči: *Strah uvek i strah svuda*. Zaboravlja se da su ključne preokupacije rodonačelnika liberalizma bile niz odgovora na nasilne i zastrašujuće uslove u kojima su živeli. Dve su me majke rodile, zapisao je Hobs u svojoj autobiografiji. Jedna je moja rođena majka, a druga je strah. Džudit Sklar nas upozorava da se izvan ove tradicije, koja je utemeljena na uverenjima najranijih branilaca tolerancije rođenih u stravi da su strah i okrutnost najveće zlo, moderni politički liberalizam ne može razumeti. Ono na šta nas liberalna politika straha podseća istovremeno jeste i da dobro uređeni politički poredak uvek u sebi sadrži višak nepravde, višak nemoći, višak okrutnosti i višak straha. Otuda naša najveća i najbolja nada nije savršeni svet jednakih prava, već manje brutalan i iracionalan svet. Ako je, kako Džudit Sklar u hobsijanskom smislu tvrdi, „živeti isto što i biti ustrašen“, i zaključak joj je gotovo istoznačan: „Zaštita od straha i okrutnosti početak je i svrha političkih ustanova“. Dve su moćne i temeljno različite škole oblikovale političku teoriju. Jedna se pitala kako da se osvoji politička moć; druga, pak, kako da se odbranimo i sklonimo od njenih razornih uticaja. Politička teorija straha pripada ovoj drugoj školi.

Ono čemu nas politička teorija straha uči i na šta nas stalno podseća jeste da je strah inherentan ljudskom društvu. Na način na koji nas

podseća Sartr. *Svi se ljudi plaše. Onaj koji se ne plaši nije normalan. To nema nikakve veze sa hrabrošću.* Potreba za sigurnošću je nešto temeljno, ona je osnova ljudske osećajnosti i morala. Nezaštićenost je simbol smrti, a zaštićenost simbol života. Strah je dakle istovremeno jedno teško i negativno osećanje. Strah pripada tamnoj strani ljudske prirode, on je jedno veliko političko zlo. Tama je prirodno stanište neizvesnosti i straha. Otuda ima nešto i u postupcima vladara i u samoj političkoj teoriji zbog čega se bavljenje strahom ispunjava velikom nelagodnom i negativnim emocijama. Strah je ono čega se najviše plašimo, on nadilazi sva druga osećanja, U ljudi zarobljenih strahom, sva mudrost iščili iz njihovog tela i duha, podseća nas rimski pesnik Eneja. Strah osnažuje i podvlači neizvesnu strukturu ljudskog postojanja i ponašanja: plašimo se smrti, bogova, moći, gubitka, neprijatelja, stranaca, nepoznatog. I zajednice i pojedinci često su zahvaćeni strahom i paničnim užasom. Prikazujući izbezumljenu gomilu koja beži glavom bez obzira, Gojina slika *Panika* (Prado) podjednako je snažna kao i Tukididov opis bezumlja na Krfu, u kojem strah okiva ljude, rađa ludilo i briše svaku granicu između kukavičluka i hrabrosti. Očigledno je da postoje moćni razlozi zbog kojih ne postoji društvo u kome je strah nepoznat i zbog kojih bi suprotno stanje, čak iako neznatno moguće, bilo nepoželjno. Iako se suštinske bitke sa strahom ne mogu dobiti, ipak je moguće da pod određenim uslovima budu izbegnute institucionalizovane, naročito političke eksploatacije destruktivnih i iracionalnih strahova. Odgovor na ovo pitanje traži političku teoriju straha. I tu se otkriva velika neravnoteža između važnosti straha za politička društva i stanja političke teorije. Ovu neravnotežu u jednom od najboljih radova posvećenih strahovima zapadnih društava otkriva Žan Delimo u knjizi *Strah na Zapadu*, u zgusnutom uvodnom traktatu koji nosi naslov *Prećutkivanje straha*. Iskoristiću i nadgraditi ovaj motiv Delimoa. Zašto prećutkujemo strah? Prvi je argument najjednostavniji. Strah je iskustvo koje ima svako od nas, pa otuda zašto se baviti nečim šta je očigledno i iskustveno. Znamo mi šta je strah i kako sa njim. Drugi je argument temeljitiji i demonstrira ga Rejmond Aron. Strah je nepolitički, to je subpolitička emocija koja pripada polju psihologije i kulture i nije proizvod institucija, zakona i moći. Strah je prema tome nemoguće politički ograničiti, kontrolisati i zatomiti. Ako straha i ima, on pripada ljudima niskoga porekla, kako čitamo u rimskoga pesnika Vergilija. *Strah je znak niskoga porekla.* Strah je mana, hrabrost je vrlina. Strah pripada sirotinji, hrabrost je aristokratska i ratnička vrlina. Na način kako to nalazimo u sjajnom dijalogu Sanča Panse i Don Kihota. Kada Don Kihot saopšti nameru da se umeša na strani Pentapolinove vojske u njenom sukobu sa vojskom Alifanfaronu, Sančo Pansa stidljivo primećuje da nema nikakvih vojski i da su to naprosto dva stada ovaca. Na to mu Don Kihot odvrća: „Strah tvojoj Sančo čini te da niti pravo vidiš, niti

čuješ. Pa ako se bojiš, ukloni se u stranu“. Ovo je jedno opšte mesto od Sokrata do Alesisa de Tokvila. Vrlina hrabrosti pripada odabranima. Tako u Platonovim *Zakonima* Sokrat definiše hrabrost kao očuvanje nazora usađenih zakonima i obrazovanjem o tome čega se treba bojati. Hrabrost je jedna od četiri vrlina. Ono što je pravda u miru, hrabrost je u ratu. Onaj koji vodi rat ne boji se smrti, ratnici se više boje ropstva nego smrti. No hrabrost je istovremeno i strah. Strah od čega? U Platonovim *Zakonima* čitamo: strah od srama. Mada je svaki ratnik istovremeno i hrabar i plašljiv, tajna je kako pravi strah pobeđuje rđavi strah. Aristotel je dodao malo detalja Platonovoj raspravi o strahu i hrabrosti. Kao i Platon, i Aristotel se pita o hrabrosti u ratu. Hrabrost zauzima svoje mesto među vrlinama. Istinska se hrabrost najsnažnije ispoljava u suočavanju sa smrću u borbi. Vrlina nije kompletna bez fizičke hrabrosti, a fizička hrabrost nije celovita bez učešća u ratu protiv drugih država. U *Politici* Aristotel snažnije dovodi vrlinu hrabrosti u odnos sa boljitkom zajednice, ističući da ako rat ima smisla, to je zarad mira. No i Platon i Aristotel nisu mnogo pažnje posvećivali moralnoj strani rata. Obojica će ustvrditi da nijedna grčka država ne bi smela da pobeđene Grke učini robovima. Sa druge strane, prema varvarima dozvoljena je svaka vrsta okrutnosti. Varvari i postoje zato da bi bili *neprijatelji*. Ni Platon, a niti Aristotel, nisu mnogo cenili hrabrost običnih građana. U Grka, Perikle je opet izuzetak. On slavi spontanu hrabrost građana, „hrabrost ne po veštini, već po samoj prirodi čoveka“. Ovo nam otkriva i zašto su stari narodi u strahu videli kaznu od bogova i zašto su Grci divinizovali homerske bogove *Deimosa* i *Phobosa* (*Zebnja* i *Strah*), trudeći se da ih stišaju u vreme rata. Kao vojnička nacija, Spartanci su jednu kapelicu posvetili bogu *Phobosu*, božanstvu kome je Aleksandar prineo žrtvu pre bitke kod Alebenina. Homerskim bogovima *Deimosu* i *Phobosu* odgovarala su rimska božanstva *Palor* i *Pavor*, kojima je, kako piše Tit Livije, Tulus Hostilius odlučio da posveti dva svetišta kada je ugledao kako mu se vojska razbežala pred Albenima.

U jednom dubljem značenju, svaka razvijena teorija države, svaka razvijena politička ideologija, svaka religija, uči čoveka šta bi on, kao pojedinac i kao član zajednice, trebalo da učini da bi izbegao kolektivne posledice straha. Civilizacija, da citiram možda najsnažniju figuru u političkoj teoriji straha, italijanskog istoričara i političkog pisca Đilerma Ferra, koja je drugo ime za napredak i progres, i koja se izražava u našim institucijama, pravu, kulturi, religiji, simbolima i nije ništa drugo do jedna *škola hrabrosti* koja se meri naporima ljudi da savladaju strah i razumeju stvarne opasnosti koje ga ugrožavaju. Najvažnija među ovim proizvodima civilizacije je politička vladavina. Funkcija je države i poretka, obnavlja ovu temeljnu hobsijansku ideju Ferero, u tome da ljude oslobodi straha i zaštiti jedne od drugih. I tu Ferero čini jednu bitnu inovaciju u odnosu

na hobsijansku državu straha. Ona je oblikovana u jednoj od najrazvijenijih teorija o važnosti *principa legitimiteta*. Politička vladavina je u osnovi oružje za odbranu čovečanstva od njegovih najvećih strahova, straha od neporetka i straha od rata. Međutim to čini duboki paradoks političke vladavine. Mada je vladavina uspostavljena da oslobodi čoveka od straha i nesigurnosti, ona sama proizvodi posebnu vrstu straha, *strah od moći*. Pa mada su ljudi, ili bar većina njih, strašljiva, nesigurna i pokorna stvorenja, nijedna vladavina ne može se oslanjati samo na silu, nasilje i strah. Na bajonetima se može sve, no na njima se ne može sedeti, kako je Taljeran poručivao Napoleonu. Politička vladavina uvek traži dublja sidrišta svoje dostojnosti i prava na vladavinu. Tajna je ovih sidrišta u principima legitimiteta. Stvarna je priroda ovih principa da moralizuju, humanizuju i civilizuju političku moć, a napose da oslobode misterioznog i stalnog straha podjednako one koji vladaju i one nad kojima se vlada.

Moderna politička teorija deli normativni optimizam zrelog političkog prosvetiteljstva koji obećava oslobađanje od iracionalnih sila, među kojima je strah najjači. Postoji duboko protivrečje između slobode i straha. Od Monteskeja do frankfurtske škole, od Ruzvelta do burmanske opozicionarke Su Či, strah je označen kao neprijatelj nezavisne ličnosti, slobode i liberalnih vrednosti. Na način na koji Su Či otvara svoju inauguralnu adresu prilikom dobijanja Nobelove nagrade. Nije vlast ona koja kvari. Strah od gubljenja vlasti kvari one koji je vrše, a strah od biča vlasti kvari one koji su joj podređeni. Otuda je hrabrost i osobito građanska hrabrost prva vrlina savremenih političkih društava. Političke i demokratske ustanove podjednako su i sredstva i ciljevi za oslobađanje od straha. Među osnovnim slobodama ka kojima ljudi teže kako bi njihov život bio potpun i neograničen, sloboda od straha se ističe kao sredstvo i cilj. Narodi koji hoće da grade poretke u kojima su čvrsto utemeljene snažne, demokratske institucije kao zaštita od državne moći, moraju naučiti da oslobode svoj um od apatije i straha. Društvo okovano strahom neslobodno je društvo. Monteskeje je strah postavio u destruktivno srce despotizma – korumpiranu i korumpirajuću antipolitičku zajednicu, koja leži unutar svake političke zajednice kao njen negativni politički potencijal. Otuda i ono snažno normativno mesto Monteskeja koje kaže da nije problem u tome koliko vrlina treba republici, nego da je teži i važniji problem šta da se učini da se republika, koja je sama po sebi krhka vladavina i traži posebne uslove i javne vrline, ne uruši i ne degeneriše u despotiju. Despotija je poredak moći koji ne počiva na pravu, to je politička formacija koja ne pripada evropskom političkom iskustvu. Ona urušava svaku vrstu digniteta ljudi, pa kada vladar (despot) kazni podanika ne samo što ne sme da mu se pomogne, već ni ime ne sme da mu se pomene. Monteskeje začinje onu školu u evropskoj političkoj kulturi koja će oblikovati formulu *straha od*

despotije, upozoravajući evropske političke vladare kakvim se opasnostima i mizerijama izlažu prihvate li azijski način vladavine. Tokvil i Benžamen Konstan osnažili su ove ideje Montesjkjea. Tokvil nas u uvodnim poglavljima *Staroga režima*, označavajući *princip legaliteta* kao osnovno formativno načelo moderne evropske države, podseća da se evropski narodi više boje arbitrarne nego autoritarne vlasti. Ustav čuva naše slobode i ograničava političku vlast, ustav je ledena voda koja hladi političku moć. Ova Tokvilova metafora najpleša je u literaturi o konstitucionalima. Ona me stalno asocira na užareno gvožđe koje seoski kovači ubace u vodu i ohlade ga, pa ono posivi i mi na njega ne možemo da se opečemo. Dodao bih uz ovaj kratki ekskurs koji sam izneo da ova vrsta konfrontacije između evropskog i neevropskog iskustva i dalje čini važno jezgro savremenog diskursa u političkoj i konstitucionalnoj teoriji.

Na jednu drugu dimenziju straha od neporetka upozorava konstitucionalna istorija Amerike. Hana Arent u svome prikazu Američke revolucije i ustava SAD obnavlja stari politički kanon koji smo pomenuli u uvodu našeg predavanja i opisuje specifični *strah ustavotvoraca*, podsećajući da su u pisanju ustava očevi utemeljitelji imali gotovo paranoidnu želju da izbegnu monarhiju, ali i narodnu demokratiju, no pre svega stanje *neporetka*. Primordijalni strah (strah od neporetka), koji podstiče stvaranje ustava, odnosi se na temeljnu neizvesnost koja okružuje celokupni društveni poredak, mogućnost da bi se mogao obnoviti razdor koji je i podstakao stvaranje ustava. Otuda novi ustav nije samo pragmatičko oruđe za ispravljanje konfederativnog institucionalnog aranžmana, već pre svega pakt društva o temeljnim moralnim i političkim principima novoga poretka. Označavajući *slobodu od straha* jednom od četiri temeljne slobode u Adresi održanoj januara 1941. godine, Franklin Ruzvelt u osnovi deli i obnavlja temeljna polazišta ove tradicije. Predavanje šta ga pre nekoliko godina drži Brus Akerman na Harvardu po naslovom „Živi ustav“ i koje je posvećeno američkoj konstitucionalnoj istoriji, puno je primera kako su se američki ustavotvorci borili protiv različitih strahova u jednom procesu koji je bio više nekonstitucionalan nego konstitucionalan i koji je proširivao prava, ukidao ustanove ropstva i konstitucionalizovao političku vlast. Pa i sam Džeferson, izlazeći sa sastanka odbora koji priprema ustav, na pitanje jedne građanke „*Kakvu ste nam vlast ustanovili, odgovara: Republiku gospo, ako budemo znali da je sačuvamo*“.

No naša civilizacija i naše ustanove koje gradimo da bi zatomili i pobedili strah ranjivi su. Strah jeste defanzivan, imobilizirajući i destruktivan. No isto tako, na način kako nas podsećaju Lok i Berk, strah je i izvoriste građanske vitalnosti, moralne katarze i obnove. Tokvil je u traktatu o konstitucionalnom izboru upozoravao da mada je demokratija najbolji izbor, ona svojom inherentnom nestabilnošću, nedostatkom sposobnosti

za političko učenje i otvorenim političkim poljem, oblikuje posebnu kulturu straha. „Strah mora biti na polzu slobode“, zapisao je u *Demokratiji u Americi*. Ja bih za kraj dvostruko pročitao ovo snažno Tokvilovo normativno mesto. Strah, osobito politički strahovi, uvek nas uče od kakve su važnosti liberalne i demokratske vrednosti i ustanove. Strah od građanskog rata osnažuje naše poštovanje javnog mira i vladavine prava, strah od totalitarizma drži nas budnim da branimo individualne slobode i liberalne ustanove, strah od fundamentalizma stalno nas podseća na važnost negovanja političke kulture, tolerancije i pluralizma. No iznova se i stalno potvrđuje da naše ustanove vrede onoliko koliko ih mi kao građani i pripadnici jedne zajednice takvim učinimo. Građanska hrabrost u svakodnevnom životu i škola hrabrosti u kolektivnom etosu zajednice na kraju su poslednje pribežište na koje se možemo osloniti.

Dragan Malešević Tapi – *Symphony in blue* (ulje na platnu)

SEĆANJA

Venceslav Glišić
istoričar i publicista, Beograd

VASA ČUBRILOVIĆ – JEDAN POGLED S DRUGE STRANE

Obično kada se piše o istaknutom naučnom radniku kakav je bio profesor dr Vasa Čubrilović piše se o njegovim delima i uz to se daje njegova kratka biografija. U strogo naučnim radovima retko se piše o ličnom životu naučnika i o njegovim razmišljanjima i razgovorima u dokolici. Ovo je nesvakidašnji pokušaj da se prikaže profesor Čubrilović sa jedne druge strane, kao čovek, nezavisno od dela, o čemu je razmišljao i govorio prilikom svojih svakodnevnih šetnji Kalemegdanom u beskonačnim monolozima pre svega o istoriji i politici. Prisećam se latinske sentence da vreme sve otkriva, ali i njene alternative da vreme juri i baca u zaborav i ljude i događaje, koju potvrđuje i sudbina profesora Čubrilovića – povodom dvadesetogodišnjice njegove smrti o njemu se gotovo i ne piše. Kraljica Natalija volela je srpski narod, ali je pisala da je proklet narod koji ne ume da ceni svoje vrednosti. To se ne događa samo Čubriloviću nego i drugim značajnim ličnostima iz srpske istorije. Zbog toga sam pokušao da na osnovu sećanja i povremenih kratkih zabeleški o našim razgovorima oživim lik profesora Čubrilovića.

Svako od nas, njegovih studenata i kasnije saradnika, imao je različito iskustvo sa profesorom i sačuvao ga je u drukčijoj uspomeni. Rođen krajem 19. veka, bio je u pravom smislu čovek 20. veka, ali se pretežno bavio istraživanjem istorije Srbije i Bosne u 19. veku i tome posvetio najviše svojih dela. Trudio se da ide u korak sa burnim promenama u 20. veku koje su zadesile srpski narod, da ne zaostane i do smrti bude prisutan u javnosti. Teško je svestrano i celovito osvetliti njegovu stvaralačku ličnost ne samo u historiografiji, nego i u politici. U svom dugom životu i radu na čudesan način mogao je da se bavi istovremeno i naukom i politikom, što je bila osobina mnogih istaknutih srpskih naučnika u 19. i početkom 20. veka. To je dalo povoda istoričaru Radošu Ljušiću da u osvrtnu na knjigu memoara Dimitrija Đorđevića napiše da je prof. Čubrilović kao istoričar iz doba monarhizma uspeo posle Drugog svetskog rata da se preobrazi i da igra značajnu ulogu i u komunizmu. Zaista neprekidno je pratio političke promene kod nas i u svetu i pokušavao da im spozna suštinu, koristeći znanje i iskustvo istoričara.

U toku naših studija istorije u drugoj polovini pedesetih godina prošlog veka pojavila se njegova najznačajnija knjiga, *Istorija političke misli u Srbiji 19. veka*, koja je izazvala diskusije i osporavanja od strane istoričara marksističke orijentacije, predvođenih prof. Dragoslavom Jankovićem. U tu diskusiju na katedri za istorijske nauke bili su upleteni i studenti članovi Partije. Iako nisu bili dorasli da ocenjuju ovo delo, nevesto su prigovarali da Vasina knjiga sadrži primese srpskog

nacionalizma. Ova knjiga bila je prvi pokušaj da se na sintetičan način prikaže razvoj političke misli kod Srba do stvaranja Jugoslavije. Ona se pojavila u periodu komunističke vladavine, kada je dominirala parola o bratstvu i jedinstvu jugoslovenskih naroda i kada su bile zanemarivane srpske zasluge za stvaranje Jugoslavije. Sećam se da se prof. Čubrilović uspešno branio od svojih kritičara marksista, vodeći sa njima naučni dijalog i odbacujući njihove ideološko-političke prigovore, posebno braneći značajnu ulogu Srpske pravoslavne crkve u srpskoj istoriji. U polemici s Dragoslavom Jankovićem između ostalog naveo je i detalj da je doktorirao 1929. godine, a da je to Janković učinio 1949. godine.

Nekako u vreme tih polemika usledilo je moje prvo upoznavanje Vasine ličnosti kao profesora koji nam je predavao istoriju jugoslovenskih naroda u 19. veku. Iako sam bio upisao istorijsku grupu na filozofskom fakultetu još 1953. godine, zbog zdravstvenog stanja bio sam sprečen da posećujem njegova predavanja sve do početka 1958. godine. Vasa je tada bio napunio 60 godina i nalazio se u zreлом stvaralačkom dobu. Bio je omalenog rasta, sa brčićima koji su se jedva primećivali, sa malo kose ili skoro bez nje na okrugloj glavi, bez svojih zuba, tako da je nedovoljno jasno izgovarao pojedine reči, odnosno šuškao je u govoru. O njemu kao nacionalnoj veličini znali smo dosta biografskih podataka, od kojih ću navesti samo najvažnije.

Vasa Čubrilović je rođen u Bosanskoj Gradiški 14. januara 1897, a umro u Beogradu 11. juna 1990. godine. Osnovnu školu je završio u mestu rođenja, a gimnaziju u Tuzli do 6. razreda, kada je postao član nacionalno-revolucionarne organizacije „Mlada Bosna“. Zbog napuštanja proslave Svetog Save u znak protesta zbog himne o Franji Josifu, isključen je iz gimnazije u Tuzli januara 1914. godine, pa je školovanje nastavio u Sarajevu do izbivanja Prvog svetskog rata. U Sarajevu se povezao sa članovima „Mlade Bosne“ Danilom Ilićem, Cvetkom Popovićem i drugima, od kojih je dobio bombu i revolver da ba mogao da se uključi u atentat na Franju Ferdinanda, prestolonaslednika Austrougarske. Posle atentata uhapšen je i osuđen na 16 godina robije, od kojih je izdržao 4,5 godine, do završetka Prvog svetskog rata. Gimnaziju je završio 1919. i počeo da studira istoriju u Zagrebu, a diplomirao je u Beogradu 1922. godine. Službovao je kao suplent i profesor u Sremskoj Mitrovici, Sarajevu i Beogradu. Doktorirao je 1929. sa temom „Bosanski ustanak 1875–1878. godine“ i od tada je bio asistent na seminaru za opštu istoriju novog veka kod profesora Vladimira Čorovića. Za docenta je izabran 1934, za vanrednog profesora 1939, a za redovnog profesora 1947. godine.

U ratu protiv nacističke Nemačke aprila 1941, kao član Saveta zemaljske odbrane pri Vrhovnoj komandi vojske kraljevine Jugoslavije, povlačio se sa Vrhovnom komandom prema Sarajevu i Crnoj Gori, ali nije uspeo da izbegne iz zemlje, kao što su to učinili kralj i članovi vlade. Uhapsile su ga nemačke okupatorske vlasti u Risnu 3. juna 1941. i dovele u zatvor Gestapoa u Beograd, gde je ostao do kraja 1941. godine. Iz zatvora je prebačen u koncentracioni logor Banjica, gde je zadržan do kraja 1942. godine. Posle oslobođenja Beograda vraćen je na Filozofski fakultet, a od 9. aprila 1945. do 9. aprila 1951. godine bio je ministar poljoprivrede i šumarstva u vladi FNRJ. Za dopisnog člana SANU izabran je 17. decembra 1959, a za redovnog 20. decembra 1961. godine. Bio je član Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, zatim Akademija Bosne i Hercegovine

i Crne Gore i počasni član Akademije nauka Sovjetskog Saveza. Između dva rata bavio se i politikom kao član Zemljoradničke stranke od 1922. godine.

Od 1951. potpuno se posvetio svom profesorskom pozivu i istorijskoj nauci. Nije bio priljeжан istraživač istorijskih izvora u arhivima, ali je posedovao talentat i istančani smisao za istorijske sinteze. Bio je živog temperamenta, reagovao je žustro, ponekad i prgavo i nije trpeo oponiranje, posebno od mladih saradnika, tako da su se studenti plašili njegovih iznenadnih reakcija. Bio je svestan tih svojih osobina pa je govorio: „Po svojoj prirodi, kao i Cvijić, čini mi se da sam studentima ulivao više straha nego privrženosti. Toga sam bio svestan i borio sam se protiv toga, ali često sa slabim uspehom.“ Od njegovih starijih saradnika saznao sam da je sa katedre za istoriju udaljio tri svoja asistenta: Žeravčića, Dušana Perovića i Bogumila Hrabaka. S druge strane, imao je razumevanja za mlađe istoričare koji nisu bili njegovi asistenti i mnogima je od njih, pa i meni, pomagao da se snađem u nauci. Svoga kuma, profesora Vizantije Georgija Ostrogorskog, spasao je 1949. posle Rezolucije IB da ne bude proteran iz Jugoslavije. Bio sam slučajno prisutan kada ga je Vasa zbog nečega sa povišenim tonom u glasu kritikovao, a on je stajao pred njim kao đaćić, pocrvenevši. Tada mi nije bilo jasno kako može tako da postupa sa naučnikom svetskog glasa. Prema Vasinim nastupima, zaključivali smo da je bio sklon idejama jugoslovenstva i rusofilstva. Zaticao sam ga nad kartom Sovjetskog Saveza, kada se divio njegovoj veličini i prirodnim bogatstvima, posebno Sibira. Mnogi nisu shvatali suptilnost njegovog jugoslovenstva – da se bude istovremeno Jugosloven i da se brani srpski nacionalni interes, pa su ga proglašavali za srpskog nacionalistu. Srpski nacionalisti su ga optuživali da ne brani dovoljno srpske interese.

Za vreme studija interesovao sam se posebno za srpski srednji vek i iz te oblasti sam uradio seminarski rad. Iako me je manje interesovala istorija Srbije u 19. i 20. veku, ne mogu sebi da objasnim zašto sam želeo da se istaknem na predavanjima profesora Čubrilovića i da me on zapazi. Bio je uveo praksu da studenti čitaju svoje seminarske radove i da se o njima diskutuje. Učestvovao sam u diskusiji o skoro svakom radu i neke moje kritičke primedbe prihvatio, ohrabrujući me da se tako u nauci počinje. To je povećavalo moj ugled među studentima, ali ja još nisam gajio ambicije da se bavim naučnim radom i nisam se bliže upoznao s profesorom. Tek kada sam februara 1959. na diplomskom ispitu iz nacionalne istorije i Vizantije između 90 kandidata ocenjen kao najbolji studen, skrenuo sam na sebe pažnju prof. Čubrilovića.

Posle saopštavanja rezultata čestitao mi je pred studentima i pozvao me u svoju kancelariju. U prisustvu prof. Ostrogorskog, docenta Sime Ćirkovića i predavača Jovana Marjanovića zatražio je da se izjasnim da li želim da se bavim naučnim radom. Iako nisam imao vremena o tome da razmišljam, odgovorio sam potvrdno. Posebno je mojim odgovorom iz istorije vizantije bio zadovoljan prof. Ostrogorski, pa me je pozvao na razgovor kod njega i ponudio mesto njegovog asistenta. To je bilo za mene veliko i prijatno iznenađenje, ali nisam mogao da prihvatim ovu njegovu primamljivu ponudu usled rovitog zdravstvenog stanja. Nisam bio siguran da ću moći zdravstveno da izdržim sva iskušenja koja su me očekivala u senci naučnika svetskog formata. Kad sam o tome obavestio prof. Čubrilovića, predložio mi je da se zaposlim u Zavodu za prikupljanje i obradu dokumenata o razvoju radničkog pokreta u Srbiji, jer je tadašnji direktor Zavoda Edib Hasanagić

tražio od Vase da mu pošalje najboljeg studenta u tom ispitnom roku. Preporuku za moje zaposlenje napisao je Vasa i potpisao zajedno sa Jovanom Marjanovićem i od tog trenutka moja naučna karijera bila je na određen način vezana za ime Vase Čubrilovića, čija sam znanja, savete i iskustvo uvažavao.

Tokom trideset sledećih godina sarađivao sam i razgovarao sa prof. Čubrilovićem. Bio sam svestan da su ljudska sećanja relativna, pa sam ponešto iz tih razgovora beležio da spasem od zaboravljanja. Ovaj napis zasniva se ne samo na mojim sećanjima, nego i na tim zabeleškama. Saradnja i razgovori su započeli za vreme postdiplomskih studija 1959–1961. godine. Kao retko ko od ostalih istoričara Vasa je uočavao zahteve vremena i još pedesetih godina uvideo je potrebu da se započne sa izučavanjem NOR-a i revolucije u Jugoslaviji. Pošto za to nisu postojali naučni kadrovi, organizovao je od 1958. godine postdiplomske studije za taj period jugoslovenske istorije. Na te studije prijavili smo svi mi koji smo imali nameru da proučavamo Drugi svetski rat i istoriju radničkog pokreta Jugoslavije, izuzev Vasilija Krestića, koji se bavio 19. vekom. Bili smo raznoliko društvo sastavljeno od nas koji smo tek završili studije, srednjoškolskih profesora istorije do oficira iz Vojnoistorijskog instituta. Većina od nas je bila zaposlena, pa su predavanja održavana kasno popodne. Vasa nam je predavao nacionalnu istoriju 19. i 20. veka i odmah nam je dao povelik spisak knjiga iz istorije Jugoslavije koje smo bili obavezni da pročitamo za usmeni ispit. Zahvaljujući autoritetu kod naučnika u Jugoslaviji, uspeo je da nam obezbedi predavanja vrhunskih profesora iz svih oblasti društvenih nauka iz cele Jugoslavije. U toku dve godine postdiplomskih studija imali smo privilegiju da slušamo predavanja i vodimo raspravu sa profesorima istorije, filozofije, sociologije, prava, ekonomije i drugih društvenih nauka, tako da smo bili generacija prvih postdiplomaca koja je stekla svestrano obrazovanje na početku svog naučnog rada. Osim istorije, polagali smo usmene ili pismene ispite iz ekonomske istorije, međunarodnog i ustavnog prava kod profesora Nikole Vuča, Milana Bartoša i Jovana Đorđevića. Pored toga bili smo obavezni da napišemo jedan seminarski i magistarski rad, koji smo javno branili pred komisijom sastavljenom od profesora istorije. Prilikom diskusija o tim radovima, prof. Čubrilović je stavljao primedbe ne samo na sadržaj nego i na stil izlaganja. Imao je običaj da kaže: „Vredan si ti momak, ali stil ti je suvoparan, treba čitati lepe stvari“. Te postdiplomske studije bile su dobra priprema za sve nas koji smo imali ambicije da se bavimo naučnim radom i ne može se prihvatiti pomalo neozbiljan prigovor od nekih naših mlađih kolega da smo bili jednostrano ideološki usmereni, sa skućenim znanjima iz istorije, pojednostavljeno govoreći da smo više knjiga napisali nego što smo pročitali.

Još na postdiplomskim studijama došao sam do zaključka da je za istoričara koji želi da se bavi savremenom istorijom neophodno poznavanje stranih jezika i da naše srednjoškolsko znanje francuskog i ruskog jezika nije dovoljno. Odlučio sam da savladam nemački jezik, koji sam učio u toku okupacije Srbije. U skladu s tim odabrao sam temu „Teror i zločini nacističke Nemačke u Srbiji 1941–1944.“ sa namerom da odem u Nemačku i usavršim znanje tog jezika. Kad sam o tome obavestio prof. Čubrilovića, podržao me je i potpisao predlog da učestvujem na konkursu za stipendiju Nemačke Demokratske Republike, koju sam dobio i iskoristio školske 1963–1964. godine za istraživanja nemačke istorije u arhivskim i naučnim ustanovama te zemlje i da usavršim jezik na Herder institutu u Lajpcigu.

Za vreme zimskog raspusta 1964. došao sam u Beograd i posetio svog profesora. Umesto da me pita kako napredujem sa učenjem jezika i istraživanjima nemačke istorije, iznenadio me je pitanjem da li Nemci mogu da oprostite Rusima što im sve živo poje.... posle zauzimanje istočnog dela Nemačke sa Berlinom. Potom mi je objašnjavao da po starom mongolskom običaju vojnik nije vojnik ako nešto ne opljačka i poprca i da su Rusi od njih nasledili nešto od tih običaja. Naveo mi je primer Džingis-kana, čuvenog mongolskog osvajača u Aziji i Evropi: Neko drugo mongolsko pleme pokorilo je njegovo pleme i zarobilo i odvelo njegovu mladu ženu. Posle tri godine ona se vratila sa sinom koji nije bio njegovo dete, ali ga je on priznao kao svoje. Za njih nije bilo važno ko ga je napravio. Taj njegov sin bio je osnivač dinastije koja je vladala evropskim delom mongolskog carstva. „Ono što je činila ruska vojska u tom pogledu u toku drugog svetskog rata je azijski običaj. Naša srpska vojska to nije radila, jer je vladalo verovanje da bi onaj vojnik koji bi silovao ženu ubrzo poginuo.“ U trenutku kad smo o tome razgovarali nisam mogao da mu pružim odgovor jer mi nije padalo na pamet da o tome pitam svoje nemačke kolege. Kada sam se posle povratka u Berlin kod njih raspitao, rekli su mi da je mesec dana posle pada Berlina u ruske ruke trajalo bezakonje između ruskih vojnika i nemačkih žena, sve dok nije izašla naredba da se sa tim prekine.

Pošto sam uspešno završio postdiplomske studije i odbranio magistarski rad 1962. i specijalizaciju u DDR 1964. godine, odlučio sam da prijavim doktorsku tezu. Otišao sam na konsultacije kod prof. Čubrilovića oko naslova teze. I ovog puta je bio spreman da me podrži i brzo smo se složili da za tezu uzmem temu „Nemačka okupaciona politika u Srbiji 1941–1944.“, pod uslovom da tu temu ne obrađuje prof. Jovan Marjanović, koji je trenutno bio na istraživanjima u Americi.

Prilikom svakog od susreta razgovarali smo o stanju u savremenoj jugoslovenskoj historiografiji, koja je sredinom prošlog veka često napadana iz raznih partijskih foruma kao izvor nacionalizma. Naročito je to postalo izraženo posle Osmog kongresa SKJ, kada je prvi put otvoreno nacionalno pitanje. Ono je dugo bilo potiskivano u javnosti i o njemu se nije raspravljalo kao da ga je SKJ rešio za sva vremena. U razgovoru sa Vasom polovinom 1966. lako smo se složili da treba udariti po nestručnjacima koji ideološki vrednuju rezultate historiografije i da su jedino stručni ljudi pozvani da ocenjuju stanje u kome se ona nalazi. Rekao je da je čitao moju polemiku u *NIN*-u „Da li je naša historiografija šematska i isključiva“ i pomenuo mi je da je u *Studentu* objavljen njegov intervju o problemima pisanja savremene istorije.

U znak zahvalnosti što mi je prihvatio temu za doktorat, predložio sam mu da mu mi koji smo završili postdiplomske studije priredimo drugarsko veče. Do tada za osam godina postdiplomske studije je završilo 25 istoričara. „Pa šta čekate“, uzvratio je Vasa, „samo nemojte u ponedeljak i utorak, kada je u restoranima bajata hrana. Predložio bih vam alasku kolibu u Grockoj na Dunavu, ali vi ste sirotinja – niko nema kola. Može i u gradu, gde ima separe, ne volim gužvu.“

Sa Vojinom Popovićem, potpukovnikom iz Vojno-istorijskog instituta, uspeo sam da organizujem susret u Alaskoj kolibi i da obezbedim prevoz. Vasa je u kafani umeo da se provodi. Bio je veoma raspoložen. Kad je popio nekoliko čaša rakije i vina, oko ponoći zapevao je pesmu „Rujna zora sa istoka rudi, siv se soko pod čadorom budi“, napominjući da se ona pevala u bosansko-hercegovačkom ustanku 1875. godine. „Pevajte partizanske pesme, ima ih jako lepih“, zahtevao je od nas.

Svi smo pevali toliko glasno da se orila cela koliba, iako smo bili u separeu. U kasne sate uputio nam je zdravicu, u kojoj je naglasio da bez obzira što se trenutno govori o mnogim slabostima savremene historiografije, ona ipak postiže određene rezultate i da ne treba da stanemo na pola puta, već da završimo svoje doktorate. Od nas 15, svako je hteo da uzvрати na Vasinu zdravicu. General-pukovnik Jovan Vukotić je rekao da mu postdiplomske studije više znače nego generalski čin. U sličnom duhu govorili su pukovnici Vlado Strugar i Dušan Plenča. I albanski istoričar Ali Hadri isticao je Vasine zasluge za svoje usavršavanje u nauci, ali ga je Vasa prozreo kao albanskog nacionalistu i nije hteo da mu prihvati da brani doktorat na Beogradskom univerzitetu. Kasnije, početkom osamdesetih godina Vasa nije dobio nagradu AVNOJ-a, jer ga je Ali Hadri prokazao kao ideologa progona Albanaca sa Kosova i Metohije. Crnogorac sa Kosova i Metohije Milorad Radević na moj račun ogovarao je pred Vasom Užičane da su u sebi sjedinili najgore osobine Srba i Crnogoraca, na šta mu je Vasa uzvraćao da su Užičani Vasojevići u Srbiji. U ponoć, Vasa je predložio da Radević brani doktorat o proti Matiji Nenadoviću, čijom je biografijom počeo da se bavi. Naravno da je to bila kafanska šala, pa su takva bila i pitanja: kad se i kako po drugi put oženio prota i šta su to bele guske u Đerdapu. Radević nije znao da odgovori kako je knez Miloš Obrenović naprečac oženio protu, kad je zajedno s njim svratio kod jedne udovice. Nije odgovorio ni na drugo pitanje. „Pao si“, zaključio je Vasa odbranu. „Profesore, treba uzeti u obzir objektivne okolnosti, ja sam popio litar vina“, branio se Radević. „Nema tu nikakvih okolnosti – znaš ili ne znaš“, uzvratio je Vasa. Ova kafanska šala kao da je najavila zbilju: Radević iz samo njemu znanih razloga nije ni pokušavao kasnije da brani doktorat, ni o proti niti o drugoj temi. Vasi se toliko svidelo ovo druženje sa budućim naučnicima da mi je na kraju rekao: „Glišiću, kad odbraniš doktorsku disertaciju da nas ponovo ovde dovedeš“.

Pošto je te 1966. godine moj mentor prof. Jovan Marjanović oklevao da prihvati za doktorat temu koju sam predlagao, odlučio sam da temu „Teror i zločini nacističke Nemačke u Srbiji 1941/1944.“ prijavim za doktorat na Humboldt univerzitetu u Berlinu, gde sam već tokom specijalizacije stekao određeni ugled. Obratio sam se i ovaj put prof. Čubriloviću i on me je podržao da branim doktorat na ovom univerzitetu, predlažući me za stipendiju DDR. Boravak u Berlinu od aprila do juna 1968. bio je uspešan jer sam odbranio doktorsku tezu 4. juna te godine. Posle povratka u Beograd održao sam obećanje i odveo sam Vasu na ručak u restoran „Park“ kod Kalemegdana, u koji je on često svraćao posle šetnje. Za vreme ručka obavestio me je da se njegova akcija za osnivanje Balkanološkog instituta privodi kraju i da će za saradnike primati samo doktore nauka.

Razmišljao sam da bi dobro bilo da se uključim u rad tog novog instituta jer sam već bio stekao određenu reputaciju istoričara drugog svetskog rata i nacističke Nemačke, čiju sam istoriju polagao na usmenom ispitu prilikom odbrane doktorata, a i učestvovao sam sa referatima na dva prethodna balkanološka kongresa u Sofiji i Bukureštu. Činilo mi se da bih ja bio najpogodniji saradnik za obrađivanje odnosa nacističke Nemačke prema Balkanu od 1933. do 1945. godine. Međutim, prof Čubrilović je po nekoj svojoj proceni dao prednost Dušanu Lukaču, svome zemljaku iz Bosne, iako se on tom temom nije bavio. Konkurs za saradnike Balkanološkog instituta raspisan je februara 1969. godine i Lukač se prijavio, a ja nisam. Dogodilo se da su Lukačeva dokumenta u SANU negde zaturena, pa je

Vasa pomislio da se Lukač nije prijavio na konkurs za saradnika i mene je pozvao telefonom poslednjeg dana konkursa da poštom pošaljem prijavu na konkurs za naučnog saradnika Balkanološkog instituta, što sam i učinio. Posle dve nedelje pozvao me Vasa da me obavesti da su pronađena Lukačeva dokumenta i zamolio me da povučem svoju prijavu. Izjavu da odustajem od učešća na konkursu potpisao sam 13. aprila. Nisam tražio nikakva objašnjenja kojim se kriterijumom služio pri odabiranju saradnika, ali stekao sam utisak da mi je bio zahvalan što sam odustao i nisam ga doveo u neugodnu situaciju da se opredeljuje između nas dvojice.

Posle dve godine pozvao me je prof Čubrilović na razgovor, 19. marta 1971. godine. Otišli smo u kafanu „Kolarac“, preko puta Akademije. Prvo Vasino pitanje je bilo da li sam oženjen. Kad sam odgovorio potvrdno, dodao je: „Onda nema ručka, samo piće“. U dužem razgovoru predložio mi je da pređem u Balkanološki institut na mesto Dimitrija Đorđevića, koji je otišao u Ameriku da predaje istoriju Balkana. Moj zadatak bi bio da proučavam oslobodilačke pokrete na Balkanu u drugoj polovini 19. veka. Predočavao mi je da Institut ima perspektivu i da će mi pružiti mogućnost da istražujem navedenu istoriju u stranim zemljama i da tamo držim predavanja i time steknem značajniju naučnu reputaciju nego proučavanjem istorije Srbije u 20. veku. Nisam odmah prihvatio njegov predlog. Razmišljao sam nekoliko dana, šta time dobijam, a šta gubim. Trebalo bi mi najmanje pet godina za upoznavanje literature i izvora za novu istraživačku temu, a za to vreme mogao bih da napišem knjigu iz istorije Srbije u Drugom svetskom ratu i da dobijem više naučno zvanje. Zato sam obavestio Vasu krajem marta 1971. da sam odlučio da ne pređem u Balkanološki institut. On više nije insistirao. Nastavili smo saradnju tako što me je odredio da budem recenzent svih Lukačevih rukopisa o odnosima nacističke Nemačke prema Balkanu.

Tokom 1971. godine odlazio sam sa Vasom da šetam Kalemegdanom. To je bila njegova svakodnevna rekreacija. Voleo je te duge šetnje, u toku kojih je razrađivao svoje ideje iz historiografije i politike. Tada su bili aktuelni politički događaji u Hrvatskoj, masovni nacionalistički pokret, koji su predvodili Savka Dabčević i Miko Tripalo. „Vidiš“, obraća mi se Vasa, „hrvatska liči na leopardovu kožu, prošarana je srpskim stanovništvom. Ovi koji predvode masovni pokret u Hrvatskoj će pasti.“ Još 1939. godine u svojoj knjizi *Politička prošlost Hrvata* pisao je da Hrvati nemaju geopolitičkih uslova da formiraju samostalnu državu. „Pored toga, ona moćna srpska manjina, što se nalazi u srcu njihovih zemalja, uvek je u stanju da omete konsolidaciju jedne takve države i onda kad bi se sticajem međunarodnih događaja i stvorila.“ Ovaj citat jasno govori da je zastupao slično mišljenje i 1971, imajući pri tom u vidu ulogu Tita kao glavnog arbitra u međunacionalnim sporovima. Prema Vasinom usmenom izlaganju tih dana, srpsko hrvatski odnosi činili su okosnicu Jugoslavije, a druge nacije igrale su sporedniju ulogu. Verovao je da još ima dosta jugoslovenski orijentisanih Hrvata i da je Jugoslavija moguća dok takvi postoje i da Srbi mogu da reše svoje nacionalno pitanje samo u okvirima Jugoslavije. Slovence nije posebno uvažavao, ni njihove akademike, smatrajući da nisu mnogo zainteresovani za Jugoslaviju. Uvažavao je Tita što je među svojim saradnicima uživao autoritet i što je spretno rukovodio svakom od šest republika. U svakoj od republika imao je po dva kandidata, koje je suprotstavljao međusobno. Tako je, na primer, u Srbiji na račun Sretena Žujovića forsirao Aleksandra Rankovića, koristeći svaku priliku da naglasi da mu Ranković odgovara za Srbiju.

Nije branio one koji su se iskompromitovali u javnosti, kao što je bio slučaj Krste Crvenkovskog, kad je uporedio Srbe u Hrvatskoj sa turskom nacionalnom manjinom u Makedoniji. Za Blagoja Neškovića je tvrdio da je bio težak čovek ne samo za potčinjene nego i za pretpostavljene. Nasuprot njemu isticao je Mijalka Todorovića, koji je uvek bio uz Tita i Kardelja, i smatrao je da će on uz njih stalno biti na vlasti. Na kraju razgovora upozorio me je da o njegovim političkim razmišljanjima ne govorim nikome. Prilikom ovih razgovora o političkim ličnostima i događajima savetovao me je da beležim svoja zapažanja posebno razgovore sa istaknutim političkim ličnostima, koji mi posle 30 godina mogu poslužiti kao istorijski izvor. Iako sam i ranije ponešto beležio, od tada sam to činio redovnije.

Kada je Zdravko Antonić krajem juna 1971. odbranio doktorsku disertaciju „Ustanak u istočnoj i centralnoj Bosni 1941. godine“ na Filozofskom fakultetu u Beogradu, pozvao nas je na večeru u restoran „Venecija“ u Zemunu. Sedeo sam do prof. Čubrilovića, koji se šalio na moj račun, obraćajući se bosanskim istoričarima: „Velika vam je stvar što ste ovog Glišića uzeli pod svoje“. Na moje pitanje kakva je trenutna politička situacija u Jugoslaviji, odgovorio je: „Jedna zemlja, a šest gospodara“.

U jesen 1971. Vasa je organizovao veliki međunarodni naučni skup u Akademiji pod nazivom „Jugoslavija i Evropa 1941. godine“. Na skup su došli istaknuti istoričari iz skoro svih zemalja Evrope. Učestvovao sam na tom skupu sa dve diskusije: o značaju ustanka u Jugoslaviji 1941. za oslobodilačke pokrete na Balkanu i o pitanju nacističkih ratnih zločina u Jugoslaviji. Vasa me je zamolio da budem neka vrsta vodiča na izletu u Kragujevac, koji je organizovao. Najpre smo svratili na strelište u Jajincima, gde sam im objasnio da je to bilo masovno stratište ne samo za patriote iz Beograda nego i iz cele Srbije. Ostatak dana proveli smo u Kragujevcu u Šumaricama pokazujući stranim naučnicima humke gde su pokopani masovno streljani Kragujevčani 1941. godine. Sa ovog skupa Akademija je objavila knjigu podnetih radova, ali nju nisam odmah dobio. Godinu dana kasnije sreo sam se sa Vasom na sednici komisije za kulturno istorijske nauke, kada me je pozvao u svoj kabinet u Akademiji. Zatražio sam mu tu knjigu. „Baš ti je stalo da je dobiješ džabe. Kada sam ga podsetio da sam bio aktivan učesnik na tom skupu sa dve diskusije, koje nažalost nisu objavljene, poklonio mi je knjigu sa posvetom.

Posle sloma liberala u Srbiji za sekretara Socijalističkog saveza Srbije došao je Filip Matić, moj pionirski rukovodilac odmah posle rata. Došao sam na ideju da pomoću njega i naučnih autoriteta profesora Vase Čubrilovića i Sime Ćirkovića pokrenem inicijativu preko Socijalističkog saveza da se u školama na određen način počne slaviti Sveti Sava, čije ime se nije posebno pominjalo u školama. Profesori su prihvatili moju inicijativu i sa tim predlogom smo otišli kod Filipa Matića na razgovor i Socijalistički savez je usvojio predlog da se svake godine u školama 27. januara drži jedan školski čas posebno posvećen Svetom Savi.

Srpski komunistički političari su cenili Vasu i kao nacionalnu veličinu pozivali su ga na prijeme. On je te prijeme koristio da u ličnim kontaktima sa političarima utiče na njih da mu pomognu u realizaciji svojih naučnih ideja, bilo da je u pitanju Balkanološki institut, građa za Prvi srpski ustanak, Vojna krajina, istorija Beograda sa tvrđavom, Šapca i drugih gradova, sabrana dela Jovana Cvijića i mnoge druge inicijative. Imao je običaj da kaže za prijeme: „Nisam došao ovde da jedem, nego da svršim posao“.

Kad smo kupili prva kola, skoro svakodnevno smo ih vozili po Beogradu, pa smo sa njima i Vasi činili male usluge. Jednom, 1974. godine, kada sam ga vozio Južnim bulevarom, Vasa me je iznenada zapitao koliko imam godina. Odgovorio sam: 42. Na to je Vasa rekao da su to najopasnije godine za muškarce i da se on kada je imao 42 godine razveo od svoje prve žene Radunke. „Vidiš ovu kuću?“, pokazao mi je kuću na sprat, koja se nalazila stotinak metara od početka Južnog bulevara, s leve strane. „To je moja kuća, koju sam ostavio prvoj ženi i sinu Milošu.“ Posle smrti svoje žene i sina, on je tu kuću nasledio i to je pomenuo u testamentu, ali nije odredio kome je ostavlja, pa je ona pripala sestričini njegove druge žene Danke, sa kojom nije imao dece.

Naredne godine zajedno smo učestvovali na skupu u Zagrebu o ratu i miru, koji je organizovala Jugoslavenska akademija nauka. Na skupu su dominirali Kardelj, sa svojim referatom o korenima nesvrstavanja, i Bakarić, sa referatom o miru. Posle prijema u Jugoslavenskoj akademiji svratio sam sa Vasom u kafanu „Dubrovnik“ na kafu. Počeli smo priču o glavnim ličnostima na skupu, Kardelju i Bakariću. Vasa je tvrdio da se oni, kad se bude pisala istorija socijalističke Jugoslavije, ne mogu zaobići. Upoređivao ih je sa ministrima Austrougarske monarhije, koji su svoje ideje proturali preko cara Franje Josifa – Kardelj i Bakarić su osetili da je Tito jaka ličnost i preko njega su ostvarivali svoje ideje, jer su mu se nametnuli posle odstranjivanja Rankovića.

Krajem aprila 1982. Vasa je za Zdravka Antonića i mene priredio večeru. Kao i obično, pričali smo o istoriji i politici. Kod Vase je to išlo jedno uz drugo. Pričao je da nikada nije napuštao fakultet, iako su ga saradnici oslovljali sa „gospodine ministre“. Još uvek je fizički i mentalno delovao sveže. Pitao sam ga šta misli o izdavanju arhivske građe CK KPJ iz perioda rata, pošto sam ga prethodno obavestio da su mene izabrali za glavnog i odgovornog urednika tog zbornika građe. Složio se da to treba objaviti kao jedan od izvora za istoriju NOB-a Jugoslavije. I ovog puta smo više razgovarali o politici nego o istoriji. Za Tita je rekao da je bio šarmer i da je umeo sa ljudima. Prema Vasi Tito se učtivo ophodio. „Svaka tri meseca sam mu referisao o svom ministarstvu i sve što sam tražio od njega dobio sam. Tito nije vodio beleške, nego je kao stari ilegalac sve držao u glavi. Kardelj nije bio takav humanista kako se o njemu piše. On je zamislio Goli otok. Bio je podmukao i izvrđavao je odgovornost. Nije mu se sviđao Beograd i Srbi. Imao je prema njima neku averziju, odnosno nije imao u njih poverenja. On i Bakarić su tvorci ovog današnjeg sistema u Jugoslaviji. Na kraju uspeli su da slome Tita, koji je povremeno vršio zaokrete u pravcu jugoslovenstva. Jugoslaviju je 1968. zapljusnuo omladinski talas jugoslovenstva, a kao reakcija na to pojavio se nacionalizam, najpre u Hrvatskoj.“ Uglavnom, njegovo mišljenje se svodilo na tezu da su Kardelj i Bakarić kumovali nevoljama u kojima se sada kujemo.

Objavljivanje knjige *Kopinič bez enigme* Vjenceslava Cenčića o obaveštajnom radu Josipa Kopinića dalo nam je povoda da raspravljamo o ulozi špijuna u istoriji. Vasa je mislio da je Kopinič bio vrlo vešt obaveštajac, da je mnogo znao i zato su ga se hrvatski rukovodioci plašili, jer je u toku rata najveći deo vremena proveo u Zagrebu. Dodao sam da on nije radio samo za Kominternu nego da je imao kontakte i sa britanskom i nemačkom obaveštajnom službom i da se zato tako dugo i mogao održati u Zagrebu. Razvijajući dalje svoju misao u ulozi obaveštajaca, Vasa je napomenuo da je Tito uspostavljao mrežu sovjetske obaveštajne

službe u Jugoslaviji, ali da je postepeno veoma vešto uspeo da se izvuče iz te mreže i postane generalni sekretar KPJ, a u proleće 1941. je došao u Srbiju i počeo da se osamostaljuje uspešnim razvojem ustanka. Razgovarali smo i o Andriji Hebrangu, koji je sarađivao sa Kopiničem u Zagrebu. Vasa nije verovao u priču da je Hebrang bio izdajnik kad su ga ustaše uhapsile u Zagrebu početkom 1942. godine, jer za to nema dokaza. „Veoma je lojalno radio u Titovoj vladi, ja to znam jer sam učestvovao u toj vladi kao ministar poljoprivrede i šumarstva. Hebrang je bio za trijalizam (Srbiju, Hrvatsku i Sloveniju), u krajnjem slučaju za četiri republike. Za slično rešenje sa srpske strane zalagao se Sreten Žujović. Međutim Edvard Kardelj je bio protiv, jer bi tom srpsko-hrvatskom nagodbom Slovenci došli u podređen položaj.“ O Titu je govorio sa uvažavanjem i smatrao je da je on u krajnjoj liniji bio Jugosloven i jedini lider. Nije uvažavao Kardelja i Bakarića, navodeći da su provincijalni političari. Bio je svedok kad se Kardelj vratio iz posete SAD-u i kad je uz podršku Tita počeo da uvodi samoupravljanje i da vlast spušta u komune i republike. „Obratna je situacija u Americi, tamo je jaka federalna vlast i to je drži na okupu.“ Nasuprot Kardelju, Kidrič je, prema Vasi, bio za pojačanu centralizaciju.

„Nikada se nisam zanosio mišlju da dugo ostanem ministar, niti sam koristio bilo kakve privilegije, sem auta. Ponašao sam se kao običan građanin, čak nisam ni stan dobio. Do stana u kome se sada nalazim, u Čubrinouj ulici, došao sam zamenom stana od pet soba, koji se nalazio u Jovanovoj ulici. Samo mi je pomognuto oko unutrašnjeg uređenja ovog stana.“

Kada sam posetio Vasu krajem maja 1984, hvalio mi je doktorsku disertaciju Ljubinke Trgovčević „Srpski naučnici i stvaranje Jugoslavije“. Sa posebnim uvažavanjem govorio mi je o Jovanu Cvijiću. Kasnije sam saznao da je Vasa zahvaljujući saradnji njegovog brata Veljka (pogubljen zbog atentata na Ferdinanda) sa Cvijićem, njegovim posredstvom, došao za asistenta na istorijsku katedru kod Vladimira Ćorovića. Verovatno se zato Vasa tako uporno borio da se objave Cvijićeva sabrana dela. Sa zadovoljstvom mi je pričao kako je uz pomoć Petra Stambolića i Dobrivoja Vidića izdejstvovao da se štampaju sabrana dela Jovana Cvijića, iako je to objavljivanje pokušao da spreči Špiro Galović, u to vreme zadužen za ideologiju u CK SKS Srbije. U prvoj knjizi sabranih dela Vasa je objavio opširnu studiju o Cvijiću, iz koje se vidi da je sebe smatrao i njegovim đakom.

Antoniću i meni je govorio da mi ne možemo postići trajnije rezultate istražujući NOR i revoluciju u Jugoslaviji, jer smo još blizu tih istorijskih događaja i da je potrebna distanca da bi se o njima objektivno prosuđivalo. Da bi to potkrepio, navodio nam je primer Nikole Pašića, koji je na istoričare njegove savremenike, pa i na Vasu, ostavljao utisak površne ličnosti male kulture. „Zbog njegove osetljivosti i povučenosti i priznavanja svakom govorniku da ima pravo, što mu je omogućavalo da sprovede ono što hoće, činio nam se demagogom. Međutim kasnija ozbiljnija istraživanja su pokazala da je to bila u sebe povučena, mišljena i u osnovnim linijama svoje politike uporna i čvrsta ličnost. To se najbolje pokazalo u Prvom svetskom ratu i na mirovnoj konferenciji u Parizu posle rata, kada je on pokazao unutrašnju snagu i čvrstinu duha, pa se moje lično mišljenje i gledište moga naraštaja o Nikoli Pašiću moralo menjati.“

Otišao sam 27. maja 1985. na Vasino predavanje o postanku jugoslovenske države u Kulturnom centru Studentskog grada. Vasa na pomalo prevaziđen način tumači nastanak te države, naglašavajući da smo mi Srbi počev od Ilariona

Ruvarca bili kritički orijentisani prema svojoj prošlosti, oslobodajući se postepenog nacionalnog romantizma. Smatrao je da je ono što danas proživljavaju Albanci davno prevaziđeno. Nema tu nikakvih narodnosti, postoje samo građani Jugoslavije, koji treba da imaju jednaka prava. U toku predavanja izbegao je da objasni ključnu ulogu monarhije prilikom nastanka Jugoslavije. On se i dalje kao istoričar drži pomalo čudnog metoda, da istoričar osetljive stvari iz istorije može prećutati ali se ne sme služiti falsifikatom. Zbog toga je posle smrti bio kritikovan od svog učenika, akademika Vasilija Krestića, da to nije metod istorijske nauke. Iza onoga ono što napiše, istoričar mora da stoji, a ne da to kasnije prepravlja, tvrdio je Vasa. Posle predavanja otišli smo sa Vasom u hotel „Jugoslaviju“, zajedno s Teodorom Anđelićem, novinarom *NIN*-a, koji se žalio da ga napadaju iz zagrebačkog *Vjesnika* zbog komentarisanja ostavke Koleta Čašulea, koji je u nekom svom napisu izjednačio Antu Pavelića i kralja Aleksandra Karađorđevića. „Ne bih na to odgovarao“, savetovao ga je Vasa. Na provokacije albanskih naučnika da je srpski nacionalista i zagovornik genocida nad Albancima nije nikad odgovorio. Za brata Branka je pričao da je kao jedan od vođa Zemljaradničke stranke saradivao sa banjalučkim komunistima. Ja sam mu to potvrdio, jer je Gestapo u toku okupacije prilikom pretresa Brankovog stana zaplenio njegov adresar, u kojem su se nalazili brojevi telefona ne samo banjalučkih komunista, Boška Šiljegovića i drugih, nego i istaknutih rukovodilaca KPJ, kao Sretena Žujovića, i da nije iznenađujuće da su 1944. komunisti planirali da uz pomoć Branka izvedu puč u jugoslovenskoj kraljevskoj vladi u Kairu. Po beogradskoj čaršiji posle rata kružila je priča da je Tito, kad je rekao „dovedite mi onog Čubrilovića“, mislio na Branka, a u Beogradu su više znali Vasu, koji je nastupao na mitinzima podržavajući narodnooslobodilački pokret protiv kralja.

Drugom prilikom pričao mi je o svom stradanju u toku okupacije, kada je juna 1941 bio uhapšen i držan najpre kao talac u zatvoru Gestapoa a zatim u logoru na Banjici. U zatvoru Gestapoa, koji se nalazio na današnjem trgu Nikole Pašića, prilikom šetnje na dvorištu sreo je Mustafu Golubića, svog druga iz „Mlade Bosne“. Isprebijan, pačeničkog izgleda, prepoznao je Vasu i jedan drugom su samo namignuli ne izgovorivši nijednu reč. Iako strahovito mučen u zatvoru, Golubić nije nikog odao. Ubrzo je streljan, krajem jula 1941, u Pionirskom parku. Vasa pominje da je on bio tajanstvena ličnost oko koje kruži legenda da je bio među retkima koji su uživali Staljinovo poverenje. Kada je po zadatku sovjetske obavestajne službe došao u Beograd krajem 1940, počeo je da hvata veze sa pojedinim ličnostima iz građanskog društva, Dragišom Vasićem i drugima. Ispričao sam Vasi da sam među prvima od istoričara pregledao njegov dosije, koji je vodio Gestapo, a koji su Rusi zaplenili u Beču i izvukli ključna dokumenta. Gestapo je uspeo da otkrije njegov identitet, ali ne i šta je radio, jer je Mustafa priznao da je radio u Međunarodnoj sindikalnoj federaciji i da je samo učestvovao u falsifikovanju pasoša. Ostalo je zagonetno kako je pao u ruke Gestapoa u noći između 7. i 8. juna 1941. godine u današnjoj ulici Milana Rakića. Vasa mi je predlagao da razgovaram s Pavlom Popovićem, koji je dao izjavu *NIN*-u o Mustafinom hapšenju. U trenutku kad smo o njemu razgovarali, postojale su razne verzije o načinu njegovog otkrivanja i hapšenja. Jedna je bila da su ga Nemci otkrili pomoću goniometra, kada je upotrebljavao radio stanicu da šalje izveštaje, a druga da ga je provalio Tito, jer je u njemu video konkurenta, koji uživa Staljinovo poverenje. Kasnije mi je Lazar Mojsov ispričao da je Staljin, da bi stekao poverenje Hitlera, odao neke ljude

iz svoje obaveštajne službe, uključujući i Mustafu, pa otuda postoji sumnja da je i Tito umešan u njegovu provalu. Bilo je zaista čudno ponašanje Staljina u trenutku napada nacističke Nemačke na Sovjetski Savez. On je bio šokiran jer nije mogao da veruje da ga je Hitler izneverio i napao i tek se oglasio peko radija 3. jula.

U jesen 1985. posetili smo Vasu u Srpskoj akademiji nauka i umetnosti, Antić i ja. Koristio je neku sobicu, koja je više odgovarala kafe kuvaricama nego ostarelom akademiku. Smešten je kao svi starci čije je vreme prošlo, u zapećak Akademije, ali je kao i uvek bio oran za razgovor. Hvalio se kako je bio u Loznici, gde je održao predavanje o Cvijiću. Imao je visoko mišljenje o Cvijiću, smatrao je da je on bio jedan od retkih srpskih naučnika koji je umeo da poveže svoja ogromna naučna saznanja sa htenjima svoga naroda. Cvijić je, prema njemu, bio proizvod ovog terena, a ne kao Jovan Skerlić, francuski đak. Čovek treba da se oformi i obrazuje u svojoj zemlji, pa tek posle da ide na usavršavanje u inostranstvo. Samo neznalice, kako je nedavno izjavio jedan srpski političar, mogu da kažu za Cvijića da je bio nacionalista (mislio je na Špiru Galovića). Poslužio nas je rakijom koju su mu poklonili kaluđeri iz manastira Tronoše. Pričao nam je da skoro svake godine odlazi na oporavak u letovalište u Ivanjici i predložio mi da Institut za savremenu istoriju svoja izdanja šalje tamošnjoj biblioteci. Prilikom boravka u Ivanjici posećivao je Peru Stambolića u njegovom rodnom selu Brezovi. Tamo mu je pala na pamet ideja da se napiše istorija Starog Vlaha, pa je tu ideju predložio Petru Stamboliću. Pošto je Pera nerado gledao na svaki lokalizam i izbegavao da nešto učini za svoj zavičaj, nije pozitivno reagovao na ovu Vasinu ponudu. Vasa je znao da ja odlazim na razgovore kod Pere zbog istorije KPJ. pa me je zamolio da i ja pokušam da ga nagovorim da prihvati ovaj predlog. Međutim Pera je odbio naš zajednički predlog pod izgovorom da Stari Vlah nije nikakva celina ni u istorijskom ni u geografskom pogledu.

Sa istorije, kao i prilikom drugih susreta, prešli smo na naše savremene probleme. „Odavno Srbi nisu bili glasnjiji a ohrabruje i držanje jugoslovenski orijentisanih Hrvata“, započeo je dijalog Vasa. „To su dva ključna naroda na jugoslovenskom prostoru i oni su krojili sudbine Jugoslavije. Srbi su konačno shvatili u 20 veku da oni mogu rešiti nacionalno pitanje samo u okvirima Jugoslavije, a Albanci treba da shvate da se njihovo nacionalno pitanje bez rata može rešiti samo u okviru balkanske federacije. Albanci tokom svoje istorije nikad nisu bili naklonjeni Srbima. Naši Albanci nisu pravi Albanci, oni su mešavina Srba koji su promenili veru i Albanaca bandita. Svoje mišljenje o Albancima dao sam Generalštabu Kraljevine Jugoslavije kao član Saveta zemaljske odbrane 1937. godine.“ Za albansku naciju je rekao da je ona tek u formiranju. To je onaj trenutak kad se od niza plemena stvara nacija.

Potom je prešao na pitanje crnogorske nacije. Nedavno su ga crnogorski političari pozvali da gostuje u Titogradu i pružili mu sve ugodnosti u vili „Gorica“, sa ciljem da se izjasni da li su Crnogorci nacija. „Rekao sam im da ja ne priznajem crnogorsku naciju, jer sam proučavao i dobro poznajem njihovu istoriju, naročito njihovih plemena.“ Tvrdio je da Crnogorac ne može biti dobar političar. „U početku se čini da će iz njega izrasti veliki političar, ali se kasnije ispostavi da ne bude tako.“ Pominjao sam mu Veljka Vlahovića, koji je za Vasu bio poslušnik Kominterne, a kasnije Tita, a ne političar.

Setio se i jednog od prvih prijema kod Tita u Belom dvoru, kad ga je zatekao zajedno sa Krležom. Kada su počeli da pristižu Titovi saborci generali i da mu

klikću, Krleža se udaljio. Inače, Vasa iz samo njemu znanih razloga nije trpeo Krležu, a ni Krleža njega. Kad se Vasa osamdesetih godina prošlog veka pojavio na Televiziji Beograd, Krleža je rekao Enesu Čengiću: „Vidi ga, povampirio se stari srpski nacionalista“. Vasa je govorio da je Krleža Cincarin poreklom iz Makedonije i da on ne može da priča o hrvatstvu. O Dedijeru se pohvalno izražavao, da je vredan kao naučni radnik, ali da može da bude osvetoljubiv. Zaticao sam ih zajedno kako se dogovaraju koga ispred svog Odeljenja istorijskih nauka da predlože za akademika i na koji način da mu obezbede izbor. Zapitao sam Vasu: „Zar među besmrtnicima ima laktanja?“ „I te kako“, odgovorio je Vasa.

Vasa je povremeno pominjao Srpski kulturni klub, koji je od osnivanja vodio Slobodan Jovanović, u kome je Vasa bio sekretar. Posle anšlusa Austrije od strane Nemačke 1938, Vasa je uz saglasnost Slobodana Jovanovića u klubu organizovao predavanje generala Živka Pavlovića o strateškom položaju Jugoslavije. Polazeći od pretpostavke da će Nemačka nastojati da svoju prevlast proširi i na Balkan, Pavlović je procenio da je strateški položaj Jugoslavije izvanredno težak, neuporedivo teži od položaja Srbije u Prvom svetskom ratu. Predviđao je da neće pružiti otpor Čehoslovačka, Mađarska, Rumunija i Bugarska i da će se u odsudnom času Jugoslavija naći izolovana i potpuno sama. Jedina zemlja koja bi se mogla suprotstaviti nacističkoj Nemačkoj po njegovoj proceni bio je Sovjetski Savez. Ta procena, mislio je Vasa, navela je političke i vojne krugove u Jugoslaviji da traže oslonac na Sovjetski Savez i da uspostave s njim diplomatske odnose 1940. godine.

Krajem oktobra 1986. Antonić i ja pošli smo da posetimo Vasu, koji se lečio na internoj klinici Vojnomedicinske akademije, zbog nekih komplikacija sa cirkulacijom krvi u nogama. Vasa je delovao mentalno sveže i odmah je započeo priču. „Šta vi mislite o Memorandumu Srpske akademije nauka i umetnosti, koji je u *Večernjim novostima* provaljen u nacrtu?“ Ne čekajući odgovor, nastavio je da podržava intervju Pavla Savića u novinama, koji je izneo mišljenje da Akademija ne treba time da se bavi i da je to posao političara i da politika ne sme da uđe na vrata ove visoke naučne ustanove. Vasa je uvek vodio računa kako će reagovati drugi jugoslovenski narodi na srpske inicijative. Tokom sedamdesetih godina bio je protiv pisanja posebne istorije srpskog naroda, koje je organizovala Srpska književna zadruga, što mu je ozbiljno zamerio jedan deo srpskih istoričara i akademika. O tome je pisao akademik Dejan Medaković u svom dnevniku od 13. maja 1977. godine: „Tek sada mi je jasan sav onaj veliki otpor na koji je projekat SKZ da organizuje pisanje istorije srpskog naroda naišao kod naših starijih istoričara, Jorja Tadića, Vase Čubrilovića, Viktora Novaka i Dragoslava Jankovića. Čubrilović je izbacivao argumente da za pisanje ovakve istorije 'danas nije vreme'. Umesto celine predlagao je da se pristupi pisanju istorije srpske države u 19. veku. Ovakav projekat Čubrilović je proturio u SAN-u, on i danas postoji. Imali su ti naši profesori savršeni sluh za politički trenutak. Njima nije bilo ni na kraj pameti da sa političarima zapodevaju kavge. Kad god su mogli i kad je to od njih traženo, bili su spremni da svoje naučne usluge ponude svakoj vlasti.“

„U Akademiju ne sme da se uvuče politika“, energično je pred nama branio svoje stavove Vasa. „To nisu dozvoljavali predsednici kakvi su bili Jovan Žujović, Jovan Cvijić, Aleksandar Belić i drugi. Nikada između dva rata ma kakvo bilo krizno vreme Akademija se nije mešala u politiku. Kao pojedinci akademici su mogli da se bave politikom, ali samo van Akademije. To je korak nazad u srpskoj misli,

a točak istorije se ne može okrenuti natrag. Svi napredni ljudi, od Svetozara Markovića i Polit Desančića, bili su za federaciju, nema druge alternative,“ Uprkos tome što smo mu Antonić i ja oponirali, da su sada druga vremena i da problem Kosova i Metohije, odnosno pokrajina i ravnopravnosti Srbije sa ostalim republikama sve nas Srbe pritiska, Vasa nije odstupao od svojih čvrsto zauzetih stavova da će odlučno istupiti protiv Memoranduma. Odbio je urednike *Intervjua* i *Politike* da im bilo šta izjavi o Memorandumu pre nego što nastupi u Srpskoj akademiji nauka i umetnosti. Pozive novinara da bilo šta napišem o Memorandumu odbio sam, izgovarajući se bolešću supruge, da sam izgubio koncentraciju za pisanje pogotovu političkih tekstova.

Početkom novembra 1986. moja teško bolesna supruga Dara nalazila se na VMA. Kako je bila pala u komu i nisam mogao sa njom da komuniciram, otišao sam u sobu kod Vase. „Šta se priča po čaršiji“, pita me Vasa. Ponovo se naš razgovor vrtio oko Memoranduma. Ponavljao je da se čvrsto odlučio da istupi protiv Memoranduma, najpre na skupštini Akademije, a zatim u javnosti. „Prosečna starost akademika je 60 godina, mnogo pamte“, rekao je sa podsmehom, „ali ne mogu znati šta o tome misle oni od 15 do 55 godina. Ti mlađi naraštaji će pronaći svoj put. To se pokazalo i 1968. za vreme studentskih demonstracija.“ Potom je počeo da razvija svoju omiljenu tezu o ulozi narodnih masa u Srbiji u prelomnim trenucima njene istorije, navodeći primere: Prvi srpski ustanak, zatim trenutak kad su Ustavobranitelji oterali kneza Miloša Obrenovića, Svetoandrejsku skupštinu, 1903. godinu, pa i 1914. godinu, kada smo ne slušajući nikoga, na svoju ruku izazvali sukob i to se isplatilo. „I na kraju, šta je 27. mart 1941. godine?“, kao da je meni postavio pitanje. „Ja verujem u srpske mase, one su uvek pronalazile rešenje za svoju budućnost na liniji progressa. Sada se zapalo u krizu. Ovo se stanje mora prevazići, ne može dalje ostati tako, raspoloženje je masa da se stanje menja.“ On u tom trenutku, kao zagovornik jugoslovenske ideje, nije mogao predvideti da će buknuti nacionalizam kod svih nacija koje su sačinjavale Jugoslaviju, nego je predviđao da će najpre doći do povezivanja privrede, saobraćaja i energetskog sistema. Upravo se dogodilo suprotno, ubrzano je razbijanje Jugoslavije.

Kad ostar, čovek se češće vraća u svoju prošlost. I Vasa se rado sećao dejinstva i strica kod koga je boravio za vreme školskih raspusta, koji je imao 35 hektara zemlje i 28 članova zadruge, napominjući da su svi njeni članovi bili zadovoljni svojim položajem u takvoj patrijarhalnoj zadrugi. Jelo se iz jedne velike ćase i svaki od članova zadruge se uzdržavao i ravnomerno zahvatao hranu, vodeći računa da ne jede više od drugoga. Potom je pričao kako su se stričevi naslednici posle rata brzo obogatili baveći se trgovinom.

Vaspitan u patrijarhalnoj sredini, nije odobravao Dragiši Pavloviću, predsedniku Gradskog komiteta Beograda, što je bezobzirno napao Svetozara Vukmanovića Tempa, za koga Vasa kaže da se grčevito borio protiv Kardeljevih koncepcija u privredi i protiv stihije, čiji su teoretičari bili Bakarić i Kardelj. „To što oni zastupaju, to je alpski separatizam. To može da odgovara Švajcarskoj ili Austriji, ali ne može Jugoslaviji.“ Smatrao je da je Ranković zbog svoga stava prema Kosovu bio zreo da napusti svoj položaj i da je koješta to što je meni pričao general Jefto Šašić, da je vojska bila protiv Četvrtog plenuma CK SKJ kada je udaljen sa vlasti Ranković. Već tada je postojala tendencija da se stari Titovi saradnici penzionišu i da Tito odabere podmladenu političku elitu i preuzme odgovornost za

dalji razvoj. Kažem mu da je to Bakarićeva teza iz 1962. godine. „Na 4. plenumu bilo je reći da se otvori i pitanje vojske kao zatvorene strukture“, nastavio je Vasa. „Na tome je insistirao i Gošnjak, kao sekretar za narodnu odbranu. Međutim, Tito tada nije dao, ali je Gošnjaka i još neke generale sledeće godine penzionisao.“

Vasa je mislio da prilikom oblikovanja jugoslovenske federacije nije dosledno primenjen nacionalni princip, nego i kulturno-istorijski, na osnovu koga su formirane nove nacije, makedonska i crnogorska. Ponovo je pročitao Ustav iz 1974. godine. Prema njemu, pokrajine su bile izjednačene sa republikama, a federacija nije imala nikakve vlasti. „Tako se dalje ne može.“ Ja sam mu rekao da to neće ići lako, jer su suprotni procesi „federiranja federacije“, kako je govorio Bakarić, otišli predaleko i da postoje veliki otpori u republikama. „Ti će se otpori lomiti pod pritiskom stvarnosti“, uzvratilo je Vasa. „Evo, Hrvatsku vode istaknuti privrednici – končarevci, jugoslovenski orijentisani, mora doći do zaokreta u pravcu povezivanja već razuđenih delova Jugoslavije.“ On i njegova generacija, koja je stvarala Jugoslaviju, nisu mogli da shvate da se ona može raspasti. „Kardelju puno priznajem kao teoretičaru“, nastavio je Vasa, „ali nije smeo graditi Jugoslaviju na malim narodima, razbijajući najjači narod kao okosnicu Jugoslavije. U drugim federacijama rađeno je suprotno.“ Onda se odjednom setio Dedijera i rekao da ga niko nije uvažavao, jer je bio kukavica, nije imao nerve, a takve niko ne uvažava. „Sada preko svojih napisa pokušava da se sveti političarima koji ga nisu uvažavali.“ Posebno mu je bio simpatičan Stipe Šuvar. „Sve što misli, kaže, oštar je, ali to govori kao naučnik, sociolog. Niko preko *Praksisa* nije oštrije kritikovao Ustav iz 1974. nego što je činio Šuvar.“

Posle dva dana opet sam posetio Vasu. Verovatno je zaboravio šta mi je pričao pre dva dana, pa se ponovo vraćao na iste stvari. „Kako ti se sviđa kako je govorio Šuvar“, pita me. „On zagovara jugoslovensku koncepciju i govornik je onih snaga koje su za Jugoslaviju. Isto je rekao što bih u ja učinio. Nijedan se pedalj Jugoslavije ne može otuđiti bez borbe. To je ostvareno kroz borbu i nikad se ne zna šta će biti ako do borbe dođe. Na skupštini Akademije ću da kažem da je srpska inteligencija sve do 1945. godine bila na liniji progresa, vukla je srpski narod napred, od užesrpske ka jugoslovenskoj koncepciji. Međutim, to ne čini sada. Ona nije mogla da izvuče zaključke kakve su promene nastale sa nacionalizacijom i industrijalizacijom naše zemlje. U jednom trenutku rekao sam Osmanu Karabegoviću, koji je vodio industriju, da mi nismo bili svesni, kad smo donosili te odluke, kakve će promene izazvati. Ulogu Akademije vidim u tome da osposobi inteligenciju da bude spremna da prihvati tekovine civilizacije, jer ona je sada malograđanska.“

Kada sam se 1983. zaposlio u Institutu za savremenu istoriju, odredili su me da budem koordinator velikog, pretencioznog jugoslovenskog projekta „Titov doprinos savremenom socijalizmu i marksizmu“, koji su zamislili političari u vreme Titovih jubileja 1977. godine. Za taj projekat je naglo opalo interesovanje kod političara, a i naučnika, posle Titove smrti. U okviru tog projekta, između ostalog, proučavano je i Titovo vojno delo., pa sam pitao Vasu kako ocenjuje Tita, da li je više bio političar ili vojnik. „On je vođa revolucije, pa je i jedno i drugo“, objašnjavao mi je Vasa. „Takvi su Lenjin. Staljin, Mao Cedung, Ho Ši Min i druge vođe revolucija. Tito je pragmatičar sa osnovnom školom. On je samouk, nije se profesionalno pripremao ni za političara ni za vojnika. Što se tiče dileme teoretičar ili praktičar, Tito je praktičar i kod njega je izuzetno izražena moć odlučivanja. Kad

je reč o vojsci, ne radi se o konkretnom komandovanju, gde je pravio i greške, nego o ključnim stratezijskim odlukama, za koje nije neophodno detaljno poznavanje vojne veštine. Tito je jako brzo shvatao probleme i brzo donosio odluke od kojih je zavisila sudbina oslobodilačke borbe i revolucije. On od početka ustanka u Jugoslaviji izgrađuje svoj autoritet kao vođa narodnooslobodilačkog pokreta kao celine u borbi za međunarodno priznanje tog pokreta. Sve u svemu, jaka ličnost, koju Sreten Žujović nije trpeo. Kad je reč o njima dvojici, nije bila posredi samo lična netrpeljivost, nego i konceptijske razlike u oblikovanju Jugoslavije. Žujović i Hebrang su bili za trijalizam (Srbija, Hrvatska, Slovenija), eventualno uz republiku Makedoniju. Sukob ne izbija između Tita i Hebranga, nego između Bakarića i Hebranga. Tito je bio vođa revolucije do 1948. godine. On je ruski đak i on iz svoje kože nije mogao pobeći. Potom je počeo da gubi konce iz svojih ruku i počela je da peovlađuje stihija. Najteži događaj su bile studentske demonstracije 1968. godine. To je bio levi pokret, ali nije iskorišćen. Kardelj nije bio tome sklon. On je od ilegalca postao vođa i nikad nije uvažavao mase, za razliku od Tita. Imao je strah od masa i zato nije imao poverenje u studentski pokret.“ Odjednom mu je na pamet došla muslimanska inteligencija. Rekao je da kod nje religija igra značajnu ulogu. „Ja ih stalno opominjem, nemojte da se igrate, jer Srbi i Hrvati mogu ponovo podeliti Bosnu.“

Vasa nije prihvatio naše savete da je većina akademika ogorčena na kampaњу koju povodom Memoranduma vode političari protiv Akademije, pa je na skupštini Akademije 17. decembra istupio protiv Memoranduma i samim tim protiv većine akademika. Posle tog nastupa kružilo je ogovaranje Vase među intelektualcima: da je u životu imao šansu da puca dva puta – u Ferdinanda i u Akademiju i da je oba puta promašio.

Nagrada je ubrzo usledila od strane političara. Rukovodstvo Srbije ga je mesec dana kasnije odlikovalo Velikom jugoslovenskom zvezdom, koju mu je u Predsedništvu Srbije uručio Ivan Stambolić. Predaji odlikovanja prisustvao je i Slobodan Milošević, za kog se još tada moglo primetiti da se držao nekako po strani i da nije sedeo zajedno sa ostalim rukovodiocima. Iskoristio sam prisustvo Slobodana i Ivana da u Vasinom stilu, kao predsednik redakcije za pisanje istorije Saveza komunista Srbije, sa njima razgovaram i zatražim da me prime da bih im objasnio probleme na koje nailazim pri pisanju te istorije, za koju je trebalo obezbediti sredstva. Ivan me je primio posle nekoliko dana. Kako su još bili sveži utisci sa ceremonije uručivanja odlikovanja, razgovarali smo i o Vasi. Ivan mi je ispričao da je Vasa povremeno dolazio kod njega na razgovor i da je uvek iznosio ideju da se obradi neka tema iz istorije uz državnu pomoć. „Jednom rečju, znao je šta hoće“, rekao je Ivan Stambolić.

Krajem oktobra 1987. godine Antić i ja smo zakazali diskusiju o projektu pete knjige istorije Jugoslavije, koja je trebalo da obuhvata period NOR-a i revolucije. Projekat smo zajednički sačinili. Za pisanje te knjige iz Beograda su predloženi Branko Petranović, Zdravko Antić i Venceslav Glišić. Antić je uspeo da ubedi Vasu da napiše uvodno izlaganje o metodološkom pristupu temi rasprave. Međutim, Petranović je drukčije planirao taj sastanak istoričara, predvideo je da on bude uvodničar, pa je obavestio jedan broj mlađih istoričara da dođu i saslušaju njegov referat. Pošto je Antić doveo Vasu, pokvario mu je taj plan, jer je Vasa po starinstvu trebalo da nastupi prvi. Branko je bio ozlojeđen na Antića što

je samoinicijativno doveo Vasu i na taj način ga omeo da izvede svoj historiografski šou. Vasa je govorio o složenosti teme i teškoćama prilikom njenog pisanja. Tokom diskusije iskristalisala se misao i sumnja da ćemo tu knjigu uopšte napisati s obzirom na postojeće odnose među republikama u Jugoslaviji. Na kraju sastanka Vasa nam se obratio: „Ako niste umorni, da idemo u kafanu“. Otišli smo u restoran Skupštine grada. Te godine Vasa se pripremao da održi predavanje o Josipu Brozu povodom njegove pedesetogodišnjice dolaska na čelo KPJ, u sali Akademije. Da bi se što solidnije pripremio, koristio je svaku priliku da testira naše znanje o Brozu, pa i ovog puta. „Hajde komunisti, recite vi meni, zašto Tito kao jugosloven ne uspeva sa svojom koncepcijom šezdesetih godina? Šta se tu dogodilo?“ Kao da je još jednom želeo da proveri svoja razmišljanja o Titu kao istorijskoj ličnosti. Branko Petranović je, pola u šali pola ozbiljno, rekao da je Vasa kao Titov ministar prava ličnost da u Akademiji govori o Titu. Na moje pitanje kad će Branka predložiti za akademika, odgovorio je da je to činio dva puta, za njega i Dušana Lukača, ali da nisu prošli ni na Odeljenju istorijskih nauka. Od istoričara koji se bave dvadesetim vekom prošao je samo Andrej Mitrović.

Mesec dana kasnije, 24. novembra 1987. godine, Vasa je održao predavanje o Titu. Kao što se očekivalo, akademici nisu došli, a nas ostalih bilo je malo. Da bi nekako spasli predavanje i da Vasa ne bi govorio pred nas nekoliko, organizatori su sakupili činovnike Akademije. Vasa je ozbiljno shvatio zadatak i pokušao je sa raznih strana da sagleda Titovu ličnost i njegovo delo. Nije bilo mnogo kritičkih tonova, prigodan i afirmativan, ali i odmeren sud o Titu. Vasa je naglasio da je politika zanat i da se njome može baviti samo ko ima talenta. „Ja sam šest godina bio Titov ministar, ali nisam političar.“ Isticao je Titov talenat za politiku, smelost i samostalnost u odlučivanju, odlike koje krase samo izuzetne političare. Kad sam pet dana kasnije pričao Draži Markoviću kako je Vasa prošao sa predavanjem o Titu, on mi je rekao da to nije bio bojkot Vase, nego Tita, ali da je bilo nepromišljeno od strane rukovodstva Srbije što su ga odlikovali visokim ordenom odmah posle istupanja protiv Memoranduma.

Antonić je polovinom januara 1988. pozvao Vasu i mene na ručak. Tokom ručka sa Vasom dugo sam pričao najpre o njegovom predavanju o Titu. On je dosta marljivo proučavao Titov život i rad, a i ranije je imao formirano mišljenje o njemu na osnovu iskustva, za vreme rada u Vladi FNRJ do 1951. godine. Vasa mi je potvrdio da je tačno što mi je pričao Ranković, da su se sukobili Tito i Kardelj 1961. godine i da je Tito nameravao da ga se otarasi, ali da ga je Ranković savetovao da to ne čini dok sa njim ne razgovara. Vasi je bilo jasno da je Titov poslednji ustav onaj iz 1963. godine i da su potom preteгли Kardelj i Bakarić, a da je Tito morao da im se prikloni. „Bakarić je bio vešt političar. Zastupao je ideje Ante Starčevića, ali se nikad nije otvoreno eksponirao, i uvredio bi se ako bi mu neko tako nešto pomenuo. Slično se ponašao Nikola Pašić, nije se radilo o tome da on nije umeo da govori, nego je poznavao svoj narod, znao je da on to ne voli. Brbljiv narod ne voli brbljive političare. Tu je pogrešio Ivan Stambolić. On je držao puno pametnih govora. Pametan je on Vlah, ali nije imao dovoljno unutarnje snage da veže ljude za sebe. Misli da nije trebalo priređivati spektakle oko njegovog smenjivanja i da se to moglo izvesti sa manje buke.“ Vasa nije mnogo cenio Slobodana Miloševića kao političara. „Ono što je poslednji put rekao na sednici CK SKJ, da se Srbija neće odreći republike i da će biti ravnopravna sa ostalim republikama u Jugoslaviji,

on je mogao na tome da radi a ne da se tvrdo izjašnjava, da će biti republika ili je neće biti. Zbog toga će imati znatno više otpora da to ostvari. Slobodan i Ivan se ideološki ne razlikuju i zato njihov sukob dobija utisak borbe za vlast.“

Opet mi je pomenuo kako Žujović nije trpeo Tita i da je zbog njega Srbija loše prošla, u šta sam ja izrazio sumnju. Žujović nije bio Titovog formata, nije mogao da bude vođa. Vasa je o Titu ponovo govorio afirmativno – da je jugosloven i da prema saradnicima nije hteo da se služi staljinističkim metodama. Verovatno je bio zaboravio kako se ponašao posle sukoba sa Informbiroom. Predložio mi je da njegov rad o stvaranju Jugoslavije odnesem generalu Nikoli Ljubičiću da ga pročita. Potom smo raspravljali o tome zašto je Tito sahranjen u Beogradu a ne u Zagrebu. „U početku, kao sekretar CK KPJ i Hrvati, izabrao je Zagreb za sedište CK, ali kad je video kako su Hrvati oduševljeno dočekali Nemce 10. aprila 1941. i ekspanziju nacionalizma, odlučio je da sedište CK premesti u Beograd i to se pokazalo uspešno. Beograd je od svih glavnih gradova republika najviše jugoslovenski.“ Pošto Tito nije ostavio testament gde da ga sahrane, Vasa je predložio da iskoristim susret sa Ljubičićem i da ga pitam da li se zaista njemu poveravao da želi da bude sahranjen u Beogradu i zašto su tako uradili?

Borba je od januara 1988. godine počela da objavljuje Vasino predavanje u Srpskom kulturnom klubu 7. marta 1937. godine pod naslovom „Problem unutrašnje kolonizacije u južnoj Srbiji“, u kome je najveća pažnja posvećena problemu Albanaca u Kraljevini Jugoslaviji. Vasa mi je tvrdio da postoje tri verzije ovog predavanja, od kojih je jedna na francuskom jeziku. Na moje insistiranje obećao je da će celokupnu mistifikaciju oko ovog predavanja i elaborata, koji je predao Generalštabu vojske Kraljevine Jugoslavije, objasniti kad za to dođe vreme. Rekao sam mu da je pravi trenutak da sada progovori, ali on to nije učinio iz samo njemu znanih razloga. Zbog ovog predavanja, čiji je tekst iz arhiva Vojnoistorijskog instituta dostavio Albancima saradnik Instituta Imer Dauti, major, Albanac, sa znanjem načelnika Instituta generala Fabijana Trga, Hrvata, Vasu su sa raznih strana napali Albanci, tvrdeći da je srpski nacionalista i zagovornik genocida nad Albancima. Sam mi je pokazivao te napade u štampi, a posebno najpoznatijeg albanskog pisca Ismaila Kadarea u *Mundu*, koji je živeo u Parizu osamdesetih godina prošloga veka. Zbog tog predavanja i elaborata predatog Generalštabu, Vasa nije dobio nagradu AVNOJ-a, jer su to sprečili albanski rukovodioci sa Kosova i Metohije na predlog istoričara Alija Hadrija, koji je kod Vase završio magistarske studije i držao poltronske govore u njegovu čast. Vasa nije želeo da se izjašnjava o svom učešću u sarajevskom atentatu na Ferdinanda i o njegovim predlozima šta uraditi sa Albancima da ne budu večiti uzročnici nemira u Jugoslaviji.

Na moje insistiranje, početkom juna 1988. godine rekao mi je da je taj elaborat o Albancima rađen za potrebe Instituta zemaljske odbrane a ne za vladu i to pre nego što je nastao Srpski kulturni klub, i da ga je kasnije koristio za predavanje u Klubu. Napomenuo mi je da je pre njega o Albancima pisao akademik Jovan Cvijić, još 1902. godine. Prema Vasinom kazivanju, suština njegovog predloga je bila da država sistematski organizuje iseljavanje Albanaca u Tursku i Albaniju i da ih odmakne od granice sa Albanijom, u protivnom Jugoslavija će za 50 godina izgubiti Kosovo i Metohiju. Međutim za raseljavanje Albanaca i naseljavanje kolonista bila su potrebna ogromna sredstva, koja Kraljevina Jugoslavija nije imala. Vasina upozorenja nisu ozbiljno shvatali ni naslednici i posle 60 godina njegova su

se predviđanja ispunila. U javnosti 1988. godine pojavili su se citati iz navodnog Vasinog govora iz novembra 1944. u okviru Narodnog fronta, u kome je predlagao da sve nacionalne manjine treba iseliti, kao što je to kasnije urađeno sa folk-sdojčerima. On mi je tvrdio da je taj njegov navodni govor o manjinama falsifikat.

Antonić i ja posetili smo Vasu 18. decembra 1988. godine. „Glišiću, gde si ti? Kao komarac, sad se pojaviš, sad te nema.“ Pohvalio se kako ga još služi pamćenje i kako može usmeno da održi predavanje. Za usmeno izlaganje o stvaranju Jugoslavije, povodom njene sedamdesetogodišnjice, na nedavnom naučnom skupu u zgradi Narodne skupštine dobio je veliki aplauz i zadivio komunističke političare, koji su pretežno čitali napisane referate. Pitao me je za poznanstvo sa Antom Markovićem, s kojim sam razgovarao na tom skupu. Rekao sam mu da sam ga upoznao pre nekoliko godina na skupu u Jasenovcu, dok je bio predsednik Hrvatske, kad sam mu preneo Vasino mišljenje da ga ohrabruje što su na čelo Hrvatske došli privrednici jugoslovenski orijentisani kao Ante. Pomenuo sam i suprotnan primer, Dalibora Brozovića, do koga sam sedeo na jednom skupu o jugoslovenstvu, kada mi je otvoreno rekao da je jugoslovenstvo fikcija. Vasa je za njega rekao da je frankovac (preteča ustaša) i da ga je pre 20 godina u Zagrebu matirao u diskusiji. Kad je Antoniće počeo da ga savetuje šta da uradi sa kućom koju je nasledio u Južnom bulevaru, Vasa je odjednom planuo: „Nemoj ti mene da učiš šta ću ja uraditi sa kućom“. Znao je naprasno da reaguje, kad mu se nešto nije svidelo. Antoniće mi je sutradan ispričao da mu je Vasa pomalo začuđeno rekao: „Onaj Glišić deluje tunjavo a razgovara sa Antom Markovićem i drugima koji vode zemlju“.

Vasa nas je pozvao na proslavu 92. rođendana. Svoje rođendane slavio je prvog januara svake godine. Prisustvovali su Zdravko Antoniće, Dušan Lukač, Petar Kačavenda, Andrej Mitrović, Ljubinka Trgovčević, Klime Džambasovski i Ljubo Stokić. Sedeo sam do Vase. Još se interesovao za politiku. Pitao me ko će biti predsednik Saveznog izvršnog veća posle ostavke Mikulića. Nije čuo dobro, nije mu pomagao ni slušni aparat. Hvalio je svoju ženu Danku, zahvaljujući kojoj je tako dugo živeo. Rekao je da se trenutno dobro oseća posle operacije i da još može da čita iako na jedno oko ne vidi ni sa naočarima. „Nema više na proslavama Vasinog rođendana poznatih akademika istoričara“, primetio je Andrej Mitrović, „svašta o njemu pričaju u njegovom odsustvu u Odeljenju istorijskih nauka. Nemaju nimalo respekta, a on ih je sve podigao i uveo u Akademiju. Braniću Vasu, dovoljno sam nezavisan.“

Početkom februara 1989. godine Vasa je pozvao mene i Antonića na večeru, koju nam je obećao ako *Vojnoistorijski glasnik* objavi njegov članak o stvaranju Jugoslavije. Kad smo stigli kod njega nešto pre 20 sati, Vasa je rekao da je kasno da idemo na večeru u restoran. Međutim Antoniću se drugi put nije dolazilo na večeru, pa je predložio da sa Vasinom rođakom ode kod „Znaka pitanja“, u čijoj je blizini stanovao Vasa, i donese roštilj. Dok su oni bili odsutni, Vasa mi je izneo novu koncepciju organizacije Balkanološkog instituta, kako on treba da bude jugoslovenski a ne beogradski institut. On to meni nije govori slučajno, nego zato što je saznao da poznajem Antu Markovića. Počeo je da mi priča o toj novoj koncepciji i zatražio da mu zakažem sastanak sa Antom Markovićem, kako bi mu izneo tu koncepciju, ali da to ne treba da sazna Radovan Samardžić, tadašnji direktor Instituta. Onda se prisetio mladosti i Austrougarske, koja se iznenada iznutra raspala. Pričao je kako je jedno vreme posle izlaska iz austrougarskog zatvora bio

komandant željezničke stanice u Sarajevu, kada je razoružavao transporte austro-ugarske vojske.

Svratio sam kod Vase u Akademiju 3. novembra 1989. godine To je bio naš poslednji susret. Bio je ljut na Akademiju, što je izolovana, tvrdio je da ona mora biti jugoslovenska naučna ustanova, a ne samo srpska. Pomenuo je kako su Akademiju vodili Stojan Novaković, Jovan Cvijić i drugi korifeji srpske nauke. Čak je i psovao, što retko činio. „Ne može istoričar 18. veka da razume savremena društvena i politička kretanja. Taj Dejan Medaković se samo ljubazno smeška... Pozvali su nas na diskusiju o školstvu. Niko nije pripremio referat o tako ozbiljnoj stvari, nego su pričali kao babe, pa sam bio prinuđen da napustim taj sastanak u Akademiji.“

Tada nisam znao da se Vasa često sporio sa Medakovićem i da se na izveštan način nisu trpeli. Kad je Medaković objavio svoj dnevnik, videlo se da se o nizu pitanja nisu mogli složiti. Kad se u Akademiji pripremao naučni skup o proti Matiji Nenadoviću 1977, uz koji je trebalo da bude izložba, Dejan je predložio da bude izložena i slika Perside Nenadović, žene kneza Aleksandra Karađorđevića. Čubrilović je reagovao: „Kakva Persida, hoćemo li da izbije skandal, da nas političari napadaju. Nema u istoriji porodica“. Skup o proti je otkazan dva dana uoči početka, na protest Dedijera, zato što je predsednik odbora za organizovanje skupa, Vasa Čubrilović, pozvao samo ruske naučnike. „Čubrilović je izjavio da su sovjetski naučnici pozvani samo da bismo mogli doći do dokumenata o Prvom srpskom ustanku iz ruskih arhiva, jer nam sovjetske vlasti ne dozvoljavaju da mi to sami pregledamo. Čubrilović je prema sovjetskoj Akademiji primenjivao taktiku sitnog ulagivanja, izbegavajući da se odlučnije isprsi. Bez sumnje, to je bila koncepcija zasnovana na narodnoj mudrosti, koga je moliti nije ga ljutiti. Čubrilović se oduvek u javnim istupima rukovodio političkim rezonom. Njegovo uho stalno je osluškivalo glasove moćnih, uporno se trudio da bude na liniji, videći i prepoznajući u njegovim stavovima obično politikanstvo“, između ostalog pisao je Medaković.

Drugi put, godinu dana kasnije, Medaković je zabeležio: „... večera sa Vasom, razgovor oštar i neprijatan. Prve varnice su sevnule da je dao alibi Crnogorcima za njihovu Akademiju, da je tamo pozvan ne zbog svojih naučnih radova, već zbog politike i da su njegovi rezultati bez obzira na njihovu suprotnu sadržinu od one koju nudi zvanična crnogorska historiografija, za njih sasvim relevantni. Nije mu bilo prijatno... Počeli smo temu o planovima da se osnuje vojvođanska Akademija i to je primio hladnokrvno. Na direktno pitanje da li treba ulaziti u takvu Akademiju ukoliko budemo pozvani, odgovorio je potvrdno. Kad sam mu rekao da naš kandidat za Akademiju dr Slavko Gavrilović nije smeo da svoju knjigu građe o Prvom srpskom ustanku nazove 'Srbija i Vojvodina u vreme prvog ustanka' i da tako iskaže dve netačnosti u naslovu, jer u to vreme nije bilo ni Srbije ni Vojvodine, tada je planuo i ljuto opsovao nenaviknut na suprotstavljanje mlađih, nije se mogao više obuzdavati... Bio je primer čoveka malog obrazovanja a neke prirodne obdarenosti za istoriju, u kojoj je dao nekoliko radova, koji se odlikuju lucidnim mislima. Ličio je pre na nekog Natursengera (prirodnog pevača) nego na dobro potkovanog istoričara, na talenat, koji nije stigao da se do kraja razvije. U tome mu je smetalo večno koketovanje sa dnevnom politikom, stalno osluškivanje viših glasova. Voleo je da se prikazuje kao dobro obavešten, kao čovek od poverenja i sjajnih veza. S time je ponekad i koketirao, a neupućeni i lakoverni videli su u njemu sivu eminenciju, poverljivog savetnika najviših partijskih funkcionera“.

Iste godine nisu se složili ni oko izbora Velibora Gligorića za predsednika Akademije. „Rekao sam Čubriloviću da je njegov izbor za predsednika SANU označio najnižu tačku na kojoj je u svojoj dugoj istoriji ova ustanova došla. On je oponirao, pokroviteljski me uveravajući da je izbor dobar. Gligorić se pokazao kao mizerna ličnost, dopustivši čak svojoj pretencioznoj ženi da akademijinim 'mercedesom' ide na pijacu kao Nušićeva 'Gospođa ministarka'.“

Posle sednice Odelenja istorijskih nauka iste, 1978. godine, kandidati za dopisne članove Akademije Slavko Gavrilović, Vladimir Stojančević i Božidar Ferjančić povelji su Vasu i Medakovića na večeru u restoran „Park“. „Opet polemika sa Vasom. Ovoga puta se koškamo oko Ive Andrića. Odbija tvrđenje da je on srpski pisac po vlastitom opredeljenju. Čubrilović ističe Andrićevo poreklo i skoro uvređeno, bez argumenta, stavlja Andrića u nekakvo jugoslovenstvo. Branim načelo da svako može da bude ono što želi i da je genetski momenat neprihvatljiv, vodi u rasizam. Glupa polemika sa tvrdoglavim starcem koji ne sluša šta govorim, a uzima na sebe odgovornost da brani svoju verziju jugoslovenstva.“ Koliko znam, Vasa i Andrić pripadali su nacionalnoj revolucionarnoj organizaciji „Mlada Bosna“ i prilikom suđenja pred austrougarskim sudovima su se izjašnjavali da su Jugosloveni. Čini mi se da je Vasa bio u pravu, jer mi je i Rodoljub Čolaković, koji se družio sa Andrićem od 1945. do njegove smrti, tvrdio da je on jugosloven.

U jednom od razgovora Vasa je uočio da nema istoričara savremene istorije u Akademiji a ni u Balkanološkom institutu i da bi to trebalo ispraviti. Potom je počeo da prebrojava istoričare akademike i da konstatuje da ih je malo iz uže Srbije, pominjući Vladimira Stojančevića i Andreju Mitrovića. Radovan Samardžić je bio Hercegovac, Slavko Gavrilović Slavonac, Sima Ćirković i Vasilije Krestić iz Vojvodine. Nijedan razgovor nije mogao da prođe a da ne pomenemo Bosnu. Ovoga puta pričao je kako je ustaška vlast u Bosni razbijena još 1941. godine i više nije mogla da bude uspostavljena.

Vest dana 11. juna 1990. godine za nas istoričare bila je da je umro akademik Vasa Čubrilović. Tu vest mi je saopštio Zdravko Antonić, kada je neposredno pošto je obavешten o Vasinoj smrti došao kod mene u Institut za savremenu istoriju. Zajedno smo otišli da izjavimo saučešće Vasinoj ženi Danki. Mi smo bili prvi koji su pročitali Vasin testament pod naslovom „Moja poslednja volja“. U testamentu je izrazio želju da se njegovi zemni ostaci kremiraju i da se njegova urna položi zajedno sa ostacima ostalih atentatora na Franca Ferdinanda u jednu grobnicu, a ako to ne bude moguće, da bude sahranjen u Beogradu. Danka je pred nama izjavila da ona želi da on bude sahranjen u Beogradu, jer ona ne može posećivati njegov grob u Sarajevu. Posle izjave saučešća Danki, otišli smo u Akademiju da ih obavestimo o Vasinoj smrti. Razgovarali smo sa sekretarom Akademije, koji je rekao da će Akademija poslati venac, da porodica sahranjuje akademike, a da će komemoracija verovatno biti održana na jesen. Kad smo uvideli da je Akademija nezainteresovana za njegovu sahranu, odlučili smo da odemo kod predsednika grada Milorada Unkovića, koga nismo našli, ali nam je njegov šef kabineta obećao da će mu preneti da Vasa kao nacionalna veličina treba da bude sahranjen u Aleji zaslužnih građana. „Otišao je najstariji akademik“, objavila su sredstva informisanja.

Posle dva dana, 13. juna 1990, sahranili smo Vasu na klasičan način u Aleji zaslužnih građana na Novom groblju u Beogradu. Najpre je govorio predstavnik Nove Gradiške, gde je Vasa rođen, zatim dekan Filozofskog fakulteta Đurđica

Petrović, a nad grobnicom akademik Vladimir Stojančević i Aleksandar Bakočević. Vasa je umro u predvečerje raspada Jugoslavije i nije doživeo da bude svedok kako se njegovi ideali i delo pretvaraju u prah i pepeo. Na osnovu analize društveno-političkih kretanja, predviđao je mnoge društvene procese u Jugoslaviji, ali on i njegova generacija, koji su stvarali Jugoslaviju, bili su veliki pobornici svoga dela i živeli su u uverenju da se ona ne može tako lako raspasti. Vasa je upozoravao Srbe da moraju obuzdati svoje emocije radi njihove budućnosti u okviru Jugoslavije. To Vasino upozorenje potomci nisu uvažili. Opsednuti kosovskim mitom i veličinom srpstva, neoprezno su se upustili u avanture rata. Zahvaljujući greškama srpskih vođa i njihovog nejedinstva u prelomnim istorijskim trenucima, kada na vreme nisu sagledali mogućnosti svoga naroda, prilikom preraspodele svetske moći srpski narod je izgubio sve što je borbom uz velike žrtve stekao za poslednjih sto godina. Vasini ideali kojima je posvetio ceo svoj život i za koje se beskompromisno borio, pripadaju prvoj polovini dvadesetog veka.

Dragan Malešević Tapi – *Dogs* (ulje na platnu)

.....

DOSIJE

.....

Jovica Trkulja

Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu

REHABILITACIJA POLITIČKIH OSUĐENIKA I KAŽNJENIKA U SRBIJI (9)

U pravnom savladavanju autoritarne prošlosti jedan od važnih koraka je rehabilitacija političkih osuđenika i kažnjnika. Taj korak je veoma težak i bolan jer su tokom poluvekovne autoritarne vladavine i nepravne države mnogobrojna lica bila osuđivana mimo važećih pravnih normi, ili na osnovu neprimerenih i necivilizacijskih propisa. Zapravo, osnov kažnjavanja bila je politika partijske države i njena rigidna ideologija. Time je žrtvama političke represije i njihovim porodicama naneta velika nepravda, a društvu istorijska sramota.

Zakon o rehabilitaciji i prateći zakoni, koji treba da označe raskid sa praksom kršenja ljudskih prava u prošlosti, odavno su postali stvarnost u drugim državama u tranziciji iz autoritarnog u demokratski poredak. Nakon sloma autoritarnih režima, većina zemalja u tranziciji (Mađarska 1989, DDR 1990, Češka i Ruska Federacija 1991, nešto kasnije Poljska, Slovačka, Rumunija, Bugarska, Hrvatska, Makedonija i Slovenija) uspostavljanjem mehanizama vladavine prava i pravne države uspjela je da prevaziđe ovu istorijsku sramotu. One su, između ostalog, otvorile procese moralne, političke, pravne i ekonomske rehabilitacije.

U Srbiji je tek šest godina posle pada Miloševićevog autoritarnog režima uspostavljen društveni konsenzus u pogledu donošenja Zakona o rehabilitaciji žrtava političke represije. Naime, Narodna skupština Republike Srbije donela je 17. aprila 2006. godine Zakon o rehabilitaciji (Službeni glasnik, broj 33/2006). Nažalost, on nije bio praćen donošenjem nužnih, tzv. restitucionih zakona i propisa (zakona o dosijeima tajnih službi, zakona o denacionalizaciji i sl.), tako da je srpski Zakon o rehabilitaciji izneverio velike nade i očekivanja kako žrtava političke represije, tako i stručne i šire javnosti. Reč je o zakonu koji daje žrtvi političke represije pravo samo na to da se presuda proglasi ništavom i žrtva smatra neosuđivanom, a kada je kažnjena bez odluke, da se utvrdi da je bila žrtva iz političkih razloga.

Očigledno je da srpski zakonodavac u vreme donošenja Zakona o rehabilitaciji nije imao, niti danas ima, izgrađen stav o načinu na koji će pristupiti zakonskom regulisanju prava na obeštećenje žrtava političke represije. Stoga se

on opredelio za pravnu rehabilitaciju u užem smislu, izostavivši potpuno pravnu rehabilitaciju u širem smislu u vidu vraćanja naplaćene kazne, konfiskovane imovine, obeštećivanja za narušeno zdravlje ili prekinutu karijeru, priznavanja u radni staž vremena provedenog u zatvoru i dr. Ove slabosti Zakona o rehabilitaciji su otežale, ali nisu onemogućile njegovu primenu. Zahvaljujući većini nadležnih okružnih sudova na čelu sa Vrhovnim sudom Srbije, Zakon se relativno uspešno primenjuje.

Redakcija časopisa Hereticus nastavlja da prati procese rehabilitacije političkih osuđenika i kažnjenika u Srbiji i da objavljuje pojedina dokumenta iz sudskih spisa koja imaju širi, principijelan značaj za kritičko preispitivanje naše autoritarne prošlosti.

U ovom broju objavljujemo relevantnu dokumentaciju u vezi sa rehabilitacijom lica koja su stradala u tzv. „divljim čišćenjima“ u Srbiji 1944–1945. godine. Pod „divljim čišćenjem“ se podrazumeva vaninstitucionalni oblik represije koji je široko primenjivan posle slamanja fašizma, ulaska Crvene armije i revolucionarnih snaga u Srbiju u jesen 1944. Budući da je KPJ preuzela model koji je pretpostavljao upotrebu sile i nasilja u osvajanju i održavanju vlasti, došlo je do instrumentalizacije antifašističke borbe. Ona se ogledala u prvim godinama oslobođenja Srbije kroz kažnjavanje ratnih zločinaca i kolaboracionista. U prvim danima posle oslobođenja, kažnjavanje optuženih za kolaboraciju bilo je potpuno u rukama OZN-e i vojnih organa. Vojni sudovi su sudili optuženima sve do leta 1945. Tih prvih meseci samo delom čišćenja upravljali su sudovi, dok je većina optuženih likvidirana bez odluke suda ili na brzinu izrežiranim procesima, koji su se često završavali osudom na smrt. Najbrojnija čišćenja „narodnih neprijatelja“ bila su u Beogradu, kao najvažnijem centru srpske reakcije u očima vodećih komunista, i u delovima Srbije koji su najpre oslobođeni – istočna Srbija (Zaječar, Negotin, Boljevac) i zapadna Srbija (Užička Požega, Valjevo, Šabac, Loznica). Njihovim primerom ubrzo su pošli i gradovi Vojvodine, južne i centralne Srbije. Posebno je bio velik broj žrtava kolektivne osvete nad nemačkom i mađarskom manjinom, kao i žrtava koje su umirale u neljudskim uslovima u logorima i zatvorima. Prema procenama istoričara i demografa (S. Cvetković, V. Žerjavić), kao žrtve terora po oslobođenju Srbije u ovim „divljim čišćenjima“ tokom 1944–1945. godine stradalo je oko 60.000, a u celoj Jugoslaviji 150.000 lica.

U nizu predmeta pokrenutih po zahtevima za rehabilitaciju poslednjih godina (od 2006. godine, kada je donet Zakon o rehabilitaciji, do danas) utvrđeno je da su ovim „divljim čišćenjima“ i likvidacijama „narodnih neprijatelja“ od strane partizanskog pokreta i narodne milicije – činjeni ratni zločini. To je prvi put da se pred našim sudovima na određeni način istražuje pitanje ratnih zločina pobednika iz Drugog svetskog rata. Iz tih predmeta može se videti da su oni koji su bili na visokim funkcijama u OZN-i i UDB-i, Komunističkoj partiji Jugoslavije i vojsci činili organizovano ratne zločine i da su oni

koji su izvršili najviše takvih zločina napravili najuspešnije političke karijere. Za njih se može reći da su bili pripadnici organizovane kriminalne grupe.

Iz mnogobrojnih predmeta koji se odnose na rehabilitaciju lica kojima je suđeno iz ideološko-političkih razloga, koji su bili žrtve progona i nasilja u ovom periodu, izdvajamo rehabilitaciju dr Danila Ciganovića i Nikole Ciganovića iz Šapca.

Dragan Malešević Tapi – Sicilija (ulje na platnu)

REHABILITACIJA DR DANILA CIGANOVIĆA I NIKOLE CIGANOVIĆA

Dr Danilo Ciganović je rođen 9. januara 1898. godine u Srbu, Republika Hrvatska, od oca Rade Ciganovića i majke Milice, rođene Kalinić. Nakon završenog medicinskog fakulteta u Zagrebu, oženio se Anicom Krajčinić. Sina Nikolu dobili su 7. decembra 1926. Po dolasku sa porodicom u Šabac, lekar Danilo Ciganović je stekao velik ugled kod svojih pacijenata, žitelja Šapca i okoline. Za vreme Drugog svetskog rata i okupacije bio je civil, nije imao vojnih dužnosti, nije bio član nijedne političke stranke, nije se bavio nikakvom političkom aktivnošću. Isključivo se bavio svojom porodicom i lekarskom praksom. Od sredine 1944. godine do avgusta 1945. godine boravio je na području Bosne i Hercegovine, gde je u četničkoj bolnici lečio ranjene i bolesne. Krajem avgusta 1945. godine dr Danilo Ciganović i njegov sin Nikola krenuli su prema Šapcu i svratili u selo Stupnicu kod Danilovog pripravnika, lekara Miodraga Vasiljevića. Iste noći pripadnici narodne milicije iz Draginca uhapsili su Danila i Nikolu Ciganovića i nakon 24 časa su ih likvidirali u šumi, a grobno mesto nikada nije pronađeno. Posle rata dr Danilo Ciganović je proglašen narodnim neprijateljem i imovina mu je konfiskovana.

Predlagач Slobodan Ciganović iz Šapca, sin Danila i brat Nikole Ciganovića, podneo je Okružnom sudu u Šapcu zahtev za rehabilitaciju svog oca i brata. U zahtevu je naveo da su njegov otac i brat 29. avgusta 1945. godine kao civili u Šapcu lišeni života od strane pripadnika milicije, bez sprovedenog postupka i odluke suda, iz ideološko političkih razloga, kao žrtve progona i nasilja, čime je povređeno njihovo pravo na život. Kasnije je od strane organa vlasti Sreskog suda u Šapcu (R. br. 2264/45 od 16. novembra 1945) i Okružnog narodnog suda u Šapcu (Pl. 70/46 od 30. januara 1946) izvršena konfiskacija celokupne njihove imovine.

Iz tih razloga predlagач je tražio da sud usvoji zahtev za rehabilitaciju dr Danila Ciganovića i Nikole Ciganovića, tako da se utvrdi da su oni lišeni života bez odluke suda i sprovedenog postupka od strane revolucionarne vlasti, pripadnika Narodne milicije iz Draginca 29. avgusta 1945. godine, čime je povređeno njihovo pravo na život i da se utvrdi da je konfiskacijom njihove imovine povređeno njihovo pravo na imovinu, te da se konfiskacija poništi u celini.

Postupajući po zahtevu za rehabilitaciju Slobodana Ciganovića, Okružni sud u Šapcu, u veću sastavljenom od sudija Gojka Lazareva, kao predsednika veća, Slobodana Velisavljevića i Saše Kneževića, kao članova

veća, sproveo je dokazni postupak. Na osnovu uvida u dokumentaciju i utvrđenog činjeničnog stanja, sud je 23. februara 2007. godine doneo rešenje kojim se usvaja zahtev za rehabilitaciju dr Danila Ciganovića bivšeg iz Šapca i Nikole Ciganovića bivšeg iz Šapca. Rešenjem se: 1) utvrđuje da su pok. dr Danilo Ciganović i njegov sin Nikola Ciganović dana 29. avgusta 1945. godine lišeni života na području Draginca od strane pripadnika Narodne milicije, bez odluke suda i bez sprovedenog postupka, iz ideološko-političkih razloga, kao žrtve progona i nasilja, čime je povređeno njegovo pravo na život; i 2) utvrđuje da su odluke državnih organa kojima je konfiskovana imovina pok. dr Danila Ciganovića i Nikole Ciganovića ništave od trenutka donošenja i da su ništave sve njihove posledice.¹

REŠENJE O REHABILITACIJI

Reh. br. 2/07

OKRUŽNI SUD U ŠAPCU, u veću sastavljenom od sudija Gojka Lazareva, kao predsednika veća, Slobodana Velisavljevića i Saše Kneževića, kao članova veća, uz učešće zapisničara Mirjane Savić, u predmetu rehabilitacije pok. dr Danila Ciganovića bivšeg iz Šapca i Nikole Ciganovića bivšeg iz Šapca, po zahtevu za rehabilitaciju Slobodana Ciganovića iz Šapca, ul. Kralja Aleksandra broj 49, čiji je punomoćnik Zoran Mrdović advokat iz Šapca, nakon održane rasprave i izvedenih dokaza, dana 23. februara 2007. godine, doneo je:

REŠENJE

USVAJA SE zahtev za rehabilitaciju:

1. Pok. dr Danila Ciganovića bivšeg iz Šapca, rođen 09.01.1898. godine, u Srbu, Republika Hrvatska, od oca Ciganović Rade i majke Milice rođene Kalinić, a umrlog 29.08.1945. godine, u Dragincu

2. Pok. Nikole Ciganovića bivšeg iz Šapca, rođen 07.12.1926. godine, u Zagrebu, od oca Ciganović dr Danila i majke Anice, rođene Krajčinović, umro 29.08.1945. godine u Dragincu, pa se

1. **UTVRĐUJE** da su dr Danilo Ciganović i Nikola Ciganović lišeni života 29. avgusta 1945. godine u Dragincu od strane pripadnika Narodne milicije, bez odluke suda i bez sprovedenog postupka, iz ideološko političkih razloga, kao žrtve progona i nasilja, čime je povređeno njihovo pravo na život

2. **UTVRĐUJE** da su pravosnažni zaključak Sreskog suda u Šapcu R. br. 2264/45 od 16. novembra 1945. godine, i zaključak Okružnog narodnog suda u Šapcu Pl. br. 70/46 od 30.01.1946. godine, kojima je konfiskovana imovina pok. dr Danila Ciganovića, kojim zaključcima je iz ideološko političkih razloga povređeno pravo na imovinu pok. dr Danila Ciganovića, kao i svaka druga odluka državnog

1 Rešenje Okružnog suda u Šapcu o rehabilitaciji Danila Ciganovića i Nikole Ciganovića, Posl.br. Reh. br. 2/07, od 23. februara 2007.

organa kojima je izvršena konfiskacija njegove imovine, ništavi od trenutka donošenja i da su ništave sve njihove pravne posledice.

Obrazloženje

Predlagač Slobodan Ciganović iz Šapca, podneo je ovom sudu zahtev za rehabilitaciju svoga pokojnog oca dr Danila Ciganovića i svoga pokojnog brata Nikole Ciganovića u kome je naveo da je dr Danilo sa sinom boravio od sredine 1944. godine do avgusta 1945. godine, na području Bosne i Hercegovine gde je u četničkoj bolnici lečio ranjenike i bolesne. Krajem avgusta 1945. godine, njih dvojica su kao civili krenuli prema Šapcu i svratili su u selo Stupnicu kod Danilovog pripravnika lekara Miodraga Vasiljevića koji nije bio prisutan ali su bili prisutni članovi njegove porodice. Iste noći pripadnici Narodne milicije iz Draginca uhapsili su Danila i Nikolu Ciganovića i nakon 24 časa su ih likvidirali u šumi a grobno mesto nikada nije pronađeno. Posle rata je Danilo Ciganović je proglašen narodnim neprijateljem i imovina mu je konfiskovana. Predložio je da se usvoji zahtev za rehabilitaciju pok. dr Danila Ciganovića i Nikole Ciganovića tako da se utvrdi da su njih dvojica 29.08.1945. godine, lišeni života na području Draginca od strane pripadnika Narodne milicije bez odluke suda i bez sprovedenog postupka iz ideološko političkih razloga kao žrtve progona i nasilja, čime je povređeno njihovo pravo na život i da se utvrdi da su pravosnažni zaključak Sreskog suda u Šapcu R. br. 2264/45 od 16. novembra 1945. godine i zaključak Okružnog narodnog suda u Šapcu Pl. 70/46 od 30. januara 1946. godine, kojima je konfiskovana imovina pok. Danila Ciganovića, kojim zaključcima je iz ideološko političkih razloga povređeno pravo na imovinu pok. Danila Ciganovića, kao i svaka druga odluka državnog organa kojima je izvršena konfiskacija njegove imovine, ništavi od trenutka donošenja i da su ništave sve njihove pravne posledice.

Okružni sud je u smislu čl. 4 Zakona o rehabilitaciji, u javnom postupku, pribavio sva potrebna dokumenta, održao javnu raspravu, izveo sve predložene dokaze, pa je našao da je zahtev predlagača za rehabilitaciju pok. dr Danila Ciganovića i pok. Nikole Ciganovića osnovan, zbog čega je isti usvojen u smislu čl. 5 Zakona o rehabilitaciji a iz sledećih razloga:

Na osnovu pravosnažnog rešenja Opštinskog suda u Šapcu R. br. 16/06 od 15.06.2006. godine, utvrđeno je da je nestali Danilo Ciganović sa poslednjim prebivalištem u Šapcu, rođen 09.01.1898. godine, u Srbu, Republika Hrvatska od oca Ciganović Rade i majke Milice, rođene Kalinić, proglašen za umrlog a kao dan njegove smrti smatra se 29.08.1945. godine

Na osnovu pravosnažnog rešenja Opštinskog suda u Šapcu R. br. 15/06 od 15.06.2006. godine, utvrđeno je da je nestali Nikola Ciganović sa poslednjim prebivalištem u Šapcu, rođen 07.12.1926. godine u Zagrebu, Republika Hrvatska, od oca Ciganović Danila i majke Anice, rođene Krajićinović, proglašen za umrlog a kao dan njegove smrti smatra se 29.08.1945. godine.

Na osnovu izvoda iz matične knjige rođenih broj 200/2292 od 06.04.2006. godine, utvrđeno je da je predlagač Slobodan Ciganović rođen u Šapcu 11. maja 1934. godine, od oca Danila Ciganovića i majke Anice.

Na osnovu podataka upisanih u karton broj 1, dosije broj 25, u kome se prikupljaju podaci za obrazovane kartoteke lica osuđenih na konfiskaciju imovine utvrđeno je da je u taj karton upisano da je Danilo Ciganović odsutan, da je

pobegao ispred Jugoslovenske armije i da je na nepoznatom boravištu, a karton je popunjen 15. avgusta 1946.

Na osnovu pravosnažnog zaključka Sreskog narodnog suda u Šapcu R. br. 2264/45 i zaključka Okružnog narodnog suda u Šapcu Pl. br. 70/46 od 30.01.1946. godine, utvrđeno je da je izvršena konfiskacija imovine pok. Danila Ciganovića kao narodnog neprijatelja.

Na osnovu iskaza Slobodana Ciganovića koji je saslušan kao vanparnična stranka i iskaza svedoka Vasiljević Milutina iz Stupnice, Milovanović Pantelije iz Stupnice i Đurić Ljubisava iz Draginca, čije iskaze je Okružni sud prihvatio kao istinite, pošto su isti bili logični i ubedljivi, međusobno saglasni, a istovremeno su bili saglasni i sa drugim izvedenim dokazima, utvrđeno je da je dr Danilo Ciganović sa svojim sinom Nikolom Ciganovićem od sredine 1944. godine do avgusta 1945. godine bio u četničkoj bolnici u Bosni i nakon završetka ratnih dejstava avgusta 1945. godine njih dvojica su kao civili krenuli prema Šapcu i u putu su svratili u selo Stupnicu kod Danilovog pripravnika Miodraga Vasiljevića lekara, koji se nije tu nalazio, ali su bili prisutni njegovi članovi porodice. Danilo i Nikola su izražavali želju da se prijave narodnim vlastima, pa je brat Miodraga Vasiljevića, svedok Milutin Vasiljević, po njihovoj želji otišao u Draginac i tamo prijavio narodnoj miliciji da se njih dvojica nalaze u kući. Nakon toga pet pripadnika narodne milicije su došli do njegove kuće i Ciganović Danilo i Nikola su se predali milicionarima mirno. Milicionari su ih priveli a nakon nekoliko dana ovaj svedok je od milicionara Žarka Todorovića saznao da su Ciganovići pobijeni posle 24 časa od privođenja, i da je to milicionar Žarko Todorović kvalifikovao kao glupost milicionare koji su ih pobili. Prilikom likvidacije sa Ciganovićevog sina Nikole skinut je kožni kaput da ga ne bi izbušili i taj kaput je kasnije koristio komandir milicije Žarko Todorović.

Pošto je na izloženi način utvrđeno da su dr Danilo Ciganović i njegov sin Nikola Ciganović u Dragincu 29. avgusta 1945. godine kao civili lišeni života od strane pripadnika narodne milicije bez odluke suda i bez sprovedenog postupka, to je sud zaključio da su njih dvojica stradali kao žrtve progona i nasilja, iz ideološko političkih razloga, kao raniji pripadnici četničkog pokreta, te da je time povređeno njihovo pravo na život, zbog čega je zahtev za njihovu rehabilitaciju u odnosu na pravo na život usvojen, u svemu kao u stavu 1 izreke ovog rešenja, a na osnovu čl. 5 Zakona o rehabilitaciji. Pravo na život svake osobe zaštićeno je zakonom i u kritično vreme neko lice moglo je namerno biti lišeno života samo izvršenjem presude suda kojom je osuđen za zločin za koji se ova kazna predviđa zakonom a u konkretnom slučaju Danilo Ciganović i Nikola Ciganović lišeni su života bez odluke suda i vođenja postupka, kao i bez konkretne krivice, pre svega radi zastrašivanja drugih i radi konfiskacije njihove lične imovine koja se zatekla na njima u vidu njihove garderobe, a i radi konfiskacije nepokretne imovine Danila Ciganovića koji je bio ugledan lekar i za to vreme relativno bogat čovek.

Pošto je Danilo Ciganović likvidiran bez odluke suda i sprovedenog postupka to nije bilo nikakvih uslova da se izvrši konfiskacija njegove imovine, naročito imajući u vidu činjenicu da iz svih izvedenih dokaza proizilazi da on nije bio nikakav narodni neprijatelj već civilna žrtva rata koga su likvidirali pripadnici narodne milicije a čije stradanje je napred opisano.

Pošto je dakle utvrđeno da je konfiskacija sprovedena pravosnažnim zaključkom Sreskog suda u Šapcu odnosno Okružnog suda u Šapcu iz ideološko

političkih razloga, čime je povređeno pravo na imovinu pok. Danila Ciganovića to je usvojen zahtev predlagača za njegovu rehabilitaciju i u pogledu prava na imovinu pa je utvrđeno da su zaključak Sreskog suda u Šapcu i zaključak Okružnog suda u Šapcu ništavi, kao i eventualne odluke državnih organa o konfiskaciji njegove imovine, te da su ništave sve njegove pravne posledice u smislu čl. 5 Zakona o rehabilitaciji, u svemu kao u stavu 2 izreke ovog rešenja.

Dragan Malešević Tapi – *Guru Rinpoche* (ulje na platnu)

.....

OSVRTI, PRIKAZI, RECENZIJE

.....

DESET GODINA FONDACIJE „MIODRAG JOVIČIĆ“

Pre 12 godina, 16. oktobra 1999. godine, zauvek nas je napustio akademik Miodrag Jovičić. Otišao je jedan od najuglednijih srpskih pravnika u oblasti teorije države i ustavnog prava, profesor Pravnog fakulteta u Novom Sadu, konstitucionalista svetskog renomea, član SANU, glavni urednik *Arhiva za pravne i društvene nauke* i Biblioteke „Politika i društvo“, predsednik Jugoslovenskog udruženja za ustavno pravo.

Dve godine posle Jovičićeve smrti osnovana je Fondacija koja nosi njegovo ime sa ciljem da sačuva uspomenu na njegovu ličnost i delo i da doprinese unapređivanju naučnih oblasti kojima se on bavio.

1. Razlozi osnivanja Fondacije „Miodrag Jovičić“

Miodrag Jovičić je rođen 7. januara 1925. u Jagodini. Na Pravnom fakultetu u Beogradu diplomirao je 1958. i doktorirao 1965. godine. Od 1956. do 1977. godine radio je u Institutu za uporedno pravo u Beogradu, a od 1977. do penzionisanja 1985. bio je profesor na novosadskom Pravnom fakultetu za predmet *Savremeni politički sistemi*. Za dopisnog člana SANU izabran je 1985, a za redovnog 1994. godine.

Svoj naučni rad Jovičić je usredsredio prvenstveno na oblasti ustavnog prava, teorije države i prava i političkih sistema. Bio je član više domaćih i međunarodnih naučnih udruženja i organizacija, glavni urednik časopisa *Arhiv za pravne i društvene nauke*, organizator više naučnih skupova i urednik zbornika sa tih skupova. Objavio je preko 400 radova, od čega dvadesetak monografija i knjiga.

U svom naučnoistraživačkom radu akademik Jovičić se dugo bavio organizacijom vlasti na raznim nivoima od opštine do države, kao i ključnim pitanjima ustavnog prava i političkog sistema.

U prvom periodu, od 1962. do 1975, Jovičić se tim problemima bavio na apstraktno-teorijskom nivou, stavljajući težište na uporednopravna istraživanja. Tako su nastale njegove teorijsko-komparativne studije: *Savremena lokalna samouprava u svetu* (1962), *Sistem lokalne samouprave u Engleskoj, Švedskoj i Švajcarskoj* (1963), *Odgovornost nosilaca javnih funkcija* (1968), *Referendum, Ombudsman – čuvar zakonitosti i prava građana*, (1969), *O ustavu – teorijsko-komparativna studija* (1977), *Zakon i zakonitost* (1977), *Savremeni federalizam – uporednopravna studija* (1977), *Savremeni politički sistemi* (1981), *Veliki ustavni sistemi* (1984).

U drugom periodu, od 1976. do 1990. godine, Jovičić je svoja istraživanja sve više usmeravao na konkretno-istorijski nivo, a njegovu pažnju su posebno zaokupljali problemi organizacije vlasti i funkcionisanja jugoslovenske federacije. Slabosti federalnog uređenja prema Ustavu SFRJ iz 1974. godine, postale su predmet Jovičićevog kritičkog preispitivanja i traganja za boljim rešenjima tadašnje jugoslovenske višenacionalne zajednice: *Putevi i stranputice jugoslovenske ustavnosti* (1988), *Državnost federalnih jedinica* (1992), *Leksikon srpske ustavnosti – 1804–1918*, (1999).

Najzad, u trećem periodu, od 1991. do 1999. godine, kada je zajednica jugoslovenskih naroda doživela krizu a država SFRJ agoniju i slom, Jovičić je u tom dramatičnom i za srpski narod sudbonosnom vremenu nastojao da umiri svoju naučnu i patriotsku savest traženjem boljih rešenja. Rezultat tih nastojanja su studije: *Kuda ideš Srbijo?* (1995), *Regionalna država – ustavnopravna studija* (1996), *Slobodan Jovanović – ilustrovana monografija*, (1998), *Kosovo – istorijsko-pravna studija* (2000).

Pored naučne, profesor Jovičić je vršio svojevrsnu prosvetiteljsku misiju u Srbiji u najširem smislu te reči: predstavljanje najvažnijih dostignuća savremene pravno-političke misli, osnivanje i uređivanje biblioteka i časopisa, organizovanje naučnih simpozijuma i rasprava, izvlačenje iz zaborava naših znamenitih pravno-političkih pisaca i njihovih dela, učešće na javnim tribinama i diskusijama, bogata i raznovrsna publicistička delatnost.

Ova brojna dela i aktivnosti Miodraga Jovičića potvrđuju da su nauka i naučni rad bili njegovo najdublje opredeljenje i istinski poziv, kojima čak ni ratna zbivanja, uključivši i nestanak države u kojoj je živeo i delao, nisu mogli nauditi, a nekmoli ih sprečiti. Zaista redak primer posvećenosti nauci.

Akademik Jovičić je pripadao onoj izuzetno malobrojnoj grupi srpskih intelektualaca koja je ostala verna sebi i svojoj autonomnoj kritičkoj poziciji, koja je odolela iskušenjima da sebe izgubi ili da okalja svoju intelektualnu čestitost. Na taj način on je tragajući za odgovorima na sudbinsko pitanje iz naslova svoje knjige *Kuda ideš Srbijo?* u potpunosti ostao dosledan svom intelektualnom *credu* i shvatanju uloge pravne nauke i struke:

„Ona mora postati savest naroda. Profesori moraju studente učiti da je *ius ars boni et aequi* (da je pravo veština dobrog i pravednog). Ustavopisci i zakonopisci ne smeju ispunjavati sve želje vladara i njihovih skutoñoša, sudije moraju suditi 'ni po babu ni po stričevima'. Ako je tačno, kako je davno rečeno, da 'pravda drži zemlju i gradove', a mora biti tačno – onda ni našu zemlju i gradove neće bez suštinskih promena imati šta da drži.“

Miodrag Jovičić predstavlja jedno od najznačajnijih imena srpske pravno-političke misli dvadesetog veka. Jovičić je đak i nastavljajć dela Slobodana Jovanovića i vrednosti koje je on utemeljio u srpskoj kulturi. U širokom rasponu javnopravnih tema kojima se bavio, svojim izuzetnim znanjem, istanćanim senzibilitetom i jezikom, nastojao je da afirmiše u Srbiji modernu parlamentarnu demokratiju, pravnu državu i vladavinu prava. Njegove rasprave nose obeleđe objektivnosti, principijelnosti i individualizma. Njih krasi elegantan stil, jasan i precizan jezik. Svojim radovima dao je izuzetan doprinos teoriji uporednog prava i primeni uporednog metoda u pravnim i politićkim naukama. Stoga njegova dela zavređuju da postanu predmet neprekidnog proućavanja i kritićkog preispitivanja, da budu uzor i podsticaj budućim naraštajima.

2. Osnivanje i ciljevi Fondacije

Kolege, prijatelji i poštovaoci akademika Miodraga Jovičića i njegovog dela odlučili su 2000. godine da osnuju fondaciju koja bi nosila njegovo ime, a koja bi se starala o očuvanju i negovanju uspomene na njega i unapređivala izučavanja naučnih oblasti kojima se on bavio. U skladu sa tadašnjim propisima, osnovan je Fond „Miodrag Jovičić“.¹ Deset godina kasnije, u skladu sa novim Zakonom o zadužbinama i fondacijama (član 68. stav 1.) Fond „Miodrag Jovičić“ nastavlja sa radom kao Fondacija „Miodrag Jovičić“.²

Najveću zaslugu za ostvarivanje ove ideje ima gospođa Slavka Jovičić, Miodragova sestra, koja je uložila početna sredstva, iz kojih se svake godine dodeljuje nagrada u iznosu od 2.000 švajcarskih franaka. Da nije bilo njene sestriinske ljubavi i podrške, ne bi bilo ni Fonda „Miodrag Jovičić“.

Fondacija je nedobitna, nevladina organizacija osnovana na neodređeno vreme radi dobroćinog ostvarivanja opštekorisnih ciljeva: očuvanje i negovanje uspomene na akademika, profesora dr Miodraga Jovičića; unapređivanje izučavanja naučnih oblasti kojima se on bavio; objavljivanje knjiga i drugih publikacija; organizovanje konferencija, javnih tribina, okruglih stolova, seminara i drugih oblika naučnog i stručnog obrazovanja iz oblasti ustavnog prava i političkog sistema.³

Ciljevi Fondacije se ostvaruju u prvom redu dodeljivanjem godišnje nagrade za objavljene naučne radove na srpskom jeziku ili stranim jezicima onim naučnicima koji su svojim radom i objavljenim delima pokazali da imaju ozbiljno interesovanje i sposobnosti za istraživanja u naučnim oblastima kojima se Miodrag Jovičić bavio.

Osnivanje Fonda „Miodrag Jovičić“, prvi je pokušaj oduživanja duga koji srpsko pravništvo ima prema svom velikom piscu. A taj dug je ogroman i neoduzhen, jer je Jovičićovo delo dugo vremena bilo skrajnuto i nedovoljno poznato stručnoj i široj javnosti. Za razliku od Sterije, Slobodana Jovanovića, Živojina Perića i drugih nestora srpskog pravništva, koji su živeli u vremenima kada je „tako velika tražnja pravnika, da se i ne pomišlja da je narodu, pored pravnog obrazovanja, potrebno još kakvo“ (S. Jovanović) – Jovičić je živio u vremenu sumraka prava, u kojem je „pedalj vlasti moćniji od kilometra prava“. Bilo je to doba u kojem su neprikosnoveni autoriteti pravne nauke izvrgavani podsmehu, stavljani pod sumnju i odbacivani u ime prava kao oruđa u ruci vladajuće klase.

Živeći u tom sumraku prava, Jovičić je svojim principijelnim i svestranim angažmanom pronosio baklju slobodne naučne misli Srbijom. On je vršio svojevrsnu prosvetiteljsku misiju u srpskom narodu.

Za života, Jovičić je svoje kolege, saradnike i prijatelje često okupljao u Institutu za uporedno pravo, na pravnim fakultetima u Novom Sadu i Beogradu, u SANU. Posle njegove smrti tu ulogu je preuzela Fondacija koja nosi njegovo časno ime i koja teži da i dalje okuplja njegove kolege, prijatelje i poštovaoce, te da unapredi izučavanje oblasti kojima se on bavio.

- 1 Odluka o osnivanju Fonda „Miodrag Jovičić“ overena je u Prvom opštinskom sudu u Beogradu na dan 13.12.2002. godine, pod brojem I/1 Ov. br. 16429/02.
- 2 Agencija za privredne registre donela je Rešenje broj B3F 236/2012 od 26.03.2012, kojim se Fondacija „Miodrag Jovičić“ upisuje u Registar zadužbina i fondacija.
- 3 Statut Fondacije „Miodrag Jovičić“, član 5.

3. Organi Fondacije

Organi Fondacije su upravni odbor i upravitelj. Upravni odbor od pet članova upravlja Fondacijom i u tom smislu: donosi Statut Fondacije i njegove izmene i dopune, imenuje i razrešava dužnosti upravitelja, bira predsednika Upravnog odbora Fondacije, imenuje članove Upravnog odbora Fondacije u narednom mandatu, donosi opšte akte Fondacije, donosi finansijski plan i završni račun, odlučuje o načinu korišćenja imovine Fondacije, stara se o javnosti rada, donosi poslovnik o svom radu, poslovnik o radu žirija za dodelu nagrade Fondacije, imenuje žiri za dodelu nagrade Fondacije, donosi odluku o dodeljivanju nagrade Fondacije, obavlja i druge poslove u skladu sa Zakonom, Odlukom o osnivanju i Statutom.⁴

U periodu od 2001. do 2011. godine članovi Upravnog odbora Fonda bili su: Slavka Jovičić, Uglješa Krstić, akademik Vojislav Stanovčić, akademik Kosta Čavoški, akademik Danilo Basta, dr Đurica Krstić, Slobodan B. Marković, prof. dr Jovica Trkulja, prof. dr Miodrag Jovanović.

Predsednici Upravnog odbora Fondacije bili su: Uglješa Krstić (2001–2004), akademik Vojislav Stanovčić (2004–2008), dr Đurica Krstić (2009–2011) i prof. dr Jovica Trkulja (2012). Upravitelj Fondacije zastupa Fondaciju i odgovara za zakonitost njenog rada, vodi poslove Fondacije saglasno odlukama Upravnog odbora Fondacije, podnosi Upravnom odboru Fondacije predlog finansijskog plana i završnog računa, obavlja i druge poslove u skladu sa Zakonom i Statutom. Upravitelj Fondacija od 2001. do 2011. godine bila je gospođa Slavka Jovičić, a od 2012. godine to je gospođa Danka Jovanović.

Statutom Fondacije predviđeno je da se nagrada Fondacije „Miodrag Jovičić“ po pravilu dodeljuje jednom godišnje. Odluku o nagradi donosi Upravni odbor Fondacije. Upravni odbor Fondacije na početku svake kalendarske godine, a najdocnije do 31. marta tekuće godine, imenuje žiri od tri člana za dodelu nagrade i određuje visinu nagrade. Žiri svoj predlog za dodelu nagrade dostavlja Upravnom odboru Fondacije najkasnije do 1. septembra tekuće godine. Upravni odbor Fondacije donosi odluku o dodeljivanju nagrade najkasnije do 25. septembra tekuće godine, a nagrada se uručuje na dan smrti Miodraga Jovičića – 16. oktobra.⁵

U periodu od 2001. do 2011. godine članovi žirija bili su: Uglješa Krstić, akademik Vojislav Stanovčić, akademik Kosta Čavoški, akademik Danilo Basta, dr Đurica Krstić, prof. dr Pavle Nikolić, prof. dr Vučina Vasović, prof. dr Marijana Pajvančić, prof. dr Lidija Basta Flajner, prof. dr Budimir Košutić, prof. dr Dragoljub Popović, prof. dr Jovica Trkulja, prof. dr Vitimir Popović i prof. dr Miodrag Jovanović.

4. Dobitnici Nagrade Fondacije (2001–2010)

Upravni odbor i žiri Fondacije u protekloj deceniji su nastojali da ostvare njene ciljeve i, posebno, da nagrada Fondacije bude dodeljena istaknutim naučnicima koji su ostvarili vrhunske rezultate u oblastima ustavnog prava i političkih sistema. Nagrada koja se sastoji od diplome i novčanog dela od 2.000 švajcarskih franaka uručivana je svečano na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu u prisustvu prijatelja, rođaka, kolega i saradnika Miodraga Jovičića iz SANU, Instituta za uporedno pravo, Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu i Pravnog fakulteta

4 Isto, član 16.

5 Isto, član 9, 10 i 11.

Univerziteta u Novom Sadu, Biblioteke „Politika i društvo“, kao i studenata i predstavnika medija. Tom prilikom dobitnici nagrade su držali besedu na temu koju su sami odredili a koja je vezana za naučne oblasti kojima se bavio Miodrag Jovičić.

Treba posebno istaći da su se Upravni odbor i žiri Fondacije trudili da nagradu dobiju istaknuti stvaraoci koji su ostvarili vrhunske rezultate u oblastima ustavnog prava i političkog sistem, ali i da sačuvaju moralni integritet i intelektualnu čestitost po ugledu na Miodraga Jovičića. Za njega su naučna delatnost i istina uvek bile ne samo naučna i filozofska, nego i moralna i ljudska vrednost.

Ovom prilikom pomenućemo prvih deset dobitnika nagrade Fondacije „Miodrag Jovičić“ i navesti glavne razloge, iz obrazloženja žirija, za njenu dodelu.

Prva nagrada Fonda dodeljena je 2001. godine dr Kosti Čavoškom, redovnom profesoru Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Profesor Čavoški je diplomirao i doktorirao na beogradskom Pravnom fakultetu. Njegovo delo i delatnost ne mogu se svesti na jednu dimenziju; oni su višestruki i mnogoliki. Tematski raspon njegovih knjiga, kojih je do sada objavio više od petnaest, veoma je širok. Čavoški se podjednako uspešno ogledao u teoriji države i prava, teoriji demokratije, ustavnoj teoriji, političkoj i pravnoj filozofiji, parlamentarnoj hronici, kao i publicistici usredsređenoj na srpske nacionalne probleme. Raznovrstan i neobično plodan pisac, on se u svim tim oblastima rukovodio idejom slobode i vrednošću pravde. U kosmosu politike, na tlu čovekove političke egzistencije, Čavoški je osobitu pažnju posvetio istraživanju onoga što sputava slobodu i sprečava pravdu.

Kakav je u teoriji, Kosta Čavoški je takav i u praktičnoj politici i svakodnevnom angažmanu. On je imao i ima kuraži da govori i piše o onome preko čega drugi prelaze ćutke. Ali taj govor i to pisanje, čak i kad su jetki i kad ponekad imaju jednostranu perspektivu, nikada nisu lišeni napora da se iznesu čvrsti argumenti i jaka obrazloženja. Danas će se na našoj javnoj sceni jedva naći neko ko, kao Kosta Čavoški, deluje s toliko odvažnosti i kritičnosti, s toliko uporstva i istrajnosti. On je nepokolebljiv skoroteča i nepotkupljiv privrženik slobodarske javne svesti i savesti, spreman da se za njena načela, ne bez ličnog rizika, zalaže svugda i svugde. Kao u teoriji, tako on i u praksi polje politike i političkog delanja ne vidi odvojene od morala i čestitosti, od brige za dobrobit zemlje i naroda. On pri tom zna s kolikom je cenom, danas i ovde, povezano dosledno zastupanje takvog stava i takvog uverenja.

Kao profesor, naučnik i javni delatnik, Čavoški nije bez uzora. Kako se čini, on se najvećma kreće stazama kojima je, ne samo kada je reč o brižljivo negovanom jeziku i stilu, nekada išao Slobodan Jovanović. Ali, pored Jovanovića, Čavoški svojim radom i delom upadljivo podseća na pokojnog akademika Miodraga Jovičića. Ta bliskost između njih dvojice počiva koliko na srodnosti, delom i istovetnosti, naučne problematike kojom su se bavili, toliko i na moralnom integritetu s kojim su to činili. Kod obojice je istina ne samo naučna i filozofska, nego u isti mah i moralna i ljudska vrednost.⁶

Nakon uručjenja nagrade Kosta Čavoški je održao besedu „O prirodi, smislu i svrsi ustava“.

Godine 2002. nagrada je dodeljena dr Stevanu Vračaru, redovnom profesoru Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu u penziji. Delo Stevana Vračara,

6 Iz obrazloženja predloga žirija u sastavu: akademik Vojislav Stanovčić, prof. dr Danilo Basta, prof. dr Jovica Trkulja, 26.09.2001.

sadržano u nekoliko opsežnih knjiga i u većem broju studija i članaka, prostire se na tri oblasti, međusobno različite, no ipak blisko povezane: teoriju prava i države, filozofiju prava i metodologiju prava. Ako se obuhvati jednim pogledom, ono se pokazuje kao celina koja je izgrađena prema unapred postavljenom i zatim dosledno sprovedenom planu. Okosnicu Vračarevog naučnog dela, njegovu kičmu i metodsku zvezdu-vodilju čini postavka o državno-pravnom poretku kao jedinstvenoj tvorevini, u kojoj su država i pravo sagledani kao prisno (takoreći organski) povezani, ali nipošto i sasvim poistovećeni. Privržen toj postavci iskreno i nepokolebljivo od samog početka svoga naučnog rada, u čemu valja videti potvrdu visokog naučnog etosa, prof. Vračar je bio kadar da iz nje – strpljivim, nenametljivim i upornim radom – izvuče dragocena saznanja o ljudskom bivstvovanju u svetu države i prava.

Stevan Vračar je jedan od predvodnika oslobađanja naše državno-pravne nauke od marksističko-lenjinističkog dogmatizma i partijsko-ideoloških stega. Potvrđuje to već njegova doktorska teza *Socijalna sadržina funkcije državno-pravnog poretka*, koja je u mnogom pogledu značila potkopavanje skučenog, do tada neprikosnovenog, klasnog stanovišta u našoj teoriji države i prava. Vračarev učinak u dedogmatizaciji naše pravnoteorijske misli velik je i nezaobilazan. Kada se jednoga dana bude pisala posleratna istorija te misli, taj će učinak nesumnjivo biti zabeležen krupnim slovima.

Danas treba podsetiti i na to da je Stevan Vračar imao odvažnosti da u naš javni i naučni govor – onda kada to nije bilo nimalo bezopasno, već, naprotiv, krajnje rizično – ponovo uvede pluralizam, svakako ne samo kao reč, do tada ideološki prokazanu, potisnutu, bezmalo zaboravljenu. Tome treba dodati da je on u svim krupnim i prelomnim zbivanjima – kao što su npr. Studentski pokret 1968, događaji na Pravnom fakultetu početkom sedamdesetih godina ili slom jugoslovenske države početkom devedesetih godina – nepogrešivo zauzimao uspravan stav, svagda na strani slobode i dostojanstva.⁷

Nakon uručenja nagrade prof. dr Stevan Vračar je održao besedu na temu „Jovičićevo služenje istini i svome narodu“.

Godine 2003. nagrada je dodeljena dr Danilu Basti, redovnom profesoru Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Basta je diplomirao i magistrirao na Pravnom fakultetu, a doktorirao na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu. Letimičan pogled na delo i delatnost Danila Baste ukazuje na čoveka širokog raspona interesovanja i angažovanja. Središnje područje njegovog naučnog rada u prvom redu čini politička i pravna filozofija klasičnog nemačkog idealizma. Na području pravne filozofije osobitu pažnju je posvetio tradiciji prirodnog prava i bogatoj filozofskopravnoj baštini Pravnog fakulteta u Beogradu. Pored toga, Basta je brižljivo pratio i prikazivao publikacije na širokom polju društvenih nauka. Preveo je sa nemačkog jezika čitavu biblioteku filozofskih i naučnih dela: Kanta, Fihtea, Šelinga, Ničea, Kelzena, Šmita, Jaspersa, Kasirera, Fivega, Henisa i mnoge druge.

Nadahnut slobodarskim, demokratskim i humanističkim idejama, Basta je pošteno i rodoljubivo nastojao da u Srbiji afirmiše pravo kao kulturnu tvorevinu i vrednost, a dostojanstvo i slobodu čoveka kao najvišu meru pravnog poretka. Na taj način on se pokazuje kao dostojan sledbenik svojih velikih uzora, Slobodana

7 Iz obrazloženja predloga žirija u sastavu: akademik Vojislav Stanovčić, prof. dr Danilo Basta, prof. dr Jovica Trkulja, 8.07.2002.

Jovanovića, Đorđa Tasića, Božidara S. Markovića i Mihaila Đurića, njihovog etosa intelektualnog angažmana koji u „hrabrosti za istinu vidi najviši izraz ljudskog dostojanstva“, u „ljubavi prema pravdi najjaču odrednicu karaktera“, a u „ljubavi prema istini najvišu strast uma“.

Bastini radovi predstavljaju tragove jedne autentične filozofske egzistencije koja izvire iz potrebe za istinom, iz otvorenosti za nju i nepokolebljive spremnosti da joj se služi. U njima je Basta izlazio u susret prešnoj životnoj potrebi suočavanja sa izazovima našeg vremena, da se traga za odgovorima na presudna pitanja, te da u tom dubinskom a ne površnom smislu „svoje vreme mislima obuhvati“ (Hegel). Pored toga, Basta spada u malobrojne pravne pisce koji uspevaju da svojim mislima i idejama dadu pravi izraz, da njihov unutrašnji sklad i misaonu lepotu izraze na tako jasan, sređen, elegantan i lep način. Kao vrhunski znalac jezika, Basta je po uzoru na Miodraga Jovičića odlučni protivnik „zagađivanja jezika“ – olake i neodgovorne upotrebe ključnih reči, koje imaju svoje značenje i svoje dostojanstvo. Nažalost, te reči se kod nas poslednjih godina zloupotrebljavaju, s puno fraza a malo smisla, tako da su nagršene i obesmišljene. Bastini tekstovi predstavljaju dragocen doprinos vraćanju ugleda i izgubljenog zavičaja rečima.

U celini posmatrano, delo i delatnost Danila Baste je uspešan pledoaje za odgovoran, hrabar i principijelan angažman intelektualca u našem vremenu. Svojim javnim nastupima on je postavio svojevrstni obrazac i meru takvog angažmana sa težištem na autonomnoj principijelnoj poziciji, naglašenom ličnom stavu i na jedinstvu mišljenja, govora i delanja.⁸

Nakon uručenja nagrade prof. dr Danilo Basta je održao besedu na temu: „Spone sa Miodragom Jovičićem“.

Godine 2004. nagrada je dodeljena akademiku Vojislavu Stanovčiću, redovnom profesoru Fakulteta političkih nauka u penziji. Akademik Stanovčić je jedan od naših najpoznatijih i najpriznatijih naučnika i autora u oblastima kojima se bavio i pokojni Miodrag Jovičić. Njegovo polje rada i interesovanja veoma je široko. Ono se proteže na političku teoriju, ustavno pravo, istoriju političke misli i sl. U tim „disciplinama“ on se intenzivno i plodno bavio najznačajnijim istraživačkim pitanjima, poput legitimnosti političke vlasti, ljudskih sloboda i prava, demokratskog oblika države, odnosa političkih teorija i religije, autoriteta i slobode, vladavine prava, položaja i zaštite manjina i dr. Temeljit i sveobuhvatan u istraživačkom postupku, precizan i pouzdan u izlaganju, uverljiv i jasan u argumentovanju, obazriv i odmeren u saopštavanju rezultata do kojih je došao, ukratko: do krajnjih granica savestan u svom radu, Vojislav Stanovčić, na tragu istraživanja i dela Miodraga Jovičića, može biti istinski uzor mlađima u mukotrpnom traganju za naučnom istinom, u odanosti naučnom radu i privrženosti naučnom pozivu.

Vojislav Stanovčić nije kabinetni tip naučnika, akademski začauren i samodovoljan. On ne preza ni od zauzimanja stava o otvorenim javnim pitanjima i nesebičnog angažovanja u rešavanju žarišnih problema koji tište naš narod i našu državu. I u tom pogledu on je upadljivo blizak Miodragu Jovičiću.⁹

Nakon uručenja nagrade akademik Vojislav Stanovčić je održao besedu na temu „Dva smisla legalnosti“.

8 Iz obrazloženja predloga žirija u sastavu: akademik Vojislav Stanovčić, prof. dr Kosta Čavoški, prof. dr Jovica Trkulja, 29.06.2003.

9 Iz obrazloženja predloga žirija u sastavu: prof. dr Stevan Vračar, prof. dr Kosta Čavoški, prof. dr Danilo Basta, 9.06.2004.

Godine 2005. nagrada je dodeljena dr Pavlu Nikoliću, redovnom profesoru Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu u penziji. Profesor Nikolić je diplomirao i doktorirao na Pravnom fakultetu u Beogradu. Celog svog veka bavio se naukom ustavnog prava. Na tom putu ne samo da je sačuvao svoj stručni integritet, nego je izrastao u vrsnog naučnika koji je možda više nego iko drugi proneo ugled i slavu naše ustavnopravne nauke širom sveta. On je više od osamdeset svojih javnih radova objavio na deset stranih jezika, od kojih preko šezdeset u inostranstvu. Čak trideset i sedam najvećih gradova sveta pružilo mu je priliku da na njihovim univerzitetima održi jedanaest kurseva, tri na doktorskim studijama, i pedeset predavanja. Uz to je učestvovao na više od šezdeset međunarodnih kongresa, okruglih stolova i drugih naučnih skupova širom sveta. Sve to nije promaklo njegovim uglednim stranim kolegama, pa je profesor Pavle Nikolić bio jedan od osnivača Međunarodnog udruženja za ustavno pravo i dvanaest godina njegov prvi generalni sekretar, a potom i potpredsednik, da bi na šestom kongresu ovog Udruženja održanom 2004. godine u Čileu bio izabran i za njegovog počasnog predsednika. Godine 1976. Univerzitet u Ruenu dodelio mu je titulu Doktor honoris causa. Član je mnogih uglednih instituta, međunarodnih akademija i udruženja.

Poslednjih decenija profesor Nikolić se posebno isticao u kritici zatečenog, doskorašnjeg i sadašnjeg ustavnog sistema ove zemlje. Još od 1988. godine on je pomno analizirao sve mane važećih ustava, počev od autonomnih pokrajina kao država u državi Srbiji, preko nedorečenosti Ustava Srbije od 1990. godine, do nelegitimnog donošenja, a time i ništavosti, Ustava SRJ od 1992. godine. Konačno, profesor dr Pavle Nikolić je napisao i nacrt Ustava Kraljevine Srbije u nadi da je došlo vreme za vaspostavljanje nelegitimno ukinute ustavne i parlamentarne monarhije. Sve su to razlozi zbog kojih je nagrada iz Fonda „Miodrag Jovičić“ dodeljena profesoru dr Pavlu Nikoliću za 2005. godinu.

Nakon uručenja nagrade prof. dr Pavle Nikolić je održao besedu na temu „Uloga ustavnog sudstva u sistemu pravne države“.

Godine 2006. nagrada je dodeljena dr Vučini Vasoviću, redovnom profesoru Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu u penziji. Tokom cele i plodne akademske karijere, otkako je diplomirao na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu 1963. do danas, Vasovićeva preokupacija bile su dve teme: prva, teorija demokratije i problemi njenog ostvarivanja, druga, uporedni politički sistemi. Proučavajući iscrpno probleme i modele savremene demokratije, našoj javnosti je svojim obimnim i prvoklasnim uvodnim studijama predstavio dela trojice najznačajnijih savremenih teoretičara demokratije (Dala, Lajpharta i Sartorija). Kulminaciju Vasovićeve pomenute preokupacije predstavlja delo *Savremene demokratije I i II*. To delo je plod i sinteza njegovog dugogodišnjeg rada. Vrlo uspešno je spojio svoje izuzetno veliko poznavanje dve velike tematske celine kojima se bave političke i pravne nauke.

Vučina Vasović je postao naš najveći znalac problematike savremene demokratije i uporednih političkih sistema. On je uneo puno pojedinosti, interesantnih i relevantnih za sticanje opšte slike o analiziranim sistemima iz istorije, kulture, političke teorije, pravnih rešenja, sociologije, antropologije i više drugih oblasti.¹⁰

10 Iz obrazloženja predloga žirija u sastavu: akademik Vojislav Stanovčić, prof. dr Kosta Čavoški, prof. dr Jovica Trkulja, dr Đurica Krstić, 28.06.2006.

Nakon uručenja nagrade prof. dr Vučina Vasović je održao besedu na temu „Globalizacija i demokratija“.

Godine 2007. nagrada je dodeljena dr Marijani Pajvančić, redovnom profesoru Pravnog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu u penziji. Glavni radovi profesorke Pajvančić usko su povezani sa oblašću ustavnog prava, jer je i njena akademska karijera od asistenta do redovnog profesora, odnosno od 1970. do danas, bila posvećena ustavnom pravu. Objavila je više studija i monografija koje su zalazile i u susednu oblast – oblast uporednih ustavnih i političkih sistema, a dala je i doprinos formiranju novih disciplina u široj oblasti ustavnog prava, kao što su izborno pravo i parlamentarno pravo.

Od 1981, kad je objavila *Zbirku tekstova za vežbe iz ustavnog prava*, do rada *Ustavno pravo – posebni deo* (2007), objavila je 10 udžbenika iz oblasti ustavnog prava. Razvitak Marijane Pajvančić kao nastavnika i istraživača odlikuje se samostalnošću i originalnim doprinosima. Takvu evoluciju je lako zapaziti u nizu monografija i studija koje je objavila: doktorska disertacija *Kolektivni šef države u Jugoslaviji i uporedno* (1981), *Delegatski izbori 1978–1982 sa posebnim osvrtom na SAP Vojvodinu* (1985), *Izbori – pravila i proračuni* (1997), *Izborna pravo* (1999), *Rečnik osnovnih pojmova o izborima* (2001), *Rečnik osnovnih pojmova o parlamentarizmu* (2001), *Uvod u izborne sisteme* (2000), *Parlamentarno pravo* (2005), *Srbija između ustava i ustavnosti* (2005).

Uzimajući u obzir njeno proučavanje problema ustavnosti, ljudskih prava i sloboda, vladavine prava, parlamentarizma, demokratskih izbora kao i doprinos nastavi i istraživačkim studijama – prof. Marijana Pajvančić je dala doprinos našoj nauci u oblastima kojima se bavio akademik Miodrag Jovičić.¹¹

Nakon uručenja nagrade prof. dr Marijana Pajvančić je održala besedu na temu „Procedura kao instrument pravne države“.

Godine 2008. nagrada je dodeljena prof. dr Lidiji Basta Flajner, naučnoj saradnici Instituta za federalizam Univerziteta u Friburu (Švajcarska). Profesionalna karijera Lidije Baste Flajner išla je postepeno i uzlaznom linijom. Od 1974. do 1991. godine bila je asistenat, zatim mlađi istraživač, pa stariji istraživač na Institutu za komparativno pravo u Beogradu. Od 1991. do 1997. godine je gostujući profesor na Institutu za federalizam Univerziteta u Friburgu. Pozivana je kao predavač i istraživač na mnoge evropske univerzitete. Njena centralna preokupacija bila je naučna delatnost, ali je bila aktivna i u drugim oblastima: direktor Međunarodnog centra za istraživanje i konsultovanje Instituta za federalizam u Švajcarskoj, profesor na Univerzitetu u Friburgu, više od desetak značajnih funkcija u domaćim i međunarodnim telima i organizacijama. Uz to, držala je predavanja u Ženevi za politiku sigurnosti i po pozivu na više univerziteta u drugim zemljama. Učestvovala je na više od šezdeset međunarodnih skupova, kongresa i okruglih stolova u mnogim zemljama, od Albanije, Bugarske i Francuske do Australije, Kine i Čilea.

U značajnije publikovane radove na srpskom jeziku profesorice Baste Flajner spadaju: *Politika u granicama prava* (1984), *Pravo i jezička prava* (koautor, 1992), *Jugoslovenske manjine i susedne zemlje i njihova prava* (koautor, 1992),

11 Iz obrazloženja predloga žirija u sastavu: akademik Vojislav Stanovčić, prof. dr Kosta Čavoški, prof. dr Jovica Trkulja, dr Đurica Krstić, 20.06.2007.

Konstitucionalna demokratija u multikulturalnom i globalizovanom svetu i dr. Objavila je mnogo više radova na drugim jezicima nego na srpskom. Njenu plodnu spisateljsku aktivnost pokazuje i činjenica da je objavila preko 150 referentnih članaka širom sveta. Imajući u vidu rezultate ukupnog naučnog rada profesorke Lidije Baste Flajner u oblasti ustavnog prava i teorije politike, kao i njenu saradnju sa akademikom profesorom Miodragom Jovičićem, Uprava Fondacije joj je dodelila nagradu Fonda „Miodrag Jovičić“ za 2008. godinu.

Nakon uručenja nagrade prof. dr Lidija Basta Flajner je održala besedu na temu „Konstitucionalizam i globalizacija“.¹²

Godine 2009. nagrada je dodeljena dr Budimiru Košutiću, redovnom profesoru Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Prof. Košutić je diplomirao, magistrirao i doktorirao na beogradskom Pravnom fakultetu. Na istom fakultetu je biran u sva univerzitetska zvanja. Pored mnogih rasprava i članaka objavljenih u raznim domaćim i stranim časopisima i zbornicima, Budimir Košutić je do sada objavio sledeće knjige: *Uvod u pravo*, 29. izdanje (2009), *Uvod u evropsko pravo* (2006), *Uvod u velike pravne sisteme današnjice* (2008), *Uvod u jurisprudenciju* (2008), *Osnovi prava Evropske unije* (2009).

Dobro je poznato i često se ističe da je teorija i filozofija prava na Pravnom fakultetu u Beogradu uvek imala zapaženu ulogu i značajno mesto. Ovaj fakultet je bio i ostao istinsko žarište teorijskopravne i filozofskopravne misli, njenog razvoja i unapređivanja u našoj sredini od sredine XIX veka do naših dana. Nепрекиnutu nit te misli predstavljaju dela njegovih velikih profesora, od Sterije i Dimitrija Matica, preko Slobodana Jovanovića, Živojina Perića, Živana Spasojevića, Tome Živanovića, Đorđa Tasića, do Božidara S. Markovića i Radomira Lukića. Zahvaljujući njima naša teorija i filozofija prava je izašla na evropski put, bila i ostala u dosluhu s modernim zbivanjima i glavnim tokovima u evropskoj i svetskoj pravnoj teoriji. Delo i delatnost Budimira Košutića, zajedno sa delom dosadašnjih lauerata nagrade Fonda „Miodrag Jovičić“ iz oblasti teorije i filozofije prava (Stevana Vračara, Koste Čavoškog i Danila Baste), nastavljaju ovu dragocenu nit razvoja teorijskopravne i filozofske misli na beogradskom Pravnom fakultetu.

Profesor Košutić je bio čovek svoga vremena i menjao se s njim. Imao je dovoljno znanja i istrajnosti da savlada sve prepreke koje su stajale na putu razvoja naše teorije prava i države. Onim što je uradio na polju teorije prava i uporednih pravnih sistema, postao je značajno ime naše pravne nauke krajem XX i početkom XXI veka.

Njegovo delo odražava sve promene kroz koje je ona prolazila. Komparativnim istraživanjima i dometima koje je ostvario u svojim najnovijim knjigama, *Uvod u velike pravne sisteme današnjice* (2008) i *Osnovi prava Evropske unije* (2009), Budimir Košutić se približio stvaralaštvu Miodraga Jovičića.¹³

Nakon uručenja nagrade prof. dr Budimir Košutić je održao besedu na temu „Evropeizacija reči ustav i njene protivrečnosti“.

Godine 2010. nagrada je dodeljena dr Dragoljubu Popoviću, redovnom profesoru Pravnog fakulteta Univerziteta Union. Dragoljub Popović je stasavao na

12 Iz obrazloženja predloga žirija u sastavu: akademik Vojislav Stanovčić, prof. dr Vučina Vasović, prof. dr Marijana Pajvančić, 30.06.2008.

13 Iz obrazloženja predloga žirija u sastavu: prof. dr Marijana Pajvančić, prof. dr Vitomir Popović, prof. dr Jovica Trkulja, 2.07.2009.

Pravnom fakultetu u Beogradu, a formirao se pod neposrednim uticajem Božidara S. Markovića i Miodraga Jovičića. Objavio je devet knjiga. Mnoge od njih imale su po nekoliko izdanja: *Ogled o odgovornoj vladi na primeru njenog nastanka u Francuskoj*, Beograd 1989; *Prapočetak srpskoga parlamentarizma*, Beograd 1996; *Stvaranje moderne države*, četvrto izdanje, Beograd 2002; *European Regionalism – A Challenge to New Democracies*, Basel-Geneva-Munich 2002; *Osnovi ustavnog prava*, Beograd 2004; *Uvod u uporedno pravo*, treće izdanje, Beograd 2007; *Skice pravničkih portreta*, Beograd 2008; *Evropski sud za ljudska prava*, Beograd 2008; *Protecting Property in European Human Rights Law*; Utrecht 2009. Pored ovih stručnih studija, objavio je i četiri romana.

Radove Dragoljuba Popovića odlikuju konceptijska konzistentnost u pristupu, didaktička rigoroznost u izlaganju i originalnost u argumentaciji. Već pomenuta monografija o evropskom regionalizmu uverljivo svedoči o njegovom velikom i uspelom trudu da razvoj ustavnog prava u Srbiji usmeri ka najnovijim tokovima ustavnoteorijskog i ustavnopolitičkog mišljenja, primenjujući ih na probleme složenih sistema državnog upravljanja i vertikalne podele vlasti u zemljama postkomunističke demokratske transformacije. Konačno, sa profesorom Miodragom Jovičićem Dragoljuba Popovića ne vezuje samo dugogodišnja bliska saradnja, već i bavljenje uporednim pravom. Nevelika po obimu, Popovićeve knjige *Uvod u uporedno pravo* je nakon knjige profesora Košutića *Uvod u velike pravne sisteme današnjice* (2008) druga knjiga iz te oblasti objavljena na srpskom jeziku. Analiza primera velikih pravnih sistema utemeljena je razvijenim metodološkim i teorijskim osnovama uporednog prava.

Razloge za ugled koji Dragoljub Popović uživa u našoj javnosti u poslednjih dvadeset godina kao jedan od naših najvećih stručnjaka za opštu pravnu istoriju, ustavno pravo i uporedno ustavno pravo valja tražiti – nimalo slučajno – u jednom od njegovih ranijih dela iz oblasti pravne istorije, udžbeniku *Stvaranje moderne države*.

Dragoljub Popović je bavljenje pravnom istorijom oduvek shvatao kao putokaz koji otvara vrata ka najznačajnijim pitanjima ustavne teorije i ustavnih institucija, uključujući i epohalni zaokret u poimanju ljudskih prava i konstitucionalizaciju međunarodnopravnih standarda njihove zaštite nakon pada Berlinskog zida. Sarađujući sa njim na nekim od brojnih ekspertskih poduhvata, njegove kolege i najbliži prijatelji često su se mogli uveriti u to da iza mirnoće u nastupu i spremnosti za kompromis opstaju nepokolebljiva moralnosti, suverena egzegetička preciznost vrhunskog pravnik i konzistentna teorijska refleksija, koju Dragoljub Popović uvek kritički vrednuje znalačkim uporednopravnim uvidima, pa čak i kada je reč o naizgled jednostavnom pravnom pitanju.

U mnogobrojnim radovima i dugogodišnjom profesorskom aktivnošću, ekspertskim radom i delovanjem kao sudija u Evropskom sudu za ljudska prava, Dragoljub Popović je pokazao da ustavnoteorijsko mišljenje daje vrhunske rezultate samo ukoliko interdisciplinarnu, istorijski kontekstualizovanu analizu stalno vezuje za kritičko preispitivanje funkcionisanja državnih institucija i efikasnost zaštite ljudskih prava na nacionalnom i međunarodnom planu.¹⁴

14 Iz obrazloženja predloga žirija u sastavu: prof. dr Lidija Basta Flajner, prof. dr Vitomir Popović, dr Đurica Krstić, 25.06.2010.

Nakon uručenja nagrade prof. dr Dragoljub Popović održao je besedu na temu „Pravna pitanja u *Prokletoj avliji*“.

5. Izdavačka delatnost

Fondacija „Miodrag Jovičić“ organizuje objavljivanje knjiga, studija, članka, brošura i drugih stručnih i naučnih publikacija vezanih za njenu delatnost. U tom cilju u protekloj deceniji objavljeni su: *Izabrani spisi Miodraga Jovičića*, knjiga *Miodrag Jovičić o sebi i drugi o njemu* i ilustrovana monografija Miodraga Jovičića o Slobodanu Jovanoviću.

Prvo je Fondacija pomogla objavljivanje knjige *Miodrag Jovičić o sebi i drugi o njemu*, (priredio Jovica Trkulja), koju je objavio Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu u svojoj biblioteci „Tragovi“ 2003. godine. Knjiga sadrži Jovičićeve memoarske zapise, zatim njegove rane radove i razgovore koje je vodio na kraju svog životnog puta, izbor iz prigodnih tekstova, govora i uspomena njegovih najbližih saradnika i prijatelja, kao i priloge koji sadrže elemente za bio-bibliografiju Miodraga Jovičića.

Potom su objavljeni *Izabrani spisi Miodraga Jovičića* u šest knjiga. Ovaj veliki izdavački poduhvat ostvaren je zajedničkim naporom Fondacije „Miodrag Jovičić“, Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu i JP Službeni glasnik. *Izabrani spisi* su se pojavili na beogradskom sajmu knjiga 2006. godine i veoma su lepo primljeni u stručnoj i široj javnosti. Jovičićevi brojni radovi koji su bili rasuti u različitim knjigama, zbornicima, časopisima i drugim publikacijama, prikupljeni u 6 tomova *Izabranih spisa*, predstavljaju opus dostojan svakog poštovanja, ma kako i iz bilo kog ugla on bio posmatran. Kako vreme odmiče, mnoge od tih studija dobijaju na značaju.

Po opštoj oceni stručnjaka, ovo vredno šestoknjžje izabranih spisa Miodraga Jovičića popunilo je veliku prazninu u našoj pravnoj literaturi. Ono će biti dragoceni intelektualni kompas sadašnjim i budućim generacijama pravnika. Ponešto u njemu neće odoleti zubu vremena, ali nema sumnje da će *Izabrani spisi* ostati nerazrušiv i trajan beleg u našoj pravnoj nauci.

Najzad, Fondacija je zajedno sa Službenim glasnikom objavila 2011. godine treće izdanje knjige Miodraga Jovičića *Slobodan Jovanović – ilustrovana monografija*. U nastojanju da odgovori na pitanje ko je Slobodan Jovanović, Jovičić u ovoj knjizi prvo opisuje životni put, a potom predstavlja različite likove Slobodana Jovanovića (istoričar, pravnik, politikolog, sociolog, komparativista, biograf-portretista), kao i njegov beogradski stil, državnopravne i političke ideje i njegovu ličnost. Na kraju knjige je hronologija sa bibliografijom najvažnijih radova Slobodana Jovanovića. Knjiga predstavlja pouzdan vodič kroz život i delo Slobodana Jovanovića.

Imajući u vidu bogatu i sadržajnu delatnost Fondacije, Upravni odbor je doneo odluku da se 2012. godine objavi zbornik *Fondacija „Miodrag Jovičić“: Prvih deset godina (2001–2011)*, koji će omogućiti širem krugu naučnika i stručnjaka, kao i najširoj publici, da se upoznaju sa rezultatima rada Fondacije i idejama iznetim u besedama dobitnika njene agrađe. U prilogu zbornika je DVD, koji sadrži bogatu arhivu Fondacije.

Prvenstveni cilj izdavačke delatnosti Fondacije nije komercijalni, već obrazovni i prosvetiteljski. Tiraži većine pomenutih izdanja Fondacije poklonjeni su institucijama u kojima je radio Miodrag Jovičić (Institutu za uporedno pravo,

Srpskoj akademiji nauka i umetnosti, pravnim fakultetima u Novom Sadu i Beogradu), javnim bibliotekama Srbije, odličnim studentima pravnih fakulteta, prijateljima i saradnicima Fondacije.

5. Prvih deset godina

Svojim desetogodišnjim prisustvom u društvenom životu i doslednim delovanjem, Fondacija „Miodrag Jovičić“ je uspešno ostvarila svoje ciljeve i afirmisala se kao jedna od najuglednijih fondacija Srbije. Trag koji je za proteklih deset godina Fondacija ostavila iza sebe je sasvim markantan, jasan i vredan poštovanja. Uprava Fondacije je nastojala da se taj trag sačuva, da se zabeleže i učine dostupnim javnosti svi oblici delovanja Fondacije. Zahvaljujući tome, bogata arhiva Fondacije „Miodrag Jovičić“ sadrži:

- osnivačka akta i dokumentaciju o radu UO,
- obrazloženja žirija za dodelu nagrada,
- tekstove prigodnih predavanja dobitnika nagrada,
- video zapise na DVD sa svečanosti uručjenja nagrada (izveštaj predsednika žirija, reč predsednika Upravnog odbora Fondacije i predavanje laureata);
- novinske i foto zapise sa svečanosti uručjenja nagrada.

Posebno treba pohvaliti profesionalan, odgovoran i domaćinski rad uprave Fondacije. U cilju očuvanja glavnice Fondacije od 65.000 švajcarskih franaka, koju je uložila gospođa Slavka Jovičić, godine 2004. kupljen je stan u centru Beograda. Sredstva dobijena od zakupa stana koriste se za dodelu nagrade i izdavačku delatnost Fondacije. Na taj način je sačuvana glavnica i obezbeđena su finansijska sredstva za budući rad Fondacije.

* * *

U celini posmatrano, članovi uprave Fondacije „Miodrag Jovičić“, uz podršku dobitnika nagrade i brojnih prijatelja i saradnika, ostvarili su i ostvaruju svojevrsnu prosvetiteljsku misiju, koju je svojevremeno utemeljio akademik Jovičić u oblasti ustavnog prava i političkih sistema. Svi oni zajedno teže da ožive i osnaže etos poštovanja i odgovornosti prema pravnoj kulturi, poštovanje njenih hramova i korifeja, i da odaju priznanja onim kulturnim poslenicima koji su vazda bili spremni i odvažni da se bore za ideale slobode, istine i pravde.

Poznato je da, za razliku od našeg, drugi, srećniji i kulturniji narodi brižljivo čuvaju uspomenu na svoje najbolje i najumnije ljude. Dela svojih velikana oni neprekidno proučavaju – da bi se obogaćivanjem znanja o njima obogaćivale i sve naredne generacije. Nadamo se da će Fondacija i u narednim decenijama nastaviti svoju plemenitu misiju i da će, između ostalog, doprineti da delo profesora Jovičića postane predmet takvog proučavanja i da će biti podsticaj našoj generaciji i generacijama koje dolaze za neprestano vraćanje našem starom, dobrom čika-Miši Jovičiću.

Jovica Trkulja

Aleksandar Loma

SPOMENICA
VALTAZARA BOGIŠIĆA

*Spomenica Valtazara Bogišića
o stogodišnjici njegove smrti*, priredio
Luka Breneselović, Službeni glasnik,
Institut za uporedno pravo, Pravni
fakultet Univerziteta u Nišu,
Beograd, 2011.

Tematika pokrivena priložima u ovom dvotomnom zborniku radova (njih 73) široka je i saobrazna delu Valtazara Bogišića, koji je osim na polju pravne nauke ostavio trajan trag u folkloristici, nauci o jeziku i etnologiji. Autori su stručnjaci raznih profila iz zemlje i inostranstva (Austrija, Nemačka, Švajcarska, Italija, Velika Britanija, Mađarska, Bugarska, Rumunija, Rusija, Češka, Poljska, SAD, Brazil, Japan, Albanija, Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Crna Gora).

Najpre izdvajam priloge pretežno *biografskog* karaktera, neposredno vezane za Bogišićev život i delo. Prilog Eve Hitl-Hubert iz Beča osvetljava Bogišićev život i rad u austro-ugarskoj prestonici. Jednim segmentom Bogišićeve bečke delatnosti, njegovim doprinosom osnivanju i radu kluba „Slovenska beseda“, pozabavila se Monika Gletler iz Minhena. Sa Bogišićevim etnografskim, demografskim i sociokulturnim istraživanjima na Kavkazu upoznaje nas Ivana Crljenko iz Zagreba, a sa njegovom neostvarenom željom da se u Beogradu ustanovi njegova zadužbina Željko Fajfrić iz Šida. Više priloga posvećeno je Bogišiću kao jednom od najvažnijih predstavnika *istorijskopravne škole*, sledbeniku Puhte i fon Savinjija, kako nam ga predstavlja Štefan Meder iz Hanovera. U taj tematski okvir ulaze priloge Sebastijana Šermaula iz Lajpciga o životu i delu Georga Fridriha Puhte i Vernera Cimermana iz Ciriha o značaju *Opšteg uvoda u istoriju prava* Ežena Lermineja za opredeljenje mladog Bogišića za studije prava i istorijskopravnu školu.

Od pojedinačnih Bogišićevih postignuća i ovde je dužna pažnja posvećena njegovom radu na *kodifikaciji*, odnosno *Opštem imovinskom zakoniku* (u daljem tekstu OIZ) za Crnu Goru. Istorijsko-geografski okvir u koji se smešta ovo izuzetno dostignuće pravne nauke ocrtava prilog Gabora Hamze iz Budimpešte o razvoju privatnog prava na prostoru današnje Crne Gore od srednjeg veka do našeg vremena. Radmila Kovačević-Kuštrimović iz Niša ističe modernizam shvatanja na kojima Bogišić temelji svoj OIZ, a Bernd Mertens iz Nirnberga – raskorak između visokog kvaliteta Bogišićeve kodifikacije imovinskog prava i mogućnosti njenog sprovođenja u život u tadašnjoj Crnoj Gori. Pojmom pravde u OIZ-u bavi se Miloš Zdravković iz Beograda, a Bogišićevom koncepcijom prava u ogledalu jezika kroz

analizu postojanja odnosno nepostojanja neposredne asocijacije između termina *Recht* i prideva *recht* u nemačkom, odnosno između *právo* i *präv*, *právo* u našem jeziku, Luka Breneselović, takođe iz Beograda. U prilogima druga dva beogradska autora fokusiraju se ugovor o prodaji u OIZ-u (Danilo Savović) i član 994, za koji Bojan Spaić nudi dva čitanja sa gledišta pravne hermeneutike. Teodor Biler iz Ciriha poredi Bogišićevu kodifikaciju sa ciriškim Građanskim zakonikom Johana Kaspara Blunčlija, Bogišićevog minhenskog profesora, a Miroslav Đorđević iz Beograda sa Srpskim građanskim zakonikom iz 1844. Jovana Hadžića. Dan Antonio Benakjo iz Trenta nalazi u opštem duhu OIZ-a između originalnosti i tradicije bliskost sa shvatanjima Eugena Erliha. Bogišićevim uticajem na Erliha, utemeljitelja sociologije prava, bave se još dva prinosnika, Miloš Marjanović iz Novog Sada i Manfred Rebinder iz Ciriha i Frajburga. Više priloga posvećeno je Bogišićevom uticaju na druge autore i kodifikatore: na Lajoša Taločija i Karolja Taganjija u vezi sa prikupljanjem običajnopravnog nasleđa u Mađarskoj (Sabina Bognar iz Budimpešte), na Bogdana Hašdeua, istraživača rumunskog običajnog prava (Irina Štal iz Bukurešta). Dva priloga razmatraju moguću vezu Bogišića sa kodifikacijom građanskog prava u Japanu. Jern Vesthof iz Tokija prepoznaje ideje bliske Bogišićevim u japanskom građanskom zakoniku iz perioda Meiji, posebno u pogledu očuvanja tradicionalnih porodičnih vrednosti, a Kazuhiro Takiji iz Kjota ističe u prvi plan činjenicu da su i Bogišić i tvorac japanskog ustava Hirobumi Ito bili učenici Lorenca fon Štajna. Marko Novaković iz Beograda analizira Bogišićevo shvatanje međunarodnog prava povodom njegove rasprave sa Leontovičem, a Nina Kršljanin, takođe iz Beograda, Bogišićev pristup naučnoj obradi

istorije slovenskoga prava iznesen u njegovom pristupnom predavanju na Pravnom fakultetu u Odesi. Trima autorima delo Valtazara Bogišića poslužilo je kao povod za opšta promišljanja: holističkog pristupa u izučavanju prava (Jovan Čirić iz Beograda), principa zakonitosti (Dragan Jovašević iz Niša), značaja morala i pravnih običaja za oblikovanje pravnog poretka (Čaba Varga iz Budimpešte). Još nekoliko radova posvećeno je problematici kodifikacije. Geografski i hronološki bliska Bogišiću je rasprava o modernizaciji prava u Mađarskoj („pravnom transferu“) pod Austro-ugarskom monarhijom 1867-1914. (Katalin Genči iz Lajpciga). Dva priloga bave se kodifikacijom građanskog prava u Brazilu 2002. (Gustavo Saad Diniz iz Franke, Brazil, i Jan Peter Šmit iz Hamburga).

Kako je jedan od glavnih predmeta Bogišićevog izučavanja bilo *običajno pravo*, više priloga bavi se ovom temom. Đurica Krstić iz Beograda izlaže rezultate ankete o reliktima običajnog prava u Crnoj Gori i drugim oblastima jugoistočne Evrope sprovedene na tragu Bogišićevih istraživanja sedamdesetih godina XX veka. Za uporednu istoriju slovenskog prava značajan prilog predstavlja paralela, koju otkriva Svetlana Tolstoj iz Moskve, između dobro poznatog srpskog običaja vešanja ukradenog predmeta oko vrata kradljivcu, koji beleži i Bogišić, i istovetne prakse kod Rusa u srednjem veku, posvedočene pismom na brezovoj kori iz XV veka nađenoj u Novgorodu. Crnogorske porodične strukture u drugoj polovini XIX veka na osnovu građe iz Bogišićevog arhiva razmatra Karl Kazer iz Graca. Četiri teksta o zadrugi nastala do I svetuskog rata, od kojih je jedan iz pera Valtazara Bogišića, poredi Nataša Vitoreli iz Beča. Ovom tradicionalnom društvenom ustanovom bavi se i prilog Zigfrida Grubera iz Roštoka o zadrugi u Srbiji

u drugoj polovini devetnaestog veka na osnovu popisa.

Na osnovu produbljenog sagledavanja Bogišićeve koncepcije običajnog prava, Korina Erkenbreht iz Kelna razmatra (ne)uvažavanje pravnih tradicija Aboridžina u australijskom zakonodavstvu. Nemaju neposredne veze sa Bogišićem, ali spadaju u tematski krug njegovih etnokulturnih interesovanja, prilozi o promenama u običajnom pravu na severozapadu Bugarske od oslobođenja od Turaka do sredine XX veka Kamena Dončeva iz Sofije, o istorijskom značaju Kanona Leke Dukadince, koji je odoleo turskim zakonima i šerijatskom pravu i doprineo očuvanju albanskog nacionalnog identiteta Ardiana Ndrece iz Rima, o suprotstavljanju mletačkih i turskih vlasti i katoličke crkve običajnom pravu u Albaniji XIV–XX veka Donata Martučija iz Salenta, kao i kritika prikaza običajnog prava, narodne kulture i društvene stvarnosti severne Albanije u literaturi nastaloj u XX veku Alberta Doje iz Tirane. Roj Gare iz Belincone (Švajcarska) bavi se običajnim pravom u švajcarskom Građanskom zakonu Eugena Hubera.

Pravna tematika ove spomenice ne iscrpljuje se navedenim priložima neposredno ili bar tematski vezanim za Bogišića i njegovu delatnost. U oblast *pravne teorije* spada prilog Fridriha Milera iz Hajdelberga, u kojem autor izlaže svoj novi „postpozitivistički“ koncept prava. Niz priloga pripada *istoriji prava* od starog Rima do XX veka. Od njih se tri bave rimskim pravom. Koncept pravičnosti u rimskom pravu obrađuju Amra Mahmutagić i Šejla Maslo Čerkić iz Mostara. Jedna posebna vrsta ugovora (o protivusluzi za spas života) kao paradigmatična za odnos rimskog prava prema slobodi ugovaranja tema je rada Alesandra Hirate iz Sao Paola. Propedeutički je usmeren rad o problemima nastave rimskog javnog prava Janoša Zlinskog

iz Budimpešte. Tajnu izjavu o nevažnosti ugovora u islamskom pravu severne i zapadne Afrike razmatra Rajner Osvald iz Bajrojt. Dominik Rajter iz Landshuta daje pregled izučavanja tradicionalne germanske ustanove *vražde* (Fehde) u XIX–XX veku, a Frančesko Mastroberti iz Barija poredi tri ustava proklamovana u doba Napoleonovih ratova: u Bajonu i Kadizu za Španiju, u Palermu za Siciliju. Prilog Hans-Petera Haferkampa iz Kelna bavi se usklađivanjem dogmi sa stvarnim životom u građanskom pravu XIX–XX veka, a Stefana Vinčija iz Barija problemima advokatske profesije pod fašističkim poretom u Italiji. *Aktuelnom pravnom problematikom* bave se Julija Krajs iz Frankfurta (krvna osveta i „ubistvo iz časti“ kao krivično-pravni problem vezan za počinioce sa imigrantskom pozadinom u zapadnoevropskim zemljama), Marija Draškić iz Beograda (porodični zakon Srbije sa fokusom na odredbama kojima se suzbija nasilje u porodici), Dragana Petrović iz Beograda (pravni aspekti eutanazije) i Salif Nimaga iz Berlina (problematika savremenog međunarodnog krivičnog prava sa fokusom na predmete Haškog tribunala).

Oslikavanju opštih kulturnih i političkih prilika vremena u kojem je Bogišić živio i delovao doprinose radovi Irene Arsić iz Niša (o dubrovačkom izdavaštvu i štamparstvu u XIX veku), o razvoju moderne nacionalne ideje kod Srba i Hrvata Antonija Cetnarovića iz Krakova, o Crnoj Gori u nemačkim putopisima druge polovine XIX veka Danijela Lalića iz Pasaua, kao i prosopografski prilozi o Bogišićevom savremeniku Poljaku Ludvigu Gumploviću, jednom od pionira sociologije, Geralda Mozetića iz Graca i o češkom panslavistički orijentisanom istoričaru i političaru Františku Palackom Jižija Šouše i Jižija Štajfa iz Praga. Tu se može svrstati, mada ne spada u isti hronološki okvir,

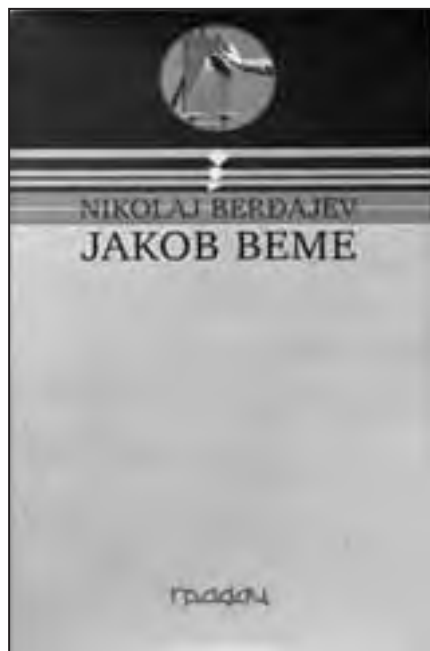
prilog o ruskom piscu i filozofu prve polovine XX veka Ivanu Aleksandroviču Iljinu Vladimira Aleksejeviča Tomsinova iz Moskve.

Multidisciplinarnu koncepciju zbornika, koja odslikava mnogostranost Bogišićevog interesovanja i delovanja, upotpunjavaju prilozi iz oblasti *jezika i narodne književnosti*. Strukturalnom analizom terminologije OIZ-a bavi se Milena Burić iz Nikšića, a Jasminka Hasanbegović iz Beograda razmatra pravne izreke priložene poslednjem delu OIZ-a kao katalog narodnjačkih (?) opštih pravnih toposa. Značenje i poreklo jedne formule zabeležene i kod Bogišića i u drugim izvorima rasvetljava Marta Bjeletić iz Beograda. Da moralni imperativ „od Boga grehota, od ljudi sramota“ (dobro poznat iz srpskih narodnih pesama) postoji i u bugarskoj usmenoj tradiciji, doznajemo iz priloga Lilije Ilijeve. Razvoj jezika nemačkog prava od devetnaestog veka, kada je konačno potisnuo iz upotrebe latinski, do danas prikazuje Hans Hatenhauer iz Kelna. Bogišićeva zbirka pesama iz starih zapisa inspirisala je nekoliko autora: Boško Suvajdžić iz Beograda piše o baladičnoj strukturi bugarštica, a Lidiya Delić, takođe iz Beograda, o refleksima viteške etike i etikecije u bugaršticama, crti po kojoj se one razlikuju od deseteračke epike. Etimološke figure

u bugaršticama Bogišićevog zbornika predmet su razmatranja Davora Nikolića iz Zagreba. Trima verzijama pesme „Banović Strahinja“, od kojih je najraniju objavio Bogišić, bavi se Margaret Bajsinger iz Prinstona, a vilinskim pripovetkama iz Bogišićeve cavtatske zbirke usmenih pripovedaka Suzana Marjanić iz Zagreba. Dva priloga iz Rusije posvećena istočnokavkaskim jezicima i folkloru tematski su povezana Bogišićevim istraživanjima na Kavkazu: radovi M. E. Aleksejeva iz Moskve o jezičkim osobinama lezginskog epa „Šarvili“ i B. M. Atajeva iz Mahačkale o istočnokavkaskom jezičkom savezu u njegovom istorijskom razvoju kao predmetu arealnih istraživanja.

Ovaj sumarni pregled dovoljan je da predoči sadržajnost i tematsku razuđenost ovoga zbornika, koji ne samo da na najbolji način obeležava jubilej jednoga velikog naučnika, zaslužnog koliko za našu užu sredinu toliko i za ukupnu evropsku i svetsku nauku, nego okuplja značajan i reprezentativan izbor autora raznih struka iz zemlje i sveta koji svojim kvalitetnim priložima daju značajan prilog nauci na svim njenim poljima kojima se Valtazar Bogišić bavio. Luki Breneseloviću valja odati priznanje za velik trud koji je uložio u priređivanje ove spomenice i za kompetenciju koju je pri tom pokazao.

UTICAJ
BEMEOVE TEOZOFIJE

Nikolaj Berđajev, *Jakob Beme*,
prevod sa ruskog Mirko Đorđević,
„Gradac“, Čačak–Beograd 2003.

Jakoba Bemea (1575–1624) nazvao je Hegel prvim nemačkim filozofom, a njegovo filozofiranje pravim nemačkim filozofiranjem.¹ U nas je Isidora Sekulić ukazala na Bemeov odlučujući uticaj na filozofsku misao Nikolaja Berđajeva, dotičući se učenja o Ungrundu koje je Berđajev, uz određene modifikacije, preuzeo od poznatog nemačkog mistika.²

1 Georg Vilhelm Fridrih Hegel, *Istorija filozofije III*, BIGZ, Beograd 1983, str. 229.

2 Isidora Sekulić, „Oko jedne etike“, prikaz knjige Nikolaja Berđajeva

Zbog napajanja nemačkom mistikom i filozofijom, Berđajeva je kritikovao Georgije V. Florovski, tvrdeći da se u *Smislu stvaralaštva* Berđajev isključio iz „istorijskoga hrišćanstva“, ušao u ezoteriju spekulativnog misticizma, priklonio se Bemeu i Paracelzusu i time udaljio od svetootačkog predanja.³

Doktrina o Ungrundu odbačena je i u savremenoj srpskoj teologiji, ali uz iskazivanje poštovanja za pojedine razloge zbog kojih je Berđajev potražio oslonac u jednom takvom učenju.⁴

Za Berđajeva je Beme „najveći mislilac među hrišćanskim gnostičarima“. U osvrtu na Bemeovu teozofiju, Berđajev koristi više izvora, dajući primat Aleksandru Koareu i njegovoj knjizi *Filozofija Jakoba Bemea* (*Alexandre Koyré, La philosophie de Jacob Böhme*) iz 1929. godine.

Što se tiče duhovnih uticaja, Berđajev ističe da se Beme prvenstveno nadahnjivao *Biblijom*, kao i Paracelzusom, Sebastijanom Frankom, Vajglom i Švenkfeldom.⁵ *Mysterium magnum* sagledava Berđajev kao najveće Bemeovo delo.

Назначеніе челоуѣка (Poziv čoveka), *Srpski književni glasnik*, 1934, knjiga 42, broj 8, str. 638–641.

3 Georgije V. Florovski, *Putevi ruskog bogoslovlja*, CID, Podgorica 1997, str. 526; Florovski je istakao da je ruska religijska renesansa predstavljala „samo povratak iskustvu nemačkog idealizma i mistike“, da je njenim predstavnicima crkvena istorija bila gotovo nepoznata, pa je zbog toga netačno ocenjivati rusku religijsku filozofiju kao originalno i stvaralačko rađanje ruskog duha, jer je u pitanju „jedna od najizrazitijih zapadnjačkih epizoda“ u razvoju ruske misli.

4 Bogdan M. Lubardić, *Nikolaj A. Berđajev između Ungrunda i Oca*, Brimo, Beograd 2003, str. 115–116.

5 Za razumevanje njihovog učenja nezaoobilazna je Koareova knjiga *Nemački*

Beme je nastojao da razume postojanje zla i ta težnja obeležava njegove spise.⁶ Berđajev napominje da se nad problemom teodiceje (porekla zla) Beme dublje zamislio od srednjevekovnih ljudi. Posebnu važnost ruski mislilac pridaje Bemeovom učenju o postojanju suprotstavljenih načela u svetu (svetlost-tama, dobro-zlo, duh-materija). Pokušavajući da shvati korene i smisao zla, piše Berđajev, Beme je bio „prisiljen da dozvoli postojanje tamnog načela u samom Božanstvu, kao i pozitivni smisao samog postojanja zla koje ga je toliko mučilo“, ali pri tom nije zapao u „manihejsko-gnostički dualizam, u postojanje dva boga“.

Beme je tvrdio da Ungrund (božansko Ništa, tj. prvobitna sloboda) pretihodi Božanstvu, s tim što to Ništa ima požudu ka Nečemu. Zlo izvodi Beme iz „opake pomisli-uobrazilje“ (Imagination), odnosno Luciferovog pada. Ljudski svet dolazi kasnije i na njemu je da ispravi ono što je pali anđeo učinio. Berđajev, kao i Koare, ističe da Beme nije prihvatao ideju predodređenja, čime je odudarao od protestantizma, kojem je, inače, pripadao.

U Bemeovom učenju o Sofiji prepoznaje Berđajev originalne crte. Beme je smatrao da je čovek posedovao androginu prirodu i da je padom izgubio svoju Sofiju-Djevu. Na zemlji se pojavila Eva, dok se Sofija-Djeva uputila na nebo. Čovek za njom tuguje, tugujući tako za svojom čednošću i celovitošću. Njegovo seksualno biće je razdvojeno, jer ne poseduje celovitost. Beme se, prema Berđajevljevom utisku, ovakvim viđenjem nalazi na liniji Platonove *Gozbe* i *Kabale*. Adam je, pisao je Beme, bio androgina osoba. Gubitak

sofijnosti, objašnjava Berđajev, za čoveka je gubljenje raja.

„I muškarac i žena su seksualni-polni, dakle, od polovine su, razdvojena su bića. Asketizam i izdvajanje iz sveta svake od tih polovina, muške i ženske, još uvek nije integralnost i devičanstvo, to još uvek nije vraćanje izgubljene Djeve čoveku... Mistički smisao ljubavi se i sastoji u traganju za androgini likom, to jest za celovitošću-integritetom koji je nedostizhan u granicama zatvorenog psihofizičkog sistema čovekovog i to pretpostavlja izlazak iz nje-ga“, naglašava Berđajev.

Androgini lik čovekov ne treba mešati sa hermafroditizmom, jer nije reč o prirodnoj pojavi. Beme je ukazivao i na androginitet Hrista. Berđajev ocenjuje da se Bemeova sofiologija konkretizovala u mariologiji, što znači da se Djeva-Sofija vratila na zemlju u Mariji (Majci Božjoj). U tome on vidi Bemeovu bliskost katoličkim elementima i sličnost sa dogmom o bezgrešnom začecu.

Vladeta Jerotić konstatuje da je na Bemeovo shvatanje Sofije presudno uticao *Stari zavet* (*Knjiga Siraha* i *Knjiga Mudrosti*), a indirektno Filon Aleksandrijski (Nus=Otac, Sofija=Majka kosmosa) i egipatsko učenje o boginjama Maat i Izis.⁷

Berđajev podvlači da Pavle Florenski, Sergej Bulgakov, pa i Vladimir Solovjov, kao predstavnici ruskog sofijanstva, nisu voleli da se pozivaju na Bemea.

Jerotić pominje da je Florenski produbljivao učenje Vladimira Solovjova o Sofiji i pozivao se na Atanasija Velikog, „za koga je Sofija 'prevremenska i hipostatička celina idejâ i prototip stvaranja'“. Florenski je, kako kaže Jerotić, identifikovao Sofiju sa Marijom

mistici, duhovnici i alhemičari XVI veka, „Gradac“, Čačak-Beograd 2001.

6 Georg Vilhelm Fridrih Hegel, *nav. delo*, str. 238.

7 Vladeta Jerotić, „Ruska sofiologija i pravoslavlje“, *Savremenost ruske religiozne filozofije*, „Službeni list SCG“, Beograd 2006, str. 16–17.

(Majkom Božjom), videvši u njoj „četvrti hipostatički element“.⁸ Sergeja Bulgakova drži Jerotić za najoriginalnijeg ruskog mislioca, koji je na jedinstvo dve prirode u Hristu gledao kao na jedinstvo nebeske (nestvorene) i zemaljske (stvorene) Sofije. Za Bulgakova, navodi Jerotić, Sofija-Marija je „jedno od Imena Božijih, mesto stvaralačkih energija koje nose Božiji plan o svetu“. Bulgakov je mislio da je učenje Grigorija Palame (1296–1359) o energijama „saglasno sa sofiologijom“.

„Tvrdeći da Sofija nije hipostaza, već Božija priroda, da bi izbegao opasnost kvaterniteta umesto triniteta, Bulgakov smatra da je Sofija hipostazirana i personalizovana u Trojstvo, a u isto vreme, na tajanstven način, Sofija je individualizirana kao stvorena priroda. Marija je, dakle, hipostazirana Sofija u stvorenom području“,⁹ tumači Jerotić sofiologiju oca Bulgakova.

Prikazujući knjigu Bogdana Lubarđića *Justin Čelijski i Rusija/Putevi recepcije ruske filosofije i teologije*, episkop Atanasije (Jevtić) u svojoj kritici usputno je zamerio autoru što je Bulgakovljevu odbranu sofijanstva shvatio samo kao ispoljavanje određene prgavosti, ne naglašavajući pri tom da je reč o prelesnim doživljajima/viđenjima i umišljenoj

Posrednici „između Boga i sveta, pa čak i unutar same Svete Trojice“.¹⁰

Berđajev zaključuje da su izvori Bemeovih vizija zagonetni, kao i da ne bi trebalo s podozrenjem prihvatati razvoj sofiologije u bemeovskom pravcu. Za njega Beme nije jeretik, ali je činjenica „da nije sasvim slobodan od naturalizma“.

Iako je ocenio da se Berđajevljevo oslanjanje na Ungrund ne može smatrati delom hrišćanske filozofije, Loski se nije zalagao za odbacivanje ostalih delova Berđajevljevog sistema. Njegovu tvrdnju da učenje o paklu ima sadistički karakter smatrao je dragocenom, hvaleći ga što je propovedao hrišćanstvo kao religiju ljubavi, slobode i tolerancije. Loski je negirao da je delatnost Nikolaja Berđajeva opasna po crkvu.

Prema Loskom, Berđajev je jedan od onih filozofa koji su kod mnogih ljudi probudili interesovanje za hrišćanstvo, doprinoseći njihovom vraćanju u crkveno krilo.¹¹

Negde na toj liniji nalazi se i naše razumevanje Berđajeva.

10 Ep. Atanasije, „Reč preporečna nad knjigom“, *Pravoslavlje*, broj 1074, 15. decembar 2011. godine, str. 12–15; u istom tekstu ep. Atanasije navodi da su se ocu Justinu javili Sveti Zloust i Sveti Serafim.

11 N. O. Loski, *Istorija ruske filosofije*, CID, Podgorica 1995, str. 331–333.

8 *Ibid.*, str. 18–19.

9 *Ibid.*, str. 19–20.

Vladimir Marković

DR FRANJO TUĐMAN: IZMEĐU NAUKE I PROPAGANDE

Dr. Franjo Tuđman u okviru hrvatske historiografije, Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Hrvatskom institutu za povijest u Zagrebu 10. i 11. prosinca 2009, Zagreb, 2011.

Tačno na „jubilarnu“ desetogodišnjicu njegove smrti, u prostorijama i u organizaciji Hrvatskog instituta za povijest, održan je u Zagrebu 10. i 11. decembra 2009. godine naučni skup pod nazivom „Dr Franjo Tuđman u okviru hrvatske historiografije“. Na skupu su prezentovani radovi ukupno 22 izlagača različitog profila, koji „pokrivaju“ razne domene i aspekte Tuđmanovog života i rada. Svi ti radovi su 2011. godine objavljeni u zasebnoj knjizi-zborniku istoimenog naslova, na 580 stranica, u tiražu od 400 primeraka.

U referatu akademika Nikše Staničića „Dr Franjo Tuđman (1922–1999). Između politike i istorije: Istorijska predstava o hrvatstvu, jugoslovenstvu, slovenstvu i internacionalizmu“, tačno je konstatovano: „Kada govorimo o dr Franji Tuđmanu kao istoričaru, ne možemo ne govoriti o njemu kao političaru... Delom već od početka svog disidenstva 1967. godine, kada je došao u direktan sukob sa službenom politikom u tadašnjoj Jugoslaviji i Hrvatskoj, a naročito (nakon pauze u objavljivanju 1970-tih godina) u drugom delu svog javnog delovanja 1980-tih godina, kada je u njemu preovladao etos političara, premestio je težište svog delovanja sa istorije na *politiku*“.

Dr sci Albert Bing uvod svog izlaganja „Franjo Tuđman i samoodređenje naroda“ započinje rečima: „Tema narodnog samoopredeljenja bila je jedan od srednjih motiva Tuđmanove preokupacije kao istoričara, ideologa i političara. Na kraju, taj koncept imao je i važnu ulogu u Tuđmanovom političkom angažmanu na prelazu iz osamdesetih u devedesete godine 20. stoleća, naročito nakon njegovog izbora (aprila 1990.) na položaj hrvatskog predsednika, kada postaje *najvažnijim* faktorom hrvatske politike“. U radu „Ocena hrvatsko-srpske koalicije i Svetozar Pribićević u delu dr Franje Tuđmana“, dr sci Mate Artuković oštroumno uočava i naglašava: „Nepravde i progoni koje je doživeo kao politički disident u doba komunističke diktature, za to su razdoblje, rekao bih, shvatljivi – dr Tuđman dovodio je u pitanje *dogme* tog režima. A dogma, jasno, prestaje biti dogma kada se o njoj počne raspravljati“.

Mislim da je u ovom Zborniku, na više mesta, *prenaglašeno* Tuđmanovo „stradalništvo“ pod „jugo-komunizmom“.

U izlaganju dr sci Davora Kovačića „Tuđmanova ocena represivnosti ustaškog pokreta“ posebno „odskae“ ovo gledište: „Istoričar dr Franjo Tuđman smatrao je

da su ubistvo hrvatskih vođa u beogradskoj Skupštini (20.6.1928.) i, potom, Karađorđeva diktatura (1929–1931), pre svega nad hrvatskim narodom, podstakli nastanak i jačanje ustaškog pokreta i terorizma, te intenziviranje težnji za izdvajanjem Hrvatske, naročito zbivanja od marsejskog atentata (9.10.1934.) do Paveličeve NDH.“

Pomenuta događanja su nesumnjivo imala uticaja na navedena potonja zbivanja, i to ne mala. Ali Tuđman je očigledno njihov značaj *preuveličavao* u propagandno-političke svrhe. A što se tiče marsejske *tragedije*, sve bi bilo isto i da nje nije bilo. Da se, pri svemu tome, i ne pominje evidentna činjenica da je jugoslovenski kralj Aleksandar Karađorđević (1888–1934) ubijen čak nekoliko godina nakon što se *vratio* na ustavno-parlamentarnu vladavinu. Kovačić svoj tekst rezimira konstatacijama koje, uveren sam, treba ovde citirati bez komentarisanja: „U razdoblju Drugog svetskog rata, prema mišljenju dr Tuđmana, bezumlje nasilja nad stanovništvom zaraćenih strana, a posebno ona nasilja nad čitavim narodima s izrazitim genocidnim ciljevima i posledicama, dostigla su nesumnjivo, po količini nesreće, a i po načinu izvršenja najbezočnije razmere u čitavoj dosadašnjoj istoriji. Dr Tuđman mislio je da o tome bez ikakve sumnje ne može biti nikakvog spora. Ali da isto tako ne može biti niti ozbiljne rasprave o tome da ta zlodela, i pored svih grozota, ni po kakvim svojim odlikama, a pogotovu *posledicama*, zapravo ne predstavljaju *nikakvu novu pojavu* u istorijskom toku i razvitku ljudske vrste“. Otrprike isti zaključci nalaze se i pri kraju Tuđmanove knjige *Bespuća povijesne zbiljnosti* (Zagreb, 1989).

Prilozi većine učesnika ovog simpozijuma su, manje-više, u potpunosti *glorifikatorski*, pa samim tim i subjektivno-jednostrani u odnosu na Tuđmana. Njegov složen i vrludav životni, ratni,

profesionalni, državnički i politički put (ideje, postavke, postupci), sve to je, nažalost, osveteljno poprilično *na užtrb* prave *nauke*, objektivnosti i – istine.

Ima, međutim, razume se, tu i tako i – kritika, ali (opet) gotovo isključivo „obzirnih“, polovičnih i umerenih... Reklo bi se, samo do jedne određene, unapred date granice. Baš kao i *izvan* ovog simpozijuma (i zbornika) u Hrvatskoj, sve do sada. Baš kao i kod drugih „suštinskih“ pitanja za Hrvatsku i Hrvate, za koje je, što se stavova tiče, uspostavljen nepisani „nacionalni koncenzus“. Tako, na primer, i najoštrije (premda prilično malobrojni) domaći Tuđmanovi kritičari mahom odaju generalno *priznanje* „vrhovniku“ kao „tvorcu *prve* savremene, demokratske, nezavisne, hrvatske države“. I pored „svih grešaka i zastranjivanja koje je na tom putu počinio“.

U retrospektivnoj kritici *lika i dela* „prvog demokratskog hrvatskog predsednika“, najdalje je otišao dr sci Nikica Barić u radu „Prvi hrvatski predsednik dr Franjo Tuđman o jugoslovenskom predsedniku Josipu Brozu Titu“. (Barić je, inače, urednik *Časopisa za suvremenu povijest*, stručnog glasila Hrvatskog instituta za povijest.) Ilustracije radi, navešću nekoliko takvih upečatljivih i „intrigantnih“ tvrdnji i konstatacija: „Osim što je Tuđman svojim interpretacijama stvorio *iskrivljenu sliku* prošlosti, 'pomirenje' između ustaša i komunista u konačnici *nije* ostvario. Uostalom, bezkonfliktno i jednodimenzionalno tumačenje prošlosti i *nije moguće* u demokratskom društvu. Nigde, pa tako ni u današnjoj Hrvatskoj, u kojoj je podela na 'crvene' i 'crne' i dalje *vrlo* prisutna... Danas bi se, štaviše, možda moglo reći da je *takva* Tuđmanova politika zapravo *onemogućila* lustraciju bivših komunističkih dužnosnika, te pripadnika i saradnika komunističkog *represivnog* (sudsko-policijskog) sistema. Kakva lustracija je, inače, poznato je, u različitim oblicima, *sprovedena u većini*

država bivšeg komunističkog bloka...“ U vezi s ovim, samo da dodam – ni u Srbiji, zna se, iz donekle različitih razloga, lustracija ne samo da nije sprovedena, nego nije još ni počela da se sprovodi u delo, iako normativno-zakonske (pret) postavke već odavno postoje.

Polemišući sa pojedinim Tuđmanovim postavkama i potezima, Nikica Barić je izrekao dosta umesnih konstatacija, od kojih neke, mislim, treba pomenuti i ovde: „Činjenica je da pobeđu partizana u Drugom svetskom ratu svojom borbom i žrtvama *uglavnom* nisu izneli ni Srbi iz Srbije, niti Hrvati. Ovi 'temeljni' jugoslovenski narodi, šta više, pretežnim delom uopšte nisu sudelovali u borbi i pobeđi pokreta koji je uspostavio *dru-gu* jugoslovensku državu, što samo po sebi predstavlja svojevrsan *paradoks*... Srbija je najveći deo rata *uglavnom* bila pod uticajem četnika Draže Mihailovića i vlade Milana Nedića. Tito ju je uspio osvojiti tek 1944, uz direktnu i obilnu sovjetsku vojnu potporu partizanima, koja je posebno došla do izražaja u zauzimanju Beograda... Kada su, nakon skoro pola veka, u Jugoslaviji stasale nove generacije, te se konačno počelo zaboravljati i prevazilaziti pokolji i užasi iz 1941–45, došao je, da nesreća bude još veća, *novi rat* – 1991/92–1995 i 1998–1998, ovoga puta samo *kod nas*

(ne i u Evropi). I ponovo *sve isto* – jedino, do duše, u manjem obimu. Razume se, i kod nas se komunizam, tada, neizostavno morao raspasti, i dobro je što je tako bilo... I na kraju, kao 'kruna svega' NATO bombardiranje Srbije, 24.III – 10.VI 1999“.

Čini mi se višestruko poželjnim i umesnim da ovaj i ovakav osvrt na „ovakvu“ knjigu okončam citatima iz izvrsnog članka odličnog novinara-reportera i analitičara Miroslava Lazanskog „Srbi i Hrvati, taoci prošlosti“, objavljenog na strani 14, u rubrici „Pogledi u fokusu“, beogradskog dnevnog lista *Politika* od 1. novembra 2012. godine: „Na primer, *tema Jasenovca* se *uglavnom* konstantno i planski *izbegavala* u javnosti tokom čitave komunističke Jugoslavije, a delimično čak i do sada u ovoj *demokratskoj* Srbiji. Za još veće čudo, nije bilo ni naučnih skupova o toj 'fabriki smrti'. Prošlost se, međutim, ipak ne može samo tako *izbrisati*... Građanski rat, onaj tokom 1941–1945, ali i ovaj 'najnoviji' 1991–1995, nikome ne donosi pobeđu. U njemu *poraženi* pucaju na *poražene*, a mržnja i dalje postoji. Čak, vremenom *kao da se*, sve više, *uvećava*, i ujedno postaje *sama sebi cilj*. Zato je, tim više, krajnje vreme da makar mlade generacije i Srba i Hrvata to konačno, i sasvim, *prevaziđu*“.

Dragan Malešević Tapi – *Magnificent Chryasora* (ulje na platnu)

.....

IN MEMORIAM

.....

NEKROLOG AKADEMIKU MIHAILU ĐURIĆU (1925–2011)*

Oproštaj od akademika Mihaila Đurića, preminulog 25. i sahranjenog 30. novembra 2011. godine, nije i ne može biti oproštaj od njegovog filozofskog dela. Baš naprotiv. Prilika je da se o tom delu potraže i izgovore prave reči, ne bi li ono blagodareći i takvim rečima, sada kada je dovršeno i zaokrugljeno, započelo svoj novi život, izvršilo produktivno dejstvo i preko potreban uticaj na budući razvoj srpske filozofije. To je neophodno stoga što kod nas vlada velika pometnja ne samo o tome šta je zadatak filozofije nego i o tome šta je njen pojam, tj. šta ona uistinu jeste i treba da bude, kao i o tome šta su njeni prešni problemi i žarišna pitanja u sadašnjem razdoblju sveta, u čemu se sastoje njen poziv i njena odgovornost. Pogotovo je u nas danas zamagljena predstava o dostojanstvu filozofije. O tome mare sasvim retki njeni poslenici, a jedva da neko vodi računa o Kantovom važnom i za današnje „orijentisanje u mišljenju“ upravo suštinskom razlikovanju školskog i svetskog pojma filozofije. U opsežnom delu Mihaila Đurića mogu se o svemu tome naći dragocene stranice i pouzdani putokazi. A to ne znači ništa drugo nego da to delo, na koje nije pala nikakva senka i u kojem je srpski jezik pokazao svu snagu i lepotu filozofskog izraza, može biti bistar izvor i čvrst oslonac za preporod srpske filozofije, za njeno samoosvešćenje u današnjim povesnim prilikama, za njeno učvršćenje u celini srpske kulture, današnje i buduće.

Mihailo Đurić se nije formalno školovao za filozofa, nije, dakle, studirao filozofiju na nekom filozofskom fakultetu. Po obrazovanju pravnik – diplomirao je 1949. godine – on se filozofiji odao idući za unutrašnjim nalogom svoga duhovnog bića. A kada je već do nje bio dospao, kada ju je bio iskusio kao svoju najdublju potrebu i istinsku strast, na tom već nađenom putu bio mu je u početku od velike pomoći, možda i presudne, Kajića Milanov, koji ga je privatno i sistematski uvodio u filozofiju, poglavito Kantovu. Bila je to za mladog Đurića nezamenljiva škola filozofije. Docnije

* Reč na komemorativnom skupu povodom smrti akademika Mihaila Đurića u SANU 23. decembra 2011. godine.

se rado sećao svoga jedinog učitelja u filozofiji, docenta Kajice Milanova, govoreći o njemu s dužnim poštovanjem i velikom zahvalnošću.

Stara Grčka je bila filozofska postojbina Mihaila Đurića. Još je na svojim počecima stao da se napaja i bavi filozofijom starih Grka. U njenom su znaku i njoj su posvećeni njegovi najraniji tekstovi napisani i objavljeni onda kada mu je bilo tek nešto više od dvadeset pet godina. Zatim je to potvrdila njegova doktorska teza „Ideja prirodnog prava kod grčkih sofista“ iz 1954. godine. Đurićeva privrženost grčkoj filozofiji i, više od toga, celokupnoj kulturi starih Grka kao nezamenljivom duhovnom zavičaju posvedočena je na širokom planu njegovom opsežnom i rado čitanom knjigom *Humanizam kao politički ideal* iz 1968. godine koja je doživela nekoliko izdanja. Ne samo ta knjiga nego i drugi njegovi radovi pokazali su svu istančanost i odmerenost njegovog odnosa prema grčkoj filozofiji i kulturi uopšte. Smatrao je da je neophodno potrebno da se usvoji sve ono što u njima ima trajnog značaja i neprolazne vrednosti, ali da im se nipošto ne sme robovati, niti u njima – to pogotovo ne – tražiti ili iz njih crpsti gotova rešenja za probleme i nevolje s kojima se čovek suočava u modernom svetu. On se prema grčkom nasleđu odnosio kao prema izvoru i osloncu bez kojih se ne može, a nikako kao prema opšteobaveznom (jer tobože „večnom“) i sasvim dovoljnom obrascu čovekovog života i mišljenja koji se može primeniti svagda i svugde.

Neko vreme se na svom misaonom putu Mihailo Đurić bio posvetio sociologiji. Tada su, početkom šezdesetih godina prošlog veka, nastale dve njegove sociološke knjige: *Problemi sociološkog metoda* (1962) i *Sociologija Maksa Vebera* (1964). To se katkad u nekim krugovima uzimalo kao nesumnjiv dokaz Đurićevog napuštanja filozofije i pribegavanja sociologiji. Previđalo se, međutim, da je on pri tom i te kako vodio računa ne samo o filozofskom poreklu evropske sociologije, nego i o tome da se fundamentalna pitanja te nauke o društvu, kojima svakako pripada i njena metodologija, mogu odgovorno razmatrati jedino u filozofskom okviru i s filozofskim zaleđem. Da se i ne govori o njegovoj odluci da napiše knjigu o Maksu Veberu (do danas jedinu o toj velikoj figuri u našoj sociološkoj književnosti), koga samo skućeni sociološki duhovi mogu smatrati isključivo sociologom, dok ga je, recimo, Karl Jaspers držao za filozofa, i to jednog od najvećih i najznačajnijih uopšte, napisavši o njemu monografsku studiju. Da nije bio uveren u filozofsku dimenziju i filozofske potencijale sociologije, Mihailo Đurić nikada ne bi napisao članak pod naslovom „Obnova sociologije u duhu utopije“ ili pak onaj čiji je naslov „Filozofski osnovi sociologije“!

Nema sumnje da je pojedinim svojim shvatanjima Maks Veber izvršio primetan uticaj na Mihaila Đurića. To najvećma važi za Veberovu analizu novovekovnog procesa racionalizacije, onoga što je označeno kao

„rašćaravanje sveta“ i što se, drukčijim terminom, naziva „sekularizacijom“. Time se već nagoveštava naredna i posebno važna deonica na filozofskom putu Mihaila Đurića. Reč je o njegovom višegodišnjem, pomnom i istrajnom, sveobuhvatnom i plodonosnom bavljenju mišljenjem Fridriha Ničea.

Nije slučajno što jedna Đurićeva knjiga nosi naslov *Izazov nihilizma*. I nije teško doći na pomisao da se tim naslovom izražava jedan snažan, odveć snažan, pokretački motiv Đurićevih filozofskih nastojanja. Time je, u stvari, rečeno da je Niče dospao u samo središte Đurićevog filozofskog vidokruga, da je za nj postao merodavan mislilac kome će, u jednom dužem periodu svoga života i rada, posvetiti sav svoj filozofski interes, svu svoju misaonu snagu i svekoliko svoje umeće interpretacije. Prvi hermeneutički plodovi Đurićevog proučavanja i tumačenja Ničeovog prevratničkog mišljenja izloženi su u knjizi *Utopija izmene sveta* (1979), u kojoj ga je naročito privukao problem nihilizma. (Jer, evropski nihilizam, taj „nezvani gost“, kako ga je Niče nazvao, bio se već uselio u kuću svakog Evropljanina i u njoj sasvim odomaćio, da bi svoj nezaustavljivi pohod u međuvremenu proširio bezmalo na čitav svet.) Pa ipak, presudne korake u istraživanju Ničeove filozofije Đurić je učinio u dvema svojim knjigama: *Niče i metafizika* (1984), koja je objavljena i u Nemačkoj 1985, i *Putevi ka Ničeu* (1992). Visokog misaonog dometa i velike filozofske kulture, te knjige uverljivo dokazuju da je njihov pisac zauzeo istaknuto mesto u savremenim raspravama o Ničeu i tumačenjima njegovog mišljenja. Sasvim je izvesno da su, na srpskom jeziku i u srpskoj filozofiji, te dve Đurićeve knjige bez premca, retke i usamljene. One na osoben način potvrđuju da je i on sâm bio filozofski samotnik. Sva je prilika da će te knjige kod nas jedva moći da u svojoj vrsti budu nadmašene.

Sveobuhvatnom interpretacijom Ničea, koja je, razume se, uzela u obzir sva relevantna tumačenja mislioca volje za moć i večnog vraćanja istog, Đurić je bio dovoljno odvažan da dovede u pitanje poznato i uticajno tumačenje Ničea koje je dao Martin Hajdeger. Baš su u tome došle do izraza samostalnost i originalnost njegove interpretacije. Dok je za Hajdegera Niče poslednji veliki metafizički mislilac, dakle filozof koji je dovršio tradiciju metafizike ostavši ipak zarobljen u njenim okvirima, on je za Đurića mislilac koji je već prekoračio oblast metafizike, koji je već isprobao nove mogućnosti mišljenja s onu stranu metafizike. Tako protumačen, Niče postaje sasvim radikalni i revolucionarni mislilac koji je ne samo prokrčio put novoj, budućoj filozofiji, nego je i pripremio novo razdoblje sveta. Posredi je, ni manje ni više, revolucionarni preokret u samom srcu bića. Bez Ničea, uveren je Đurić, nije mogućan nov povesni početak. Zato je Niče nasušno potreban i nezaobilazan sagovornik o mogućnostima i izgledima mišljenja i bivstvovanja u epohi sloma apsolutnih vrednosti, u vremenu razobrućene vladavine nihilizma, kada iznad naših glava nema

više metafizičkog neba sa zvezdama-vrednostima u koje je čovek nekada mogao da upre pogled da bi se po njima ravnao i svoj život osmišljavao. Osim Mihaila Đurića, današnja srpska filozofija nema nikoga ko je s toliko misaone snage iskusio dovršenje metafizičke tradicije u nihilističkoj pustinji savremenosti (on je još 1972. jednoj svojoj knjizi dao naslov *Stihija savremenosti*) i ko je, ujedno, s toliko duhovne hrabrosti prihvatio nove izazove, uzevši ih za podsticaje sopstvenih filozofskih stremljenja.

Kao što nije zazirao od suprotstavljanja Hajdegeru kao tumaču Ničea, tako Mihailo Đurić nije bio prezav ni onda kada je Hajdegerov filozofski autoritet potkopao osporavanjem njegove reči-dijagnoze o kraju filozofije i njegovog traženja izlaza u drevnoj istočnjačkoj mudrosti. Učinio je to u svojoj poznoj knjizi *O potrebi filozofije danas*, koja je svetlost dana ugledala one kobne 1999. godine i koja deluje kao njegovo filozofsko zaveštanje, zaveštanje koje valja uzeti s krajnjom ozbiljnošću i odgovornošću. Ne treba se čuditi što je akademik Mihailo Đurić, kome je briga za poziv i dostojanstvo filozofije vazda bila najpreča od svih briga kada je posredi filozofija, preuzeo čuvenu Hegelovu reč o potrebi filozofije i što je toj reči, ionako krilatoj, udahnuo novu snagu baš s obzirom na *današnju* situaciju, ne samo filozofsku nego i egzistencijalnu, kada je na kocki goli čovekov opstanak. Ne prihvatajući široko rasprostranjenu i olako izrečenu sumnju u osnovu i prirodu filozofije – i to na samom njenom tlu! – ne saglašavajući se s dovođenjem u pitanje logosa kao umnog načela sveta, ne pristajući na optužbu protiv tzv. „logocentrizma“, čime se ustaje ne samo protiv uma i pojmovno-diskurzivnog mišljenja nego i protiv samog bića filozofije, jer se tako razara njen temelj, Mihailo Đurić je uzeo u zaštitu logosno mišljenje koje su nam – zauvek, sve dok nas kao ljudi bude bilo – ostavili u nasleđe stari Grci. Sve i ako je Hajdeger u pravu svojim prigovorima metafizici zbog njenog „zaborava bivstva“, on, prema Đuriću, ne može nikako biti u pravu kada je svespasonosno utočište pred najezdom tehnike i pustošenjem planete Zemlje kao našeg jedinog ljudskog staništa potražio kod istočnjačkih mudraca, smetnuvši s uma duboku reč Fridriha Helderlina (sebi, inače, najbližeg i najdražeg pesnika) da ono što je spasonosno može doći jedino odande odakle je došla i najveća opasnost.

Ishod Đurićevog svestranog razmatranja o potrebi filozofije danas jednostavan je i, baš sa te svoje jednostavnosti, upečatljiv. Opomena i otrežnjenje u isti mah, on glasi ovako: „Nema nikakve sumnje, dakle, da je potreba za filozofijom doista preka, najpreča potreba u današnjoj svetsko-istorijskoj situaciji, da danas ništa nije toliko potrebno koliko obnoviti sećanje na filozofiju kao poseban oblik duha, probuditi interesovanje za njeno bogato nasleđe kao nezaobilaznu školu mišljenja, kao nepresušno vrelo svih naših sadašnjih i budućih misaonih pokušaja i iskušavanja....Pravi je čas da se sa svom mogućnom odlučnošću ustane u odbranu filozofije, da se

glasno progovori o vapijućoj potrebi očuvanja njenog evropskog identiteta.“ Na istom mestu se mogu pročitati i ove trezvene Đurićeve reči kojima se razvejava svako površno, mucavo i klecavo evropejstvo čija smo žrtva i spolja i iznutra: „Moramo ostati Evropljani – naravno, ne u prizemnom dnevno-političkom smislu, jer je današnja amerikanizovana Evropa oličenje duha beslovesnosti i bestidnosti, već u smislu velike evropske filozofske ideje o oslobođenju čoveka kao čoveka...“

Poučeni time i čitavom Đurićevom knjigom o potrebi filozofije danas, možemo reći: Ako je filozofija odgovorna za besputnost i bezavičajnost modernog Evropljanina, ona nije i neće biti ništa manje odgovorna i za njegov izlazak na pravi put i ponovno nalaženje njegovog izgubljenog zavičaja. Niko ko je 9. marta 2001. godine u Srpskoj akademiji nauka i umetnosti, baš u ovoj sali, slušao pristupnu besedu Mihaila Đurića „Poreklo i budućnost Evrope“ ili se naknadno upoznao s njenom širom objavljenom verzijom, neće osporiti da su tema, osnovni tok i sadržina te besede u zametku već bili naznačeni knjigom *O potrebi filozofije danas*.

Akademik Mihailo Đurić je ispunjenog života i zaokruženog dela otišao s ovoga sveta da bi zauvek ostao u našem sećanju i u nezaboravniku srpske filozofije. Zato:

Slava i hvala pokojnom akademiku Mihailu Đuriću.

Danilo N. Basta

MISAO I ČAST KAO SUDBINA

Ljudi dolaze na ovaj svijet i odlaze sa njega, a Mihailo Đurić se preselio u neprolaz, gdje obitava ono u šta je cijeloga svojega vijeka bio zagledan, čime se predano i bez posustajanja bavio, nastojeći da svoje uvide pretoči u dokučujuću riječ. No, 25. novembra 2011. on nije samo ostavio za sobom Život već je i *njegov* život *ostao* iza njega, da nam bude zaostavština – ništa manje i ništa manja od njegovoga pisanoga djela. Često je slučaj da ljudi sjajnoga duha, stvaraoci, za sobom ostave veliko djelo, dok se u njihovom životu malo šta naročito isticalo, tako da se o njemu ne zna mnogo – budući da je sav bio okrenut stvaranju. Ima, nerijetko, i slučajeve da su ljudi ljudi briljantnoga duha i još većeg djela sebi dopuštali razne nedostojnosti. Profesor Mihailo Đurić nam, međutim, ostavlja u uzorno nasljeđe, za koje tek treba da se izborimo kao za *naše*, i ono što ja napisao, ali i ono što je govorio, činio, riječju – to kako je živio, jer je i njegov život bio obrazac, obrazac uzornosti.

Nije slučajno što za njim *ostaju* i veliko djelo i uzoran život, jer on se vazda trudio oko onoga trajnoga, *ostajućega*. Zato je njegovo pisano djelo proizlazilo iz njegovog životnog djela, svjedočilo je o njemu, ali je bilo i poziv svima onima koji su ga poznavali ili koji su makar nešto поближе čuli o njemu – da žive djelajući i odjelovljujući, tj. ostavljajući za sobom nešto dostojno sjećanja i očuvanja, nešto dovoljno vrijedno da se na njegovoj osnovi može i smije nadalje živjeti, graditi i stvarati. Baš zbog te neprolazne usmjerenosti ka trajnome, tako teško dostižne čovjekovoj prolaznosti i nepostojanosti, on jedva da je pravio razliku – i tonom i tematikom – između govora u javnim nastupima, i privatnih razgovora čak i sa najbližim ljudima i saradnicima. Uvijek je uzimao riječ sa dostojanstvenim tonom, ugrađeno, sa sviješću da i to, naizgled samo prolazno, pojedinačno, svakodnevno, takoreći „neobavezno“, ima smisla samo ako se dovede u vezu sa opštim i obavezujućim. Pri svemu tome ta njegova svečana ozbiljnost i romantičarska zanesenost nikada nijesu išle na uštrb sposobnosti da sačuva iskrenu i prijateljsku emociju. Za njega je i to što je drugima djelovalo samo kao *neobavezno* imalo smisla jedino ako se posmatralo pod vidom *obavezujućega*, ako mu je na neki način pripomagalo i služilo; u suprotnom, bilo bi trivijalno, banalno, za profesora Đurića, jedva vrijedno prezrivo odmahanja rukom. Ono idealno, uzorodavno njemu čak nije služilo samo kao sredstvo odmjeravanja svakodnevno-realnoga, nego i kao „oruđe“

s kojim se neposredno upuštao u život, čije su okolnosti, naravno, vazda bile toliko daleke od ideala, da je to bilo izvor njegovih, ponekad veličanstvenih nesporazuma sa ovim svijetom, tako udaljenim od „najboljega od svih mogućih svjetova“.

Jedinstvo života i djela – djela koje proističe iz sopstvenog života, ali i stvaranja čija je najvlastitija i krajnja tema čovjek i njegov život – ispoljavalo se kroz njegovu intelektualnu, ali i moralnu usmjerenost, koji su, u stvari, obje potekle iz njegovog jedinstvenog, jednoizvornog noetičko-dijanoetičkog erosa. On je promišljao, i upravo stoga krenuo putem filozofije, zato što su ga nevolje i zle kobi Drugog svjetskog rata, kako sâm ne jednom govoraše, navele na razumijevanje savremenoga svijeta i sila nihilizma koje su ga duboko, a možda nepovratno bile obuzele. Sama sudbina svijeta navela ga je da promišlja, a njegov život je predstavljao odgovor na to, odgovor koji će postati njegova lična, i životna i stvaralačka sudbina. On, dakle, takav kakav bijaše, nije imao druge no da slobodno izabere to što je izabrao, to jest da tim životnim izborom izađe na vidjelo ono što je on u stvari već bio. Njegov karakter je, naime, bio taj koji ga je „privolio“ da slobodno izabere put mišljenja. Sa druge strane, njegova duševna tananost, moralna osjetljivost i užasavanje od zla nikada nijesu popustili da bi ga učinili neosjetljivim na patnju i nepravdu, bez obzira na sva brojna hrabra životna i intelektualna suočavanja sa nesklonim svijetom. On se, kao čovjek, pitao o Čovjeku, odnosno o realnom čovjeku, mislio je da bi saznao, a saznavao je da bi još valjanije i, u smislu grčke *kalokagatije*, bolje – živio. Uobličenošću svojeg duha, te neutaživom, tako grčko-evropskom voljom za znanjem kao da je unaprijed bio predodređen za mišljenje, jednako kao što ga je njegova plemenitaška priroda usmjerila umjetnosti, u kojoj je u mladosti bio izvanredan, te moralnom staranju i istraživanju. Zato su i moralno ugledanje, neposustajanje i, na koncu, uzorovanje, ali i intelektualno pregnuće za Đurića postali njegova *sudbina*, a ne nešto do čega je stigao tek pukim sticajem životnih okolnosti, a što je možda mogao da ne odabere i zaobiđe.

Mihailo Đurić nije samo bio izuzetno moralan čovjek, nego je i nosio u sebi nesvakidašnji *moralni dar*, zbog čega je, valjda, i na sebi svojstven, a u odnosu na druge etički ispravne ljude unekoliko drugačiji način zasluživao taj časnii epitet. On se nije tek pridržavao moralnih normi, do kojih bi dolazio umovanjem ili nekakvim moralnim osjećajem, već je moralnost naprosto obitavala u njemu. Zato u njemu nije bilo nikakve etičke heteronomije, on sebe nije morao da prisiljava na ono za šta je znao da je moralno obavezno, budući da sâm, sazdanašću svoje duše, nije ni mogao drugačije; nije čak mogao ni da zamisli nešto nepodobno, a kamoli da postupi u skladu s time. Zbog tog svojeg dara, koji su oni koji su poznavali doživljavali kao zapanjujuću nesposobnost da se misli i čini zlo, iz čega je

proizlazila neuporediva čvrstina u njegovom mnogodecenijskom istrajavanju pri dobru, on je uspijevao da i druge inspiriše na valjanost. I ne samo, već je ponekad i prepoznavao ono što je moralno obavezno i tamo gdje ga je malo ko od njegovih savremenika prethodno uočavao, dok ga Đurićev glas, ili češće – čin, na to nije upozorio, pokazujući time da svijet moralnih ideala ima veću dubinu i manju prozirnost za svakog čovjeka nego što se obično misli. On zbog toga neće ostati upamćen samo kao neko ko je na visokom akademskom, a po inspiraciji, mjerilima, dometima i prepoznatljivo njemačkom nivou pisao o Aristotelu, Platonu, Kantu, Ničeui, Veberu ili Hajdegeru, time nepovratno saprisvajajući ove tekovine evropskoga duha srpskoj kulturi, već ćemo ga se sjećati i kao *moralnog učitelja cijele nacije* u neveselim vremenima njene trajanja. U duhu toga on je prije gotovo petnaest godina izjavio i ovo:

Moj kratak odgovor na Kantovo drugo pitanje „Šta treba da činim?“, glasio bi ovako: Treba činiti dobro, u svakoj prilici i na svakome mestu, a dobro je ono što uvek već nekako unapred znamo i što u osnovi uvek već uistinu hoćemo, tako da prećutno pristajemo i na svaku cenu koja se za to mora platiti.

Iza ovih riječi ne stoji samo najtvrdje ubjeđenje da tako treba činiti, već je njihov temelj i ono što je onaj ko ih izgovara tokom svojega života i radio. Zato ove riječi nijesu nikakav angažovani apel, već jednostavno i smireno *svjedočenje*.

Profesor Đurić se, dakle, nikada nije „angažovao“, ako to znači zalaganje za ovu ili onu posebnu, društveno relevantnu stvar, nekakvo nastojanje da se odbrani ovaj ili onaj princip, pojedinac, da se sprovede u djelo neka svoja ideja ili da se u nekom obziru poboljša društvena stvarnost. Spolja gledano, on sve to jeste radio, ali njegova motivacija, pristup, istup i cilj – a to znači suština njegovog djelanja – nijesu bili oni koji odlikuju „angažovanog intelektualca“ 20. stoljeća, opseg i horizont čijih napora stoje u znaku jednog posebnog, možda ostvarljivog, eventualno opravdanog, ali ne nužnog i opšteobavezujućeg, svakog napora i žrtve dostojnog dobra. Međutim, tu je moguć i drugačiji pristup: kada iz bliskosti sa vaseljenom idealno-normativnoga, iz srođenosti s njome, iz, takoreći, neposrednog zahvatanja sastojaka i zapovijesti toga svijeta, proističe nalog za djelovanjem, koji nije angažovanje, budući da se ono tada više ne može izbjeći. Tu je riječ o *svjedočenju*, *služenju*, koje se za onoga koji je duhovno nastanjen u takvom svijetu – neizbježno. Tako je postupao Mihailo Đurić i zato je djelovao kao jedinstven i nedostižan čak i onima čijim se postupcima nije imalo šta zamjeriti. Zato, ako je „angažovani intelektualac“ imao potrebu da „ima mišljenje“ – a u stvari mnijenje – da „zauzme stav“ i kada se to nije moralo, i kada stvar za koju se zalagao nije bila dovoljno jasna, dotle je Đurić govorio – a u skladu sa time, naravno, i postupao – samo kada su stvari bile dovoljno čiste i kada se nije imalo kud, osim ako

se ćutanjem i nečinjenjem ne želimo ogriješiti o dobro. On je zato istupao u javnosti samo kada je, kako je sam više puta govorio – „imao šta da kaže“, kada je osjećao zapovijest neophodnosti da progovori, kako on zborashe, „o samoj stvari“. Nalozi duha su drugačiji, a njegovi ritmovi sporiji od diktata i potreba javnosti.

Đurić je neobično važan za srpsku kulturu i zato što je, skupa sa još nekolicinom probranih, u nju unio samosvojni, a ne tek mehanički prepočetni, glas helenstvom inspirisanoga neohumanizma. No, umjesto nekritičkih zanošenja starinom, čega je evropska recepcija antike prepuna još od svoje obnove od Preporodu, njegov promišljeni doživljaj starih Grka, nerijetko praćen neskrivenim divljenjem, uvijek je stajao pod budnim nadzorom kritičkog stava; jer ako se antikom bavimo ne zbog neke živopisne antikvarofilije, već zbog nas samih i onoga „istoga što se nas i starih Grka“, kako izgovori za vječnost Hajdeger, „sudbinski tiče“, tada bi svako otvaranje „breše“ nekritičkog divljenja drevnom narodu moralo dovesti i do neautentične, pogrešne procjene nas i naše savremene situacije.

Konačno, u Đuriću smo dobili još jednog važnog svjedoka, čije je svjedočenje od neprolaznog značaja za našu kulturu – i to ovoga puta u liku filosofije, a ne samo književnosti – da je moguće biti i Srbin i Evropljanin, da su te dvije stvari neodvojive i da je ono u čemu se one prepliću – duhovne naravi. Najprije, on je bio autentični saučesnik opšteevropskoga promišljanja drame zasnuća evropskog identiteta putem filosofiranja, u kojoj su, međutim, učestvovali samo malobrojni, duhom izabrani. Na drugom mjestu, njegovo učestvovanje u prisvajanju u srpski kulturni kontekst mnogih značajnih tekovina evropske kulture, a ništa manje i njegov *kulturno rodoljublje*, pokazali su i nerazdruživost sudbine srpskoga duha od duhovne *Evrope*, ali i neutemeljenost, čak lažnost svakog „evropejstva“, ako je njegova cijena vjernost sopstvenom, pravednošću zadojenom narodu. *Autentično* srpstvo i *autentično* evropejstvo nikada nijesu bili u sukobu. Ipak, početkom devedesetih, Evropa nas je najprije odbacila, da bi krajem iste decenije i digla ruku na nas. Za Đurića nije bilo nikakve sumnje – o čemu je u dva navrata (1993. i 1999) ubjedljivo besjedio potrešenoj naciji željnoj iskupljenja istinom svoje patnje i stradanja – da to ne bijaše posljedica odvrtačanja srpskog naroda od evropskog puta njegovog duha, već da se radilo o samoootuđenju Evrope od svojih tekovina koje počivahu na slobodi, umu, sjećanju, a konačno i časti. Prokazujući Srbe, realna Evropa kraja 20. stoljeća blatila je duhovnu, suštinsku *Evropu*, koju srpski narod, živeći nakon zbacivanja azijsko-islamskog iga nepuna dva stoljeća u slobodi, i pronalazeći sebe upravo na putevima ponovnog evropeizovanja, nije mogao da prezre čak i da je to ikada poželio.

U vremenu kada je savremena, dezorijentisana, omilitavjela, otužna Evropa, koja pokazuje odlučnost samo kada treba da se obračuna sa

sopstvenim nasljeđem – naročito ako ga prepozna na svojim istočnohrišćanskim „marginama“, čvrsto riješila da Srbima izbije iz glave njihovo „divljaštvo“ i „neevropejstvo“ – možda i po cijenu nestanka naroda Vidovdana, godinama udostojavani i na značajna evropska mjesta pozivani i cijenjeni Profesor bez dvoumljenja je izabrao čast, služenje istini i pravdi, koje su u tom sporu stajale bliže nama nego ikome. U stvari, čast, obraz i uvid u njemu samo su u spoljašnjim prilikama prepoznale ono što im bijaše najrodnije u vrtlozima toga vremena stradanja. Drugačije nije ni mogao da uradi neumorni poslušnik pravde, gospodin vrline i zatočnik uma.

Odlazi sin jednoga od 1300 kaplara, polazi na svoj posljednji put jedan borac – i riječju, i perom i mišicom – a sa njime odlazi jedna epoha ovoga naroda, da se upokoji, nadamo se ne i da umre.

Časlav D. Koprivica

Dragan Malešević Tapi – *Ruže* (ulje na platnu)

U SLUŽBI ISTINE I PRAVDE*

Akademik Mihailo Đurić, jedan od najbriljantnijih umova moderne Srbije i profesora ovoga Fakulteta, čiji životni put je svojevrsni spoj slobode i nužnosti, a delo i delatnost redak primer angažovanja intelektualca, preminuo je 25. novembra 2011. godine posle teške bolesti.

Profesor Đurić je rođen 1925. godine u Šapcu od oca Stevana, sudije, i majke Milice, rođene Despotović, učiteljice. Njegov otac, Stevan Đurić ratovao je u Prvom svetskom ratu, kao jedan od 1300 kaplara u slavom ovenčanom Đačkom bataljonu. Posle rata radio je kao sudija i predsednik Okružnog suda više od dve decenije. Sudio je u ime pravde i zakona, a ne u ime volje političkih režima i moćnika. Zbog toga je često dobijao premeštaje od Bitolja, Štipa, Kosovske Mitrovice do Berana i Skoplja.

Mladi Mihailo je od oca nasledio ljubav prema istini i pravdi kao najjačoj odrednici karaktera, ali i čvrstinu i otpornost na svakojaka vremena i teška iskušenja. Osnovnu školu i gimnaziju učio je u raznim mestima službovanja svog oca. Studirao je pravo i klasičnu filologiju na Pravnom fakultetu i Filozofskom fakultetu u Beogradu. U svet filozofije uveo ga je i poučavao, mimo oficijelnih fakultetskih programa, dr Kajica Milanov, marginalizovani i potom ostrakizovani docent Filozofskog fakulteta u Beogradu. Od tada pa do kraja svog životnog puta Mihailo Đurić se kretao sopstvenom stazom u našoj filozofiji. „Odevc samostalan duh da bi se priklonio kakvoj školi ili struji, isuviše svoj da bi mogao da bude još nečiji, on je sledio impuls slobode svoje misli, on je samosvojna i usamljenička pojava u našoj posleratnoj filozofiji.“ (D. Basta)

Doktorirao je 1954. godine tezom „Ideja prirodnog prava kod grčkih sofista“. Iste godine je na Pravnom fakultetu izabran za asistenta, gde je potom biran u sva univerzitetska zvanja. Zbog kritike ustavnih amandmana 1971, osuđen je na devet meseci strogog zatvora. Nakon toga je izgubio radno mesto na fakultetu. Svoj naučni rad produžio je kao naučni savetnik u Institutu društvenih nauka u Beogradu od 1974. do 1990, kada se vraća na Pravni fakultet, gde je naredne godine penzionisan.

Na Pravnom fakultetu držao je predavanja iz istorije političkih teorija, sociologije, teorije države i prava i metodologije društvenih nauka.

* Reč na komemoraciji povodom smrti akademika Mihaila Đurića na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu 26. decembra 2011. godine.

Predavao je na mnogim univerzitetima u nekadašnjoj Jugoslaviji, u Beču, Zapadnom Berlinu, Augzburgu i na drugim nemačkim i austrijskim univerzitetima. Od 1981. do 1991, bio je direktor redovnih godišnjih kurseva o Ničeovoj filozofiji u Međuuniverzitetskom centru u Dubrovniku. Dugi niz godina bio je predsednik Naučnog veća Instituta za filozofiju Filozofskog fakulteta i glavni urednik časopisa *Filozofski godišnjak*, glasila tog instituta. Bio je član Saveta redakcije časopisa *Praxis*, član Upravnog odbora Korčulanske letnje škole, Upravnog odbora Srpske književne zadruge, upravnik Filozofske škole u Zaječaru. Bio je redovni član Srpske akademije nauka i umetnosti i Evropske akademije nauka i umetnosti u Salcburgu.

Kao naučnik i filozof, Đurić je veoma plodan pisac. Delujući u širokom vremenskom razdoblju od šest decenija, objavio je desetine studija i monografija, na stotine članaka, rasprava i priloga u domaćim i stranim časopisima i zbornicima. Svoj naučni i filozofski rad usmerio je isprva na istoriju političke filozofije, sociologiju i metodologiju društvenih nauka, a potom se usredsredio na fundamentalne probleme filozofije. Objavio je knjige: *Ideja prirodnog prava kod grčkih sofista*, *Problemi sociološkog metoda*, *Sociologija Maksa Vebera*, *Humanizam kao politički ideal*, *Mythos Wissenschaft*, *Ideologie*, *Utopija izmene sveta*, *Niče i metafizika*, *Nitsche und die Metaphysik*, *Izazov nihilizma*, *Putevi ka Ničeju*, *Iskustvo razlike*, *O potrebi filozofije danas*, *Krhko ljudsko dobro*. U ovim knjigama došla je do izraza njegova izuzetna erudicija, dobro poznavanje predmeta o kome piše, dosledna i celovita sopstvena misao o svetu u kome živimo.

Đurićeva predavanja, javne istupe i tekstove krase elegantan stil i precizan jezik, koji ga svrstava u dostojne sledbenike beogradskog stila. Vrhunski besednik i stilista, svakom rečju i svakim napisanim retkom trudio se da svojim mislima i idejama dade primeren i skladan jezički okvir, da njihov unutrašnji sklad i misaonu lepotu izrazi na jasan, sređen, elegantan način. Takav odnos prema jeziku izraz je samosvesti da je jezik uporište i zalag našeg postojanja.

O intelektualnoj i moralnoj veličini profesora Đurića svedoče sudovi koje su o njemu izrekli vodeći savremeni mislioci, njegove kolege i saradnici, kao i nagrade uglednih nacionalnih i evropskih institucija. Ceneći mu rad i doprinos filozofiji, njegove nemačke kolege na čelu sa prof. dr Jozefom Simonom pripremili su i objavili 1985. godine zbornik radova u čast njegovog šezdesetog rođendana. Povodom sedamdesetog rođendana objavljen je međunarodni zbornik radova *Kriza i perspektive filozofije* (1995), a u čast osamdesetog rođendana objavljen je svečanik *Mišljenje u vrtlogu našega vremena* (2005). Dobitnik je Oktobarske nagrade grada Beograda, nagrada Matice srpske, Kolarčeve zadužbine, Radio-Beograda, „Laza Kostić“ i „Raške hrisovulje“. Za zasluge i doprinose u oblasti filozofije dobio

je 2009. godine Međunarodnu nagradu „Luidi Tartufari“ Nacionalne akademije nauka Republike Italije.

Svojim javnim angažmanom profesor Đurić je, kao malo ko u Srbiji, afirmisao etos javnog delanja utemeljenog na jedinstvu mišljenja – govora – činjenja, na prožimanju životnog i misaonog opredeljenja.

Zbog autonomnog i kritičkog javnog stava, sjajna univerzitetska i naučna karijera surovo mu je prekinuta početkom sedamdesetih godina, kad je zbog dosledne borbe za istinu, pravdu i vladavinu prava, zbog čvrste vere u slobodu mišljenja, govora i intelektualnog stvaralaštva – osuđen na robiju. Čovek koji je u hrabrosti za istinu video najviši izraz ljudskog dostojanstva, profesor koji je svoje studente učio da je ljubav prema istini i pravdi najveća strast ljudskog uma, te da je prisustvo autonomnog kritičkog intelektualca u modernom polisu ključ demokratije – našao se u požarevačkoj apsani.

Sa Đurićevim odlaskom u tamnicu, utamničeni su vidici i putevi ka modernoj i demokratskoj Srbiji, uskraćena joj je mogućnost uključivanja u zajednicu prosvećenih naroda. Otpočelo je gušenje intelektualne i društvene svesti, pretvaranje građana u podanike. Uprkos činjenici da je svojim govorom proročanski ukazao na pogubne posledice tadašnjih ustavnih promena, koje su kasnija zbivanja potvrdila, profesor Đurić je kaznu od devet meseci strogog zatvora izdržao u celosti.

Osuda i izgon Mihaila Đurića zbog prestupa mišljenja zadirali su u samu srž moralne savesti i duhovnog zdravlja našeg društva. Oni su potvrda bezumlja oholih vlastodržaca i njihovih ratničkih pohoda na institucije kulture. Istovremeno, to je bio i znak besa, nesigurnosti, bolesti i slepila toga poretka koji je takvim ponašanjem sebi samom odredio moralnu osudu pred istorijom.

Sa današnje distance „slučaj profesora Đurića“ se prikazuje kao paradigma sa tragičnim posledicama kako za dalji razvoj nauke i filozofije, tako i za duhovno zdravlje i intelektualni rad u celini Srbije krajem XX veka. Obistinile su se Đurićeve reči koje je uputio svojim sudijama: „Ovo suđenje nije samo moja stvar i ne tiče se samo mene lično. Njegovo pokretanje i održavanje imaju mnogo širi društveni značaj. Utoliko, presuda koju će ovaj sud doneti neće pogoditi samo mene. Ona će odlučiti o sudbini jednog velikog načela koje u hrabrosti za istinu vidi najviši izraz ljudskog dostojanstva i najjaču potvrdu društvenog angažovanja, pa će, prema tome, ta presuda uticati i na životne izgledе mojih đaka kod kojih sam toliko godina nastojao da probudim ljubav prema istini kao najvećoj strasti uma ili, što je jedno te isto, ljubav prema pravdi kao najvažnijoj odrednici karaktera“.

Osuda i izgon profesora Mihaila Đurića i drugih profesora Pravnog fakulteta u Beogradu sedamdesetih godina XX veka predstavljaju beočug

u dugom lancu sličnih kako prošlih tako i budućih drama-tragedija intelektualaca na ovim prostorima. Tu se zapravo, susrećemo sa velikom hipotekom srpske tradicije koju će autonomni kritički intelektualci još dugo nositi kao krst na svojim leđima. Reč je o ostrakizmu intelektualca u Srbiji – nepoverenju i najgorem mogućem odnosu Srba prema svojim najumnijim ljudima.

Sticajem okolnosti, početkom 2009. godine, kada se dvanaest toмова *Sabranih spisa* Mihaila Đurića pojavilo u knjižarama Srbije, Okružni sud u Beogradu je doneo rešenje o njegovoj rehabilitaciji. Mada je čin pravne rehabilitacije profesora Đurića došao prekasno da bi mu zacelio duboke ožiljke u životu, da bi iskupio našu savest – on je, ipak, imao širi principi-jelni značaj. Taj čin u našem vremenu dominacije nasrtljive političke moći, u godinama nemira i moralnih posrtanja, probudio je veru da nisu porušeni svi mostovi ka velikim civilizacijskim tekovinama slobode mišljenja i autonomije naučnog rada; da još ima nade za čovekov uspravan hod, za jeretike i „kradljivce vatre“. Najzad, povratio je samopouzdanje posrnuloj srpskoj inteligenciji, osnažio veru da sve dok ona bude imala jeretike koji će otvoreno i kritički saopštavati svoje mišljenje bez obzira na presiju vlasti, dotle će biti nade i za narod kome ta inteligencija služi.

Svojim knjigama i javnim nastupima profesor Đurić je postavio obrazac i meru principijelnog delovanja intelektualca u našem vremenu sa težištem na autonomnoj načelnoj poziciji, naglašenom ličnom stavu i na jedinstvu mišljenja, govora i činjenja. Svi njegovi radovi su izraz autentične filozofske egzistencije, koja izvire iz potrebe za istinom, iz otvorenosti za nju i nepokolebljive spremnosti da joj se služi. U njima on izlazi u susret prešnoj životnoj potrebi suočavanja sa izazovima našeg vremena, traganja za odgovorima na presudna pitanja, te stremljenju da se u tom dubinskom, a ne površnom smislu „svoje vreme mislima obuhvati“ (Hegel). Oslobođajući nas jednouljma, mnogih zabluda i predrasuda, lažne vere, nametnutih autoriteta i pogrešnih alternativa, Mihailo Đurić je učinio sve da njegovo delo budućim naraštajima svetli kao putokaz, a njegov život – obrazac uzornosti, moralnosti i doslednosti.

Učio nas je i svojim primerom pokazivao da se može biti i Srbin i Evropljanin. Upozoravao je na poraznu činjenicu da je srpski narod u svojoj povesti često prelazio put od neodmerenog uzdizanja i slavljenja Evrope kao svoje duhovne postojbine i najveće uzdanice spram koje se odnosio sa neograničenim poverenjem i strahopoštovanjem do potpunog razočarenja u Evropu i odbacivanja svega što nosi evropski predznak i opredeljenje. Kretanje po ovim krajnostima pokazalo se kao kretanje iz poraza u poraz, što je na kraju XX veka dovelo u pitanje opstanak srpske države i naroda. Stoga je Đurić smatrao da se prema Evropi moramo odnositi s punim poštovanjem njenih velikih vrednosti, ali i kritički prema mračnoj strani

njenog bića. Jer, neporeciva postignuća i superiornost zapadnoevropske civilizacije imaju drugu stranu medalje: njihovu (sa)odgovornost za muke, patnje i zla sveta.

Kao amanet ostavio nam je po(r)uku koju je izgovorio 1999. godine dok su padala bombe na Srbiju: „Najveća nevolja današnjeg sveta je nevolja neuviđanja nevolje“!

Profesor koji odlazi u večnost, bio je neobično skroman, krajnje principijelan i etičan po opredeljenju i životnim nazorima, esteta, produhovljen i markantne fizionomije, urođeno gospodstven i otmenog ponašanja. Višestruko obdaren, posedovao je mudrost i vrhunske talente renesansne ličnosti (u mladosti je svirao violinu, slikao), veleučan i velikodušan, dostojanstven, magijski je plenio svoje slušaoce.

Živeo je u platonističkom svetu večnih vrednosti. Izbegavao je medije i zaklanjao se od velikog publiciteta dostojanstvenom uzdržanošću, svojstvenom filozofu i mudracu. Smatrao je da „čovek treba da govori samo onda kada ne sme da čuti“. Bio je nenadmašan predavač, koncizan u iskazima, logičan i ubedljiv u dokazima a egzakatan i kategoričan u zaključcima. Naizgled i na prvi pogled, bio je strog, arogantan i odbojan, a iza njegovog strogog i krutog izraza pojavljivao se blagorodan, topao ljudski lik.

Njegov život je proticao u znaku seoba i izгона, ratnih nevolja, robi je, smrti i bolesti najbližih. Doživljavao je i preživljavao dramatične udare sudbine, surovi ostrakizam, neprebolne tuge, vapijuće praznine... Malo je ljudi koji mogu da se dostojanstveno nose sa takvim životnim nedaćama i da tako stoički, bez roptanja podnose takve udarce sudbine, kako je to činio prof. Đurić. Samo izuzetno umni, prirodno obdareni, karakterni i duhovno bogati ljudi mogu mirno, sa punim dostojanstvom u svom bolu, da prime ono što je neminovno, bez očajavanja i rezignacije.

Zato se duboko poklonimo njegovim senima, iskazujući mu zahvalnost za besprimerno požrtvovanje, neumorni rad u službi filozofije, izražavajući poštovanje prema njegovom časnom životu, stradanju i velikom delu.

A za sve što je učinio za nas, za ovaj Fakultet, za srpsku kulturu, neka mu je večna slava i hvala!

Jovica Trkulja

NA VEST O SMRTI PROFESORA MIHAILA ĐURIĆA

O filozofskom opusu preminulog akademika Mihaila Đurića neka pišu stručnjaci za filozofiju. Nisam filozof po struci, nego po interesovanju. Pročitao sam sve što je napisao Profesor Đurić i ne želim da pišem o onome što treba da pišu njegovi učenici i kolege. Rad sam da napišem nešto drugo o Profesoru Đuriću, nešto što je moje lično sećanje i što prividno nema nikakve veze sa njegovim delom. Imao sam tu životnu sreću da se upoznam sa Profesorom i da mu budem pri ruci u vreme kada sam mogao da mu pomognem i kada mi je bila velika čast da budem prijatelj sa čovekom koji je, prema mom poimanju života, obeležio jedno doba.

Naše prijateljstvo je započelo tokom 1990. godine, kada smo se upoznali, jer su me prijatelji zamolili da pomognem u objavljivanju rukopisa Profesora, rukopisa koji su i tada teško nalazili izdavača, pa sam ja, kao predsednik banke, pristao da sponzorišem izdavanje njegovih neobjavljenih dela. Naš prvi susret se odigrao u mom kabinetu u banci i ostao sam zadivljen pred pojavom poslednjeg srpskog filozofa. Nikada pre toga nisam imao prilike da sretnem filozofa koji hoda. Nazvati nekoga u narodu filozof bilo je gotovo pogrdno, jer se uvek tako imenuju ljudi koji mnogo pričaju, koji ništa ne kažu, koji trtljaju gluposti i koji mnogo govore o stvarima o kojima ništa ni ne znaju.

U mladosti sam se uvek pitao, čitajući antičke filozofe, kako su zaista izgledali ti mudri ljudi što su bili čuvari ljudskog uma i branioci logike rasuđivanja. Ti ljudi koji su pronikli u tajne ljudske misli i koji su vodili rasprave sa bogovima sa Olimpa. Kada je Profesor ušao u moj kabinet, meni se tako učinilo, kao da se čitava prostorija ispunila nekom neobičnom duhovnom energijom koja me je obuzela, obuhvatila i ponela, nekom čudnom svetlošću me osvetlila, kao da je ušao sveti čovek, posvećenik, podviženik i mudrac. Profesor je bio onižeg rasta, ali ravnih leđa, uzdignute glave, kočopernog stava i neke neobične koščatosti, koja je čitavoj figuri davala čvrstinu, posebnost i otmenost. Seda, podignuta kosa, visoko čelo i guste, nakostrešene obrve iznad prodornih zelenih očiju, koje su bile žive, znatiželjne i iz kojih je izbijala vrcavost i ineligenција, pravilan, dugačak i oštar nos, kako bi pesnik rekao, što preteć suncu dere kroz oblake, široka i pravilna ramena, utegnuto, gotovo gimnastički uvežbano telo, izbačene grudi i oštar hod, sve je to davalo Profesoru neku neobično čudnu

otmenost, gracioznost, odlučnost, čvrstinu i dostojanstvo. Kada bi ga videli na ulici kako hoda i kako drži telo, kako okreće glavu i maše rukama, vi biste za njega rekli da je taj gospodin sigurno profesor univerziteta koji predaje filosofiju ili stare, mrtve jezike. Sasvim sigurno biste to rekli, jer je čitava njegova figura nepogrešivo govorila da je on filosof koji je zalutao u naše živote iz drevnih vremena, kada su filosofi hodali ulicama Atine i koji je poslat da nas poduči i očoveči.

Ako biste se, pak, odlučili da se obratite tom odvažnom i uglednom gospodinu, za koga ne znate ni ko je, ni kako mu je ime, ni čime se bavi, jednostavno koristite priliku da upoznate jednog neobičnog čoveka, kakvi se retko sreću u našim svakodnevnim mukama, nekog čoveka koji je ostavio utisak na vas kada ste ga prvi put videli, koji vas je zainteresovao, koji vam je zagolicao znatiželju, čoveka za koga možete da kažete da je nesvakidašnja pojava u našim životima, vi biste se obratili njemu sa uvažavanjem i poštovanjem, obratili biste se sa strahom studenta koji prvi put polaže ispit za koji se toliko spremao, koji mu toliko znači, osećajući iz dubine svoje duše da baš tako morate da se ponašate pred tim karakternim Gospodinom. Imate ljude kojima ne možete da kažete Vi, imate ljude kojima sa velikom mukom govorite Vi, ali imate posvećene ljude kojima ne možete ništa drugo da kažete osim to veliko Vi, jer to Vi pripada samo njima. Bez obzira koliko poznavali dugo takve ljude i koliko bliski bili sa njima, bez obzira koliko saznavali sve njihove tajne, patnje i tragedije, vi se prema tim izuzetnim ljudima odnosite kao prema uvaženim autoritetima.

Profesor Đurić je imao u sebi taj ugrađeni autoritet, da li s njim rođen ili stečen u teškim godinama iskušavanja, ne mogu da procenim, imao je harizmu koja vas je plenila, koja se osećala na svakom mestu, u svakoj prilici, na svakom koraku i u svakoj izgovorenoj rečenici. Nikoga pre njega nisam upoznao a da je imao takvu harizmu. Upoznao sam mnoge važne i moćne ljude iz zemlje i sveta. Upoznao sam ljude koji su bili medijski popularni, slavljani i obožavani od zapaljane mase, ali su u direktnom kontaktu meni delovali nekako jadno i smežurano, kao vašarski šareni balon koji bi se izduvao i pao u blato ispred cirkuske šatre. Upoznao sam ljude duhovne, koji su imali visoka mesta u crkvenim hijerarhijama. Razgovarao sam, recimo, 1993. godine čitavih sat i 15 minuta sa patrijarhom Pavlom. Potpuno sami, nas dvojica, bez ičijeg prisustva, ali patrijarh Pavle nije na mene ostavio utisak kao Profesor Đurić. Ni sledeći kraći susreti sa patrijarhom nisu popravili moj utisak. Profesor Đurić je bio izuzetan i neponovljiv.

Govorio je dubokim glasom, polako, odsečno, odmereno, naglašavajući svaku izgovorenu reč. Reči su eksplodirale na čulnim usnama i odzvanjale u duši sagovornika, govorio je kao da direktno piše knjigu, meni se činilo da to što govori može bez ikakve korekture odmah da se štampa i da uđe u udžbenike, govorio je tačno i bez poštapalica, birajući reči, poigravajući

se sa njima i stvarajući svečanu atmosferu, što je davalo razgovoru uzvišenost. Bilo da je iznosio svoju filosofiju, ili govorio o savremenom svetu, zabludama komercijalne civilizacije i naučno-tehničkom razvoju, o Srbiji i tragediji srpskog naroda, tumačio dnevnu politiku ili pričao o životu i ljudima, on je to radio na jedan poseban način, promišljeno, mudro i jednostavno, da je mogao svako da ga razume. U njegovom govoru nikada nije bilo jeda, muke i očajanja, nego jedna posvećenost i sveobuhvatnost života, koja je oblikovala sam život koji tandrlja tu pod našim nogama, kao stara, istrošena, polomljena i prljava drvena tačka, natovarena našim predrasudama, zabludama, strahovima i pogrešnim procenama.

Posle svega što mu se desilo u životu, Profesor Đurić je zadržao uzdržanost i distancu od muka i problema života, duhovnu mirnoću i posvećenost, trpeljivost i pokornost, disciplinovanost u istrajavanju, ali, ipak, čeličnu odlučnost, koščatu drskost i prkos, nakostrešenu hrabrost, isklesanu borbenost i filofsku doslednost u odbrani svoga životnog stava. Pričao mi je o svojim prvim zatvorskim danima, kada ga je socijalistički režim osudio zbog njegovih proročanskih predviđanja vezanih za sudbinu Srbije i srpske nacije, pričao mi je kako je ušao u sobu gde je spavalo desetak osuđenika, kriminalaca, ubica, lopova i prevaranata, sobu koja mu je bila dodeljena, pričao je kako je stao nasred te zatvorske sobe, ispravivši se i podigavši glavu, i glasno, da su svi mogli da ga čuju, rekao: „Pa dobro, ljudi, šta mi radimo ovde!“ Nastao je potpuni muk. Osuđenici su bili preneraženi. Čuvari su zanemeli. Niko nije ništa govorio. Svi su gledali u njega. Profesor Đurić je uzdahnuo duboko i počeo da govori. Smejao se do suza dok mi je to pričao. Smejao se iskrivljenim licima kažnjenika koji nisu mogli da veruju šta ih je snašlo, smeja se zatupastim pogledima zatvorskih čuvara, koji nisu znali šta da rade, smeja se upravniku zatvora koji ga je odredio da radi lakše poslove, ali on je odbio i pridružio se zatvorenicima osuđenim na dugogodišnju robiju, koji su radili najteže poslove. Priznao je da mu je to bilo veliko životno iskustvo, da je mnogo naučio od osuđenika, da su ga oni svi oslovljavali sa Profesore, da mu nisu davali da radi i da dežura, da su se brinuli o njemu i da su ga molili da ih podučava.

Nijedne ružne reči nije rekao o onima koji su ga osudili i zatvorili, nije bilo nikakve mrženje niti osvete, smatrao je to svojim veliki iskušavanjem i nastavljao je da pripoveda kao da se to nekome drugome dešavalo i kao da je on samo bio svedok tih neobičnih zatvorskih dogodovština, svedok vremena kada je jedan filosof, poput Bodlerovog albatrosa – „krilati se putnik bori sa okovima“, dopao zatvora, pa mu „na tlu sputan i zemlji nevičan, divovska krila smetaju da kroči“.

Pitao sam ga otvoreno, jer naš odnos je bio iskren i prijateljski, da me poduči nečemu što me je mučilo u vezi sa savremenom filosofijom. Naime, priznao sam mu da sam čitao stare antičke filofske i filofske mislioce

kroz povest, da sam učio i razumevao, da sam se vraćao onima koje nisam u prvi mah dovoljno duboko razumeo, ali mi nije jasno zašto imam problema dok čitam savremene filozofe. Nije mi bilo jasno zašto savremeni filozofi u svojim knjigama iznose mišljenja filozofa kroz istoriju i tako načine knjigu od nekoliko stotina strana, dok nigde ne navode koja je njihova filozofija. Šta oni zagovaraju? Koje su njihove misli? Koje su njihove mudrosti? Naveo sam da me to podseća na moju struku, ekonomiju, gde ekonomski teoretičari isto tako razglabaju ekonomske teorije svojih prethodnika, ali niko ne daje operativna ekonomska rešenja za prevazilaženje sadašnjeg stanja. Profesor Đurić mi je odgovorio da je najteže imati svoje mišljenje i svoju filozofiju. Sećam se da je govorio o tome da je svaki novi iskorak najteži i da samo izabrani i posvećeni mislioci iznose nove ideje i novu filozofiju. Ne treba da se čudim što teško čitam savremene filozofe, jer su oni filozofi po završenoj školi, diplomirani filozofi, nisu filozofi po izboru i uverenju.

Profesor Đurić je pisao jednostavno, razumljivo, logično i otvoreno, njegov stil je bio čitljiv, prihvatljiv i podsticajan, za razliku od savremenih filozofa, koji su pisali komplikovano i nerazumljivo, čije su rečenice bile turobne, zamršene i teško čitljive. Njegova savršena rečenica je bila odraz njegovog savršeno čistog duha i nikakve zlokobne misli, kombinacije, planovi i dogovori nisu mogli da pokvare njegovu duhovnu vertikalu. Njegova iskrena zabrinutost za budućnost čovečanstva i za našu ugroženu planetu posledica su njegovog saznanja da je naučno-tehnički progres uništio samu prirodu čoveka, da je čovek izgubio bitku sa tehnikom, da se čovek robotizovao, da mu takvo stanje ne odgovara, da pati, da je sam ugrozio sopstvenu vrstu i da postoji velika opasnost da nestanemo u sopstvenoj destrukciji. Njegove misli su bile britke i nosile su mudre ideje o izgubljenom čoveku, društvu i zajednici. Odgajan na antičkoj tradiciji, živio je kao poslednji antički filozof u modernom dobu.

Razgovarali smo i o nama, Srbima, o našoj nesretnoj sudbini, o našoj nacionalnoj tragediji, o dobroti našeg naroda, o naivnosti i, kako je isticao, nedovršenosti naroda, kome nisu dozvolili da se razvije i da sazre i o položaju intelektualca i njegovoj odgovornosti da pomogne svome zavedenom narodu. Podržavao je moju borbu za ljudske principe, za naš nacionalni identitet, za očovečenje zajednice, za moralni preobražaj društva i nastojao je da me ohrabri, da istrajem i da se ne predam, da ne poklekнем pred banalnostima komercijalne civilizacije. Učio sam se vrlini i istrajnosti u svom pogledu na svet. Posle razgovora sa Profesorom osećao sam se sigurnijim i čvršćim, jer je on ulivao duhovnu snagu da to što radim ima neki uzvišeni smisao, da nije besmisleno i da služi interesima zajednice i moga naroda.

Profesor Đurić je bio dečački nemiran duh i imao je srpsku vrcavost, koja je plenila. Sećam se našeg porodičnog ručka u Petrovcu na moru sa predsednikom SANU, akademikom Dejanom Medakovićem, jednim ogromnim, baroknim, krležijanskim likom, dobroćudnim hedonistom, koga je Profesor Đurić, sve vreme ručka i naše zajedničke šetnje kraj obale, peckao kao osica, obletao oko njega, šalio se na njegov račun, izvrtao njegove reči, dok je akademik Medaković sve to podnosio sa blaženim osmehom, zadovoljan što ga njegov dugogodišnji prijatelj zasipa rečima, što bocka svoga Medu, što mu ne da da predahne, da se odmori, da na miru pojedje svoj sladoled, da ispije svoje vino, jer taj njegov Mihailo je uvek bio takav, nemiran, nestašan, slobodan, uvek ga je podbadao da se pokrene, da pskoči, da nešto preduzme, da se promeni, da se ne izležava, da se pobuni, da ne pristane, uvek je išao napred uzdignute glave, video je dalje od svih, zujao je svuda, nije se predavao, voleo je da se igra i uživa u svojoj posebnosti, koja je mnogim ljudima bila nedostižan san. Akademik Medaković mi je sve ovo izgovarao polako, otežući reči, dok je uživao u svojoj ulozi uspavanog, dobroćudnog Mede koji se sprema za zimski san i koga njegov prijatelj Mihailo uspavljuje zujeći mu oko usnule glave.

Nekada pomislimo da su veliki ljudi, ljudi koji su obeležili svoje doba, ukočeni portreti iz nacionalnih enciklopedija, da su mudraci koji samo izgovaraju sopstvene sentence, da su daleki, hladni, nedodirljivi u svojoj veličini, ali kada upoznamo istinskog filozofa, kada imamo tu sreću da ga sretremo i da postanemo njegovi prijatelji, onda shvatamo kako su genijalni ljudi jednostavni i obični, kako znaju da žive, vole, pate i ljube, kako se ne razlikuju od svih nas ostalih, osim po tome što znaju gde im je mesto u istoriji ljudske misli.

Naučio sam mnogo od Profesora Đurića. Imao sam sreću da mi je bio lični profesor. Upoznao sam našeg Sokrata. Nije imao potrebu da se pojavljuje u javnosti. Nije imao potrebu da se nameće. Imao je vremena za sve, jer je znao da njegovo vreme tek dolazi. Znao je meru i verovao je u čoveka.

Mudrost je ostala u njegovim knjigama i njegovom životu.

Nama je samo ostalo da izučavamo njegove misli i da ga sledimo.

Branko Dragaš

HERETICUS

Journal for the Re-examination of the Past
Vol. IX (2011), No. 3-4

TABLE OF CONTENTS

<i>Introductory Note</i>	5
--------------------------------	---

DILEMMAS CONCERNING PROHIBITION OF WORK OF POLITICAL ASSOCIATIONS

<i>Agnes Kartag-Odri</i> The Freedom of Association and its' Limitations	11
<i>Sasa Jankovic</i> Restrictions of Freedom of Association from Ombudsman's Perspective	37
Constitutional Court's Decision on Prohibition of Work of Political Organisation „National Front“	43
<i>Olivera Vucic</i> Separate Opinion on Prohibition of Work of Secret Political Organisation „National Front“	59
<i>Vladan Petrov</i> Constitutional Court Deciding on „National Front“ – a Made-up Competence and a Made-up Decision	68
<i>Jovica Trkulja</i> Contribution to the Public Debate on Prohibition of Work of Citizens' Association „Serbian National Movement 1389“	78
Constitutional Court's Decision on the Initiative for the Prohibition of Work of Citizens' Association „Serbian National Movement 1389“ and Serbian National Movement “Our”	94
<i>Bosa Nenadic, Katarina Manojlovic Andric</i> Joint Separate Opinion in Respect to Constitutional Court's Decision in Case No. VIIU-482/2011	126
<i>Olivera Vucic, Katarina Manojlovic Andric</i> Separate Opinion in Respect to Constitutional Court's Case No. VIIU-482/2011	129

<i>Tanasije Marinković</i>	
Contribution to the Public Debate on Prohibition of Work of Citizens' Association „Patriotic Movement Pride“	133
Constitutional Court's Decision on Prohibition of Work of Citizens' Association „Patriotic Movement Pride“	154
<i>Katarina Manojlović Andrić, Olivera Vucić</i>	
Separate Opinions on Prohibition of Work of Citizens' Association „Patriotic Movement Pride“	186

Researches

<i>Predrag Pavlicević</i>	
A Critical Overview of Several Recently Published Texts in Serbia Touching upon the Subject Matter of Terrorism and Counter-terrorism	197

Experiments

<i>Đorđe D. Sibinović</i>	
Examples of Disfunctionalism in Legal System of Republic of Serbia	221
<i>Jovica Trkulja</i>	
The Law on Restitution – an Analysis of the 2011 Draft	229

Courses

<i>Filip Filipović</i>	
Speech against „The Obznana Declaration“	243

Events

An Appeal for the Salvation of the Italian Daily Newspaper „Il Manifesto“	249
--	-----

Views

<i>Momo Pudar</i>	
The 21 st Century	253
<i>Ilija Marković</i>	
Aphorism as the Last Line of Defense (7)	267

Interview

<i>Miloš Teodorović</i>	
To Use a Cannon against a Little Bird	269

Speeches

<i>Milan Podunavac</i>	
Fear and Courage in Politics	275

Memories

<i>Venceslav Glisic</i>	
Vasa Cubrilović – a View from the other Side	283

Dossier

<i>Jovica Trkulja</i>	
Rehabilitation of Political Convicts in Serbia (9)	305
Rehabilitation of dr Danilo Ciganovic and Nikola Ciganovic	308

Retrospectives and review articles

<i>Jovica Trkulja</i>	
Ten Years of Miodrag Jovičić Foundation	313
<i>Aleksandar Loma</i>	
In Memory of Valtazar Bogišić, Commemorating Centennial of His Death, Edited by Luka Breneselovic	326
<i>Dobrica Gajic</i>	
The Influence of Boehme's Theosophy (Nikolaj Berdjajev: <i>Jakob Beme</i>)	330
<i>Vladimir Markovic</i>	
A Review of a Scientific Meeting on Tudjman as Historian	333

In memoriam

In Memory of Mihailo Đurić, Member of Serbia's Academy of Sciences and Arts (<i>Danilo Basta</i>)	337
Thought and Honor as Destiny (<i>Caslav D. Koprivica</i>)	342
In Service of Truth and Justice, in Memory of Mihailo Đurić (<i>Jovica Trkulja</i>)	347
After Receiving the News of Death of Professor Mihajlo Djuric (<i>Branko Dragas</i>)	352

Objavlјivanje ovog broja pomogao je:

FOND ZA OTVORENO DRUŠTVO

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

3-4/2011

HERETICUS: časopis za preispitivanje
prošlosti / glavni i odgovorni urednik
Jovica Trkulja. - Vol. 1, No. 1 (2003) -
- Beograd (Goce Delčeva 36): Centar za
unapređivanje pravnih studija, 2003-
- 23 cm

ISSN 1451-1582 = Hereticus

COBISS.SR-ID 109429004

HERETICUS

a magazine for re-examination of the past

Vol. IX (2011), No. 3-4

Editor-in-chief

Prof. Dr. Jovica Trkulja

Members of Editorial Board

Dr. Srđan Cvetković

Marinko Arsić Ivkov

Dr. Predrag J. Marković

Dejan Milić

Prof. Dr. Slobodan G. Marković, Deputy Editor

Prof. Dr. Aleksandar Pavković

Dr. Vladimir Petrović

Prof. Dr. Vladimir V. Vodinelić

Publisher

Center for Advanced Legal Studies

E-mail: cups@cups.rs • www.cups.rs

Editorial Board Address

Belgrade, Goce Delčeva 36, tel/fax: +381 11/2095-512

www.hereticus.org

Za izdavača

Prof. Vladimir V. Vodinelić, Director

Language editing and proofreading

Marinko Arsić Ivkov

Executive publisher

Dosije, Braće Nedića 29, Beograd, tel: 011/2422-298

www.dosije.rs

Printrun

300 copies

Front-page illustration

Dragan Malešević Tapi, Hellas, 1999

ISSN 1451-5822

9 771451 582001